

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda dört defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor ve Asosindeks tarafından taranmaktadır.

International Journal of Social Sciences (TOBİDER) is an international peer-reviewed journal published four times a year.

All responsibility for the language, scientific and legal aspects of all articles published in TOBİDER Journal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the publisher. It cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not to publish the articles submitted to the journal. TOBİDER is indexed by MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Turkish Education Index, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor and Asosindex.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 7/3 2023

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Editörler / Editor

Prof. Dr. Zeynep ZAFER - Ankara University

Asst. Prof. Dr. Sadık HACI - Ankara University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja Jakimovska Tosic - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola Mikołajczak - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Prof. Dr. Marinela Mladenova - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Nurie Muratova - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika Aimagambetova - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek Əfəndiyeva – Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Melike Üzüm - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Milena Angelova - South-West University "Neofit Rilski"

Asst. Prof. Dr. Bora Göktaş - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Vahdet ÖZKOÇAK - Hitit University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. Sonnur AKTAY - Anadolu University

Asst. Prof. Dr. BİLGE GÖKTER GENÇER - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Emine SONAL - Yaşar University

Asst. Prof. Dr. Fırat Erikli - Mersin University

Assist. Prof. Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

Dr. Antony HOYTE-WEST – Independent Researcher – United Kingdom

Dr. Şekip AKTAY - Giresun University

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 7/3 October 2023

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İletişim/Contact Info

E-mail: dacki007@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler>

(ISSN: 2587-2591)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

İskender KARAKAYA & Mohammad İshak NAZARI

Hindistan-Pakistan Çatışmasında Keşmir Sorunu..... 1-22

Pelin KÜMBET

Margaret Atwood'un Spekülatif Feminist Eko-Distopyası Damızlık Kızın Öyküsü Romanında Zorunlu Üreme 23-34

Seher DEMİRKAYA

Doğal Afetlerin İş Sözleşmesinin Sona Ermesine Etkisi. 35-59

Barış AĞIR

F. Scott Fitzgerald'ın Muhteşem Gatsby ve Haruki Murakami'nin İmkansızın Şarkısı Romanlarının Sembolizm Açısından Karşılaştırılması 60-74

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ

Türk-İslâm Şehri Herât'ta Timurlular Döneminde Ziraî Faaliyetler..... 75-90

Fadime TİKBAŞ APAK

Bir Kent İmgesi Olarak Âşık Veysel..... 91-110

Gamze KATI GÜMÜŞ

Beyler, Gerçek Amerika Bu Mu?": Yung Wing, Sui Sin Far ve Yone Noguchi'de Ötekileştirme ve Irkçılık..... 111-126

İrfan YİĞİT

Antik Medeniyetlerde Müzik ve Dini Müzik 127-144

Suzan HAVLİOĞLU & Hüseyin ERİŞ & Şevket ÖKTEN

Şanlıurfa'da Yetişkin Bireylerin Alternatif Tedavi Tercihleri ve Sağlık Algıları..... 145-158

Esmeray ÜNAL

Sosyal Bilim Araştırmalarında Epistemolojik Pozisyon Farklılıklarına Bir Örnek Olarak Piaget ve Vygotsky'nin Yapılandırmacı Yaklaşımları..... 159-169

Talha GÜNAYDIN

Osmanlı Dönemi Süreli Yayınlarında Müsikî: Mekteb Mecmuası Örneği..... 170-187

Eda ÇALGÜNER KILINÇ

İş Hayatının Doktora Eğitim Sürecine Etkilerinin Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz İle İncelenmesi..... 188-207

Sema AKER & Yasemin AYDIN KARTAL

Ebelerin Türkiye’de Yaşayan Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Zenofobi Düzeylerinin Değerlendirilmesi 208-222

Buse Nur TUFAN

Transhümanizm ve Yapay Zeka Açısından “The Future Of” (Gelecekte) Belgeselinin Analizi 223-255

Melahat BEKİ

İslam Geleneğinde Rüya Kavramı 256-280

Hacı Mustafa KİRİŞ

İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinin Din Hizmetlerine Katkısı Bağlamında Başarısına İlişkin Bir Değerlendirme 281-293

İsa ABİDOĞLU

Gerçekten Japonya Müslümanlaşıyor mu? (Japon Toplumunda İslam’ın Dünü, Bugünü ve Yarını) 294-316

Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI

Eğitim ve Sosyolojiye Tasavvufî Bakış (Niteliksel Bir Analiz) 317-335

Kaan BAŞTEPE

Nota Aktarımı Açısından Yöresel Türk Müziğinde Modernleşme 336-354

Beyhan UYGUN AYTEMİZ

Aşk-ı Memnu’da Ebeveyn-Çocuk İlişkileri 355-370

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 7/3October 2023

Yılmaz AYDIN

Die aktuelle Wirtschaftskrise in der Türkei: Ursachen, Wirkungen und Folgen 371-400

Ahmed HASSEN

The Gafat and Argobba of Ethiopia: A Historical Survey of the Two Ethio Semitic Linguistic Communities 401-413

Selçuk ŞENTÜRK & Zeynep ŞENTÜRK

9/11 Sonrası Amerikan Erilliğinin Popüler Kültürdeki Yükselişi 414-426

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK

Çeviride “Eşdeğerlik” Arayışı: Tanım Ve Yaklaşımların Karşılaştırmalı Analizi 427-438

Hayrettin KARADENİZ & Yavuz Güven MET

Depremzedelerin Deprem Olgusunu Anlamlandırma Tutumlarına Dinî Ve Sosyolojik Bir Bakış 439-459

Selin GENÇTÜRK & Efe TÜRKEL

Seramik Sofra Eşyalarının Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Estetik Yönelimleri 460-482

Meryem DOYGUN GÜNAYDIN

Zahîre-i Hârezmşâhî’de Ahlât-ı Erbaa..... 483-492

Abdulvehap ERİN

Baklî’nin ‘Arâ’ isü’l-Beyân’ında Marifet Kavramı 493-511

Mert Mahir GÖZ

Kitap İncelemesi: E. Jan Zürcher’in Modernleşen Türkiye’nin Tarihi Adlı Kitabı..... 512-516

Fatih ULAŞAN

Politika Yapım Döngüsü Çerçevesinde Yapay Zekânın Savunma Sisteminde Kullanılması: Amerika Birleşik Devletleri Örneği 517-535

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 7/3October 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

İskender KARAKAYA & Mohammad İshak NAZARI

The Kashmir Problem in The India-Pakistan Conflicts 1-22

Pelin KÜMBET

Coerced Reproductivity in Margaret Atwood's Speculative, Feminist Eco-Dystopia, The Handmaid's Tale 23-34

Seher DEMİRKAYA

The Effect of Natural Disasters on Termination of the Employment Contract..... 35-59

Barış AĞIR

A Comparison of Symbolism in F.Scott Fitzgerald's The Great Gatsby and Haruki Murakami's Norwegian Wood 60-74

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ

Agricultural Activities in the Turkish-Islamic City Herât During the Timurid Period 75-90

Fadime TİKBAŞ APAK

Âşık Veysel: An Example of a City Image 91-110

Gamze KATI GÜMÜŞ

“Gentlemen, Is This Real Amerikey?”: Marginalization and Racism in Yung Wing, Sui Sin Far and Yone Noguchi 111-126

İrfan YİĞİT

Music and Religious Music in Ancient Civilizations 127-144

Suzan HAVLIOĞLU & Hüseyin ERİŞ & Şevket ÖKTEN

Alternative Treatment Preferences and Health Perceptions of Adults in Şanlıurfa 145-158

Esmeray ÜNAL

Constructivist Approaches of Piaget and Vygotsky as an Example of Epistemological Position Differences in Social Science Research 159-169

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 7/3 October 2023

Talha GÜNAYDIN

Music in Ottoman Periodicals: The Case of Mekteb Magazine..... 170-187

Eda ÇALGÜNER KILINÇ

Examining the Effects of Professional Life on the Doctoral Education Process Through Interpretative Phenomenological Analysis..... 188-207

Sema AKER & Yasemin AYDIN KARTAL

Evaluation of Midwives' Xenophobia Levels Towards Immigrants and Refugees Living in Turkey 208-222

Buse Nur TUFAN

The Analysis of the Documentary "The Future Of" in Terms of Transhumanism and Artificial Intelligence 223-255

Melahat BEKİ

The Concept of "Dream" in Islamic Tradition 256-280

Hacı Mustafa KİRİŞ

An Evaluation of The Success of The Oratory and Professional Practice Course Taught in Theology Faculties in Context of Contribution to Religious Services..... 281-293

İsa ABİDOĞLU

Is Japanese Society Really Islamising? (Islam's Past, Present and Future in Japanese Society) 294-316

Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI

Sufi Perspective on Education and Sociology (Qualitative Analysis) 317-335

Kaan BAŞTEPE

Modernization in Regional Turkish Music in Terms of Notation..... 336-354

Beyhan UYGUN AYTEMİZ

Parent-Child Relationships in Aşk-ı Memnu 355-370

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 7/3October 2023

Yılmaz AYDIN

The Current Economic Crisis in Turkey: Causes, Effects and Consequences..... 371-400

Ahmed HASSEN

The Gafat and Argobba of Ethiopia: A Historical Survey of the Two Ethio Semitic Linguistic Communities 401-413

Selçuk ŞENTÜRK & Zeynep ŞENTÜRK

The Rise of American Masculinity After 9/11 In The Popular Culture..... 414-426

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK

The Quest for Equivalence in Translation: A Comparative Analysis of Definitions and Approaches..... 427-438

Hayrettin KARADENİZ & Yavuz Güven MET

A Religious and Sociological Overview of the Attitudes of Earthquake Victims to Make Sense of the Earthquake Phenomenon..... 439-459

Selin GENÇTÜRK & Efe TÜRKEL

Historical Development of Ceramic Tableware and Current Aesthetic Tendencies..... 460-482

Meryem DOYGUN GÜNAYDIN

Ahlāt-I Erbaa in the Dhakhīra-I Khwārazmshāhī..... 483-492

Abdulvehap ERİN

The Concept of Knowledge in Baqlī's 'Arâ'is Al-Bayān 493-511

Mert Mahir GÖZ

Book Review: "Turkey, A Modern History" By E. Jan Zürcher 512-516

Fatih ULAŞAN

The Use of Artificial Intelligence in the Defense System Within the Framework of the Policy Making Cycle: The Case of the United States 517-535

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 7/3October 2023

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.1>

Volume 7/3

2023 p. 1-22

HİNDİSTAN-PAKİSTAN ÇATIŞMASINDA KEŞMİR SORUNU THE KASHMIR PROBLEM IN THE INDIA-PAKISTAN CONFLICT

İskender KARAKAYA*

Mohammad İshak NAZARI**

ÖZ

Hindistan ve Pakistan, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonrası, 1947 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İngilizlerin bölgeden ayrılması geride birçok sorun bırakmıştır. Bu sorunlardan birisi olan, Keşmir sorunu, Hindistan ile Pakistan arasında tarihsel açıdan çatışmalara, savaflara, krizlere yol açan ve günümüze kadar gelen bir mesele olarak öne çıkmıştır. Keşmir sorunu ilk yıllarında Birleşmiş Milletlere taşınmış ve birçok karar alınmıştır. Ancak alınan bu kararların uygulanması mümkün olmamıştır. Keşmir sorunu ile her iki ülke, birbirine karşı toprak kaybettiği düşüncesiyle hareket etmeye başlamış bu durum da çözümü zorlaştırmıştır. İki ülke arasındaki bu anlaşmazlık, 1947'den 1999'a kadar birden fazla savaşa neden olmuş, ancak bu savaflar sonucunda herhangi bir çözüme ulaşılamamıştır. Günümüzde hala sınır çatışmaları devam etmektedir. Bu çalışma, söz konusu iki ülke arasındaki Keşmir sorununu tarihsel bir perspektifle değerlendirerek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Keşmir sorununu bütün boyutları ile analiz etmektir. Makalede, Keşmir sorununun ortaya çıkmasının, İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonucu Hindistan ile Pakistan'ın kurulmasının bir yansıması olarak sadece din temelli olmadığı, aynı zamanda Keşmir'in sahip olduğu stratejik önem, yer altı ve yer üstü kaynaklar ile bölgesel güçlerin Keşmir bölgesindeki çıkarlarının da sorunun ortaya çıkması ve gelişiminde etkili olduğu, bu durumda sorunu karmaşıklaştırıp, çözümünü zorlaştırdığı öne sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Hindistan, Pakistan, Keşmir, BM, Güney Asya*

ABSTRACT

India and Pakistan declared their independence in 1947, after the British withdrew from the region after the Second World War. The departure of the British from the region left many problems behind. One of these problems, the Kashmir issue, has

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: iskenderkarakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6285-4568, Yozgat, Türkiye.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-mail: meshaqr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3700-821X, Isparta, Türkiye.

stood out as an issue that has historically led to conflicts, wars and crises between India and Pakistan and continues to this day. The Kashmir issue was brought to the United Nations in its early years and many decisions were taken. However, it was not possible to implement these decisions. With the Kashmir issue, both countries started to act with the idea that they had lost land to each other, and this made the solution difficult. This dispute between the two countries caused more than one war from 1947 to 1999, but no solution was reached as a result of these wars. Border conflicts still continue today. This study aims to reveal the Kashmir issue between these two countries by evaluating it from a historical perspective. The main purpose of this study is to analyze the Kashmir problem in all its dimensions. In the article, the emergence of the Kashmir issue is not only based on religion, as a reflection of the establishment of India and Pakistan as a result of the British withdrawal from the region, but also the strategic importance of Kashmir, underground and aboveground resources, and the interests of regional powers in the Kashmir region. It is claimed that it is effective in the emergence and development of the problem, and that this situation complicates the problem and makes its solution difficult.

Keywords: *India, Pakistan, Hindistan, Pakistan, Keşmir, UN, South Asia*

Giriş

Keşmir'in tarihi, Hint kralı Aşoka'nın hükümdarlığı dönemine (M.Ö. 232) kadar uzanır. Ancak bölgenin bilinen tarihi, M.S. 78 yıllarının sonrasında Orta Asya Kuşan İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdiği döneme kadar geri götürülmektedir. İslamiyet'in bölgeye girişi ise 8. yüzyılda başlamış olup Keşmir'in müslümanlaşması daha sonra gerçekleşmiştir (Rızvı, 2022: 325). Afganların 1819'da Sih Maharaja Ranjit Singh tarafından Keşmir'den çıkarılmasıyla Müslümanların egemenliği sona ermiştir. Sihler, Keşmir'deki yönetimlerini 1846 yılına kadar sürdürmüşler, ancak 1845 ve 1846 yılları arasındaki savaşlarda İngilizler, Sihler'i yenerek bölgedeki güç dengesini değiştirmiştir. 1846'da barış anlaşması imzalanarak, savaş tazminatı karşılığında Keşmir yönetimi İngilizlere geçmiştir. Daha sonra bölge, Amritsar Anlaşması ile 7,500,000 Rupı karşılığında Dogra Hükümdarı Gulab Singh'e satılmış ve böylelikle Dogralar'ın yönetim dönemi başlamıştır (Şahbaz, 2019: 181).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan ekonomik nedenler İngilizleri, Hint alt kıtasındaki en önemli sömürgelerinden çekilmeye zorlamıştır. Bu durum, Hindistan ve Pakistan'ın 1947 yılında din temelli ayrışma yoluyla bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. Ancak bu süreç, İngilizlerin bıraktığı sorunları da beraberinde getirmiştir 1947'de Hindistan ve Pakistan'ın bağımsız devletler olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, Keşmir henüz statüsü belli olmayan bir bölge olarak kalmış ve bu durum iki ülke arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. Bu anlaşmazlık, sayısız sınır çatışması ve savaşa neden olmuş, binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Mermer, 2010: 4).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de uluslararası bir sorun olarak gündemi meşgul eden Keşmir, birer bölgesel güç olan Çin, Hindistan ve Pakistan arasında bölünmüş durumdadır. Bu durum İngilizlerin, Hint Yarımadası'ndan çekilmesiyle başlamıştır. Keşmir sorunu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşınmış ve çözüm amaçlı kararlar alınmıştır. Ancak bu kararlar sorunu çözememiş ve çatışmaların büyümesini, sivil kayıpların yaşanmasını engelleyememiştir. Bu bağlamda, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu ile Afganistan ve Pakistan arasındaki "Durand Hattı" meselesi, İngilizlerin Hint Yarımadası'ndan çekilmesiyle ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam etmiştir. Keşmir'in Hindistan'a katılma anlaşmasının hukuki açıdan tartışmalı olduğu da ileri sürülmektedir. Bu nedenle Keşmir, sadece bir toprak parçası değil, stratejik, su ve enerji kaynaklarının bulunduğu bir bölge olarak görülmekte olup, Hindistan ve Pakistan'ın ulusal ideolojilerinin sınırdığı bir savaş alanıdır. Keşmir aynı zamanda stratejik konumu nedeniyle her iki ülke için de büyük öneme sahiptir (Erdal, 2018)

Bu çalışma, Hindistan'ın İngiliz yönetiminin başlangıcından, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği döneme kadar olan süreci de ele alarak, günümüzde devam eden süreçteki Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorununa odaklanmaktadır. İki ülke arasındaki bağımsızlık süreçleri ve Keşmir sorunu tarihsel perspektiften analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Keşmir sorununun ortaya çıkmasının, İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonucu Hindistan ile Pakistan'ın kurulmasının bir yansıması olarak sadece din temelli olmadığı, aynı zamanda Keşmir'in sahip olduğu stratejik önem, yer altı ve yer üstü kaynaklar ile bölgesel güçlerin Keşmir bölgesindeki çıkarlarının da sorunun ortaya çıkması ve gelişiminde etkili olduğu, bu durumun da sorunu karmaşılaştırıp, çözümünü zorlaştırdığı ve günümüzde de devam ettiği öne sürülmektedir.

Hindistan'ın İngiliz Yönetimine Girmesi Süreci

İngilizlerin, Hindistan'da varlık göstermeye başlamaları 16. yüzyıla kadar uzanır. Ancak Hindistan'a ilk gelenler Portekizliler olmuştur. Ancak, Portekizlilerin Hindistan'daki varlıkları kısa bir süre içinde sona ermiştir. Bunun temel nedeni, Portekizlilerin bölgedeki diğer tüccarlar üzerinde donanma güçlerini kullanarak üstünlük kurma girişimleri ve bölgedeki dini yapıyı değiştirme çabalarıdır. Bu durum hem Hintli hem de Müslüman yöneticileri rahatsız etmiştir. Hintli yöneticilerin, Hollandalılardan ve İngilizlerden aldığı destekle Portekizlilere karşı mücadeleye girmesi sonucunda, Portekizliler faaliyetlerini Batı'ya kaydırmak zorunda kalmıştır. Portekizlilerden sonra Hindistan'da kalıcı bir varlık oluşturan devlet Hollanda olmuştur. (Erçin, 2017: 112).

Birçok Avrupa devleti Hindistan'da varlık göstermeye çalışmış, ancak hiçbiri İngilizler kadar başarılı olamamıştır. İngilizlerin Hindistan'a ilgisi 16. yüzyılın sonlarında Kaptan Drak'ın Ümit Burnu'nu dolaşp kazançlı bir şekilde dönmesiyle artmıştır. 1583 yılında dönemin Babür İmparatoru Ekber'e gönderilen mektup, İngiliz tüccarların Hindistan'a ilgisini daha da artırmış ve 1600 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi resmen

kurulmuştur. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin temel amacı, elde ettikleri imtiyazları korumak, ticari avantajları sürdürmek ve rakiplerini bertaraf etmektir (Erçin, 2017: 113 & Sonar, 2020: 24). Şirket, 1601'de ilk seferini Malezya ve Endonezya'ya gerçekleştirmiştir. Karlı geçen bu seferin ardından Hindistan ile ticaret girişimlerine başlanmıştır. Şirket, İngiliz hükümetinin de yardımıyla 1612'de İmparator Cihangir'den Surat'ta bir fabrika kurma izni almıştır. 1616 yılında Masulipatam'da ikinci bir fabrika açılmıştır. Ayrıca Şirket, ticari ve askerî açıdan faaliyetlerini güçlendirerek stratejik bölgelerde hâkimiyet sağlamıştır. Böylece Hindistan'ın farklı bölgelerinde ticaret ve idari faaliyetlerini sürdürmüştür (Erçin, 2017: 114-115& Sonar, 2020: 24).

İngilizlerin Hindistan'daki sömürgeci etkisi, Portekizliler, Hollandalılar ve diğer Avrupalı güçlerin çabalarına rağmen daha kalıcı oldu. İngilizler, 18. yüzyılın ortalarından itibaren siyasi ve idari yönetimde güç kazandılar. Bu durumun arkasında merkezi hükümetin zayıflaması ve İngilizlerin yerel yöneticilere rüşvet vermesi gibi faktörler etkili oldu. Merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda eyaletler bağımsızlıklarını ilan ederek birbirleriyle çatışmaya başladılar. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Parlamentosu aracılığıyla idare edilirken, eyaletler, merkezi hükümete bağlı olmadığı ve çatıştığı için İngiliz güçleri karşısında etkili olamamışlar ve Hindistan'ın merkezi otoritesi yavaşça İngilizlerin kontrolüne geçmiştir (Bulgur, 2004: 67).

İngilizlerin 1750'lerden itibaren Hindistan'daki egemenlik alanını genişletmeye başlaması, Hindular açısından endişe uyandırmışken, bu toprakların önceki sahipleri olarak görülen Müslümanlar ülkedeki hâkimiyetlerini kaybetmeye başladıkça bu durumdan oldukça rahatsız olmuştur. Ayrıca, Müslümanların idari pozisyonlardan uzaklaştırılması ve yerlerine Hinduların getirilmesi, Müslüman toplulukta dışlanma hissi yaratmış ve bu da İngilizlerin gözünde yetersiz, başarısız ve isyankâr bir grup olarak nitelendirmelerine neden olmuştur. Müslümanlar ekonomik, toplumsal ve politik açıdan dışlanmışlardır. Ayrıca, İngilizlerin hukuk sistemi değişiklikleri kapsamında Farsça ve Urduca'nın yasaklanmasıyla bir dil asimilasyonu gerçekleştirilmiş, Batılı düşünce tarzı her alanda egemen kılınarak Hint halkı kendi kültüründen kopararak Hint-Avrupalı bir model oluşturma çabası, 1857 Mart'ında Hindistanlı Müslüman askerlerin İngiliz yönetimine karşı isyanına yol açmıştır. Bu isyan "Sepoy İsyanı" olarak da anılmaktadır. İsyanın çıkma nedeni olarak İngilizlerin Hintli askerlerin dini inançlarını değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunduğu iddia edilmiştir. Ancak, Hindistan valisi, isyanla ilgili yaptığı açıklamada bu iddiaların asılsız olduğunu ve böyle bir girişimin olmadığını beyan ederek, isyana katılanların cezalandırılacağını ve mallarına el konulacağını duyurmuştur. Hindistan valisi, din ve mezhep özgürlüğü konusunda taahhütlerde bulunmuş olsa da Delhi şehri hükümdarı, İngilizlerin Hindistan halkının inançlarını değiştirmeyi planladığını ileri sürerek, Hint halkını, Avrupalıları öldürmeye çağırmıştır (Sonar, 2020: 25).

Sonuç olarak, isyanın birçok nedeni olmakla birlikte, temel etken İngilizlerin askeri politikada uyguladıkları yanlış stratejilerdir. İlk başta İngiliz yöneticileri tarafından ciddiye alınmayan isyan, zamanla ülkenin her köşesine yayılmıştır. İngilizler bu ayaklanmayı hızla bastıramamış ve Hindistan'da binlerce askere sahip olmalarına rağmen yeni askerler göndermek zorunda kalmışlardır. İsyanın Meerut, Delhi ve civarında başlamış olmasının nedeni, Hindistan'ın nüfus açısından en kalabalık ve eski eyaleti olmasıdır. 1857 yılında Delhi'nin Kuzeydoğusunda, Meerut adlı bölgede başlayan ve ardından Agra, Oud, Rohilkhand, Chinhat, Kanpur, Fetihpur, Lucknow gibi Hindistan'ın dört bir yanına yayılan isyan, Delhi'nin ele geçirilmesiyle etkisini kaybetmiş ve daha küçük çaplı çatışmalara dönüşmüştür. 1859 yılına geldiğinde, isyanın merkezi Gwalior'daki çatışmaların İngilizler lehine sonuçlanmasıyla, iki yıllık bir süreçte bastırılmıştır (Sonar, 2020: 26-27).

Hindistan'ın Bağımsızlığı ve Pakistan'ın Ortaya Çıkış Süreci (1859-1947)

İngilizler, başlangıçta Hindistan'a ticaret amacıyla gelmişlerdir; ancak zaman içinde hem ticari hem de askeri ve idari yönden güçlenerek Hindistan'ın tamamına yayılmışlardır. 18. yüzyıldan itibaren İngilizler, Hindistan'ı sömürgeleştirmiş ve 1857 Büyük Hint Ayaklanmasından sonra bu isyandan özellikle Müslümanları sorumlu tutmuşlardır. Bu durum, Müslümanların önceden sahip oldukları ekonomik, siyasi ve kültürel hakları kaybetmelerine yol açmış, bunun sonucunda Müslümanlar içe kapanma eğilimi göstermiş ve kendi durumlarına ve ülkenin sorunlarına daha etkin bir şekilde ilgi göstermek amacıyla politik faaliyetlere yönelmişlerdir (Güner, 2007: 147).

Ancak İngilizlerin, Müslümanlara karşı düşmanca tutumu yeni bir gelişme değildir; aksine, Hint Yarımadası'nda Müslümanları zayıflatmayı temel amaç haline getirmişlerdir. Bu süreçte Müslümanları eğitim haklarından mahrum bırakmış, siyasi, kültürel ve dini faaliyetlerini engellemişlerdir. Bunun yanında Hindulara liderlik ederek onların ekonomik alanda güçlenmesine ve eğitim imkânlarının artmasına yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde İngiliz yönetimi altında Hindu hareketleri belirgin bir şekilde yükselmiş ve Hindular arasında milliyetçilik duygusunu güçlendirmek için çeşitli milli ve dini ıslah dernekleri kurulmuştur. Siyasi ve ulusal liderler de bu derneklerde etkin görevler üstlenmiştir. Bu süreçte başlatılan hareketlerle Hindular arasında milliyetçilik duygusu ve kendi işini kendi yapma bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Arya Samaj gibi hareketler, ortak din ve kültür temellerine dayalı bir Hint ulusu bilinci oluşturmayı amaçlamıştır. Hindulaştırma (Şudhi) olarak adlandırılan bu hareket, Hindu milliyetçiliğini, İngilizlerin etkisiyle önemli ölçüde güçlendirmiştir (Bulgur, 2016: 39-40).

Urduca-Hintçe dil çatışması sorunları ile birlikte Hintçeye milli bir vasıf kazandırmak için Hintçeyi geliştirme derneklerinin kurulması ve Urduca'yı-Hintçeye katma çalışmaları ile 1900'de, Hinduların ısrarı ile birleşik eyaletlerin resmi, eğitim, hukuk ve ticari dilinin Hintçe yapılmasına karar verilmesiyle, Hindu-Müslüman çatışması

bambaşka bir boyuta evrilmiştir. Bu esnada İngilizler, Hindularını kontrolleri altında tutmak ve güçlendirmek için Hint milliyetçiliğini güçlendirerek toplumsal sorunlarını konuşabilecekleri, böylece gerilim ve isyan tehlikesini ortadan kaldıracak bir derneğin kurulmasını kararlaştırılmış ve 1885 yılında Hindistan Ulusal Kongresi kurulmuştur. Kongrenin, Müslümanlara karşı ters bir tutum içerisine girmesiyle, Müslümanlar buna karşılık, kendi hak ve çıkarlarını muhafaza etmek, kendi kaderlerini ve siyasetini belirlemek için Dhaka'de, 30 Aralık 1906'da Hindistan'ın Müslüman temsilcilerinin katılımıyla Müslüman Birliğinin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Müslümanlarla Hindular arasında sürekli çatışmaların devam etmesi ve Müslümanların kendilerine has özgür bir İslam devleti kurma düşüncesini uyandırmıştır. 1925'ten 1929'e kadar ayrı bir bağımsız İslam devleti kurma fikri yeterine güçlenmiş ve Müslümanların meselesinin yegâne çözüm yolu olarak, Pencab, Sindh, Beluçistan ve Serhad Eyaleti'nden oluşan bir ülkenin kurulmasında görülmüştür (Bulgar, 2016: 42-43).

Bağımsız bir İslam devleti kurma düşüncesi, aslında Hindistan halkının İslamiyet'i kabul etmelerinden itibaren başladığı ifade edilmektedir. Çünkü kökenleri aynı olmasına rağmen Hindistan'a İslamiyet'in gelmesi ve Bazı Hinduların, İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte Hindular ve Müslümanlar arasında ayrımcılık, şiddet ve ötekileştirme düşünceleri gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bundan dolayı bu iki toplum, aynı yaşam alanında birlikte hoşgörü içerisinde yaşamlarını devam ettiremeyeceklerini anlamışlardır. Bu yüzden Müslümanlar her zaman kendilerine özgü bağımsız bir İslam devleti kurma ümidi ile yaşamışlardır (Şahbaz, 2019: 30-31). Hindistan Kongre Partisi'ni en çok Hindu kökenlilerin oluşturması sonucu Parti, Hindulara özgü bir birim haline gelmiştir. Radikalleşen Hindu taleplerinin korkuttuğu Müslümanlar çareyi İngilizlere yaklaşmakta bulurken, Hindu aydınlanmasını kontrol etmekte zorlanan İngilizler de Müslümanlara yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma sonucunda 1909 yılında Müslümanlar için ayrı bir seçim sistemi hayata geçirilmiştir. İngilizlere sadakatle bağlı olan Hindular arasında ise, isteklerinin göz ardı edilmesi sonucu kongrede muhalif bir Hindu milliyetçiliğinin güçlenmesi ortaya çıkmıştır (Aras, Kandemir, 2023: 161).

Hindu milliyetçiliğinin güçlenmesini neden olan bir diğer önemli gelişme ise Bengal'in bölünmesi olmuştur (Mermer, 2018: 114). Hindistan, Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizlere sadık kalmış ve binlerce Hindistanlı, İngilizler için savaşmak konusunda gönüllü olmuştur. Bu kapsamda Hindistan, Birinci Dünya Savaşında İngilizlere 800 bin muharip, 414 bini yedek olmak üzere 1.214.000 asker sağlayıp, 100 milyon sterlin mali yardımda da bulunmuştur. Bu dönemin en önemli gelişmelerden birisi de Kongre Partisi ile Müslüman Ligi arasındaki yakınlaşmadır. Bu yakınlaşmayla Hindistan, 1913-1924 yılları arasında Hindu-Müslüman Birliğine tanıklık etmiştir. Bu çerçevede Lucknow Paktı ile Hindistan Ulusal Kongresi ve Hindistan Müslümanlar Birliği, Hindistan'ın gelecekteki anayasası üzerinde anlaşmaya varmıştır. Başka bir ifadeyle bu beyanname, Hindistan anayasasının her iki topluma tanıyacağı haklar üzerinde iki partinin anlaşığı tek metin olarak; İngiltere'ye karşı izlenecek ortak politika olarak tespit

edilmiştir. Bahse konu bu pakt ile Hindistan'ın bütün toplumlarının zengin ve köklü medeniyetlerin mirasçıları olduğu, geçmişte ve İngiliz yönetimi altındaki son yüzyılda yönetimde büyük başarılar gösterdiklerine dikkat çekilerek, bugünkü yönetimin toplumun haklı taleplerini karşılamaktan yoksun olduğuna ve İngiltere'nin Hindistan'a özerklik tanınması vaktinin geldiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu pakta göre, Hindistan Meclisinin seçimle belirlenecek vekillerinin üçte biri Müslüman kesim olacak ve Müslümanlar ayrı seçmen bölgelerine sahip olmakla birlikte eyalet meclislerin de belli sayıda temsilci bulundurabileceklerdi (Şahin, 2019: 14-16).

Hindular ve Müslümanlar arasındaki Lucknow Paktı ile başlayan ittifak 1922'den sonra bozulmuş ve iki toplum arasındaki mücadele tekrar başlamıştır. Bu mücadele Kongre Partisine göre, İngilizlerin "böl ve yönet" siyasetinin bir sonucuydu (Şahin, 2019: 22-23). Böylece Hindular ve Müslümanlar arasındaki birliğin bozulmasıyla birlikte, tarafların bağımsızlık talepleri de artmıştır. Hindistan Kongre Partisi'nin 1928'de açıkladığı anayasa taslağı, Müslümanlarla Hindular arasında bağımsızlıkla ilgili görüş ayrılıklarını gündeme getirmiştir. Buna karşılık Müslümanlar da kendi taslaklarını hazırlamışlardır. Müslümanların tezi, Hindistan Kongre Partisi'nin teklif ettiği eşit haklara sahip Hindistan vatandaşlığı fikrinin, Hindu çoğunluğun bulunduğu bir sistemde işleminin mümkün olmayacağı varsayımına dayanmaktadır. Bunun yerine nüfus yoğunluğuna dayalı özerk bölgelerin kurulması gerektiği savunulmuştur. Tüm bu tartışmalar sürerken, 29 Aralık 1930'da Muhammed İkbâl, Hindistan'ın kuzey batısında ve doğusunda iki bölgeden oluşacak ayrı bir Müslüman devlet fikrini ortaya atmış ve bu fikir Mevlâna Muhammed Ali ve Muhammed Ali Cinnah gibi toplum önderleri tarafından da savunulmuştur. Bu süreçte İngiliz hükümeti ve taraflar arasında görüşmeler başlamış ancak olumlu bir sonuç alamamıştır. Bununla birlikte 1935'te çıkarılan Hindistan İdare Kanunu, İngilizlerin Hindistan'dan ayrılmayacakları şeklinde yorumlanınca hem Hinduların hem de Müslümanların tepkisine yol açmıştır. Bu çerçevede 1937 yılında yapılan seçimlerde, Hindistan Müslümanları Birliği istediğini elde edememiş ve hükümeti Kongre Partisi'ni kurmuştur. Böylece giderek artan bağımsızlık talepleri ile iki toplum arasındaki gerginliğin yoğunlaşmasıyla ülkenin birçok yerinde çatışmalar baş göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Hindistan'ın savaşta sağlayacağı katkılar karşılığında bağımsızlık isteyen Kongre Partisi'nin taleplerinin reddedilmesiyle Müslümanlar için yeni dönem başlamıştır. Böylece 1940'ta Lahor'da yapılan Hindistan Müslümanlar Birliği Konferansında ilk defa bağımsız bir İslam ülkesi olarak Pakistan adı ortaya atılmıştır ancak, Kongre Partisi bu duruma ülkenin bölünmesi anlamına geleceği görüşüyle karşı çıkmış, ancak giderek yoğunlaşan toplumsal çatışma ve bölge halkının kendi rızası dışında bağımsız Hindistan'da yaşamaya zorlanamayacağı anlayışıyla sonunda razı olmuştur.¹ (Güner, 2007: 147).

¹Pakistan sözcüğünün iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi; baş harflerin birleştirilmesiyle, Müslümanların çoğunlukta olduğu "P"encap, "A"fgan (Kuzey Batı Sınır Eyaleti), "K"eşmir, "S"ind ve Belucis"tan"

1942 yılında İkinci Dünya Savaşı sırasında Hindistan'a bağımsızlık verilmeyeceğini gerçeği ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Gandhi önderliğinde başlayan hareketlenme zamanla tüm ülkeye yayılmıştır. Bu hareket, "Hindistan'ı Terk Et" sloganıyla İngilizlerin, Hindistan'dan tamamen çekilinceye kadar ve bir bütün olarak bağımsızlığı alıncıya kadar devam edeceğini ifade ederek, şiddet kullanılmadan bir sivil itaatsizlik şeklinde planlanmıştır. Ancak, buna karşılık Müslüman Birliği lideri Muhammed Ali Cinnah ise bu hareketi tehlikeli olarak nitelendirmiş ve başarılı olması durumunda Hinduların tekrar iktidarı ele geçirerek tam bağımsızlık düşüncesinin içinde Pakistan hayalinin de gerçekleşmeyeceği düşüncesi ile bu harekete herhangi bir destek vermeme kararı almıştır. Cinnah'a göre, nüfus olarak fazla olan Hindular karşısında demokratik seçim yapılırsa bile Müslümanlar azınlık olarak kalacaktır. Bu yüzden İngilizlere, Hindistan'ı iki ayrı devlet olarak bölmelerini ve Hindistan'dan ayrılmalarını önermiştir. Diğer yandan bir konuşmasında Kongre Partisine "Eğer Müslümanlarla tam uzlaşma içinde olacaklarsa ben bizzat Hindistan'ın özgürlüğü için savaşır ve Gandhi ile hapse giderim" mesajını iletmiştir. Böylece Müslüman Birliği, Hinduların bu girişimini Hindistan'daki tüm ulusların bağımsızlığına yönelik olmadığını, bu girişimin yalnızca Hindu egemen bir devlet yönetimi kurarak, Müslümanların, Pakistan hayallerini tamamen sona erdirmeye yarayacağını bildirmiştir (Şahbaz, 2019: 116-117).

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle İngiliz hükümetinin "alt kıta politikası" değişime uğramış ve İngilizler, Hint alt kıtasından çekilme planlarını dile getirmeye başlamıştır. 1946 yılında yapılan seçimlerde Müslüman Birliğinin artan gücü ve bağımsız devlet talebini açıkça ortaya koymasıyla, İngiliz hükümeti, 20 Şubat 1947'de, Temmuz 1948'den geç olmamak kaydıyla Hindistan'dan çekileceğini duyurmuştur. Ancak, Kongre Partisi lideri Nehru, din temelli ulus fikrine karşı çıkmış olsa da kongre, 18 Nisan 1947'de Pakistan fikrini onaylamak zorunda kalmıştır. Böylece 19 Temmuz 1947'de İngiliz parlamentosunun ayrılmayı kabul etmesiyle, Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlet ortaya çıkmıştır (Mermer, 2018: 119).

Keşmir'in Kısa Tarihi

Keşmir'in tarihi Hint kralı olan Aşoka(M.Ö. 232) ile başlatılır. Ancak bölgenin bilinen tarihi ise milattan sonra 78 yılları sonrasında Orta Hindistan'a kadar egemenliği altına alan Orta Asya Kuşan İmparatorluğu dönemine aittir. Bunu takiben bölgeye İslamiyet'in girişi ise, 8. yüzyılda başlamış, ancak Keşmir'in müslümanlaşması çok daha sonra gerçekleşmiştir. 712'de Mülta'nı fetheden Muhammed bin Kasım es-Sekafi Keşmir'i almak istemiş, ancak vadiye girmeden geri dönmüştür (Rızvı, 2022: 325). 1015 ve 1021 yılları arasında Gazneli Mahmut iki defa Keşmir'i almaya girişmiş, ancak bölgenin zor şartları nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. 1320'de ilk büyük darbeyi vuran ise, Moğollar olmuştur. Moğolların bölgeden ayrılmasıyla, dönemin Kralı

eyaletlerinden oluşan bölgeyi simgelemektedir. İkincisi ise; bu ülkenin (Pak sözcüğünün) saf ve temiz anlamına gelmesidir.

Rincan'a kendisine Mir Şah adında bir Müslümanı baş nazır olarak tayin etmiştir. Bir süre sonra Kral Rincan'a sığınarak Saddruddin unvanını almıştır. Rincana'nın 1323'te ölümü üzerine dönemin baş nazırı olan Mir Şah, yönetimi ele geçirerek Keşmir'in ilk bağımsız Müslüman sultanı olarak Şemseddin unvanını almıştır. Daha sonra bölgeye sırasıyla 1551-1588'de Şil Çak Hanedanı ve 1588'de Ekber Şah Keşmir'i kendi topraklarına katarak Hindistan'ı diğer bölgeleri gibi eyalet şeklinde valiler tarafından yönetilmeye başlaması ile karışıklık ve kaos ortamına dönüşmüştür. 1752'de Ahmet Şah Dürrani, Keşmir'i hâkimiyeti altına almış ve 1819'a kadar Afganlar tarafından idare edilmiştir. Ancak, 1819'da Sih Maharaja Ranjit Singh tarafından Keşmir'in ele geçirilmesi ile Müslümanların dönemi sona ermiştir (Turgut, 2020: 26-27). Sihlerin Keşmir yönetimi 1846 yılına kadar devam etmiştir. Ranjit Singh ölümü ile beraber Sihler, İngilizlerin otoritesini tehlikeye atmaya başlamıştır. 1845 ve 1846 yılları arasında İngilizler ve Sihler arasında yaşanan savaşta İngilizler, Sihler'i yenerek bölgede onların gücünü kırmıştır. 9 Mart 1846 tarihinde Sihler ve İngilizler arasında bir barış anlaşması imzalanmış ve savaş tazminatı karşılığında Sihler, Keşmir yönetimini İngilizlere devretmiştir. Sihlerden Keşmir yönetimi devralan İngilizler daha sonra Amristar Anlaşması ile 7,500.000 Rupı karşılığında Dogra Hükümdarı Gulab Singh'e satılmasıyla, bölünmeye kadar devam edecek olan Dogralar yönetim dönemi başlamıştır (Şahbaz, 2019: 181).

Keşmir'in Jeo-Stratejik Önemi

Keşmir, bulunduğu konumu itibarıyla Güney Asya'nın ortasında yer alması nedeniyle, Asya'nın kalbi olarak adlandırılır. Keşmir sahip olduğu doğal güzelliği ile adeta bir "cennet vadisi" olarak anılmaktadır. Keşmir stratejik açıdan bölge ülkeleri için büyük önem arz etmektedir (Şahbaz, 2019: 151). Coğrafi olarak Keşmir, Himalaya dağlarındaki Çin, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın birleştiği noktada bulunan bir bölgedir. Keşmir, bölünme öncesi Hindistan'daki 562 prenslikten en büyüğü idi. 222.870 yüzölçümü ile Danimarka, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'nın toplamının yaklaşık iki katı bir alanı kapsamaktadır. Ancak, bölünme sonrası bölge, Hindistan, Çin ve Pakistan üç nükleer güç tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Pakistan ve Hindistan tarafından kontrol edilen sınır hattı, 435 mil (700km) uzunluğundadır. Hindistan tarafından kontrol edilen Cammu ve Keşmir olarak adlandırılan bölge, Keşmir'in yaklaşık %45'ni oluşturmakla birlikte bölgenin güney ve doğu kısımlarında yer almaktadır. Pakistan kontrolündeki Azad Keşmir, Gilgit ve Baltistan olarak adlandırılan bölge Keşmir'in %35'ni oluştururken, Çin kontrolündeki Aksai Çin ise Keşmir'in %20'sini oluşturmaktadır (Abedin, 2019: 65).

Keşmir, Güney Asya'nın büyük güçleri olan Hindistan, Pakistan ve Çin arasında stratejik öneme haiz bir bölgedir. Bölge, alt kıtanın Orta Asya ile irtibatını sağlayan bir kapı özelliği göstermekte olup, doğusunda Çin'in Tibet bölgesi, kuzeyinde Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi bulunmaktadır. Kuzeybatısındaki Gilgit Bölgesi, Afganistan'ın Wakhan koridoru ile ortak sınır paylaşmaktadır. Bölgenin, güneybatısında

Pakistan ve güneydoğusunda Hindistan yer almaktadır. Ayrıca bölge, Pakistan ile Çin'i birbirine bağlayan stratejik Karakum Geçidi Keşmir'in kuzey bölgesinden geçerek Pakistan ile Çin arasında köprü oluştururken, Hindistan'ı ise Orta Asya, Hazar Denizi ve Avrupa'ya bağlama açısından önemli bir geçit imkânı sunmaktadır. Bununla birlikte su ve enerji kaynakları açısından, Pakistan ve Hindistan için hayati öneme sahipken, küresel güçler açısından da stratejik öneme sahiptir (İnci, 2023: 1). 19. yüzyılda Rusya'nın, Orta Asya'daki artan gücü ve sıcak denizlere inme politikası ile İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'a yakınlığı nedeniyle, İngilizlerin bölgedeki varlığını tehdit eder hale gelmiştir. Bu bağlamda Rusya ve İngiltere arasındaki rekabette Keşmir, ayrı bir stratejik öneme sahip olarak İngiltere'nin stratejik politikasında merkezi bir konumda yer almıştır. Bununla birlikte Soğuk Savaşın başlamasıyla, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşu Keşmir'in stratejik önemini daha da artırmıştır. Sonuç itibarıyla Keşmir, 1947 yılında iki bağımsız devlet olarak kurulan Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışma ve rekabetin kaynağı olmuştur. Bu çerçevede Nehru, Keşmir'in stratejik önemini "Keşmir kuzey sınırı, Afganistan, SSCB ve Çin'in sınırlarıyla müşterektir. Keşmir'in güvenliği özellikle de Güney Keşmir ve Hindistan sınırının ortak olması nedeniyle Hindistan'ın güvenliği açısından hayati öneme sahiptir" şeklinde ifade etmiştir. Benzer bir şekilde, Liaquat Ali Han da, "Keşmir'in Hindistan'a katılması, Pakistan'ın kendisi olmadan Hindistan'a gelebilecek acımasız bir hükümete karşı kendini savunamayacağını" söyleyerek Keşmir'in önemini vurgulamıştır. Keşmir stratejik olarak kavşak noktada bulunması sebebiyle ve kontrolün tamamen Pakistan'a geçmesi durumunda, Hindistan'ın eski Sovyet coğrafyası ile bağlantısı kesilecektir. Diğer yandan ise, Hindistan'ın tamamen Keşmir'e sahip olması durumunda, bu gelişme Hindistan'ın Orta Asya ve Avrupa'ya bağlanmasını sağlayacak, hem de Pakistan'ın, Çin ile olan kara ulaşımı ve sınırını ortadan kaldıracaktır (Abedin, 2019: 115-116). Sonuç olarak Keşmir, hem stratejik hem de bölgesel ve ekonomik çıkarlar açısından, Hindistan ve Pakistan için de hayati derecede öneme sahip bir bölgedir.

Keşmir Sorununun Ortaya Çıkış Süreci

Keşmir, tarih boyunca birçok farklı prenslik ve hanlıkların hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. 1819'da Pencap'ta hüküm süren Sihler, Dograların desteğiyle bölgedeki Afgan yönetiminin Keşmir'den çıkarmıştır. Sih yönetimi Keşmir'in yönetimini desteklerinden dolayı, yerel Dogra Hanedanı'na bırakarak onu Cammu eyaletinin Racası ilan etmiştir. Bununla birlikte, prensin kardeşini de Müslümanların çoğunlukta olduğu Ponç bölgesinin tımarı olarak tayin etmiş, ancak Müslümanların Dogra yönetimini kabullenmemesiyle, patlak veren isyanlar Dogra ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Dogra hükümdarı tarafından Müslümanlara karşı idari, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık vb. alanlarda ayrımcılık ve baskıcı politikalar uygulanmıştır (Çebi, 2018). Keşmir'in 1846 yılında para karşılığında el değiştirmesi, Dogra yönetimini kabullenmeyen Müslümanlara yıllarca baskıcı politikalarının uygulanması ve Keşmirlileri harekete geçirmiş, böylece "Keşmir Aslanı" unvanını alan Şeyh Abdullah'ın önderliğinde, 1931'den itibaren özgürlük hareketi başlamıştır (Turgut,

2020:12).Böylece 1934'te Keşmirliilere seçme ve seçilme hakkı tanınmış, ancak 75 üyeden sadece 35'in halk tarafından seçilmiş oluşu ve birçok Müslümanın oy kullanmalarına engel olunması, halkın Meclise olan güvenini sarsmıştır. Bununla birlikte, Müslüman olmayan Keşmirliilerin de Müslüman Konferansına katılmasından yana olan Şeyh Abdullah, kendi parti programını eleştirmeye başlamıştır. Şeyh Abdullah, Nehru'nun "Birleşik Hindistan" fikirlerini benimsemeye başladığı sırada, Muhammed Ali Cinnah'ın Keşmir ziyareti, Şeyh Abdullah'ın Müslüman Konferansı içindeki rakibi Gulam Abbas'ın itibarını yükseltmiştir. Böylece Keşmirliiler, ayrı ve bağımsız Müslüman devleti fikrini savunan Cinnah'ın, Müslüman Birliği Partisi ve Gulam Abbas'ın tarafına kaymıştır. Böylece Şeyh Abdullah, kaybettiği liderlik konumunu yeniden kazanmak için, başlattığı "Keşmir'i Terk Et" hareketi, Hindu ve Sih azınlıkları arasında kötü bir etki yaratmış, Müslümanlar arasında da Şeyh Abdullah'ı "fırsatçı" bir siyasetçi olarak tanıtmıştır (Ataöv, 1960: 197).

Keşmir, Hindistan için sadece bir toprak parçası değil, aynı zamanda ekonomik ve stratejik açıdan da önemli bir bölgedir. Keşmir demek Hindistan için "Küçük Pakistan" demektir. Nehru, tek Hindistan fikrini savunarak, Müslümanlarla Hindular arasındaki anlaşmazlığın sebebi olarak İngilizleri görmektedir. İmparator Ekber'in azınlıklar için uyguladığı politikalara hayranlık duyan Nehru, Birleşik Krallık çekildikten sonra hem Müslümanlar hem de gayri Müslümler için adil ve birleşik bir Hindistan kurulacağını düşünmüştür. Ancak, buna karşılık bağımsız Pakistan'ın kurulmasını destekleyenler ise Hindistan'da iki farklı milletin olduğuna inanmışlardır (Ataöv, 1960: 198). İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, ekonomik sorunlar başta olmak üzere çeşitli nedenlerle İngilizler, Hindistan alt kıtası'ndan ayrılma kararı almıştır. Ancak, İngilizler bölgeden ayrılırken otoriteyi kime devredeceği sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Böylece iki büyük grup arasında devam eden çatışma, Hindistan'ı ikiye bölmekten başka bir yolun olmadığını göstermiştir. Kongre Partisi liderleri, Birleşik Hindistan'ın bağımsızlığını isterken, Müslümanlar Birliği Partisi ise ayrı bir İslam devleti kurmak istemiştir. Uzun zaman tartışılan ayrışma konusu, sonunda Kongre Partisinin, Pakistan'ın kurulmasına rıza göstermesiyle, 1947 yılında Hindistan ikiye bölünerek iki ayrı devlet haline gelmiştir. Bu bölünme sonucunda bölgede bulunan ve sayıları yaklaşık 550 olan prenslik, Hindistan ve Pakistan'a katılmıştır. Ancak, bunların iki tanesinde sorun çıkmıştır. Birincisi, çoğunluğu Hindu ama yöneticisi Müslüman olan Haydarabat, ikincisi, çoğunluğu Müslüman ancak idarecisi Hindu olan Keşmir'dir. Bunlardan Haydarabat kısa sürede Hindistan tarafından düzenlenen bir operasyonla Hindistan'a katılırken, Keşmir yöneticisi (Hari Singh), hangi ülkeye katılacağını veya bağımsız bir yönetim mi benimseyeceğine karar verememiş ve her iki devlete de bekleme kararı aldığını bildirmiştir. Hari Singh'in karar vermede tereddüt etmesi ve kararı geciktirmesi bölgede tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Hari Singh iki ülkeden birine bölge ahalisinin istek ve tercihlerine göre bir karar vererek katılması önerisini geciktirmesi Keşmir sorunun günümüze kadar gelmesini beraberinde getirmiştir (Şahbaz, 2017: 2015-206). Keşmir halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle, halk Pakistan'a katılmaktan yana tavır almış, ancak dönemin Racası

Hari Singh, Keşmir'in hem coğrafi hem de kültürel, dini ve ekonomik açıdan Pakistan'a yakın olması nedeniyle Pakistan'a katılmasını sağlamıştır. Ancak, daha sonra Hari Singh, kararını değiştirerek, Keşmir'in Hindistan'a katılmasına karar vermesi ise halkın isyan etmesine neden olmuştur. Böylece 24 Ekim 1947'de "Azad Keşmir İslam Cumhuriyeti" kurulmuştur. Bundan sonra Hindistan, Azad Keşmir için "Pakistan işgali altındaki Keşmir" tanımlaması yaparken, Pakistan ise Cammu ve Keşmir'i "Hindistan işgali altındaki toprakları" olarak tanımlamaktadır (Eryüksel, 2017: 52).

Müslümanların kurduğu Azad Keşmir'in küçük çaptaki ordusu ile Maharacanın Hindular ve Sihlerden oluşan ordusu arasında başlayan çatışmada, Azad Keşmir'e destek amacıyla Pakistan'dan gelen Pathan kabilelerin 1947'de Keşmir'e girdikten sonra, Maharaca Srinagar'dan kaçarak Cammu'ya geçmiş ve Hindistan'dan bu olağanüstü durum karşısında yardım istemiştir (Aras ve Kandemir, 2023: 13). Hindistan hükümeti Maharaca'yı koruma karşılığında Cammu ve Keşmir'in Hindistan'a ilhakını talep etmiştir. Böylece tüm bu gelişmeler neticesinde 26 Ekim 1947'de Hindistan, Cammu ve Keşmir'in Hindistan bir parçası olduğunu ilan edilmiş, ancak Hindistan askerinin bölgeye intikal etmesiyle, 26 Ekim 1947'de Maharaca'nın, Cammu ve Keşmir'in Hindistan'a ilhak anlaşmasını imzaladığı duyurulmuştur. Böylece Hindistan'ın bölgeye asker göndermesi de bu anlaşmaya dayandırılmış ve yeni bağımsızlıklarını kazanan iki ülke arasında ilk savaş başlamıştır (Çebi, 2018).

Hindistan ve Pakistan Açısından Keşmir'in Önemi

1947 yılında İngilizlerin, Hindistan alt kıtası'ndan çekilmesiyle, bölgedeki bağımsızlıklarını yeni kazanan yüzlerce prenslik, Hindistan veya Pakistan'a katılmışlardır. Ancak Keşmir bölgesinin kesin olarak taraflardan birisini seçmemesi Hindistan ve Pakistan arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. 1947 yılından bugüne, bu anlaşmazlıktan dolayı iki ülke, defalarca savaşmış ve binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Keşmir meselesi Hindistan için sadece ekonomik ve stratejik olarak önemli bir toprak parçası olarak görülmemektedir. Keşmir demek Hindistan için "küçük bir Pakistan" demektir. Keşmir, Hindistan açısından hem ekonomik hem stratejik olarak büyük öneme sahip bir bölge olarak, Müslümanların çoğunluk olduğu Keşmir bölgesinin ayrılmasına rıza göstermesi durumunda, Hindistan'ın toprak bütünlüğünün büyük zarara uğrayacağı endişesi yaratmaktadır (Ataöv, 1960: 198).

1947 yılından bugüne Pakistan, Hindistan ile arasında anlaşmazlığa neden Keşmir'in nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle bölge üzerinde hak iddia etmektedir. Günümüzde Gilgit-Baltistan ve Azad Keşmir, Pakistan idaresi altında bulunmaktadır (Çebi, 2018: 2). Yukarıda da ifade edildiği gibi Keşmir'in, Çin, Afganistan ve Orta Asya'ya yakınlığı nedeniyle, stratejik olarak Hindistan için önemli olduğu kadar Pakistan için de büyük öneme sahiptir. Keşmir'in sahip olduğu su kaynakları Pakistan'daki tarım için son derece önemlidir. Keşmir'in tamamen Hindistan'a katılması durumu ise Pakistan için ekonomik olarak büyük tehlike

yaratmaktadır. Bununla birlikte Keşmir ekonomik, dini, coğrafi, kültürel olarak Pakistan'a daha yakındır (Eryüksel, 2017: 49). Dolayısıyla Pakistan'ın tarımsal ekonomisinin Keşmir'e bağlı olması, su kaynaklarının kesilmesi durumunda çölleşme ihtimalini beraberinde getirmektedir. Diğer yandan Pakistan, stratejik açıdan Keşmir olmaksızın savunmasız bir hale gelmekle birlikte, bu durumu aynı zamanda bir güvenlik tehdidi olarak da görmektedir. Bu yüzden Pakistan'ın güvenliğinin Keşmir'e bağlı olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Muhammed Ali Cinnah, Keşmir'in Müslüman kimliği nedeniyle Pakistan'ın bir parçası olması gerektiğine inanmıştır. Cinnah'ın "Keşmir, Pakistan'ın şah damarındır ve hiçbir millet veya ülke şah damarının düşmanının kılıcı altında olmasına tahammül edemez" ifadesi ile Keşmir'in, Pakistan için önemini vurgulamıştır. Ayrıca Keşmir, coğrafi, dini, kültürel, ulaşım ve ekonomik olarak Pakistan'a daha yakındır (Abedin, 2019: 132).

Keşmir'in Pakistan açısından bir diğer önemi, Muhammed Ali Cinnah'ın ayrı ve bağımsız bir Müslüman vatanına olan inancı ve iki ulus teorisidir. Diğer yandan Şerif-ul-Mücahid göre, "Keşmir giderse, ideoloji gider. Pakistan'ın bir devlet olarak tasfiye edilmesi sadece bir zaman meselesi olur" şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte General Akbar Han'a göre, "Keşmir'in Pakistan'a katılımı sadece arzu edilebilirlik meselesi değil, ayrı olan varlığımız için de mutlak bir zorunluluk" olmuştur. Buradan hareketle Keşmir'in önemi sadece basit bir toprak parçası ya da stratejik kaynakların varlığı olmadığı, aynı zamanda Hindistan ve Pakistan'ın ulusal ideolojilerinin test edildiği bir savaş alanı olarak görülmektedir (Abedin, 2019: 134).

Keşmir Sorunun Birleşmiş Milletlere Taşınması

1947'de Hindistan ve Pakistan'ın birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, henüz statüsü belli olamayan Keşmir, iki ülke arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, iki ülke arasında sayısız sınır çatışması ve savaş yaşanmış, binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Pakistan ve Hindistan arasında devam eden Keşmir sorununa, 1962 yılında Hindistan ile girdiği savaş neticesinde Çin de taraf olmuştur. Bu doğrultuda Çin, Aksai Çin bölgesinin Keşmir'e ait olmadığını ve Çin'in özerk bir bölge olan Tibet'in bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, Hindistan ise Çin'i işgalci olarak tanımlamakta ve Aksai Çin bölgesini terk etmesini istemektedir (Erdal, 2018: 90). Böylece Hindistan-Çin çatışmasının yanı sıra, Hindistan ve Pakistan arasında birden fazla büyük çatışmalar yaşanmıştır. Böylece, Hindistan ve Pakistan arasındaki ilk savaşta, Keşmir meselesi bölgesel bir sorun olmaktan çıkmış ve uluslararası bir mesele haline gelmiştir (Erdal, 2018: 90).

1 Ocak 1948 tarihinde Hindistan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine başvurarak, Pakistan'dan hareket eden birliklerin Cammu ve Keşmir'de huzursuzluk yarattığını ve durumun uluslararası barışı ve güvenliği ihlal ettiğini bildirmiştir (Ataöv, 1960: 201). Bu bağlamda Hindistan, topraklarının bir bölümünün yabancı işgali altında olduğunu ileri sürerken, Pakistan ise Hindistan'ın Keşmirli müslümanlara yönelik soykırım

uyguladığını iddia ederek, Birleşmiş Milletlerin gözetiminde referandum yapılmasını talep etmiştir. Keşmir sorununun BM gündeme taşınmasıyla (BMGK), Keşmir sorunu ile ilgili sırasıyla; (38), (39) ve (47) sayılı kararları almıştır. Bu kapsamda BM Güvenlik Konseyi, 17 Ocak 1948 tarihinde (38) sayılı ilk kararında; yetkileri çerçevesinde durumun kötüleşmemesi için gereken tedbirleri almaları ve olayı tetikleyecek her türlü beyanattan, eylemden ve eylemlerin meydana gelmesine izin vermekten uzak durmaya davet etmiştir. Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorununa ilişkin, BM Güvenlik Konseyi'nin ikinci kararı, 20 Ocak 1948 tarihinde alınmıştır. Söz konusu bu kararda, BM örgütüne üye üç devletin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulması öngörülmüştür. Pakistan ve Hindistan arasındaki Keşmir sorunun çözümüne yönelik detaylı düzenlemeler içeren karar, 21 Nisan 1948 tarihinde alınan (47) sayılı karardır. Bu kararda uyuşmazlığın devam etmesinin uluslararası barış ve güvenliğe ciddi tehdit oluşturacağı bir kez daha vurgulanmıştır. Silahlı çatışmanın ateşkesle son bulması ve Cammu-Keşmir eyaletinin Pakistan ya da Hindistan'a katılması konusundaki sorunun bertaraf edilmesi için serbest tarafsız halk oylaması "plebisit" yapılmasına yardımcı olabilecek önlemleri almaları, her iki tarafa da tavsiye edilmiştir (Erdal, 2018: 93-95 & Ataöv, 1960: 201).

Söz konusu (47) sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararında yer alan en önemli hususlar; Pakistan'ın Keşmir bölgesinin silahsızlandırılması, tarafların Keşmir'den askeri birliklerini geri çekmeleri, Hindistan'ın askeri varlığının azaltılması ve BM denetiminde halk oylaması yapılması olarak özetlenebilir. Pakistan tarafsız bir halk oylamasının imkânsız olacağını düşünmüştür. Böylece karar, taraflarca reddedilmiştir. Ayrıca Pakistan'ın silahsızlanmaya yönelik bir girişimde bulunmaması durumu daha da kötüleştirmiştir (Abedin, 2019: 86). Ancak, BM Güvenlik Konseyi'nin bölgede istikrar adına kurulan komisyonun, Temmuz 1948'de bölgeye gerekli denetimleri yapmak üzere gönderilmesiyle, Hindistan ve Pakistan arasında Ocak 1949'da ateşkes sağlanmıştır. Böylece "plebisit" için uygun bir ortamın sağlanamaması nedeniyle Birleşmiş Milletlerin bütün çabaları olumsuz sonuçlanmıştır (Yıldız, 2019: 5).

Keşmir'in Hindistan'a katılımına ilişkin anlaşmanın, BM Kurucu Antlaşması'nın 2(4) maddesi ile 1969'da imzalanan, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 51. ve 52. maddeleri gereği hukuken geçerli olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak Hindistan, daha önce yapılan anlaşma gereği Keşmir'in 1947 yılında uluslararası hukuka uygun olarak Hindistan'a katıldığını, böylece yasal açıdan bu bölgenin Hindistan'ın egemenliği altında olduğunu ileri sürerek, Keşmir'de "plebisit" yapılmasına imkân verecek koşulların burada mevcut olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, Cammu ve Keşmir'de yapılan seçimler sonucu Parlamento'nun bu anlaşmayı onayladığını, halkın temsilcilerinin bu katılımı anlaşmasını onaylamasıyla hukuksal sürecinde tamamlandığını ileri sürmektedir. Ayrıca Keşmir'in bağımsızlığının, Hindistan'daki diğer bağımsızlık hareketlerini tetikleyebileceğini, bunun da Hindistan için felâket olacağı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, ülkenin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Keşmir'de de, demokratik, seküler ve insan haklarına saygılı bir yönetim düzeni

kurduğunu, bu nedenle Keşmir’de Hindistan varlığının bu açıdan da sorgulanmaması gerektiğini ileri sürmektedir (Aral, 2021: 57-58). Sonuç olarak Keşmir’in Hindistan’a katılımının hukukten sorunlu olduğu ileri sürülse de Hindistan, yukarıda ifade edildiği gibi hukuki sürecin tamamlandığını ve yasal olarak bölgenin egemenliği altında olduğunu savunduğu görülmektedir.

Keşmir Meselesinde İngiltere, ABD, Rusya ve Çin’in Politikaları

Keşmir sorunu, dönemin büyük güçlerinden olan İngiltere’nin Hint alt kıtasından çekilmeye karar vermesiyle, yeni birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkan Hindistan ve Pakistan arasındaki temel anlaşmazlık konusudur. Başlangıçta, Pakistan ve Hindistan arasında bir mesele olan Keşmir sorunu, Hindistan’ın 1948 yılında BM Güvenlik Konseyine müracaat etmesiyle birlikte, uluslararası bir mesele haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından kısa bir süre sonra başlayan Soğuk Savaş rekabeti, Hindistan ve Pakistan’ın yeni birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkmasıyla birlikte aralarında yaşanan Keşmir sorununun, uluslararası bir mesele haline gelmesiyle birlikte, büyük güçler de bölge üzerinde ulusal ve uluslararası çıkarları çerçevesine müdahil olmuştur. Bu doğrultuda Keşmir sorununda başlıca öne çıkan küresel aktörler; BM, İngiltere, Rusya, ABD ve Çin olmuştur (Bulut ve Aras, 2023: 32).

Birleşmiş Milletlerin, Keşmir sorununa yönelik çözümü, yukarıda da ifade edildiği gibi, bölgenin silahsızlandırılması, tarafsız idare kurulmasını ve halkın hangi tarafa katılacağını belirleyeceği BM gözetiminde bir halk oylamasının yapılmasını önermiştir (Yıldız, 2019: 5). Ancak, İngiltere 1947 yılında, Hindistan’ın bölünmesinde ve Keşmir sorunun ortaya çıkış döneminde aktif rol almış olsa da bölgeden ayrılmasından sonra, Pakistan ve Hindistan arasında anlaşmazlığa neden olan bu önemli meselede aktif bir politika izlediği söylenemez (Geldi, 2020: 71). Bu dönem İngiltere’nin Hindistan’ın bölünmüşlüğü karşısında izlediği strateji ise, Hindistan’ı “Müslümanlar, Hintliler ve bağımsız prenslikler olmak üzere” üçe bölerek, bağımsızlık sonrasında da etkisini sürdürmeye yönelik geleneksel “böl ve yönet” politikasıdır). Bununla birlikte bölünme sonrası, Keşmir sorununa yönelik aktif bir politika izlemeyen İngiltere, sorunun barışçıl yollarla çözülmesine vurgu yaparak, Birleşmiş Milletlerin kararları doğrultusunda hareket etmiştir (Sander, 1989: 232).

Soğuk Savaş döneminde ABD, Hindistan’ın bağılantısızlık politikası izlemesi, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorununda meydana gelen istikrarsız gelişmeler ve SSCB’nin yayılcı politikasını engellemek amacıyla Pakistan yanlısı bir tavır almıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası, Hindistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan ABD, Keşmir sorununda yer alan taraflar arasında denge siyaseti izlemiştir. SSCB ise Hindistan ile daha yakın ilişkiler kurmuştur (Geldi, 2020: 72). Pakistan’ın 1955 yılında Bağdat Paketi’ne, 1954 yılında ise SEATO’ya üye olarak, Hindistan’a karşı ABD ile ikili savunma antlaşmaları imzalaması sonucu, SSCB, ABD-Pakistan iş birliği üzerine, BM bünyesindeki görüşmelerde plebisit yapılmasına karşı çıkarak, BM’deki veto yetkisini

Hindistan'a yönelik alınmış ve yaptırım gerektiren kararları engelleyerek önüne geçmeye çalışmıştır (Yıldız, 2019: 6).

Yukarıda aktörlerin dışında, Keşmir sorununa doğrudan taraf olan bir diğer ülke, 1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) olmuştur. Bağımsızlık sonrasında Hindistan ve Pakistan çatışması yaşanırken, Çin sınırının belirsizliğinin de ortaya çıkması ile 1949 yılında kurulan ve Çin'in tarihi mirasına sahip çıkan ÇHC, McMahon Hattını tanımayarak, bölgenin "Kadim Çin Coğrafyası"na ait olduğu gerekçesiyle, 1950'de Tibet'i işgal etmiştir. Böylece bu durum Çin-Hindistan ilişkilerinin bozulmasına neden olmuş ancak Başbakan Nehru'nun girişimleriyle sorun çözüme kavuşturulmuştur (Mermer, 2020: 13). Bu dönemde Hindistan'ın Tibet konusunda Çin ile çatışmaya girmemesinin temel nedeni, Keşmir sorununda Çin'in desteğini almak veya Çin-Pakistan yakınlaşmasını engelleyerek durumu kendi lehine çevirmek istemesidir (Turgut, 2020: 70). Nehru'nun Tibet üzerindeki bu politikası 1960'li yılların başına kadar devam etmiş ancak, Dalay Lama'nın 1959 yılında Tibet'ten kaçarak, Tibet sınırındaki Hint topraklarında sürgünde bir Tibet Hükümeti kurması, Çin Halk Cumhuriyeti ile Hindistan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Böylece ilişkilerin bozulmasıyla yaşanan küçük çaplı çatışmalar ve sonrasında artan gerilim, 1962'da iki ülkenin savaşmasına neden olmuştur. ÇHC-Hindistan arasındaki gerginlikler devam ederken Pakistan ile ÇHC, McMahon Hattı'nı kesinleştirmek için 1959 yılında görüşmelere başlamış ve 2 Mart 1963'te imzalanan anlaşma hattı belirlemiştir. Böylece iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın ilk adımları atılmış ve Çin-Pakistan arasındaki ilişkiler sürekli geliştirilerek günümüze kadar devam etmiştir (Mermer, 2020: 14).

Keşmir Sorununun Birleşmiş Milletlere Taşınması Sonrası Gelişmeler

Hindistan'ın 1947 yılında Hindistan ve Pakistan olarak iki bölünmesinden sonra ortaya çıkan Keşmir sorunu, iki ülke arasındaki en eski ve önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. 1948 yılında BM'lere taşınmasına rağmen çözüme kavuşturulamayan Keşmir sorununda, tarafların ileri sürdükleri birbirinden farklı tezlerle günümüze kadar devam etmiştir. 1962 yılında Çin-Hindistan arasında yaşana savaş neticesinde Keşmir sorununa Çin'de dahil olmuş ve sorun daha karmaşık bir hal almıştır. Bu doğrultuda Soğuk Savaşı dönemi boyunca ufak çaplı sınır çatışmalarının yanı sıra, 1947-1948, 1965 ve 1971 yıllarında Hindistan ve Pakistan arasında üç büyük savaş yaşanmıştır (Erdal, 2018: 89-90). Hindistan, 1948 yılında sorunun BM'ye taşınmasının ardından, 1950'li yıllardan itibaren yavaş yavaş Keşmir sorununun ulusal bir sorun haline getirme ve izole etme politikası izlemiştir. Böylece Keşmir'de, Hindistan yanlısı yönetimleri destekleyerek iktidara getirmeyi ve bu yönetimlerin aldığı kararlar doğrultusunda Hint hakimiyetini güçlendirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Hindistan, sorunu iki ülkenin dışına taşımama yönündeki gayretine de devam etmiş ve dış güçlerin Keşmir soruna taraf olmasına da soğuk bakmıştır. 17 Kasım 1956'da Keşmir Kurucu Meclisi kararıyla, Keşmir Hindistan'a bağlanmıştır (Mermer, 2020: 9). 1957 yılında 370. madde Hindistan Meclisi tarafından onaylanarak resmiyete kavuşmuştur. Ardından 1963'te ise Keşmir'i

doğal uzantısı ve ayrılmaz bir parçası olarak gören Hindistan, Meclis kararıyla “Keşmir’in devlet başkanlığı statüsünü” kaldırmış ve Hindistan’ın bir eyaleti olarak Keşmir’e vali atamıştır (Balaban, Sayın, 2023: 31).

1971 yılında gelindiğinde ise, Hindistan ve Pakistan arasında doğrudan bir savaş olmasa da dolaylı olarak üçüncü büyük çaplı çatışma yaşanmıştır. 1971’de seçimler sonrası Doğu Pakistan’da Bengallilerin bağımsız “Bangladeş” taleplerinin yükselmeye başlamasıyla Pakistan güç kullanarak cevap vermiştir. Böylece giderek iç savaşa dönen süreçte Hindistan’a kitlesel göç akınlarının gerçekleşmesi Hindistan’ı da bu savaşa dahil etmiştir (Balaban, Sayın, 2023: 32). Bu savaşta Hindistan’ın Bangladeş güçlerini desteklemesiyle Pakistan savaşta yenilmiş ve Müslüman Bengallerin yoğunlukta olduğu Doğu Pakistan, Pakistan’dan ayrılmış ve Bangladeş adında yeni bir bağımsız devlet kurulmuştur (Haber Türk, 2023). 1980’li yıllarda Keşmir’de gösterilerin ve ayrılıkçı hareketlerin baş gösterdiği ve Hindistan’a karşı protestoların gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Hindistan protestoları bastırmak için güç kullanmıştır. Ancak Hindistan’ın güç kullanımını 1989 yılında silahlı direniş grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Balaban, Sayın, 2023: 33). Hindistan’agöre bu protesto ve isyanları, Pakistan tarafından silahlandırılarak eğitilen gruplar tetiklemiştir (Erdal, 2018: 91). Bu doğrultuda 1990’larda Keşmir’deki ayrılıkçı gruplar iki farklı görüşe ayrılmıştır. Birinci görüş, dini yaklaşımlardan daha ziyade laik, demokratik değerleri benimseyen, Hindistan’dan ayrılarak yapılacak halk oylamasında bağımsızlığı savunanlar, ikincisi ise kökten dinci gruplar tarafından desteklenen, Keşmir’i Pakistan’a bağlı ya da Pakistan’la bir bağı olan bağımsız bir İslam devletine dönüştürmeyi isteyenler olmuştur (Balaban, Sayın, 2023: 33).

1999 yılında Pakistan askerleri ve Pakistan tarafından desteklenen direniş grupların, Hindistan kontrolündeki Keşmir’e geçerek Hint askeri tesisleri ele geçirmesi yeni bir krize neden olmuştur. Kargil krizi olarak da bilenen bu krizle iki ülke nükleer savaşın eşiğine gelmiştir. Ancak ABD’nin arabuluculuğu ve baskısı ile Pakistan’ın geri adım atması sağlanmış ve nükleer savaşın önüne geçilmiştir (Balaban, Sayın, 2023: 34 & Erdal, 2018: 91). Sonuç olarak Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu BM’lerin barışçıl çözüm önerileri ve iki ülke arasında yaşanan sayısız çatışma ve yukarıda ifade edilen savaşlara rağmen çözme kavuşmamış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Hindistan ve Pakistan arasındaki bütün çatışma ve krizlere rağmen iki ülke arasında iyimser bir ilişki ve sorunların barışçıl yollarla çözümüne yönelik girişimler de görülmektedir. Örneğin, 1999 yılında imzalanan Lahor deklarasyonu, tarafların sorunu barışçıl yollarla çözüme yönelik bir önemli belge olarak taraflar içişlerine müdahaleden kaçınacakları, karşılıklı güven ve barışın sağlanması için çaba sarf edecekleri beyan edilmiştir (Erdal, 2018: 92). Bununla birlikte, 2004 yılında ilan edilen ortak bir deklarasyonla, “Pakistan’ın sınır aşan terörizmle mücadele edeceği ve Hindistan’ın ise Keşmir sorununun çözümü için Pakistan ile diyalog kuracağı” taahhüt altına alınmıştır

(Erdal, 2018: 92).Ancak 2008 yılında Hindistan’da gerçekleştirilen saldırıda 174 kişinin hayatını kaybetmesi sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar kesilmiştir. Hindistan ise, bu saldırıların arkasında Pakistan’ın olduğunu iddia ederek, barış görüşmelerinin devam edebilmesi için saldırının faillerinin yargılanması ya da kendisine teslim edilmesi gerektiğini ifade ederken, Pakistan ise Hindistan’ın iddialarını destekleyecek herhangi bir bilgi ya da delinin kendileriyle paylaşılmamış olduğunu öne sürmüştür (Alaca, 2011).2001’de Pakistan askeri lideri General Pervez Müşerref, iki ülke arasındaki düşmanlıkları sona erdirmek için barış görüşmelerine davet etmiştir. Bu çerçevede Temmuz 2001’de Pervez Müşerref ve Hindistan Başbakanı AtalBehariVajpayee, Hindistan’ın Agra kentinde bir araya gelmiştir. Görüşmenin ana gündemi iki ülke arasında savaflara neden olan Keşmir sorunudur. Ancak bu zirveden de olumlu bir sonuç alınamamıştır (Hürriyet, 2001).

Keşmir’de uzun yıllardır devam eden çatışma, isyan, şiddet olayları ve protestolar, geçmişe göre bir azalma olsa günümüzde hala devam etmektedir. Özellikle Direnişçi Burhan Wani’nin 2016 yılında Hint askerleri tarafından öldürülmesinden sonra artmıştır. Bu doğrultuda Keşmir’deki olaylarda Haziran 2016’dan bu yana yaşanan gösterilerde Hint güvenlik güçlerinin protestoculara karşı uyguladığı aşırı güç kullanımında 174 sivil hayatını kaybederken, 20 binden fazla kişi yaralanmıştır. Ayrıca 18 bin 990 kişi gözaltına alınmış ve bunlardan 818’i tutuklanmıştır. Bununla birlikte, son 30 yılda Keşmir’de yaşanan olaylarda 94 bin 888 kişi hayatını kaybetmiştir (Güneş, 2020). Keşmir’de son dönemde yaşanan en büyük saldırı ise Şubat 2019’da Hindistan kontrolündeki Keşmir’in Pulwama bölgesinde gerçekleştirilen ve 40 Hint askerinin ölümüne neden olan Pulwamasaldırısıdır. İntihar saldırısını, Pakistan merkezli Ceyiş Muhammed örgütü üstelenmiştir (BBC, 2019). İki ülke arasındaki gerilim yine 2019’da Pakistan, hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Hindistan’a ait iki savaş uçağının düşürülmesiyle en üst seviyeye çıkmıştır (Euronews, 2019). Şubat ayındaki gerilimin ardından Hindistan ve Pakistan arasında krize neden olan bir önemli gelişme Cammu Keşmir’in 70 yıldır sahip olduğu özel statüsünün kaldırılmasıdır. Hindistan Anayasası’nın 370’inci maddesinin kaldırılmasıyla Keşmir’in tamamında hak iddia eden Hindistan, 2019 yılında Keşmir’in 70 yıldır sahip olduğu statüsünü kaldırdığını duyurmuştur. Pakistan bu kararı “hukuka aykırı ve kabul edilemez” olarak nitelendirerek bölgede gerginliğin tekrar artabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Pakistan Dışişleri Bakanı Şah Mahmut Kureyşi, Hindistan’ı, bölgesel istikrar ve barış açısından ciddi sonuçlar doğuracak “tehlikeli bir oyun” oynamakla suçlamıştır (BBC, 2019). Hindistan, Keşmir’in özel statüsünü iptal etmesinin ardından bu ek olarak Hindistan vatandaşlarının bölgede sürekli olarak ikamet etmelerini sağlayan tartışmalı “ikamet yasası” başta olmak üzere yeni kanunlar kabul etmiştir(euronews, 2023). Geline süreçte Keşmir meselesi, Hindistan ve Pakistan arasında çözümü zor ve karmaşık bir mesele olma özelliğini sürdürmektedir.

Sonuç

Yirminci yüzyıl, dünya tarihinde büyük değişimlere tanıklık etmiş bir dönemdir. İki dünya savaşının ardından imparatorlukların çöküşü ve sömürgeciliğin son bulmasıyla uluslararası sistemde yeni bağımsız ulus devletler ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Hindistan'da da önemli değişimlere neden olmuştur. Hindistan coğrafyası yerel ve bölgesel birçok devlet ve imparatorluğun egemenlik dönemleri sonrası Batılı devletlerin ilgisini çekmiş, Portekizliler, Hollandalılar ve son olarak İngilizler bölgede bulunmuşlardır. Bu devletler içinde İngiltere, Hindistan coğrafyasını uzun süre yönetmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası zayıflayan İngiliz sömürgeciliğinin sona ermesiyle Hindistan ikiye bölünmüş ve Pakistan adında yeni bir bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Ancak bu bölünme sadece sınırların değişimiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda derin, karmaşık ve günümüze kadar sonuçları ve etkileri devam eden sorunlara da yol açmıştır. Bu bağlamda Keşmir sorunu, Hindistan ve Pakistan arasındaki en büyük anlaşmazlık kaynaklarından biri olmuştur. Birleşmiş Milletler çatısı altında çözüme kavuşturulmaya çalışılan bu sorun, din temelli bir ayrımın ötesine geçerek stratejik, enerji ve su kaynakları, ideolojik etkenler ve uluslararası güçlerin çıkarları ile şekillenmiştir. Bu tür sorunlar, tarihi, kültürel ve siyasi faktörlerin kesiştiği noktalarda ortaya çıkmaktadır. Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu da bu faktörlerin bir birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ülke arasında yaşanan bu anlaşmazlık, uluslararası ilişkilerdeki dinamiklerin ve büyük güçlerin etkisiyle daha da karmaşık hale gelmiştir. Keşmir meselesi hem bölgesel hem de küresel güçlerin içerisine dahil olduğu uluslararası bir mesele olarak din, etnisite ve reel-politik çıkarları da içerisinde barındıran çok boyutlu bir mesele haline gelmiştir. Ancak sorunun çözüm çabaları tıkanmış olup uzun yıllardır devam eden sonuçsuz çabalarla günümüze kadar gelen bir şekilde çözümsüzlük süreci devam etmektedir. Sorunun çözümü için, tüm tarafların yapıcı bir şekilde iş birliği yapması, barışçıl çözüm yolları bulunması, konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili bölgesel ve küresel güçlerin de hukuki ve siyasi platformlarda gereken desteği vermesi gerekmektedir. Geline noktada buna ulaşılması zor görülmektedir. Ancak bu noktada hareket edilebilecek çözüm arayışlarında tarihi, kültürel ve siyasi faktörlerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü gerek Pakistan'da yaşanan iç siyasi gelişmeler, gerek Hindistan'da gerçekleşen siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel dönüşümler Keşmir meselesini doğrudan etkilemektedir. Bölgede günümüzde ve gelecekte Keşmir gibi üzerinde anlaşılması zor olan meselelerin barışçıl bir şekilde çözüme kavuşması, bölgedeki istikrarın, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına da katkıda bulunacaktır. Keşmir sorununun çözülmesi sadece 80 yılı aşkın geçmişi olan bir sorunun çözülmesini sağlamayacak aynı zamanda benzer nitelikte sorunların çözülmesi konusunda da umut ışığı olacaktır. Uluslararası sistemin ve siyasetin buna bu yüzyılda her zamankinden daha fazla ihtiyacı olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abedin, M.J., (2019). Keşmir Sorunu ve Hindistan-Pakistan Nükleer Silahlanma Yarışına Etkisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Alaca, M. (2011). “Keşmir Meselesinin” Anatomisi, Politika Dergisi, 11 Eylül 2011, <https://www.politikadergisi.com/okur-makale/kesmir-meselesinin-anatomisi>, (Erişim:28.09.2023).
- Aral, B. (2021). Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Açısından Keşmir’in Hindistan’dan “Ayrılma Hakkı”, Journal of CivilizationStudies Volume 6, Issue 2, pp. 52-72.
- Aras, F. Ç. & Kandemir, E. (2023). An Evaluation of India’s Central Asian Policy in the Context of Regional Interests . Bilig , (105) , 159-181 . DOI: 10.12995/bilig.10507
- Aras, F. Ç. & Kandemir, E. (2023). Hindistan’ın Savaş Doktrini: Riskleri ve Fırsatları Yeniden Değerlendirmek. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 12 (1) , 1-24 . DOI: 10.28956/gbd.1196748
- Ataöv, T. (1960). “Keşmir Meselesinin Önemi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 15(01), Ankara, s. 195-214.
- Balaban, N. Z. & Sayın, Y. (2023). “Keşmir Krizinde İran’ın Yaklaşımı”, İslam Medeniyeti Dergisi, 8 (50), s. 27-49.
- BBC, (2019). Keşmir Krizi: Hindistan ve Pakistan Arasındaki Gerilim en son Yüksekliğinde ne olmuştu? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47385122>, (Erişim:28.09.2023).
- BBC, (2023). Cammu Keşmir: Hindistan Özel Statüyü kaldırma kararı ne anlama geliyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49234725>, (Erişim: 24.09.2023)
- Budak, M.M. (2022). *Türkiye – Sudan ilişkileri*. Buda, M.M. (Ed.), *soğuk savaş sonrası Türkiye – Doğu Afrika ülkeleri ilişkileri* (s. 79-109). Konya: Necmettin Erbakan Yayınları.
- Bulgur, D. (2004), Ticaretten Sömürgecilığe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti, *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, (17), 63-102.

- Bulut, Y. & Aras, F. Ç. (2023). Within the Framework of Geopolitical Conditions of World War I. Importance of the Caliphate Movement for Turkey and India. *İmgelem*, 7 (12), 25-46. DOI: 10.53791/imgelem.1286644
- Çebi, E. (2018). Keşmir Raporu: Tarihi Süreç ve Bölgeye Dair Çözüm Önerileri, *İnsamer*, https://www.insamer.com/tr/kesmir-raporu-tarihi-surec-ve-bolgeye-dair-cozum-onerileri_1584.html, (Erişim:14.08.2023).
- Doğan, O, Erdoğan, A. (2017). XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 839-847.
- Erçin, A. (2017). "İngiliz Doğu Kampanyası ve Kampanyanın Ticari Faaliyetleri" (1600-1858), *Bartın Üniversitesi, Çeşme-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4(2), 111-133.
- Erdal, S. (2018). "Çözumsuzlüğün Adı: 'Birleşmiş Milletler'e Rağmen Keşmir' *Public and Private International Law Bulletin*, 38(1), 85–106.
- Eryüksel A. (2017). "Hindistan Alt Kıtası'nda Pakistan ile Hindistan Arasında Kaynayan Bir Yara", *Keşmir, Doğu Araştırmaları*, (17), s. 47 - 56.
- Euronews, (2019). Hindistan ve Pakistan Savaşın Eşiğinde: İki Uçak Düşürüldü, <https://tr.euronews.com/2019/02/27/pakistan-hava-sahamiza-giren-iki-hindistan-ucagini-dusurduk>, (Erişim:28.09.2023).
- Euronews, (2023). Tartışmalı Keşmir Planı'nın yıl Dönümünde çıkan Çatışmada 3 Hintli askeri öldü, <https://tr.euronews.com/2023/08/05/tartismali-kesmir-planinin-yil-donumunde-cikan-catismada-3-hint-askeri-oldu>, (Erişim:24.09.2023).
- Geldi, M. (2020). Keşmir'in Jeopolitiğ: Aktörler, Politikarlar ve Çatışma Alanları, Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop.
- Güner, İ. (2007). Pakistan (پاکستان), Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 34, İstanbul. 147.
- Güneş, U. (2020). Keşmir Sorunu ve Madde 370, *İlim ve Medeniyet*, 2 Ekim, 2020, <https://www.ilimvemedenyet.com/kesmir-sorunu-ve-madde-370.html>, (Erişim:28.09.2023).
- Haber Türk, (2023). Keşmir Sorunu Nedir, Çözüldü Mu? Keşmir Sorunu Hangi Devletler Arasında ve neden Orta Çıktı? <https://www.haberturk.com/kesmir-sorunu-nedir-cozuldu-mu-kesmir-sorunu-hangi-devletler-arasinda-ve-neden-ortaya-cikti-hteg-3601629>, (Erişim:27.09.2023).

- Hürriyet, (2001). Zirveden Çıkan Sonuç: Hayal Kırıklığı, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/zirveden-cikan-sonuc-hayal-kirikligi-4678>, (Erişim:28.09.2023).
- İnci, K. (t.y.). Keşmir Çatışmalarının Hindistan-Pakistan Savaşına Dönüşmesi ve Keşmir'in Bölünmesi, Siyaset ve Diplomasi Akademisi, file:///C:/Users/moham/Downloads/KEŞMİR-ÇATIŞMALARININ-HİNDİSTAN-PAKİSTAN-SAVAŞINA-DÖNÜŞMESİ.pdf, (Erişim:15.08.2023).
- Mermer, C. T. (2020). Hindistan ve Pakistan İçin Tarihi Kısaç; Keşmir Sorunu, Stratejik Rapor, No: 75, 2020, 1-27.
- Mermer, C.T., (2018). Keşmir Sorunu ve Pakistan-Hindistan İlişkileri Üzerine Etkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Naimi, Muhammed, Naim (2019). *Din ve Terör: Taliban Hareketi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Karakum Yayınları.
- Rızvı, S.A.A., (2022). Keşmir (كشمير), Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt:25, Ankara, s.325.
- Sander, O. (1989). Siyasi Tarih, (Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar), İmge Kitabevi, Ankara.
- Sonar, A. Ç. (2020). Ceride-i Havadis Penceresinden Hint İsyanı (1857-1859), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 23-29.
- Şahbaz, D. (2019). İki Ulus Teorisi Işığında Pakistan'ın Kuruluşu ve Bir Sorunsal Olarak Keşmir, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Şahin, M. (2019). Hindistan'ın Taksimi ve Pakistan'ın Kuruluşu (1857-1947), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir.
- Turgut, A. (2020). Keşmir'in Statü Sorunu ve 1947 Sonrası ABD, Rusya ve Çin'in Bölgeye Yönelik Politikalarının Keşmir Sorununa Yansımaları, İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Yıldız, O. (2019). Birleşmiş Milletler'in Keşmir Sorununa Müdahalesi: Realizm/Liberalizm Tartışması, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi* 1(1), 2019, s.1-17.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.2>

Volume 7/3

2023 p. 23-34

**COERCED REPRODUCTIVITY IN MARGARET ATWOOD'S
SPECULATIVE, FEMINIST ECO-DYSTOPIA, THE HANDMAID'S TALE
MARGARET ATWOOD'UN SPEKÜLATİF FEMİNİST EKO-DİSTOPYASI
DAMIZLIK KIZIN ÖYKÜSÜ ROMANINDA ZORUNLU ÜREME**

Pelin KÜMBET*

ABSTRACT

Entering the long-held white, male-dominated domain of science-fiction, feminist writers, inspired by the 1960s second-wave feminist awakening and consciousness, have started to use science-fiction genre as a “fruitful venue” for exploration of the radical entanglement between eco-catastrophic scenarios and misogynistic, sexist ideologies, and impositions. Being one of these influential and prolific, feminist science-fiction writers, rather a speculative fiction writer, Margaret Atwood, in her 1985 novel *The Handmaid's Tale*, focuses on the interrelatedness of women and environment, their dual subjugation, abuse, and exploitation in the not-too-distant speculative world. She depicts that in the case of environmental disasters and/or ecological instability, women, becoming the most disadvantaged group, get subjected to docility, exploitation, and various horrendous practices, thus they suffer and pay the consequences of ecological devastation gravely. Portraying post-collapse USA, where the president, members of the parliament, and senate are killed and the US judicial system is suspended, the story takes place in what is now called the Gilead Republic, run by a group of totalitarian and despotic commanders. In this grim world order, infertility as a result of environmental degradation and ecological crises, becomes a huge problem, leading this oppressive government to take severe actions. Through invasive and selective methods, fertile women are collected as “herds” and first “tamed,” then reduced to forced breeding and handed over to rich, elite and high-ranking male commanders to be used and exploited as breeding machines. The paper entails an exploration of how the escalating eco-catastrophic problems and disasters cause the female body to grotesquely transform into a “biological vessel” (Roos, 2008, p. 45). In this paper, the horrific scientific intervention applied to the female body and the quest to save the society from

* Visiting Researcher Dr., Cornell University, USA, Department of Literatures in English / Assist. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures, E-mail: pelinkumbet@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2704-9117, Kocaeli/Türkiye.

environmental collapse is examined by Michel Foucault's biopolitics and the concept of biopower.

Keywords: *Margaret Atwood, The Handmaid's Tale, Michel Foucault, Biopolitics, Biopower*

ÖZ

Bilimkurgunun uzun süredir devam eden beyaz, erkek egemen alanına müdahale eden feminist yazarlar, 1960'ların ikinci dalga feminist uyanışından ve bilincinden ilham alarak, bilimkurgu türünü ekolojik felaket ile kadın düşmanı senaryoları arasındaki radikal dolaşıklığı, cinsiyetçi ideolojiler ve dayatmaları incelemek için "verimli bir alan" olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu etkili ve üretken feminist bilimkurgu yazarlarından biri olan, daha ziyade spekülatif kurgu yazarı olarak anılan Margaret Atwood, 1985 tarihli *Damızlık Kızın Öyküsü* romanında çok uzak olmayan spekülatif distopik bir dünyada kadınlar ile çevre arasındaki karşılıklı ilişkisine, bunların ikili boyunduruğuna, istismarına ve sömürüsüne odaklanmaktadır. Atwood, çevre felaketleri ve/veya ekolojik istikrarsızlık durumunda en dezavantajlı grup haline gelen kadınların uysallığa, sömürüye ve çeşitli korkunç uygulamalara maruz kaldıklarını, dolayısıyla ekolojik yıkımın acısını ve bedelini çok ağır bir şekilde ödediklerini betimlemektedir. Başkan, parlamento üyeleri ve senatonun öldürüldüğü ve ABD yargı sisteminin askıya alındığı çöküş sonrası ABD'yi anlatan hikâye, bir grup totaliter ve despotik komutan tarafından yönetilen, Gilead Cumhuriyeti olarak adlandırılan yerde geçmektedir. Bu kasvetli dünya düzeninde, çevresel bozulma ve ekolojik krizler sonucu oluşan kısırılık büyük bir sorun haline gelir ve bu durum, baskıcı hükümeti şiddetli eylemler uygulamaya sevk eder. İstilacı ve seçici yöntemlerle doğurgan kadınlar "sürü" olarak toplanır; önce "evcilleştirilir," ardından da zorla üremeye indirgenip üreme makinesi olarak kullanılmak ve sömürülmek üzere zengin, elit ve yüksek rütbeli erkek komutanlara teslim edilir. Makale, artan eko-felaket sorunların ve felaketlerin kadın bedeninin nasıl tuhaf bir şekilde "biyolojik bir kab"a (Roos, 2008, p. 45) dönüşmesine neden olduğu bir araştırma içermektedir. Bu makalede, kadın bedenine uygulanan korkunç bilimsel müdahale ve burada toplumu çevresel çöküşten kurtarma arayışı, Michel Foucault'nun biyopolitikası ve biyo-iktidar kavramı üzerinden incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Margaret Atwood, Damızlık Kızın Hikayesi, Michel Foucault, Biyopolitika, Biyo-İktidar*

Following the second-wave feminist awakening and consciousness of the 1960s, science-fiction, a genre traditionally dominated and controlled by white, heterosexual male hegemony, became a "fruitful venue" for feminist writers to explore the radical entanglements between eco-catastrophic scenarios and misogynistic, sexist ideologies and impositions. The genre that explores the particular experiences of male protagonists in numerous and challenging geographies was given a new, fresh life with that feminist intervention and interpretation. Under the influence of some feminist works, notably, Simone de Beauvoir's *The Second Sex* (1949, 1953), Betty Friedan's *The Feminine Mystique* (1963), and Kate Millet's *Sexual Politics* (1969), the notions of women's gender, identity, self, autonomy, individuality, sexuality, and bodily politics have been reconstituted by female science-fiction writers in their works in an endeavor to save these concepts from male-dominated representations and portrayals. To this particular end, several feminist science-fiction authors chose to write experimentally in the dystopian

tradition, a branch of speculative science-fiction that is primarily the purview of men, and presented an alternative futuristic society from a feminist viewpoint. In their dystopic portrayal of a disciplinary, totalitarian and gloomy society, these writers explore excessive pressures, restriction of freedoms, bureaucratic and technological control, surveillance and restrictions, mitigated lives, along with negative and oppressive reflections of evolving science, medicine and technology, blended with their (material) feminist interpretation and outlook. The techno-scientific and biomedical developments that may affect social life in a stifling and suffocating way, the predictions and possible wearing damages in addition to the potential dangers of these technologies are also put under microscope.

Being a prolific science-fiction author, Margaret Atwood has written a number of books, with a particular emphasis on the intersections between feminism, environmentalism, and domestic politics, as well as the effects of biotechnological and biomedical advancements on human rights, especially those relating to women's rights, bodies, reproductivity and autonomy. *The Handmaid's Tale*, which was released in 1985 and made a significant impact by fusing feminist themes with dystopia, won the Governor's General Award, the Arthur C. Clarke Best Science Fiction Award, the Toronto Arts, and the Los Angeles Times Fiction Awards in 1986. In the not-too-distant future and speculative Anthropocene setting, the novel focuses on the interdependence of women and the environment, as well as their concomitant slavery, dual abuse and destruction. In the depicted desolate world, accelerated environmental contamination and chemical poisoning have caused sterility, opening the door for the sacrifice of some fertile women—referred to as the handmaids—to save the nation from extinction. Thus, this paper examines horrifying scientific interventions performed to the female body and the attempt to preserve the society from environmental collapse in relation to Michel Foucault's biopolitics and the concept of biopower. It entails an exploration of how the escalating eco-catastrophic problems and disasters cause the female body to grotesquely transform into a "biological vessel" (Roos, 2008, p. 45).

Focusing on the issue of infertility and sterility caused by environmental toxicity and combining domestic politics, feminism, and environmentalism, Atwood draws our attention to the impacts of biotechnological and biological advancements on human rights, particularly on the freedoms, rights, and bodies of women as well as on their sexual orientations and identities. She favors the more inclusive term "speculative fiction" to describe her work because it goes beyond science-fiction and is based on intriguing and plausible events that have already occurred or are about to in our troubling reality. In fact, wanting to set a warning against the likelihood of eminent eco-catastrophes, Atwood states that "there's a precedent in real life for everything in the book, I decided not to put anything in that somebody somewhere hadn't already done. But you write these books so they won't come true" (2017, *People*).

Because she typically refers to actual present difficulties and challenges set arise in real life, her extensive work undoubtedly fits under the category of speculative fiction, which "proposes carries in itself a huge amount of probability" (Kuznicki, 2017, p. 16). However, I believe it would be more accurate to classify *The Handmaid's Tale* as eco-dystopia, a subgenre of speculative fiction. This is because environmental catastrophes give the novel a dystopian tone. Therefore, it is pertinent to state that Atwood investigates the negative and gloomy effects of a disastrous social life in such a dystopian setting, and

the issues she cautions about the potential risks and wear-and-tear effects of technological advancements that may disproportionately harm women. The extreme conservatism that the government embraces in this dystopian environment and the renewed animosity towards women and the dramatic rise of fundamentalist religious patriarchy are largely caused by eco-disasters as a result of accelerating technological and industrial impacts. When examples of George Orwell's dystopian society started to appear in modern reality and the idea of an ideal and perfect society started to falter, Margaret Atwood began to produce prolifically in the manner of Orwell. She picked up the dystopian narrative where George Orwell left off, voicing environmental concerns in an effort to warn people about the current, catastrophic and unprecedented climate problems.

The novel depicts a post-collapse USA where the president, members of the parliament, and the senate are slain, and the US court system is suspended. The story takes place in what is now known as the Gilead Republic, ruled and administered by a group of dictatorial and autocratic commanders. These misogynistic, militaristic, and puritanical Christian commanders, who identify as Jacob's Sons defend and justify their inhumane acts and abuses by citing Christian doctrine and Old Testament laws. The Gilead Republic has taken over the former United States of America as a hub of censorship, prohibitions, limitations, continual dread, control, and monitoring that systematically strips away identities, individualities, and all sorts of liberties. This limited life is so entrenched that true freedom is an abstract concept too distant to remember. The meaning of the concept of freedom has changed, as the meaning of most terminologies has changed. As one of the handmaid trainers, Aunt Lydia, declares: Once "there was freedom to do things in the time of Anarchy. Now you are given the freedom to avoid things" (Atwood, 1985, p. 141). Serving the system and strictly pursuing the discipline set by the commanders, Aunt Lydia is in endeavor to make the handmaids internalize and naturalize this coerced reproductivity under the pretext of saving humanity and increase human population by pointing out that in the Republic of Gilead "[w]here the edges are we aren't sure, they vary, according to attacks and counterattacks [...] Gilead has no borders. Gilead is within [us]" (Atwood, 1985, p. 39). This clearly stands for the inescapable confinement within the borders of Gilead that compels them to adopt its rules and regulations, and yield meekly to this coerced reproductivity. Ruled by a military-religious dictatorship, in the country of Gilead, priests, Jews, priests, feminists, all LGBTI classes, rebels and anyone who does not conform to gender norms and/or rules, and/or who opposes this order are severely punished, in most cases, hanged on the wall. But most of all, the despotic oppressive government, which uses this patriarchal and totalitarian military political domination, targets the female body and fertility, and implements policy, sanction, and reproductive and biological control. Women who are exposed to this biopolitics are ascribed certain gender roles according to their fertility characteristics or ranks in the society, and classified accordingly. The uniform that every woman wears according to her role and rank is also an indicator of this. Handmaids, marthas, econowives, aunts, commander wives and non-women, and each category has a distinct color of dress according to the hierarchical order, designed by this subjugating system and ruling. They can never wear clothes of any color other than the one of the assigned color. Handmaids wear red, while Wives wear blue, Marthas green, Aunts brown, and econowives wear striped.

A handmaid named Offred, (meaning Fred's) whose name and identity have been stripped from her, recounts the entire tale retrospectively: "My name isn't Offred, I have another

name, which nobody uses now because it's forbidden. I tell myself it doesn't matter, your name is like your telephone number, useful only to others; but what I tell myself is wrong, it does matter. I keep the knowledge of this name like something hidden, some treasure I'll come back to dig up, one day. I think of this name as buried" (Atwood, 1985, p. 84). She alternates between the present and the past, giving the audience the feeling that anything could happen at any moment and get worse unexpectedly and immediately. We gain a complete understanding of the environmentally degraded civilization, followed by draconian impositions and prohibitions, particularly on women's body, identity, and autonomy, from her own narrative. Due to widespread and ubiquitous environmental catastrophes, a damaged ecosystem, nuclear fallout, chemical spills, air and water pollution, toxic poisoning, constant exposure to chemical and industrial pollution, or simply "eco-catastrophes," along with sexually transmitted diseases, the population has drastically decreased in this outrageous and horrendous world:

The air got too full, once, of chemicals, rays, radiation, the water swarmed with toxic molecules, all of that takes years to clean up, and meanwhile they creep into your body, camp out in your fatty cells. Who knows, your very flesh may be polluted, dirty as an oily beach, sure death to shore birds and unborn babies. Maybe a vulture would die of eating you. Maybe you light up in the dark, like an old-fashioned watch. Deathwatch. That's a kind of beetle, it buries carrion. (Atwood, 1985, p.112)

Following this utter devastating ecological deterioration, infertility—which Heather Housman refers to as "eco-sickness," an environmental illness that "make[s] visible the intimacy the bodies and the more-than-human world" (2014, p. 21); becomes a concerning issue in this gloomy new global order, following the poignant ecological decline. The repressive regime decides to act harshly against this problem that is threatening the population and status quo. Fertile women, known as Handmaids, are gathered, either voluntarily or involuntarily, from the group of divorcees or "unorthodox ones" (those that do not comply with the societal and cultural norms and standards) and first "tamed" before being forced to breed and then given to wealthy, elite, and high-ranking male commanders to be used and exploited as breeding machines. Having difficulty in facing this dire reality, Offred laments to this debilitating reality: "We are containers, it's only the inside of our bodies that are important. The outside can become hard and wrinkled, for all they care, like the shell of a nut" (Atwood, 1985, p. 119). Ironically, these handmaids, reduced to nothing more than functional, viable ovaries, and labelled as "two-legged wombs" are actually the ones who are made responsible for reversing the declining birth rate, brought on by patriarchal mismanagement of biotechnology, weapons, and nuclear waste and saving the world's population from extinction. Their freedoms are entirely compromised, and the only times they are permitted to leave the house are for required shopping trips with their partners. Every privilege is outlawed, including the ability to read, write, dress differently, use makeup, and use fragrance. These handmaids' sole responsibility in the Republic of Gilead is procreation, which is the government's strategy to save the nation from dying out. However, if they tell a lie, even they would be executed in the same way as dissidents: either they would be hung from the ceiling or the wall, or cast outside to rot from radiation poisoning.

For procreation, they are compelled to participate in monthly "ceremony," that is ritualistic sexual encounters with high-ranking commanders whose spouses are unable to have children of their own. The wife is also required to be there for this ritual, and her

role is to tightly grip the handmaid's wrists when the handmaid lowers her skirt after the intercourse. Through this "marriage," the ironic ties of the family structure are created. However, only the status of the woman, whether or not she is fertile, is assessed; the idea of the male being infertile is not even brought up as the narrative progresses as it is stated in the novel: "There is no such thing as a sterile man anymore, not officially. There are only women who are fruitful and women who are barren, that's the law" (Atwood, 1985, p. 61). This bitterly reveals the fact that the system only targets women accountable for reproduction, fertility, or for the sustainability of the population. For that reason, Offred willingly sleeps with Nick, the driver of the commander, arranged by the commander Fred's wife, Serena, to conceive a child as the commander fails to impregnate her. Nevertheless, his infertility is never discussed or even implied. Since women are primarily valued for their ability to procreate and defined by their reproductive capabilities, if they fail at conceiving, they become useless. Again, they are at risk of either being hanged or labeled as "unwoman" and then transported to colonies to remove the harmful nuclear fallout, work until they are detrimentally exposed to toxicity, and slowly perish from radiation sickness. If they bear a child, the handmaid is transferred to the home of another commander's wife to start the reproduction process all over again. This abhorrent practice is carried out using a Biblical example as part of religious propaganda to justify compelling women to serve as handmaids.: "*Give me children, or else I die. Am I in God's stead, who hath withheld from thee the fruit of the womb? Behold my maid Bilhah. She shall bear upon my knees, that I may also have children by her*" (Atwood, 1985, p 88, italic in original). The commanders quote a passage from the Bible where Rachel provides Jacob her maid because she is unable to have him children. The intention of this quotation from the Bible is to demonstrate that this forced reproduction is not seen as a rape but rather the accomplishment of their goal and fulfilment of their roles.

In order to legitimize this institutionalized rape and absorb them into the working established order, handmaids are subjected to a disciplinary system and training before being given over to commanders to serve. This system is organized by high-ranking Aunt Lydia in Red Centers. The militaristic leaders of Gilead imagine a return to old traditional way of living and a re-awakening of morality and a promotion of faith-based guidelines to combat social chaos. As Aunt Lydia tells her Handmaid trainees that, "there is more than one kind of freedom [...] Freedom to and freedom from. In the days of anarchy, it was freedom to. Now you are being given freedom from. Don't underrate it" (Atwood, 1985, p. 24). As she explains, the freedom to choose to bear children, to work, to indulge in any social, cultural political activities is replaced with the freedom to be divorced from all these things. Individuals are now controlled both physically, mentally, and biologically to retain social harmony and obedience. Their identities, agencies, autonomies are stripped off of them as they continuously lament over their loss of selves, loss of bodies, loss of loved ones, and loss of their humanities.

Before being handed over to the commanders, fertile women are trained and domesticated in the Red Center to justify and naturalize this established order, this totalitarian system, and rape: "Ordinary, said Aunt Lydia, is what you are used to. This may not seem ordinary to you now, but after a time it will. It will become ordinary" (Atwood, 1985. P. 45). The duty of the Aunts, who make an incredible contribution to the continuity and survival of this patriarchal order, is to accustom the stud women to the system by using new religious references, and to force them to obey by fear, threat, and sometimes violence. The Aunts'

responsibility is to oversee the Handmaids, give speeches bolstering Gilead's patriarchal theocracy using new religious allusions, and convert them into what Michel Foucault calls "docility" or "docile bodies" (1975, p. 135) of Gilead's ideology and biopolitics, which "denotes a kind of politics whose ruling model is oriented towards biopower" (Ağır, 2022, p. 153). Docility "joins the analysable body to the manipulable body. A body is docile that may be subjected, used, transformed and improved (Foucault, 1975, p. 136). This disciplinary training aims to make women forget the past, distance them from their true selves, and constantly exert control over their bodies and brains by imposing the belief that past experiences are based on chaos and anarchy. It is to ensure women's obedience and submission to the world and order established and dominated by commanders. Foucault defines this form of discipline as such: The methods, "which made possible the meticulous control of the operations of the body which assured the constant subjection of its forces and imposed upon them a relation of docility-utility might be called disciplines" (1975, p. 137). Thus, the discipline produces "subjected and practiced bodies, 'docile' bodies" (Foucault 1975, 138). The intended aim of the Red Center run by Aunt Lydia in *The Handmaid's Tale* is to reduce the fertile women into docility through the application and enforcement of disciplinary power that embodies threat, fear, torture, extreme physical and psychological violence, public disgrace, and humiliation. As underlined by Foucault, the goal of such institutions is to produce willfully obedient people who carry out the assigned task of maintaining the status quo by normalizing and internalizing discipline, control and surveillance.

In this eco-dystopia, thus, the rights of women are severely restricted with the imposition of discipline and biopower. Women have lost their bodies, their past, their freedom, their own name, basically they have lost everything that makes them human. They are named Fred's, Glen's after the commanders they are given as breeders and they are forbidden to use their own names at all. Their right to own anything has been completely taken away. However, Aunt Lydia, emphasizing her realization of the extreme hardship to submit unconditionally to this coerced reproduction tries to convince the handmaids that it would get easier in time: "You are a transitional generation. It is the hardest for you. We know the sacrifices you are being expected to make. For the ones who come after you, it will be easier. They will accept their duties with willing hearts" (Atwood, 1985, p. 151). She also underlines that establishing control over the handmaids would also get much easier for the government, since information from previous periods will not be coded in future generations: "Because they will have no memory of any other way [...] Because they won't want the things they can't have" (Atwood, 1985, p. 151).

The babies born by the handmaids belong to the commander's wives, who will thus reach "the holy motherhood level." Handmaids breastfeed their babies until they are weaned, after when the handmaids are completely weaned from their babies. The handmaids suffer gravely and in some cases, respond harshly when their babies are taken away from them. When it's expedient, Aunt Lydia uses the Bible as an enforcer of an excessively religious patriarchy, quoting verses like "Blessed are the meek" (Atwood, 1985, p. 80) from the book of Matthew. However, she retains the remainder of the sentence, "for they shall inherit the earth," (Atwood, 1985, p. 80) while distorting the original meaning. Additionally, in an effort to make the Handmaids feel privileged and valued, the Aunts strive to persuade them that leading religiously-guided lifestyles will restore morals and traditional values and serve the greater good. Offred remarks sarcastically, "I am too important, too scarce, for that. I am national resource" (Atwood, 1985, p. 61). The goal

of the persistently enforced notions that their prior lives were built on chaos and anarchy is to alienate them from themselves in order to exert control over their bodies and minds.

What is apparent is that sexuality is no longer an act based on pleasure in this speculative horrifying reality, instead, it has become a mandatory duty to be experienced only with persons appointed by the male administration and a mechanical phenomenon solely for childbearing. Nonetheless, it is restricted for everyone, not just for handmaids; a society is fully devoid of sexual freedom regardless of the gender and rank. According to the monthly fertility cycles of the handmaids, they are tasked with having sexual intercourse with their commanders, with or without their consent in a ceremonial atmosphere on their most fertile days. The sovereignty of the state over the female body and its unity with it is realized with this sexual intercourse ceremony. The monthly intercourse gives men complete control over how women behave in their bodies. It is their body where power relations take place and biopower is exerted mainly since for Foucault "the body is a 'political field,' inscribed and constituted by power relations" (Deveaux, 1994, p. 223). Nonetheless, all forms of connections and private communication during the exertion of biopower over their bodies are strictly forbidden aside from this ceremony. They are merely "two-legged wombs," with no identity as Offred depicts:

We are for breeding purposes: we aren't concubines, geisha girls, courtesans. On the contrary: everything possible has been done to remove us from that category. There is supposed to be nothing entertaining about us, no room is to be permitted for the flowering of secret lusts; no special favors are to be wheedled, by them or us, there are to be no footholds of love. We are two-legged wombs, that's all; sacred vessels, ambulatory-chalices. (Atwood, 1985, p. 146)

These women, who are reduced to mere wombs, are then sent to serve other commanders, as can be understood from the metaphor of "ambulatory chalices". During the ceremony, the commander's wife also plays a role in creating the perception of this forced sexual intercourse as a normal and legal act by placing the handmaid between her legs and holding her hands. Even without the consent of the handmaid, this act is not rape, as the commander Fred describes, it is a "biological destiny", that is, the duty that God expects from the woman. But having sex with someone other than the commander is ironically considered rape:

My red skirt is hitched up to my waist, though no higher. Below it the Commander is fu*king. What he is fu*king is the lower part of my body. I do not say making love, because this is not what he's doing. Copulating too would be inaccurate, because it would imply two people and only one is involved. Nor does rape cover it: nothing is going on here that I haven't signed up for. (Atwood, 1985, p. 116)

The fact that this rape of the woman's body takes place in the form of a ceremony is due to the desire to justify this act by basing it on religious teachings and disguises. With religious teachings, women and society are managed and biopolitically controlled more easily, and the female body is dominated by oppressive force of biopower:

"Let the woman learn in silence with all subjection." Here he [commander] looks us over. "All," he [commander] repeats. But I suffer not a woman to teach, nor to usurp authority over the man, but to be in silence. "For Adam was first formed, then Eve. And Adam was not deceived, but the woman being deceived was in the

transgression. Notwithstanding she shall be saved by childbearing, if they continue in faith and charity and holiness with sobriety. (Atwood, 1985, p. 286)

As can be understood from the commander's words, the handmaids are tried to make believe that they would be purified from their sins by obeying and giving birth to children like Eve. Apart from this, there are many references to the Bible in their daily lives. Like Fred's, the affirmed greeting, "blessed be the fruit," (Atwood, 1985, p.19) is the affirmed response, may God make his way clear. But Rachel and Lae, which is also at the center of the novel, is a narrative from the Old Testament. This referent also forms the center of the novel. Childless Rahel tells her husband Jacob to sleep with his slave Bilha so that they can have children. Deprivation of breeders' sexual services, control over their bodies and reproductive rights was thus institutionalized using the Old Testament. Marthas who work as servants are also inspired by the fact that the assistants of the Biblical Mary are Marthas. Likewise, there are religious references in the brothel, which was established under the name of Jezebel's Place. In the Bible, Jezebel is a prostitute disguised as a prophet. Aware that religious information is being distorted and lies are being told to keep them under control, Offred says in desperation and fear: "I knew they made that up, I knew it was wrong, and they left things out, too, but there was no way of checking" (Atwood, 1985, p. 76). Bodies that cannot be tamed by the system, those who try to escape, those who have sexual intercourse outside of the bodies allocated to them, in short, those who cannot be educated, are executed, and their dead bodies are exhibited in order to create an element of fear and perpetuate this. In this established order, domestication leads to the alienation of handmaids from their own bodies. Taming causes them to cut off their connection with their bodies, detached from their previous identities, and become the property of the state as Offred declares:

I used to think of my body as an instrument, of pleasure, or a means of transportation, or an implement for the accomplishment of my will. I could use it to run, push buttons of one sort or another, make things happen. There were limits, but my body was nevertheless lithe, single, solid, one with me. Now the flesh arranges itself differently. I'm a cloud, congealed around a central object, the shape of a pear, which is hard and more real than I am and glows red within its translucent wrapping. (Atwood, 1985, p. 76)

This demonstrates how, in a Foucauldian sense, biopower is forced onto their bodies as a controlling force to manage and command their sexualities. As Catherine Chaput writes: "The regulation of sexuality functions as one technology of bio power or the embodiment of power on populations" (2009, p. 98). In order to employ women as an agent of "biopower," which is essential in the subjection and control of their "consumable" bodies, this government-controlled ceremonial intercourse deliberately removes women's agency to act and choose on their own. As Joni Seager observes,

population control, no matter how euphemistically couched, is essentially a vehicle for the control of women; intervening in fertility always means in intervening in women's lives, in female reproductive organs, and in the exercise of reproductive freedom. Population control always implies the exercise of centralized authority—a government, typically in concert with international development agencies—in imposing restrictions on women's reproductive activities. (2003, pp. 967-68)

Thus, the intent in population increase through stigmatizing fertile women as handmaids is justification and a pretext of exercising centralized authority on women's bodies, which are considered to be the property of government. This invasive ceremony serves as a legitimate patriarchal biopower tool that can be used to exert pressure on women's bodies to manipulate their biological and natural reproduction in an effort to reverse the population decline and make them docile, subservient bio-subjects.

Natalia Gerodetti and Veronique Mottier in their article, "Feminism(s) and the Politics of Reproduction," discuss how the novel is a "satirical account of the imaginary 'Republic of Gilead' [which] offers a portrayal of what the future would look like in a fundamentalist state where women's only reproductive 'choice' is between pregnancy or death, where foetal personhood is sanctified, and reproduction governed by the states" (2009, p. 150). They also emphasize that the only options available to them are to reproduce or perish. As a result, when Offred participates in the ceremony, she is aware of the expectations placed on her. She decides to choose life over death.

The biological life is governed by the use of biopower that is in line with political interest. According to Rosalyn Diprose, "[t]echnical devices, medication, and human bodies are always already entangled with political priorities, knowledges, practices, and measuring regimes" (2009, p.10). What emerges is the connection between compelled reproduction and the "medical normalization and subjection of bodies," which Foucault would refer to as "political technology of the body" (Diprose, 2009, p. 10). Through the use of biopower, reproduction has evolved into a tool for political control and rule. As Mies and Shiva note, "women strove originally for liberation from exploitative and oppressive male-female relations, we now deal with the question of 'emancipation' from the uncontrolled reproductive potential of the female body, of 'emancipation' from our female nature" (2014, p. 221). *The Handmaid's Tale* is a good example of how biopower is still used today, especially in fertility control, and domination of women's sexuality and agency under the guise of eradicating environmental issues and other related contaminations, as biopower is fundamentally "dependent on the domination, exploitation, expropriation, and, in some cases, elimination of the vital existence of some or all subjects over whom it is exercised" (Rabinow and Rose, 2006, p. 198). Lastly, as Joni Seager ably summarizes,

populationism is a deeply patriarchal obsession: in the patriarchal worldview, women's bodies are seen to be malleable objects of public policy intervention. In the global environmental arena, it is presumed to be easier, cheaper, and faster to interfere in women's fertility than to challenge large masculinist structures such as militarism and global capital formation; and, indeed, in a patriarchal global culture it is easier, cheaper, and faster to do so. (2003, p. 969)

In conclusion, *The Handmaid's Tale*, a masterpiece by Margaret Atwood, beautifully demonstrates the complex interrelationship between power relations, reproductive and environmental justice. She expresses her grave concern about the effects of unchecked toxic contamination and ubiquitous environmental degradation, which causes infertility and other forms of eco-sicknesses, and forces many women to be sacrificed through legally required ritual rapes to address the population and environmental crises. As a result, women becoming the target and "savior" of ecological crises and eco-catastrophic scenarios are exposed to environmental and reproductive injustices by being the only

accountable group. The novel clearly shows us how, as a result of environmental breakdown, women become the most marginalized group, suffer and pay a heavy price, and are subjected to docility, exploitation, and other abhorrent acts. Women are required to sacrifice their bodies for an ironic higher good in the guise of protecting the Earth and purported future generations.

In her eco-dystopic novel, *The Handmaid's Tale*, Atwood draws our attention to the probability that in the event of global environmental destruction, under the pretext and justification of saving the Earth and humanity from extinction, women's bodies are exerted power, control, surveillance, and domination. She succinctly forewarns us against the likelihood that environmental deterioration and the ecological catastrophe that will impede reproductive justice and freedom as there is an intertwined relationship and entanglement between the growing climate calamity, infertility, and reproductive justice. In Foucault's theorizing, power is practiced as a discipline through methods like surveillance, population control acting as the "eye of power" in the disciplinary gaze, which ultimately reduce people to docile, passive bodies. In *The Handmaid's Tale* the use of "disciplinary power" is intended to dominate women's bodies and discipline populations. As Foucault argues, in today's mechanized world, biopower "signif[ies] a transition" (Kümbet, 2022, p.84) from what Foucault calls "sovereign power" – domination through the use of force– to "disciplinary power" – domination through incessant control, surveillance, and discipline of populations (1975). However, this novel helps us understand how women's bodies are abused, threatened, and made into sacrifices that could be used to further some sort of "greater good" that is to prolong the life of human species. These types of incidents ought to provoke thoughtful reflection on both current inequity and how women are valued as Mies and Shiva mordantly concedes that "the rape of the Earth and rape of women are intimately linked – both metaphorically in shaping the world view and materially, in shaping women's everyday lives (2014, p. 23). In a similar tendency, Greta Gaard puts forward the fact that today, the prevalent ideologies "which authorizes oppressions such as those based on race, class, gender, sexuality, physical abilities, and species is the same ideology which sanctions the oppression of nature" (1993, p.1). Within this perspective, environmental justice and reproductive justice are interrelated and interdependent to one another, hence, one is not possible without the other. Environmental healing and reproductive justice "can be achieved only through the sterilization of toxic minds that justify the exploitation of nature and women to gain profit, power, and sovereignty (Kümbet, 2022, p. 106).

References

- Ağır, B. (2022). Biopolitics of Body in Aldous Huxley's Brave New World. *International Journal of Filologia (IJOF)*, 8, 152–161. <https://doi.org/10.51540/ijof.1208501>
- Atwood, M. (1985). *The Handmaid's Tale*. McClelland & Stewart.
- Bloom, H. (2004). *Margaret Atwood's The Handmaid's Tale*. Chelsea House Publ.
- Chaput, C. (2009). Regimes of truth, disciplined bodies, secured populations: An overview of
- Michel Foucault. *Science Fiction Film and Television* 2 (1), 91-104.

- Deveaux, M. (1994). Feminism and Empowerment: A Critical Reading of Foucault. *Feminist Studies*, 20(2), 223. <https://doi.org/10.2307/3178151>
- Diprose, R. (2009). Towards an Ethico-Politics of the Posthuman: Foucault and Merleau-Ponty. *Parrhesia*, 8, 7–19.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books.
- Gaard, G (ed). (1993) *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press.
- Gerodetti, N., & Mottier, V. (2009). Feminism(s) and the politics of reproduction. *Feminist Theory*, 10 (2), 147–152. <https://doi.org/10.1177/1464700109104921>
- Gillette, S., & Hubbard, K. (2017, May 5). *Margaret Atwood on why The Handmaid's Tale Resonates in the Trump Era*. People mag. <https://people.com/books/margaret-atwood-talks-handmaids-tale-trump-era/>
- Houser, H. (2014). *Ecosickness in contemporary U.S. fiction: Environment and affect*. Columbia University Press.
- Kuźnicki, S. (2017). *Margaret Atwood's dystopian fiction: Fire is being eaten*. Cambridge Scholars Publishing.
- Kümbet, P. (2022). Environmental Sterilization through Reproductive Sterilization in Sarah Hall's *The Carhullan Army*. In S. Vint & S. Buran (Eds.), *Technologies of feminist Speculative fiction: Gender, Artificial life, and the Politics of Reproduction*. Palgrave Macmillan.
- Rabinow, P., & Rose, N. (2006). Biopower today. *BioSocieties*, 1(2), 195–217. <https://doi.org/10.1017/s1745855206040014>
- Roos, H. (2008). “Not properly human”: Literary and cinematic narratives about human harvesting. *Journal of Literary Studies*, 24(3), 40–53. <https://doi.org/10.1080/02564710802024800>
- Seager, J. (2003). Rachel Carson died of breast cancer: The coming of age of feminist environmentalism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 945–972. <https://doi.org/10.1086/345456>
- Shiva, V., & Mies, M. (2014). *Ecofeminism*. Bloomsbury Academic.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.3>

Volume 7/3

2023 p. 35-59

THE EFFECT OF NATURAL DISASTERS ON TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT¹

DOĞAL AFETLERİN İŞ SÖZLEŞMESİNİN SONA ERMESİNE ETKİSİ

Seher DEMİRKAYA*

ABSTRACT

Natural disasters occur suddenly at unexpected moments and can cause serious damages. The resulting damages not only affect daily life greatly, but also deeply affect working life. In this sense, natural disasters can cause damage to people's home and/or body integrity as well as work areas. In the event that a compelling reason arises in the workplace that requires work to stop for more than a week, the employee has the right to terminate the employment contract for just cause. In the event that a compelling reason arises in the workplace that prevents the employee from working for more than a week, the employer has the right to terminate the employment contract for just cause. The parties have certain obligations and rights in case the employment contract is terminated due to the inability to fulfill the obligation based on natural disasters, which can be characterized as a compelling reason. In addition, the situation of the employee whose health deteriorated due to natural disasters also gives the parties the right to terminate under certain conditions. In this study, the reflection of the disruption of the ordinary course of life on working life as a result of natural disasters such as earthquakes, overflows, floods and storms in recent times is discussed in terms of termination of employment contracts. At the same time, the rights of employees whose employment contracts have been terminated due to natural disasters and the rights and obligations of employers will be discussed, and an evaluation will be made on the reflection of the negativities experienced in working life. Thus, a resource can be created regarding the situation of employees whose working life has been adversely affected or even whose employment contracts have been terminated due to natural disasters.

Keywords: *Natural Disasters, Earthquake, Flood/Overflow, Termination for Employment Contract/Termination, Act of God*

¹This study is a revised and expanded version of the paper titled "İş Sözleşmesinin Feshi Bakımından Zorlayıcı Nedenler: Depremler ve Su Baskınları Haklı Nedenle Feshe Konu Olabilir mi?" presented at the 9th International Asos Law Congress held on May 9, 2023.

* Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmet Bey University Faculty of Economics and Administrative Sciences, E-mail: shrdmrky@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7512-0774, Karaman/Türkiye.

ÖZ

Doğal afetler beklenmedik anlarda aniden ortaya çıkarak ciddi zararlara yol açmaktadırlar. Ortaya çıkan zararlar günlük yaşamı yakından etkilemelerinin yanında, çalışma hayatını da derinden etkilemektedir. Bu anlamda doğal afetler, hem kişilerin ev ve/veya vücut bütünlüklerinin hem de çalışma alanlarının zarar görmesine neden olabilir. İşyerinde bir haftadan fazla süreyle işin durmasını gerektirecek zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması durumunda işçinin; işyerinde bir haftadan fazla süreyle işçiyi çalışmaktan alıkoyan zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması durumunda ise işverenin iş sözleşmesini haklı nedenle feshetme hakkı doğmaktadır. Zorlayıcı neden olarak nitelendirilen doğal afetler sebebiyle iş görme borcunun yerine getirilememesine bağlı olarak iş sözleşmesinin feshedilmesi halinde, taraflar bazı yükümlülüklerle ve haklara sahip olmaktadır. Bunun yanında, doğal afetler nedeniyle sağlığı bozulan işçinin durumu da belli koşullar altında taraflara fesih hakkı tanımaktadır. Bu çalışma ile son dönemlerde yaşanan deprem, sel, su baskını, fırtına, yangın gibi doğal afetler nedeniyle hayatın olağan akışımın bozulmasının çalışma hayatına yansımaları, iş sözleşmelerinin sona ermesi bakımından ele alınmaktadır. Aynı zamanda, doğal afetler nedeniyle iş sözleşmeleri sona eren işçilerin hakları ile işverenlerin hak ve yükümlülüklerine ilişkin konulara da değinilerek, yaşanan olumsuzlukların çalışma hayatına yansımalarına ilişkin bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Böylelikle doğal afetler nedeniyle çalışma hayatı olumsuz etkilenen, hatta iş sözleşmeleri sona eren işçilerin durumlarına ilişkin bir kaynak oluşturulabilecektir.

Anahtar kelimeler: *Doğal Afetler, Deprem, Su Baskını, İş Sözleşmesinin Sona Ermesi/Fesih, Zorlayıcı Neden*

Introduction

Natural disasters such as earthquakes, floods, overfloods, fires and landslides are characterized as calamities that have devastating effects on human life. In some cases, despite taking all necessary precautions, it is not possible to prevent disasters. In addition to the loss of life, people also suffer serious financial losses with the loss of workplaces, businesses and homes. One of the most important effects of these natural disasters that cause financial losses is on working life in this sense. Due to natural disasters such as earthquakes, overfloods, fires and floods, either workplaces become unusable/unworkable or activities in the workplace are stopped or suspended for various reasons (such as the employers' death, difficulty in material supply, restriction of the market). Similarly, in some cases, it is not possible for workers to access the workplace. In addition, natural disasters can also have serious psychological and traumatic effects on workers, can lead to various permanent or temporary health problems. As a result, the termination of the employment relationship, and therefore the termination of the employment relationship, comes to bring up for both employers and employees. In order to justify to terminate of labour contract, the concept of act of god should be clearly defined.

In labour law, act of god; refers to periodic situations based on external factors, which are not caused by the employer's management and administration and cannot be predicted in advance and therefore cannot be eliminated, which result in temporary reduction of working time or complete or partial cessation of activity in the workplace, and situations such as earthquake, epidemic, landslide, overflow, flood, epidemic disease, war, fire, mobilization, coup, economic crisis. In terms of labour law, the aforementioned act of god are extremely important in granting the right of justified termination of employment contract to both the employer and the employee. According to the clear provision in the Labour Law No. 4857², the existence of an act of god is absolutely required for the right of justified termination to be granted to the for both parties. Accordingly, in the Labour Law No. 4857, which grants the employer the right to terminate of employment contract for just cause, the act of god does not occur in the workplace but in the environment of the employee. In addition, it prevents the employee from working without any fault of the employee and prevents the employees' from performing his/her work. According to Labour Law No. 4857, act of god that occur at the workplace and prevent the employee from working for more than one week also entitle the employee to terminate the employment for just cause.

Due to natural disasters, certain rights and obligations of both parties to the employment contract, may be in question. In this study, basically explains the effect of the acceptance of natural disasters as an act of god on the termination of the employment contract. Thus, in addition to this, the study also discusses some responsibilities and obligations of the parties due to natural disasters and tries to explain the impact of natural disasters on working life from a broad perspective. For this purpose, within the scope of the study, how the concept of act of god is expressed in labour law, and then the effect of the concept of act of god on termination in labour law is discussed. Then, the acceptance of natural disasters as an act of god in terms for the termination of the employment contract in labour law and its effect on the termination and other rights and obligations of the parties to the employment relationship are tried to be explained within the framework of in Turkish Law and different Court of Cassation judgements³. In this way, a general assessment can be made regarding the rights and obligations of the parties to the labour contract, which have been seriously affected by these events, especially due to the recent earthquakes, overflows, floods and fires in Turkey.

Act of God in Labour Law

The most fundamental obligation of the employee in the employment relationship is to perform work and the employer to pay wages in return for this work. With the establishment of the employment contract, the parties are expected to fulfill their obligations in full. However, in some cases, it may become difficult or even impossible for the parties to fulfill their obligations after the establishment of the employment

² O.G.D., 10.06.2003, I. 25134.

³ <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (Access Date: 20.06.2023).

contract. These situations lead the parties to the impossibility of performance or acceptance of performance fulfillment. In this sense, the impossibility is the objective and permanent impossibility of fulfillment of the obligation due to the events occurring after the conclusion of the contract, while the certainty of the obstacle to the fulfillment of the obligation leads to the impossibility of acceptance of fulfillment. Impossibility of performance may be based on the actual actions of a person or natural events, as well as natural, legal or material causes. In this direction, it is possible to express compelling reasons as natural events (earthquake, flood, overflow, landslide, drought, heavy snowfall, storm, etc.), mass movements (war, strike, mobilization, coup, uprising, etc.), legal reasons (export-import ban, expropriation, quarantine practices, temporary closure of the workplace, public interventions to the workplace, legislative changes, etc.) (Alan, 2022, p. 7-8; Yorulmaz, 2020, p. 1344-1345).

Although the concept of “act of god” is frequently used in the legal literature, there is no clear definition of the notion of force majeure in both the Labour Law No. 4857 and the Turkish Code of Obligations No. 6098⁴. Although they are different notions in practice, the concepts of “compulsory reason” and “act of god” are often used interchangeably⁵. The terms “act of god” and “force majeure⁶” are used interchangeably and have the same meaning. Law No. 4857 uses the concept of “act of god” (except for the expression of force majeure only in Article 34). In practice, force majeure is defined as situations that cannot be foreseen at the time the contract is concluded, that cannot be resisted when they arise, and that lead to an absolute impossibility of performance due to an external cause (Mollamahmutoğlu, et al., 2021, p. 235). However, according to the widespread opinion in the doctrine, the notion of compulsory reason is not identical to the notion of act of god

⁴ O.G.D., 04.02.2011, I. 27836.

⁵ The concept of compulsory reason is included in the provisions of Article 42/1 (according to this article, overtime work for compulsory reasons; “*during a breakdown, or if a breakdown is deemed possible, or in urgent work that must be done immediately for machines or tools and equipment, or in the emergence of acts of god, all or some of the workers may be made to work overtime, provided that it does not exceed the degree that will ensure the normal operation of the workplace*”) and Article 64/1 (according to the article, “*in cases where the work is stopped due to compulsory reasons, the workplace is closed before or after national holidays and general holidays, or the workplace is significantly below the normal working hours or is completely closed due to similar reasons, or the employee is given leave upon the request of the employee, the employer may have compensatory work for the periods not worked within four months*”) of the Labour Law No. 4857. At this point, it is stated that the situations based on compelling reasons, especially those stated in Article 42, help to determine the content of the concept of compelling reason. In this respect, a compelling reason can be explained as an extraordinary situation that occurs or is likely to occur for an involuntary reason outside or inside the employer's activities or the workplace and prevents or is likely to prevent the ordinary activities of the Workplace (Yuvalı, 2012, p.13).

⁶ For the study in which the concepts of force majeure and act of god are used in the same sense, see. Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p.211; Akıncı, 2020, p.65-68. In practice, different meanings are used. For sample decisions of the Court of Cassation where the concepts of force majeure and act of god are used interchangeably, see. CoC. 9.CC., D.01.05.2001, C.2001/4118, D.2001/7559 and CoC. 9.CC., D.22.01.2004, C.2003/22637, D.2004/535 (Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p.227). Force majeure, see. Top, 2021. Use of force majeure and act of god in law see. Belcastro and Weidner, 2020; Eikhoff and Waide, 2020; Brookes and Taitinger, 2017.

and it is accepted that compulsory reasons are a broader notion⁷ that also covers act of god, but is broader than them⁸ (Mollamahmutoglu, et. al, 2021, p.386).

In the most general terms, act of god is explained as events that inevitably prevent the fulfillment of the obligation, arise outside the debtors' activity and/or workplace, and cannot be predicted and resisted (Yuvalı, 2012, p.2; Perillo, 1997, p.14-18). In another definition, act of god is defined as “*events that exceed a state in terms of severity and intensity of occurrence in the normal course of events, arise from outside the debtor's environment, are unforeseeable, are objectively impossible to avoid and resist, and lead to a breach of the obligation (temporary or permanent impossibility of performance or acceptance of performance)*” (Alan, 2022, p.36; Süzek, 2021, p.818). In another definition, act of god is defined as an event that cannot be avoided, cannot be foreseen⁹ in advance and comes from outside (Alan, 2022, p.36; Çelik et al., 2021, p.670).

The Regulation on Short-time Working and Short-time Working Allowance¹⁰ provides a legal definition of act of god only in the labour regulation. According to the definition in the this Regulation, act of god refers to “*periodic situations arising from external influences that are not caused by the employer's own management and administration, that cannot be predicted in advance, that cannot be eliminated as a result of this, that result in temporary reduction of working time or complete or partial cessation of activity, or situations such as earthquake, fire, flood, landslide, epidemic disease, mobilization*” (Art. 3/1-h). Apart from the aforementioned definition, as stated above, there are various definitions of the concept of act of god in doctrine.

It should be acknowledged that the definition in the Regulation will have a complementary effect in terms of labour law. Namely, as mentioned before, both the

⁷ As follows, in addition to act of god and in order to make it clear, it is stated that unforeseen/unexpected circumstances/cas fortuit and similar unforeseeable circumstances and extraordinary events may be in question for urgent works. In this sense, compulsory reasons include not only invincible situations, but also extraordinary events, unexpected events/cas fortuit or unforeseen events, which are foreseen as strong reasons. Compulsory reasons are generally defined as a situation that causes work to cease at the workplace or to work below normal working hours or to be completely suspended. From this point of view, it is stated that compulsory reasons are a notion above act of god. It is possible to define compulsory reasons as emergencies or extraordinary circumstances which are beyond the usual measures expected from the employer, which have no effect on the parties (no fault on their part) and which cause the work to stop (Yuvalı, 2012, p.24-25). Unforeseeable circumstances/cas fortuit are events where the breach of the obligation cannot be prevented by taking the measures expected from the debtor, whereas act of god is an event where the breach of the obligation cannot be prevented by the measures to be taken by anyone (Yuvalı, 2012, p.25; Gözübüyük, 1945, p.905). For detailed information on the differences between act of god and unexpected/unforeseen circumstances/cas fortuit, see. Alan, 2022, p.31-34; Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p.222-226; Yuvalı, 2012, p.32-34. A necessary cause differs from an unexpected event or a compulsory reason in that it encompasses not only an event that has already occurred but also an event/situation that is likely to occur (Alan, 2022, p.40).

⁸ This view emerges especially in the interpretations within the scope of compensatory work. For the opinions based on compulsory reason and act of god within the scope of compensatory work, see. Eyrenci, et al., 2019, p.322-323; Çelik, et al., 2017, p.647; Süzek, 2017, p.829-830; Ekmekçi, 2005, p.32 ff.

⁹ About cannot be foreseen see. Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p. 216; Berger and Behn, 2020, p.31.

¹⁰ O.G.D., 30.04.2011, I. 27920.

Turkish Code of Obligations No. 6098 and the Labour Law No. 4857 do not contain a clear provision on how the act of god¹¹ should be determined or understood; instead, there are provisions on the consequences of the existence of an act of god (Kayırgan, 2019, p.5). As can be understood from the above explanations, it may be appropriate to express the concept of act of god as a concept of the law of obligations in general. In terms of the law of obligations and labour law, it is accepted that the concept of act of god has the same legal concept, but the legal consequences are different. And it is also stated that the concept of act of god in labour law differs due to the unique structure of the employment contract (Alan, 2022, p.35).

In order for a situation to be accepted as an act of god, it must meet certain conditions. Accordingly, in order to qualify as an act of god, a compulsory or compelling extraordinary event must occur, the relevant event must take place outside the field of activity, an obligation must be breached by the act of god, there must be an appropriate causal relation between the act of god and the breach, the event in question must have occurred despite taking all kinds of measures (inevitability), the event characterized as an act of god must not be resisted (unpredictability), and the debtor must not be at fault in the occurrence of the act of god (Alan, 2022, p.5-16; Yorulmaz, 2020, p.1348-1353; Kayırgan, 2019, p.10-21; Yuvalı, 2012, p.4-7).

In practice, there are two theories on the subject of act of god, namely subjective and objective theories. In the subjective theory, in order for a situation to be accepted as an act of god, it is expected that the damage cannot be prevented although all possible care has been taken according to the current situation. In the objective theory, on the other hand, events that cannot be prevented despite the measures to be taken by the persons, unexpected, external events and events that occur outside the will of the persons are accepted as act of god (Yuvalı, 2012, p.3). The generally accepted theory in doctrine¹² is the objective theory.

In order for an act of god to be in question in terms of labour law, the employee must have fallen into a material or moral impossibility in the performance of the work and the employer must have fallen into a material impossibility in accepting the performance, and this current situation must be caused by the fault of the employee or the employer. Accordingly, natural disasters, fire, legally imposed prohibitions; events that make it impossible for the employer to accept the employee's performance of the work are referred to as act of god (Baycık and Toplu Yılmaz, 2021, p.228).

¹¹ On the indirect and direct definitions of the concept of act of god in practice and in the legislation, see. Kayırgan, 2019, p.4-10.

¹² There is an objective impossibility since the performance of the performance is not possible with the occurrence of an event characterized as an act of god (Alan, 2022, p.24).

Effect of Act of God on Termination in Labour Law

In general terms, termination is a right that causes the termination of the employment contract with a unilateral declaration of will (Mollamahmutoğlu, et al., 2021, p.235; Çelik, et al., 2021, p.497; Süzek, 2021, p.538; Güven and Aydın, 2020, p.268; Eyrenci, et al., 2019, p.185). The legislator grants the parties the right to terminate the employment contract if its continuity becomes impossible for any reason. Abrogation for the expiration of the employment contract occur in the form of termination with notice and immediate (termination for good cause, without notice) termination by the employer or the employee.

During the performance of the employment contract, in the event that the fulfillment of the contractual obligations becomes impossible, the parties are entitled to terminate the contract based on acts of god¹³(Alan, 2022, p.64; Kayırgan, 2019, p.98). The existence of acts of god relieves the debtor from fulfilling its obligation according to the general provisions. The fact that the performance of the obligation is not possible due to circumstances not caused by the debtor automatically terminates the contract and does not hold the debtor responsible for this situation. In this respect, the release of the debtor from his obligation due to the existence of acts of god is also valid for employment contracts (Yuvalı, 2012, p.10). In this respect, act of god in the law of obligations differ from the general provisions in labour law. Unlike in the law of obligations¹⁴, this does not immediately terminate the contract based on the existence of acts of god in labour law but gives the parties the right to terminate the contract after a certain period of time(Alan, 2022, s.64; Kayırgan, 2019, s.98; Yuvalı, 2012, s.11). Accordingly, in labour law (unlike in the law of obligations), a waiting period (the expiry of a certain period of time) is required for termination based on act of god.

According to the Labour Law No. 4857, in the event of an act of god that prevents the employee from working for more than one week, the employee has the right to terminate the employment contract immediately to Article 24/III of the Labour Law No. 4857. Similarly, in the event of an act of god that prevents the employee from working at the workplace for more than one week, the employer is entitled to terminate the employment contract immediately Article 25/III of the Labour Law No. 4857. The employee whose employment contract is terminated at the end of the one-week period due to such termination is entitled to severance pay if the conditions are met.

In cases of termination without notice/immediate termination based on act of god, the issue to be considered by the employee and the employer is that the existence and effects of the act of god must take place on the workplace and be related to the workplace for the

¹³ The notion of act of god in labour law was first introduced in the abolished Labour Law No. 3008 (in the provisions on termination, overtime work and work prohibitions).

¹⁴ As mentioned before, acts of god the impossibility of performance of the obligation in terms of the law of obligations.

employee to exercise the right of immediate termination without notice (Art. 24/III of the Labour Law No. 4857)¹⁵, whereas the effect of the force majeure must take place on the employee for the employer to exercise the right of immediate termination without notice (Art. 25/III of the Labour Law No. 4857). In the first case, workplace impacts may include demolition or burning of the workplace, damage to the working environment of the workplace, unsuitability of the workplace for work, lack of raw materials, lack of equipment or tools, lack of demand, shrinkage of the market, etc. An example of the effects that may arise in the employee is the inability of the employee to fulfill his/her work obligation due to the inability of the employee to come to work or to reach the workplace due to reasons such as earthquake, flood, inundation, fire, epidemic disease, heavy snow or rainfall, storm¹⁶. Moreover, there is no distinction in the provision on termination based on act of god in terms of whether the reasons preventing the employee from working at the workplace are temporary or permanent (Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p.219; Berger and Behn, 2020, p.16). Likewise, the Court of Cassation has a similar opinion¹⁷ (Kayırgan, 2019, p.41-42).

The existence of acts of god gives the parties the right to unilaterally terminate the employment contract, but failure to terminate the employment contract in the presence of compelling reasons results in the suspension of the employment contract. During this period, the employee's obligation to perform work and the employer's obligation to pay wages are temporarily postponed¹⁸. For the first week of the suspension period¹⁹, the employer is obliged to pay half wages²⁰ to the employee.

¹⁵ For example, in such a case, the Court of Cassation reversed the decision of the local court finding the employee justified and awarding severance pay. According to the aforementioned decision, "the employee left his workplace in Istanbul on the grounds that his house was damaged in the earthquake of August 17, 1999 and that his father and his family, who were living in a tent and were ill, needed him and claimed severance pay. The local court considered this as an act of god and ruled for severance pay. However, the court stated that such an interpretation of the employee's termination was erroneous and that the severance pay claim should be rejected on the grounds that the accepted act of god did not arise in the workplace and the employer did not terminate the employee's contract for this reason. For the decision, see. CoC., 9.CC. D. 01.05.2001, C. 2001/4118, D. 2001/75559 (Yuvalı, 2012, s.16).

¹⁶ https://www.bariserdem.com/pdf/zorlayici_sebep_halinde_ucret_ve_fesih.pdf (Access Date: 20.05.2023).

¹⁷ According to the aforementioned decision; "...It is explained that the employer has the right of immediate termination in the event of an act of god that prevents the employee from working at the workplace for more than one week. In the relevant provision, there is no distinction in terms of whether the reasons preventing the employee from working at the workplace are temporary or permanent. The one-week period mentioned in the article is the lower limit and the employer's right to immediate termination arises if the specified period is exceeded or if it is certain that it will be exceeded, as in the concrete case. There is no difference between temporary and permanent act of god in terms of the application of the article." For the decision, see. CoC., 9.CC, D. 09.04.2013, C. 2012/9643, D. 2013/11448.

¹⁸ For detailed information on the suspension of the employment contract, see. Yaman, 2016.

¹⁹ On the act of god being a reason for suspension, see. Yuvalı, 2012, p.20-21.

²⁰ "In accordance with Article 40 of the Law No. 4857, half wages are paid to the employee for the periods not worked within the scope of Article 25/III of the Law due to act of god." This regulation is also reflected in the decisions of the Court of Cassation. For the decision see. CoC., 9.CC., D.09.05.2026, C.2016/7116, D. 2016/11447.

Another issue that causes the right of immediate termination to arise in relation to act of god is the termination of the employment contract based on the health reasons of the employee. In cases where the employee is prevented from continuing to fulfill his/her employment obligation in cases such as illness, accident and treatment process, the employer's right to immediate termination arises within the scope of Article 25/1 of Law No. 4857. However, in order for the employer to exercise this right, a waiting period must have elapsed. It is possible for the employer to exercise this right after the notice periods in Article 17 of Law No. 4857 exceed six weeks. Also, the employer is not obliged to pay wages during this period when the employee cannot fulfill his/her employment obligation due to the suspension of the employment contract (Yuvalı, 2021, p.18).

Another situation that needs to be addressed regarding the termination of employment contracts for acts of god is the termination with notice. It is possible for the parties to the employment contract to terminate their employment contracts by notice termination of every time. However, it should be noted that while the employee is not obliged to show a reason for exercising this right as he/she wishes, the employer is obliged to base the termination with notice on a valid reason. According to Article 18 of the Labour Law No. 4857, the employer may terminate the employment contract for a reason arising either from the incompetence or from behavior of the employee or from the requirements of the workplace or the work. Therefore, the employer who wants to terminate the employment contract with notice based on acts of god must have a compelling reason that makes the workplace and/or the performance of the work impossible.

Another issue that should be evaluated in terms of the effect of acts of god on labour law arises at the point where the employee exercises his right to refrain from working due to non-payment of his wages based on compelling reasons. According to the provision in the Labour Law No. 4857, an employee who cannot be paid due to acts of god does not have the right to refrain from working (Yuvalı, 2012, p.21-22). From this point of view, it is necessary to accept that workers may exercise their right to refrain from working due to non-payment of their wages based on act of god, by evaluating the nature of the act of god. In such a case, while natural disasters may be a valid reason for non-payment of wages, it would be appropriate not to accept a reason based on economic crisis or financial problems of the enterprise in this sense.

As it is seen, situations such as interruption or disruption of transportation due to natural events such as floods, overflows, snow, earthquakes, storms, quarantine practices due to epidemics, and some legal reasons and mass movements/actions are accepted as acts of god in labour law practice. Acts of god are events that are not possible to know and take precautions in advance and that make it impossible to notify the employer in advance (İnciroğlu, 2023). Especially when the issue is evaluated in terms of the subject of the study, the biggest impact of natural disasters on employment contracts is related to the termination of the contract, but it also grants some rights and obligations to the parties to the employment contract.

Acceptance of Natural Disasters as Act of God in Labour Law and Its Effects on the Parties to the Labour Relationship

Natural disasters can occur unexpectedly and cause very serious and severe consequences. The occurrence of natural disasters in different ways leads to different consequences in different areas. When the issue is evaluated in terms of the employment relationship, the existence of natural disasters may necessitate the development of specific conditions on issues such as termination of employment contracts, suspension of the employment relationship, changes in wages and working hours and conditions, occupational health and safety measures and trainings. At the same time, it may also lead to changes in the labour relationship in terms of social security (especially in terms of death, disability, old age, work accidents and occupational disease, health, unemployment insurances and practices) or the development of different practices. In this sense, the acceptance of natural disasters as an act of god in terms of working life, and therefore in terms of labour law, should be evaluated from different perspectives.

It is observed in the decisions of the Court of Cassation, in practice and in doctrine that natural or legal causes (earthquake, fire, quarantine, accident, epidemic, flood, etc.) that cannot be foreseen in advance and cannot be avoided are generally adopted as act of god²¹; in particular, the inability of the workers to work as a result of their own actions is not accepted as an act of god, and the external reasons²² that prevent the worker from

²¹ For example, in one of its decisions, the Court of Cassation stated that “...*earthquake is the leading external factor that constitutes act of god. Act of god, on the other hand, is the whole of the unforeseen reasons that cannot be attributed to the debtor, and which make the violation of the obligation inevitable for the debtor. In the concrete dispute, since the defendant defends the existence of act of god and the breach of the provisions of the contract arising therefrom, and since the earthquake on 17.08.1999 is a well-known and famous event that does not need to be proved separately, the court should focus on this defense.*”. See CoC., 14.CC., D. 21.12.2004, C.2004/9192, D.2004/8960. In a contrary decision, the following provision is given: “*The damage of the plaintiffs arose because of the collapse of the building in which the deceased was located due to the earthquake. Although it cannot be accepted that the earthquake, which is not inevitable, is considered as an act of god and cuts the causal link with the damage, it must also be accepted that it is the biggest natural disaster that affects everyone in the region, which cannot be predicted when and at what magnitude it will occur and causes a great destruction when it occurs. In addition, the fact that the region is located in the first-degree earthquake zone and the magnitude of the earthquake should not be overlooked.*”. See CoC., 3.CC., D.15.03.2018, C.2016/7279, D.2018/2541. Another decision of the Court of Cassation on the subject is as follows “... *in the event subject to the case, the flood waters caused by the unpredictable amount of rain that rained with extreme violence and lasted for days dragged all kinds of motor vehicles, including trucks, quickly, thus causing large floods, due to the rapidity of the flood waters, many people were injured and many people lost their lives, in the region where the incident occurred, the commodities in many workplaces were mixed into the flood waters and drifted away, the increase in floods was caused by both the inadequacy of the manholes and the blockage of the waterways by all kinds of motor vehicles including trucks and buses, the defendant was not at fault in the concrete incident, the lack of license and occupancy of the warehouse it operated could not have an effect on the fault in the face of the incident, for a moment, this situation constitutes a fault, in other words, even if it is accepted that the defendant is jointly negligent, the summarized incident does not have a causal link between the operation of the warehouse and the damage, and it is understood that the damage was caused by flooding...*”. CoC., 11.CC., D.15.03.2017, C.2015/13527, D.15.03.2017 (Baycık and Tolu Yılmaz, 2021, p.214-215).

²² For example, in one of its decisions, the Court of Cassation clearly stated that the closure of the workplace will not be accepted as an act of god. In the aforementioned decision, “The plaintiff employee claims for

fulfilling his/her obligation to perform his/her work due to external factors are considered as acts of god²³(Kayırgan, 2019, p.41-42).

According to Article 25-III of the Law No. 4857, acts of god is related to the employee himself/herself and are the reasons that prevent him/her from attending the workplace. According to the explicit provision in the Law, the existence of a reason that prevents the employee from working at the workplace for a period of one week is accepted as an act of god, but it is not explained which situations may lead to this. In this sense, situations such as the occurrence of an earthquake in the region/location where the employee lives, flooding of his/her house, fire in his/her house, arrest of the employee or the declaration of martial law are considered as act of god (İnciroğlu, 2023). In addition, in the Short-Time Working Regulation, which is accepted as the only text defining acts of god in terms of labour law, situations such as earthquakes, floods and overflows are explicitly accepted as acts of god. In addition, the Presidency of Revenue Administration also recognizes natural disasters such as earthquakes as act of god in many sectors (Özer et al., 2023).

The impact of natural disasters on labour law first emerges at the point of ensuring the continuity of the employment relationship. The inability of workers to go to work due to natural disasters should be accepted as an acceptable excuse, and therefore as an act of god. Based on this, it is expected that the employee should not be dismissed directly due to natural disasters. At this point, the contrary situation may be considered as unfair and/or

severance pay and some labour receivables by stating that he terminated his employment contract due to the defendant employer's closure of the workplace. Although acts of god is not listed as consumers, both in doctrine and practice, natural events such as floods, snow, earthquakes, and restrictions imposed by state authority such as lockdowns and quarantines can be counted. In such cases, the employees are not entitled to notice pay. The effect of the closure of the workplace on the employment contract is different. Because the closure of the workplace is the definitive and permanent cessation of activity in that workplace. (4857 Law Art. 29/IV) The employer, not the employee, bears the business risk." For the decision, see. CoC., 9.CC., D.25.04.2008, C.2007/16205, D.2008/10253. In a different decision, a similar conclusion was reached. According to the relevant decision, "*it is stated that the employment contract is terminated due to act of god caused by civil war. Situations such as interruption of transportation due to natural events such as floods, snow, earthquakes, quarantine due to epidemics are acts of god. In the concrete case, the civil war, which is the reason for termination, is an act of god... In the event that the employment contract of the employee is terminated for act of god pursuant to subparagraph 25/III, the employer is not obliged to comply with the notice requirement or to pay notice compensation. However, severance pay must be paid in accordance with Article 14 of Law No. 1475.*". For the decision, see CoC., 9.CC., D. 03.07.2018, C. 2016/3450, D. 2018/14618 (<https://www.torunhukukburosu.com/depemin-isci-isveren-iliskisine-etkisi/> (Access Date: 20.06.2023)). For a similar decision, see CoC., 9. CC., D.09.05.2026, C.2016/7116, D.2016/11447. In a similar case, "*... The reasons preventing the worker from working must occur in the worker's environment. Causes arising from the workplace and preventing work are not covered by this article. For example, the closure of the workplace is not considered an act of god (Court of Cassation 9.CC. D.25.4.2008, C.2007/16205, D.2008/10253). However, situations such as interruption of transportation due to natural events such as floods, snow, earthquakes, and quarantine due to epidemics are act of god. Acts of god arising from the workplace are not within the scope of the aforementioned article but are the reasons that give the employee the right to immediate termination as regulated in Article 24/III of the same Law...*". For the decision, see CoC., 9.CC., D.09.05.2016, C.2016/7182, D.2016/11453.

²³ CoC., 9.CC, D.10.04.2013, C.2011/5857, D. 2013/11535.

invalid termination²⁴. In addition, it would be appropriate to accept the inability of workers to go to work due to natural disasters, especially earthquakes and floods, as a legitimate excuse and act of god in the sense of “absence from work”.

One of the effects of natural disasters in labour law is the inability of workers to continue working due to the damage to their health and body integrity through no fault of their own. In this case, in addition to natural disasters being accepted as an act of god, it would be appropriate to evaluate the absenteeism within the scope of Article 24/1 of the Labour Law No. 4857, which will be subject to the immediate termination of the employment contract for health reasons.

Another issue that should be evaluated in terms of the effect of natural disasters on labour law is the issue of half wages to be paid within a one-week period. If the employee cannot continue his/her work due to natural disasters (due to a reason arising from the workplace or himself/herself), the half wage to be paid within a one-week period should be paid within this scope, as natural disasters are also considered as an act of god.

Another impact of natural disasters in terms of labour law should be evaluated in terms of the situations that arise when the employer closes the workplace due to natural disasters. Namely, due to natural disasters, the employer may take an action to close the workplace whether the workplace is damaged or not. It is possible to accept the fact that the workplace cannot continue its activities due to the natural disasters damage as an act of god. But, the issue will need to be evaluated from a different perspective if the workplace is not damaged or there is no problem in terms of transportation to the workplace. In such a case, the employer does not have the right to terminate the employment contracts of its employees for just cause, even though there is no damage to the workplace and transportation to the workplace due to natural disasters. Otherwise, if the employer closes its workplace, it must pay all labour receivables, including notice pay and severance pay, for the employees it has not employed²⁵.

²⁴ In such cases, it is recommended that the prohibition of termination be imposed for the duration of the natural disaster and the period during which its effects continue to be serious. In the event that the employee's employment contract is terminated despite the application of the prohibition of termination, it is also among the opinions in practice that it would be appropriate to pay the wage and other social rights that the employee would be entitled to if he/she were working, and to file a reinstatement lawsuit after the prohibition of termination. It is also stated that the employer, who cannot employ his employee during this period, should pay the wages of his employee who cannot fulfill his obligation to perform his work, and that the state should also support the obligation to pay the wages in question.

²⁵ A Court of Cassation decision regarding the situation is as follows: *“The plaintiff employee made a claim for the termination of his employment contract due to the defendant employer's closure of the workplace and for the payment of notice pay and some labour receivables. Although acts of god is not listed as consumers, both in the doctrine and in practice, they are natural events such as floods, snow, earthquakes, and restrictions imposed by the state authority such as curfew and quarantine. In such cases, the employee is not entitled to notice pay. The effect of the closure of the workplace on the employment contract is different. Because the closure of the workplace is the definitive and permanent cessation of the activity in that workplace (Law no. 4857., art. 29/IV). The employer, not the employee, bears the enterprise risk.”*

Another area where the possibility of occurrence of natural disasters is evaluated in terms of labour law is in terms of taking occupational health and safety measures at workplaces. Especially to eliminate or minimize the destructive effects of earthquakes, the existence of measures and protective equipment to be taken in workplaces (in terms of buildings and annexes) is extremely important. The biggest responsibility here belongs to the employer. Since taking all necessary precautions will greatly reduce the damaging effects of natural disasters, it will be possible to prevent both loss of life and material losses. In this case, natural disasters, which are accepted as act of god, will minimize the impact of natural disasters on working life and especially reduce the cause of termination arising from the workplace.

Rights and Obligations of the Parties in Terminations Based on Natural Disasters

Due to natural disasters, both the employer and the employee may suffer serious economic losses. In this case, it may lead to some negative situations in legal terms. The most important of these is the termination of the employment relationship. The effects of natural disasters on working life are an extremely important issue, especially in terms of the termination of the employment contract, and therefore, it is an area where care should be taken to prevent the loss of rights of the parties. The termination of employment contracts by the parties may lead to the emergence of employees' wages, forms, and conditions of termination (such as the waiting period) and different consequences related to them due to the specific circumstances of the situation. Therefore, it may be appropriate to consider the effects and possible consequences of natural disasters, especially in terms of termination of employment contracts, in different situations for both employers and employees.

Rights and Obligations for Employees

Natural disasters, as mentioned earlier, often occur unexpectedly, and can cause great damage. The effects of natural disasters on the working life of workers arise especially in terms of the termination of their employment contracts and the associated economic losses. In addition to the fact that workers may terminate their employment contracts due to their inability to perform their jobs, they may also have certain rights due to the employer's failure to fulfill its obligations in terms of occupational health and safety. In addition, workers also have some rights in terms of social security practices due to natural disasters.

In the event that work/activity stops for more than one week in the workplace where the employee works as a result of disasters such as earthquakes, floods, overflows, fires, in short, natural disasters, the employee who survives the disaster in question has the right to terminate the employment contract without notice. Article 24/III of the Labour Law

See for the decision.CoC., 9.CC., D. 25.04.2008, C.2007/16205, D.2008/10253 (<https://www.torunhukukburosusu.com/depremin-isci-isveren-iliskisine-etkisi/> (Access Date: 20.06.2023)).

entitles the employee to immediate termination with the provision “*If act of god arises in the workplace where the employee works that require the work to stop for more than one week*”. For the employee to terminate the employment contract for act of god based on natural disasters such as earthquakes, floods, overflows, etc., the act of god must arise in the workplace and be related to the workplace, as stated before. Therefore, the activity at the workplace must prevent the employee from fulfilling his/her employment obligation for more than one week. In addition, the cause in question must be a situation or event at the workplace that is unforeseeable, unavoidable, beyond fault, and makes it impossible to perform the work due to an external cause.

In order for the right of termination for acts of god to arise, the employee must also be in an impossibility of performance. In other words, although the employee is ready to fulfill his/her obligation, if he/she is unable to fulfill his/her obligation to perform, the right of termination is in question. If the employee is unable to fulfill his/her employment obligation due to an act of god, he/she will not be able to terminate the employment contract for just cause. It is stated that if the temporary impossibility of performance due to act of god²⁶ occurs at the same time around the employee and the employer, the right of immediate termination will not arise for both parties. Because in order to exercise this right, the party itself is expected to be ready to fulfill its performance (Göktaş, 2020, p.281).

In the event that the employee terminates his/her employment contract for just cause without notice pursuant to Article 24/III of the Labour Law No. 4857²⁷, as a result of the fulfillment of the aforementioned conditions, he/she is entitled to claim severance pay and half wages for the period of one week during which he/she did not work or could not work²⁸. The one-week period for the payment of half wages must include the paid weekend period (art. 46). The half wage shall be paid by the employer. If the employee does not terminate the employment contract after the one-week period in question, the employment contract remains suspended (Mollamahmutoğlu et al., 2021, p.225; Eyrenci et al., 2019; p.248; Süzek, 2017, p.729) and the worker’s right to claim half wages for the period after one week is eliminated. After the one-week period, if the conditions for short-time working allowance are met (under certain conditions), it may be possible to receive short-time working allowance. It is not possible for the employee to terminate the

²⁶ Temporary impossibility to accept performance is a temporary situation in which the employment contract is suspended (Mollamahmutoğlu et al., 2021, p.188). On the temporary legal impossibility of performance, see. Akıncı, 2020, p.72; Özçelik, 2014, p.583-588.

²⁷ In order for Article 24/III of the Labour Law No. 4857 to be applicable, the fulfillment of the obligation to perform work must become impossible due to an unforeseeable, unavoidable, no-faultful and external cause, in other words, the employer must be unable to accept the performance. For example, if the employment contract is suspended due to natural disasters such as fire, earthquake, flood, overflow, landslide or legal reasons such as seizure of the workplace by the government, suspension of work in the workplace due to road works by the municipality, import and raw material bans, the employee has the right to terminate within the scope of Article 24/III (<https://www.ozgunlaw.com/makaleler/depremde-isvereninsorumlulugu-nedir-1093> (Access Date: 20.05.2023)).

²⁸ <https://d.barobirlik.org.tr/2023/DepremzedelerIcinHukukRehberi/28/> (Access Date: 25.07.2023).

employment contract if the effect of the act of god lasts less than one week. The employee may terminate the contract after the period of impossibility of acceptance of performance exceeds one week. The employee who does not exercise his right to terminate the employment contract despite the expiration of the one-week period loses the right to terminate the employment contract based on act of god after the compelling reason disappears (Göktaş, 2020, p.281-285). In the event that the employer does not pay the rights specified in the law and to which the employee is entitled, the employee has the right to file a lawsuit at the labour court in the place where the employer is located²⁹. In addition, the one-week period spent without working is considered as worked in the calculation of the annual paid leave right in case the employee starts working again.

Although not closely related to the subject, another issue that should be evaluated regarding termination due to natural disasters is the exercise of the right to refrain from working by the employee. The employer should not terminate the employment contract of the employee due to the exercise of the right to refrain from working. Termination in this direction is an unfair termination and will lead to the consequences of unfair termination. Based on the provision of Article 13 of Law No. 6331, workers may temporarily cease the performance of their labour duties when they encounter a serious and imminent danger until the danger is eliminated. In line with this right, the cessation of work by the employees due to natural disasters in the workplace based on the encounter with a danger will not entitle the employer to termination. This situation should not be considered as non-fulfillment of the obligation to perform work.

In cases of injuries and deaths considered as occupational accidents due to natural disasters, applying to mediation is not a mandatory condition of litigation. However, the mediation agreement texts issued as a result of both mandatory and optional mediation applications will have the effect of a court decision. For this reason, it should be taken into consideration that after the agreement is reached during the mediation process, a different claim cannot be asserted, and a lawsuit cannot be filed on the same issues³⁰.

The employee's inability to attend work or to come to work or to the workplace due to disasters such as earthquakes, floods or overflows should be accepted as a justified and legitimate excuse and should not be considered as absenteeism of the employee. The employee should not be dismissed on this basis. Otherwise, the termination is considered an invalid and unfair termination³¹. In this case, the employee has the right to file a reemployment lawsuit.

Severance pay, annual leave, wages, and other labour receivables (such as overtime work, overtime work, weekends, holidays, and general holidays etc.) of workers who die due to natural disasters are paid to their legal heirs. In the event of the death of the worker, his/her

²⁹ <https://d.barobirlik.org.tr/2023/DepremzedelerIcinHukukRehberi/28/> (Access Date: 25.07.2023).

³⁰ <https://d.barobirlik.org.tr/2023/DepremzedelerIcinHukukRehberi/28/> (Access Date: 25.07.2023).

³¹ <https://jinepsgazetesi.com/2023/03/deprem-ve-is-hukuku/> (Access Date: 25.07.2023).

heirs cannot claim notice pay. The legal heirs of the deceased worker can claim the said receivables from the employer by proving that they are heirs with a certificate of inheritance. If the employer fails to make the necessary payment to the legal heirs, the heirs should first make a request through the mediation mechanism. In the event that an agreement cannot be reached, a lawsuit should be filed with the relevant minutes at the labour court in the place where the employee works, demanding the payment of severance pay. The statute of limitations for claims is five years³².

In the event that workers are exposed to any natural disaster during their work at the workplace, the provisions on occupational accidents should be applied. When workers are exposed to a natural disaster at the workplace or anywhere related to their work and their physical and bodily integrity is damaged, this is considered as an occupational accident. Therefore, the provisions of the social security legislation should be applied to employees injured due to natural disasters. In the event of the death of the employee in this case, it is expected that his/her beneficiaries will receive income from the occupational accident and occupational disease insurance, a pension from long-term insurance and other labour rights arising from labour law. At the same time, in the event that the employee dies due to a natural disaster while at the workplace, it is also possible for the relatives or the injured employee to claim material and moral compensation in connection with the employer's fault.

The relatives of employees who lose their lives due to natural disasters are also provided with death benefit within the scope of social security benefits. Death benefit is provided to the beneficiaries of an insured employee for whom at least 360 days of long-term insurance premiums have been reported. In addition, according to the Turkish Code of Obligations, the employer is obliged to make a payment (death indemnity) to the surviving spouse and minor children of the employee, and in the absence of a spouse and children, to the dependents of the worker, in the amount of at least one month's salary, or two months' salary if the service relationship has continued for more than five years (Art. 440). For the payment of the death indemnity, it is sufficient for the employee to have worked at the workplace even for one day.

Rights and Obligations of Employers

The obligations and rights of employers arising from working life due to natural disasters should be evaluated from a broad framework. In particular, the exercise of the right of

³² <https://www.manyas.net/depredenden-etkilenen-isci-ve-isverenlerin-durumlari/> (Access Date: 11.08.2023).

termination based on natural disasters and the employer's taking protective measures are the priority areas to be addressed in this context.

According to Article 25/III of the Labour Law No. 4857, "the occurrence of act of god that prevents the employee from working at the workplace for more than one week" gives the employer the right to terminate the employment contract for just cause. In order for the right of immediate termination to arise based on acts of god due to natural disasters such as earthquakes, floods, overflows, fires, storms, etc., the acts of god must have an effect on the employee, not on the workplace. The act of god should prevent the employee from coming to work for more than one week. For the termination of the employment contract due to the natural disasters in question, it is required that the employee cannot come to the workplace and that the obligation to perform work has not been fulfilled for acts of god. In this case, due to the act of god arising in the environment of the employee, the employee is unable to fulfill his/her obligation to perform work based on temporary impossibility of performance without his/her own fault. For example, in the event that the employee is unable to come to work due to the destruction of his house in the earthquake, the impossibility of perfect performance arises for the employee, the employment contract is suspended, and the employer's right to terminate immediately at the end of the one-week period arises due to the fact that the act of god occurred in the vicinity of the employee³³. In this case, the employer who terminates the employment contract is obliged to pay the employee severance pay and other labour receivables.

The employer is free to exercise this right of termination. In this case, the employer can either terminate the employment contract or wait for the employee to return to work when the conditions of the employee return to normal. During this waiting period, the employment contract remains suspended. During the continuation of the act of god, the employer's right to terminate the employment contract remains reserved and he may exercise this right whenever he wishes. In the event that the acts of god do exist, the employee will be obliged to work at the workplace and the employer will be obliged to employ the employee and pay his/her wages. At the same time, in the event that the workplace building is damaged due to natural disasters (such as damage, determination that it is not durable according to durability analysis, decision to demolish the workplace), both the employer and the employee are entitled to terminate the employment contract for just cause within the act of god.

In the event that there is an act of god based on natural disasters such as earthquakes, floods, overflows, etc. that require the work to be suspended for more than one week, half wages³⁴ are paid to the employees by the employer for the days not worked due to

³³ https://www.bariserdem.com/pdf/zorlayici_sebep_halinde_ucret_ve_fesih.pdf (Access Date: 20.05.2023).

³⁴ According to Article 40 of the Law, "*The worker who cannot work or is not employed due to compelling reasons shown in subparagraphs (III) of Articles 24 and 25 shall be paid half wage for each day up to one week during this waiting period.*".

the acts of god specified in both Article 24/III and Article 25/III of the Labour Law No. 4857. It should be noted that the employer is not obliged to pay wages for the period after one week.

In the event that the employee cannot come to work due to injury caused by natural disasters, the employer does not have the right to terminate the employment contract directly and without compensation. At this point, in order for the employer's right of termination to arise, the report period of the employee must exceed the notice periods of the employee and six weeks (Art. 25/I of the Labour Law No. 4857). The employer has the right to terminate the employment contract by paying the employee's severance pay upon the expiration of these periods. During the report period, the employee's salary is paid by the Social Security Institution (TBB, 2023, p.30). At the same time, pursuant to Article 25/1-b of the Law, in the event that there is no possibility of recovery of the employee who has health problems due to natural disasters, justified termination of the employment contract by the employer may also be in question.

Another situation that entitles the employer to terminate the employment due to natural disasters is under Article 25/II-g of the Labour Law No. 4857. According to the relevant article, "the employee's absence from work for two consecutive working days or twice in a month on the working day after any holiday or three working days in a month without permission from the employer or without a justified reason" entitles the employer to justified termination. However, in order for the employer to apply for justified termination, the employee must have a just cause. At this point, it would be appropriate to accept natural disasters as a just cause for termination and to evaluate the specific circumstances of the situation³⁵.

It is also possible for the employer to terminate the employment contract with notice based on natural disasters. According to Article 18 of the Law No. 4857, the employer may exercise this right in the presence of a valid reason. In order for the employer to exercise this right and create a valid reason for termination, there must be a valid reason arising from the requirements of the work, workplace or business. In such a case, the employer may terminate the employment contracts of the employees by paying the notice and severance indemnities and other labour receivables of the employees on the grounds that they have suffered economic loss based on operational factors due to natural disasters³⁶. In addition, if the employer closes a workplace that is not damaged due to natural disasters or if there is no damage to the roads providing access to the workplace, the employer does not have the right to terminate the employment contract for just cause.

³⁵ This is especially the case for workers who voluntarily participated in search and rescue, debris and relief operations during the recent earthquakes. See here. Aslan and Delifil, 2023.

³⁶ <https://www.manyas.net/depremden-etkilenen-isci-ve-isverenlerin-durumlari/> (Access Date: 11.08.2023).

In the event that the employer completely closes the workplace and does not employ workers, he/she must pay all labour receivables, including notice pay³⁷.

Employees may also be exposed to natural disasters, which are considered as act of god, while they are actually working at the workplace. In this case, it is important to evaluate whether the damage suffered by the workers due to the natural disaster is an occupational accident or not. According to the Law No. 5510 on Social Security and General Health Insurance, an occupational accident is defined as an event that occurs while the worker is at the workplace or during the time that the worker is not doing his/her main work due to being sent to another place outside the workplace on duty, or during his/her transportation to and from the place where the work is carried out with a vehicle/vehicle provided by the employer, and that causes immediate or subsequent physical and/or mental damage to the insured worker (Law No 5510, art.13). According to Law No. 6331 on Occupational Health and Safety, an occupational accident is defined as an event that occurs in the workplace or due to the execution of the work, which causes death or causes the body integrity to become mentally or physically disabled (Law No. 6331, art.3/g). Even though there is no direct connection between act of god and occupational accidents, in line with these definitions, it is necessary to accept as an occupational accident the loss of life of the employee or the mental or physical damage to his/her body integrity due to a natural disaster that the worker is exposed to while at the workplace or in any situation related to the execution of the work outside the boundaries of the workplace (TBB, 2023, p.30). At the same time, in the opinions accepted in practice and in the jurisprudence of the Court of Cassation, *“any event that occurs while the insured is at the workplace and disables the insured physically or mentally is an occupational accident. In order for the event to be considered an occupational accident, the accident does not only have to occur due to workplace conditions or the employer’s failure to take occupational safety measures. It is sufficient that the accident occurs at the workplace and therefore while the employee is under the authority of the employer. The intentional or negligent act of third parties who are not related to the workplace, the accident caused by natural events such as lightning strikes, earthquakes, etc. are also considered as work accidents.”* and such events are accepted as work accidents³⁸.

³⁷ For example; *“in the event that the employee cannot come to work due to the destruction of his house due to an earthquake, which is still in effect, the impossibility of perfect performance arises. In this case, the employment contract must be suspended, but the employer may terminate the employment contract for just cause after one week, if he wishes, since the act of god occurred in the vicinity of the employee. In this case, if the employee has completed one year, he/she will be entitled to severance pay; however, he/she will not be entitled to notice pay. However, as stated, the employer is free to exercise this right or not. The employer may either terminate the employment contract or not terminate the contract and wait until the employee can return to work. During this waiting period, the employment contract remains suspended.”* (Eyrenci, et al., 2020, p.247; https://www.bariserdem.com/pdf/zorlayici_sebep_halinde_ucret_ve_fesih.pdf (Access Date: 20.05.2023)).

³⁸ For example, if an employee working at the workplace or sent to another place outside the workplace during an earthquake loses his/her life or suffers physical or mental damage due to exposure to earthquake, this is considered as an occupational accident. Even if it is stated that if the accident is caused by natural disasters, the causal link is severed in terms of fault liability and the employer's liability will not be in

The employer may be held liable in the event of the death of employees at the workplace during a natural disaster. The employer's liability here arises from its obligation to ensure the safety of its employees at the workplace. However, it must be proven that the employer is responsible for the situation in question; in such a case, the employer may be held partially liable in proportion to its responsibility. Natural disasters may necessitate taking special measures specific to workplaces and providing special trainings on protection against natural disasters. In these cases, employers are expected to take protective measures and provide the necessary trainings to employees in the workplace against natural disasters³⁹. It would be appropriate to note that the employer may be subject to the provisions of strict liability in some cases and may be held liable in proportion to its fault in some cases, especially since the employer's area of responsibility is determined quite broadly within the scope of Law No. 6331⁴⁰. However, it should not be forgotten that the responsibility for taking all occupational health and safety measures and providing trainings in the workplace belongs to the employer.

Under Law No. 6331 on Occupational Health and Safety, employers are obliged to ensure the health and safety of employees in their workplaces. It is also the responsibility of the employer to prevent occupational risks, to take all necessary measures, including training and information, to organize, to provide the necessary tools, equipment and equipment, to adapt health and safety measures to changing conditions and to carry out the necessary work to improve the current situation. At the same time, employers are also obliged to monitor and inspect the measures taken in their workplaces, to eliminate nonconformities and to make or have made risk assessments⁴¹ (OHSL, art. 4/1). Failure of employers to

question, the employer is obliged to prove that he fulfills all his obligations and responsibilities in terms of occupational health and safety and takes the necessary measures (Taydaş, 2023).

³⁹ During a natural disaster, the employer may be held partially liable for the damages suffered by the employees due to the failure of the employees to comply with the protection measures despite all the protection measures and training on protection instructions. Therefore, in the event of an employee's death during a natural disaster, the employer's liability varies depending on the cause of the event, whether the employer acted in accordance with the measures and whether the employees adhered to them (<https://www.ozgunlaw.com/makaleler/depremde-isverenin-sorumlulugu-nedir-1093> (Access Date: 20.05.2023)).

⁴⁰ In a decision of the Supreme Court of Appeals General Assembly of Civil Chambers on the issue of holding the employer responsible in terms of occupational health and safety measures, it is stated that "*In order for the employer to be held liable for material and moral damages arising from occupational accidents, it is not sufficient for the incident to be an occupational accident, it is necessary to prove that the employer has acted or neglected against the obligation to take occupational safety measures and to show care. It is possible to determine and prove whether the employer is at fault or not, and the rate of fault, if any, only through a fault report to be prepared by expert witnesses...*". For the decision, see CoC. GCL., D.20.03.2013, C.2012/1121, D.2013/386.

⁴¹ At this point, it should be noted that as a result of damage to the workplace due to natural disasters, the employer is obliged to fully or partially renew the risk assessment "in the event of the emergence of a new hazard arising from outside the workplace and affecting the workplace" pursuant to Article 12/2-f of the Occupational Health and Safety Regulation.

fulfill their obligations specified in the legislation in terms of occupational health and safety at all or as required may result in administrative, legal and criminal liabilities⁴².

The main responsibility for taking measures against natural disasters at workplaces, especially disasters whose damage can be minimized by protection and safety measures, belongs to employers. These measures, which can be considered within the scope of occupational health and safety measures, will not only minimize the potential damage to the workplace, but also protect the health and safety of the employees in the workplace during the disaster. For this purpose, in addition to basic occupational health and safety measures, it is necessary to determine what to do before, during and after a natural disaster (earthquake, storm, flood, etc.), to make the necessary workplace preparations, to form emergency teams and determine coordination, to prepare and provide the necessary response materials/equipment, to determine the necessary directions for emergency exits, to ensure that the workplace buildings and annexes⁴³ are structurally compliant with the rules and procedures, to carry out regular site checks, to distribute tasks among the employees⁴⁴. Implementation of such measures and precautions should be considered within the scope of the employer's general obligation under the Occupational Health and Safety Law to "take all precautions in the workplace" and the employer should be expected to fulfill this obligation without exception. At the same time, the obligation to protect the personality of the employee under the Turkish Code of Obligations (art. 417) should also be considered within the scope of the employer's duty of care. Within the scope of the duty of care, the employer is obliged to protect and improve the health and safety, life and physical integrity of its employees.

A General Evaluation

Natural disasters occur in many different ways such as earthquakes, floods, overflows, storms, snowfalls and landslides. These natural disasters have a serious impact on working life as well as daily life. The biggest effects of natural disasters on working life are observed in the economic field. Natural disasters stop or interrupt working life and may lead to income losses and expense increases for both employees and employers. In addition to their short and temporary economic damages, natural disasters may also cause job, workday and labour force losses in some cases, leaving the actors of working life in a difficult situation and causing various problems.

One of the major problems caused by natural disasters in terms of working life is the termination of employment contracts. With the acceptance of natural disasters as acts of god in terms of labour legislation, natural disasters become an issue that allows the

⁴² In this context, employers can be involved in administrative fines or legal processes (<https://www.ozgunlaw.com/makaleler/depremde-isverenin-sorumlulugu-nedir-1093> (Access Date: 20.05.2023)).

⁴³ In addition to the provisions of Law No. 6331, the provisions of the Regulation on Health and Safety Measures to be Taken in Workplace Buildings and Annexes should also be taken into consideration.

⁴⁴ For information on what to do especially against earthquakes, see Taşyürek, 2019, p.7-11.

termination of employment contracts, especially for just cause. In terms of labour law, acts of god are, in the most general terms, events that prevent workers from fulfilling their obligations to perform their work. In this sense, Labour Law No. 4857 gives both employees and employers the right to terminate the employment contract immediately if the act of god lasts longer than one week. During this one-week period, employers are obliged to pay half wages and after one week, both parties can terminate the employment contract if they wish. In the justified termination of the employment contract by the employer for act of god, the employer is obliged to pay the employee's labour receivables such as severance pay, annual paid leave, overtime pay, week holiday pay. However, there is no obligation to pay notice pay. Similarly, the employee has the right to demand severance pay and other labour receivables in the event that the employment contract is terminated due to natural disasters, and therefore for acts of god. At the same time, it is possible for both employees and employers to terminate their employment contracts with notice due to natural disasters. In order for employers to terminate the employment contract with notice termination, they must justify that they have suffered serious economic damage on an operational scale due to natural disasters.

The presence of workers at the workplace during natural disasters and their exposure to damage (death or injury) are considered as occupational accidents. As a result, they are subject to the consequences of work accidents in terms of labour law and social security law. Taking protective and preventive measures for natural disasters at workplaces and preparing workplaces for natural disasters are part of the employer's obligation under occupational health and safety. Employers are obliged to take all necessary measures for occupational health and safety in their workplaces. In this respect, workers may be exposed to hazards arising from measures not taken properly by the employer or new risks due to natural disasters. In these cases, it should be recognized that it is possible for employees to exercise their right to refrain from working. The fact that natural disasters pose a serious and imminent danger during and after their occurrence gives employees this right. The employer may not terminate the employment contract due to this situation.

Natural disasters are events that occur unexpectedly, are unpredictable and have serious effects. It is possible to minimize this situation caused by natural disasters through precautions and protective measures. In workplaces, this obligation belongs to the employer. Employers are expected to develop practices specific to protection from natural disasters, especially in terms of occupational health and safety measures, to prepare all necessary materials and equipment, to create emergency action plans, to conduct special training and awareness-raising activities related to protection and to repeat them regularly, to provide coordination and to develop cooperation. In terms of social security, it may also be useful to organize protective and facilitating provisions for those exposed to natural disasters in disability, death, old age, unemployment and health insurances. At the same time, the establishment of paid leave supports, additional compensation and incomes as well as employer-specific incentives and support mechanisms for those exposed to natural disasters may also facilitate the process. Observing the principle of

termination of employment contracts due to natural disasters as a last resort (ultimo ratio) and the parties acting in accordance with the rules of good faith and honesty towards each other will contribute to overcoming this negative process more easily.

References

- Akıncı, Ş. (2020). Covid 19'un Borç İlişkilerine ve Bazı Borçlar Hukuku Sözleşmelerine Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38) (Covid-19 Özel Ek), 62-103.
- Alan, S. (2022). *Bireysel İş Hukukunda Zorlayıcı Sebep*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, S. ve Delifil, E. (2023). *Deprem Felaketi Nedeniyle Ortaya Çıkan İş Hukuku Sorunları Hakkında Genel Hukuki Değerlendirme*. <https://kilinclaw.com.tr/deprem-nezdinde-ortaya-cikan-is-hukuku-sorunlari/> (Access Date: 23.06.2023).
- Baycık, G. ve Tolu Yılmaz, H. (2021). COVID-19 Salgının İş Hukuku Bakımından Nitelendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 79(3), 205-251.
- Belcastro, G. M. and Weidner, J. D. (2020). *Force Majeure and Acts of God: Excusable Delay in Construction Contracts*. <https://www.koleyjessen.com/printpilot-publication-force-majeure-acts-of-god-excusable-delay-in-construction-contracts.pdf> (Access Date: 18.08.2023).
- Berger, K. P. and Behn, D. (2020). Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study. *6 McGill Journal of Dispute Resolution*, 4, 79-130.
- Brookes, K. B. and Taitinger, J. (2017). *Force Majeure and Acts of God*. <https://www.amsapw.ca/resources/Documents/Careers/Force%20Majeure%20Acts%20of%20God.pdf> (Access Date: 11.08.2023).
- Çelik, N., Caniklioğlu, N. ve Canbolat, T. (2017). *İş Hukuku Dersleri* (30. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N., Canbolat, T. ve Özkaraca, E. (2021). *İş Hukuku Dersleri* (34. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eikhoff, C. and Waide, A. (2020). *Is the COVID-19 Outbreak an "Act of God"? Why It May Matter for Your Contracts*. <https://www.alston.com/-/media/files/insights/publications/2020/03/act-of-god.pdf> (Access Date: 11.08.2023).

- Ekmekçi, Ö. (2005). 4857 sayılı İş Kanunu'nda Telafi Çalışması Kavramı, Koşulları ve Hükümleri. *Çimento İşveren Dergisi*, 19(6), 29-39.
- Eyrenci, Ö., Taşkent, S. ve Ulucan, D. (2019). *Bireysel İş Hukuku* (9.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eyrenci, Ö., Taşkent, S., Ulucan, D. ve Başkan, E. (2020). *İş Hukuku* (10.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Göktaş, Ş. (2020). Covid-19 Salgınının İş Sözleşmesinin Feshine ve Diğer Sona Erme Nedenlerine Etkisi. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (43), 274-299.
- Gözübüyük, A. P. (1945). Olağanüstü Sebepler veya Beklemedik Haller Hukuku. *Adalet Dergisi*, (9), 903-911.
- İnciroğlu, L. (2023). *Deprem Nedeniyle Çalışamayan İşçiye Bekleme Süresinde Ücret Nasıl Ödenmelidir?*.<https://legal.com.tr/blog/genel/deprem-nedeniyle-calisamayan-isciye-bekleme-suresinde-ucreti-nasil-odenmelidir/> (Access Date: 30.07.2023).
- Güven, E. ve Aydın, U. (2020). *Bireysel İş Hukuku* (6. Baskı). Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Kayırgan, H. (2019). *Bireysel İş Hukukunda Zorunlu ve Zorlayıcı Nedenler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Baysal, U. (2021). *İş Hukuku Ders Kitabı Cilt:1 Bireysel İş Hukuku* (5. Baskı). Ankara: Lykeion Yayınları.
- Özçelik, B. (2014). Sözleşmeden Doğan Borçların İfasında Hukuki İmkânsızlık ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(3), 569-622.
- Özer, B., Bayram, B., Doğan, B. ve Kurukız, T. E. (2023). *Deprem ve Doğal Afetlerin İş Sözleşmesine Etkisi Nedir?*.<https://www.mgc.com.tr/deprem-ve-dogal-afetlerin-is-sozlesmesine-etkisi-nedir/> (Access Date: 20.06.2023).
- Özveri, M. (2023). *Deprem ve İş Hukuku*. <https://jinepsgazetesi.com/2023/03/deprem-ve-is-hukuku/> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- Perillo, J. (1997). Force Majeure and Hardship Under the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. *Tulane Journal of International and Comparative Law*, 5, 1-25.
- Taşyürek, M. (2019). İşyerlerini Bekleyen En Olası Acil Durum: Deprem. *Çalışma Ortamı*, Ekim-Kasım-Aralık, (162).

- Taydaş, Z. (2023). *Deprem'in İşçi-İşveren İlişkilerine Etkisi*. <https://aksan.av.tr/tr/blog/detail/2223> (Access Date: 25.06.2023).
- Top, D. (2021). Invocation of the “Force Majeure” Clause Regarding the Execution of Employment Contracts. *Revue Européenne du Droit Social*, 54.10.53373/REDS.2022.54.1.0047
- Süzek, S. (2017). *İş Hukuku* (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Süzek, S. (2021). *İş Hukuku* (21.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yaman, R. (2016). İş Sözleşmesinin Askıya Alınması ve Hukuki Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(Özel Sayı), 761-783.
- Yorulmaz, Ç. (2020). Türk İş Hukukunda Zorlayıcı Neden Kapsamında Yeni Koronavirüs Salgının Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 1343-1382.
- Yuvalı, E. (2012). İş Hukukunda Zorlayıcı Neden ve Zorunlu Neden Kavramları İle Bu Kavramların İş Sözleşmesi Üzerindeki Etkileri. *Kamu-İş Dergisi*, 12(3), 1-30.
- https://www.bariserdem.com/pdf/zorlayici_sebep_halinde_ucret_ve_fesih.pdf (Access Date: 20.05.2023).
- <https://d.barobirlik.org.tr/2023/DepremzedelerIcinHukukRehberi/28/> (Access Date: 25.07.2023).
- <https://jinepsgazetesi.com/2023/03/deprem-ve-is-hukuku/> (Access Date: 25.07.2023).
- <https://karararama.yargitay.gov.tr/> (Access Date: 20.06.2023).
- <https://www.manyas.net/depremden-etkilenen-isci-ve-isverenlerin-durumlari/> (Access Date: 11.08.2023).
- <https://www.ozgunlaw.com/makaleler/depremden-isvereninin-sorumlulugu-nedir-1093> (Access Date: 20.05.2023).
- <https://www.torunhukukburosusu.com/depremin-isci-isveren-iliskisine-etkisi/> (Access Date: 20.06.2023).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.4>

Volume 7/3

2023 p. 60-74

A COMPARISON OF SYMBOLISM IN F. SCOTT FITZGERALD'S *THE GREAT GATSBY* AND HARUKI MURAKAMI'S *NORWEGIAN WOOD*

F. SCOTT FITZGERALD'IN *MUHTEŞEM GATSBY* VE HARUKİ MURAKAMI'NİN *İMKANSIZIN ŞARKISI* ROMANLARININ SEMBOLİZM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Barış AĞIR*

ABSTRACT

The objective of this study is to conduct a comparative analysis of the symbolism employed in American writer F. Scott Fitzgerald's renowned work, *The Great Gatsby*, and Japanese writer Haruki Murakami's acclaimed novel, *Norwegian Wood* to examine the influence of Fitzgerald's writing style on Murakami's literary expression. Symbolism plays a crucial role in literary works as it discreetly enhances the narrative being conveyed. Symbolism refers to the artistic technique of conveying thoughts and emotions by employing indirect means, rather than explicitly describing or defining them through direct comparisons with tangible representations. Symbolism, as a literary device, serves the purpose of alluding to the underlying thoughts and emotions by evoking them in the reader's mind through the utilization of open-ended symbols. This characteristic sets symbolism apart from the straightforward depiction and explanation found in direct description and definition. Symbolism is a sophisticated mode of communication that excels in conveying thoughts and emotions through understated means. Both Fitzgerald's and Murakami's novels surpass the confined scope of the individual and establish a connection between the subjective and the objective realms by employing symbolism in their respective compositions. Within this context, this study aims to offer a thorough analysis to clarify the shared characteristics that can be observed between these two authors and the insights or knowledge that Murakami has acquired by studying the literary works of Fitzgerald. The study examines the social value and perspective exhibited by the characters in Haruki Murakami's work, which is deeply entrenched in the cultural standards of Japan. Nevertheless, the assessment of these values is shaped by Western, specifically American, cultural standards.

Keywords: *Symbolism, Color, Human, Setting, Music*

*Asst. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Department of English Language and Literature, E-mail: barisagir@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7132-5844, Osmaniye/Türkiye.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Amerikalı yazar F. Scott Fitzgerald'ın ünlü eseri *Muhteşem Gatsby* ile Japon yazar Haruki Murakami'nin romanı *İmkansızın Şarkısı*'nda kullanılan sembolizmin karşılaştırmalı bir analizini yaparak Fitzgerald'ın yazım tarzının Murakami'nin edebi tarzı üzerindeki etkisini incelemektir. Sembolizm, aktarılan anlatıyı gizlice güçlendirdiği için edebi eserlerde çok önemli bir rol oynar. Sembolizm, düşünce ve duyguları somut temsillerle doğrudan karşılaştırmalar yoluyla açıkça tanımlamak veya tanımlamak yerine, dolaylı araçlar kullanarak aktarmanın sanatsal tekniğini ifade eder. Edebi bir araç olarak sembolizm, açık uçlu sembollerden yararlanarak, altta yatan düşünce ve duyguları okuyucunun zihninde uyandırarak onlara gönderme yapma amacına hizmet eder. Bu özellik, sembolizmi, doğrudan tanımlama ve tanımlamada bulunan basit tasvir ve açıklamadan ayırır. Sembolizm, düşünceleri ve duyguları abartısız araçlarla aktarmada üstün olan karmaşık bir iletişim biçimidir. Hem Fitzgerald'ın hem de Murakami'nin romanları, bireyin sınırlı alanını aşarak, anlatılarda sembolizmi kullanarak öznel ve nesnel alan arasında bir bağlantı kurar. Bu bağlamda bu çalışma, bu iki yazar arasında gözlemlenebilecek ortak özellikleri ve Murakami'nin Fitzgerald'ın edebi eserlerini inceleyerek edindiği içgörü veya bilgileri açıklığa kavuşturmak için kapsamlı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Haruki Murakami'nin eserinde, Japonya'nın kültürel standartlarına derinlemesine yerleşmiş olan karakterlerin sergilediği toplumsal değer ve bakış açısını incelemekte, bununla birlikte, bu değerlerin yazınsal olarak ele alınmasının Batı'nın, özellikle de Amerika'nın kültürel standartlarına göre şekillenmekte olduğunu savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sembolizm, Renk, İnsan, Mekan, Müzik*

Introduction

Symbolism is a literary device that employs indirect means of communication, conveying meanings beyond what is explicitly presented or stated; "it is an object, animate or inanimate, which represents or stands for something else" (Cuddon, 1998, p. 885). Symbolism is a distinct artistic technique that can be comprehended through two primary perspectives. Firstly, it involves the utilization of visible symbols to convey abstract concepts. Secondly, it encompasses the association and correlation between symbols and their corresponding significances. The narrative of a fictional work is significantly reliant on the author's adept utilization of symbolism, which serves to propel the development of the characters and themes within the story to elevated levels and enhances their overall allure. The analysis strives to uncover the latent concepts and elements that lie beneath the surface of the phenomena depicted in the fictional work. The text provides the reader with a tangible depiction of an element that holds a larger, more abstract significance within the narrative. The manifestation of this entity can potentially adopt various forms, including that of a human, an animal, or an alternative embodiment altogether. All posits that these objects possess a multitude of interpretations that lie beyond the scope of any explanation that can be deduced through logical means.

A literary symbol refers to an image or object that imparts a meaning that extends beyond its literal depiction as it “combines an image with a concept” (Cuddon, 1998, p. 885). The term “symbol” is used to describe an entity that conveys a greater level of significance to the recipient than it does to both itself and the object it represents. A multitude of diverse symbols manifest themselves to individuals throughout their daily experiences. Love, for example, is symbolically depicted through the image of a rose, while a nation is emblematically represented by a flag, and harmony is exemplified by the presence of a dove. Conversely, a literary symbol exhibits certain distinctions from the aforementioned concept. In a general sense, “in literary usage, [...] a symbol is a specially evocative kind of image; that is, a word or phrase referring to a concrete object, scene or action which also has some further significance associated with it” (Baldick, 2001, pp. 251-25). A literary symbol is an intentionally created symbol that is unique to a particular literary work and lacks widespread recognition in society. In the realm of conveying concepts, symbols serve as a means for writers to more proficiently engage the emotions and sensory experiences of their readers. The utilization of symbolism within a narrative is a pivotal factor that contributes to its attainment of classic status and serves as a compelling mechanism for engaging readers as it “suggests a connection between the ordinary sense of reality and a moral or spiritual order” (Quinn, 2006, p. 408). In order to prompt a more comprehensive examination of a subject matter, the author would introduce particular concepts or components within the text. Due to the inherent difficulty in articulating emotions with precision, tangibility, or profundity, the author occasionally encounters the potential drawback of reader disengagement. However, through the utilization of a symbol, the author prompts the reader to incorporate their personal experiences into the given situation. Consequently, the reader assumes sole responsibility for the emotions that are evoked. The interpretations of the text are deemed acceptable on the condition that the emotions conveyed are impactful and supported by textual evidence.

Within this context, the aim of this study is to perform a comparative analysis of the symbolism utilized in the well-known work of American author F. Scott Fitzgerald, *The Great Gatsby*, and the acclaimed novel of Japanese writer Haruki Murakami, *Norwegian Wood*. The objective is to investigate the impact of Fitzgerald's writing style on Murakami's literary expression. Both the novels of Fitzgerald and Murakami go beyond the limited perspective of the person and make a link between the subjective and objective domains through the use of symbolism in their respective works. In the present setting, the objective of this study is to provide a comprehensive analysis in order to elucidate the common attributes that can be discerned between these two authors, as well as the insights or knowledge that Murakami has gleaned via his examination of Fitzgerald's literary oeuvre.

Lights and Their Symbolic Significance in Color Symbolism

Color symbolism is used to describe the utilization of color as a means of communication in diverse cultural contexts “that acts as a code that provides a deeper level of meaning” (Ghiotto and Wijanarka, 2016, p. 57) multitude of concepts can be symbolically conveyed through a diverse range of colors that “speak in an explicit and implicit language since they can imply the obvious and visible as well as carry a hidden and complex message” (Pawloska, 2022, p. 3). Both painters and writers heavily depend on the utilization of color within their respective artistic endeavors. Color serves as a fundamental instrument utilized by artists to effectively convey the emotions and desires they seek to depict within their artistic creations. For example, painters frequently employ the color green as a means of expressing emotions associated with longing or optimism. In F. Scott Fitzgerald’s *The Great Gatsby*, the preeminent symbol of utmost significance is the green light. In the denouement of the initial chapter, Fitzgerald introduces the reader to the enigmatic symbol of the green light:

“I decided to call to him. Miss Baker had mentioned him at dinner, and that would do for an introduction. But I didn’t call to him, for he gave a sudden intimation that he was content to be alone—he stretched out his arms toward the dark water in a curious way, and, far as I was from him, I could have sworn he was trembling. Involuntarily I glanced seaward—and distinguished nothing except a single green light, minute and far away, that might have been the end of a dock. When I looked once more for Gatsby he had vanished, and I was alone again in the unquiet darkness” (Fitzgerald, 1993, p. 16).

The glowing green light at the end of Daisy’s pier is a metaphor for Gatsby’s upbeat attitude and vivid imagination: “Compared to the great distance that had separated him from Daisy it had seemed very near to her, almost touching her. It had seemed as close as a star to the moon” (Fitzgerald, 1993, p. 60). The significance of the green light extends beyond its literal representation for Gatsby, as it has evolved to symbolize his ideal romantic companion, artistic ingenuity, and the fulfillment of his aspirations: “He had thrown himself into out with every bright feather that drifted his way. No amount of fire or freshness can challenge what a man will store up in his ghostly heart” (Fitzgerald, 1993, p. 62). The enigmatic green light symbolizes Gatsby’s profound emotional attachment to Daisy and his relentless endeavors to materialize this attachment. In this sense, it “symbolizes the hope and optimism for Gatsby to have Daisy and reunite with her” (Ismael and Samardali, 2018, p. 43). However, it is an oversimplification to interpret the presence of light as a mere indication of Gatsby’s longing for Daisy. Fitzgerald has delegated the task of ascertaining the precise significance of the symbol to the reader. The fantasy of Gatsby encompasses the presence of Daisy, while the green light serves as a symbol that extends beyond this singular representation. According to certain critics, the green light is also interpreted as a representation of the American Dream. Gatsby possesses a strong desire to actualize

his ideal, linking it to the pursuit of financial prosperity and affluence, while simultaneously endeavoring to establish a novel sense of self in an unfamiliar setting. The aforementioned examples exemplify the unbridled materialism and pioneering individualism that Fitzgerald believed characterized American culture during the 1920s.

Upon Daisy's eventual return, Gatsby comes to the realization that she has failed to meet his anticipated standards. The occurrence of this phenomenon is not attributable to any error or fault on her behalf; instead, it can be attributed to the significant intensity and liveliness of his hallucinatory experience. The significance of the green light has experienced a certain degree of reduction, albeit it continues to hold a position of superiority over Daisy and other elements. It possesses an aesthetic quality attributed to the beauty of Daisy, while its coloration is a reflection of Daisy's melancholic disposition. Furthermore, it serves as a symbolic representation of Daisy. Daisy serves as the source of inspiration for both of these attributes. The lush, vibrant landscape of the newly discovered continent symbolically responds to the green light, embodying Gatsby's personal aspirations, positive outlook, and chosen path.

Fitzgerald provides a more comprehensive portrayal of Gatsby by employing the motif of light. The analysis of Gatsby's relationship with light has been approached from various perspectives, including the examination of different sources of light such as lamplight, moonlight, and starlight. Nick's attention is immediately attracted to a cat moving back and forth gracefully under the moonlight upon their initial encounter. Upon redirecting his gaze towards the cat, he experiences an abrupt realization that his presence was not solitary within the confines of the room:

"[...] fifty feet away a figure had emerged from the shadow of my neighbor's mansion and was standing with his hands in his pockets regarding the silver pepper of the stars. Something in his leisurely movements and the secure position of his feet upon the lawn suggested that it was Mr. Gatsby himself, come out to determine what share was his of our local heaven (Fitzgerald, 1993, pp. 15-16).

When Nick leaves Gatsby's party, he sees "a wafer of a moon was shining over Gatsby's house, making the night fine as before" (Fitzgerald, 1993, p. 37). In light of the emotional impact caused by Daisy, Gatsby makes the decision to allocate a portion of his time to reside at Daisy's residence during the evening hours, engaging in the activity of observing the surroundings without any specific focus. Upon closer examination of the symbolism associated with the green light, it becomes evident that it has assumed the role of representing the collective aspiration of the American dream for the entirety of the nation. Fitzgerald offers a more comprehensive elucidation of the green light from this perspective, as he adeptly intertwines the symbols representing individuality and societal constructs. Gatsby encounters substantial barriers in seeking validation, thereby rendering the achievement of his objectives arduous. The mention of

the green light in the novel's denouement serves as a satirical device aimed at readers who endeavor to comprehend an unattainable illusion:

“Gatsby believed in the green light, the orgastic future that year by year recedes before us. It eluded us then, but that's no matter—tomorrow we will run faster, stretch out our arms farther...And one fine morning- so we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past” (Fitzgerald, 1993, pp. 115).

This resolution effectively addresses the central theme of the novel and serves as a conclusive element in the overall narrative. Upon witnessing Jay Gatsby's nocturnal act of stretching his arms towards the water, Nick discerns the green light as the luminous beacon situated at the terminus of Daisy's pier. The verdant expanse of the American landscape has a similar symbolic significance to Daisy's dock's bright beacon. This parallel can be observed not only in Gatsby's perception but also in the historical experiences of explorers and visionaries who came before him. The opulence and affluence exhibited by Jay Gatsby bear a striking resemblance to the American Dream, a notion that remained elusive and ultimately lost its substantive and significant nature. According to Nick, a prevailing contention exists that a significant portion of individuals are driven by a collective inclination to advance towards a forthcoming state in which their ambitions are actualized. Furthermore, the color green can also symbolize the concept of “proceed”. The green light serves as a symbolic representation urging Gatsby to promptly engage in proactive measures to pursue his aspirations and endeavor towards an improved state of being. He possesses knowledge regarding the auspicious prospects that lie ahead of him. He utilizes a variety of strategies at his disposal in an attempt to reconcile with Daisy, firmly convinced that no obstacle could impede their reunion. From an early age, Gatsby had made the deliberate choice to pursue a path that would lead him to attain widespread recognition and prominence. The green light symbolizes his aspirations and his unwavering commitment to Daisy.

In the novel *Norwegian Wood*, Haruki Murakami also employs the thematic element of light. Upon Toru's arrival at Ami Hostel in the evening, he finds solace and a sense of warmth emanating from the illumination in Naoko's room:

“Where the road sloped upwards beyond the trees, I sat and looked towards the building where Naoko lived. It was easy to tell her room. All I had to do was find the one window towards the back where a faint light trembled. I focused on that point of light for a long, long time. It made me think of something like the final pulse of a soul's dying embers. I wanted to cup my hands over what was left and keep it alive. I went on watching it the way Jay Gatsby watched that tiny light on the opposite shore night after night” (Murakami, 2001, p. 137).

Similar to Naoko, Toru possesses an inner perception of a subtle luminosity symbolizing his ultimate goal and resolute ambitions. Kizuki, who was Toru's closest

companion during their high school years, was romantically involved with a woman named Naoko at one point. Toru's realization of his inability to return to his former way of life following Kizuki's demise was a significant finding. Despite his best attempts, he was unable to completely erase the memory, leaving a lingering sense of unease within him. Over the course of time, the knot gradually acquired a distinct and essential structure, which the individual was able to articulate in the following manner: "Death exists, not as the opposite but as a part of life." (Murakami, 2001, p. 31). Following the demise of Kizuki, Toru experiences a notable decline in his emotional stability, rendering him incapable of discerning the distinction between vitality and mortality. There is no inherent incompatibility between life and death. Upon reflection of the period subsequent to Kizuki's passing, Toru discerns that the notion of mortality appeared to be ubiquitous throughout each and every one of those days. Subsequently, he acquired knowledge that she was engaged in a romantic relationship, yet he remained emotionally indifferent towards her. Occasionally, he develops the notion that his cardiac organ is an impervious core, impeding any form of penetration. Prior to his reunion with Naoko, he held the belief that he would be incapable of experiencing genuine affection towards another individual. Toru's encounter with Naoko for the first time leads to his initial experience of emotions associated with affinity and aesthetic appeal. Due to his conviction that a life lacking Naoko would be characterized by monotony and a lack of meaning, he possesses a profound inclination to devote all of his conscious moments to her presence. Naoko successfully retains the fundamental characteristics and spirit of both Toru and the port associated with him. Toru finds solace and alleviation from his feelings of isolation through Naoko's serene, elegant, and pure affection, which can be likened to the gentle movement of light in the wind. Naoko's affection alleviates Toru's sense of isolation. This location serves as a sanctuary for Toru's spiritual odyssey. Consequently, the illumination serves as a symbol of Toru's perpetual sentiments of fondness towards Naoko, while also serving as his spiritual foundation for persevering in life.

The Symbolic Meaning of Humans

The living entities within the context can be construed as symbolic representations of the main characters and their respective philosophies on life, provided that the illumination is interpreted as a metaphor for the protagonists' optimism, aspirations, and emotional stability. The initial chapter of F. Scott Fitzgerald's novel, *The Great Gatsby*, presents a detailed depiction of Gatsby's abode:

"The one on my right was a colossal affair by any standard—it was a factual imitation of some Hotel de Ville in Normandy, with a tower on one side, spanking new under a thin beard of raw ivy, and a marble swimming pool, and more than forty acres of lawn and garden. It was Gatsby's mansion" (Fitzgerald, 1993, p. 5).

The untamed ivy bears a striking resemblance to Jay Gatsby in various aspects, including his yearning for Daisy, his relentless pursuit of affluence and social standing, and his endeavors to integrate himself into the upper echelons of society. The ivy's placement aptly symbolizes Gatsby's persona: he is a self-constructed individual, devoid of a prestigious familial lineage or formal education, and represents the quintessence of newfound wealth. Gatsby exhibits an exceptional aptitude for optimism, an enhanced receptiveness towards the potentialities of existence, and a predisposition towards romanticism "shaped by radical individualism. This individualism means separation from the society" (Güven&Erdoğan, 2021, p.233) as in the case of Gatsby who has become accustomed to forming broad commitments and establishing regular patterns from an early age. Upon encountering Daisy, Gatsby develops a heightened perception of the enigmatic nature and vitality that affluence obscures and sustains, as well as the youthful essence embodied by various attires. Daisy herself radiates a luminous aura akin to silver, exuding a sense of assurance and self-assurance that transcends the struggles endured by the less privileged. The departure of Daisy serves as a catalyst for his aspiration for wealth and renown. The individual acquires a grand residence and regularly organizes social gatherings on weekends in order to ostentatiously display their wealth and social standing. Gatsby's fragility can be likened to the delicate nature of ivy's thin beard, stemming from the exceptional rarity of an individual from a lower socioeconomic background successfully ascending to the ranks of the newly affluent class within a capitalist society. In juxtaposition to the Georgian Colonial residence owned by Tom, Gatsby's estate is characterized by a pervasive sense of vacuity and desolation, engendering a profound sense of seclusion for its proprietor. Tom, who embodies the entrenched aristocracy, finds himself unable to effectively challenge Gatsby as a result of the latter's immaturity and inherent frailty. The ultimate demise of Gatsby is inevitable. The demise of him is not a result of happenstance, but rather a consequence of the clash between these two entities.

A parallel representation of the protagonist's mindset can be observed in the novel *Norwegian Wood*, where a firefly, gifted to the protagonist by a Storm Trooper, serves as a comparable symbol: "The firefly made a faint glow in the bottom of the jar, its light too weak, its color too pale" (Murakami, 2001, p. 55). From Toru's viewpoint, a firefly is perceived as an entity capable of emitting a significantly intensified luminosity amidst the obscurity of the summer shadows, simultaneously possessing an aesthetic appeal that encompasses elements of both beauty and melancholy:

"I twisted open the lid of the jar and took out the firefly, setting it on the two-inch lip of the water tank. It seemed not to grasp its new surroundings. It hobbled around the head of a steel bolt, catching its legs on curling scabs of paint. It moved to the right until it found its way blocked, then circled back to the left. Finally, with some effort, it mounted the head of the bolt and crouched there for a while, unmoving, as if it had taken its last breath" (Murakami, 2001, p. 56).

This unfortunate creature bears a striking resemblance to Toru, the protagonist in the novel *Norwegian Wood*, as they both share characteristics of being diminutive, frail, solitary, and utterly dependent. The firefly persists in its aerial movements within the absence of light, its feeble luminosity gradually diminishing, evoking a sense of forsakenness akin to a disembodied spirit:

“Thinking back on the year 1969, all that comes to mind for me is a swamp [...] I walk through the mud, exhausted. In front of me, behind me, I can see nothing but the endless darkness of a swamp [...] The people around me had gone on ahead long before, while my time and I hung back, struggling through the mud. The world around me was on the verge of great transformations” (Murakami, 2001, p. 282).

The novel *Norwegian Wood* portrays several characters who exhibit certain shared characteristics, such as Midori's occasional irrational aversion towards various aspects, Reiko's mental illness, and Nagasawa's distinctive experience of an optimistic yet challenging existence. These individuals can be likened to a small firefly, as they navigate their solitary and vulnerable journey along the path of life, ultimately departing or succumbing to their circumstances. The suicides of Kizuki, Naoko, and Hutsumi serve as illustrations of the parallelism between other characters and the aforementioned firefly. There is a widespread and intense pursuit for solutions amidst the profound conflict that individuals are experiencing in relation to the global community.

The Symbolic Meaning of Settings

The environment often plays a substantial role in shaping the occurrence of events. The introductory section of *The Great Gatsby* serves to establish the temporal and spatial context within which the narrative unfolds. The Valley of Ashes serves as a backdrop for various memorials and carries significant symbolic implications that contribute to the overall portrayal of the setting. The Valley of Ashes is vividly depicted in a dramatic manner:

“This is a valley of ashes—a fantastic farm where ashes grow like wheat into ridges and hills and grotesque gardens; where ashes take the forms of houses and chimneys and rising smoke and, finally, with a transcendent effort, of ash-gey men who move dimly and already crumbling through the powdery air” (Fitzgerald, 1993, p. 16).

The metaphorical representation of societal degradation and the moral decline of its constituents is encapsulated in the evocative depiction of this desolate and arid valley, permeated by dust and smoke. The Valley of Ashes “stands as one of Fitzgerald's primary symbols of the corruption of modern life arises there” (Hauhart, 2013, p. 200). After the conclusion of World War I, the 1920s witnessed a decline in societal values and ethics, evident in the era's prevalent embrace of cynicism and hedonism. Daisy is

portrayed as an artificial and arrogant persona within the novel, with her vocal expressions exuding a distinct aura of affluence. Tom possesses a robust physical structure characterized by a substantial amount of mechanical advantage. His pair of self-assured and captivating eyes create the perception of a constant inclination towards assertiveness. Jordan Baker exhibits a persistent tendency to engage in deceitful behavior. During the period in which Gatsby is indulging in his hallucinogenic substances, the attendees of the party exhibit behavior reminiscent of moths, while also levying unfounded allegations against him. The ash refers to the unclean particulate matter that remained as residue from the visions that plagued Gatsby. Upon exhausting all conceivable avenues to access the wasteland, Gatsby is left solely with the darkness that represents the demise of his former fantastical aspirations. The individuals who are still alive but considered deceased assert their possession of Gatsby. The Valley of Ashes, characterized by its inert and foreboding nature, serves as a symbolic representation of the demise of the American Dream, ultimately leading to Gatsby's tragic demise. The symbolization pertains to the ethical and communal deterioration that transpires when financial considerations supersede all else, encompassing religious and divine matters. The unrestrained pursuit of prosperity is the underlying cause of this phenomenon. Furthermore, the Valley of Ashes serves as a symbolic representation of the squalor experienced by the underprivileged, exemplified by the character of George Wilson, who gradually succumbs to the debilitating effects of the filthy ashes.

The Well, as a form of location, is present in the novel *Norwegian Wood*. In the opening sequence of the novel, Toru and Naoko can be observed leisurely walking upon a verdant expanse, while being gently caressed by the October wind. During their stroll, Naoko engages in a conversation with Toru regarding wells. The precise location where the meadow terminated and the forest commenced is occupied by a natural well. The ground contains a black hole with a diameter of one yard, which is concealed by a layer of meadow grass. The precise whereabouts of the deep well remain unknown to all. In the event of a single failure, the potential for complete loss would ensue. It is a fact that such incidents do happen occasionally: “[...] Maybe once in two or three years. Somebody disappears all of a sudden, and they just can't find him. So then the people around here say, “Oh, he fell in the field well” (Murakami, 2001, p. 9). In this particular case, the well serves as a symbolic representation of mortality within the novel. The narrative of the novel takes place in the vicinity of the denouement of the 1960s in Japan, a period marked by the disillusionment of young students who have already experienced the failure of the student movement. The characters exhibit characteristics of moral corruption, a negative outlook on life, and a profound sense of self-neglect that is indicative of a desire for self-harm. Furthermore, their emotional well-being has been overshadowed by a metaphorical representation of dense vegetation. Several characters in the narrative disappear through means that resemble suicide, such as falling into wells or departing from existence. The entirety of the text is enveloped in the metaphorical representation of mortality, spanning from its commencement to its conclusion. The concept of death occupies a central position within the realm of existence. As a result,

following Kizuki's demise, Toru reaches the conclusion that death is not an adversary, but rather an inherent aspect of existence. The relationship between death and existence can be likened to the interconnectedness of a well and grass:

"The night Kizuki died, however, I lost the ability to see death (and life) in such simple terms. Death was not the opposite of life. It was already here, within my being, it had always been here, and no struggle would permit me to forget that. When it took the 17-year-old Kizuki that night in May, death took me as well" (Murakami, 2001, p. 31).

The aperture of the well gradually widens, anticipating the inadvertent descent of an individual. The concept of death perpetually seeks out individuals who have relinquished their sense of hope in the realm of existence. The contemporary human experience in the twenty-first century can be likened to navigating through a metaphorical landscape characterized by challenges and uncertainties. It entails confronting various obstacles such as temptation, mortality, and the inherent complexities of one's own psyche. The well plays a crucial role in the contextual backdrop of *Norwegian Wood*.

The Symbolic Meaning of Music

Fitzgerald's literary works exhibit several discernible attributes, among which is the prevalent utilization of instrumental symbolism. Furthermore, his writing has been enriched by the integration of a diverse range of musical techniques. The literary works authored by Haruki Murakami also serve as illustrations of writers who adhere to this particular criterion. The distinctiveness of Haruki Murakami's writings would be significantly diminished if they were devoid of musical techniques.

In essence, *The Great Gatsby* is replete with musical devices. Chapter three of the novel portrays the arrival of the orchestra at Gatsby's gathering in a significantly augmented manner, as opposed to a mere quintet ensemble. The ensemble comprises a variety of musical instruments, such as low and high drums, viols, piccolos, saxophones, trombones, and oboes. Additional evidence supporting the utilization of musical techniques is also accessible. Chapter three asserts that during a social gathering, a highly acclaimed contralto performed jazz music, while a widely recognized tenor showcased his vocal prowess through Italian compositions. The musical composition titled "The Jazz History of the World," authored by Mr. Vladimir Tostoff, is also performed by the ensemble. Furthermore, a youthful female individual with crimson hair, under the influence of intoxicating substances, becomes a member of a renowned vocal ensemble and proceeds to deliver a melancholic musical piece during the nocturnal hours: "[...] during the course of her song [...] she was not only singing, she was weeping too. Whenever there was a pause in the song she filled it with gasping, broken sobs, and then took up the lyric again in a quavering soprano" (Fitzgerald, 1993, p. 34). Jazz music is a dynamic and invigorating musical genre characterized by the

deliberate modification of melody and rhythm in response to specific thematic considerations. The term “jazz” initially carries connotations of sensuality, subsequently evolving into a designated space for social dancing, and ultimately becoming associated with a distinct genre of music. When engaging in discourse surrounding jazz music, individuals often make reference to a heightened state of tension akin to a nerve on the verge of being stimulated, a state that materializes prior to the eruption of conflict within a significant urban center. According to Fitzgerald, jazz possesses the capacity to elicit emotions characterized by apprehension, despondency, and dread. Fitzgerald bestowed upon his era the moniker “Jazz Age” due to his perception of its defining attributes. Fitzgerald incorporated elements of jazz into his literary works, wherein the relentless pursuit of the American Dream and indulgence in excess are accompanied by an undercurrent of hopelessness, emptiness, fear, profound sorrow, and even a sense of helplessness.

When employing musical technique, Fitzgerald and Murakami demonstrate a propensity for delving beyond superficiality. Music, in the context of human existence and comprehension, functions as a form of emotional expression that mirrors the essence of life. They possess a deep understanding of the true essence and significance of music. Fitzgerald exhibits a preference for portraying his contemporary period by means of jazz music. Although jazz music experienced a surge in popularity during the 20th century in the United States, Fitzgerald held the belief that jazz music possessed a complexity that surpassed its mere auditory nature. The author employs specific terminology within his novel to delineate a distinct temporal epoch that he perceives as personally significant. Moreover, he holds the belief that every musical composition encapsulates the essence of the historical era it intends to portray. Consequently, the author employs music as a vehicle for articulating individuals' emotions within his literary work, positing its potency as surpassing that of mere verbal communication.

Murakami's literary compositions exhibit a greater prevalence of musical elements in comparison to Fitzgerald's oeuvre. In the novel, “American popular cultures such as pop and jazz music become one of the influential issues throughout the story” (Nugroho, 2020, p. 5). The musical elements present in *Norwegian Wood* are integral to the novel, serving as a foundational aspect and a significant recurring motif. Undoubtedly, “many of the characters and scenes in the novel are associated with music” (Searles, 2012, p. 11). The song “Norwegian Wood” by the band The Beatles is the source of inspiration for the naming of the novel. The song exhibits a subdued and melancholic tone and “increases the constant sorrow of loneliness in human's life” (Hang and Back, 2019, p. 241). The element serves to establish the musical motif of the novel and provides the structural basis for its somber atmosphere. Within the pages of his novel, the author incorporates a musical composition that serves as a recollection of various events from his formative years. These events encompass the unfortunate departure of Toru's intimate companion, his subsequent experience of sorrow, shedding of tears, and subsequent estrangement from societal norms. Additionally, the song also alludes to the

untimely demise of Toru's youthful and captivating romantic partner. The narrative of this story is presented from a first-person perspective, with Toru serving as the narrator. Toru's tone throughout the narrative exhibits a somewhat melancholic quality. The novel endeavors to establish a connection between the musical compositions of The Beatles and the overarching conceptual framework of the book, while also utilizing these compositions as a means to effectively communicate and evoke emotional responses. Although the specific subject matter of the song remains undisclosed, it is imperative to acknowledge that the reader's engagement with the song is contingent upon their interest in the piece. The readers will derive advantages from acquiring a more profound understanding of this music while engaging with the content of the novel. The utilization of various musical symbols within the novel serves the purpose of eliciting emotional and affective responses from readers during their engagement with the text. The musical symbol possesses a distinctive significance for enthusiasts of music. The novel is imbued with a vivid sense of vitality through the incorporation of music, thereby enhancing the readers' perceptiveness and emotional responsiveness.

Despite its limited presence within the narrative, music exerts a substantial artistic influence on the entirety of the novel. The primary concern is the functionality and effectiveness of the subject matter. The utilization of the song within the novel serves as a metaphorical device, establishing an intertextual connection between the two. It is noteworthy to acknowledge that Murakami possesses a comprehensive understanding of jazz, as evidenced by the pervasive presence of jazz-inspired motifs within his literary works. The primary function of musical techniques in literature lies in their capacity to evoke emotional and sensory responses in readers. The musical composition elicits an ineffable profundity of emotional sentiment and lived encounters for individuals who possess familiarity with it. The utilization of musical techniques enhances the vibrancy and excitement of the narrative.

CONCLUSION

The literary works of Fitzgerald and Murakami transcend the narrow confines of individual perspectives by establishing a connection between the subjective and objective realms through the utilization of symbolism in their respective novels. This inclination is particularly evident in two key elements. The primacy lies in the symbolic significance of the characters. Fitzgerald's utilization of symbolism in *The Great Gatsby* serves to enhance the literary quality of his writing beyond the limitations of the singular, establishing connections between various themes and objects, and enhancing the readers' personal encounters with the text. Fitzgerald's influences are evident in Gatsby's renowned existence, encompassing his initial experience of poverty, his dependence on familial assistance for financial sustenance during his college years, and his eventual triumph following persistent labor and dedication. Fitzgerald not only depicts personal experiences, but also imbues Gatsby with societal significance. Indeed, Gatsby's representation and symbolism encapsulate the pursuit and ultimate

disillusionment of the individual's quest for the American Dream. Similarly, The "I" in *Norwegian Wood* encompasses not only a significant cohort of young Japanese students during the late 1960s who experienced shattered ideals, a sense of desolation, and even abandonment, but also serves as a reflection of Haruki Murakami's personal experiences. It is worth mentioning that Haruki Murakami upholds the Japanese literary tradition of the intimate narrative in his work *Norwegian Wood* which primarily embodies his personal expression, introspection, psychological analysis, recollections, and idealized perception of reality. The second strategy employed by symbolism is the utilization of expressive techniques. Fitzgerald effectively employs impressionistic description in *The Great Gatsby* to imbue each image with a profound sense of sensation. However, in the novel *Norwegian Wood*, Haruki Murakami skillfully utilizes intricate descriptions to enhance the importance of symbolic imagery.

By conducting a thorough examination of the symbolic elements employed in the novels, it can be argued that *Norwegian Wood* does not overtly portray American culture or its attributes. Instead, it demonstrates a notable influence derived from contemporary American literature, particularly the distinctive atmosphere observed in *The Great Gatsby*. This holds true irrespective of the artistic tone, writing style, or innovative methodology employed in the work. Both narratives explore the romantic experiences of young individuals residing in urban settings, delving into their inner thoughts and emotions. The protagonists in both stories are depicted as possessing admirable qualities, displaying a sense of humor, and experiencing tragic circumstances. Additionally, both narratives employ the use of flashbacks narrated from a first-person perspective to convey the unfolding of the plot. Furthermore, these narratives intertwine various contrasting themes, including but not limited to life and death, sadness and happiness, as well as fantasy and reality. From an analytical standpoint, it can be argued that Murakami was greatly influenced by Fitzgerald during the development of his novel, and it would be reasonable to assert that he can be considered a contemporary of Fitzgerald. Consequently, it becomes readily apparent that the novel by Haruki Murakami is deeply rooted in Japanese culture, despite its pronounced incorporation of Western cultural elements and a Westernized mode of expression. This discourse encompasses several illustrative instances, such as the essence of personal narratives, the poignant allure of living beings, the prominent motifs of mortality and sexuality, the transient perspective on the cycle of existence, and additional elements. In alternative terms, the characters in Haruki Murakami's work possess a social value and perspective that is rooted in Japanese cultural norms. However, the framework through which these values are evaluated is influenced by Western, particularly American, cultural norms.

References

- Baldick, C. (2001). *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford University Press.
- Cuddon, J. A. (1998). *Dictionary of literary terms and literary theory*. Penguin Books.
- Fitzgerald, F. S. (1993). *The Great Gatsby*. Wordsworth Classics.
- Ghiotto, M. F. & Wijanarka, H. (2016). American dreams represented through the color in Fitzgerald's *The Great Gatsby*. *JOLL: Journal of Language and Literature*, 16(1), 55-62.
- Güven, S. & Erdoğan, R. (2021). Inanimate witness of history. *Eurasian Journal of English Language and Literature*, 3(1), 228-234.
- Hang, D. T. T. & Bac, L. Y. (2019). Haruki Murakami's *Norwegian Wood*: Intersignalities to Scott Fitzgerald, Thomas Mann, J. D. Salinger, and Ken Kesey. *Asia-Pacific Social Science Review*, 19(3), 239-246.
- Hauhart, R. C. (2013). Religious language and symbolism in *The Great Gatsby's* valley of ashes. *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes, and Reviews*, 26(3), 200-204.
- Ismael, A. M. H. & Samardali, M. F. S. (2018). Symbolism in *The Great Gatsby*. *Journal of Literature, Languages and Linguistics*, 45, 42-45.
- Murakami, H. (2001). *Norwegian Wood*. The Harvill Press.
- Nugroho, B. S. (2020). American cultural imperialism in 1960s Japan as seen in Haruki Murakami's *Norwegian Wood*. *Jurnal Ilmiah Lingua Idea*, 11(1), 1-15.
- Pawloska, V. (2022). *Colour symbolism in F. Scott Fitzgerald's The Great Gatsby: An analysis of the meaning and pattern of colours*. [Unpublished B. A. Thesis]. Karlstads Universitet.
- Quinn, E. (2006). *A dictionary of literary and thematic terms*. Facts on File, Inc.
- Searles, A. (2012). *The function of music in Norwegian Wood*. [Unpublished B. A. Thesis]. University of Iceland.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.5>

Volume 7/3

2023 p. 75-90

TÜRK-İSLÂM ŞEHİRİ HERÂT'TA TİMURLULAR DÖNEMİNDE ZİRÂİ FAALİYETLER

AGRICULTURAL ACTIVITIES IN THE TURKISH-ISLAMIC CITY HERÂT DURING THE TIMURID PERIOD

Yusuf Ziya SÖYLEMEZ*

ÖZ

Bu çalışmada ticari, askeri ve göç yollarının kesiştiği önemli bir noktada yer alarak Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri olan ve pek çok hâkimiyetin idaresi altına giren Afganistan'ın Herât şehrinin sahip olduğu stratejik konumu dikkate alınarak Timurlu iktidarında ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde iktisadi hayatın en önemli amillerinden olan tarımsal faaliyetler konu edilmiştir. Bu doğrultuda Timurluların Herât'taki ziraî faaliyetleri ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Özellikle de Timurluların Herât şehrindeki ziraî faaliyet ve reformları kaynaklara yansıyan şekilde ele alınmıştır. Yapılan bu ziraî faaliyetlere dair çalışma sahasını teşkil eden eserlerdeki ifadeler büyük oranda irdelenmiştir.

Konusu Herât şehrinde Timurlular döneminde iktisadi hayatın en önemli unsuru kabul edilen ziraî faaliyetler olan bu çalışmanın amacı; ülkemizde Herât şehrindeki hâkimiyetlerin siyasi faaliyetlerine dair pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen iktisadi hayata dair çalışmalar sınırlılık arz etmekte olduğundan bu hususta dönemin müellif ve çağdaş kaynakların verdiği bilgiler ışığında bir bütünlük ortaya koyarak Herât şehrindeki ekonomik hayata dair açıklayıcı bilgilere yer vererek Timurlu idarecilerinin şehirdeki hâkimiyet devrine göre tarımsal politikayı tespit etme gayretidir. Bu bağlamda hazırlanan çalışmada araştırmacıların alana dair daha önce kaleme alınan eserleri inceleyerek buralarda yer alan bilgileri çalışmalarında kullandıkları yöntem olan nitel araştırma yöntemi doküman deseni kullanılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen veriler bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Afganistan, Herât, Timurlular, Tarım*

* Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, E-mail: soylemezusufziya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4356-3271, Malatya/ Türkiye.

ABSTRACT

In this study, taking into account the strategic location of the city of Herat in Afghanistan, which is one of the most important centers of Turkish-Islamic culture and civilization, located at an important point where commercial, military and migration routes intersect, and which came under the administration of many dominations, the economic life in the conduct of economic activities during the Timurid rule is examined. Agricultural activities, which are among the most important factors, are discussed. In this regard, the agricultural activities of the Timurids in Herat are discussed under separate headings. In particular, the agricultural activities and reforms of the Timurids in the city of Herat are discussed as reflected in the sources. The expressions in the works that constitute the field of study regarding these agricultural activities have been examined to a great extent.

The aim of this study, whose subject is agricultural activities, which were considered the most important element of economic life in the city of Herat during the Timurid period; Although many studies have been carried out on the political activities of the dominions in the city of Herat in our country, studies on the economic life are limited, and by presenting an integrity in the light of the information provided by the authors of the period and contemporary sources, we present explanatory information about the economic life in the city of Herat, according to the period of dominance of the Timurid administrators in the city. It is an effort to determine agricultural policy. In the study prepared in this context, the qualitative research method document pattern was used, which is the method used by researchers in their studies by examining the previously written works on the field. In the conclusion section of the prepared study, an evaluation was made in the context of the data obtained.

Keywords: *Afghanistan, Herât, Timurids, Agriculture*

Giriş

Türkistan coğrafyasında Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Afganistan'ın Herât şehri¹ Herîrûd² Nehri tarafından sulanan Herîrûd Vadisi'nin verimli topraklarının bulunduğu coğrafyada konumlanmaktadır. Şehir, Türkistan, İran

¹Hudu'l-Alâm'da çok güçlü bir şehristan, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir yerleşim yeri olarak ifade edilen Herat şehri (**Hudud al-Alam, The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D.**, (ing. çev. V. Minorsky), London 1937, s.103) ile ilgili bilinen en net bilgi İslam ordularının Horasan'a yöneldikleri dönemde bölgenin en mamur şehri olmasıdır. Bkz. İbrahim b. Muhammed Istahri, **Kitab-ı Mesalikü'l Memalik**, (çev. M. J. De Goeje), Leiden 1967, s.263-267; Ibn Havkal, **Suretü'l Arz**, (çev., M. J. De Goeje), Leiden 1967, s. 264vd.

²Çok eski bir tarihe sahip olan Herât (Herirud) Nehri Gûr sınırlarından çıkıp bu bölgeyi sulamaktadır. Kaynağını kuzeydeki yaklaşık olarak altı bin metre yükseklikteki Kûh-i Bâbâ Dağları'ndan alan ve iki kolu bulunan bu nehir, Devletyâr köyü yakınından geçerek Kûh-i Siyâh ve Kûh-i Sefid dağ silsilelerini kuzeyden güneye büyük bir duvar gibi yarmaktadır. Resul Pûyân, **Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayeti Herat**, Meşhed 1388, s. 60vd; Vasiliy Viladimiroviç Barthold, **"Herat ve Herirud Boyu" İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27**, 1973, s.179; Bu nehrin bir kolu verimli ovalardan geçip bugünkü Afganistan'ın Herât şehri ve İran'ın Meşhed'i arasında sınır teşkil eden, diğer kolu ise Türkmenistan ve İran arasında sınır vazifesi görmektedir. Dar bir vadiye sahip olan bu alanın toprakları verimlilik açısından zengindir. Seyf b. Muhammed b. Yakub el-Herevî, **Tarihname-yi Herat**, Tahran 1373, s. 25vd.

ve Hindistan üçgeninde yer alması hasebiyle siyasi, askeri, ticari ve göç yollarının da üzerinden geçtiği bir nokta olup doğu-batı, kuzey-güney eksenli bölgenin kapısı olma özelliğini bölgede hâkimiyet tesis eden devletlere vererek Timurlulara kadar pek çok hâkimiyetin ana karargâhını oluşturmuştur.³

1370 yılında Semerkand merkez olmak üzere Maverâünnehr ve Horasan topraklarında kurulmuş olan Timurlular Devleti, kurucusu Emir Timur ile birlikte hâkimiyet sahasını geniş bir alana yayma imkânı bulmuştur. Emir Timur, Çingiz Han'ın vefatından sonra Asya'yı idaresi altında toplamayı başaran ve han olma hakkının Çingizli nesline ait olması gerektiği düşüncesiyle hanlık dışı unvanları kullanarak meşru hükümdarlık kurmayı başarmıştır.⁴ Nitekim O, 1370 senesinde Semerkand'ı ele geçirdikten sonra hâkimiyetini soylu birine dayandırma gereği duyduğundan Moğol soyundan Suyurgatmış'ı tahta oturtmuş ve hâkimiyetini güçlü bir noktaya getirmeyi amaçlamıştır.⁵ Devletin kurulmasının ardından Çingiz Han gibi cihan imparatoru olma idealiyle bir taraftan doğu ve güney yönünde Türkistan'dan Çin ve Hindistan'a, diğer taraftan batıda Anadolu'dan Ortadoğu'ya düzenlediği seferlerle bu ideale ulaşmayı arzu etmiş olan Emir Timur, pek çok noktayı idaresi altına almayı başarmıştır. Onun hâkimiyeti altına aldığı önemli noktalardan biri de Herât şehridir. Emir Timur tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Timurlular Devletinde yeni bir kimlik kazanan Herât şehri, söz konusu hâkimiyet döneminin sonuna kadar mirzaların yetişerek tecrübe kazandıkları bir merkez olmasının yanı sıra siyasi, askeri ve ticari pek çok seferin düzenlendiği, elçilik heyetlerinin kabul gördüğü, pek çok imar faaliyetlerinin yapıldığı bir merkez olurken Şahruh'un iktidarı ile birlikte de devletin yeni başkenti olmuştur. Oluşan zemin açısından Semerkand'ın ardından devletin yeni başkenti olan Herat, Şahruh'un iktidarından Hüseyin Baykara'nın idaresinin sonuna kadar iktisadi hayatın şekillenmesinde belirleyici bir noktaya dönüşmüştür.⁶ Bu bağlamda Timurlular döneminde Herât şehrinde ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak hissedilmesinde sahip

³G. Le Strange, **The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Cenral Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur**, New York 1873, 407; Neslihan Durak, "*Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler*", **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Ankara 2013, 2780vd; Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2000, s.1vd.

⁴Şerefüddin Ali Yezdi, **Zafername**, (çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013, s.98; Nizameddin Şami, **Zafername**, (çev. Necati Lugal), Ankara 1987, s.73; Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandi, **Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn**, (be etemam-ı Abdul Hüseyin Nevayi), Tahran 1382, s.165vd; Hayrunnisa Alan-İlyas Kemaloğlu, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2007, s.183vd; Hayrunnisa Alan Akbiyık, "*Timurluların Bilim ve Sanat Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*", **Bilig XXX**, 2004, s.151.

⁵Hayrunnisa Alan, "*Timurlular*", **Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi**, (Haz. Ahmet Kanlıdere- İlyas Kemaloğlu), İstanbul 2020, s.408.

⁶Tacü's Selmani, **Tarihname**, (nşr. İsmail Aka), Ankara 1988, s.72vd; Hasan Rumlu, **Ahsenü't-Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006, s.24, 46vd; Kübra Tütmez, "*Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 6/1**, 2019, s.139; Neslihan Durak, "*Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi*", **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armağan**, İstanbul 2008, s.253vd; Meryem Doygun, "*Hocend Müdafaaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.40, S.70, s.170-189.

olduğu konum, Herirud Vadisinin zengin toprakları üzerinde yer alması, stratejik açıdan önemli olan ticaret yollarının şehirden geçmesi gibi pek çok faktör etkili olmuştur. Ayrıca Timurluların idari ve askeri merkezi olmasının yanı sıra ekonomik anlamda da Semerkand'taki devlet hazinenin yanı sıra devletin ikinci hazinesinin de Herât'taki İhtiyareddin Kalesinde bulunması buraya ekonomik açıdan ayrı bir güç katmıştır. Bu açıdan Timur'un Herât'ı kontrolü ile başlayan süreç ondan sonra gelen Timurlu mirzalarının iktidarları sürecinde şehrin ekonomisinin temel dinamikleri olan tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret gibi unsurlar buranın ekonomik hayatına önemli katkılar sağlarken zirai faaliyetler önemli bir yer ihtiva etmiştir. Hazırlanan çalışma özellikle de Şahrüh ile birlikte devlete başkentlik yapmış olan Herât'ın Hüseyin Baykara'nın idaresinin sonuna kadar Timurluların şehirdeki tarımsal faaliyet ve reformları incelenmiştir.⁷

Herât Şehrinde Tarımsal Faaliyetler ve Yapılan Reformlar

Zengin tarım potansiyeli ile Horasan'ın en önemli noktası olan Herât son derecede gelişmiş kentsel kültürü ile de ön plana çıkmaktadır. Tarımsal kalkınma koşullarına sahip Horasan'ın kentsel vahalarından olan özellikle de Herirud Vadisinin zengin topraklarında kurulan bu şehir en eski dönemlerden itibaren ziraât faaliyetleri ile bilinmekteydi. Şehirde çoğunlukla bağ (bahçe) terimi ile ifade edilen nispeten küçük ve sulanabilir arazilerde genellikle duvarlarla çevirili bahçelerde meyve ve sebze yetiştirme ile başlayan tarımsal faaliyetler, Timurlular döneminde etki alanı genişleyen ve sistematik yaklaşımlarla yeni bir boyut kazanmıştır.⁸Bu durum tarım ürünlerinin pek çoğunun yetiştirilerek satıldığı Herât şehrinin iktisadi durumunda güçlü olmasına yol açarak tarım arazilerinin sürekli ekilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda tarımın yapılmasındaki en önemli kaynak olan Herirud Nehri ve kollarını iyi değerlendiren Timurlular bu nehir üzerine pek çok sulama kanalları inşa ederek Herât başta olmak üzere Horasan'ın iktisadi kalkınmasına en büyük katkıyı sunmuşlardır.⁹

Timurlu dönemi tarihçileri Herât'taki ekonomik faaliyetler üzerinde yoğun olarak durarak şehrin zengin ekolojik ortam ile meyve çeşitliği bakımından şehrin bolluğu ve

⁷Ghulam Mohammad Asım-TetsuyaAndo, "A Study On Cisterns In The Herat Old City, Afghanistan", **Journal of Architecture and Planning (Transactions of AIJ)**, January 2020, s.787; Mohsin Rahmeti, "Evza-yı İktisadi-yi Horasan der Ahd-ı Sultan Ebu Said Güregen", **Peşuheşname-yi Tarih-i İctimai ve İktisadi II**,1394, s.83vd.

⁸Maria Eva Subtenly, **Timurids in Transition Tuco-Persian Acculturation in medieval İran**, Leiden 2007, s.116; Tuba Kalkan, "Sultan Şahrüh Döneminde Herât Ekonomisi", **The Journal of Academic Social Science Studies II**, 2015, s.526; Christine Moelle-Karimi, **The Pearl in its Midst Herat and the Mapping of Khurasan (15th-19 th Centruies)**, Wien 2014, s.15vd; Maria Eva Subtenly, "The Timurid Legacy: A Reaffirmationand a Reassessment", **Cahiers' Asie centrale 3/4**, 1997, s.11vd; Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devleti'nde Yaylak Kışlak Anlayışı", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi III/II**, 2020, s.460vd; Ensar Macit, "Timurlularda Yeme İçme Kültürü", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi V/I**, 2022, s. 163vd.

⁹Tuba Kalkan, **a.g.m**, s.528vd; Resul Puyan, **a.g.e**, s.59vd; Terry Allen, **Timurid Herat**, Weisbaden 1983, s.36vd.

verimine dair ifadeler kullanmışlardır.¹⁰ Bu açıdan zengin yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının olduğu Herirud Vadisinin üzerinde yer alan Herât şehrinde, Herirud Nehri ile birlikte onun güneyinde yer alan Yezdan, Haşrud, Musakala, Farahrud, Rud-i Farsi Nehirleri ile Herât şehrini Gur'a bağlayan ve tuzlu suyu ile bilinen Kutel Nehri şehrin tarımsal faaliyetlerinin yapılmasında en önemli rolü üstlenirken, bunların dışında Rud-i Edreskan, Rud-i Keruh, Rud-i Kebkan (Gugan), Rud-i Köşk (Kuşk) nehirleri de Herât'ta tarımsal faaliyetlerin yapılmasında önem arz etmektedirler.¹¹ Yukarıda ismini zikrettiğimiz su kaynakları ve onun üzerinde inşa edilen sulama kanalları şehrin ziraâ faaliyetlerinin temel unsurları olmuştur.¹²

Ziraâ faaliyetlerin yapılmasında en önemli ağı oluşturan sulama kanallarının yanı sıra Herirud Nehrinin zenginliğe bağlı olarak suyun pek çok noktaya taşınmasıyla yapılan bağ ve bahçe tarımı vesile ile Herât merkezli bütün Horasan topraklarında ekonominin canlılık kazanmasında Timurluların vesile olduğunu ifade etmeliyiz.¹³ Bu açıdan verimli arazisi ile pek çok ürünün yetiştiği Herât şehrinde buğday, arpa, pirinç, fasulye, mercimek, pamuk, gül, kavun ve karpuz gibi tarım ürünün yanı sıra en eski kaynaklarda da zikredilen üzüm, elma, nar, incir ve fıstık bahçelerinin de yoğun olduğu bilinmektedir. Çağdaş kaynakların Herât'a gelen Çinli seyyahlara dair naklettiği ifadelerle göre şeker kamışı buradan diğer bölgelere yayılmışken, tıpta kullanılan Şeytartersi bitkisi ile bademin de şehirde yoğun yetiştirilerek ihraç edildiği görülmektedir. Yetiştirilen bu ürünler şehrin iktisadi anlamda güçlü olmasını sağlamış bu durum tarım arazilerinin boş bırakılmayarak sürekli kullanımına sebebiyet vermiştir.¹⁴

Horasan bölgesinin en önemli merkezlerinden olan Herât şehri ve buraya bağlı olan küçük idari merkezlerde yetişen tarımsal faaliyetlere dair Hafız Ebru, şehrin "*meyvelerin envai çeşidinin bolca yetiştiğini özellikle de meyve üretiminde üzüm, elma, fıstık, kişniş ve cevizin bol olduğunu ve burada yaklaşık yüz çeşit üzümün yetiştiği*" belirtirken ayrıca Herât'a bağlı yerleşim yerlerinden İsfizar, Fuşenc, Cam ve Yahyabad'da pek çok bağ¹⁵ ve bahçe bulunduğunu, buralarda meyve üretimi yoğun bir

¹⁰Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.15vd; Maria Eva Subtelny, "*The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment*", **Cahiersd'Asie centrale** 3/4,1997, s.11vd.

¹¹Resul Puyan, **a.g.e.**, s.22-34.

¹²G. B. Malleson, **Herat: The Granary and Garden of Central Asia**, London 1880, s.36vd; Maria Eva Subtelny, **a.g.m.**, s.116; Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.528.

¹³Mustafa Şahin, **Orta Çağda Herat Bölgesi (Gazelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013, s.197vd.

¹⁴Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.530.

¹⁵Timurlular döneminde Herat'ta ve dışında inşa edilen bağ ve bahçelerin boyut ve şekil özellikleri için bkz., Warwick Ball, "*The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herat*", **İstituto Italiano per l'Africa e l'Oriente** 31/1/4, Aralık 1981, s.79vd.

şekilde yapıldığını ve de tarımsal üretimde de tahıllar ön plana çıktığını ifade etmektedir.¹⁶

Başta pamuk ve üzüm olmak üzere pek çok ürün ile tanınan Herât'ta Timurlu idaresi ile birlikte imar faaliyetlerine bağlı olarak bahçeler, sulama kanalları vs. gibi tarımı geliştirmek için pek çok yapı inşa edildiği özellikle de Timur'un "hiçbir toprak parçasının boş bırakılmamasını emrettiği ve fethedilen bölgelerden insanların bu noktalara getirilerek toprakları işlemelerini istediğini" bilinmektedir.¹⁷Getirilen bu nüfus yerleşim birimlerinin de ortaya çıkmasına ve de tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸ ziraât faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasına kolaylık sağlayan önemli bir hususta pazarlama usulünün kolay olmasıdır.¹⁹ Bu açıdan Herât halkının gelirleri ziraat ve ticaret eksenini üzerindedir.²⁰

Herât'ın başkent olmasından sonra ise nüfus ve siyasi münasebetlerin artışına bağlı olarak ziraât üretiminin eksik kaldığı durumlarda bir kısım ihtiyaçlar Merv başta olmak üzere diğer şehirlerden temin edilmekteydi. Herât başlı başına pek çok ürünün yetiştirildiği bir şehir olmasına rağmen ülkenin diğer noktalarından ürünlerin getirilip satılması arazinin verimine rağmen ihtiyacın çokluğunu göstermesi açısından da önemlidir.²¹

Emir Timur (1370-1405), Herât'ın idaresini Kertler²²'den aldıktan sonra imar faaliyetlerinin yanı sıra iktisadi anlamda da işlevselliği olan çalışmalar yapmıştır. Gerek Emir Timur gerekse de ondan sonra iktidara gelen mirza ve devletin ileri gelen beyleri de ülkenin çeşitli noktalarında yaptıkları faaliyetler ile Timur'un seferleri sonrasında

¹⁶Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan "Herat"*, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369, s.10vd; Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1507)*, İstanbul 2007, s.308vd; Christine Moelle-Karimi, *a.g.e.*, s.16

¹⁷İsmail Aka, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1*, (Yayına Hazl. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "XV. Yüzyılın ilk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticari faaliyetler", Ankara 2005, s.64vd; İsmail Aka, *Şahrüh ve Zamânı (1405-1447)*, Ankara 1994, s.205; İsmail Aka, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2*, (Yayına Haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century", Ankara 2005, s.9vd

¹⁸Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.119; A. A. Semenov, "Nekotorye dannye po ekonomik eimperii Sultana Khusein-Mirzy (1469-1506)", *Izvestiia Otdeleniia obshchestvennykh nauk AN Tadzhikskoi SSR/4*, 1953, s.69-82

¹⁹Mustafa Şahin, *a.g.t.*, s.200

²⁰Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru*, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380, s.14; Tuba Kalkan, *a.g.m.*, s.526; Christine Moelle-Karimi, *a.g.e.*, s.16vd

²¹Vasilij Viladimiroviç Barthold, "Herat ve Herirud Boyu" *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27*, 1973, s.182; Resul Puyan, *a.g.e.*, s.59vd

²²Kertler'e dair bkz., İqtıdar Husam Sıddıqı, "Kert", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara 2022, s.297

yıkılan yerleri yeni bir düzene koyarak ziraî ve iktisadi hayatın sağlam temellere dayandırdığı bir düzen kurarak devlete önemli katkılar sağlamışlardır.²³

Emir Timur'un iktidarında tarımda reformist yaklaşımlar üst seviyede yürütülürken bu durum vergilendirme sisteminin de düzenli bir çalışmayı beraberinde getirmiştir.²⁴ Timur, saltanatı döneminde halkı ziraata teşvik ederek vergilendirme usullerindeki kuralları düzenlemiştir. O, bazı dönemlerde vergileri indirerek onların borçlarını affetmiştir. Bunu 1395'te Semerkand halkının vergi borçlarını affederken hâkimiyeti altındaki diğer noktalarda da tarımsal alanlara yönelik düzenlemelerle örnekleyebiliriz. Timur bu reformist çalışmalarda özellikle arazileri abâd hale getiren herkesi ilk yıl vergiden muaf tutarken, ikinci yıl toprak sahibinin isteğine bağlı bırakmış ve üçüncü yıldan itibaren de sistematik olarak bayındır hale getirilen topraklardan vergiler almıştır. Bu usul ile tarımsal alanlar artarken iktisadi hayatta güçlendirmişti. Timur'un Semerkand başta olmak üzere yaptığı düzenlemelerden ilerleyen dönemlerde Herât şehri de nasibini almış önemli değişimler yaşamıştır.²⁵

Herât hâkimiyetine kadar pek çok sulama kanalı yaptıran Timur, 1381'de Horasan'ı ele geçirmesinin ardından buradaki ziraî faaliyetleri canlandırmak gayesi ile devletin ileri gelen beylerine de sulama kanalları yapmalarını emretmiştir. Bu durum Herât'taki tarımsal faaliyetlere de yeni bir canlılık kazandırmıştır.²⁶

Timur tarafından Herât şehrinin idaresine getirilen oğlu Şahruh da imar faaliyetlerinde bulunmasının yanında ekonomik potansiyeli yüksek olan bu şehirde pek çok atılım başlatmıştır. O, babasının ölümünden sonra tıpkı onun gibi hiçbir yerin boş bırakılmayarak ekilmesini emretmiştir.²⁷

Timur'un vefatının ardından ise hâkimiyet sahası ilk dönemlerde dar olup Horasan'ı aşamayan Herât hâkimi Şahruh (1407-1447), 1409 yılında Badgis'e yönelerek Horasan'ın imarını buyurmuş bu durumdan ise en önemli değişimi Herât şehri yaşamıştır. Şahruh ile birlikte merkezi idarenin de Herât'a taşınmasıyla şehirde tarımsal faaliyetler bağlamında önemli faaliyetler yürütülmüştür.²⁸ Yine Şahruh'un Herirud

²³İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 1991, s.123; İsmail Aka, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "Timurlular", Ankara 2005, s.223vd; İsmail Aka, *a.g.m*, s.7; Muhammed İslam Afzali, **Herat der Ahd-ı Timuriyan**, Afganistan 1389, s.22vd.

²⁴Jurgen Paul, "The Rise of The Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herat", **Afghanistan's Islam From Conversion to the Taliban** (ed. Nille Green), California 2017, s.71vd.

²⁵Muhammed İslam Afzali, **Herat der Ahd-ı Timuriyan**, s.22vd; Terry Allen, **Timurid Herat**, Weisbaden 1983, s.42vd.

²⁶İsmail Aka, *a.g.e*, s.123.

²⁷İsmail Aka, *a.g.e*, s.205; Kasım b. Yusuf Ebu Nadır Herevi, **İrşadu'l-Ziraa**, (be ethemam-ı Muhammed Meşiri), Tahran 1346, s.197; İsmail Aka, *a.g.m.*, s.66; Fatime Bukendi, "Evza-yı İktisadi-yi İran der Asr-ı Şahruh Timuri", **Rüşt-ü Amużeş-i Tarih II**, 1379, s.18vd.

²⁸Tacü's Selmani, *a.g.e*, s.72vd; İsmail Aka, *a.g.m.*, s.64vd; İsmail Aka, *a.g.e*, s.206; Terry Allen, *a.g.e*, s.40vd; A. Yakubosky-Nina Viktorovna Pigolskaya, **Tarih-i İran Ez Dovran-ı Bastan Ta Sede-yi Hecdehom**, (Frs. nşr. Kerim Kişaverzi), Tahran 1354, s.447vd.

Nehri üzerine kurulan sulama kanallarını yeniden tamir etmesi ve Murğab boyunca da yeni kanallar inşa ettirmesi Horasan'da Herât merkezli tarımsal faaliyetlerin yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Herât'ta bahçelerin ziraât diğer tüm faaliyetlerin yoğun olarak yapılmasının temel taşları olan sulama kanallarında da Herât'taki Dilgüşa Kanalı önemli bir yer arz ederken bunun dışında kaynakların Nehr-i Genci, Nehr-i Ömermaman, Nehr-i Abuka, Nehr-i Kilkumar, Nehr-i Şeyh Ebu Said, Nehr-i Şeyh Ali, Nehr-i Devletşah-ı Candar, Nehr-i Gülmagan, Nehr-i Kala Cenger, Nehr-i Hasan Candar, Nehr-i Alaeddin, Nehr-i, Nevruz, Nehr-i Buhdan, Nehr-i Memduh Hoca, Nehr-i Ali Melik olmak üzere pek çok sulama kanalı tarımsal faaliyetlerde önemli bir yer ihtiva etmektedir. Bu kanallar ile birlikte yine Şahruh'un emirlerinden Emir Firuzşah ve Alike Kükeltaş'ın İncili ve Hıyaban kanallarını restore ederek kullanıma açtıkları da bilinmektedir.²⁹

Tarihi kaynaklar “Şahruh döneminde Herât'ta özellikle pamuk, pirinç, kavun ve tahıl üretiminden bahsederken şehir halkının yiyecek ve giyeceklerini tarımsal üretiminden sağladığını, tarlarından 1/100 oranında mahsul aldıklarını” ifade etmektedirler.³⁰ Yine XV. yüzyılda Herât'taki Timurlu sarayına Asya'nın pek çok noktasına giderek görev yapmış ve oralara dair son derecede önemli bilgiler veren Chen Ch'eng adlı Çinli elçinin Herât hakkında şehirde hasadı bol olan pek çok meyve bahçesinin bulunduğunu, kendisinin bundan çok etkilendiğini nakletmektedir.³¹

Şahruh döneminde Timurlu hükümdar ve idarecileri üretimin artması için sürekli teşvik edici çalışmalar yaparken devletin görevlileri de bu çalışmalara bizzat katılmışlardır. Bu bağlamda Emir Alike Kükeltaş, Emir Musa ve Ali Şekani gibi kişilerin görevlendirmesi iktisadi hayatın düzene girmesi için yapılan faaliyetlerinin önem düzeyini göstermektedir. Dönemin kaynakları “Mirza Şahruh'un emirlerinden Alike Kükeltaş'ın bir yılda ektiği tohumun yüz bin harvar (eşek yükü) olduğunu ve bizzat onun idaresinde işlediği tarım arazilerinden senede yüz bin harvar mahsul aldığını” kaydetmiştir. Her harvar iki yüz kırk dokuz kg olduğuna göre bu ürünlerin yirmi dokuz bin ton olduğunu ifade edebiliriz. Bu durum öte taraftan emirlerin dahi ziraatla ilgilenmesi onların devlet devletten sadece maaş almaktan ziyade kendi geçimlerini başka noktalardan sağladıklarını göstermesi açısından önemlidir.³²

²⁹İsmail Aka, **a.g.m.**, s.65vd; A. Zeki Velidi Togan, “Büyük Türk Hükümdarı Şahruh”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III/2**, 1949, s.525; Mustafa Şahin, **a.g.t.**, s.206vd.

³⁰İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; Vasilij Viladimiroviç Barthold, **a.g.m.**, s.182.

³¹Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.118vd; Bu elçilik heyeti hakkında daha geniş malumatlar veren Gülçin Çandarlıoğlu Çin İmparatoru Yong-lo'nun 12 Ekim 1413'te Sultan Şahruh'a gönderdiği elçi Chen Ch'eng'in sunduğu rapora dair geniş ifadeler kullanır. Geniş bilgi için bkz., Gülçin Çandarlıoğlu, **Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri Chen Ch'eng Elçilik Raporu**, İstanbul 1995, s.53vd; Felica J. Hecker, “A Fifteenth-Century Chinese Diplomat in Herat”, **Journal of the Royal Asiatic Society 3/1**, Third Series, 1993, s.85vd.

³²Şahabeddin Hafız Ebru, **Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub'i Horasan “Herat”**, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369, s.10; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.65vd; A. Zeki Velidi Togan, **a.g.m.**, s.525.

İspanyol seyyah Ruy Gonzales Clavijo Semerkand'a yaptığı ziyaret esnasında Şahrüh'un Herât ve Meşhed'e yaptığı bahçelere dair ifadeler kullanırken Mirza Alaüddeve başta olmak üzere diğer mirzaların da Herât'ta inşa ettiği bahçelere dair ifadeleri nakletmiştir. Ona göre yapılan bu bahçelerden en ihtişamlı olanı Herât'ta yer alan Bağ-ı Zağan'dır.³³

Şahrüh'un vefatının ardından yaşanan taht mücadelelerine müteakip başa geçen Mirza Ebu Said dönemi (1451-1469) ziraî politikaları Herât başta olmak üzere pek çok noktada olumlu etkiler bırakmış, halkın refah düzeyini yükseltmiştir. Kendisinden önceki Timurlu sultanları gibi O'da Herât'a sulama kanallarının yapılmasını, bu vesile ile ziraî faaliyetlerin gelişerek halkın refah düzeyinin artması için çalışmıştır. Bu dönemde ülkenin pek çok noktasında ekonomik refahın olduğunu, tarımın yoğun bir şekilde yapıldığını, ahalinin tarıma teşvik edildiğini ve sulama kanallarının açılması için ciddi çaba harcandığı bilinmektedir.³⁴

Toprakların iktisadi hayata kazandırılmasına önem veren Ebu Said'in 1459'da Herât yakınlarındaki Niretu Kalesine geldiğinde Dilebah mevkiinde yer alan verimi yüksek arazilerin işlenmesi, ekilebilecek her noktanın ekilmesi ve bunun içinde halka tohum ile öküz verilmesini emrettiğini, bu süreçte devletin ahaliyi tarım ile uğraşmaya teşvik ettiğini, kalenin çevresinde hazır hale getirilen arazilerde tarım yapıldığını ve Hacı Hasan Ambardar isminde birisinin de kalenin idaresine getirildiği bilinmektedir. Bu durum Ebu Said'in tarımsal üretime ve buna bağlı olarak halkın refahına verdiği önemi göstermektedir.³⁵

Ebu Said döneminde Herât'ta inşa edilen kanallarla ilgili olarak onun şehrin güneyinde dört fersah³⁶ uzunluğunda Cuy-ı Sultani adında kanal inşa ettiğini, yine Gazirgah mevkiinde yer alan tarımsal alanlar, bağ ve bahçelerin sulanması için Saksalman köyüne kadar altı fersah uzunluğunda sulama kanalı ve de Ebu Said'in veziri Hacı Kudbeddin Simnani'nin 1469'da Herât'ın kuzey doğusunda dört fersah mesafeli bir kanal inşası için çalıştığını, bu kanalın Herât'ın kuzeyini bayındır hale getireceğinden buraya ayrı bir ehemmiyet verdiği bilinmektedir. Açtığı kanallar vasıtasıyla Hacı Kudbeddin Simnani'nin Horasan'da her yıl yedi bin yük tohum ektirdiği ve 1468 yılında Herât'ın kuzeydoğusunda açtırdığı dört fersah uzunluğundaki kanal sayesinde de pek çok yeri

(Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369.

³³Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.131; Tuba Kalkan, **a.g.m.**, s.528.

³⁴Hayrunnisa Alan, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.142vd.

³⁵Hayrunnisa A. Akbıyık, *"Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları"*, **Bilig 30**, 2004,s.160vd.

³⁶Fersah; üç mil uzunluğundaki mesafeye 1 fersah denildiği Kamus-ı Osmani'de kayıtlı iken, İran'da atın normal yürüyüş ile bir saatte gittiği mesafe karşılığında kullanılmakta olup bu da 6000 zira (6,23km.) yapmaktadır. Bkz., Yusuf Halaçoğlu, *"Fersah"*, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul 1995, s.412.

bayındır hale getirdiği bilinmektedir.³⁷ Hâce Kudbeddin Simnani'nin bu çalışmalarıyla bir taraftan üretimi arttırdığını diğer taraftan sıklıkta görülen kıtlıkların giderilmesine büyük katkı sunduğunu ifade edebiliriz.³⁸

Ebu Said, Muhtar Dağı eteklerinden Herât'ın kuzeyine kadar olan mesafede inşa ettirdiği sulama kanalı vesilesi ile Gazirgah, Muhtar ve Zencirgah Dağları eteklerinden Çeşme-yi Mahiyan'a kadar uzanan noktalar üzerinde kurulan binlerce bağ, bahçe ve bostan olarak kullanılacak cennet bahçesine benzer tarım alanları meydana getirilmiştir.³⁹

Ebu Said döneminde tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi hususunda gerek kendisinin kurduğu çitlik ve bahçeler gerekse de tarım için verdiği desteklerde Hoca Ubeydullah Ahrar'ın rolü büyüktür. O, Herât'ta tarımın ileri bir seviyeye gelmesi için çalışmalar yürütmüş önemli bir devlet adamıdır.⁴⁰ Ebu Said döneminde Herât'taki iktisadi faaliyetlerin gelişimine katkı sunan bir diğer önemli şahsiyet de Emir Celaleddin Seyyid Mezdî'dir. O bölgenin istikrara kavuşmasından sonra halkı tarım ile uğraşması için teşviklerde bulunmuştur. Bu dönemde özellikle bağ ve bahçelerde elde edilen ürünlerin de halka dağıtıldığını bilinmektedir.⁴¹

Kendisinden önceki sultanlar gibi ekonomik faaliyetlere önem veren Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta yoğun tarımsal faaliyetler yürütülmüş, sulama kanalları inşa edilmiş, tarıma açılmamış arazi bırakılmamış ve sulu tarım ağırlıklı çalışmalar yapılmıştır.⁴² Bu dönemde üzüm ve meyve ağaçlarının yanı sıra çeşitli sebzeler, çiçekler ve aromatik bitkiler gibi gerek ticari gerekse de tıbbi amaçlı kullanılabilen bitkilerin yoğun olarak yetiştirdiğini ayrıca toprak türüne göre de ürünlerin yetiştirildiğini özellikle de üzüm, ayva, elma, kiraz, incir, dut, fıstık başta olmak üzere tohumlu-tohumsuz bitkilerin yetiştirildiğini görülmektedir.⁴³

Hüseyin Baykara döneminde (1469-1506) Herât'ta fidancılık faaliyetlerinin yoğun olduğunu, kök boya başta olmak üzere endüstri ve süslemede kullanılmak amacıyla süs ağaçları, çalılar ile birlikte envai çiçeğinde yetiştirildiği bilinmektedir. Bu dönemde Herât'ta buğday, arpa, darı ve pirinç başta olmak üzere pek çok tahılın yetiştirildiği, bunların üretim fazlalarının satıldığı görülmektedir. Üzümü ile tanınan Herât, Hüseyin Baykara döneminde Siyavuşan köyünde bazı yıllarda otuz bin karchar üzüm, Gulbadan

³⁷İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.14vd; Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.16vd.

³⁸Mustafa Şahin, **a.g.t.**, s.206vd; İsmail Aka, **a.g.m.**, s.14vd; Hayrunnisa A. Akbıyık, **a.g.m.**, s.160vd.

³⁹Hayrunnisa Alan, **a.g.t.**, s.142vd.

⁴⁰Hayrunnisa A. Akbıyık, **a.g.m.**, s.160vd.

⁴¹Hayrunnisa Alan, **a.g.t.**, s.144

⁴²İsmail Aka, **a.g.e.**, s.124vd; Christine Moelle-Karimi, **a.g.e.**, s.16.

⁴³Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.117.

mezrasında da çok fazla karpuz ürettiği bilinirken bu ürünlerin Horasan'ın tamamına Herât'tan gönderildiği belirtilmektedir.⁴⁴

Herât'taki sarayını bölgenin tarımına nispeten uzun ve tam istikrarlı destek içinde aktif olarak kullanan Sultan Hüseyin Baykara döneminin ziraî politikalarında hiçbir Timurlu sultanının onun kadar tarım ile ilgilenmediğini belirtebiliriz. Batılı araştırmacı Marshall Hadgson Herât'taki tarımsal süreç için "tarımsal devlet" ifadesini kullanırken, Barthold ise bu dönemde nehrin dibine kadar tarım yapılırdı" demektedir.⁴⁵

Hüseyin Baykara'nın tarımsal politikaları sebebiyle Horasan'da pek çok defa kıtlığın önlendiğini, halkın refahının arttığını ve siyasi kavgaların olmadığını dönemin müelliflerince nakledilirken çağdaş kaynaklar ise onun Horasan ve özellikle Herât şehrinde tarımsal faaliyetlerde gelişmişlik düzeyinde eşi benzeri görülmeyen bir noktaya çıktığını, pek çok meyve bahçesi, aromatik bitki ve sebzelerin farklı türlerinin yoğun olarak ekildiği belirtirler. Kaynaklar Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herât halkının sultanın politikalarını uygulayarak onun yolundan gittiğini ve de tarımla o kadar çok meşgul olduklarını, taşlıkları ile otlaklarını tarım arazilerine dönüştürdüklerini, ekilebilir olmayan yerler bırakmadıkları ve onun ziraî faaliyetler hakkında "tarımsal faaliyetler öyle yüksek bir seviyeye ulaşmıştı ki yedi kat gök gibi köyler o kadar güzelleşmişti ki her biri diğerini kıskanacak düzeye gelmişti" ifadelerini kullanmaktadırlar.⁴⁶

Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herât'ta askeri ve idari kesimden önemli şahsiyetler de tarımsal üretimde yer alarak tarımsal gelişmişlik düzeyinde büyük pay sahibi olmuşlardır. Özellikle de tarımla uğraşan askeri kesimin bundan çok fazla kazanç elde ettiği bilinmektedir. Sultan Hüseyin Baykara'nın çiftçileri övdüğüne dair ifadelerini nakleden dönemin kaynakları Ali Şir Nevai'nin Sultan Hüseyin Baykara'nın söylediği "bahçeler cennetin bir modelidir. Onun ekildiği yer ruhun gıdasıdır. Onun ağaçlarının her biri cennetin mavi yeşil kubbesi gibidir" ifadelerini naklederler.⁴⁷

Hüseyin Baykara döneminde tarımda özellikle sulu tarıma olan ilgi tarımsal alanlarda bahçe yapımında o kadar çok büyük ilgi görmüştür ki sultanın uzun anıtsal bahçeler kurduğu bilinmektedir. Herât'ta pek çok bahçe bulunmasına rağmen 1469'da tahta gelen sultan Hüseyin Baykara'nın büyük bir bahçe hazırlamak için projelerde hazırlamıştır.⁴⁸ Onun Herât'ın doğusunda oluşturduğu ve saltanatı boyunca çalışmalar yaparak, inşa masraflarını devlet ile şehirlerin vergisinden yararlanarak kurduğu Bağ-ı

⁴⁴Morris Rossabi, "A Translation of Ch'en Ch'eng's Hsi-yü Fan-kuo Chih", *Ming Studies*/17, 1983, s.54vd.

⁴⁵İsmail Aka, *a.g.m.*, s.25; Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁶G.B. Malleson, *Herat: The Granary and Garden of Central Asia*, London 1880, s.102.

⁴⁷Maria Eva Subtenly, *a.g.e.*, s.130 .

⁴⁸Şahabeddin Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru*, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380, s.28-31; Lisa Golombek, "The Gardens of Timur: New Perspectives", *Muqarnas*/12, 1995, s.137-147.

Cihanara (dünyayı süsleyen bahçe) hakkında malumat veren kaynaklar Kasr-ı Dilgüşah'ın buranın içerisinde yer aldığını, buranın Bağ-ı Zağan'ı gölgede bıraktığını, Bağ-ı Cihanara'nın içerisinde pek çok süs bitkisi ile meyve ağaçlarının ekildiğini ve de sultanın ölümünden sonra Baburlu tasvirlerinde bu bağa dair minyatürlerin bulunduğu dair ifadeler nakledilir. Genel olarak Hüseyin Baykara döneminde tarım için Herât'ı çevreleyen ekilebilir arazi o kadar çok artmıştır ki o dönemin sulanabilen iki büyük vahası Semerkand ve Kahire'ye ulaştı denilecek düzeyde tarımın yapıldığı görülmektedir.⁴⁹

YÖNTEM

Bu çalışmada Nitel araştırma yöntemi doküman deseni tercih edilmiştir. Dokümanda araştırmacılar genellikle kendilerinden önceki araştırmaları inceler, alan yazını gözden geçirir ve bu bilgileri araştırmalarına dâhil ederler. Dokümanlar da bulunan verileri bulma, seçme, anlamlandırma ve değerlendirme ve sentezlemeyi içermektedir.⁵⁰

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Asya kıtasında stratejik açıdan önemli bir noktada konumlanan Afganistan'ın Herât şehri Timurlular döneminde Herât idari ve siyasi rolünün yanı sıra iktisadi faaliyetleri ile de bölgenin en önemli merkezidir. Bu açıdan şehirde ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak hissedilmesinde sahip olduğu konum, Herirud Vadisinin zengin toprakları üzerinde yer alışı ve stratejik açıdan önemli olan ticaret yollarının şehirden geçmesi gibi pek çok faktör burayı siyasi hâkimiyetler için önemli kılarken Timurlular Devletinin de şehirde yaptıkları çalışmalar buranın iktisadi hayatının gelişerek bölgenin ekonomik hayatının kalbinin attığı bir merkez olmasına sebebiyet vermiştir. Bu açıdan Herât'ta pek çok farklı kalemlerden elde edilen ürünler burada yeni gelişmelere imkân sağlamış, bu durum devletler arasındaki diplomatik faaliyetlerde de kendini göstermiştir.

Timurlular döneminde yapılan çalışmalarla zengin tarım potansiyeli ile Horasan'ın en önemli noktası olan Herât, son derecede gelişmiş kentsel kültürü ile ön plana çıkarak tarımsal kalkınma koşullarına sahip Horasan'ın en önemli şehri olma ve bölgeye merkez olma özelliğini de kazanmıştır. Başlangıçta şehirde nispeten küçük ve sulanabilir arazilerde ve genellikle duvarlarla çevrili bahçelerde meyve ve sebze yetiştirme faaliyetleri ile başlayan tarımsal faaliyetler, Timurlular döneminde yoğun faaliyetler sonucunda etki alanı genişleyen ve tarımsal faaliyetlere yönelik sistematik yaklaşımlarıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Tarım ürünlerinin pek çoğunun yetiştirilerek satılması Herât şehrinin iktisadi durumunu güçlendirmiş, böylece verim ve gelir elde edilen tarım arazileri boş bırakılmayarak

⁴⁹Maria Eva Subtenly, **a.g.e.**, s.132vd; Warwick Ball, *"The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herat"*, **İstituto Italiano per l'Africa e l'Oriente** 31/1/4, Aralık 1981, s.81.

⁵⁰A. Labuschagne, *"Qualitative Research: Airy fair or fundamental?"*, **The Qualitative Report** 8/1, 2003.

ekimde süreklilik sağlanmıştır. Elde edilen ürünlerin pek çok noktaya satılması ve de ticaret yollarının buradan geçmesi ile Timurlular döneminde ticaret merkezi haline getirmesini ve de devletler arasında münasebetlerin gelişmesine imkân tanımıştır.

Netice olarak Timurluların Herât merkez olmak üzere Horasan'daki diğer şehirlerde de ziraî faaliyetlere önemli oranda destek verildiği görülmektedir. Özellikle ziraî faaliyetlerin Herât'ta siyasi yapının yanı sıra sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel yapıyı da etkilediği görülmektedir. Yine Herât'ta yapılan ziraî faaliyetlerin Timurluların hâkim olduğu diğer noktalara da yayılarak kendilerinden sonra gelen hâkimiyetlerin ziraî faaliyetlerinde izleyecekleri yolun temellerini atmalarını sağladıkları görülmektedir. Bununla birlikte Timurluların Herât'taki ziraî faaliyetleri genel tarih muhtevasına içerik olarak katkı sunmakta ve bir yönüyle de devletin siyasi yapısını ve özelliklerini analiz etme imkânı da vermektedir. Ayrıca Herât'taki Timurlu ziraî faaliyetleri siyasî, idarî, içtimai, dinî, iktisadî ve malî meselelere dönük nakledilen bilgileri tamamlayıcı olması bakımından da kıymetlidir. Çünkü bu döneme ait tarımsal faaliyetlere dair sorulara cevap vermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- AFZALİ, Muhammed İslâm, **Herât der Ahd-ı Timuriyan**, Afganistan 1389.
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*XV. Yüzyılın ilk Yarısında Timurlularda Ziraî ve Ticari faaliyetler*", Ankara 2005 .
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*Timurlular*", Ankara 2005.
- AKA, İsmail, **Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2**, (Yayına Hazırlayan, E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli), "*The Agricultural and Commercial Activities of the Timurids in the First Half of the 15th Century*", Ankara 2005.
- AKA, İsmail, **Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara 1994.
- AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara 1991.
- ALAN AKBIYIK, Hayrunnisa, "*Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları*", **Bilig 30**, 2004.
- ALAN, Hayrunnisa **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1507)**, İstanbul 2007.
- ALAN, Hayrunnisa, "*Timurlular*", **Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi**, (Haz. Ahmet Kanlıdere- İlyas Kemaloğlu), İstanbul 2020.

- ALAN, Hayrunnisa, **Sultan Ebu Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- ALAN, Hayrunnisa-KEMALOĞLU, İlyas, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, İstanbul 2007.
- ALLEN, Terry, **Timurid Herât**, Weisbaden 1983.
- ASIM, Ghulam Mohammad, ANDO, Tetsuya, “*A Study On Cisterns in The Herât Old City, Afghanistan*”, **Journal of Architecture and Planning (Transactions of AIJ)**, January 2020.
- BALL, Warwick, “*The Remais of a Monumental Timurid Garden outside Herât*”, **İstituto İtaliano per l’Africa e l’Oriente** 31/1/4, Aralık 1981.
- BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç, “*Herât ve Herirud Boyu*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi/27**, 1973.
- BUKENDİ, Fatime, “*Evza-yı İktisadi-yi İnan der Asr-ı Şahruh Timuri*”, **Rüşt-ü Amuże-i Tarih II**, 1379.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Orta Asya’da Timuriler, Çin’de Ming Münasebetleri Chen Ch’eng Elçilik Raporu**, İstanbul 1995.
- DOYGUN, Meryem, “*Hocend Müdafaası ve Bir Direniş Örneği: Timur Melik*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.40, S.70, s.170-189.
- DURAK, Neslihan, “*Geçmişten Günümüze Afganistan’da Türkler*”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Ankara 2013.
- DURAK, Neslihan, “*Afganistan’da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi*”, **İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğluna Armağan**, İstanbul 2008.
- DURAK, Neslihan, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2000.
- EL-HEREVÎ, Seyf b. Muhammed b. Yakub, **Tarihname-yi Herat**, Tahran 1373.
- ENSARÎ, Faruk, **Tarih-i Herât**, Kabil 1398.
- GOLOMBEK, Lisa, “*The Gardens of Timur: New Perspectives*”, **Muqarnas/12**, 1995.
- HAFIZ EBRU, Şahabeddin, **Coğrafya-yı Hafız Ebru Kısmet-i Rub’i Horasan “Herat”**, (Derleyen. Mail Herevi), Tahran 1369.
- HAFIZ EBRU, Şahabeddin, **Coğrafya-yı Tarihi-yi Horasan der Tarih-i Hafız Ebru**, (Tsh. Gulam Rıza Verharem), Tahran 1380.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Fersah*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul 1995.

- HECKER, Felica J., “*A Fifteenth-Century Chinese Diplomat in Herât*”, **Journal of the Royal Asiatic Society** 3/1, Third Series, 1993.
- HEREVÎ, Kasım b. Yusuf Ebu Nadır, **İrşadu'l-Ziraa**, (be ethemam-ı Muhammed Meşiri), Tahran 1346.
- HUDUD AL-ALAM, The Regions of The Word A Persian Geograpy 372-A.H 982 A.D**, (ing. nşr., V. Minorsky), London 1937.
- IBN HAVKAL, **Suretü'l Arz**, (nşr., M. J. De Goeje), Leiden 1967.
- İSTAHRÎ, İbrahim b. Muhammed, **Kitab-ı Mesalikü'l Memalik**, (nşr., M.J. De Goeje), Leiden 1967.
- KALKAN, Tuba, “*Sultan Şahruh Döneminde Herât Ekonomisi*”, **The Journal of Academic Social Science Studies** II, 2015.
- KARİMÎ, Christine Moelle, **The Pearl in its Midst Herât and the Mapping of Khurasan (15th-19 th Centruies)**, Wien 2014.
- LABUSCHAGNE, A. “*Qualitative Research: Airy fair or fundamental?*”, **The Qualitative Report** 8/1, 2003.
- MACÎT, Ensar, “*Timurlularda Yeme İçme Kültürü*”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi** VII, 2022.
- MALLESON, G. B., **Herât: The Granary and Garden of Central Asia**, London 1880.
- PAUL, Jurgen, “*The Rise of The Khwajagan-Naqshbandiyya Sufi Order in Timurid Herât*”, **Afghanistan's Islam From Conversion to the Taliban** (ed. Nille Green), California 2017.
- PUYAN, Resul, **Coğrafya-yı Umumi-yi Vilayet-i Herât**, Meşhed 1388.
- RAHMETÎ, Mohsin, “*Evza-yı İktisadi-yi Horasan der Ahd-ı Sultan Ebu Said Güregen*”, **Peşuheşname-yi Tarih-i İctimai ve İktisadi** II, 1394.
- RUMLU, Hasan, **Ahsenü't-Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.
- ROSSABÎ, Morris, “*A Translation of Ch'en Ch'eng's Hsi-yü Fan-kuo Chih*”, **Ming Studies**/17, 1983.
- SEMENOV, A.A., “*Nekotorye dannye po ekonomik eimperii Sultana Khusein-Mirzy (1469-1506)*”, **Izvestiia Otdeleniia obshchestvennykh nauk AN Tadzhikskoi SSR**/4, 1953.
- SEMERKANDÎ, Kemaleddin Abdürrezzak, **Matla'ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn**, (be etemam-ı Abdul Hüseyin Nevayi), Tahran 1382.

- SIDDIQUI, İqtıdar Husain, “*Kert*”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.25, Ankara 2022.
- STRANGE, G. Le, **The Lands of The Earsten Caliphate, Mesopotamia, Persia and Cenral Asia from the Moslem Conquest to The Time of Timur**, New York 1873.
- SUBTELNY, Maria Eva, “*The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment*”, **Cahiersd’ Asie centrale** 3/4,1997.
- SUBTELNY, Maria Eva, **Timurids in Transition Tuco-Persian Acculturation in medival İran**, Leiden Boston 2007.
- ŞAHİN, Mustafa, **Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2013.
- ŞAMİ, Nizameddin, **Zafername**, (nşr. Necati Lugal), Ankara 1987.
- TACÜ’S SELMANİ, **Tarihname**, (nşr. İsmail Aka), Ankara 1988.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, “*Büyük Türk Hükümdarı Şahruh*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi** III/2, 1949.
- TOMBULOĞLU, Tuba, “*Timurlu Devleti’nde Yaylak Kışlak Anlayışı*”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi** III/II, 2020.
- TÜTMEZ, Kübra, “*Timurlu Devleti Tarihine Dair Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi** 6/1, 2019.
- YAKUBOSKY, A.-PİGOLSKAYA, Nina Viktorovna, **Tarih-i İnan Ez Dovran-ı Bastan Ta Sede-yi Hecdehom**, (Frs. nşr. Kerim Kışaverzi), Tahran 1354.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, **Zafername**,(çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.6>

Volume 7/3

2023 p. 91-110

BİR KENT İMGESİ OLARAK ÂŞIK VEYSEL

ÂŞIK VEYSEL: AN EXAMPLE OF A CITY IMAGE

Fadime TİKBAŞ APAK *

ÖZ

Kentler, içinde yaşayan insanlar ve onların sahip oldukları kültürel bellekle vardır. Bu belleğin korunması ve bellekten etkili bir şekilde yararlanılması kültürün kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamakta ve kolaylaştırmaktadır. Bellek her yerde aynı şekilde oluşmaz. Burada kentlerin ve insanların kültürel farklılıkları devreye girmekte ve diğerlerinden bu yönüyle ayrılmaktadır.

Söz konusu farklılıklar bir anlamda o kente kimliğini kazandıran imgeler olarak değerlendirilebilir. İmgeler kişilere ait olma ve bağ kurma fırsatı verir ve aynı zamanda imgeler aracılığıyla o kente ve insanlarına ilişkin bir anlam ve değer çerçevesi oluşur. Önce yerel sonra ulusal sonra da küresel kapsamlarda bu anlam, kabul edilir karşılıklar bulur. Bu çalışma kent olarak Sivas'ı, bir kent imgesi olarak da Âşık Veysel'i ele almaktadır. Âşık Veysel'in yerelden ulusala/küresele taşınan bir imge olduğu açıktır ancak çalışma kapsamı âşığın doğduğu yerde, bu kent imgesinin oluşum zemininde kendine nasıl yer bulduğuyla sınırlandırılmıştır.

Veysel zorlu hayat hikâyesini umuda çevirmeyi başarmış, duygu ve düşüncelerini kendini aşan ve topluma mal olan bir biçimde dile getirmiştir. Onda toplumun sevinç ve kederlerini, coşku ve kırılğanlıklarını, ilerleyiş ve yerinde sayışının izlerini görmek mümkündür. Bu söz dünyası genişliği, söz söyleme becerisiyle birleşerek veciz ifadelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Veysel sadece sözlü kültür ortamına ait değildir. Günün getirdiği aktarım ve tüketim bağlamları Âşık Veysel'i yeniden sahneye/ekrana taşımaktadır. Ülke genelindeki bu rağbet Sivas'a Âşık Veysel'in doğduğu topraklar olma övücünü yaşatmaktadır. Bu övünç; anma törenleri ve festivaller, sergi, panel ve tiyatro oyunları, müze ve merkezler yoluyla görünür olmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kent, İmge, Sivas, Âşık Veysel*

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: fapak@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0713-1674, Adıyaman/Türkiye.

ABSTRACT

It exists with the people living in cities and the cultural memories they have. Preserving this memory and making effective use of it ensures and facilitates the transfer of culture from generation to generation. Memory does not occur the same way everywhere. This is where the cultural differences of cities and people come into play and differ from others in this respect.

In a sense, these differences can be considered as images that give that city its identity. Images give people the opportunity to belong and bond, and at the same time, a framework of meaning and value for that city and its people is formed through images. This meaning finds acceptable equivalents first locally, then nationally, then globally. This study deals with Sivas as a city and Âşık Veysel as a city image. Âşık Veysel is an image that spills over from the local to the national/global. However, the scope of the study is limited to how the minstrel finds a place for himself in the place where he was born and on the basis of the formation of this urban image.

Veysel managed to turn his difficult life story into hope, and expressed his feelings and thoughts in a way that went beyond himself to the society. It is possible to see in him the joys and sorrows of the society, its enthusiasm and fragility, and the traces of its progress and stagnation. This breadth of words, combined with the ability to speak, has enabled the emergence of concise expressions. Veysel does not only belong to the oral culture environment. The transfer and consumption contexts of the day bring Âşık Veysel back to the stage/screen. This popularity throughout the country gives Sivas the pride of being the land where Âşık Veysel was born. This boast; It becomes visible through commemoration ceremonies and festivals, exhibitions, panels and theater plays, museums and centres.

Keywords: *City, Image, Sivas, Âşık Veysel, Cultural Continuity*

Giriş

İnsanlar bir kabulün etrafında toplulukları oluşturur. Ortak bir noktaya sahip bu topluluğun kimliğini yansıttığı alanlardan biri de kentlerdir. Kent ayrı ayrı kurulan yer/mekân algısının toplamıdır dolayısıyla içinde yaşayanlara benzer. Kente kimliğini veren o kentte yaşayanların bağ kurdukları, kendilerini buldukları unsurlardır. Bu bağlamda imge kavramı öne çıkar. İmgeler, sıkıştırılmış bilgi ve bellek depolarıdır (Tıkbaş Apak, 2022, s. 1299). Bir yer ile ilgili onlarca bilgi ve çağrışımın sadeleştirilmiş ifadesidir. O yere ait verilerin arasından, temel bilgiyi/özü öne çıkarma sürecinin sonucudur (İlgüner-Asplund, 2011, s. 265). Kent imgesi çevre ve insan arasındaki etkileşime dayanmaktadır. Kent imgesi kişilerin kendilerini konumlandırma ve aitlik hislerinin oluşmasında önemli bir araçtır (Eraydın, 2016, s. 832). Bu imgeler o kentte yaşayanların kenti sahiplenmesi ve dolayısıyla “o kentli”/“oralı” kimliği kazanmalarında rol oynamaktadır (Derdiçok, 2018, s. 207). Bu kimlik kazanma ve kendini bir yere konumlandırarak ifade etme ayrıcalığı yerelde birlik ve beraberliği ulusal ve küresel alanlarda ise kişilere yalnız olunmadığını göstermekte ve bir kültürün parçası olabilmenin öz güvenini sağlamaktadır.

Kent imgesi bağlamında “...seçilmiş, meşhurlaşmış, işlenmiş ve üzerinde uzlaşmış kültürel verimler” (Oğuz, 2013, s. 77) olarak tanımlanabilecek bu imgeler kaynağını doğal, tarihî ve kültürel kent belleğinden alan somut ve soyut üretimlerdir (Özdemir, 2012, s. 125). Müzeler, tarihî mekânlar, kütüphaneler, kutlamalar ve eğlenceler, giysiler ve danslar, el sanatları, tanınmış kişiler vb. bu üretim ve üreticilerdendir (Özdemir, 2012, s. 108). Kentlerin coğrafi özellikleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim, bitki örtüsü, bölgeye has yetiştirilen ürünler ve hayvanlar da imgeleştirilebilmektedir (Kuzay Demir, 2015, s. 502). Bu imgeler; çevresel, tarihî ve kültürel özellikleri “kentlerin dili” olarak temsil eder (Avcı, 2021, s. 273). Söz konusu temsiliyet; bir nesnenin veya kültürel unsurun kendi dışında bir yapıyı çağrıştırması, tanıtmayı, yaşatması anlamlarına da gelmektedir (Güzel-Kuşdemir, 2018, s. 208).

Lynch bir kent imgesinin üç bileşenli olduğunu ortaya koymuş, bu üç bileşeni de yapı, kimlik ve anlam olarak belirlemiştir. Söz konusu bileşenlerde yapı; fiziksel elemanların mekânsal ilişkileri, kimlik; mekânın ayırt edici özelliği, anlam ise fiziksel elemanlara ya da bütününe atfedilen anlamları karşılamaktadır (Lynch, 1960’dan Akt. Eraydın, 2016, s. 833). Öcal Oğuz kent imgeleri araştırmalarının imgenin oluşum, yayılım ve yararlanma aşamalarını içermesi gerektiğini belirtmektedir (Oğuz-Özkan, 2004, s. 4). Nebi Özdemir imge araştırmalarındaki söz konusu aşamaları kültürel belleğin/veri tabanının/bilgi bankasının oluşturulması; imgelerin yaratılması (tasarlanması, çağdaş ve etkili yorumların yaratılması) ve imgelerin değerlendirilmesi (etkili gösterimlerin yapılması, marka olarak kullanılması, başta ekonomik katma değer oluşturmak üzere çok yönlü istendik çıktılar elde edilmesi) (2012, s. 217) olarak şekillendirmektedir. Tanımlama, işleme ve değerlendirme şeklinde de özetlenebilecek bu aşama imgenin yerel bir imgeden küresel bir imgeye gelişinin yol haritasını da vermektedir (Özdemir, 2021, s. 106). İmgeleri ekonomik, kültürel, eğitimsel ve toplumsal açıdan faydalanılır hâle getirmek söz konusu araştırmaların bir gereği olarak değerlendirilmelidir (Ekici, 2008, s. 35). Böylelikle bir yandan kültürel belleğe dayanan bir yandan da belleği genişleterek sürekliliği sağlayan bir zincir oluşmuş olacaktır (Küçükbasmacı, 2021, s. 3).

Bu çalışma kent olarak Sivas’a, bir kent imgesi olarak da Âşık Veysel’e odaklanmaktadır. Âşık Veysel’in yerelden ulusala taşınan/taşınan bir imge olduğu açıktır. Ancak çalışmanın kapsamı âşığın doğduğu yerde, bu kent imgesinin oluşum zemininde kendine nasıl yer bulduğuna ilişkindir.

Âşıklık Geleneği İçinde Âşık Veysel

Âşık Veysel, 1894 yılında Sivas’a bağlı Şarkışla ilçesinin Sivrialan köyünde doğmuştur. Babası Ahmet, annesi ise Gülizar’dır (Sakaoğlu, 1989, s. 226). Veysel’in ailesi 1934’te kabul edilen Soyadı Kanunu’yla Ulu soyadını almış ancak soyadları daha sonra Şatıroğlu olarak değişmiştir (Sakaoğlu, 2014, s. 582). Veysel yedi yaşındayken çiçek hastalığına yakalanmış ve sol gözü görmez olmuştur. Aynı zamanda sağ gözüne de perde inmiştir. Bu gözünün iyileşme ümidi, gözüne bir değnek batması sonucu kaybolmuştur (Günay,

2005, s. 297). Babası, kendisinin ölümünden sonra, oğlunun geçimini nasıl sağlayacağı üzerine düşüncelere dalmış ve saz çalıp türkü söyleyerek geçinebileceğini ön görerek ona bir saz almıştır (Sakaoğlu, 2014, s. 582). Veysel'in ilk saz hocası Molla Hüseyin'dir. Sonraki ustası ise Çamşıhlı Ali Ağa'dır (Sakaoğlu, 2014, s. 585).

Âşık Veysel; Ahmet Kutsi Tecer'in yüreklendirmesiyle ilk şiirlerini yazmış, bundan önce başka âşıkların şiirlerini okumuştur (Sakaoğlu, 2014, s. 582). Âşık Veysel 1932 yılında Sivas'ta yapılan ilk Âşıklar Bayramı'na katıldığında usta malî şiirler söyleyen bir gelenek taşıyıcısıdır. Âşık Veysel'de gelenek içinde sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçişi sağlayan rüya motifinin yerini Ahmet Kutsi Tecer almıştır. Cumhuriyetin 10. yılı olan 1933'te Veysel "Cumhuriyet ve Gazi Mustafa Kemal Paşa" adlı deyişini İstanbul Radyosunda seslendirmiştir (Günay, 2005, s. 300). 1 Nisan 1934'te Hâkimiyet-i Milliye'de "Bir Saz Şairi Âşık Veysel" başlıklı bir sunuşla Veysel'in ilk şiiri okurlarla buluşmuştur (Bekki, 2021, s. 34). 1936 ise Âşık Veysel'in ilk plağının yayımlandığı yıldır (Bekki, 2021, s. 43). Veysel'in ilk şiir kitabı Halk Evleri Genel Merkezi yayın organı olan Ülkü dergisi adına Ahmet Kutsi Tecer tarafından hazırlanarak bastırılmıştır. Bu yayın dolayısıyla Veysel'e bir miktar telif ödenmiş; Âşık Veysel, kitap basımından telif ücreti alan ilk gelenek temsilcisi olmuştur (Özdemir 2021'den aktaran Bekki, 2021, s. 52). 1942-44 yılları arasında Arifiye, Hasanoğlu, Çifteler, Kastamonu, Gökçöy, Yıldızeli, Ladik ve Akpınar'daki köy enstitülerinde "halk türküsü öğretmeni" olarak çalışmış, 1946'da köyüne dönmüştür (Özdemir, 2017, s. 26). Âşık Veysel, sinemaya hayatı aksettirilen ilk âşıktır (Bekki, 2021, s. 58). Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun senaryosunu yazdığı Metin Erksan'ın yönettiği Karanlık Dünya filmi 1952 tarihlidir ve bu otobiyografik filmde Âşık Veysel de oynamıştır (Özdemir, 2017, s. 26). Âşık Veysel'in kendisini terk eden ilk eşi Esmâ'nın ayakkabısının içine bir miktar para koyması, filmin senaristi Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından hikâyeye eklenmiş ve bu kurgu gerçek hayatının bir kesiti sanılarak toplum arasında rağbet görmüştür (Bekki, 2021, s. 25). Veysel'in hayatını konu alan ikinci film ise "Âşık/Âşığın Gözü Kördür" adıyla 30 Aralık 2016'da gösterime girmiştir (Bekki, 2021, s. 63). 2011 yılında Muğla'da çekilen "Entel Köy Efe Köye Karşı" filminde "Kara Toprak, Güzelliğin On Par'etmez" deyişleri kullanılmıştır (Fidan, 2017, s. 132). 2013 yılında vizyona giren "Güzelliğin On Par Etmez" filminde ise Âşık Veysel deyişi konuyu dramatize etmede aracı olmuştur. Aynı yıl vizyona giren "Çanakkale Yolun Sonu" filminde "Kahpe Felek Sana N'ettim Neyledim" adlı Âşık Veysel türküsü bağlama ve balaban eşliğinde seslendirilmiştir (Fidan, 2017, s. 133). Çoğaltılabilecek örnekler Âşık Veysel'in kültürel başvuru belleği olmayı sürdürdüğünü göstermektedir.

1965'te Türkçeyeve ulusal birliğe yaptığı hizmetlerden ötürü TBMM tarafından "devletin resmî şairi" ilan edilerek kendisine maaş bağlanmıştır. 1970'lerin başında akciğer kanserine yakalanmış (Özdemir, 2017, s. 27) doğduğu köyde 21 Mart 1973 günü sabaha karşı vefat etmiştir (Sakaoğlu, 2014, s. 586). Âşık Veysel, Türkiye için millî bir değer olarak kabul görmüş, 1992 yılında fotoğrafı, posta pulu olarak basılmıştır (Vural-Çalışkan, 2019, s. 47). 2022 yılında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'nün

“Vefa” dalında Âşık Veysel’e verilmiştir. 2023 yılı ise Türkiye’nin önerisi Azerbaycan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Makedonya, Ukrayna ve Özbekistan’ın desteğiyle Âşık Veysel’in Vefatının 50. Yıl Dönümü; UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri Programına alınmış, 32058 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile 2023 yılının “Âşık Veysel Yılı” olarak ulusal ve uluslararası etkinliklerle anılması kararlaştırılmıştır [URL 1]. UNESCO’nun bu ilanı Sivashılarca bir anma değil; anlama ve anlatma vesilesi olarak değerlendirilmiştir [URL 2].

Âşık Veysel çağdaşları arasında şiiri dillerden düşmeyen ilk âşıktır (Sakaoğlu, 2014, s. 585). Bir anket dâhilinde sorulan ve beş isim sıralamaları istenen bildiğiniz âşıklar kimler, sorusuna ankete katılanların % 88’i Âşık Veysel’i yazmıştır (Tunç, 2007, s. 14). Âşık Veysel’in kullandığı bağlama düzeni, kendisinden önceki âşıklar tarafından da kullanılıyor olmasına karşılık, Veysel düzeni olarak anılmakta bu yönüyle âşıklık geleneğindeki yerini işaret etmektedir (Coşkun Elçi, 2013, s. 206). Âşık Veysel’in dünden bugüne ve bugünden yarına ulaşan ses ve sözünde ikincil kültür ortamının katkısı büyüktür. Âşık Veysel’in “Güzelliğin On Par’etmez” deyişi Onur Şan tarafından yeniden yorumlanarak video ortamına aktarılmıştır. Tarkan albümlerinde yer verdiği “Uzun İnce Bir Yoldayım” ve “Benim Sadık Yârım Kara Topraktır” adlı Âşık Veysel türkülerini kliplendirmiştir (Fidan, 2017, s. 289). Âşık Veysel ile ilgili YouTube ve benzeri sosyal medya ağlarına, kullanıcılar tarafından yüklenen belgeseller, röportaj ve plak kayıtlarına rastlanılmaktadır. Bunlar arasında “Uzun İnce Bir Yoldayım, Kara Toprak, Atatürk’e Ağıt, Güzelliğin On Par’etmez, Sazıma, Hiçbir Türü Bulamadım Ben Beni, Anlatamam Derdimi Dertsiz İnsana, Mecnunum Leylamı Gördüm, Bülbül, Çiğdem Der ki, Havalanma Telli Turnam” gibi Âşık Veysel’in kendine ait veya başka âşıklara ait olup havalandırdığı eserler sayılabilir (Fidan, 2017, s. 314). Âşık Veysel bizatihi kendisine ait olan sözlerin yanı sıra kendisine ait olup olmadığı bilinmeyen ancak kendisine mal edilen içeriklerle de sosyal medya ağlarında yaşatılmakta ve Âşık Veysel’in bu yönüyle bir ikona dönüştüğü görülmektedir (Alakuş, 2017, s. 121). E-ticaret kapsamında da Âşık Veysel’i görsel edinen biblo, tablo, kolye, kupa, telefon kılıfı gibi ürünler (Çelikten, 2023, s. 185-191) dikkat çekmektedir. İlaveten bu ikonik durumu destekler biçimde 25 Ekim 2017’de Google Türkiye’nin ana sayfasında doodle olarak adlandırılan logoda da Âşık Veysel görseline yer verilmiştir (Bekki, 2021, s. 20).

Âşık Veysel, mahlas olarak adını kullanmayı tercih etmiş bunun yanında Sefil Veysel, Âşık Veysel ve Veysel Şatır gibi mahlaslar da şiirlerine eşlik etmiştir (Şimşek, 2016, s. 122). Âşık Âşık Veysel geleneğe yakınlaşan ve gelenekten uzaklaşan yönleriyle var olmuştur. Örneğin Veysel; saz çalma, mahlâs alma, kısmen usta-çırak ilişkisi ve tarih bildirme konularında âşıklık geleneğine uymakla birlikte; onun rüyada pir elinden bade içmediği, lebdeğmez, muamma ve “dedim - dedi” tarzı şiirler söylemediği, başka âşıklarla atışmasının da yok denecek kadar az olduğu görülmektedir (Şimşek, 2016, s. 125). “Âşık Veysel doğaçlama şiirler ile bunların âşıklar arasında bir yarışa dönüştürülen çeşidi olan karşılaşmaları ağızda pişirilmeden el içine çıkarılmak zorunda kalınan şiirler olarak gördüğü için iki türe de mesafeli durmuş”, bir istisna olarak 1952 yılında yapılan

jübilesinde üç hanelik doğaçlama bir şiir söylemiştir. Bu şiir ilk ve tektir (Bekki, 2021, s. 101-102). Âşık Veysel'in şiir söyleme üslubu “birkaç defa zihninde düzeltme”, “tamamlama” ve “son şeklini verme” aşamalarından oluşmaktadır (Kayıpov, 2002'den aktaran Bekki, 2021, s. 101). Âşık Veysel'in şiirlerine Kurtuluş Savaşı'na asker olarak katılmayı ve bunun yarattığı üzüntü, Türkiye'nin çağdaşlaşma süreci, eğitim-öğretimin gerekliliği, insan ömrünün sınırlılığı, dünyanın faniliği, Tanrı'nın kudreti, aşk, sevgiliye kavuşamama endişesi (Günay, 2005, s. 303-314); toplumun sosyal yaşamı, ahlâk anlayışı, dönemin mühim olayları, vatan ve millet sevgisi, birlik ve beraberlik düşüncesi şiirlerinde dile getirmiştir (Tek, 2016, s. 329). Âşık Veysel bu konulara değinirken bazen kendinden yola çıkmış bazen de doğrudan toplumu sorgulayarak eleştirilerini sıralamıştır (Özdemir, 2018, s. 152).

Şiirlerine de yansıdığı haliyle en yakın arkadaşı, sırdaşı ve her zaman derdini paylaştığı sazıdır (Özdemir, 2019, s. 183). Gözlerinin görmeyişi sebebiyle de babasının vakit geçirsün diye aldığı sazı onun “dost dost” diye sarıldığı “sadık yâri” olur (Gümüş, 2019, s. 177). Âşık Veysel, travmatik yaşantılarıyla kaybettiği güven duygusunu, müzik aleti sazı ile tekrar kazanmıştır (Yaz, 2017, s. 284). Zihinlere de elindeki sazıyla kazınır, sazı ve Veysel ayrılmaz bir imaj oluşturur.

Bir Sivas İmgesi Olarak Âşık Veysel

Bir unsurun kent imgesi olup olmadığını açığa çıkaran soruların ilki söz konusu yerin neyin/kiminin meşhur olduğudur. Bu soruya cevaben sıralananlar bilinirlik ve benimsenir olmayla yakın ilişkilidir. Bu da doğrudan kent imgesinin özelliklerini vermektedir. Sivas özelinde akla gelen ilk cevaplardan biri Âşık Veysel'dir. Sivas ve Âşık Veysel'in birini söyleyince hemen diğerini çağrıştıran/akla getiren yanı pek çok örnekle kendini göstermektedir. Şehrin meydanlarından birini Âşık Veysel'in fötr şapkası ve sazı süslemektedir [URL 3]. Şarkışla ilçesi hatıra fotoğrafı tabelasında da Âşık Veysel'e yer verildiği görülmektedir [URL 4].

Şekil 1. URL 3

Şekil 2. URL 4

Sivas'taki bir kar yağışından sonra bir heykeltıraş [URL 5] ve Cumhuriyet Üniversitesi Güzel Sanatlar bölümü öğrencileri büyük ilgi gören Âşık Veysel'in kardan heykelini dikmişlerdir [URL 6].

Şekil 3. URL 5

Şekil 4. URL 6

Diğer örnekler ise şu başlıklar altında detaylandırılabilir:

Anma Törenleri ve Âşık Veysel

Âşık Veysel bir kent imgesi olmanın ötesinde Türkiye'nin ulusal ve uluslararası bir imgesidir. Bunu destekleyecek şekilde onu anma törenleri sadece Sivas ile sınırlı kalmamakta, Türkiye'nin pek çok ilinde, farklı kurum ve kuruluşların bünyesinde ve yurt dışında da anma törenleri düzenlenmektedir. Bu yazıda bir kent imgesi olarak Âşık Veysel konu edildiği için seçilen anma örnekleri Sivas kapsamında 2017-2022 yıllarını kapsayan beş yıllık verilerdir:

Veysel'in mezarı başındaki anma törenleri dua edilerek ve mezarına karanfil bırakılarak gerçekleştirilmektedir. Âşık Veysel'in mezar taşına ikonik görüntüsü, sazı ve sözü işlenmiştir [URL 7].

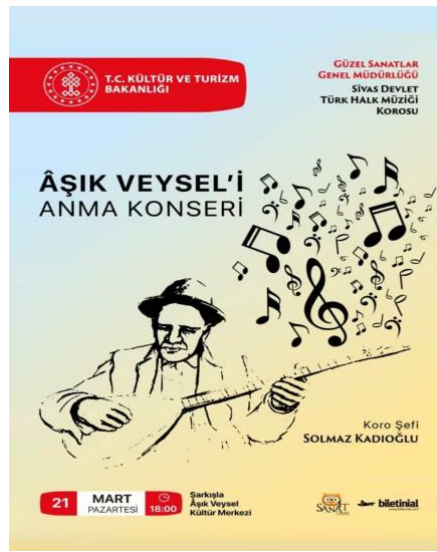

Şekil 5. URL 7

Âşık Veysel'in ölüm yıldönümü törenleri, ilin devlet erkânı, sanatçılar ve aile üyelerinin de katılımıyla her yıl düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu törenlerde yapılan konuşmalarda Âşık Veysel'in insani ve edebî değerine vurgu yapılmakta, Sivas için

öneminin altı çizilmektedir. Âşık Veysel'in türküleriyle yâd edilmesi de söz konusu törenlerinin değışmez bir bileşenidir. Aynı zamanda söz konusu yıldönümü törenleri Âşık Veysel'e dair yapılacak girişimlerin/yatırımların da duyurulduğı bir mecradır. Örneğın Âşık Veysel Ozanlar ve Müzik Kültürü Müzesi'nin inşası; planlanan Uluslararası Âşık Veysel Müzik Ödülleri Festivali bu törenlerde Sivashlılarla paylaşılmıştır [URL 8], [URL 9].

Gençlik ve Spor, Kültür ve Turizm Bakanlıkları ile valilik, belediye ve Cumhuriyet Üniversitesi'nin düzenlediğı anma etkinlikleri de Âşık Veysel'in yediden yetmişe herkesçe bilindir olmasına katkıda bulunmaktadır. Âşık Veysel çoğunlukla fötr şapkası ve elinde sazıyla söz konusu etkinlik afişlerinde yer almakta, ona ait dizeler afişlerin süsü olmaktadır [URL 10].

Şekil 6. URL 10

Sözü edilen anma törenlerine Sivas'taki ortaokul ve liselerde düzenlenen törenleri de eklemek yerinde olacaktır. Lise öğrencilerinin Âşık Veysel'i resim sergisi ve anma töreniyle; ortaokul öğrencilerinin Âşık Veysel'in hayatından kesitler canlandırıp koronun eserlerini seslendirerek [URL 11], [URL 12] hatıra getirmesi Veysel'in nesilden nesile aktarımın bir örneğidir.

Şekil 7. URL 11 Şekil 8. URL 12

Âşık Veysel'i anma törenlerinde çeşitli paneller de düzenlenmektedir. Bu panellerde Âşık Veysel'in dünyaya mal olmuş bir âşık olarak Sivas ve Şarkışlalılar tarafından övünç kaynağı olduğunun altı çizilmiştir [URL 13].

Müze, Kültür, Sanat Evleri, Dernekler ve Âşık Veysel

Âşık Veysel'in Sivas'ta yaşatılma girişimlerinden biri Sivrialan Köyü'nde bulunan Âşık Veysel Müzesi'dir. 1979 yılında kamulaştırılan Âşık Veysel'in evi 1982 yılında müze hâline getirilerek ziyarete açılmıştır. Müzede Âşık Veysel'in şiir, eşya ve fotoğrafları ile hakkında çıkan eserler sergilenmektedir [URL 14].

Şekil 9. URL 14

Şekil 10. URL 14

Âşık Veysel'i yaşatmayı amaç edinen bir diğer merkez Âşık Veysel Kültür ve Sanat Evi'dir. 2018 yılında açılan kültür ve sanat evinde Âşık Veysel Odası, Ozanlar Odası, Âşık Veysel'in bal mumundan yapılmış heykeli ve etkinlik odaları bulunmaktadır [URL 15].

Şekil 11. URL 15

Şekil 12. URL 15

Âşık Veysel Kültür Derneği ise 1972 yılında Âşık Veysel Şatıroğlu'nun izniyle kurulmuştur. Dernek âşığın tanıtılması ve yaşatılması kapsamında çalışmalar yürütmekte, ölüm yıldönümünde anma törenleri düzenlemektedir. Dernek, "Dost Dost" adıyla bir

dergi de çıkarmıştır. Dernek bünyesinde “Dostlar Beni Hatırlasın, Uzun İnce Yol, Renklerdeki Işık, Toprak Gibidir Veysel ve Bu Bendeki Aşk Olmasa” projeleri yürütülmüş, Âşık Veysel bibliyografyası hazırlanmıştır. 2015-2018 yılları arasında Âşık Veysel’in torunlarından Gündüz Şatıroğlu dernek başkanlığını yapmıştır [URL 16], [URL 17]. Derneğin mevcut başkanı Mustafa Özarslan’dır [URL 18].

Şekil 13. URL 17

Festivaller ve Âşık Veysel

Âşık Veysel’in doğum yeri olan Sivrialan Köyü’nde yaklaşık otuz yıldır Âşık Veysel Kültür ve Sanat Festivali düzenlenmektedir [URL 19]. Festival konser ve resim sergilerine ev sahipliği yapmaktadır [URL 20].

Şekil 14. URL 20

Bir diğer festival ise Âşık Veysel Emlek Âşıklar Festivali’dir [URL 21]. Festival, 2022 yılında dördüncü kez düzenlenmiştir [URL 22].

Adıyla Yaşayan Âşık: Âşık Veysel

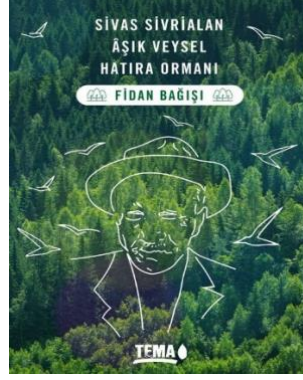
Sivas, Âşık Veysel’in edebî değerinin yanı sıra adıyla da yaşadığı bir şehirdir. Şehrin pek çok yerinde onun adına rastlamak mümkündür: Logosunda da Veysel’e yer veren Şarkışla Âşık Veysel Meslek Yüksekokulu [URL 23], Sivas merkez ve Şarkışla’da Âşık Veysel

İlkokulu [URL 24], [URL 25], Şarkışla Anadolu Lisesi Âşık Veysel Kız Pansiyonu [URL 26], Şarkışla'daki Âşık Veysel Gençlik ve Kültür Merkezi[URL 27], Şarkışla Âşık Veysel Parkı[URL 28], Sivrialan Âşık Veysel Hatıra Ormanı[URL 29] bu örneklerdendir.

Şekil 15. URL 28

Şekil 16. URL 28

Şekil 17. URL 29

Bu noktada haberlere yansıyan bir durumu da akla getirmek yerinde olacaktır: Adını Âşık Veysel'den alan bir okulun adının değişmesi şehirde büyük tepkiyle karşılanmış, yeni yapılan başka bir okula Âşık Veysel'in adının verilmesiyle tepkiler dindirilmiştir [URL 30]. Bu örnek âşığın şehirdeki dokunulmazlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Yurt genelinde de Âşık Veysel adına sıkça başvurulmaktadır. Adıyaman, Aksaray, Ankara, Antalya, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Konya, Kütahya ve Tekirdağ'da da Âşık Veysel'in adını taşıyan cadde ve sokaklar mevcuttur [URL 31]. Âşık Veysel'in adını İzmir'deki görme engelliler ortaokulunda, İstanbul, Ankara ve Hatay'daki ilk, orta ve lise dereceli okullarda da görmek mümkündür [URL 32].

Sivas'taki örneklerin yanı sıra Ankara Çankaya'daki Âşık Veysel Engelsiz Yaşam Merkezi [URL 33], Etimesgut'taki Âşık Veysel Parkı[URL 34], Keçiören'deki Atapark Âşık Veysel Mahalle Konağı [URL 35], yine Keçiören'deki Âşık Veysel Nikâh Salonu [URL 36], İstanbul Ataşehir Âşık Veysel Mahallesi'ndeki "Âşık Veysel Ata Evi" [URL

37], Sultanbeyli'deki âşığın “Uzun ince bir yoldayım, gidiyorum gündüz gece” dizelerinden hareketle 500 metre uzunluğunda ince bir yol şeklinde oluşturulan Âşık Veysel Parkı [URL 38], İzmir'deki Âşık Veysel Rekreasyon Alanı [URL 39], Âşık Veysel'e adanan ikinci Uluslararası Engelsiz Sanat Festivali[URL 40], teması “Âşık Veysel'e Vefa” olarak belirlenen 56. Konya Âşıklar Bayramı [URL 41], Başkent Kültür Yolu Festivali kapsamında sahneye konan “Âşık Veysel” adlı oyun [URL 42], Âşık Veysel'e atfedilen Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sanat Sezonu [URL 43], Antalya Devlet Opera ve Balesince sahneye konan “Dostlar Beni Hatırlasın” konseri[URL 44] de Âşık Veysel'in Türkiye genelindeki farklı kullanım alanları örnekleridir.

Bir Sivas Hatırası Olarak Âşık Veysel

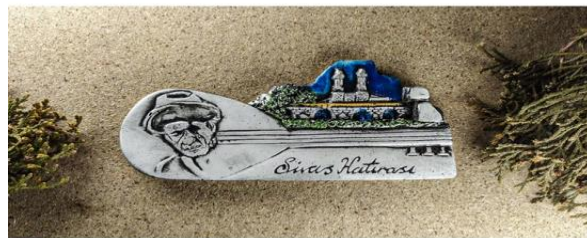
Âşık Veysel'e ait biblo ve eşyalar aklına Sivas düşenlerin veyahut hatırında Sivas'ı tutmak isteyenlerin internetten alabilecekleri bir Sivas hatırasına dönüşmüştür [URL 45-50].

Şekil 18. URL 45

Şekil 19. URL 45

Şekil 20. URL 46

Şekil 21. URL 47

Şekil 22. URL 48

Şekil 23. URL 49

Şekil 24. URL 50

Sivasspor, Âşık Veysel'in dizelerinin üzerine basıldığı giysi ve eşyalara satış sitesinde yer vermekte, böylelikle kent ve Veysel spor zemininde de biraraya gelmektedir [URL 51].

Şekil 25. URL 51

Şekil 26. URL 51

Sonuç

Kültürel bellek, kentlerin kimlik kazanmasında önemli bir başvuru kaynağıdır. Kentler bu sayede diğerlerinden ayrılmakta, özgünlük kazanmaktadır. Bu öne çıkma hâli imgeler aracılığıyla daha öz ve net bir kendini ifade etme haline dönüşmektedir. İmgeler, yerelin dilinden şehri konuşturur. Kendisini anlamaya ve görmeye çalışanlara özet çıkarır ve az sözle çok şeyi karşılamış olur. İmgeler alelade öğeler değildir. Görenin yadsımayacağı, parçası olduğunu peşinen kabul edeceği bir ortaklığa sahip olmalıdır. Böylelikle imge ve şehir; birbirinin yerini tutan, akla hemen diğerini getiren ayrılmaz bir bütünlüğe kavuşmaktadır.

Sivas âşık şehiridir, Âşık Veysel'in şehridir. Veysel zorlu hayat hikâyesini umuda çevirmeyi başarmış, duygu ve düşüncelerini kendini aşan topluma mal olan bir biçimde dile getirmiştir. Onda toplumun sevinç ve kederlerini, coşku ve kırılganlıklarını, ilerleyiş ve yerinde sayışının izlerini görmek mümkündür. Bu söz dünyası genişliği, söz söyleme becerisiyle birleşerek veciz ifadelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Âşık Veysel bir kent imgesi olarak Sivas'ın akla gelen ilk cevaplarından. Sivas ve Âşık Veysel arasındaki bu doğrudan çağrışım Sivas ve Âşık Veysel'i ortak paydada buluşturmaktadır. Bu bağlamda Âşık Veysel'in adı, evi, yaşadığı köy, taktığı fotr şapka, elinden düşürmediği sazı, türküleri, özlü sözleri, derdi ve kederi çok çeşitli amaç ve bağlamlarda yeniden üretilir olmuştur. Sivas anma töreni, festival ve bayramlarda, yer adlarında, meydanlarda, müze ve merkezlerde, heykellerde, hediyelik eşyalarda vb. kullanımlarda kimi zaman bilindik kimi zaman güncellenmiş biçimlerde Âşık Veysel'i yaşatmaya devam etmektedir. Şehre yayılan mevcut çaba dikkate değerdir. Mevcuda ilaveten yapılabilecekler arasında Âşık Veysel ile ilgili en son çalışmalarının takip edilerek duyurulacağı bir internet sitesi, etkili ve düzenli bir şekilde kullanılacak resmî sosyal medya hesapları, bu hesaplar aracılığıyla Veysel'in türkülerinin yeniden yorumlanması

veyahut Veysel tarzı şiirlerin üretilmesini teşvik için yarışmaların düzenlenmesi, okullar genelinde Âşık Veysel'e ilişkin bilgi ve şiir okuma/türkü söyleme yarışmalarının düzenlenmesi, şehrin görünür yerlerine Veysel'in dizelerinin özgün tasarımlarla işlenmesi; şehrin merkezi noktalarına, meydan ve parklarına kurulacak düzeneklerle eksik dizelerin hangisi olduğunun ya da şiirin nasıl devam edeceğinin vb. gibi oyunlaştırılmış öğrenmelerin yaygınlaştırılması, hediye ve hatıra içerikli eşyaların tasarımlarının güncellenmesi ve çeşitlenmesi örneğin daha az bilinen dizelerinin bardak, kupa, defter, giysi üzerine basılması; adını taşıyan cadde, sokak ve parklarda günün belli saatlerinde Veysel'in eserlerinin seslendirilmesi veya kayıtlardan çalınması, adına kurulacak dert ve umut müzeleri/merkezleri sayılabilir. Hayata geçirilenler ve geçirileceklerle birlikte Âşık Veysel tüm gücüyle yaşamın tam ortasında sözünü söylemeye, Sivashılar için bir gurur kaynağı olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Alakuş, P. (2017). *Âşık ve Kent İlişkisinin Çözümlemesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Avcı, C. (2021). "Kaşar: Ekolojik Bir Kent İmgesi Örneği". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. S. 9, s. 259-276.
- Bekki, S. (2021). *Halk Müziğinin Seyyar Radyosu Âşık Veysel*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Coşkun Elçi, A. (2013). "Yetiştirdiği Ortam ve Yetiştiren Unsurlar Işığında Müzik Yönü ile Âşık Veysel". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S.51, s. 189-209.
- Çelikten, H. (2023). "Bağlamın Dışına Çıkmak: Kültür Ekonomisinde Âşık Veysel". S. Fidan (ed.). *Âşık Veysel* içinde (s.181-194). İstanbul: İhlamur Yayınları.
- Derdiçok, N. S. (2018). "10 Şehir 10 Efsane: Kent, İmge ve Efsane İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı. s. 205-221. Kayseri.
- Ekici, M. (2008). "Geleneksel Kültürü Güncellenme Üzerine Bir Değerlendirme". *Millî Folklor*. S.80, s. 33-38.
- Eraydın, Z. (2016). "Kentsel Markalaşma Stratejilerinin Kent Belleği ve Kent İmgesi Üzerine Etkileri: Ankara Örneği". *IDEALKENT*. S. 20, s. 830-855.
- Fidan, S. (2017). *Âşıklık Geleneği ve Medya Endüstrisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gümüş, İ. (2019). "Âşık Veysel'in "Kara Toprak" Şiirine Ontolojik Bir Yaklaşım". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 12, S. 1, s. 176-187.

- Günay, U. (2005). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel, C.- Kuşdemir, O. F. (2018). “Bir Kent İmgesi Olarak Amasya Elması”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C. 7, S. 17, s. 206-221.
- İlgüner, M.-Asplund, C. (2011). *Marka Şehir*. İstanbul: Markating Yayınları.
- Kuzay Demir, G. (2015). “Kent İmgelerinin Değerlendirilmesi Bakımından Manisa”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 13, S.1, s. 500-512.
- Küçükbasmacı, G. (2021). “Bir Kent İmgesi Oluşturma Örneği”. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S.7, s. 1-24.
- Oğuz, M. Ö. –Saltık Özkan, T. (2004). *Kentler ve İmgeler*. Ankara: Gazi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, C. (2019). “Âşık-Saz İlişkisinde Geleneği Okumak: Âşık Veysel Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.43, S.2, s. 175-192.
- Özdemir, C. (2021). “Bir Kent İmgesi Olarak Bafra Nokulu”. *Erdem*. S.81, s. 93-120.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Özdemir, S. D. (2018). “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Sosyal Eleştiri”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. S. 16, s. 151-161.
- Özdemir, U. (2017). *Senden Gayrı Âşık mı Yoktur (20. Yüzyıl Âşık Portreleri)*. İstanbul: Kolektif.
- Sakaoğlu, S. (1989). “Türk Saz Şiiri”. *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı*. C. 57, S. 445-450, s. 105-250.
- Sakaoğlu, S. (2014). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Şimşek, E. (2016). “Âşık Veysel’in Âşıklık Geleneği İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. S. 9, s. 117-126.
- Tek, R. (2016). “Edebiyat-Toplum İlişkisi Bağlamında Âşık Veysel’in Şiir Dünyası”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 40, s. 327-350.
- Tikbaş Apak, F. (2022). “Bir Kent İmgesi Olarak Rize Simidi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.19, S.3, s. 1298-1309.
- Tunç, G. (2007). “Kent İnsanın Gözüyle Âşık Şiiri Geleneği”. *Millî Folklor*. S.75, s. 11-16.

Vural, F.-Çalışkan, A. B. (2019). “Karanlık Dünyalarından Işık Olan İki Âşık: Âşık Veysel ve Barpı Alıkulov.” *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. C. 2, S. 3, s.40-83.

Yaz, E. (2017). “Travmatik Yaşantıları Bağlamında Âşık Veysel ve Müzikle Terapi”. *Art-Sanat Dergisi*. S. 7, s. 277-289.

İnternet Kaynakları

[URL 1]: <https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/6070>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 2]: <https://www.haberler.com/guncel/sivas-ta-asik-veysel-i-anma-konseri-duzenlendi-14817556-haberi/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 3]: <https://m.sivas.bel.tr/icerik/153/6889/asik-veysel-aniti-tamamlandi.aspx>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 4]: https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g298037-d3696217-Reviews-Asik_Veyssel_Museum-Sivas.html, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 5]: <https://www.sivashaberler.com/heykel/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 6]: <https://www.karar.com/sehir-haberleri/sivasta-kardan-asik-veysel-heykeli-1645714>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 7]: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yasam/asik-veysel-olumunun-49-yilinda-mezari-basinda-anildi-1918018>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 8]: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asik-veysel-vefatinin-49-yilinda-sivasta-mezari-basinda-anildi/2541220>,

[URL 9]. <https://sivas.bel.tr/icerik/6/6914/belediyemizden-asik-veyseli-anma-gecesi.aspx>, Erişim Tarihi: 13.01.2023

[URL 10]: <https://twitter.com/sivasvaliligi/status/1505184187904630790/photo/3>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 11]: <https://www.tedsivas.k12.tr/dostlar-beni-hatirlasin/> Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 12]: <http://sarkisla.meb.gov.tr/www/21-mart-asik-veyseli-anma-programi/icerik/1263>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 13]: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/sivas/asik-veyselin-olumunun-43-yili-37262285>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 14]: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sivas/gezilecekyer/asik-veysel-muzes>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

- [URL 15]: <http://sivas.gov.tr/asik-veysel-sanat-evi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 16]: <https://dergiteneffus.com/mart-2021/ozan-kulturunun-son-temsilcilerinden-asik-veysel-satiroglu.html>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 17]: <https://www.facebook.com/asikveyselkulturdernegi/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 18]: <https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/6077>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 19]: <https://www.oncevatan.com.tr/sivasta-asik-veysel-kultur-ve-sanat-festivali-basladi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 20]: <https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2017/07/23/asik-veysel-memleketi-sivasta-festivalle-anildi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 21]: https://www.youtube.com/watch?v=MgGSnt_8HKs, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 22]: https://www.facebook.com/erdogmuskemal/videos/4-a%C5%9F%C4%B1k-veysel-emlek-a%C5%9F%C4%B1klar-festivali-sivasta-ba%C5%9Fad%C4%B1sivas-aa-%C5%9Fark%C4%B1%C5%9Fla-il%C3%A7esinde/612325993457249/?locale=ms_MY, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 23]: <https://sarkislamyo.cumhuriyet.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 24]: <https://sivasasikveyselilkokulu.meb.k12.tr/tema/index.php>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 25]: <https://asikveyselio.meb.k12.tr/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 26]: https://sarkislaanadolu.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/58/10/300554/fotograf_galerisi_2235949.html?CHK=0e0a0441afe2d87bdfc927b6b90ae715, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 27]: <http://www.sivas.gov.tr/sarkisla-asik-veysel-genclik-ve-kultur-merkezi-torenle-acildi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 28]: <https://www.facebook.com/sarkislabeltr/videos/a%C5%9F%C4%B1k-veysel-park%C4%B1/1790794677840412/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 29]: <https://www.tema.org.tr/asikveysel-hatiraormani>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 30]: <https://www.evrensel.net/haber/467407/adinin-okuldan-cikarilmasi-tepkiyle-karsilanmisti-yeni-yapilan-okula-asik-veysel-adi-verildi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 31]: <https://www.google.com.tr/?hl=tr>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.
- [URL 32]: <https://www.google.com.tr/?hl=tr>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 33]: <https://www.cankaya.bel.tr/news/12813/Asik-Veyssel-Engelsiz-Yasam-Merkezi-Yeteneklerini-Ariyor/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 34]: <https://www.etimesgut.bel.tr/tesisler/asik-veysel-parki-69.aspx>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 35]: https://www.kecioren.bel.tr/atapark_asik_veysel_mahalle_konagi-75-tesis.html, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 36]: https://www.kecioren.bel.tr/asik_veysel_nikah_salonu-63-tesis.html, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 37]: <https://www.atasehir.com.tr/haber/asik-veysel-mahallesine-yeni-bir-kutuphane-kazandırılıyor-38306>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 38]: <https://www.sultanbeyli.bel.tr/haber/asik-veysel-parki-hizmete-acildi/#gallery-1>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 39]: <https://www.izmir.art.tr/bornova-asik-veysel-rekreasyon-alani-ve-amfi-tiyatro>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 40]: <https://www.aydinlik.com.tr/haber/engelsizlerin-sanat-festivali-basliyor-102617>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 41]: https://www.konhaber.com/guncel/56_konya_asiklar_bayrami_nin_temasi_asik_veysel_e_vefa-1873542h, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 42]: <https://biletinial.com/tiyatro/asik-veysel-bakyf>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 43]: https://www.sultangazi.bel.tr/tr/guncel-haberler/asik-veysel-kultur-sanat-sezonu-kapilarini-acti_5984, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 44]: <https://www.gunhaber.com.tr/haber/Asik-Veyssel-operada-anilacak/510524>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 45]: <https://www.hatiramsvivas.com/urun/asik-veysel-heykel>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 46]: <https://www.hepsiburada.com/tumbled-workshop-sivas-magnet-buzdolabi-susu-hediyelik-dekoratif-esya-pm-HBC00000CQSGW>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 47]: <https://www.memleketkolisi.com/muhtesem-uclu-sivas-biblosu>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 48]: <https://www.memleketkolisi.com/dortlu-sivas-tabagi>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 49]: <https://www.memleketkolisi.com/ozel-sivasli-tuzluk-seti>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 50]:
<https://www.facebook.com/487509888014630/photos/pcb.2300777043354563/2300776993354568/?type=3&theater>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

[URL 51]: <https://www.sivasspor.com.tr/>, Erişim Tarihi: 13.01.2023.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.7>

Volume 7/3

2023 p. 111-126

“GENTLEMEN, IS THIS REAL AMERIKEY?”: MARGINALIZATION AND RACISM IN YUNG WING, SUI SIN FAR AND YONE NOGUCHI

“BEYLER, GERÇEK AMERİKA BU MU?”: YUNG WING, SUI SIN FAR VE YONE NOGUCHI’DE ÖTEKİLEŞTİRME VE İRKÇILIK

Gamze KATI GÜMÜŞ*

ABSTRACT

Asian immigrants came to the United States in great numbers from mid- to late-nineteenth century due to the California Gold Rush, and they faced an immediate backlash by white Americans. The Asian immigrants’ experiences of exclusion and racism appear in fictional and non-fictional works of the period. This paper focuses on Yung Wing’s *My Life in China and America* (1909), Sui Sin Far’s (Edith Maud Eaton) “Leaves from the Mental Portfolio of an Euroasian” and published journal articles (1910), and Yone Noguchi’s *The American Diary of a Japanese Girl* (1901). These three works are important as they represent the Americanization of an Asian subject at a time of prejudice against people of Asian ancestry in America. This article discusses that the experiences of the Chinese American and Japanese American characters suggest whiteness to be unattainable by the characters in these works. Moreover, in the article it is argued that these experiences operate on a conundrum of inclusion to the society vs. marginalization. By examining the language of inclusion/exclusion adopted by some of the fictional and non-fictional characters studied here, this paper claims that racism, citizenship and whiteness are integral parts of their Americanization journey. It is also discussed that these three narratives offer a glimpse into the lives of Chinese and Japanese immigrants in America when they were treated as marginalized others incapable of assimilating into the white society.

Keywords: *Asian American; Yung Wing; Sui Sin Far; Yone Noguchi; Marginalization; Whiteness*

* Asst. Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, American Culture and Literature, E-mail: gkati@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6416-3218, Ankara, Türkiye.

ÖZ

Birçok Asyalı göçmen Kaliforniya Altın Hücumu nedeniyle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonlarına doğru Amerika'ya varmış ve doğrudan beyaz Amerikalıların tepkisi ile karşılaşmıştır. Asyalı göçmenlerin dışlanma ve ırkçılık deneyimleri dönemin kurgusal ve kurgusal olmayan edebiyatında karşımıza çıkar. Bu makalede Yung Wing'in *My Life in China and America* (1909), Sui Sin Far'ın (Edith Maud Eaton) “Leaves from the Mental Portfolio of an Euroasian” ve bazı yayımlanmış köşe yazıları (1910) ile Yone Noguchi'nin *The American Diary of a Japanese Girl* (1901) eserlerine odaklanılmaktadır. Bu üç eser Amerika'da Asyalılara karşı önyargının hâkim olduğu bir dönemde Asyalıların Amerikanlaşmasını temsil etmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu makalede, Çinli Amerikalı ve Japon Amerikalı karakterlerin deneyimlerinin, beyazlığın bu eserlerdeki karakterler tarafından elde edilemez olduğunu öne sürdüğü tartışılmaktadır. Dahası, bu makale bu deneyimlerin topluma dahil etme ve ötekileştirme ikileminde işlediğini öne sürmektedir. Burada incelenen eserlerin bazılarında kurgusal olan ve olmayan karakterlerin kapsayıcı/dışlayıcı dili nasıl benimsedikleri incelenerek, makalede ırkçılık, vatandaşlık ve beyazlığın bu karakterlerin Amerikanlaşma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca, Amerika'daki Çinli ve Japon göçmenlerin beyaz topluma asimile olamayan ötekileştirilmiş kişiler olarak muamele gördükleri bir dönemde, bu üç anlatının göçmenlerin yaşamlarına küçük bir pencere sunduğu da tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Asyalı Amerikalı; Yung Wing; Sui Sin Far; Yone Noguchi; Ötekileştirme; Beyazlık*

Yone Noguchi's disillusioned character Morning Glory barely sets her foot on the American soil as she exclaims “Gentlemen, is this real Amerikey?” (1901/1902, p. 35). When she looks around her in great confusion to devour in the country she has dreamed of for so long, she cannot hide the first frustration of the immigrant upon arrival. Her “Meriken dream” becomes a “complete failure” (Noguchi, 1901/1902, p. 35). Indeed, even though the heaven of opportunities promised the American Dream to immigrants, it did not protect them from the engrained racism in American society and the marginalization that accompanied it. Asian immigrants came to the United States in great numbers from mid- to late-nineteenth century due to the California Gold Rush, and they faced an immediate backlash by white Americans. The Asian immigrants' experiences of exclusion and racism also appear in fictional and non-fictional works of the period. This paper focuses on Yung Wing's *My Life in China and America* (1909), Sui Sin Far's (Edith Maud Eaton) “Leaves from the Mental Portfolio of an Euroasian” and published journal articles (1910), and Yone Noguchi's *The American Diary of a Japanese Girl* (1901). In the three works that are analyzed in this paper, the experiences of the Chinese American and Japanese American characters suggest that acceptance by Americans into the society works on a conundrum of inclusion vs. marginalization. Moreover, this paper suggests that the language of inclusion/exclusion adopted by these fictional and non-fictional characters displays how racism, citizenship and whiteness become an integral part of their Americanization journey. In Yung Wing's autobiography this two-sided language

demonstrates how citizenship transforms into an essential element of an immigrant's Americanization process. In Far, this language focuses on the integrality of whiteness to Americanization and in the fictional diary written by Noguchi this language points at how racism becomes a central component of the immigrant's acculturation.

The research on Yung Wing mainly treats his life narrative as a semi-historical text that proves his contributions to the educational mission in China. Some of the works on Wing focuses on his American naturalization and his efforts to Americanize China in terms of education. Noguchi's novel, which is written in the form of a diary, is studied more in depth when compared to the studies on Wing's autobiography. Many of the articles focus on the element of mimicry in Noguchi's novel, as well as the contested subject of gender. The scholarship on Far, however, is quite the vastest among the three. Her novels, short stories and life narrative have been analyzed by many scholars. "Leaves from the Mental Portfolio of an Euroasian" and her other essays published in journals are based on her life narrative. Scholars have studied her work in terms of otherness-both as an ethnic subject in a white society and as a woman. Transnationalism, multiculturalism, and progressivism are some other topics that have been analyzed in Far's essays. These three works are important as they represent the Americanization of an Asian subject at a time of prejudice against people of Asian ancestry in America. Yung Wing's life narrative is peculiar in transmitting a life dedicated to Americanize himself and his homeland with complete omission of his American naturalization and the annulment of his citizenship. As the person who first coined the term Chinese American, Far's work extensively questions whiteness as a condescending power that directs its gaze on Asian subjects in North America. Wing and Far are Chinese Americans, and *The American Diary of a Japanese Girl* by Noguchi offers an insight into a text produced by a Japanese American. These three texts are analyzed together to better understand the racialization and Americanization of their Oriental characters with different backgrounds. Even though the Chinese and Japanese were categorized both as Asian Orientals under the Page Act, the Chinese Exclusion Act targeted the Chinese immigrants specifically. The Japanese also faced segregation in California schools, as well as in their manual jobs where they worked as farm hands, miners, domestic servants and railroad builders alongside other immigrants and blacks. The Gentlemen's Agreement between the United States and Japan seemed to tranquilize the strain between the relations of these countries for a short while. Nevertheless, treating these three texts as narratives imitating the real-life experiences of the authors in this chaotic milieu offers a glimpse into the lives of Chinese and Japanese immigrants in America when they were treated as marginalized others incapable of assimilating.

The Rise of Anti-Asian Sentiments Amongst White Nationalist Americans

As the nineteenth century was coming to an end, the demographics of immigrants coming into the United States of America underwent a drastic change. The nineteenth century United States dealt usually with the incoming flow of immigration from Western and

Eastern European countries. On the home front, this immigration pattern was followed by internal and mostly forced migrations and removal of black, Native American, and Mexican people. Moreover, the Gold Rush on the West Coast provided job opportunities to Asian immigrants starting with the mid-nineteenth century. However, Asian immigrants constituted a challenge to the white American values with their different culture and beliefs. These immigrants were the embodiment of the Orient in the minds of Americans, who were both enchanted with the authenticity of the Oriental Asia and alarmed at the “degeneration” and unemployment it caused. As a result, the American government banned the entrance of certain Asian immigrants to the United States in 1875 under the Page Law and in 1882 under the Chinese Exclusion Act.

By this time, the United States already had laws that controlled immigration into the United States based on the immigrant’s mental and physical health as well as economic conditions to bar the ones that would most likely become a public liability. For instance, the Alien Friends Act of 1798 gave the President the authority to deport an alien if deemed dangerous to the country’s welfare, and the Naturalization Act of the same year limited citizenship registration to ““all white aliens residing or arriving” in the United States” (Constitution Annotated, n.d.). The Steerage Act of 1819 required the captains to submit authorities lists of immigrants aboard their ship. This measure led the authorities to keep the captain and the steerage company liable for immigrants who proved to be public charges. These laws represent the anti-immigrant attitude of the government to prevent the financially destitute from burdening the public health and correctional facilities. In this regard, Roger Daniels’ “three discreet phases of anti-immigrant activity” offer an insight to the legal prevention of immigration from some countries (1990, p. 265). According to Daniels, the first phase is the anti-Catholic activity between 1830s and mid-1850s, followed by the anti-Asian activity that occurred from the early 1870s to the 1882 Exclusion Act, and the last phase was the anti-all immigrant activity from the mid-1880s to the Immigration Act of 1924 (1990, p. 265). Every phase had its own victims, and the white Americans and the whitened immigrants who wanted to preserve their status supported these laws. The European immigrant pursued whiteness as a tool for social empowerment and the Asian immigrant followed suit; however, the Asian immigrant was rejected not only by white native-born Americans but also by the European immigrant who just discovered his whiteness. *The Emerald*, a renowned Irish American newspaper published in New York in the nineteenth century, reflects the general sentiments of its readers:

Among native Americans the disinclination to manual labor is very marked and suggestive. Its effect has been to throw the burden of the labor of the country on the Irish and Germans... We have no animosity against the poor Chinamen themselves. ... But we have very different feelings towards the greedy speculators who import the Chinamen, and swindle their poor victims while swamping the labor market of the country. ... Let the Chinese stay in China until we are ready to receive them (The Extinction of Blue Eyes, 1870).

This passage demonstrates how the whitened Irish immigrants judge the newcomers as undesired marginals about to steal the jobs of naturalized Americans. Encapsulating the race-based rhetoric of the post-California Gold Rush period, the article in *The Emerald* demonstrates the distance between the Asian immigrants and the whitened Irish immigrants in the 1870s. This racial distance was further reinforced with the questions regarding the morality of Asian immigrants. When the California Gold Rush started in mid-nineteenth century, the incoming Asians were predominantly Chinese; however, there were also laborers of Japanese ancestry. The rise in Asian immigrants led to a fear of moral declination amongst white Americans, who associated the Oriental women with opium dens and prostitution. As a result, the Page Act of 1875 enacted that “the immigration of any subject of China, Japan, or any Oriental country, to the United States” shall be regulated to prevent these immigrants from committing “lewd and immoral purposes” (Immigration History, 2019). When this Act prohibited the entry of Oriental women from entering the country, many Asian immigrant men were forced into an isolated life.

Moreover, the turmoil of the Chinese immigrants was even harsher when compared to that of the Japanese immigrants. By the time the Chinese Exclusion Act appeared in 1882 and prohibited the Chinese immigration into the United States for a decade, some of the European immigrants had completed their evolution process to whiteness. This led them to label the Chinese as “yellow” to secure their whiteness. As Karen Brodtkin claims, scientific racism approved of the origins of the real white people as north-west Europe by the 1920s. This was the reason why “[w]idespread racism led to closing the immigration door to virtually all Asians and most Europeans between 1924 and 1927” (Brodtkin, 1998, p. 30). These exclusive immigration acts were reflections of the mainstream population on the legal stage. The hatred towards the “degenerate” Chinese also surfaces at the representations of the Chinese in Jacob Riis’s photojournalism book *How the Other Half Lives: Studies among the Tenements of New York*. Riis is rather skeptical about the Chinese and he criticizes them for their pagan ways of worshipping. According to him the Chinaman cannot fully assimilate into the American way of life, especially to Christianity. What the Chinese adopts as American is just performance: clothes, religion, a Christian wife (Riis, 1890/1997, p. 73). Riis adds that the Chinese immigrants bring filth and immorality to their tenements through their opium habits: “The Chinaman smokes opium as Caucasians smoke tobacco... But woe unto the white victim upon which his pitiless drug gets its grip!” (Riis, 1890/1997, p. 76). The Chinese in his narrative are not only unassimilable but also a danger to the white man, threatening to make them “white slaves” of his oriental habits (Riis, 1890/1997, p. 76). Riis has different ideas on the Exclusion Act, though. He says that “the Chinese are in no sense a desirable element of the population, that they serve no useful purpose here” but “rather than banish the Chinaman, I would have the door opened wider—for his wife” so he will not be a “a homeless stranger among us” (Riis, 1890/1997, p. 81). Riis’s solution for keeping the Chinese out of the white woman’s range, then is to allow the entry of Asian women into

the country. In this context, the Page Act of 1875 leads to the amalgamation of races, and endangers the white woman and hence the patriarchal authority of the white society.

The inclusion of Chinese and other Asians to the racial discourse as non-whites affected their citizenship status immensely. According to Lisa Lowe, the way Asian immigrants formed their identity in the United States was shaped “by the U.S. state through the apparatus of immigration laws and policies, through the enfranchisements denied or extended to immigrant individuals and communities, and through the process of naturalization and citizenship” (1996/1998, p. 7). However, she argues that Asians were one of the groups that were racialized and “constituted” as “non-whites ineligible for citizenship” (Lowe, 1996/1998, pp. 26-27). The racialization procedure was the construction of the mainstream white American. As David Roediger mentions “many immigrants practiced racism while being victimized by it, and had experience with in-between racial positions in Europe” (1985/2006, p. 116). When the immigrants understood that getting involved with the racial discourse would render them into the white American society, they took this advantage. In other words, the attitude towards the newcomers followed a circle of imposition; not only on the newcomers but also on the already existing/admitted members of the white race.

The attitude towards a possible threat to the white nation’s integrity—as well as to this threat’s access to the labor market—created a mechanism. This mechanism acted as an extension of nationalism. National ideals of the American society were controlled by the white hegemony. At all times, this hegemony had to control whom to accept into the society and whom to expel from it. This process needed policing; many immigrant, ethnic and racial groups were visibly white, which made it easier for them to pass into the white ranks of the society. The white laborer and the immigrant, even if they did not own property, won the right to vote if they were free (Painter, 2010/2011, p. 201). This is one of the reasons why whiteness was so valuable to the immigrants, because it was their property, they could attain the benefits that came along with the white race. Cheryl Harris, who looks at the relationship between property and race, says, “[p]ossession - the act necessary to lay the basis for rights in property [...] laid the foundation for the idea that whiteness - that which whites alone possess - is valuable and is property” (1993, p. 1721). That is why many immigrants filed lawsuits to claim whiteness. Just like Japanese Takao Ozawa in 1923, many wanted to become a part of the white race and use the advantages that came with membership to it. But courts had disputes over who was white and who was not. For instance, after long years of lawsuits, Ozawa was declined the right to become white. His point in claiming whiteness was his Caucasian ancestors. The court decided that being Caucasian did not mean that one was white, or vice versa (Jacobson, 1999, pp. 235-236). Therefore, the legal system decided that culture, nationality, status, and religion composed the core of whiteness. This helped secure the whiteness of many European immigrants under the judicial forces, but led to the marginalization of Asian immigrants for they lacked the basic tenets of whiteness in the eyes of the majority.

“My Adopted Country”: Marginalization while seeking Integration

The three books that will be analyzed here belong to three different genres and three authors with different backgrounds, but all of them are fueled by the autobiographical incidents of their authors. The ideas of these authors on American citizenship reflect their position as Asian immigrants in the late nineteenth and early twentieth centuries in the United States. They have different views on America, and they have distinct experiences in the States. These texts deal with the American citizenship, passing, and the acculturation of the Asian immigrant in the United States. They also display how Asian immigrants were involved with racial oppression both as victims and perpetrators of the racial hegemony. The existing racial stereotypes presented “the Chinese as mysterious, evil, nearby, and threatening, while the Japanese were exotic, quaint, delicate (or manly, as the samurai), and distant” (Solberg, 1981, p. 31). Moreover, the Americans perceived the Japanese to be unable to accustom themselves with the American way of life (Seethaler, 2011, p. 191). The texts below will address these stereotypes and demonstrate how the rhetoric surrounding Asians is accepted or questioned in the three examples of Asian immigrant literature below.

First of these authors is Yung Wing, whose immigration to America was on educational grounds. Wing was an important diplomat who strived to improve the relationships between his mother country and his adopted country. He was born in the Portuguese colony of Macao in 1828 and arrived in New York in 1847. Yung Wing’s story is a constant battle of acceptance and rejection from the American government. He became a naturalized citizen in 1852 but his citizenship was revoked after the Naturalization Act of 1870 (Museum of Chinese in America, n.d.). When in China, Yung Wing goes to the American minister to China—Charles Denby for help on his status. The State Department, however, makes a decision regarding Wing’s citizenship:

Inasmuch as Yung Wing appears to have been granted his certificate of naturalization previous to the passage of the acts prohibiting Chinese naturalization, a refusal to admit now his right to privileges which he has apparently exercised for many years would on its face seem unjust and without warrant. Nevertheless, in view of the construction placed upon the naturalization laws of the United States by our highest courts, the Department does not feel that it can properly recognize him as a citizen of the United States (Worthy, Jr., 1965, p. 283).

What makes Yung Wing’s autobiographical *My Life in China and America* (1909) interesting is that he mentions neither becoming a naturalized citizen nor being denied that title later. In fact, there is no mention of the Chinese Exclusion Act or the Naturalization Act of 1870 in his book; Wing skips that particular period of American history and the incidents related to it in his narrative. No longer an American citizen, he

omits the whole experience, erasing the memory of becoming an American citizen and losing that citizenship altogether from his life narrative. This selective narration leads him to preserve an appreciative tone towards the opportunities of his adopted country in his life narrative.

Even though Yung Wing avoids narrating his problematic citizenship status, he elaborates on his American education. Wing was the first Chinese man to get a diploma from Yale University, and in his life narrative he is proud of his Alma Mater since “to graduate from Yale College was considered a great honor, even to a native American, and much more so to a Chinese” (1909, p. 18). Even though at the time of this narrative he had already become a naturalized citizen, he still refers to himself as Chinese, and draws the line between him and the native-born American. His life after his return to his motherland shows how torn apart he was between the two sides of his identity. Since he went to the United States at an early age and spent eight years there, Wing is unable to speak Chinese upon his return to China. He dresses and behaves like an American, and he does not recall racist actions towards him except for the curious looks he met upon his first arrival to the United States and at his graduation at Yale.

However, there is one scene that shows how his self-narrative does not reconcile either with his legal status as a citizen or with the American government officials’ perception of him as a citizen. Wing comes back to America to buy some machinery in the name of the Chinese government. He arrives in 1864, around to the close of the Civil War, and all machine shops are busy fulfilling government orders. Seeing that his orders will take time to be completed in this condition, he decides to enlist in the army as a volunteer for six months. Wing says that he “*felt* as a naturalized citizen of the United States, it was my bounden duty to offer my dispatches ... simply to show my loyalty and patriotism to my adopted country” (1909, p. 55) (emphasis added). He does not directly say that he is already a naturalized citizen for twelve years by that time. He only mentions that he feels like one, and leaves the reader perplexed. Nevertheless, his offer to serve as a volunteer is rejected by James Barnes, the general in charge of the volunteer department:

“Well, my young friend,” said he, “I thank you very much for your offer, but since you are charged with a responsible trust to execute for the Chinese government, you had better return to Fitchburg to attend to it. We have plenty of men to serve, both as couriers and as fighting men to go to the front.” Against this preemptory decision, I could urge nothing further, but I felt that I had at least fulfilled my duty to my adopted country” (Wing, 1909, p. 55).

Wing is not accepted into the Union Army, and the reason given by General Barnes points to Wing’s loyalties to the Chinese government. Although a naturalized American citizen, he is still viewed as a Chinese. And no matter how much he wants to serve his adopted country to show his loyalty, he is left out of the national discourse of the Civil War. Unlike some of the European immigrants who served in the Civil War to be accepted into the

American nation, Wing is not given an opportunity. European immigrants created cheap labor force for the growing capitalist industry of the nineteenth century United States, however, the Asian immigrant was marginalized on racial terms, which ended in their complete exclusion from the country. And although Yung Wing never talks negatively about the United States, his constant discussion about his loyalties to China enforces the idea that he already felt estranged to his adopted country, even if he does not mention his denaturalization.

Another immigrant of Chinese origin is Sui Sin Far (Edith Maud Eaton), who was born in England in 1865 to an English father and a Chinese mother. Her family immigrated to the United States, for a short period of time, when Far was a child. Later, they moved to Canada, and following the footsteps of her parents Far continued immigrating between the United States and Canada for the rest of her life. Sui Sin Far is known for coining the term Chinese American for the first time; moreover, her works on Chinese Americans present an important insight to the life of Chinese Americans in late nineteenth and early twentieth centuries. Although Mrs. Spring Fragrance is one of her best stories, here I will focus on some of her journal articles and “Leaves From The Mental Portfolio of an Eurasian,” in order to focus on her experiences as an immigrant in the United States. Similar to Frantz Fanon’s description of a “revolutionary literature,” in these articles she “turns herself into an awakener of the people” (1961/1963, p. 223). In order to demonstrate the everyday struggles of marginalized Chinese Americans, she displays the racism and ostracization Chinese immigrants encountered in the United States.

Far’s work criticized the prejudiced reception of the Chinese Americans by white Americans. Her journal articles reflect on this subject and her 1895 article “Half Chinese-Children: Those of American Mothers and Chinese Fathers,” which was published in *Montreal Daily Star* mirrors the white society’s attitude toward the Chinese. According to her informant (an American lady married with a Chinese merchant) these mixed-race children have disadvantages both on the American and the Chinese sides of their identity. These half Chinese children are neither American nor Chinese since “white people with whom they come in contact that is, the lower-class, jibe and jeer at the poor little things continually, and their pure and unadulterated Chinese cousins look down upon them as being neither one thing nor the other—neither Chinese nor white” (Far, 1910/1995, p. 187). Interestingly, her informant does mention Americans by calling them “white,” whereas the Chinese is left out of the white race in her narrative. Moreover, these children are scorned and viewed as an Oriental attraction. Far mentions a Chinese American girl who does not want to go to the house of a particular Mrs. G—, as she does not want to be turned into a “show”: “It is just because I’m Chinese that she likes to have me there. ... -and they examine me from head to toe as if I was a wild animal—and just because father is a Chinese. I’d rather be dead than be a ‘show.’” (Far, 1910/1995, pp. 188-189). This attraction and curiosity towards the Chinese American child are just different forms of the gaze on Hottentot Venus—Sarah Baartman, as the white woman’s Occidental gaze is turned towards the Oriental other to examine the latter part by part. When Far talks about

a similar event from her own childhood, she “recognizes that her family is transformed into entertainment, akin to zoos or anthropological displays” (Jirousek, 2002, p. 29). Although Far did not have distinctive Asian features, she was also subjected to these examinations and judgments. In “Leaves from The Mental Portfolio of an Eurasian,” which was published in 1909, she describes her first encounter with a Chinese person in New York. She is shocked, since the only Chinese person she knows was her mother; then she questions who she and her brother Charlie are when a group of children harasses them:

The two men within the store are uncouth specimens of their race, drest in working blouses and pantaloons with queues hanging down their backs. I recoil with a sense of shock.

“Oh, Charlie,” I cry. “Are we like that?”

“Well, we’re Chinese, and they’re Chinese, too, so we must be!” returns my seven-year-old brother.”

“Of course you are,” puts in a boy who has followed us down the street, and who lives near us and has seen my mother: “Chinky, Chinky, Chinaman, yellow-face, pig-tail, rat-eater” (Far, 1910/1995, p. 219).

When Far is confronted with racist slurs, she takes pride in her Chinese ancestry and screams that she would “rather be Chinese than anything else in the world,” but later states that “the white blood in our veins fights valiantly for the Chinese half of us” (Far, 1910/1995, p. 219). This shows that she is aware that she is within the white racial domain as she recollects this memory. This childhood experience is a precursor of other racial experiences she will be subjected to unintentionally. Since Far did not have Asian features, she was not viewed as one in social environments. For example, she remembers a dinner with her boss from the time she worked as a stenographer. Her employer says that he has trouble with accepting Chinese people to be “humans like ourselves,” to which a town clerk replies “[a] Chinaman is, in my eyes, more repulsive than a nigger” (Far, 1910/1995, p. 224). This conversation leads to a comparison between the African American and the Chinese immigrant, and labels the Chinese with epithets that were generally used to subjugate the black man. Annette White-Parks states that the stories of Far are challenging the whole root of racism” (1995, p. 31), for she decenters whiteness as the standard of “human” (Diana, 2001, p. 160). The American clerk’s negative attitude towards the Chinese man in this sentence shows how Asian immigrants pose a threat to the integrity of the white race. Her employer’s and the town clerk’s statements demonstrate that race is a shifting category that is shaped by the interests of the majority. In this dialogue, it is demonstrated that the ostracization of the black man can be put aside to marginalize the Chinese, as long as it assigns the white man to a rightful position. Far, in this sense, is determined to reveal the absurd requirements surrounding membership to a certain race; since race itself is a fabricated phenomenon.

Far declares herself a Chinese at that dinner table and accepts the apology of her employer; however, she later mentions that she has no nationalities and is not interested in claiming one. Nevertheless, her journal articles focus not only on her identity development as a Chinese after her time in America, but they also focus on the lives of Chinese immigrants. She presents them as scholars, as cooks, as laundrymen, and as ‘normal’ people like white Americans. One of the sketches she demonstrates to her readers in her 1909 article “The Chinese in America” published in *Westerner*, talks about Go Ek Ju, who wants to write a book on Americans. Like, Mrs. Spring Fragrance, this character also desires to return the Occidental gaze because he believes that the Americans write on Chinaman without observing them in China. Nonetheless he thinks that the Chinese have all means to learn about Americans; “*We go into the American houses as servants; we enter the American schools and colleges as students, [...] Where is there the American who will go to China and enter into the service of a Chinese family as a domestic?*” (original emphasis) (Far, 1910/1995, p. 236). Go Ek Ju says that the Chinese in America have access to the American household due to their lack of financial means, unlike the proud Americans who do not have the resources of observation the Chinese domestics have.

Although Far’s discourse does not criticize people other than the prejudiced white Americans, she mentions that Americans have treated the Japanese with more respect than the Chinese. This, according to her, is why some young Chinese people “thinking to advance themselves, both in a social and business sense, pass as Japanese” (Far, 1910/1995, p. 228). Far tries to break down those prejudices to understand the reasons underlying this passing. The prejudice against the Chinese and Chinese Americans Far talks about in her journal articles would not fade until 1920s, when large numbers of immigrants from other nationalities and ethnic origins were arriving at the United States. This xenophobic panic against the immigrant ended with the Immigration Act of 1924. The Immigration Act of 1924 (also known as the Johnson-Reed Act) exalted the power of the United States as a nation state. As Dominick LaCapra in *History, Literature, Critical Theory* (2013) argues, the nation state had the power to pass and terminate a law according to the interests of the state and the public:

Most important, sovereignty of the nation-state, with its putative monopoly on legitimated uses of violence, derived from the sovereign status of God, with its implication that, like the radically transcendental, willful God of certain variants of Christianity, the secular sovereign was the one who declared both the onset and the termination of states of emergency and of exception that suspended the constitution and the rule of law (p. 123).

LaCapra’s main argument focuses on the history of violence used by the Nazi regime and its reflections on literature. Thinking Hitler’s law-like-will under this light of sovereign power, he explains that the powerholder, either the state or the person in charge, can turn that authority into an absolute power by presenting it as an apparatus for the good of the people in general. Indeed, immigration restriction laws show how the United States

regulated the immigrants, as Lowe says, in regard to its and the white man’s interests. Although the scope of this paper does not extend to the 1940s to talk about the Japanese internment camps, as another form of forced immigration or exile, it keeps in mind that the favored people of one race could also be the subject of another ban or segregationist law under the sovereign power of the United States.

The Japanese were safe from the Exclusion Act of 1882, but they were not free from prejudice in the late nineteenth and early twentieth centuries. The following book reflects on the acculturation of a Japanese girl in America, and gives interesting insights on how racial formation takes its toll on the book’s narrator, Morning Glory. *The American Diary of A Japanese Girl* was published in 1901 under the pseudonym Miss Morning Glory to make it look like an authentic diary of an immigrant girl. The book, in fact, was a fictional diary written by Yone Noguchi, who immigrated to the United States in 1893. Noguchi became one of the central Japanese-born figures in America in introducing Japanese culture to the American literary scene through his poems. According to Cathryn Halverson, Noguchi created Miss Morning Glory as a way “for conceptualizing his own American life” (2007, p. 67). Upon arrival to the United States, Noguchi’s life formed around the racial stereotypes which were usually fashioned according to the jobs available to Japanese immigrants. In the late nineteenth century, Japanese men, who usually arrived at the United States for education, started inheriting domestic work from their Chinese predecessors (Halverson, 2007, p. 66; Franey, 2007, p. xvi). These domestic jobs reinforced the stereotypes that effeminate the Asian men “from a long-standing association of the Orient with femininity” (Halverson, 2007, p. 74). The discourse of femininity ascribed to the Japanese men by white Americans is an extension of the white hegemony. Since domestic work was associated with slavery, those who worked as domestics even long after the abolishment were stigmatized. Noguchi offers interesting perspectives on the role of gender and labor for the inclusion of Japanese men and women into the American society. He is also quite successful in demonstrating the participation of his immigrant character Morning Glory to the racial discourse.

In the book, Noguchi displays the importance attributed to the stereotypical appearances of minorities, immigrants and people of color. Although Morning Glory is not fond of being pictured as the stereotypical Geisha, she has a tendency to judge others according to racial stereotypes. African Americans and the Chinese are the two main groups that are exposed to the racial discourse in her diary. According to her “[t]he negroes are horrid,” (p. 44), they are “darkeys” (p. 63) with a “midnight face” (Noguchi, 1901/1902, p. 78). She also learns from her milieu the racial slurs attributed to the African Americans. When she hears that the African Americans were called “coons,” she looks up the word and feels unsatisfied with its definition. She says, “[t]he ever-so-kind Americans don’t consider them, I am certain, as ‘animals allied to the bear’” (Noguchi, 1901/1902, p. 45). Contrary to what Morning Glory thinks, S. F. Davis in *Mississippi Negro Lore* (1914)

explains how the word coon implies the animalistic characters attributed to the African American man and goes on to explain the “similarities” between the two “coons”:

Whenever it becomes necessary to catch a negro, or a "coon" for any purpose, the same methods are employed in each case. There are three ways by which either can be caught, namely: by traps, by still hunting, and with hounds. If a trapper wants to catch a "coon" in a trap, he either baits it with sardines, salmon or some other kind of loud smelling canned fish; or he baits it with some bright object, say a piece of broken plate about the size of a silver dollar, or a little piece of new tin, and if a "coon" passes that way, he will most likely fall a victim of either his appetite, or his curiosity. He simply cannot resist the temptation (Davis, 1914, p. 14).

Davis, then, does not forget to state that the “the negro has long since been aptly termed a coon” (1914, p. 15). In contradiction to Morning Glory’s assumption, the “ever-so-kind American” believed in the aptness of the used word. The Chinese is the other group that gets its share from the racially loaded adjectives in Noguchi’s fictional diary, in this regard the Sino-Japanese War between 1894-1895 should be kept in mind as a reason for enmity between the two races. Chinese immigrants in this narrative are stereotypical characters. Morning Glory talks about Chinese laundrymen; deformed feet of Chinese women, which she renders as savage; and the mundaneness of the Chinaman. When she intends to name her doll Charley, she gives up the thought saying that she “was disgusted at the thought, because every Chinese—ten thousand Mongols in all—is named one Charley” (Noguchi, 1901/1902, p. 129). She also talks about the “famous Jewish noses” (p. 172), and the “simple,” “poor Italians” with “hungry eyes” (Noguchi, 1901/1902, p. 259). She also notices that “New York ladies discard their babies to leave them in the hands of European immigrants (very likely they want them to learn an ungrammatical hodge-podge)” (Noguchi, 1901/1902, p. 258). She adopts the racial discourse of the turn-of-the-century United States as a faithful member of the habitus she lives in. The Jewish, the Italian and the other European immigrants become discernible from the American crowd she encounters. Through this narrative Noguchi displays that not only Asians but also Europeans are peculiar and distinct from the white society they all struggle to fit in.

Morning Glory, on the other hand, feels uncomfortable with the image of the Oriental Japanese woman in the American mind. She especially dislikes *Madame Butterfly*: “Your oriental novel, let me be courageous enough to say, is a farce at its best” (Noguchi, 1901/1902, p. 239). She thinks characters in *Madame Butterfly* are unrealistic with half-American half-Japanese appearances. Throughout the book, she questions “where ‘Mericans get the conception that Jap girls are eternally smiling puppets” (Noguchi, 1901/1902, p. 76). She is also aware of the racism directed at her countrymen who are “dashed” with the word “Jap” “from every corner” (Noguchi, 1901/1902, p. 153). Besides, Morning Glory talks about the limited number of Asian women in the US, when she has a conversation with her uncle about the “brown” Japanese men who does not have

female companions. She questions “[w]hy not make love with Merican musume¹? I said I would petition the Tokio government to transplant her women” (Noguchi, 1901/1902, p. 153). The satirical tone of the book offers a naïve resolution, reminding the reader the Page Act of 1875, which limited the entrance of Asian women into the country on grounds of their supposed immorality. Even though Morning Glory judges the Oriental’s perception by the Occidental, she becomes a part of the racial hierarchy with her own perceptions of the other that are supported by the racial discourse of the period. She even gets involved in the color politics and starts to identify herself and other Japanese women as “brown” (Noguchi, 1901/1902, pp. 59, 65,160). Noguchi’s text shows how the newcomer indulges in the racial discourse by being exposed to it herself.

Morning Glory is a privileged immigrant with financial means to support her life in ‘Amerikey.’ That is why she feels insulted when they arrive at San Francisco and are disillusioned by the city’s invasion by Chinamen and dirt. She distances herself from the “empty-stomached tramps rapping the kitchen door for a crust of bread” (Noguchi, 1901/1902, p. 36). Although she disassociates from the poverty-stricken working-class immigrants, she has romantic ideas about labor and the laborer. In a love letter, she mentions some laborers “breaking massive stones” (Noguchi, 1901/1902, p. 175), and imagines herself as the wife of such a man and her dream ends with being beaten by him. Controversial in her dreams and deeds, Morning Glory decides to work as a laborer in New York “[t]oiling my daily bread,’ does ring an American sound, doesn’t it?” (Noguchi, 1901/1902, p. 261). Unlike many working-class immigrants that are mentioned in her seemingly authentic autobiography, she decides to work to mimic the American way of life. Her extracted labor is not a produce of necessity, but an outcome of a rather touristic experience.

When Morning Glory arrives at the Brooklyn Bridge on March 13, 1900; she asks, whether the bridge is “built for Americans or Europeans [...] People crossing here use no English” (Noguchi, 1901/1902, p. 257). This observation summarizes her impressions about the turn of the century United States in general, as the controversial diversity was part of the American culture. In fact, the foreigners were everywhere, and the chaotic atmosphere of poverty, labor, and the American Dream enriched the American culture as it gained new narratives via the immigrant community, of which Morning Glory was now a member. *The American Diary of a Japanese Girl*, as well as the other works analyzed in this article focus on Americanization, racial discourse and the racial prejudice in late nineteenth and early twentieth centuries. They show that hyphenated American identities are not enough to pass into the invisible ranks the white of society as long as they bear the physical Asian features that can be “detected” by the policing gaze of the Occidental other. The hegemonical aspect of the immigration and naturalization laws, as well as the embedded racial discourse these immigrant authors have found themselves in, are evident in their narratives. They are marginalized; Wing chooses to leave out that marginalization

¹ Musume is the Japanese word for ‘girl’.

from his life narrative to an extent, Far presents the marginalization on the basis of whiteness in almost all her works, Noguchi displays the standpoint of a wealthy Japanese woman and her observations of America to distort the racial discourse surrounding brown and white bodies. The language of inclusion/exclusion in the three works discussed above displays the unfair treatment of these Chinese and Japanese Americans at an anti-Asian white American milieu, highlighting the status of Asian immigrants as the unassimilable other. Even though Emma Lazarus' poem "The New Colossus" on Lady Liberty claims to be a welcoming image with the opportunity of a prospective future, the immigrant's American Dream of equality dissipates as she asks whether this is the "real Amerikey."

References

- Brodin, K. (1998). *How Jews became white and what that says about race in America*. Rutgers University Press.
- Constitution Annotated: Analysis and Interpretation of the U. S. Constitution. (n.d.). *ArtI.S8.C18.8.4 Early Federal Laws on Immigration*. https://constitution.congress.gov/browse/essay/artI-S8-C18-8-4/ALDE_00001258/
- Daniels, R. (1990). *Coming to America: A history of immigration and ethnicity in American life*. HarperCollins.
- Davis, S. F. (1914). *Mississippi negro lore*. McCowat-Mercer.
- Diana, V. H. (2001). Biracial/bicultural identity in the writings of Sui Sin Far. *MELUS*, 26(2), 159-186.
- Fanon, F. (1963). *The wretched of the earth* (C. Farrington, Trans.). Grove Press. (Original work published in 1961).
- Far, S. S. (1995). *Mrs. spring fragrance and other writings*. (Eds. A. Ling & A. White-Parks). University of Illinois Press. (Original work published in 1910).
- Franey, L. E., & Noguchi, Y. (2007). Introduction. In L. E. Franey & E. Marx (Eds.), *The American diary of a Japanese girl: An annotated edition* (pp. vii–xx). Temple University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt14bt0gx.3>
- Halverson, C. (2007). "Typical Tokio smile": Bad American books and bewitching Japanese girls. *Arizona Quarterly Volume*, 63(1). 49-80.
- Harris, C. I. (1993). Whiteness as property. *Harvard Law Review*, 106(8), 1707-1791.
- Jacobson, M. F. (1999). *Whiteness of a different color: European immigrants and the alchemy of race* (1st ed.). Harvard UP.

Jirousek, L. (2002). Spectacle ethnography and immigrant resistance: Sui Sin Far and Anzia Yeziarska. *MELUS*, 27(1), 25-52.

LaCapra, D. (2013). *History, literature, critical theory*. Cornell UP.

Lowe, L. (1998). *Immigrant acts: On Asian American cultural politics*. Duke UP. (Original work published in 1996).

Museum of Chinese in America. (n.d.). *Yung Wing*.
<https://www.mocanyc.org/collections/stories/yung-wing/>

Noguchi, Y. (1902). *American diary of a Japanese girl*. Frederick A. Stokes (Original work published in 1901).

Painter, N. I. (2011). *The history of white people*. W.W. Norton. (Original work published in 2010).

Riis, J. A. (1997). *How the other half lives*. Penguin Books (Original work published in 1890).

Roediger, D. R. (2006). *Working toward whiteness: How America's immigrants became white: The strange journey from Ellis island to the suburbs*. Basic Books (Original work published in 1985).

Seethaler, I. C. (2011). Dressed to cross: Narratives of resistance and integration in Sei Shonagon's the pillow book and Yone Noguchi's the American diary of a Japanese girl. *Ethnic studies review*, 34(1), 185-198.

Solberg, S. E. (1981). Sui Sin Far/Edith Eaton: First Chinese-American Fictionist. *MELUS*, 8(1), 27-39.

The Extinction of Blue Eyes. (1870). *The Emerald: An Illustrated Literary Journal*, p. 152.

Immigration History. (2019). *The page act of 1875 (immigration act) forty-third congress. sess. ii. ch. 141. 1875*. <https://immigrationhistory.org/item/page-act/>

White-Parks, A. (1995). A reversal of American concepts of "other-ness" in the fiction of Sui Sin Far. *MELUS*, 20(1), 17-34.

Wing, Y. (1909). *My Life in China and America*. Henry Holt Company.

Worthy, Jr., E. H. (1965). Yung Wing in America. *Pacific Historical Review*, 34(3), 265-287.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.8>

Volume 7/3

2023 p. 127-144

ANTİK MEDENİYETLERDE MÜZİK VE DİNİ MÜZİK

MUSIC AND RELIGIOUS MUSIC IN ANCIENT CIVILIZATIONS

İrfan YİĞİT *

ÖZ

Antik çağlarda ve farklı dönemlerde kutlamalar, bayramların, ritüellerin ve kült törenlerinin özü ziyafet, dans ve müziktir. Kutsalın müzik ve dans üzerinde oluşturduğu etki neticesinde de dini müzik ortaya çıkmıştır. Müzik ve dansın ortaya çıkışında din en önemli bir etkidir. İlkel toplumlarda müzik bir ibadet aracı, insanları Yüce Yaratıcıya ulaştıran bir iletişim aracı, hatta Tanrının insanlara bir lütfu olarak kabul edilirdi. Dinlerin etkisindeki toplumlarda aynı zamanda müzisyenler din adamları idiler. Tanrıların küsmemesi için yapılan müzikte müzisyenlerin profesyonelliği toplumsal açıdan çok önemliydi. Dinin müzik üzerindeki etkisi kavramsal tanımlamada da etkili olmuştur. Dini müzik çeşitli dinlerde ve kültürlerde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Özellikle Yunan kültürünün müzik üzerindeki etkisi kavramsal tanımlamanın belirlenmesine kadar gitmiştir. Müzik kelimesinin anlamı Yunan kültüründeki tanrılarla, tanrıların kızlarının isimleri ile belirlenmiştir. Halbuki müzik antik medeniyetlerden beri var olan ve bu medeniyetlerin kendi dillerinde tanımları yapılan bir olgudur. Ayrıca müziğin kaynağının din olması ilahi bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Kaynağı din olan müzik, ilk insanla başlayan dinler tarihi sürecinde şekillenmiştir. Müziğin kaynağının dini olgularla oluştuğu ve müziğin varlığının da dini müzikle ortaya çıktığı tezi makalemizin ortaya koyacağı temel konudur. Antik medeniyetlerin dini ritüellerinde kullandıkları müzikler, müziğin ilahi nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu nedenle antik medeniyetlerin kült ve ritüelleri incelenerek özellikle Anadolu medeniyetleri üzerinden incelemeler örneklemeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Müzik Arkeoloji, Dini Müzik, Antik Medeniyet, Kült

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: irfan-yigit@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7265-1991, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

The essence of celebrations, holidays, rituals and cult ceremonies in ancient times and different periods is feasting, dance and music. As a result of the influence of the sacred on music and dance, religious music emerged. Religion is the most essential factor in the emergence of music and dance. The idea that music arises from religion is accepted by many scientists today. In primitive societies, music was considered a means of worship, a means of communication that brought people to the Almighty Creator, and even a blessing from God to people. In societies influenced by religions, musicians were also clergy. The musicians' professionalism was socially important in the music so that the gods would not be offended. The influence of religion on music has also been effective in conceptual definition. Religious music is defined in different ways in various religions and cultures. In particular, the influence of Greek culture on music went as far as determining the conceptual definition. The meaning of the word music is determined by the gods in Greek culture and the names of the daughters of the gods. However, music is a phenomenon that has existed since ancient civilisations and is defined in the languages of these civilisations. In addition, the fact that the source of music is religion causes it to gain a divine quality. Music, whose source is religion, was shaped during the history of religions, which started with the first human. The thesis that the source of music comes from religious phenomena and that the existence of music emerges from religious music is the main issue that our article will reveal. The music used by ancient civilisations in their religious rituals caused the music to gain a divine quality. For this reason, the cults and rituals of ancient civilisations were examined, and samples were made, especially on Anatolian civilisations.

Keywords: *Civilisations, Music Archeology, Religious Music, Ancient Civilization, Cult*

Giriş

Müzik kavramının sanatçılar, filozoflar, ilim adamları, nazariyatçılar tarafından tarifi yapılmaktadır. Bu kavram tarifinin birçok kaynakta ortak bir tarifinin olduğunu incelemelerimizde gördük. Müzik kavramının tarifi genellikle Yunan kültürü üzerinden yapılmaktadır. Bu tariflerden bazılarına çalışmamızda yer vereceğiz. İlk olarak Nuri Özcan tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisinde yapılan tarifle başlayacağız. Nuri Özcan, müziğin tarifini şöyle yapmaktadır:

“Mûsikî (müzik) kelimesinin kaynağı hakkında farklı görüşler arasında en yaygın olanı Latince musicaya dayandığını ileri süren görüştür. Eski Yunancadaki mousikéden (mousa) geldiği kabul edilen musicanın kökü ise müz (muse) kelimesidir. Yunan mitolojisinde Tanrı Jüpiter’in Tanrıça Mnemosyne’den doğan dokuz kızının adı olan “müz”lerin her biri ayrı bir ilim ve güzel sanatın ilâhesi sayılmaktaydı. Antikçağların sonlarına doğru “mus” ya da “musiké” dendiğinde sadece bugünkü Mûsikî kavramı anlaşılmaya başlamıştır. Terim birçok milletin dilinde Latince’sine benzer kelimelerle karşılanmış, Arapça’da mûsikâ; Farsça ve Türkçede mûsikî şeklinde seslendirilmiştir” (Özcan & Çetinkaya, 2020, s. 257).

Yalçın Çetinkaya İhvan-ı Safa'da Müzik Düşüncesi adlı eserinde müzik kelimesini şu şekilde aktarmıştır:

“Mûsikî, latince “Musica” kelimesinden gelmiştir. Musica ise Eski Yunanca “Mousike” veya “Mousa”dan alınmıştır. Bazı müellifler bu kelimenin etimolojisinin “Muse (melek)” manasına geldiğini iddia etmişlerdir. Müzik tarihi ile ilgili olarak bazı tarihçiler özellikle Antik Yunan’ı örnek alarak, Antik Yunan’daki müzik faaliyetlerini incelerler. Antik Yunan’ı, teorik müziğin başladığı yer olarak kabul ederler”(Çetinkaya, 2014, s. 13).

Mitolojide müziğin ortaya çıkışı Bâki’ye ait “Şer’e uymaz n’idelim nâle vü zâr eylerse/ Gerçi kânuna uyar zemzeme-i mûsikâr” şiirinde geçen “mûsikâr” kelimesi üzerinde bir açıklama yapmaktadır. Şiirin anlamı şöyledir: “Mûsikâr’ın hoş nağmeleri kanuna uyuyorsa da boşuna âh edip inlemesin. Zira şeriate bir türlü uymuyor.”. Beyitte geçen mûsikâr, kaknüs olarak bilinen mitolojik bir kuştur. Rivayete göre mûsikâr, rüzgâr estikçe delikli gagalarından türlü sesler çıkaran gayet süslü ve renkli bir kuştur. Beş yüz yılda bir ölümü yaklaşınca daha çok öten mûsikâr, sonra birden alev alır ve kül olur. Sonra onun küllerinden yeni bir mûsikâr doğar. Bu kuşu merak eden bir filozof, uzun arayışlar sonunda onu bir ormanda bulmuş ve günlerce onu izleyip nağmelerini dinleyerek müziği icat etmiş (Alvan & Alvan, 2016, s. 32).

Pehlül Düzenli İslam Kültür Tarihinde Mûsikî adlı eserinde müziği üç şekilde tarif etmiştir:

“Birincisi müzik Yunanca bir kelimedir Arapçada (mûsikî) (mûsikâ) kelimesi de aynı köktendir. “Mûsî”, “nağmeler”; “kî” ise “ölçülü ve zevkli” anlamına gelmektedir. İkincisi, insanla yaşıt olan nağme sanatının adı Yunancadan alınmıştır ve dünyanın hemen bütün dillerinde aynı asıldan çıktığı belli olan benzer şekillerde kullanılır. Yunancada o dilin alfabesine göre m-o-u-s-a harfleriyle yazılan ve “mûsa” diye okunan “peri” anlamında bir kelime vardır. Yunancanın kurallarına göre, bir kelimenin sonuna “ike” veya “ika” takısı, o kelimeye “konuşulan dil” anlamını kazandırır. Mûsa’ya eklenen -ike takısı, peri kelimesine de perilerin konuştuğu dil anlamını verir. Üçüncüsü müzik kelimesi, Yunan mitolojisinde bilim ve sanat tanrıçası “Müz” isminden kaynaklanmaktadır”(Düzenli, 2014, s. 26).

“Musiki kelimesinin aslen latince olan “Musica” kelimesinden; bu kelimenin ise Eski Yunanca’da ki “mousike” den geldiği ileri sürülmektedir. “Mousike” kelimesinin aslı ise, Tanrı Jüpiter’in Tanrıça Mnemosyne’den olma dokuz kızının her birinin adı olan “muse” (müz) den gelmektedir. Bu kızlar ayrı ayrı bir ilmin ve güzel sanatın tanrıçası sayılmaktaydılar. Yunan dilinde “Mousa” şeklinde yazılıp “musa” diye okunan ve “peri” anlamına gelen bu kelime “ike” veya “ika” ekinin eklenmesi ile “konuşulan dil” anlamını kazanmıştır. Böylece “Musa” kelimesine “ike” takısı ile “perilerin konuştuğu dil” anlamı yüklenmiştir. Bu kelime daha sonra dünya dillerinde “music, musik, muzik, mûsikâ, mûsikî” vb. şekillerde aksetmiştir”(Turabi vd., 2021, s. 11).

Klasik “müzik” kavramının tanımlaması kaynaklarda yukarıdaki gibi yapılmaktadır. Bu çalışma ile amaçladığımız temel hedeflerden birisi müziğin Yunan mitolojisindeki Tanrı Jüpiter’in kızlarının birisinin adıyla tarif edildiği dönemlerden çok öncesinde var olduğunu ortaya koymaktır. Antik Yunan’dan öncesinde müziğin varlığına dair bilgileri aktararak felsefede ve sanattaki Yunan etkisinin müzikte de var olduğunu, bu varlığın araştırma alanımız olan müzik konusunda önyargılar meydana getirdiğini ispatlamaktır. Ayrıca müzik kavramının oluşmasında en önemli etken olan din, müziğin ilk ortaya çıkış gerekçesi olarak ifade edilebilir. Müziğin dinden doğduğu fikri bugün farklı bilim dalları tarafından kabul edilmektedir. İlkel toplumlarda müzik bir tapınma, insanların Yüce Yararıyla aralarında iletişim sağlayan olgu, hatta Tanrının insanlara bir ihsanı sayılmaktaydı. Totemizm, Şamanizm, Animizm gibi farklı dinlerde müzik önemli bir konuma sahiptir. Bu dinlerin yaşadığı toplumlarda müzisyenler din adamlarından olmakta idi (Ak, 2014, s. 11). Dini müzik çeşitli dinlerde ve kültürlerde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalardan birisi olan İslam literatüründeki dini müziğin tanımını aktarmak istiyoruz. Müziğin bir formu olan “Dini Müzik” kavramı İslam literatürde şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Hz. Peygamber ve ashabının uygulamaları yanında tasavvufun ortaya çıkışından sonra bu doğrultuda teşekkül eden dinî hayat zamanla camilerde, tekkelerde, muhtelif tarikat toplantılarında yapılan ibadetler ve zikir esnasında çeşitli vesilelerle icra edilen ve dinî Mûsikî adını alan bir Mûsikîyi meydana getirmiştir”(Özcan, 1994, s. 359).

Bu çalışma ile klasik müzik ve dini müzik tanımlamalarının öncesinde var olan Antik medeniyetlere kadar müziğin tarihlendirmesi yapılmış olacaktır. Ayrıca müziğin ilk ortaya çıkış sebebinin dini nedenler olması dini müzik kavramının müzik kavramından önce olduğunu ortaya koymaktadır. Cinuçen Tanrıkorur Türk mûsikîsini “İslam’dan önce Türk Mûsikîsi ve İslam öncesi Türk Mûsikîsi olarak iki büyük tarih diliminde incelemek mümkündür” şeklinde iki bölüme ayırmıştır (Tanrıkorur, 2016, s. 33). İslam öncesi Türk mûsikîsi mutlaka dini mûsikîyi de kapsamaktadır. Dini mûsikî kavramı temelde dini birtakım ritüellerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

Kadim medeniyetlerde müziğin ortaya çıkış nedeni dinî kaygılara dayanmaktadır. İnsanların doğa karşısında yaşadıkları güçsüzlük hissi inanma duygusunu ortaya çıkarmıştır. İnanma duygusunun birtakım kalıplara, şekillere bürünmesi ile din kavramı oluşmuştur. İnanılan varlıklara karşı dini görevlerini yerine getirmeye çalışan insan bir takım yöntem ve araçlarla bunu gerçekleştirmiştir. Bu araçların içerisinde müzik ve dansa yer almaktadır. Müziğin ilk ortaya çıkış şekli “Dini müzik” formunda olmuştur.

Müziğin kökenleri ilk insanlara kadar götürülebilir. Antik dönemlerden itibaren müzik bazı dinî ritüellerde kullanılmıştır. Çin tapınaklarında, Sümerlerde de dinî yakarışlarda, Eski Mısır’da Tanrıların ölümleri ve yeniden doğuşlarının kutlandığı seremonilerde, müziğe adını veren tanrıların yaşadığı Yunan kültüründe müzik güncel hayatın ve özellikle dini yaşantının önemli bir parçası haline gelmiştir. Dinî müzik, sadece insanlar

üzerinde değil hayvanlar üzerinde de etkisinin olduğuna inanılmıştır. Roma’da düzenlenen törenlerde tanrılara söylenen ilahiler ile teşekkür edilmiştir. Kırgızlarda, hastaların iyileşmesi, yağmurların yağması için ilahiler eşliğinde toplu törenler yapılmıştır. Tibet’in dinî törenlerde Lama ilahilerinde müziği yine ön planda görmekteyiz. Müziğin, ruhlarla bağlantı kurma ve transa geçme aracı olarak Şaman kültüründe yapılan dinî ayinlerde müzik önemli bir yere sahiptir. GökTanrı dininde “kam”, “baksı” ya da “şaman” denilen din adamları ellerindeki çalgılar ile çalıp söyleyerek Tanrıya dinî mesajlarını iletirlerdi (Ak, 2014, s. 12).

Temeli ilkel toplumun doğayla olan iletişimi üzerine kurulan müzik, toplumların kültüründeki inançların bir parçası olmuştur. İnsanın doğaya hükmetme ve onu kontrol altında tutma amacıyla başlattığı ilkel faaliyetler müziğin tarihsel sürecinin ilk adımlarını oluşturur. Av sonrası ve önemli günlerden sonra yapılan görsel şölenler kabilenin diğer üyelerinin de çıkardıkları sesler ve hareketler ile desteklenmiş gelenek haline gelmiştir. Böylece insanın yaşamında dans, ritim, çalgı gibi kavramlar yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır (Nacakcı, 2021, s. 7). Düşünce ve üretim faaliyetler insanın bu yaratıcılığını müzik ve dans üzerinde de sürdürmüş müzik ve dans tarih içerisinde gelişmeye başlamıştır (Kılınç, 2019, s. 38).

Başlangıcından günümüze insanlığın kültürel evrim süreci, insan biliminde genel olarak “Paleolitik” (üretim öncesi), “Neolitik” (üretim) ve endüstriyel (yoğun üretim) olmak üzere en az üç evreye ayrılır (Uçan, 2015, s. 13). Neolitik çağ insanlık tarihi için devrim niteliği taşımaktadır. Bu çağ insanın avcı toplayıcı göçer yaşamdan tarım üretimine ve yerleşik hayata geçtiği dönemdir (Ergener, 2022, s. 16).

Anadolu’da, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerin (M. Ö. 10000 / 12000 – 3000) ürünü olan ve arkeolojik kazılarda elde edilen materyaller, müzik tarihi bakımından ilk önemli kanıtları oluşturmaktadır. Dinî simgebilim delilleri ve ihtimaller, ses çıkarma amacıyla kullanılmış objelerin bulunması, bugün ele geçirilen bilgiler sayesinde Anadolu’da müzik kültürünün neolitik dönemden başladığını söyleyebiliriz (Karaağaç, 2018, s. 287).

Arkeolog Ivan Turk’ün kazı çalışmaları sonucunda Solevenya Divje Babe mağarasında bulunan Neandertal döneme ait kemik flüt en eski enstrüman kalıntısıdır. Bob Fink’in bu flüt üzerinde yaptığı analizlere göre, flütün 43.000 – 67.000 yıl önce ayının uyluk kemiğinden yapılan bir enstrüman olduğu belirlenmiştir. Bunu yapan insanların müzik kulağı olduğu yapılış tekniğinden anlaşılmaktadır. 2008 yılında Prof. Dr. Nicholas J. Conard direktörlüğünde yapılan kazı çalışmalarında Almanya, Swaiba Alpleri’ndeki Hohle Fels mağarasında bulunan yaklaşık 40.000-45.000 yıl öncesine ait olduğu saptanan flüt, kızıl akbabanın ön kol kemiğinden yapılmıştır. Ayrıca deniz kabuklarından yapılan süs eşyaları düşünüldüğünde alet yapma konusunda yetenekli olan ilk insanların müzik ile tanışmalarını 130.000 yıl öncesine götürmek muhtemel olabilir (Nacakcı, 2021, s. 14-15). Bu buluntular göstermektedir ki insanların müzikle olan geçmişleri binlerce yıl öncesine dayanmaktadır.

Antik dönemlerde ayinlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan en önemli araç müziktir. Kadim medeniyetlerde dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde müziğin kullanılması ilahi bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Tanrıların kızdırılmaması için ritüellerde uygulanan danslarda kullanılan müziklerin müzisyenler tarafından kusursuz yapılmasına özen gösterilmiştir. Çünkü meydana gelecek olan felaketlerin nedeni olarak yapılan dansın ve icra edilen müziğin görülmesi durumunda müzisyenler öldürülmektedir (Elbaş, 2010, s. 247).

Antik dönemlerde müziği meslek olarak edinmiş kişiler kölelerden, kültürlü prenslerden veya tapınağın hizmetinde çalışan rahiplerden oluşuyordu.(Attali, 2017, s.48) Sümerlerde ilk zamanlarda yetenekli ve büyük müzisyenlerin krallar için çalışmaya başladığı M.Ö. 2000'li yıllara kadar müzisyenlerin tapınaklarda ve mabetlerde yaşadıkları belirlenmiştir. Bu yüzden ilk zamanlardan beri müzik, büyü ve din ile büyük bir bağ içerisinde. Müzisyenlerin genel olarak çalıp söyledikleri şeyler hakkında ise birçok bilgi vardır. İlk zamanlarda sadece basit ilahi ve ayin müzikleri yapılmış, daha sonraları ise çok daha özenle yapılmış ilahiler söylenmiştir. Sümerler uygarlığı dine odaklanmış ve tapınak müziklerine dayalı olsa da müzik, bayramların, askeri törenlerin, cenazelerin ve diğer ayinlerin değişmez bir olgusu olmuştur (Erol, 2010, s. 288).

M.Ö. ikinci bin yıldaki (yani müziğin yazılı ve gelişkin uygulamalarıyla karşılaşmaya başladığı zamanlarda) Anadolu ile ilişki halindeki coğrafyalara dönük müzikteki gelişme hakkında tam bir bilgiye sahip olmak için özenle bakılması gereken diğer ortam Mısır'dır. Mısır müziğinin tarihi M.Ö. 4000 yılına kadar uzanır (Mimaroglu, 2017, s. 20). Ancak Mezopotamya'daki kadar eski değildir. Beşinci hanedanına ait Ur mezarlarındaki kalıntılarla aynı çağa ait kabartmalarda Mezopotamya'dakine çok paralel çalgılar görülür (Erol, 2010, s. 289).

M.Ö. 1. bin'in başlamasıyla, Asurlular dikkat çeker ve Asurlular, din ve kültürde Mısır'ın mirasçıları olarak görülürler. Müziklerine ait bilgiler müziğin çoğunlukla törensel, ileri çalgılarla yapılmış olduğu şeklindedir (Erol, 2010, s. 290).

Antik medeniyetler kaderlerini tanrıların yönettiğini ve yaşamları süresinde başlarına gelen tüm iyi ya da kötü olayların, hastalıkların, yenilginin, onlar tarafından verildiğini düşünmekteydiler. Bu durumda onların hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla kurbanlar sunup, onları bayram törenlerinde anmaya gayret ederlerken, çeşitli fallarla da olaylar karşısında tanrıların isteklerini, kızgınlıklarını, yol göstericiliklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Doğumdan başlayarak ölüm dahil yaşamın tüm safhalarında her şeyin iyi olması, hastalıkların öğrenilmesi ve iyileşmenin sağlanması, ölümden sonra çok güzel bir ortamda kalınabilmesi için ritüel törenler kullanılmıştır.¹ Bu ritüellerin uygulanmasında en önemli araç müziktir.

¹ Ortaköy İlçesi, Orta Anadolu'nun kuzeyinde ve Çorum il merkezinin 53 km güneydoğusunda, Boğazköy'ün ise kuş-uçumu 60 km kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Çeşitli kaynaklar, büyük ve varlıklı yapılarda çalgıcı ve şarkıcıların düzenli olarak birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Diğer taraftan yine bu kaynaklar, müzisyenlerin belirli bölge ya da “Lallupiya” gibi şehirlerde toplandıklarını ya da üslendiklerini söylemektedir. Bu korolar ve müzisyenler, festivallerde ya da bayramlarda Hattuşa ve diğer yerleşim bölgelerinde çeşitli görevler alıyorlardı. Böylesine bir donanım içinde olan müzisyenlerin, başka işler yapmalarının güç olmasını göz önüne alarak yaşamlarının önemli bir bölümünü müziğe verdiklerini söyleyebiliriz. Bu durum; Hititli Müzisyenlerin, yaşamlarını profesyonel bir anlayış içinde sürdürdüklerini göstermektedir (Elbaş, 2017, s. 35).

Öncelikle din olmak üzere, dil, edebiyat, giyim-kuşam, tıp, büyü gibi birçok alanda Hurrilerin Hititleri büyük ölçüde etkilediklerini, hem kendilerinden ama özellikle de Mezopotamya'dan, birçok hususu Hititlere aktardıklarını ve aktarılmasında aracı olduklarını biliyoruz (T. Yiğit, 2005, s. 57).

Üyesi oldukları Eski Ön Asya'nın diğer toplumları gibi, Hititlerin de dinsel uygulamalarının pek çok bölümüne müziğin eşlik ettiği görülmektedir. Çünkü müzik tanrıları mutlu kılar ve onlar için yapılan törenlerin daha görkemli olmasını sağlar. Tanrısal gücün ve uygarlığın sembolü sayılan müziğin, Mezopotamya ve Mısır'da koruyucu tanrıları vardır (Dinçol, 2023, s. 315).

Şimdiye dek yapılmış tüm arkeolojik araştırmalar sonucunda bütün kaynakların bizlere söylediği tarih boyunca Anadolu kültürünün -özel olarak Hitit uygarlığının- yakın ilişki halindeki Mezopotamya'da müzik aletlerinin pek çok eski (ilk gelişkin) örneği ve bu durumla bağlantılı olarak yazılı müziğin ilk örnekleri ile karşılaşıldığıdır (Erol, 2010, s. 287).

Hititler, kültürel, toplumsal, sanatsal, dinsel bakımdan birbirlerini etkilemiş Sümer, Hatti, Asur, Akad, Babil, Hurri, ve Mısır gibi medeniyetlerin müziklerine dair kaynaklar Hitit müziği araştırmalarına ışık tutmaktadır. Sümerler toplumun üst sınıfına ait kişilerin günlük yaşam sıkıntılarının öldükten sonra müzik sayesinde dindirildiğine inanırlardı. Bu yüzden ölen kişilerle birlikte müzik aletlerini de gömerlerdi. Bu sayede Güney ve Kuzey Mezopotamya topraklarını içeren Irak'ta Ur kentinde bulunan kral mezarlarından çeşitli müzik aletleri oldukça iyi korunmuş bir halde ele geçirilmiştir (Conka, 2004, s. 58).

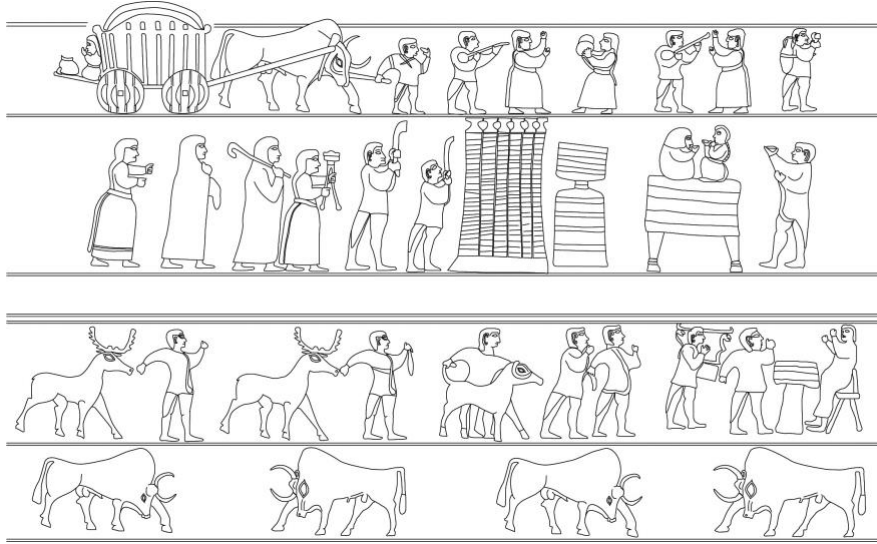
Antik medeniyetlerin yaşamlarında müzik kutsal mekanlarda yapılan içkili kutlamalar ve dini ritüellerde varlığını göstermiştir. Bu merasimlerde söylenen şarkılar ve çalınan müzik ile tanrılarıyla iletişim kurduklarına inanıyorlardı. Tanrıları onurlandırmak amacıyla sunulan ve içilen içkinin tanrısal bir simgesi vardı ve bu yüzden bazı antik medeniyetlerin kültüründe içki içmek tanrı ile özdeşleştirilirdi. Bu medeniyetlerden Hitit kralları vazo ve kabartma tasvirlerinde kendilerine müzisyenler çalgılarıyla eşlik ederken ve tanrılara içki sunarken gözükürler (Conka, 2004, s. 58).

Dansör gibi profesyonel tapınak dansçıları dışında rahibeler, komedyen/soytarılar, şarkıcılar gibi başka bazı görevlilerin, beylerin hatta kraliçenin bile törenin akışı içerisinde dans ettiği görülmektedir (Dinçol, 2023, s. 58).

Alp Dinçol, Richard J. Dumbrell ve daha birçok değerli Anadolu ve Hitit araştırmacısının kendi bulgularından yola çıkarak üzerinde bulunduğu ortak tespit müziğin genel olarak Anadolu'nun, özel olarak ise Anadolu'nun en önemli uygarlıklarının başında gelen Hitit yaşantısının dini yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğudur. Gerçekten de belgeler, bulgular, kalıntılar bize bu mesajı verir (Erol, 2010, s. 286). Hitit mitolojisinde de çalgılar ve müzik yer almıştır. Aşk ve Savaş Tanrıçası İstar Amanos dağlarının eteğindeki sahilde dolaşan, yılan şeklindeki deniz canavarı Edammu'yu müzik vasıtasıyla cezbederek, saklandığı Doğu Akdeniz'in mavi sularından dışarı çıkarmaya ve öldürtmeye çalışmıştır (Ünal & Başgelen, 2003, s. 136).

Müzik Hitit yaşantısının gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Hititlerde müzik ve dans kullanımı konusunda bilgi edinmemizi sağlayan kaynakların başında filolojik olarak, çiviyazılı kil tabletler, arkeolojik olarak ise dinsel törenlerin betimlendiği boyalı ve kabartmalı vazolar ve orthostatlar gelir. Hititlerin başkenti Hattuşa'daki (günümüzde Boğazköy) devlet arşivlerinde bulunan binlerce tabletin büyük çoğunluğunu dinsel içerikli metinler oluşturur. Bu belgeler, resmi karakterli olmaları nedeniyle ancak devletin dinsel uygulamalarındaki, yani kültürdeki, kurallara bağlı yoğun müzik kullanımını hakkında bilgi verirler (Dinçol, 2023, s. 315).

Hitit Krallığının ilk dönemleri olan eski Hititlerin erken dönemlerinde kabartmalı vazolar topluma ait birçok konu hakkında bilgiler vermektedir. Üzerlerinde dans ve ayin figürlerinin de yer aldığı Hitit dönemine ait üç kült vazo bulunmuştur. Çankırı'ya yakın İnadık Köyü'nde arkeolojik kazılarda bulunan İnadık vazosu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, M.Ö. 1650 yılında yapıldığı belirtilen Çorum'un Sungurlu İlçesine bağlı Yörüklü Beldesinin 2.5 km. güneybatısında konumlanmış olan Hüseyindede Tepesi, 2000 Yılı kazılarında, kabartmalı vazo parçası ele geçmiştir. Bu vazo Çorum Müzesi'nde sergilenmektedir (YILDIRIM, 2002, s. 2). Üzerinde dans figürleri yer alan bu kült vazolar dansın tarihçesini daha eskilere götürmektedir. Vazo üzerindeki figürler dini bir ritüeli anlatmaktadır. Bu ritüel figürleri sayesinde müziğin dini ritüellerin bir parçası olduğunu anlaşılmaktadır. Vazo üzerindeki insanlardan birisinin sığır kuyruğu tutarak resmedilmesi Çinlilerdeki bir geleneği akla getiriyor. Kaynaklar Çin müziğinin geçmişini 4000 yıl öncesine kadar götürür. Çin İmparatoru Huangdi'nin müzik bilen "Lü" soyadlı bir büyücüsü vardır. Bu çağda yazıldığı söylenen "Tan şarkısı" ve Sonbahar ve ilkbahar dönemindeki Vu ve Yue devletlerinde kaydedilmiştir. Lü'nün sonbahar ve ilkbahar kayıtlarının eski müzik aletleri hakkındaki bölümü, "Getian ailesi insanları genellikle eğlenmek için dans eder, şarkı söylerler. Üç kişi sığır kuyruğu tutarak, neşeye dans eder ve şarkı söyler" der (Jie, 2015, s. 20). Sığır kuyruğu tutma geleneği Çin müziği ile yapılan bir dans sahnesinde de ifade edilmesi dikkat çekicidir.

Fotoğraf-1: Hitit Vazoları üzerinde yer alan tasvirler (Hüseyinde Vazosu)

Hitit müziği en iyi şekilde, *bayram ritüeli* olarak adlandırdığımız metinlerde belgelenmiştir. Devlet kültürünün önemli bir bölümünü oluşturan, öncelikle kral, olmazsa kraliçe, ya da bir prens, o olmadığı takdirde yüksek düzeyde bir rahip ya da rahibe tarafından yönetilen çok sayıdaki dinsel bayramın uygulanışını ayrıntılarıyla anlatan bu metinlerin bir tür yönetmelik ya da uygulama protokolü olduklarını söyleyebiliriz. (Dinçol, 2023, s. 315) Hitit kralları bayram törenlerinde ve yıl içerisinde yapılan çeşitli dini etkinliklerde müzisyenler eşliğinde dini ayinler yapılmasını sağlamıştır. Dans kültürü kadim medeniyetlerde dini törenler içerisinde kullanılmıştır. Dans savaşa gitmeden önce, kuraklık dönemlerinde, arınma ayinlerinde, bayramlarda ve cenazelerde yapılarak dini ritüellerin bir parçası olmuştur. Kutsal alanlardaki ritüellere enstrümental müzik ve şarkılar eşlik etmektedir (Schwemer, 2013, s. 223).

Hitit bayram törenlerine ait belgelerde, kutsanan tanrı ve tanrıçaların tapınaklarının, birçok kült merkezi görevlisi tarafından, bakım ve temizlikleri yapılarak, tanrıların yiyecek ve içeceklerini sağladıkları (Gavaz, 2011, s. 277). Diğer taraftan yerel kültürden doğrudan sorumlu kimseler arasında kral, rahipler ve görevliler dışında, çeşitli meslek gruplarına üye kimseler ile “x kentin halkı” olarak tanımlanan kent ileri gelenlerinin isimleri de geçmektedir (Gavaz, 2011, s. 61). Müzikli törenlerinde ilahi söyleyenlere ve çalgıcılara dansçılar ve hokkabazlar eşlik eder; şarkılar hem koro halinde hem de solo olarak Hititçe, Luvice, Palaca, Hurrice ve Hattice dillerinde söylenirdi (Conka, 2004, s. 58).

İnsan sesi birçok çalgı ile birlikte kullanılan bir enstrümandır. Bazı enstrümanlar insan sesine eşlik ederek ya da sadece insan sesiyle eserler icra edilmektedir. Bu eserler şarkılar, ilahiler gibi farklı müzik formlarında olabilir (Şahin, 2019, s. 84). Bu durum antik medeniyetler döneminde kutsal seremonilerde de uygulanmaktaydı.

Hitit ayinlerinin her bölümünde mutlaka müzik ve dans yer almaktadır. Tanrıların meşgul edilmesi, eğlenceli zamanlar geçirmesi gereklidir ve onlarla ilişkili kült törenleri kesintisiz ve eksiksiz yapılmalıdır. Antik metinlerde tıp ve iyileştirme ile ilgili ritüellerde de müzik vardır. Bazı iyileştirme ritüellerinde rahatsız olan kişiye yılan, arı ve kartaldan oluşan müzikli bir öykü anlatılmak suretiyle onun sağlığına kavuşması sağlanmaktadır. Müzik ve telkin yöntemiyle ilkel bir terapinin nasıl gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Sipahi, 2019, s. 87). Antik dönemlerdeki müzik tıp ilişkisi ile daha sonraki dönemlerde İslam filozofları da ilgilenmişlerdir. Kindî müziği enstrümanlar temelinde gök cisimleri ile ilişkilendirmiş ve müzik-tıp ilişkisini işlemiş ve müziğin insan ruh ve bedeni üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir.(Arslan, 2015, 51) Antik dönemlerde dini ritüellerin bir parçası olan müzik zaman geçtikçe daha sistemli hale gelmiş ve İbn-i Sîna gibi bazı filozoflar müziğin matematiksel, fiziksel temel üzerinde kurulu olduğunu ifade etmişlerdir (Arslan, 2015, s. 88).

Hattice olarak törenler esnasında kralın törene iştirakini belirten, müziğin başlayacağını gösteren seslenişler yapılmaktadır. Bunlar arasında aa, zinir zinir "müzik, müzik!", misa "al!", zinuriya zinuriya, Hurrice ari "yol!" ve Luwice "wariyati hapanusa!" en önemlileridir (Ünal & Başgelen, 2003, s. 147).

Literatürde "sankunni" olarak adlandırılan din görevlileri rahiplerdir. Kış bayramına ait bir metinde zilipuriatalla-adamları avluda huhupal- müzik aleti eşliğinde şarkı söylemektedirler.(ARIKAN, 2003, s. 13) Pek çok müzikal aktiviteyi bu rahipler yerine getirmektedir. KBo 10.25 VI 12'-15"te32 liri LÚNAR, şarkıcı/müziyen seslendirmektedir: "Arkasından Koruyucu Tanrının şarkıcısı/müziyeni liri çalar. Anunuwa kenti adamları birlikte yürürler. mari'lerine vurarak şarkı söylerler"(Şahin, 2019, s. 88-89). Bu metinde gördüğümüz gibi müziyenler Tanrının şarkıcısı olarak isimlendirilmektedir.

Antik Kanes/Kültepe kentinin şarkı geleneğini ise, bu kent çoktan yok olmuş olmasına rağmen, belirli bir müziyen grup (LUNAR URUKanes) devam ettiriyordu (Ünal & Başgelen, 2003, s. 146).

Hititlerde müziyenlerin eğitimi Türk mûsikîsindeki meşk usulüne benzer bir yöntemle yapılmaktadır. Müziyenlerin eğitimleri konusunda net bilgi olmamasına rağmen bir usta çırak ilişkisiyle yapıldığı tahmin edilmektedir (Şahin, t.y., s. 318). Antik medeniyetlerdeki müzik etkileşimi yakınçağda da devam etmiştir. Grek müziğinin, Batı'nın sanat müziğinin ses düzenini etkileyen en önemli ögesi, ses dizeleri olmuştur. Telli çalgıların, kitara ve lirin ses dizeleri, Dorya, Lidya, Frigya gibi Grek ülkelerinin aracılığıyla Hıristiyan müziğine ulaşmış, böylece Ortaçağda Grek dizeleri üzerine yapılan kurumsal çalışmalarla "kilise dizeleri" (yahut makamları) ortaya çıkmış, sonrada bugün bile kullanılmakta olan majör ve minör diziler kesinleşmiştir (Mimaroğlu, 2017, s. 21). Batı'ya da müzik Bizans'ın kilise müziği aracılığıyla ulaşmıştır. Bizans müziği başlangıçta Yahudi müziğinin etkisi altında gelişen yepyeni bir geleneğin örneğiydi (Mimaroğlu, 2017, s. 22).

Kültte görevli çok sayıda profesyonel müzisyen ve şarkıcı bulunmaktadır. Bunların başında Mezopotamya kaynaklarından da bildiğimiz LÚ.NAR=LÚ. *Kinirtalla* “müzisyen, şarkıcı” gelir. Bunlar başta lir olmak üzere hem müzik aletlerini çalar hem de şarkı söylerler. Aynı şekilde önemli bir görevlide “LÚ. GALA=LÚ. Şahtarili “Kült şarkıcısı”dır. LÚ. Halliyari “şarkıcı, müzisyen”, LÚ SİR=LÚ. İşhamatalla “erkek şarkıcı” ve MUNUS SİR = MUNUSİşhamatall “kadın şarkıcı” da yine üst düzeydeki müzisyenlerdir. Hititçedeki şarkı söylemek için “işhamai-/işhamiya” fiili kullanılır. Bu aynı zamanda müzik yapmak, müzik aleti çalmak anlamını da ifade eder (Dinçol, 2023, s. 316).

Arkeolojik belgelerde şarkıcıların törenlerde günler boyu şarkı söylediğini görebiliyoruz. Hitit kültür törenlerinin hazırlığını yaptıkları anlaşılın hazgara kızlarının SAL.MESHazarai- adı altındaki kadınlar topluluğundan oluştuğu görülmektedir. Hazgarai kadınlarının görevleri arasında; sunakları gerekli yerlere yerleştirmek ve kurban olarak sunulan ekmeğe, içki, meyve vb. sunuları taşımak gelmektedir. Hitit kültür törenlerinde görevli olan hazgara kadınları dışında hazgara kadınları ile birlikte geçen diğer kültür personelinin ise kurt adamlar olduğu görülmektedir. Hititlere ait bir kültür envanter metninde ise hazgara kadınlarının tek başına şarkı söyledikleri anlaşılın birlikte aynı zamanda tanrıların eğlendirilmesi törenlerinde de görevleri olduğundan bahsedilmektedir (Oral, 2021, s. 643). Hititlerin müzikleri ile ilgili bilgiler sarayda yapılan ayinlerin ve ritüellerin anlatıldığı resmi kayıtlardan öğrenilmektedir. Saray arşivlerinde yer alan çiviyazılı tabletler bize bu bilgileri vermektedir.

AN.TAH.ŞUMSAR bayramını konu alan KBo XXX 69 nolu metinde kral ve kraliçenin Tapala Dağı’nda yaptıkları kutlamalara dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda “Kaneşli şarkıcılar şarkı söyler” ifadesi geçmektedir. Çiviyazılı metinlere isimleri geçen bu kişiler, tanrıları içme törenlerinde görev alan şarkılar ve ilahiler seslendiren, müzisyen topluluğu olarak isimlendirilebilir (Gavaz, 2011, s. 237). Tahirpa ile ilgili olarak bir metin yerinde; Tahirpa şehri yolunda zintuhi- kadınlarının şarkı söyledikleri belirtilmiştir (Gavaz, 2011, s. 228). LÚ.MEŞNAR URUKaniş Kaniş kenti şarkıcıları, bayram törenlerinde pek çok kez karşımıza çıkarken yalnızca LÚMEŞ URUKaniş Kaniş kenti adamları şeklinde topluluklar da törenlerde şarkı söylerken kaydedilmişlerdir (Şahin, 2019, s. 93).

Dans ve müziğin ölüm ritüellerinde kullanılması günümüze kadar ulaşan birçok kültür içerisinde yer almaktadır. Ölüm ritüeli en basit şekliyle ilk insanın ölümüyle başlamış zamanla içerik ve uygulama yöntemleri farklılıklar arz etmiştir. Yakınçağ kültürleri incelendiğinde hâlâ dans ve müzik eşliğinde ölümlerine uğurlama törenleri yapan toplumlara rastlamaktayız (İ. Yiğit, 2023, s. 352).

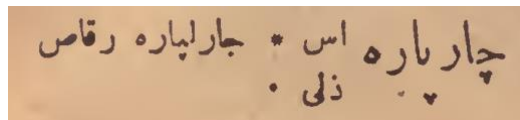
Hattuşa dışındaki Osmankayası’nda bulunan Hitit mezarlığı, Hititlerin ölümlerini hem yakıtığını hem de gömdüğünü göstermektedir (Schwemer, 2023, s. 226). Hititler ölümlerini yakarak veya gömerek defnetmektedirler. Hitit metinlerinde ölü yakma törenlerinde de lir eşliğinde şarkılar söylenmekte, ağıtlar yakıp dualar etmektedirler. Ölünün ruhu için içki seremonileri yapılmaktadır.

Hitit metinlerinde sazın karşılığı olarak isimlendirilen ^{GİS}TIBULA sazı/çalgısı ölüm törenlerinde kullanılmaktadır. Ölünün ruhu için gerçekleştirilen törenlerde bu enstrüman ile şarkılar seslendirilmektedir. Bu törenler eski Türklerin yuğ törenlerini aklı getirmektedir. Eski Türklerde de ozanlar ölünün arkasından saz çalmaktadırlar (Masalçı Şahin, 2020, s. 125). Ölünün başında bağlama çalma geleneği Aleviler tarafından Anadolu'da Tunceli gibi bazı bölgelerde hala yaşatılmaktadır.

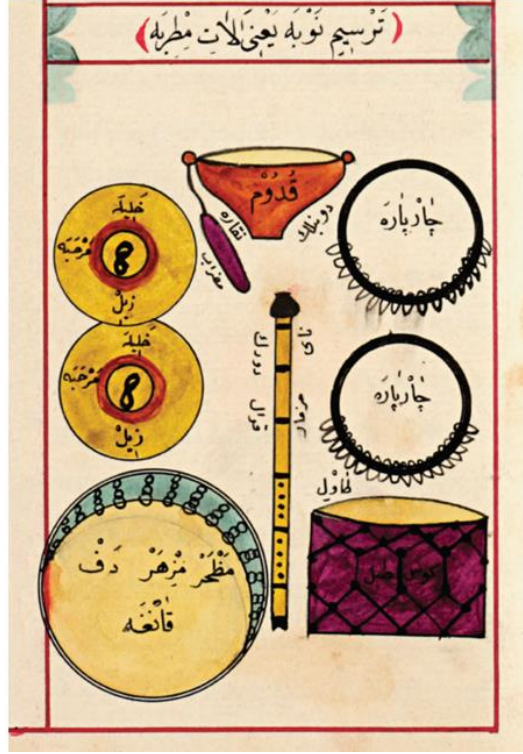
Hitit dönemine ait müzik notaları bilinmese de müzik tasvirli kabartmalara ve yazılı metinlere göre Hititler tarafından kullanılan çalgı aletleri telli, üflemeli ve vurmali olarak üç ana kısma ayrılabilir. Bulunan yazılı tabletlerde müzik aletlerinin nasıl akord edildiği ve çalındığını açıklayan bazı bilgiler vardır. Bunlara göre o dönemde kullanılan müzik ölçülerinden birisi bizlerin bugün de kullandığı do-re-mi ölçüsüdür (Conka, 2004, s. 58).

Kült gereci olarak kullanılan lirin arptan, tamburanın da lirden sonra söylendiği sırayla M. Ö. 4. Binde ve 3. Binde ilk kez ortaya çıktıkları kabul edilmektedir (Ensert, 2013, s. 34).

Hitit tasvir sanatında çalpara/zil çalan müzisyenlerin ilk örnekleri, kabartmalı vazolardaki alaylarda betimlenmiştir. Büyük vazodaki siyah elbiseli kadın müzisyen hem zil çalıyor hem de şarkı söylüyor olmalıdır. Kadın müzisyenin elindeki zillerin üst üste, iki ayrı disk şeklinde gösterilmesi, kabartmalı vazolarda yeni bir uygulamadır (Yıldırım, 2013, s. 90). Türk İslam Tasavvuf geleneğinde enstrümanlar ile ayinler yapan tarikatlar mevcuttur. Kadim medeniyetlerin yaşadığı bazı kültürel ve dini unsurların kalıntılarına yakınçağda farklı medeniyetlerde rastlamak mümkündür. Dini ritüellerde enstrüman kullanma geleneği antik medeniyetlerden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hitit dini ritüellerinde kullanılan çalpara enstrümanı tasavvuf musikisinde de kullanılmaktadır. Nazariyat kitaplarında çârpâre(چارپاره) olarak isimlendirilen enstrüman dini müziğin bir parçası olarak geçmektedir. çârpâre(چارپاره) Osmanlıca sözlüklerde çarpâre (چارپاره) olarakta geçmektedir. Anlam olarak Lehçe-i Osmânî sözlüğü raks zili olarak anlamlandırmaktadır. (“Çârpâre”, t.y., s. 11) Bu enstrüman nevbe törenlerinde kullanılmaktadır. Diyanet İslam Ansiklopedisi Nevbe'yi şöyle açıklamaktadır: “Hem Arap hem Fars dilinde yer alan sıra, nöbet” manasındaki nevbe/nevbet kelimesi daha çok tekke (tasavvuf) müziğinde kullanılmıştır. Nevbe, tekkelerde belirli ritim enstrümanlarının, seslerin iştirakiyle yapılan özel törenlerin ve bunlarda yer alarak seslere eşlik eden ritim sazlarının adı olduğu gibi bazı tarikat zikirleri esnasında kullanılan özel bir ritim enstrümanının da adıdır.” (“NEVBE”, 2007, s. 37)

Fotograf 2: Lehçe-i Osmânî sözlüğü çârpâre maddesi

Fotoğraf 4: Tarikatlarda kullanılan musiki aletleri eski nazariyat kitaplarında bu şekilde resmedilmektedir. Sağda (yukarıdan aşağıya) çârpâre-çârpâre enstrümanının fotoğrafı yer almaktadır (İnançer, 2016, s. 320).

Hitit müziğinde en sık kullanılan enstrümanlardan birisi Sümerce olarak kaydedilmiş olan “GİŞ D.INANNA” dır. Kelime anlamı olarak “Tanrıça İnanna’nın tahtası” demektir.(Dinçol, 2023, s. 323) Boynuz, görevliler tarafından üflenerek işaret aracı olarak kullanılmaktadır. Tanrıça İnara’nın mitlerinde bir keçi boynuzu ile tanrıya haber ulaştırılmaktadır (Masalcı Şahin, 2020, s. 95).

Tanrıyı içme törenlerinde kral tarafından boynuzun bir dini tören aracı olarak kullanılmaktadır. Boynuz şekilli enstrüman farklı dinlerde kullanılan sembolik bir imgedir. Z Dergisinde “Nâkûr’un Sesi” Ya da “Sûr’a Üfleme” başlıklı bir yazıda boynuz şekilli bir enstrüman olarak figüre edilen sur buna örnektir:

“Elmalılı Hamdi Yazır: Nâkûr, sûr gibi ağızla üfl enerek çalınan boruya denir. Boru çalmak, ahiret yolculuğu için emr-i ilahinin zuhurudur. ‘Üfürülen boynuz’u kullanacak olan İsrâfil, boruyu andıran bu enstrümana üfleyerek çıkaracağı müzik ya da ses ile ilk seferinde bütün varlığı bozuma uğratarak kıyameti başlatacak; ikinci seferinde ise ölü olan bütün canlılar dirilecektir (“Nâkûr’un Sesi” Ya da “Sûr’a Üfleme”, 2020, s. 32-33).

Yahudilerin tapınak müziği Levit denen müzisyenlerin elindeydi. Hz. Süleyman çağındaki tapınak törenlerinde “hasasra” adı verilen bir tür trompet, “magrefa” adını taşıyan bir tür org ve “zilçal” adlı bugünün orkestra ziline benzeyen bir vurma çalgısı

başlıca çalgılar arasındaydı. Bunların yanında Yahudilerin Mısırla, eski Yunanla ve türlü Asya ülkeleri ile ortak çalgıları vardı (Mimaroglu, 2017, s. 22).

Kral ve kraliçe eşliğinde bazı bayramlarda tanrılar için flüt çalan çalgıcılar vardır. AN.TAH. ŞUM bayramının on altıncı gününde kral ve kraliçe tanrı “Hulla”yı içerler ve bu esnada flüt çalan adamlar müzik icra ederlerken ALAM.ZU adamı da söylemektedir (Masalcı Şahin, 2020, s. 89). Yakınoğu’da ilk piktografik karakterli arkaik tabletler üzerindeki yazı işaretleri arasında Sumerce okunuşu “BALAG” olan üç telli bir arp bulunmaktadır (Ensert, 2013, s. 34). Ur’da bulunan yazılı tabletlerin en önemlisi Sümer ve Akadları birleştiren Kral Sargon’un kızı ve aynı zamanda Ay Tanrısı Nanna’nın tapınağında görevli bir rahibe olan Enheduanna’nın Sümerli aşk ve savaş tanrıçası İna’ya yazmış olduğu ilahilerdir. Bunlar yakın doğunun en eski edebiyat örnekleridir (Conka, 2004, s. 58).

Hitit kült törenlerinde önemli bir kavramda “Libasyon”dur. M.Ö. 2 binlerde tanrılara bazı sunumlar yapılmaktaydı. Bu sunumlarda ekmek ve içki gibi gıdalar sunulurdu. Çalınan müzik enstrümanlarından içki içildiği de belgelerde geçmektedir. Tanrıların memnuniyetsizlikleri veya onlara karşı en ufak işlenen bir suç karşısında onların öfkesinin çekileceği düşünülerek bu törenlere büyük önem verilirdi. Törenlerde ilahiler söylenir, şarkılar eşliğinde çalınan enstrümanlar ile tanrılara sunular yapılırdı. Boğa, geyik gibi kutsal sayılan hayvan biçimli kaplar ile, tanrılara haber verme aracı olarak kullanılan boynuz enstrümanlar ve özel kaplar ile sunular yapılır, kült törenleri düzenlenirdi. Bu özel kaplara sıvı süt, bal, şarap, bira gibi içecekler konulurdu. Katı olarak ise et ekmek, yağ ve buğday türleri konulurdu. Libasyon yapıldığında tanrıların içildiği bildirilmekte ve bu suretle dini inançlara göre her halde Tanrı ile birleştiği düşünölmekte idi (Sedat, 1967, s. 514). İslam literatüründe “İttiâd” kavramı “Allah’ın bir kısım varlıklara hulûl ederek onlarla birleşmesi” anlamına gelmektedir. Burada geçen “Hulûl” kavramı da “İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim” olarak anlamlandırılmaktadır. Hititlerin tanrı ile birleşmesi durumu İslam literatüründeki hulûl ve ittihâd kavramları ile ifade edilebilir.(İTTİHÂD, t.y.) Tanrılara sıvı veya katı kurban sunarken ve özel bir uygulama olan “kral ve kraliçenin tanrıları içmesi” sırasında müziğin yoğun bir şekilde devreye girdiği gözlemlenmektedir.(Dinçol, 2023, s. 316) Yoğun müzikle yapılan kral ve kraliçenin tanrıları içmesi uygulamasını İslam literatüründe “vecd” kavramı ile ifade edilebilir. Vecd, insanın dış dünya ile ilişkisinin tamamen kesilerek Allah’la bir olma duygusunun yaşanmasıdır. Batı dillerinde vecd karşılığı kullanılan "extase" kelimesi, kendinden dışarı çıkma anlamına gelir. Yani ruhun bedeninin etkisinden kurtularak Allah’la birleşmesi, Allah’ın varlığında kendini yok etmesi halidir (Peker, 1993, s. 51).

Libasyon törenlerinde görölen *sawatar* isimli boynuz şekilli enstrüman ve içecek sunumu yapılan alet tanrıların karşısına çıkarılmadan önce bakımları yapılmakta, yağlanmaktadır (Masalcı Şahin, 2020, s. 93). Vurmalı çalgılar arasında geçen ^{URUDU}tambura-/tampura-enstrümanı bakır bir nesne olarak kayıtlarda geçmektedir. Hatti kökenli ve tamburin, def

veya davul gibi bir alet; zil ve çingirakları olabilir (Ünal ve Başgelen, 2003, s. 143). H. Kübra Ensert tambura hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Cura, bulgari, bağlama, bozuk, meydan sazı ve çöğür gibi mızrapla çalınan, telli ve bir ses sandığından uzanan perdeli sapı olan çalgılar grubu tambura olarak isimlendirilmektedir. Tamburaların Anadolu’daki en yaygın kullanımı Erken Hitit Dönemidir. Mızrapla tambura çalan bir erkek müzisyen şeklindeki pişmiş topraktan Kumrulu ritonu Duru tarafından Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilirken, Bachmann Ritonun daha geç bir zamana ait olabileceği fikrindedir. Tamburalar, Erken Hitit Dönemine tarihlenen İnandık, tek ve çok frizli Hüseyindedeki kült vazoları ile Alishar, Boğazköy kült vazo parçaları üzerinde görülür. Erken Hitit Dönemi ile çağdaş Samsat (Adıyaman)’tan ele geçen boyalı bir kap parçası üzerinde de tambura çalan bir erkek tasviri bulunur. Hitit İmparatorluk Dönemine tarihlenen Alacahöyük orthostatlarındaki mızrapla çalınan tambura ise görüntüsüyle tarı ve gitarı anımsatmaktadır (Ensert, 2013, s. 35).”

Görülebileceği üzere antik medeniyetlerde dini müzik çok önemli bir yere sahiptir. Müziğin yapılaş gayesi bu dönemlerde dini nitelik taşımaktadır.

Sonuç

Dini müziğin kökenleri kadim medeniyetlere kadar giden binlerce yıllık bir geleneğin ürünüdür. Günümüzde eğlence kültürünün en önemli araçlarından olan müziğin ilk ortaya çıkışının dini kaygılarla olması bu sanatsal alana kutsallık atfedilmesine neden olmaktadır. Antik çağlarda ve farklı dönemlerde kutlanan bayramların özü ziyafet, dans ve müziktir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde net bir şekilde diyebiliriz ki müzik ve dansın ortaya çıkışında din en önemli etkidir. Müzik ve dans üzerinde oluşturduğu etki neticesinde de dini müzik ortaya çıkmıştır. Günümüzde felsefe de olduğu gibi müzik üzerinde de Eski Grek kültürünün etkisi vardır. İsmi bile Grek kültüründen üretildiği müziğin antik medeniyetlerde de gündelik hayatın önemli bir unsur olduğu Yunan kültüründen binlerce yıl öncesine bu sanatın icra edildiğini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Yunan kültürüyle özdeşleşen “Müzik” kavramının antik medeniyetlerde dini müzik olarak binlerce yıl yaşayarak Grek kültürüne kadar geldiği bir gerçektir. Müziğin kaynağına gitmek gerekiyorsa Yakındoğu ve Mezopotamya’dan başlamak gerektiği ve Anadolu toprakları üzerinden Yunan kültürü ile buluştuğunu düşünüyoruz. Bu önyargıdan kurtularak antik medeniyetlerde müzik ve dini müzik kavramını çalıştık.

Kaynakça

Ak, A. Ş. (2014). *Türk Din Müsiki: Camî ve Tekke Müsiki*. Akçağ.

Alvan, T., & Alvan, M. H. (2016). *Saz ve söz meclisi: " şiiir ve musıkî medeniyetimiz"*. Şule Yayınları.

- Arıkan, Y. (2003). Hitit Çivi Yazılı Kaynaklarında Zilipuriatalla- Görevlisi. *Archivum Anaticum-Anadolu Arşivleri*, 6(2), 1-26.
- Arslan, F. (2015). *İslam Medeniyetinde Musiki*. Beyan Yayınları.
- Attali, J. (2017). Gürültüden müziğe. *GG Türkmen, Çev.*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Conka, S. (2004). Hititlerde Müzik. *Atlas Dergisi*, 3, 58.
- Çârpâre. (t.y.). İçinde *Lehçe-i Osmânî* (C. 2, s. 1065).
- Çetinkaya, Y. (2014). *İhvan'ı Safa'Da Musiki düşüncesi*. İnsan Yayınları.
- Dinçol, B. (2023). Hititlerde Müzik ve Dans. İçinde *Hititler: Bir Anadolu imparatorluğu*. Yapı Kredi Yayınları.
- Düzenli, P. (2014). *İslam Kültür Tarihinde Musiki*. Kayıhan Yayınları.
- Elbaş, O. (2010). Hitit Müziği, Müzisyenler ve Çalgıları. 7. *Uluslararası Hititoloji Kongresi*, 245-261.
- Elbaş, O. (2017). Hitit Müziği, Müzisyenler, Dans ve Çalgılar. *Akob Akdeniz Opera ve Bale Kulübü Kültür Sanat Dergisi*, 41-42, 30-46.
- Ensert, H. K. (2013). Eski Anadolu'da Müzik ve Günümüze Etkileri. *Çorum ve Kültür*, 29-47.
- Ergener, R. (2022). *Anadolu'nun Kültürel Kökleri Tarih, Mitoloji ve Din*. Maya Kitap.
- Erol, L. (2010). Anadolu Müzik Kültürü Birikiminin Dünya Müzik Tarihi İçin Anlamı. 7. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1, 285-297.
- Gavaz, Ö. (2011). *Hitit Krallarının kült gezileri ve Tanrılar için Düzenledikleri Merasimler* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- İnançer, Ö. T. (2016). İstanbul'da Tarikat Ayin ve Zikirleri. *Antik Çağdan*, 21, 316-327.
- İTTİHÂD. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 13 Eylül 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/ittihad>
- Jie, J. (2015). *Çin müziği: Eski ve modern çağlardan yankılar*. Kaynak Yayınları.
- Karaağaç, B. (2018). Arkeolojik Çağlarda Anadolu'da Müzik. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 285-298.
- Kılınç, U. (2019). *Mitolojinin Müziği* (1. Baskı). Karum Yayınları.

- Masalıcı Şahin, G. (2020). *Hititlerde müzik, müzik aletleri ve müzisyenler*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Mimaroğlu, İ. K. (2017). *Müzik tarihi*. Varlık Yayınları.
- Nacakcı, Z. (2021). İnsan-kültür-müzik (Varoluştan müzik kültürüne). *Müzik Kültürü*, (Ed. Alaattin Canbay, Zeki Nacakcı), Ankara: Pegem Akademi.
- Nâkûr'un Sesi" Ya da "Sûr'a Üfleme. (2020). *Z Kültür Sanat Şehir Tematik Dergi*, 4, 32-33.
- NEVBE. (2007). İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 37-38).
- Oral, E. (2021). Hititlerde Dinsel Törenler, Bayramlar ve Festivaller. *Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 7(39), 635-644.
- Özcan, N. (1994). DİNÎ MÛSİKÎ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 359-360). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dini-musiki>
- Özcan, N., & Çetinkaya, Y. (2020). MÛSİKÎ. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, ss. 257-261). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Peker, H. (1993). Tasavvuf psikolojisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 35-52.
- Schwemer, D. (2013). Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı. Eds. M. Doğan-Alparslan-M. Alparslan, *Hititler. İstanbul*, 432-449.
- Schwemer, D. (2023). Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı. İçinde *Hititler: Bir Anadolu imparatorluğu* (ss. 219-228). Yapı Kredi Yayınları.
- Sedat, A. (1967). Libasyon Kapları" Gaga Ağızlı Desti" ile" Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları. *Bellekten*, 31(124), 513-530.
- Sipahi, İ. T. (2019). Hititlerde Dans-Müzik ve Günümüze Yansımaları. *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71-97.
- Şahin, G. M. (t.y.). *Hitit Dini Törenlerinde Müzisyenler*.
- Şahin, G. M. (2019). Hititçe Metinlerde Geçen Bazı Yerel Şarkıcılar Üzerine. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 13(1), 83-100.
- Tanrıkorur, C. (2016). *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*. Dergah Yayınları.

- Turabi, A. H., Yeprem, M. S., Arslan, F., Çakır, A., Akpınar, H., Harmancı, A. B., Özden, E., Tıraşçı, M., Sezikli, U., & Karabaşoğlu, C. (2021). *Türk din musikisi el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Uçan, A. (2015). *Türk Müzik Kültürü, Genişletilmiş 3. Basım, Ankara: Evrensel Müzik ve Yayınevi.*
- Ünal, A., & Başgelen, N. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu (C. 2)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yıldırım, T. (2002). Hüseyindedede Tepesi'nde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir Müzisyen. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1-2), 1-7.
- Yıldırım, T. (2013). Hüseyindedede Kazısı ve Eski Hitit Sanatı'na Katkıları. *Çorum Kültür ve Sanat Bilim, Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi*, S, 14, 76-92.
- Yiğit, İ. (2023). *Mısır'dan İskandinavya'ya Dans, Müzik Din İlişkisi*. 352-367.
- Yiğit, T. (2005). Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 55-69.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.9>

Volume 7/3

2023 p. 145-158

ALTERNATIVE TREATMENT PREFERENCES AND HEALTH PERCEPTIONS OF ADULTS IN ŞANLIURFA¹

ŞANLIURFA'DA YETİŞKİN BİREYLERİN ALTERNATİF TEDAVİ TERCİHLERİ VE SAĞLIK ALGILARI

Suzan HAVLİOĞLU*

Hüseyin ERİŞ**

Şevket ÖKTEN***

ABSTRACT

This study was conducted to determine the alternative treatment preferences and health perceptions of those who were 18 and older in Şanlıurfa. This is a descriptive study whose population consists of individuals who are 18 and older. In the study, 482 people who volunteered to participate were reached between 01.07.2022 - 01.09.2022. A socio-demographic information form and Health Perception Scale with 30 items were used to collect data, which we prepared by making a literature review. 72.2% of the individuals who participated in the study stated that they went to an herbalist/healer, one of the alternative medicine methods. Then, 57.7% of them stated that they used the prayer method and 28% of them stated that they used the cupping (hijama) method, respectively. The mean score of the health perception scale was found as higher among younger ones, university graduates, those who did not take drugs regularly, those who saw a doctor before using alternative treatment methods, and those who benefitted from the treatment which the doctor administered. Within the direction of these results, in order to increase the health perception of individuals, making attempts to raise the education level and extend GETAT (traditional and complementary medicine training) centers to enable the proper and effective use of alternative treatment may be important steps in terms of preventive health services.

¹ This study was presented in International Multidisciplinary School - Conference in Medical and Healthcare Sciences December 09-11, 2022 / Tbilisi, Georgia with the title "Reasons to Prefer the Alternative Medicine: The Case of Şanlıurfa".

* Assoc. Prof. Dr., Harran University, Health Services Vocational School, E-mail: suzanhavlioglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5593-5688, Ankara, Türkiye.

** Asst. Prof. Dr., A Harran University, Health Services Vocational School, E-mail: erisharran@hotmail.com, ORCID 0000-0002-1685-9819, Ankara, Türkiye.

*** Prof. Dr., Harran University Science Faculty, Department of Sociology, E-mail: sevketokten@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8240-4911, Ankara, Türkiye.

Key Words: *Alternative Medicine, Complementary Medicine, Health Perception*

ÖZ

Bu çalışma Şanlıurfa’da yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin alternatif tedavi tercihlerinin ve sağlık algılarının saptanması amacıyla yapılmıştır. Çalışma tanımlayıcı tipte olup evrenini Şanlıurfa’da yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Çalışma da 01.07.2022 – 01.09.2022 tarihleri arasında çalışmaya katılmaya gönüllü 482 kişiye ulaşılmıştır. Verilerin toplanmasında literatür taranarak tarafımızdan oluşturulmuş 30 soruluk sosyo-demografik bilgi formu ve Sağlık Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin %72,2’si alternatif tedavi yöntemlerinden attara gittiğini belirtmiştir. Daha sonra sırasıyla %57,7’si dua yöntemini ve %28’i hacamat yöntemini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Yaşı daha genç olanlarda, üniversite mezunlarında, sürekli ilaç kullanmayanlarda, alternatif tedavi yöntemini kullanmadan önce doktora gidenlerde, doktorun uyguladığı tedaviden fayda görenlerde sağlık algısı ölçeği puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda bireylerin sağlık algısını arttırmak için eğitim seviyesini yükseltecek girişimlerde bulunulması ve alternatif tedavi yöntemlerinin doğru ve etkin kullanımının sağlanması için GETAT merkezlerinin yaygınlaştırılması koruyucu sağlık hizmetleri açısından önemli bir adım olabilir.

Anahtar Kelimeler: *Alternatif Tıp, Tamamlayıcı Tıp, Sağlık Algısı*

Introduction

Despite the remarkable advances in traditional medicine, the use of complementary and alternative medicine (CAM) is highly prevalent. The global prevalence of CAM use is 9.8%-76.0% (Harris et al. 2012). The rate of CAM use was found as 33.2% in the United States of America (USA) and 0.3%-86% in EU countries (Clarke et al., 2015; Eardley et al., 2012). It was stated that the use of CAM was highly prevalent in other developed countries like Australia, Korea, Canada, Singapore, and Japan (Veziari et al., 2017). It is known that such practices are mostly preferred by patients with cancer and chronic diseases in Turkey (Çakmak and Nural, 2017). It is stated that it varies between 22.1% and 84.1% in cancer patients (Kav et al., 2008) and between 12.8% and 85.7% in hypertension patients (Kes et al., 2016). In a study conducted in the countryside, it was stated that the use of CAM among geriatric patients was 98.3%, and in another study, it was stated that 54.3 of elderly people used CAM methods (Dedeli and Karadakovan, 2011; Sağkal et al., 2013).

There are various reasons for using CAM services. It is used especially for the treatment of conditions related to pain and stress (Kopansky-Giles et al., 2010; Hollenberg et al., 2010), chronic diseases like diabetes, cancer, hypertension, or mental illnesses (Spinks and Hollingsworth, 2012). In various diseases, primarily chronic diseases; treatment failure, long-term treatment, anxiety arising from drug-induced adverse effects, and the thought that CAM methods are more harmless are seen as the reasons which lead patients to use Cam (Boneberger et al., 2010; Hughes et al., 2007).

No matter the reason for use, the most worrying thing regarding people who prefer these practices is that they can be late for making a diagnosis and undergoing medical treatment

or the action of incompetent people or getting harmed due to adverse effects of the method used. Hence, it becomes important to know which traditional and alternative practices are used within the society to what extent, and with which purposes (Ozer et al., 2020). Because even though the definition of disease is universal, disease perception and used treatment methods can be cultural (Aytaç and Kurtdaş, 2015). Health perception is the general expression of individuals' feelings, thoughts, concerns, prejudices, and expectations about their health. Individuals describe their state of being healthy as good or bad, and according to their subjective expressions, their health perceptions affect their health protection and promotion behaviors and self-care management (Durmaz et al., 2020). Health perception in today's societies has changed dramatically in line with the recent developments in modern medicine. In health systems and services, beyond being curative, preventive/protective understanding has pervaded. Although the developments in modern medicine have contributed much to strengthening this understanding, the existence of an understanding developed socio-culturally cannot be denied. Now, the concepts of health and disease have started to be discussed from a sociological perspective (Dikici and Sağlam, 2021).

Complementary and alternative medicine treatments may even replace traditional medicine. Because, in addition to its positive and negative outcomes, the increasing use and cost of CAM affect the lives of individuals and societies, and it has become a major public health problem (Bahall, 2015). This study was planned to determine the alternative medicine preferences of individuals who are 18 and older in Şanlıurfa.

Materials and Methods

This is a descriptive study whose population consists of individuals who are 18 and older. According to the 2020 address-based population registration system, the population who was 18 and older was 1.353.461 in Şanlıurfa. The sample size was found as 384. In the study, 482 people who volunteered to participate in the study were reached between 01.07.2022 - 01.09.2022. In the study, data were collected with face-to-face interviews method by using the purposive sampling method.

Data Collection Tools

A socio-demographic information form and Health Perception Scale with 30 items were used to collect data, which we prepared by making a literature review.

Introductory Information Form

This form consists of 30 items including their opinions regarding gender, education level, marital status, occupation, income level, the status of using cigarettes and alcohol, the existence of chronic disease, regular drug use, the existence of health personnel among family members, accessing information regarding health, the status of using alternative treatment preferences.

Health Perception Scale

Health Perception Scale was developed by Diamond et al. in 2007, and Turkish reliability and validity it was tested by Kadioğlu and Yıldız in 2012. HPS is a 5-point Likert-type scale that consists of 15 items and four sub-factors. 1st, 5th, 9th, 10th, 11th, and 14th items are positive attitudes, 2nd, 3rd, 4th, 6th, 7th, 8th, 12th, 13th, and 15th items are negative statements. Positive statements were scored as "strongly agree=5", "agree=4", "neither agree nor disagree=3", "disagree=2", and "strongly disagree=1". Negative statements were scored inversely. The lowest score which can be obtained from the scale is 15 and the highest is 75. The higher the total score of the person indicates that the level of health perception is high, low scores indicate health It shows that the level of perception is low (Diamond et al., 2007). In the original study of the scale, Cronbach's alpha coefficient was stated as .77 for nursing students, and .70 for the families of students (Kadioğlu and Yıldız, 2012). Cronbach's alpha coefficient was found as .71 in our study.

Study Variables

Independent Variables

Participants' age, gender, education level, marital status, occupation, income level, the status of using cigarettes and alcohol, the existence of chronic disease, regular drug use, the existence of health personnel among family members, access to information regarding health, the status of using alternative treatment preferences were independent variables.

Dependent Variables

The total score of the health perception scale of participants and the mean scores of sub-dimensions were dependent variables.

Data Analysis

Findings obtained from the study were analyzed with SPSS 22.0 package program. Descriptive statistics (number, percentage, mean), independent sample t-test, ANOVA analysis, and correlation analysis were made for data analyses.

Ethical Considerations in the Study

To conduct this study, permission was obtained from the Harran University Social and Human Sciences Ethics Committee, (01.04.2022/50) Şanlıurfa Governorate and the individuals who would participate in the study.

This study was funded by Harran University Scientific Research Project no 2022/22096.

Results

It was found that 57.9% of the individuals who participated in the study were 18-34 years old, 59.5% of them were male, 44.6% of them had secondary school degrees or below, 58.5% of them were married, and 31.3% of them were workers. It was found that 48.8% of the participants had lower income than their expenses, 55% of them did not smoke, 89% of them did not drink alcohol, and 82% of them did not take drugs regularly. The rate of those who did not have any chronic disease was 85.1%. In the study, the rate of those who had a family member that was health personnel was found as 26.3%. 41.1% of

the participants stated that they reach information regarding health from health personnel and 40.7% of them stated they reach on the internet.

Opinions of individuals who participated in the study regarding alternative treatment preferences are shown in Table 1. 87.6% of the individuals who participated in the study stated that they went to see a doctor before, and 65.6% of them stated that they benefitted from the treatment the doctor administered. The participants stated that they mostly went to the healer/herbalist as an alternative treatment method and that they were mostly recommended by their friends/neighbors to use alternative treatment methods. In addition, while 46.3% of the participants stated that they know about alternative treatment methods, 24.1% of them stated that they did not know anything about them. 60.2% of individuals stated that the payment they make for a herbalist/healer/bonesetter was less than what they made for the examination in the hospital and drugs.

Table 1. Opinions of Participants Regarding Alternative Treatment Preferences (n=482)

Variables		N	%
Have you ever seen a doctor?	Yes	422	87.6
	No	60	12.4
Did you benefit from the treatment the doctor administered?	Yes	316	65.6
	No	88	18.3
	Partially	78	16.2
Whom did you go for alternative/complementary?	Healer/Herbalist	348	72.2
	Bonesetter	165	34.2
	Sheik/Hodja	141	29.2
	GETAT	33	6.8
If yes, who recommended it?	Friend/neighbor	377	78.2
	Relative	178	35.3
	Health Personnel	53	10.9
	Other	66	13.7
Do you have information about alternative/complementary treatment methods?	Yes	223	46.3
	No	116	24.1
	Partially	143	29.7
Is the payment you make for the herbalist/healer/bonesetter less than the payment you make for the examination in the hospital and drug?	Yes	290	60.2
	No	122	25.3
	Same	70	14.5

Opinions of individuals who participated in the study regarding alternative treatment preferences are shown in Table 2. 72.2% of the individuals who participated in the study stated that they went to an herbalist, one of the alternative medicines. Then, 57.7% of them stated that they used the prayer method and 28% of them stated that they used the cupping (hijama) method, respectively. 66.6% of the individuals who participated in the study stated that they went to a healer/bonesetter for backache, knee pain, and arthritis, 42.8% of them stated that they went to an herbalist/healer for stomach/intestine problems, and 15.2% of them stated that they went to bonesetter for fractures and dislocations.

Table 2. Opinions of Participants regarding Alternative Treatment Use (n=482)

Variables	Groups	N	%
Which Alternative/Complementary Medicine Methods Have you ever Used?	Healer/Herbalist	348	72.2
	Pray	278	57.7
	Cupping (Hijama)	135	28.0
	Applying Leeches	57	11.8
	Acupuncture	7	1.5
	Ozone	6	1.2
	Apitherapy	3	0.6
	Phytotherapy	2	0.4
	Spa Treatment	50	10.3
	Larval Therapy	0	0
	Mesotherapy	4	0.8
	Prolotherapy	1	0.2
	Reflexology	4	0.8
	Amulet	60	12.4
	Music Therapy	22	4.6
	Homeopathy	2	0.4
	Osteopathy	0	0
	Chiropractic	1	0.2
	Hypnosis	2	0.4
	Other	5	1.0
The Reasons for Preferring Alternative/Complementary Medicine Methods (482 people)	Herbal	125	25.9
	These methods are harmless and natural.	224	46.4
	They are easy to access.	175	36.3
	There are people around me who used them and benefitted from them.	126	26.1
	They heal faster.	125	25.9
	They are as effective as medical treatment is.	123	25.4
	Belief/Religious Reasons	62	12.8
	I think they are protective against diseases.	51	10.5
	I could not find a solution with modern medicine.	39	8.0
	Other	62	12.8
Did you benefit from the treatment you received from them?	Yes	252	52.3
	No	75	15.6
	Partially	155	32.1

96.9% of the participants who went to a bonesetter stated that they went for fracture and dislocation, and 27.3% of them went for spondylolisthesis. 70.2% of those who went to a sheik/healer stated that they went for a visit, 41.8% of them went for an amulet, and 21.3% of them went for their psychological problems. While the rate of those who went to a

sheik/healer to have a child was 7.1%, the rate of those who went for having cast a spell was 7.8%. 46.4% of those who used alternative treatment methods stated that they were harmless and natural, and 36.3% of them stated that these methods were easy to access. 52.3% of these participants stated that they benefitted from the treatment they received from them. Participants scored 14.27 ± 4.24 in the "Control Center" sub-dimension, 10.55 ± 2.13 in the "Self-Awareness" sub-dimension, 11.50 ± 3.54 in the "Certainty" sub-dimension, 11.22 ± 2.41 in the "Importance of Health" sub-dimension, 47.56 ± 7.08 in Health Perception Scale in total.

The comparison of the Health Perception Scale and its sub-dimensions' mean scores according to the socio-demographic features of participants is shown in Table 3. The mean of the "Control Center" sub-dimension according to the gender, education level, and marital status of participants was statistically significant ($p < 0.05$). The mean of the "Self-Awareness" sub-dimension according to the level of income and the status of using drugs regularly of participants was statistically significant ($p < 0.05$). The mean of the "Certainty" sub-dimension according to the education level, and occupation of participants was statistically significant ($p < 0.05$). The mean of the "Importance of Health" sub-dimension according to the level of income of participants was statistically significant ($p < 0.05$). The total mean score of the "Health Perception Scale" according to the age, education level, and status of using drugs regularly of participants was statistically significant ($p < 0.05$).

Table 3. Comparison of the Health Perception Scale and its Sub-Dimensions' Mean Scores according to Socio-demographic Features of Participants

Variables	Control Center	Self-Awareness	Certainty	Importance of Health	Total
	N ± SS	N ± SS	N ± SS	N ± SS	N ± SS
Age					
18-34 (279)	14.77±4.27	10.51±2.03	11.76±3.47	11.12±2.43	48.19 ± 6.95
35-83 (203)	13.59±4.12	10.61±2.27	11.13±3.60	11.36±2.37	46.71 ± 7.19
	p=0.02*	p=0.62*	p=0.55*	p=0.26*	p=0.024*
Gender					
Female (195)	14.23 ±4.20	10.47± 2.06	11.17± 3.31	11.04± 2.37	46.93 ± 6.68
Male (287)	14.31±4.28	10.60± 2.19	11.72± 3.67	11.34± 2.43	47.99 ± 7.32
	p=0.84*	p=0.48*	p=0.09*	p=0.17*	p=0.11*
Education Level					
Secondary school and less	13.53±3.90	10.66±2.15	11.07±3.39	11.30±2.31	46.58±6.99
High School (146)	14.24±4.49	10.52±2.11	11.24±3.63	11.14±2.56	47.16±7.08
University and More (121)	15.72±4.20	10.36±2.16	12.59±3.47	11.14±2.46	49.87±6.78
	p=0.001**	p=0.46**	p=0.001**	p=0.25**	p=0.001**
Marital Status					
Single (200)	14.85±4.32	10.51±2.15	11.66±3.51	11.03±2.54	48.08 ± 7.00
Married (282)	13.87±4.14	10.58±2.13	11.38±3.56	11.36±2.31	47.20 ± 7.13
	p=0.01*	p=0.70*	p=0.39*	p=0.14*	p=0.18*

Occupation					
Housewife (105)	13.75±3.77	10.36±2.03	10.71±3.10	10.87±2.32	45.70±6.30
Worker (151)	14.46±4.18	10.41±1.97	11.70±3.33	11.17±2.39	47.78±6.54
Civil Servant/Retired (49)	13.50±4.30	10.71±2.29	11.22±3.64	11.42±2.53	46.87±7.13
Other (163)	14.74±4.51	10.55±2.28	11.92±3.87	11.42±2.43	48.82±7.76
	p=0.11**	p=0.38**	p=0.03**	p=0.28**	p=0.004**
Income Level					
Less Income than Expenses (235)	14.42±4.29	10.32±2.18	11.61±3.43	11.06±2.34	47.45±6.91
Income equals Expenses (174)	14.29±3.96	10.47±2.06	11.24±3.25	11.08±2.53	47.10±6.59
More Income than Expenses (73)	13.75±4.73	11.47±1.92	11.72±4.44	12.08±2.15	49.04±8.52
	p=0.49**	p=0.001**	p=0.48**	p=0.004**	p=0.13**
The Status of Using Drugs Regularly					
Yes (87)	13.88±3.96	10.04±2.31	11.13±3.31	11.00±3.31	46.06 ± 6.16
No (395)	14.36±4.30	10.66±2.08	11.58±3.59	11.27±2.38	47.90 ± 7.24
	p=0.34*	p=0.014*	p=0.29*	p=0.33*	p=0.029*
The Status of Having a Chronic Disease					
Yes (72)	13.72±4.17	10.36±2.45	11.29±3.59	11.12±2.62	46.50 ± 7.35
No (410)	14.37±4.25	10.58±2.07	11.53±3.53	11.24±2.37	47.75 ± 7.03
	p=0.22*	p=0.40*	p=0.58*	p=0.70*	p=0.16*

*independent simple t test, ** Anova

The comparison of the Health Perception Scale and its sub-dimensions' mean scores according to the alternative treatment preferences of participants is shown in Table 4. The mean of the "Control Center" sub-dimension was statistically significant according to having health personnel among their family members, having seen a doctor, benefitting from the treatment the doctor administered, and having information about alternative treatment methods of participants (p<0.05). The mean of the "Certainty" sub-dimension was statistically significant according to having information about alternative treatment methods of participants (p<0,05). The mean of the "Health Perception Scale" sub-dimension was statistically significant according to having seen a doctor, benefitting from the treatment the doctor administered, and having information about alternative treatment methods of participants (p<0.05).

Table 4. Comparison of the Health Perception Scale and its Sub-Dimensions Mean Scores According to the Alternative Treatment Preferences of Participants

	Control Center	Self-Awareness	Certainty	Importance of Health	Total
	N ± SS	N ± SS	N ± SS	N ± SS	N ± SS
Is there any health personnel among family members?					
Yes (127)	14.93±4.31	10.50±2.24	11.33±3.46	10.92±2.39	47.69 ±7.13
No (355)	14.04±4.20	10.57±2.10	11.56±3.57	11.33±2.41	47.52 ±7.08

	p=0.04*	p=0.75*	p=0.52*	p=0.09*	p=0.81*
From where do you access information regarding health?					
Internet (196)	14.59±4.19	10.37±2.17	11.24±3.13	11.25±2.48	6.25±0.44
Health Personnel (198)	14.24±4.45	10.88±2.04	11.82±3.77	11.26±2.31	7.48±0.53
Family/ Neighbour/Friend (88)	13.65±3.84	10.20±2.18	11.34±3.84	11.06±2.49	7.79±0.83
	p=0.22**	p=0.10**	p=0.24**	p=0.79**	p=0.10**
Have you ever seen a doctor?					
Yes (422)	14.42±4.25	10.52±2.14	11.60±3.53	11.27±2.36	47.84 ±7.08
No (60)	13.25±4.09	10.76±2.12	10.75±3.53	10.86±2.73	45.63 ±6.87
	p=0.04*	p=0.41*	p=0.07*	p=0.21*	p=0.024*
Did you benefit from the treatment the doctor administered?					
Yes (316)	14.53±4.11	10.55±2.03	11.76±3.40	11.35±2.31	48.21±6.81
No (88)	13.19±4.75	10.87±2.36	10.81±4.07	10.86±2.50	45.75±7.79
Partially (78)	14.48±4.01	10.17±2.22	11.19±3.37	11.10±2.60	47.00±7.03
	p=0.02	p=0.11	p=0.06	p=0.21	p=0.01
Do you have information about alternative/complementary treatment methods?					
Yes (223)	14.69±4.12	10.53±2.17	11.71±3.72	11.29±2.36	48.25±7.10
No (116)	14.69±4.10	10.37±2.10	12.06±3.25	10.97±2.63	48.15±7.20
Partially (143)	13.28±4.40	10.72±2.10	10.69±3.35	11.32±2.29	46.02±6.76
	p=0.004	p=.40	p=0.003	p=0.43	p=0.008

*independent simple t test, ** Anova

There was a weak significant negative relationship between the age and the health perception scale of individuals. There was a weak significant positive relationship between the education level and the health perception scale of individuals. There was a weak significant negative relationship between occupation and the health perception scale of individuals. There was a weak significant positive relationship between the status of using drugs regularly and the health perception scale of individuals. There was a weak significant negative relationship between the status of seeing a doctor before and the health perception scale of individuals. There was a weak significant negative relationship between the status of having information regarding the alternative/complementary treatment methods and the health perception scale of individuals ($p < .05$)(Table 5).

Table 5. Correlation Analysis

Variables		Control Center	Self-Awareness	Certainty	Importance of Health	Health Perception Scale Total
Age	r	-.143	.044	.075	-.086	-.091
	p	.002	.337	.099	.060	.046
Gender	r	.009	.032	.062	.077	.073
	p	.843	.487	.177	.092	.110

Education Level	r	.197	-.046	-.022	.148	.171
	p	.000	.315	.623	.001	.000
Marital Status	r	-.114	.017	.067	-.039	-.061
	p	.012	.704	.143	.393	.184
Occupation	r	.067	.077	.078	.098	.138
	p	.145	.092	.086	.032	.002
Gelir	r	-.049	.163	.118	-.009	.054
	p	.279	.000	.009	.841	.235
Using Drug Regularly	r	.044	.112	.044	.048	.100
	p	.340	.014	.335	.292	.029
The Status of Having a Chronic Disease	r	.055	.038	.018	.025	.063
	p	.228	.407	.700	.587	.165
Health Personnel Among Family Members	r	-.093	.014	.076	.029	-.011
	p	.042	.759	.097	.528	.818
Accessing Information Regarding Health	r	-0.66	-.014	-.031	.045	-.033
	p	.149	.751	.496	.328	.475
Have you ever seen a doctor?	r	-.092	.038	-.056	-.080	-.103
	p	.045	.411	.218	.079	.024
Benefitting from the Treatment the Doctor Administered	r	-.042	-.039	-.058	-.083	-.096
	p	.360	.397	.203	.068	.035
Do you have information about alternative/complementary treatment methods?	r	-.135	.032	-.002	-.112	-.128
	p	.003	.481	.966	.014	.005

Discussion

Considering the data of the study and the complementary and alternative medicine methods that participants preferred, it was found that the most frequently used methods were respectively healer/herbalist (72.2%), religious and spiritual methods (prayer: 57.7%), cupping (hijama) (28.0%), and herbal remedies (25.9%). In the study by Güveli, it was found as herbs (41.4%), herbal remedies (29.7%), and religious and spiritual methods (prayer: 32.5%, healing water: 27.9%, shrine visits 21.6%) (Güveli et al., 2021). In the study by Dursun, it was determined that individuals mostly used herbal methods (34.6%), massage (17.8%), cupping (hijama) (8.9%), musicotherapy (7.5%), and acupuncture (2.3%) (Dursun et al., 2019). The most frequently used methods were natural products including vitamins and minerals and relaxation in the study, conducted by reviewing the literature in Sweden and also five scientific databases (Wode et al., 2019; Alsharif et al., 2021). While the alternative treatment methods that individuals in Şanlıurfa use showed similarities with the literature, herbalist/healer and prayer method were preferred more actively. The reason for this is thought that people who live in this city have more intense religious beliefs.

Considering the reasons for preferring the complementary and alternative medicine methods of participants in the study, it was found that these methods were harmless and natural (46.4%), they were easy to access (36.3%), there were people around me who used and benefitted from them (26.1%), they healed faster (25.9%), they were as effective as medical treatment (25.4%). In the study by Karayağız, not benefitting from medical treatment, being afraid of the adverse effects of drugs, and thinking that CAM methods were more harmless were found as the common reasons that led patients to use CAM (Karayağız Muslu and Öztürk, 2008). In the study by Çekiç, it was stated that the thought that CAM methods were more harmless was the reason for using them (Çekiç et al. 2021). That access to such products is easy and cheap and they are not liable to control in our society may lead people to alternative treatment methods.

It is seen that individuals who participated in the study scored 47.56 ± 7.08 on the Health Perception Scale in total. Considering the scores from the Health Perception Scale sub-dimensions, it was found that they scored 14.27 ± 4.24 from the "Control Center" sub-dimension, 10.55 ± 2.13 from the "Self-Awareness" sub-dimension, 11.50 ± 3.54 from "Certainty" sub-dimension, and 11.22 ± 2.41 from the "Importance of Health" sub-dimension. Considering the studies in the literature which were conducted in which the same health perception scale was used, it was found that there were different mean scores such as 40.50 ± 7.73 , 47.37 ± 5.77 , $50,18 \pm 9,86$, 62.59 ± 4.22 (Dursun et al., 2019; Gür and Sunal, 2019; Şen and Öztürk, 2020; Kaya and Kardaş, 2022). These results arise from the different sample groups and regions in which the studies were conducted. It is thought that the score of health perception was low in Şanlıurfa where we conducted our study because of the level of education in the region which was not at a desired level.

The mean score of the health perception scale was found as higher among younger ones, university graduates, those who did not take drugs regularly, those who saw a doctor before using alternative treatment methods, and those who benefitted from the treatment which the doctor administered. Considering the studies in which the Health Perception Scale was used, in the study by Kaya, 62.59 ± 4.22 was scored and it was found that any socio-demographic data did not affect health perception (Kaya and Kardaş, 2022). In another study in which health perception and healthy lifestyle behaviors were analyzed, the mean of the "Health Perception Scale" was found as 47.37 ± 5.77 . In this study, it was found that the mean score of males was statistically significantly higher compared to that of females, singles compared to married ones, workers compared to retired ones, those who did not have a chronic disease compared to those who had a chronic disease (Gür and Sunal, 2019). In the study by Şen, the mean score of health perception was found as $50,18 \pm 9,86$. Considering the sociodemographic variables related to the health perception score, it was found that as age increased, the score of health perception decreased; the health perception score of males was higher than that of females; and the mean score of university graduates was the highest while the mean score of those who were illiterate was the lowest (Şen and Öztürk, 2020). In line with the literature, the fact that young

people and university graduates had a high health perception shows how important education is and increases health perception.

Conclusions

The mean score of individuals who participated in the study was found as 47.56 ± 7.08 . Considering the fact that the lowest score which can be obtained from the scale is 15 and the highest is 75, it can be said that the mean scores of health perception of individuals are moderate. It was found that as age increased the health perception score decreased, the health perception score of males was higher than that of females, the mean score of university graduates was the highest while the mean score of those who were illiterate was the lowest. In the study, it was found that 44.6% of individuals had secondary school and less degree. In order to increase the health perception of individuals, it is necessary to take steps toward increasing the level of education.

In this study, most of the participants who lived in Şanlıurfa stated that they used natural herbal treatment methods by visiting a herbalist/healer. In addition, it was found that people preferred methods like praying (like reading verses from Quran), cupping (hijama), and being treated by going to a sheik/healer. Alternative treatment methods are used by people especially because they think they are natural and harmless. In addition, these methods are preferred because they are easy and cheap to access. It is necessary to raise the awareness of the public by extending GETAT (traditional and complementary medicine training) centers to enable the proper and effective use of alternative treatment. By this means, individuals can be prevented from being harmed as a result of side effects by preventing these methods conducted by incompetent people.

References

- Aytaç, Ö., Kurtdaş, M.Ç. (2015). Social origins of illness-health and health sociology. *Firat University Journal Of Social Science*, 25(1), 231-250.
- Alsharif, F. (2021). Discovering the use of complementary and alternative medicine in oncology patients: a systematic literature review. *Evid Based Complement Alternat Med*, 6619243.
- Bahall, M. (2015). Complementary and alternative medicine usage among cardiac patients: a descriptive study. *BMC Complement Altern Med*. 15:100.
- Boneberger, S., Rupec, R.A., Ruzicka, T. (2010). Complementary therapy for atopic dermatitis and other allergic skin diseases: factsandcontroversies. *Clinics in Dermatology*, 28, 57-61.
- Clarke, T.C., Black, L.I., Stussman, B.J., Barnes, P.M., Nahin, R.L. (2015). Trends in the use of complementary health approaches among adults: United States, 2002-2012. *Natl Health Stat Rep*. 79, 1-16.

- Çakmak, S., Nural, N. (2017). Complementary and alternative medicine applications in chronic diseases. *Turkiye Klinikleri Internal Medicine Nursing*, 3(2), 57-64.
- Çekiç, Ş., Canitez Y., Çiçek, F., Karalı, Y., Karalı, Z., Sapan, N. (2021). Investigation of the use of complementary and alternative medicine in childhood allergic diseases. *Osmangazi Journal of Medicine*, 43(1), 76-81.
- Dedeli, Ö., Karadakovan, A. (2011). Investigation of complementary and alternative medicine practice and drug use in the elderly. *Spatula DD*, 1, 23-32.
- Diamond, J.J., Becker, J.A., Arenson, C.A., Chambers, C.V., Rosenthal, M.P. (2007). Development of a scale to measure adults' perceptions of health: Preliminary findings. *Journal of Community Psychology*, 35(5), 557-561.
- Dikici, E., Sağlam, A. (2021). Nutrition and food culture as a new approach to traditional /alternative medicine practices: the case of şalpaazarı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 295-329.
- Durmaz, S., Sürücü, E., Özvurmaz, S. (2020). Determination of health literacy, health perception levels and related factors of marble factory workers. *Medical Sciences (NWSAMS)*, 5(3), 81-91.
- Dursun, S.İ., Vural, B., Keskin, B., Kaçar, H.K., Beyhan, A., Kadioğlu, H. (2019). The relationship between traditional/complementary medical attitude and health literacy and health perception in adults. *Journal Of Public Health Nursing*, 1, 1-10 .
- Eardley, S., Bishop, F.L., Prescott, P., Cardini, F., Brinkhaus, B., Santos-Rey, K., Vas, J., von Ammon, K., Hegyi G., Dragan S., et al. (2012). A systematic literature review of complementary and alternative medicine prevalence in EU. *Forsch Komplementmed* (2006), 19(Suppl 2), 18–28.
- Gür, G., Sunal, N. (2019). Determination of health perception and healthy lifestyle behaviors in patients with coronary artery disease. *Journal of Health Science and Profession*, 6(2), 210-219.
- Güveli, H., Uzsoy, A., Özlü, T., Kenger, E., Ergün, C. (2021). Determination of frequency of complementary and alternative medicine use and dietary approaches in oncology patients. *European Journal of Science and Technology*, (21), 307-312.
- Harris, P.E., Cooper, K.L., Relton, C., Thomas, K.J. (2012) Prevalence of complementary and alternative medicine (CAM) use by the general population: a systematic review and update. *Int J Clin Pract.* 66(10), 924-939.
- Hollenberg, D., Muzzin, L. (2010). Epistemological challenges to integrative medicine: an anti-colonial perspective on the combination of complementary/alternative medicine with biomedicine. *Health Sociol Rev.* 19, 34–56.
- Hughes, R., Ward, D., Tobin, A.M., et al. (2007). The use of alternative medicine in pediatric patients with atopic dermatitis. *Pediatr Dermatol*, 24, 118-20.
- Kadioğlu, H., Yıldız, A. (2012). The validity and reliability of the Turkish version of the health perception scale. *Turkiye Klinikleri J Med Sci*, 32, 47-53.
- Karayağız Muslu, G., Öztürk, C. (2008). Complementary and alternative therapies and their use in children. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 51, 62-67.

- Kay, S., Hanoğlu, Z., Algıer, L. (2008). Complementary and alternative medicine use in cancer patients in Turkey: literature review. *UHOD*, 18(1), 32-38.
- Kaya, A.B., Kardaş Özdemir, F. (2022). Parent's health perception and attitudes of rational drug use. *Journal of Samsun Health Sciences*, 7(1), 229-246.
- Kopansky-Giles, D., Vernon, H., Boon, H., Steiman, I., Kelly, M., Dachan, N. (2010). Inclusion of a CAM therapy (chiropractic care) for the management of musculoskeletal pain in an integrative, inner city, hospital-based primary care setting. *J Alternat Med Res.* 2, 61-74.
- Kes, D., Gökdoğan, F., Tuna, D. (2016). Use of complementary and alternative medicine by hypertensive patients: A literature review. *Turk J Card Nur*, 7(12), 40-55.
- Ozer, Z., Turan, G.B., Bakir, E. (2020). Comparison of lower extremity muscle strength and balance scores in physiotherapy bachelor students with or without benign hypermobility syndrome. *J Health Pro Res*, 2(3), 102-112.
- Sağkal, T., Demiral, S., Odabaş, H., Altunok, E. (2013). Complementary and alternative treatment methods among elderly individuals in living rural setting. *F.Ü.Sağ.Bil.Tıp Derg.* 27(1), 19 – 26.
- Spinks, J., Hollingsworth, B. (2012). Policy implications of complementary and alternative medicine use in Australia: data from the National Health Survey. *J Altern Complement Med.* 18, 371-378.
- Şen, S.K., Öztürk, Y.K. (2020). The relationship between health perception and cancer screening awareness. *Turkish Journal of Family Practice*, 24(4), 175-183.
- Veziari, Y., Leach, M.J., Kumar, S. (2017). Barriers to the conduct and application of research in complementary and alternative medicine: a systematic review. *BMC Complement Altern Med.* 17(1), 166.
- Wode, K., Henriksson, R., Sharp, L., Stoltenberg, A., Hök Nordberg, J. (2019). Cancer patients' use of complementary and alternative medicine in Sweden: a cross-sectional study. *BMC Complement Altern Med.* 19(1), 62.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.10>

Volume 7/3

2023 p. 159-169

SOSYAL BİLİM ARAŞTIRMALARINDA EPİSTEMOLOJİK POZİSYON FARKLILIKLARINA BİR ÖRNEK OLARAK PİAGET ve VYGOTSKY’NİN YAPILANDIRMACI YAKLAŞIMLARI

CONSTRUCTURIST APPROACHES OF PIAGET AND VYGOTSKY AS AN EXAMPLE OF EPISTEMOLOGICAL POSITION DIFFERENCES IN SOCIAL SCIENCE RESEARCH

Esmeray ÜNAL*

ÖZ

Bilimin diğer alanlarında olduğu gibi sosyal bilimler alanında da her araştırmacının, çalışmalarını yürütürken kendisini konumlandığı bir bilim/bilgi perspektifi yani bir epistemolojik pozisyonu vardır. Bu pozisyon, bilim insanının çalışmasının öncesinde, esnasında ve sonrasında etkili olmaktadır ve çalışma sonucu ortaya çıkan desenin her detayında kendini göstermektedir. Gerek kendi bireysel bagajı gerekse doğduğu, yaşadığı ve çalışmalarını yaptığı coğrafyada hâkim olan dinî, siyasî, etik, ekonomik ve bilimsel otoritelerce yönlendirilmiş/ yapılandırılmış bakış açıları, - araştırmayı nesnel ve tarafsızca yürütme istek ve iddiasına rağmen- araştırmacıyı doğrudan etkiler ve yönlendirir.

Bu çalışmada, çağdaş öğrenme kuramlarından biri olan ve yankılarıyla eğitim alanlarında kuvvetli bir etki yaratan yapılandırmacı yaklaşımın iki kutbu kabul edilen Jean William Fritz Piaget ve Lev Semyonovich Vygotsky’nin farklı bakış açıları ele alınmaktadır. Araştırmacıların aynı kurama yönelik tasarımları teorik değerlendirmelerin ve karşılaştırmaların ötesinde kendilerini konumlandıkları epistemolojik pozisyonlar açısından irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yapılandırmacı Yaklaşım, Bilimsel Perspektif, Epistemolojik Konumlanma, Sosyal Bilimlerde Nesnellik Sorunsalı*

ABSTRACT

As in other fields of science, every researcher in the field of social sciences has a science / knowledge perspective, that is, an epistemological position, in which she/he

* Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık Programı, E-mail: esmerayunal@yahoo.fr, ORCID: 0000-0002-0711-177X, Mersin, Türkiye.

positions herself while conducting her/his studies. This position is effective before, during and after the scientist's work and is evident in every detail of the pattern that emerges from the work. Both her/his own individual baggage and the perspectives guided / structured by the religious, political, ethical, economic and scientific authorities dominant in the geography where he/she was born, lived and worked - despite the desire and claim to conduct the research objectively and impartially - directly affect and direct the researcher. In this study, the different perspectives of Jean William Fritz Piaget and Lev Semyonovich Vygotsky, who are considered to be the two poles of the constructivist approach, which is one of the contemporary learning theories and has a strong influence in the field of pedagogy, are discussed. Researchers' designs for the same theory are examined in terms of their epistemological positions beyond theoretical evaluations and comparisons.

Key Words: *Constructivist Approach, Scientific Perspective, Epistemological Positioning, Objectivity Problem In Social Sciences*

GİRİŞ

Son dönemde bilimsel çalışmalarda araştırma sorusunu sorma, hipotez oluşturma, yöntem belirleme, ölçme-değerlendirme araçlarını seçme ve elde edilen sonuçlardan çıkarımlarda bulunma konularının sıkça ele alındığı ve bilim felsefesi çerçevesinde bilimsellik tanımının yoğun biçimde tartışıldığı gözlemlenmektedir. Bu tartışmaların merkezine oturan ve modern bilim anlayışına temel teşkil eden pozitivistin esas iddiası olan “bilimsel bilgide nesnellik” derecesini sorgulayan bazı çağdaş paradigmlar, Aydınlanma Dönemi’nden bu yana ağırlıklı olarak kabul gören ve 19. ve 20. yüzyılın baskın bilim perspektifini oluşturan pozitivist bakışı ve onun “özne (araştırmacı) -nesne (araştırma nesnesi)” ilişkisine dair tarafsızlık iddiasını sorgulayıcı ve eleştirel tutumlarıyla ön plana çıkmaktadır. En genel çerçeveye “postpozitivist, postmodernist ve yorumlamacı” başlıkları altında toplayabileceğimiz bu çağdaş paradigmların pozitivistin hegemonyasına yönelik temel itirazları, kendisi de bir “özne” olan araştırmacının, net bir tarafsız tutum izleyeceğine ve öznenen bağımsız bir nesnel gerçeğin mümkün hatta şart olduğuna dair katı kabullerine yöneliktir (Göksoy, 2019).

Bir araştırmacı çalışmaya başlarken hatta çok daha öncesinde, henüz bilimsel kimliğini oluştururken kendine dair epistemolojik bir konum alır. Bunu çoğu zaman kendisini kuşatan ön kabullerin ve yerleşik yargıların, hatta bazen dayatmaların farkında olmadan yapar. Ne kadar nesnellik iddiası taşırsa taşırsın, her bilim insanı, çalışmalarına taşıdığı ‘kendiliği’ nin yanısıra içine doğduğu, yaşamını sürdürdüğü, eğitim aldığı ve bilimsel çalışmalarını hayata geçirdiği toplumun normlarından, genel-geçer doğrularından ve bilime ve bilgiye dair sahip oldukları bakış açılarından mutlak surette etkilenmekte ve bu yönde şekillenmektedir. Bu bazen örtük biçimde yani bilinçdışında gerçekleşebildiği gibi bazen de dış etkilerin doğrudan müdahalesiyle olmaktadır. Müdahil güç bazen dinî, bazen siyasî bir otorite olduğu gibi bazen de o dönemde ve o coğrafyada hüküm süren bilimsel paradigmayı belirleyen ve yerleştiren bilim otoriteleri de olabilmektedir.

1. BİLİMSEL ÇALIŞMALARA YÖN VEREN EPİSTEMOLOJİK PERSPEKTİFLER

Crotty (1998)'e göre *epistemolojik pozisyon* terimi, bilimsel araştırmada özne ile nesne arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. 19. yüzyılda Auguste Comte'un (1798-1857) önderliğinde ortaya çıktığı ve takipçisi olan Émile Durkheim'in sosyal bilimlerde deneycilik vurgusuyla geliştiği (1858-1917) kabul edilen pozitivist bakış açısının modern bilim anlayışının iskeletine yerleşmesinden bu yana süregelen bilimsel çalışmaların en genel çerçevede iki temel koldan yürüdüğünü söylemek mümkündür: ilki, pozitivistizmin adeta dogmatik boyuta ulaştığı noktalarda kayıtsız şartsız nesnelligi temel alan nesnelci epistemoloji, diğeri ise son dönem ortaya çıkan yeni eleştirel paradigmalardan meyvesi olarak kendini gösteren öznelci epistemolojidir.

1.1. Nesnelci Epistemoloji

Bilgiye dair bu bakış açısı, gerçekliğin, onu deneyimleyen öznenin bağımsız olarak dışarıda bir yerde net biçimde var olduğunu ileri sürer. Buna göre gerçeklik, onun üzerinde çalışan araştırmacının dikkatinden, değerlerinden, inançlarından, önceki tecrübelerinden ve öğrenmelerinden, ön yargılarından ve ön kabullerinden tamamen bağımsız olarak deneyimlenebilir ve toplumun düşünce ve yargı sisteminden hiç etkilenmeden genellenebilir ve doğrulanabilir (Crotty, 1998; Patton, 2002). Bu epistemolojik bakış açısı ağırlıklı olarak doğa bilimlerinde kuvvetle yer bulsa da deneyci ekolün baskın gelmesiyle sosyal bilim alanlarına da sirayet etmiş hatta bu alanda da egemen hale gelmiştir.

Araştırma nesnesi olarak insan düşünüldüğünde, bu perspektif bazı açılardan sınırlayıcı bir yere götürebilir. Nesnel epistemolojiyi perspektif olarak belirleyen sosyal bilimci, araştırma nesnesi olarak seçtiği "insan"ı, kendine has bir dünyası, koşulları, deneyimi, bakış açısı, değer yargıları ve ön kabulleri olan ve dışardan bağımsız bir varoluştan öte çevresindeki her şeyle etkileşime geçerek değişebilen, yanılabilen, yanılabilen bir *özne* olduğunu göz ardı etmekte ve bu da çalışmasında ortaya çıkabilecek hata payını arttırarak yanlış ya da sınırlı genellemelere yol açabilmektedir.

Araştırmacının kendisi olarak insan düşünüldüğünde ise başka bir sınırlılığın ortaya çıkması muhtemeldir. Nesnel epistemolojik tutum, bilim insanının "insanî/ beşerî" yönlerinden arınmış olarak araştırma nesnesini tam bir tarafsızlıkla inceleyeceğini varsayar. Bundan dolayıdır ki araştırmacının bilimsel tutumunu, ortaya koyduğu veriyi/ bulguyu onun kimliğinden ayrı olarak nesne veya yöntem üzerinden tanımlar, yorumlar ve değerlendirir.

Pozitivist normların bir çıkarsaması olarak nesnellik, esasen rasyonalist bakışa dayanır. Dinî otoritenin tüm alanlara nüfuz ederek dayattığı, metafiziksel kabulleri kutsallaştırıp

aklı değersizleştiren Ortaçağ dogmatizmine bir tepki olarak kendini var eden akılcılık, modern bilimin dayanak noktası olan pozitivizmin temellerini atmıştır (Ural, 2012: 55-70). Doğaya, var oluşa dair sorularında dinî argümanlara yaslanarak bireyin iradesini ve merakını yok sayan hatta sorgulayıcı düşünceyi kısıtlayıp cevapları metafizik makamlara havale eden bu baskıcı ve sakındırıcı tutum, Aydınlanma Çağı sonrası modern bilim dediğimiz yeni otoriteyi her alanda kayıtsız şartsız nesnel tutum alma/aldırma koşullanmasına itmiştir. Başlangıç biçimi göz önüne alındığında anlaşılabilir olan bu katı tutum gittikçe daha baskın ve farklı bakış açılarına tahammülsüz bir bilimsel paradigmaya dönüşmeye başlamıştır.

1.2. Öznelci Epistemoloji

Bilimsel tutumdan ziyade bilimciliğin ön plana çıkıp neredeyse yeni bir din gibi güç kazandığı ve iktidara dönüştüğü ortamda eleştirel sesler yükselmeye başlamış ve nesnellik ve tarafsızlık özelliklerinin bilimin hangi sınırlılıkları içinde mutlak kabul edilebileceğine dair sorgulamalar hâkim olmaya başlamıştır. Bu konuda belirgin bir kapı aralığı açarlardan biri de Fransız düşünür Michel Foucault (1926- 1984) olmuştur. Felsefi arkeoloji yöntemiyle mecazî anlamda bilginin arkeolojik kazısını yapmayı önererek mevcut mutlak bir hakikat yerine keşfedilen, üretilen bir hakikat algısına yönelik ortaya koyduğu tartışmalar bir anlamda insanın bu dünyada nesne değil, özne olduğu bilincine ortam hazırlamıştır denebilir (Cevizci, 2012: 256-262).

Öznelci perspektife göre bilgi, kendi başına somut bir gerçeklik değil, insanların onu nasıl algıladıkları ve anladıklarıyla şekillenen öznel bir olgudur bu yüzden gerçeklik dediğimiz şey için teklikten değil, çokluktan bahsetmek durumundayız (Moon & Blackman, 2014).

2. SOSYAL BİLİMLERDE NESNELLİK SORUNSALI

Baskın bilimsel paradigmalarda genel nesnellik meselesine değindikten sonra şimdi de beşerî bilimler çerçevesinde bu sorunun nasıl algılandığına ve ele alındığına mercek tutacağız. Sosyal bilimlerde yapılan çalışmalara yönelik “bilimsellik, nesnellik, doğrulanabilirlik, kesinlik” dereceleri açısından öteden beri şüpheli, bazen de yok sayıcı bir tutum sergilenmesi, bilinen ve sosyal bilimciler tarafından da itiraz edilen bir tavırdır. Bu kuşkucu bakışın arkasında yatan temel sebep “insan ve toplum bilimleri” diye de isimlendirdiğimiz bu alanın araştırma nesnesinin doğa bilimlerinde olduğu gibi insanın dışında kalan gözlenebilir, izlenebilir somut gerçek dünyaya dair öğelerin değil, bizzat araştırmacının kendisi gibi özne olan insanın ve insana dair olan şeylerin olmasıdır. Aslında nesnelliği ve kesinliği yadsınmayan doğa bilimleri de dahil olmak üzere tüm alanlarıyla bilimin daha doğrusu bu bilimi uygulamaya koyan insanın tutum almasının doğasında zaten kaçınılmaz olarak öznellik vardır zira bilimsel çalışmaları, mevcut dönemde kabul gören kuram ve yasalardan bağımsız olarak gerçekleşmediğinden araştırma sorularının ortaya konması, verilerin elde edilmesi ve yorumlanması mevcut kuramın filtresinden geçerek gerçekleşmektedir ve burada ilk öznellik, bilim camiasının

merceğinde *kitlesel öznellik*¹ olarak kendini göstermektedir. Bu aşamanın ardından ikinci olarak da bireyin kendi öznel tutumunun ortaya koyduğu *bireysel öznellik** söz konusu olur; araştırmacı, çalışmasının her aşamasında, eğitimini aldığı alandan devşirdiği kendi ön bilgilerinden, değerler setinden, deneyimlerinden, ön kabullerinden yola çıkarak bir plan oluşturur, yorumlar ve sonuca varır (Schwartz, Lederman & Crawford, 2004). Bilimin hangi dalında çalışıyor olursa olsun, sadece araştırmacının bir özne olduğu gerçeğinden hareketle bile daha yolun yarısında öznellik gerçeği ile karşılaşmaktayız. Buna ek olarak araştırmacı, insana dair bir araştırma konusu belirlediğinde ikinci bir öznellik sorunsalı da araştırma nesnesi boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Bu da çift taraflı öznellik olarak sosyal bilim çalışmalarının nesnellik hatta bilimsellik derecesine dair şüphe düşürecek bir argümanın gelişmesine yol açmaktadır.

3. SOSYAL EPİSTEMOLOJİ, EPİSTEMİK OTORİTELER VE KURUMSALLAŞMIŞ İNANCIN BİLİM ÜZERİNDEKİ HÂKİMİYETİ

Bir toplum, her biri birer özne olan bireylerden oluşur yani bireysel epistemoloji toplamlarından bir sosyal epistemoloji ya da başka bir deyişle bireysel öznelliklerin yan yana gelmesiyle kitlesel öznellik vücuda gelir. Bu ne demektir?

Her topluluğun kendi içinde bir biçimde uzlaşıya vardığı bir değerler, yargılar, ön kabuller ve kutsallar sistemi vardır. Bu sistemler, kültürel, normatik, politik, ekonomik ve etik sahanın yanı sıra genel kabul gören bilimsel yöneliş alanında da kendini var eder. Macar-Alman sosyolog ve düşünür Karl Mannheim (1893-1947), gerçeklik üzerine yaptığı betimlemede “Hakikat kavramı da tüm zamanlar içinde şüphe götürmez bir şekilde belirlenmiş olmaktan ziyade, tarihsel değişime tabidir. Belirli bir dönemin paradigmatik bilgi biçimi ve yapısı sayesinde genel anlamdaki hakikatın ne olabileceğine dair bir tablo yaratılmaktadır” der. Mannheim ayrıca bilgi-ideoloji ilişkisini de ortaya koyar; ona göre bilginin salt anlamsal varoluşu söz konusu değildir, belli bir dönemde mevcut geçerli bir bilgiyi o dönemin ideolojileri yapılandırmıştır. İdeolojinin bu gücü bilgiye ulaşmada en büyük engeli oluşturur (Mannheim, 2016: 310).

Yakın dönemin adından sıkça bahsettiren Amerikalı bilim felsefecisi Thomas Samuel Kuhn da (1922-1996) konuyu benzer bir bakış açısıyla ele alarak üzerinde çokça düşünülmüş ancak söze ve tanıma dökülmemiş bir saptamayı oldukça frapan bir dille ifade etmektedir. Bilim üreten topluluğun sahip olduğu değer yargıları, mevcut bakış açıları, gelenekleri ve kendilerini dahil ettikleri ekoller, onların bilimsel yönelimini belirleyecek, bilgiyi yapılandırmalarında rol oynayacak ve bilimsellik değerlendirmelerini buna göre yapmalarına yol açacaktır (Kuhn, 2014). Bu durum, aslında önceki bölümde kullanım önerisini yaptığımız *kitlesel öznellik* kavramına işaret

¹ Dipnot: Biz bu noktada sadece kişinin biricik öznelliğini anlatmak için *bireysel öznellik*, bir topluluğun taraflılığını ve ortak yönelimini ifade etmek için de *kitlesel öznellik* kavramlarını kullanmayı öneriyoruz.

etmektedir ve bilimsel çevrelerce irdelenecek olsa dahi nesnellik kriterini tartışmaya açmaktadır.

Çağdaş epistemolojinin bir dalı olarak kabul gören ve o güne dek süregelen birey odaklı çerçeveden çıkarak sosyo-kültürel alana odaklanan sosyal epistemoloji anlayışı, bireyde bilgi oluşurken onun sadece eyleyen bir özne olarak etkili olmadığını, aynı zamanda sosyal çevresiyle kurduğu bağlardan da etkilenerek nesneye/olguya karşı konumlandığını öne sürer. Bireyi ait olduğu kültürün bir taşıyıcısı olarak adlandıran bu bakış açısı bilgiyi sosyal yapının bir çıktısı olarak kabul eder ve insanın bilgiyi edinmesinde kendi zihinsel süreçlerinden ziyade sosyal etkileşimin rol oynadığını vurgular.

Sosyal epistemoloji kavramı aslında bizde derhal bilim camiasında hüküm süren epistemik otoriteleri çağırıştırır. Bir araştırma sorusunun ve hipotezin bilimsellik taşıyıp taşımadığına, seçilen metot ve yöntemin geçerli olup olmadığına, araştırma sürecinin ve araştırmanın tutumunun nesnel olup olmadığına ve nihayetinde bilgi olduğu iddia edilen bir çıkarsamanın gerçekten bilgi olup olmadığına hangi merci ya da merciler karar vermektedir? Tabiri caiz ise, bilimsel bir projeyi kurgularken, çalışmaya başlarken, onu yürütürken ve sonuçlandırıp ilan ederken hangi merci ya da mercilerden icazet alırız? Bu konudaki doğrulama ve sağlamalarımızı yapmaları için kimlere, hangi kriterler ışığında ve ne ölçüde yetki veririz? İşte tüm bu sorulara verilebilecek yanıtlar her topluluğun kendi ekosisteminde açık ya da örtük biçimde birtakım otoritelerin, yetki sahiplerinin varlığını ve çoğunluk tarafından tasdik edildiğini gösterecektir.

Foucault da ideolojinin bilimsellikten ayrı olmadığını ifade ederken kendi deyimiyle “bilim ya da kendini bilim sanan şey”in bir bilgi alanında yer alarak farklı söylemsel oluşumlara göre pozisyon aldığını, onların değişmeleriyle kendisini de değiştiren bir rol oynadığını ileri sürer (Foucault, 2022). Ona göre mutlak ve tüm zamanlarda geçerli bir hakikat olmadığı gibi her dönemin kendine özgü bir epistemolojik yönelimi vardır bu yönelim neyin düşünülebilir neyin düşünülemez olduğunu, neyin duyulabilir neyin duyulamaz olduğu belirleyen bir algılama-kavrama çerçevesini oluşturur (Cevizci, 2012).

Postpozitivist paradigma da sosyopolitik faktörlerden bağımsız bir bilimsel çalışma yürütmenin imkansızlığına dikkat çeker. Bilimsel çalışmalar kanıtlara ve doğrulamaya dayalı bireysel akılcı etkinlikler olduğu kadar aynı zamanda güç, siyaset ve ideolojiye dayalı sosyal etkinliklerdir. Bu gerçekten hareketle bireyler ve gruplar arasındaki güç ve etki ilişkilerinin rolünü göz ardı ederek epistemolojik yönelimin tamamen araştırmanın kişisel iradesiyle oluştuğunu söylemek gerçekçi bir saptama olmayacaktır (Göksoy, 2019).

4. PIAGET ve VYGOTSKY'NİN YAPILANDIRMACI KURAMLARINDA ORTAYA ÇIKAN TEMEL FARKLILIKLARIN GÖZLEMLENEBİLİR NEDENLERİ

Bilimsel çalışmalarda araştırma konusu belirlenirken ve çalışma ortaya konurken elbette araştırmacının gözüyle bakmaya ve onun bakış açısından anlamaya, anlamlandırmaya, tanımlaya ve çıkarsamalar yapmaya çalışırız. Bu bakış açısının yani bir anlamda bilimsel kimliğin oluşmasında elbette öncelikle bilim insanlarının kendi öznel kimlikleri dikkate alınmalıdır. Kendisi de bir özne konumunda olan sosyal bilim araştırmacısı, bilgi üretirken içinde bulunduğu sosyo-kültürel sınıfın siyasî ve bilimsel topluluğun normları, yönlendirmeleri ve sınırlandırmaları ile karşılaşmaktadır. Bu öznenin toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, din, etnik köken ve politik ideoloji gibi konularda oluşturduğu kendi perspektifleri ve kimlik bileşenleri onun nesnellğine gölge düşürme tehlikesi taşıdığından, araştırmacının kendi kimliğini çalışmanın her aşamasında dikkatle bertaraf edilmelidir (Bayhan, 2016).

Birbirleriyle karşılaşmamalarına ve hatta eşzamanlı okuma veya çalışma yapamamalarına rağmen bu iki öğrenme kuramcısı yakaladıkları benzer bilişsel gelişim sistematiğini -tıpkı doğup yaşamlarını sürdürdükleri dünyanın iki kutbu gibi- iki farklı kutuptan bakarak kuramsallaştırmışlardır. Piaget'nin yaklaşımında bireyi temel alan bireysel oluşturmacı yaklaşımı, Vygotsky'de ise sosyal çevreye vurgu yapan sosyal oluşturmacı yaklaşımı görüyoruz.

Çıkış noktaları birbirine yakın olsa da öğrenme prosedürlerini henüz gözlemlemeye başlarken durdukları yer itibarıyla aslında iki farklı kültürden ve sistemden geldiklerinin ipuçlarını verirler. Her bilim insanında olduğu gibi onlarda da araştırma nesnesine bakış ve çıkarsamalar yapma bağlamında kendi öznelliklerinin izdüşümünü rahatlıkla görebiliriz. Burada bize yansıyan izdüşümden yola çıkarak ikisi arasındaki gözlemlenebilir farklılıklara değineceğiz.

5.1. İki kuramcının Kimlik Bileşenleri ve Sosyo-Kültürel Bağajları

Aynı yıl doğmuş olmalarına rağmen, biri Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı'nı tüm çalkantılarıyla yaşayıp yepyeni özgürlükçü değerler sistemi üreten ve kısmen de olsa istikrar kazanan Orta ve Batı Avrupa'nın doğrudan demokrasiyi 1893'te yürürlüğe koyduğu anayasayla belki de en erken geçerli kılan ve tarafsızlık ilkesiyle 1. Dünya Savaşı'na katılmayan seçkin ülkesi İsviçre'de, diğeryse henüz Çarlık Rejimi ile yönetilen, her ne kadar Avrupa coğrafyası içinde sayılsa da aslında Asya'nın ve Doğu'nun kültürel değerler ve sistemine de yakın olan Rusya'nın güdümündeki Belarus'ta dünyaya gelmiştir. Kültürel boyutuyla biri bireyci, diğeryse toplulukçu yapısıyla iki farklı kültürden gelen bu iki bilim insanı aynı kuramın çıkış noktası olarak biri bireysel öğrenme diğeryse sosyal öğrenme odaklı bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Yöneldikleri bilimsel alandan başlayıp kariyer planlamalarına, tarama yapacakları bibliyografya tercihlerine ve bilgiye ulaşma imkanlarına varana dek pek çok hususta etkili olan bu coğrafi konum, avantajları ve dezavantajlarıyla adeta bilimsel kader planlarını belirleyen temel unsur olmuştur diyebiliriz. Piaget daha en başından doğa bilimlerine yönelerek çalışmalara başlamış, zaman içinde sosyal bilimler alanına da etkin biçimde müdahil olmuştur. Burada kendisini genetik epistemolog olarak tanımlayan Piaget'nin, siyasî çalkantılar ve kaostan görece daha uzak olmanın ve Aydınlanma Felsefesi'nin doğduğu topraklarda pozitivist yönelimli bir toplumda birey olma bilinci ve bakışıyla dış dünyayı keşfetmeye duyulan merakın sonucu bir doğa bilimi olan genetik alanına yöneldiği düşünülebilir. Vygotsky'nin hikâyesinde ise imparatorluğun tebası olmaktan nihayet kurtulmuş bir toplumun katı sosyalist bir sisteme geçerek bu kez bir başka itaat ve sadakat beklentisi içinde olan iradeye tabii olmasının sorgulayıcı bir bireyde yaratabileceği sonuçları görüyoruz zira onun bilimsel yaşama tıp formasyonuna başlayarak adım atmış olmasına rağmen bunu yarıda bırakarak sosyal bilim disiplinlerine yöneldiğini, hukuk, tarih, felsefe, sosyoloji ve psikoloji alanlarında çalışmalarına ağırlık verdiğini görmekteyiz. Piaget'nin en ağırlıklı ve bilinen çalışmalarını genetik epistemoloji ve bilişsel öğrenme alanında, Vygotsky'nin de sosyo-kültürel öğrenme ve dil felsefesi alanında yaptığı düşünülünce toplumsal dokunun ve atmosferin bilim insanının yetişmesinde önemli bir yönlendirici olduğunu ifade edebiliriz.

5.2. İki Kuramcının Sosyo-Politik Ekosistemi

Dünyadaki pek çok coğrafyaya kıyasla demokrasinin ilk ve etkin bir örneğini yaşamakta olan bir ülkede yetişen ve çalışmalarını o bölgede yürüten Piaget, kendi bilimsel perspektifini ortaya koyarken bilindiği kadarıyla politik bir baskıyla veya direktmeyle karşılaşmamıştır. Ülke dışından ve dünyanın farklı bölgelerinden birçok meslektaşıyla bir araya gelme imkânı bularak kendi alanındaki çağdaş yönelimleri ve farklı bakış açılarını tanıma ve değerlendirme şansına sahip olmuştur. Onun başka bir iradeye maruz kalması, daha çok kendisini çevreleyen bilim camiasının bazı itirazları vesilesiyle olmuştur. Oysaki Vygotsky'nin içinde bulunduğu kaotik ve baskılayıcı ortam bilim insanlarının özgür iradelerini gölgeleyerek onları devamlı bir savunma ve saklama pozisyonuna itmiştir zira bilimsel alan üzerinde de politik dominasyonun bilinçli olarak yürütüldüğü bir atmosfer, bir bilim insanının özgürce bilgi üretme imkânını oldukça sınırlamıştır. Rus Devrimi'ni izleyen yıllarda iç savaşın bitip yeni bir devletin (SSCB) kurulmasıyla beraber yeni düzenin inşası başlamış ve sosyalist pratiklerin tepeden tırnağa hâkim olduğu ve bilimsel liyâkatın yerini siyasî liyâkatın almaya başlamasıyla bilimde nesnellik ve özgürlük ilkeleri büyük ölçüde askıya alınmıştır. Önceki dönemde bilimsel ve eğitsel faaliyetlerin sadece ayrıcalıklı bir sınıfın bireylerine yönelik olarak yürütülüyor olması, Avrupa ile ilişkinin büyük ölçüde kesilmiş olması, bilim insanlarının iç karışıklıklardan ve saldırılardan kaçarak iç ve dış göçe zorlanmış olması, bilim ve eğitim kurumu binalarının siyasî örgütlere tahsis edilmiş olması, bilimsel yayınların tedarikinde büyük zorluklarla karşılaşılması gibi birçok olumsuz durumun baş göstermesiyle bilimsel çalışmalar büyük sekteye uğramıştır. Ancak 1922'den sonra elitlerin hâkimiyet alanından

çıkarılıp hizmete sunulan “toplumcu bilim” çizgisinde yoğun biçimde yürütülen geniş tabana yayıcı ve fayda sağlayıcı politikalar ve yol haritalarıyla şekillendirilen ve “toplum için toplumla beraber hayata geçirilecek bilim”, bu ideolojik kontaminasyon sonucunda bir anlamda mevcut siyasî erkin enstrümanlarından birine dönüşmüştür. Devrim sonrası Rus topraklarında egemen olan siyasî anlayışın toplumsal ve kültürel bir yansıması olarak bilime tıpkı Ortaçağ Avrupası’nda olduğu gibi dogmatik ve ideolojik bir yaklaşımın, sonraki aşamada “proleter bilim” oluşturma çabasına evrilmesiyle beraber bilim havuzu da ideolojiden nasibini fazlasıyla almıştır. Buna en tipik örnek olarak Tarım Bilimleri Akademisi’nin üyesi olan Trofim Lisenko (1898-1976) gösterilir. Mendelci kalıtım teorilerini manipüle edilmiş bir anlatıyla hedefe oturtup karşı görüş üreten etik dışı bilimselliğini ülkenin tarım politikasına ve eğitim müfredatına da yansıtarak büyük tepki çekmiştir (Sözeri, 2021). Akademi üyelerinin taraflı bilime itiraz etmeleri üzerine önceki biyoloji müfredatına geri dönmüştür. Bu örnek, bilimin kendi nesnellüğünden çıkarılıp mevcut ideolojinin çıkarlarının hizmetine sunmanın yaratacağı tahribatı görmek açısından son derece önemlidir. Betimlemesini yaptığımız Sovyet Rusya’nın sosyo-politik ekosistemi de Vygotsky’nin kendi topraklarında çokça ses getiren çalışmalarını ve öğrenme kuramını 1980’lere dek kendi çağdaş meslektaşlarına duyuramamasına ve uluslararası bilimsel tartışmalara açamamasına neden olmuştur. Gerek ülkenin içinde bulunduğu şartlar gerekse ciddi sağlık sorunları yüzünden yaşamı boyunca sadece bir kez yurtdışı deneyimi yaşadığı belirtilen Vygotsky, farklı bilimsel geleneklerden ve perspektiflerden gelen geniş bir bilim camiasıyla karşılaşma fırsatından mahrum kalmıştır. Bu da akla “Eğer tersi olsaydı oluşturduğu kuramı bir de Batı’nın bilim paradigmasından değerlendirir belki de birtakım değişikliklere gider miydi?” sorusunu getiriyor.

5.3. İki Kuramcının Merkeze Aldığı Bilimsel Paradigmalar ve Epistemolojik Pozisyonları

Pozitivizmin ağır bastığı Batı bilim paradigmasında son yüzyılda kendisi gösteren yeni perspektifler arasında yapılandırmacı yaklaşım, iki kuramcı açısından farklı noktalardan temel kabul edilerek bireyin öğrenme ve bilgiyi edinme sürecinin nasıl işlediğine ve bu süreci nelerin etkilediğine dair sorulara yanıt aramıştır. Araştırma nesnesinin ortaya konmasında, çalışmanın seyrinde takibi yapılacak unsurların belirlenmesinde ve ortaya çıkan sonuçların yorumlanıp bilgi paketleri haline getirilmesinde belki de en önemli kıstasın çalışmayı yürüten bilim insanının, perspektifini üzerine konumlandığı bilimsel paradigma ve kendisinin aldığı epistemolojik pozisyon olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bugüne dek sanat için sorulan soruyu biz de burada bilim için soralım: “Bilim, bilim için midir yoksa bilim toplum için midir?”

İşte tam bu noktada belirgin olarak ayrımına varacağımız bir epistemolojik konumlanma görebiliriz: Bireyin gerçekliğinin, bireyin ihtiyaçlarının ve ideallerinin temel alındığı Batı toplumun bilim anlayışıyla yola çıkan Piaget, doğal olarak araştırma nesnesi olarak seçtiği insana doğadaki herhangi bir canlının genetik kodlanması ve evrimleşmesi

düzeyinde bakmıştır. Gerçi dilsel gelişim aşamalarında sosyal çevrenin etkisini de yok saymamıştır ancak onu merkeze almamıştır. Batı ve Orta Avrupa'ya göre toplulukçu bir desen çizen Rus kültürünün bir üyesi olan Vygotsky ise sosyal çevreyi, bireyin kendi evreninin önüne koymaktadır. Piaget çocuğun kendi buluşları vasıtasıyla öğrendiğini ileri sürerken Vygotsky çocuğun etrafındaki yetişkinlerin ve sosyal çevrenin öğrenmede daha baskın bir rolü olduğunu kabul eder. Buna ek olarak Vygotsky, öğretim ve kişisel gelişimin paralel gitmediğini, öğretimin bir adım önde olduğunu varsayar ve sosyal çevrenin bireye öğretimini bu anlamda kendi kendine öğrenme davranışından daha gerekli ve önemli bulur.

Bir diğer boyutuyla Piaget, kuramını oluştururken herhangi bir pragmatik amaç gütmemiş, normal koşullarda bilim insanların yaptığı gibi kendi bilimsel merakının peşinden gitmiştir. Vygotsky de içinde bulunduğu ideolojik atmosferden (özellikle Karl Max'ın diyalektik materyalizmini temel alan bilim anlayışından) etkilenecek eğitimin biçimlenmesine yön vermeyi önemseyerek çalışmalarında sosyal faydacılığı gözetmiştir.

Bu iki bakış açısı arasındaki temel fark, şüphesiz ki iki kuramcının doğup büyüdüğü kültürün kodlarıyla ilişkilidir.

SONUÇ

Bu çalışmada Yapılandırmacı Öğrenme Kuramı'nı kendisine hayat veren iki büyük öğrenme psikoloğunun penceresinden görmeye ve farklılıkların olası sebepleri üzerinde düşünmeye ve düşündürmeye çalıştık. İki farklı sosyolojiden gelen iki akran öznenin, kendi yol haritalarını oluştururken farkında olmadan bizde güzel bir farkındalık oluşturacak bir motif çizdiklerini görmek, çağın en popüler sorusunu aklımıza getirir: "Bilimin gerçekten betimlendiği resimde olduğu gibi tarafsız, kişiden bağımsız, var oluştair kesin ve istikrarlı gerçekliklerden oluşan homojen kolektif bir bilgi havuzu olduğu bir gerçek midir yoksa bu bilim emekçilerinin gerçek olduğuna inanmak istedikleri ütopyaları mıdır? Her ne kadar nesnel olma iddiası taşısa da bilim, kendisini hayata geçiren aktörün bir insan yani "özne" olması dolayısıyla asla istediği ve dayattığı nesnel olma ölçütüne ulaşamayacaktır. Özellikle sosyal bilim alanında yapılan çalışmaların nesnellik derecelerinin sorgulandığı ve ısrarla pozitif bilimlerden farklı yere konduğu ortamda, aslında tüm bilim alanları için geçerli olan sorunsal yani araştırmanın bir "özne" olduğu, bunun sonucu olarak da yüzde yüz nesnelliğin pek de mümkün olamayacağını görmek açısından bu saptamalar önem kazanmaktadır. Burada önemli olan bilimin pratiğini gerçekleştiren bilim insanların yani öznelerin meseleye kendi perspektiflerinden baktıkları ve kimliklerinin getirdiği birtakım alışkanlıklara, yargılara, ön koşullara ve tutumlara sahip olabilecekleri gerçeğini göz önünde tutarak genel kabul görmüş teori ve çıkarımların bir anlamda mutlak gerçeklik olmadığını, bir başka özne tarafından bir başka zaman diliminde yanlışlanabileceğini peşinen kabul etmek ve bilimin ilk şartı olan "şüpheli" tutumu her daim korumaya çalışmaktır.

KAYNAKÇA

- BAYHAN, V. (2016) Sosyal bilimlerde objektiflik efsanesi, *Mukaddime*, 7 (2), 217-242.
- CEVİZCİ, A. (2012). Bilgi Felsefesi, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- CROTTY, M. (1998). The foundations of social research: meaning and perspectives in the research process. *Sage*, London.
- FOUCAULT, M. (2022). Bilginin Arkeolojisi , Çev: Veli Urhan, 5. Basım, Ayrıntı Yay, İstanbul.
- GÖKSOY, S. (2019) Pradigma ve Paradigmalar. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi (ULED)*, Cilt 1(1).
- MOON, K. and BLACKMAN, D. (2014). A guide to understanding social science research for natural scientists, *Conservation Biology*, Volume 00, No. 0, 1–11.
- KUHN, T. (2014). Bilimsel devrimlerin yapısı. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- MANNHEIM, K. (2016). İdeoloji ve ütopya (M. Okyayuz, Çev.) Nika Yayınevi, Ankara.
- URAL, Ş. (2012). Pozitivist Felsefe, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- VITALY V. And RUBTSOV (2020). Two Approaches to the Problem of Development in the Context of Social Interactions: L. S. Vygotsky vs J. Piaget (Ed: K. Plakitsi, and O.V. Rubtsova). *Cultural-Historical Psychology*, Vol. 16, no. 3, p. 5-14.

İnternet Kaynakçası

- SÖZERİ, F. (2021). SSCB’de Bilimin Örgütlenmesi ve Ekonomik Planlama -I <http://bilimveaydinlanma.org/sscbde-bilimin-orgutlenmesi-ve-ekonomik-planlama-i-birinci-plan-oncesi-donem/> Erişim Tarihi: 20.09.2023.
- SCHWARTZ, R., S., LEDERMAN, N. G.and Crawford, B. A. (2004) Developing Views of Nature of Science in an Authentic Context: An Explicit Approach to Bridging the Gap Between Nature of Science and Scientific Inquiry, (www.interscience.wiley.com). Erişim Tarihi: 22.09.2023.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.11>

Volume 7/3

2023 p. 170-187

OSMANLI DÖNEMİ SÜRELİ YAYINLARINDA MÛSİKÎ: MEKTEB MECMUASI ÖRNEĞİ

MUSIC IN OTTOMAN PERIODICALS: THE CASE OF MEKTEB MAGAZINE

Talha GÜNAYDIN*

ÖZ

Osmanlı Dönemi süreli yayıncılığının birçok örneğinin bulunduğu bir dönemde 1891-1898 yılları arasında “Pazartesi Günleri Çıkarılır. Fennî ve Edebî Risâledir” ifadesiyle yayınlanan Mekteb mecmuası, ilk sayılarda ağırlıklı olarak çocukların ve halkın eğitimi üzerine konular içermekteyken, ilerleyen sayılarda sanat ve edebiyat dergisi haline dönüşmüştür. Toplamda 185 sayısı bulunan mecmua, Servet-i Fünûn edebiyatına geçiş dönemi itibarıyla Türk Edebiyatı açısından kıymetlidir. Üç farklı yayın dönemine sahip olan mecmua ilk dönemde Karâbet Efendi, İkinci ve üçüncü dönemlerde İsmail Hakkı Bey imtiyazıyla bazı yıllar on beş günde bir bazı yıllarda ise haftalık olarak yayınlanmıştır. Yazarları arasında Ahmet Rasim, Fâik Esad, Adanalı Ziyâ, Ali Muzaffer, Mazhar Bey, Sürûş, Mehmet Celâl, Hâlîde Edip, Halit Ziyâ, Necip Âsım, Rızâ Tefîk, Hüseyin Dâniş, İbrâhim Hakkı Paşa, Müstecabizâde İsmet, Muallim Feyzi, Reşid Bey, Fâik Reşad, Salih Zeki, Cemil Zeki, Hüseyin Sîret, Tefîk Fikret ve Mehmed Celâl gibi isimler bulunmaktadır. Neşredilen her baskısında ahlâkî ve eğitici hikayelerin yer aldığı mecmuada ayrıca Osmanlıca, Farsça, Arapça ve Fransızca gibi lisanlara ait dilbilgisi kurallarının konu edildiği bölümler yer almaktadır. Türk ve Avrupa edebiyatı eserlerinin yanı sıra her iki medeniyete ait gelişmeleri, mûsikî, mimarî ve resim gibi güzel sanatlara ait konular da işlenmektedir.

Dönemi itibarıyla önemli bir ihtiyacı karşılayan Mekteb dergisi her ne kadar Rüşdiye ve İdâdî öğrencileri için müfredata uygun tasarlanmış olsa da yalın dili ve toplumun her kesimine hitap edecek şekilde halkın istifadesine sunulmuştur. Tarafımızdan tespit edilen yazılarda ‘Mûsikî, Savtın Ahvâl-i Mûsikîyyesi, Hikmet-i Tabî’iyye, Uzv-ı Sem’ (kulak) ve Savt (ses), Mizher (Mûsikî Âlâtı)’ başlıklarıyla mûsikîye dair bilgiler yer almaktadır. Bu yazılar mecmuanın diğer bütün yazılarıyla birlikte değerlendirildiğinde her branşta olduğu gibi özenle hazırlanarak dönemin

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü, Türk Din Mûsikîsi Ana Bilim Dalı, E-mail: talhagunaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5910-3552, İstanbul, Türkiye.

gençlerinin entelektüel derinliğini artırmak ve kültür bilinci aşılacak istenildiğini göstermektedir.

Bu çalışmada ilgili mûsikî makâleleri latinize edilmiş olup, değerlendirilmiştir. Geniş yazar kadrosu ile büyük emek verilerek meydana getirilen Mekteb Mecmuası yayınlandığı döneme ve Türk toplumunun kültürel hafızasına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Süreli Yayınlar, Mekteb Mecmuası, Mûsikî, Kültür*

ABSTRACT

In a period when there were many examples of Ottoman periodical publishing, Mekteb was published between 1891 and 1898 under the title "Published on Mondays. It is a magazine of science and literature" between 1891 and 1898, the Mekteb periodical, which mainly focused on the education of children and the public in the first issues, transformed into a magazine of art and literature in the following issues. The periodical, which had 185 issues in total, is valuable in terms of Turkish Literature as a transition period to Servet-i Fünûn literature. The periodical, which had three different publication periods, was published every fifteen days in some years and weekly in some years under the privilege of Karâbet Efendi in the first period and İsmail Hakkı Bey in the second and third periods. Among its authors were Ahmet Rasim, Fâik Esad, Adanalı Ziyâ, Ali Muzaffer, Mazhar Bey, Sürûş, Mehmet Celâl, Hâlide Edip, Halit Ziyâ, Necip Âsım, Rızâ Tevfik, Hüseyin Dâniş, İbrâhim Hakkı Paşa, Müstecabizâde İsmet, Muallim Feyzi, Reşid Bey, Fâik Reşad, Salih Zeki, Cemil Zeki, Hüseyin Sîret, Tevfik Fikret, and Mehmed Celâl. In each edition, there are moral and educational stories, as well as sections on the grammar rules of Ottoman Turkish, Persian, Arabic and French. In addition to the works of Turkish and European literature, it also covers the developments of both civilizations and the fine arts such as music, architecture and painting.

Although the Mekteb magazine, which met an important need in its period, was designed in accordance with the curriculum for Rüşdiye and İdâdî students, it was presented to the public in a simple language and in a way to appeal to all segments of society. The articles identified by us include information on music under the titles 'Mûsikî, Savtın Ahvâl-i Mûsikîyyesi, Hikmet-i Tabî'iyye, Uzv-ı Sem' (ear) and Savt (sound), Mizher (Mûsikî Âlâtı)'. When these articles are evaluated together with all the other articles of the periodical, it is evident that they were prepared with care, as in every other branch, to increase the intellectual depth of the young people of the period and to instill cultural awareness.

In this study, relevant music articles were latinized and evaluated. The Mekteb Magazine, which was created with great effort with a large staff of writers sheds light on the cultural memory of Turkish society of the period it was published.

Keywords: *Ottoman State, Periodicals, Mekteb Magazine, Music, Culture*

GİRİŞ

Devletlerin siyasi mevcudiyetleri ve yapısal özellikleri bir değişim ve dönüşüm geçirmesiyle birlikte kendilerini var ettikleri toplum ve kültürde ortaya çıkan ürünler geçmiş dönemlerin aktarımını kendine özgü araçlarla sağlamıştır. Osmanlı Devleti özelinde konuyu ele alındığında oldukça uzun bir dönem ve bu dönemle birlikte kültürel zenginlik karşımıza çıkmaktadır. Bütün Osmanlı yayın hayatının tamamıyla ele alınması

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 7/3 2023 p. 170-187

çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. İncelediğimiz Mekteb mecmuasının bize çizmiş olduğu tarihsel sınırlar çerçevesinde yayın süreci ve yayın sürecinin sanatsal, toplumsal ve kültürel altyapısı aktarılacaktır.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için bir reform dönemidir. Dönemin reformları çok yönlü ve kapsamlı olarak planlanmıştır. Böyle bir planlamada eğitim, vergi, askerlik, bürokrasi, sağlık ve gündelik hayat gibi toplumun birçok katmanına hitap edecek düzenlemeler yapılmıştır (Saydam, 2002: 533).

Reform çalışmalarına yönelik adımlar özellikle II. Mahmut döneminde atılmış, Sultan Abdülmecit dönemiyle süregelen ve Tanzîmât Fermânı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ile oldukça hız kazanmıştır. Bu çalışmalar Abdülaziz döneminde yavaşlarsa da II. Abdülhamid döneminde zirveye ulaşmıştır. Modernleşme atılımlarında bulunan II. Abdülhamid özellikle eğitime öncelik vermiştir. Böyle bir yenilikçi geleneğin altındaki algı kendilerini tanzimat politikalarının varisi olarak görmeleri sebebiyledir (Mardin, 1997: 53).

Osmanlı Devleti için gazete ve dergi gibi süreli yayınların çıkması sürecinde genelde Fransa etkisi bulunmaktadır. Hazırlanan gazete ve dergiler Fransa modeli takip edilmiştir. III. Napolyon tarafından Fransa’da basın denetimi için geliştirilen düzenleme ve kurallar Osmanlı tarafından örnek alınmıştır (Gönenç, 2004: 98).

1857 yılında yayınlanan Matbaa Nizamnamesi Osmanlı basın hayatına bir düzenleme getirmiştir. Nizamnamenin vurguladığı en önemli husus yayın gazete yayınlanması için hükümet izni zorunluluğunun getirilmesidir. Düzenlemenin ardından, ilk bağımsız Türkçe gazete olan Tercüman-ı Ahvâl (1860) yayın hayatına başlamıştır. Gazetede yayınlanan metinlerde kullanılan dil ve içerikte halk tarafından anlaşılır olmaya dikkat eden bir tutum izlenmiştir. Akabinde Tasvir-i Efkâr (1862), İbret Gazetesi (1872), Hürriyet, Terakki, Mecmua-i Fünûn (1862) yayınları çıkmıştır. Teknolojik gelişmelerden doğrudan etkilenen gazete ve mecmualarının sayıca artmasında matbaa kullanımının katkısı oldukça fazladır. 1893-1907 yılları arasında 199 olan matbaa sayısı 1908-1919 yıllarında 368’e çıkmıştır (Saydam, 2002: 548).

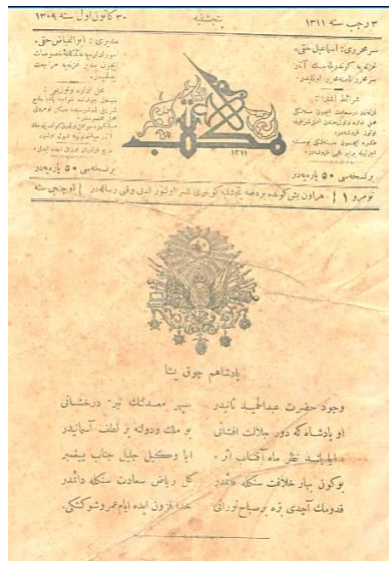
Korkmaz’a göre Türk yayın hayatında yeniden oluşumun miladı sayılacak tarih 1859 yılıdır. Batı dünyasından düşünce ve sanat alanında önemli tercümeleme hareketlerinin dilimize kazandırılması yenileşme hareketlerinin düşünsel zeminde ilerlemesinde katkı sağlamaktadır. Örneğin Münif Paşa’nın Muhâverât-ı Hikemiyye adlı çevirisi Volter, Fenelon ve Fontenel’e ait seçme felsefi metinlerden oluşmaktadır (Korkmaz, 2009: 25). Ayrıca dönemde çıkarılan dergiler içerik olarak incelendiğinde oldukça farklı içeriklere yer verildiği görülmektedir. Güzel sanatlar, tarih, askerlik, spor, edebiyat, eğitim, mizah, kadın, din, çocuk, iktisat gibi hemen her konuda bir içeriğe yer verilmiştir. Ayrıca siyasi hareketliliklerden etkilenen yayın sürecinde çok sayıda dergi açılıp kapanmış veya bir duraklama dönemi geçirmiştir (Ahmetoğlu, 2010: 20-21).

19. Yüzyıl'da Batı, Osmanlı aydın ve yöneticilerinin dikkatini çekmiştir. Bu dönemde İslam'a aykırı olmadığı müddetçe yeni şartlar ve düzenlemelerin alınmasında bir sakınca görülmemiştir. Burada temel kaygı devletin tahribatının önüne geçerek askeri, siyasi ve kültürel olarak desteklemektir. Etkileşim döneminin en açık kendini gösterdiği dönem 19. Yy.'dır (Karabulut, 2016: 64-65). II. Abdülhamid döneminde iletişim hızla artmıştır. Gazete, dergi ve kitap fiyatları düşmüş elit tabakanın elinde olan okuryazarlık alt tabakaya yayılmaya başlamıştır. Toplumsal hareketlilikle birlikte iç-dış haberler daha çok nüfusa ulaşmıştır (Karpat, 2005: 216).

Tanzimat sonrasında Batı'ya meyledilmesi beraberinde Batılı anlamda bir düşünce yapısı getirmiştir. Manzum hikayeler yerini realist hikayelere bırakmıştır. Nesir yerini gittikçe sadeleşen bir yapı kazanmış sanatlı söyleşiler geride bırakılmıştır. Bu değişimin ilk görüldüğü alanlar ise yeni bir edebî tür olarak yayına başlayan gazete ve sonrasında dergilerdir. II. Mahmut gazetelerde kullanılan dilin sadeleşmesine yönelik emir vermiş ve gazetelerin temel amacının her seviyedeki halk tarafından anlaşılması olduğu vurgulanmıştır. Dilde böyle bir sadelik yayın hayatı için önemli bir adımdır. 1832 yılında Tercüme Odası kurulmuştur. Batıdan getirilen kelime ve kavramların karşılığını bulmak için çalışılmıştır. Ancak karşılığın bulunamadığı durumlarda Arapça, Farsça, Fransızca vd. kelimeler aynen kullanılmaya devam edilmiştir (Timur, 1995 :8-9).

1860'lı yıllar sonrası dergi yayıncılığı için zengin bir döneme geçilmiştir. II. Abdülhamid döneminde sıkı bir denetimin olmasına rağmen dergi yayıncılığı özellikle edebiyat ve ziraat alanlarında oldukça önemli gelişme göstermiş olup sanatsal, kültürel ve edebî konuları ele alan Mecmua-ı Ebuzziyâ, İnsâniyet, Güneş, Haver, Mîzan, Hazine-i Evrak, Mirat-ı Âlem Afak, Mecmua-ı Âsar, Gayret, Berk, Manzara, Nilüfer, Eftal, Servet-i Fünûn, Mâlûmat, Mütalaa, İrtika ve Mecmua-ı Edebiye adlı dergiler yayımlanmıştır (Demir, 2016: 71).

Resim 1: Mekteb Mecmuası'nın 3 Receb 1311 tarihli sayısına ait kapak sayfası

Mekteb Dergisi'nin yayın dönemi II. Abdülhamid yönetiminde olup siyasi ve içtimai zorlukların yaşandığı bir dönemdir. Derginin yazarları devlet aleyhinde hiçbir yaz yazmamıştır. Özellikle devletin, milletin birlikteliği, millî ve mânevî duyguların desteklenmesi için çalışmışlardır. 1891-1897 yılları arasında böyle bir atmosferde yayınlanan dergi, Sultan Abdülhamid Han tarafından teşekkür ve taltife tabi tutulmuştur. Bu özel metinlere derginin sayılarının içinde rastlamak mümkündür. Derginin yazı hayatının sonlanmasıyla aynı yazar ekibi Servet-i Fünûn dergisini teşekkül ettirmişlerdir (Timur, 1995: 17-18).

Mekteb dergisinin okuyucununun eğitim ve öğretim sürecini üstlenen bir okul olma misyonu ile yayın yaptığı görülmektedir (Keleş, 1999: 5). Mekteb dergisi incelemelerinde içerik yönüyle iki ve üç devreye ayrılarak ele alındığı görülmektedir. Keleş tarafından müdüriyet açısından bir dönem ayrımı yapılmış ve iki döneme ayrılarak incelenen dergi, Timur tarafından 3 döneme ayrılarak ele alınmıştır. I. devrede okul mecmuası özelliğini taşımaktadır. Özellikle Rüşdiye ve İdadi programlarını uygun olarak dil, tarih, coğrafya, edebiyat, matematik, ahlak ve tabiat alanlarında konulara yer verilmiştir. II. devrede mecmua okul dergisi yapısını korumaya devam etmekle birlikte edebiyata ayırdığı alanı genişletmiştir. Bu dönemde mecmua bir “ara nesil” özelliğindedir. III. devre içerik genişletilmiştir. Mecmua artık çeşitli kavimlerin âdet, edebiyat ve ahlaklarına, şark kavimlerinin gelişimlerine, resim, mimari, mûsikî gibi güzel sanatlara, tıp, felsefe, kimya gibi ilimlerin şarkta gelişimlerine yer verilmiştir. Bütün yazılarda sade bir dil kullanılmaya özen gösterilmiştir (Timur, 1995: 20-24). 1891-1893 yıllarında Reşad'ın müdür ve başyazar olduğu dönemde yayınlanan sayılarda dergi daha çok ilk ve ortaokul seviyesindeki çocukların derslerine yardımcı olmaya yönelik yazılara yer verilmiştir. Ağırlıklı olarak fennî konular içermektedir. Sade ve basit bir dil kullanılmış olup şekil, fotoğraf gibi görsellere yer verilmiştir. Bu devrede dergi bir “çocuk dergisi” hüviyetindedir. 1893-1898 yılları arasında Ebu'l Feyyaz Hakkı müdürlüğünde ve başyazarı ise İsmail Hakkı olan bir dönemdir. Derginin hedef kitlesi ve amacı değişiklik göstermiştir. Sade ve anlaşılır olma özelliğini korumakla birlikte yer verilen konular zenginleştirilmiştir. Şiir, hikâye, roman, felsefe gibi farklı konulara yer verilmiştir. Fenni konular oldukça azaltılmıştır. Bu devrede dergi bir “edebiyat dergisi” görünümü kazanmıştır (Keleş, 1999: 367-368).

Derginin çıkış amacına bakıldığında Şark kültürü ve eski edebiyata yakın bir tutum görünmekle birlikte Batı kültürü ve edebiyatına dair bölüme yer verildiği görülmektedir. Burada roman ve hikâye çevirilerine yer verilmiştir. Ayrıca Batı mûsikîsini ele alan yazılar ile Şark ve Garp mûsikîsini karşılıklı tahlil eden yazılara yer verilmiştir (Uçman, 2004: 1).

Derginin müzik bölümünde ses ve nağme gibi kavramların tanımlaması yapılmış ve müzik duygu ilişkisine yer verilmiştir. Yunan müziğinin durumundan ve müzisyenlerinden söz edilerek doğu müziğinin sınırlı kalması üzerinde tartışmalar yürütülmüştür. Ayrıca mûsikî konusundaki yayınların az oluşuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır (Keleş, 1999: 36).

19. yüzyılda matbaa yaygınlaşana kadar Osmanlı Devleti'nde müzik alanındaki çalışmalar el yazmalarıyla kayda alınmıştır. Meşk geleneği ile yaşayan mûsikî geleneğinin kayda geçişi oldukça önem arz etmektedir. Matbaanın yaygınlaşması ile Osmanlı müzik kültürünün aktarımı da bir yenilik geçirmiştir. 1850'lerden itibaren nota yayıncılığı başlamış ve bunun haricinde müzik konusunda yayınlanan kitaplar güfte, tarih, teori ve metot konularında yoğunlaşmıştır. Ayrıca müzik konusundaki yazılara gazete ve dergilerde yer verilmeye başlanmıştır (Özkan, 2010: 62). Mekteb Mecmuası sadece siyasi ve toplumsal hayattaki yeniliğin bir temsilcisi değil aynı zamanda müziğin yazılı kültüre dönüşmesi ve yayın hayatına katılımında önem arz etmektedir.

1839 yılında Tanzîmât Fermânı'nın ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde yayıncılık hayatı zenginleşme göstermiştir. 8 Ağustos 1891 yılında yayın hayatına başlayan Mekteb Mecmuası Osmanlı Devleti'nin Sultan II. Abdülhamid döneminde Halkın ve özellikle de öğrencilerin millî ve mânevî açıdan desteklenmesi amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Ahmet Rasim, Fâik Esad, Adanalı Ziyâ, Ali Muzaffer, Mazhar Bey, Sürûş, Mehmet Celâl, Halit Ziyâ, Necip Âsım, Rızâ Tevfik, Hüseyin Dâniş, İbrâhim Hakkı Paşa, Müstecabizâde İsmet, Muallim Feyzi, Reşid Bey, Fâik Reşad, Sâlih Zeki, Cemil Zeki, Hüseyin Sîret, Tevfik Fikret, ve Mehmed Celâl gibi yazarların yer aldığı mecmuada edebiyat, sanat, tarih ve kültür gibi konuların yer almasının yanı sıra Rüşdiye ve İdâdî mekteplerinin müfredatına uygun içeriklerle gerek hikâyeleştirilmiş gerekse nesir olarak kaleme alınmış yazılar bulunmaktadır.

Mecmua altı yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüş ve bu süre zarfında üç farklı yönetim değişikliği yaşamıştır. Bu yönetim değişiklikleriyle yayın prensipleri de dönüşüme uğramıştır. İlk dönemde tamamıyla öğrencilere yönelik şekilde tasarlanırken, ikinci ve üçüncü dönemlerde halka da hitap edecek şekilde edebiyat, sanat ve kültür bağlamında yazılar kaleme alınmıştır.

Özellikle İsmâil Hakkı Bey'in Avrupa edebî eserlerinden tercüme ettiği yazılarla; Ahmed Râsim, Halid Ziyâ ve Rızâ Tevfik'in felsefî yazılarıyla Rüşdiye ve İdâdî mektebe ait bir mecmua olmanın ötesine geçerek daha zengin ve kültürel açıdan güçlü bir kimlik kazanmıştır. Mecmuada genellikle Doğu kültürü ve edebiyatını konu alan yazıların bulunması dikkat çekmektedir.

Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Demirbaş No: 0047393 kayıtlı nüshalar ve sahaflardan temin edilen nüshalar üzerinden mecmuada tespit ettiğimiz mûsikî yazılarının listesi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Mekteb Mecmuası'nda tespit edilen mûsikî makâlelerinin listesi.

Sayı	Sayfa	Başlık
1	12-13	SAVTIN AHVÂL-İ MÛSİKİYYESİ
1	39 - 40 - 41	MÛSİKÎ
15	240	UZV-I SEM' VE SAVT
15	239-240	HİKMET-İ TABÎ'İYYE (Mûsikî Âlâtı)

DEĞERLENDİRME

1. sayının 12. ve 13. sayfalarında yer alan ‘Savtın Ahvâl-i Mûsikîyyesi’ başlıklı makâlede sesin titreşimlerden oluştuğu, akabinde kulağı müteesir etmesiyle ya hoşnut olunduğu ya da ızdırap çekildiği ve latif olan muntazam seslerin kalbimize kadar ulaştığından bahsederek başlamaktadır. Sesi 3 ana bölümde incelemekte şiddeti, perdesi ve yüksekliği olarak üç farklı parametre ile tanımlamaktadır. Sesin şiddetini kulağa olan tesir olarak tanımlamakta ve örneklendirerek top sesinin bir tabanca sesinden daha şiddetli olduğunu ve bu durumda topun sesinin tabanca sesinden daha ziyâde tesiri bulunmakta olduğunu anlatmaktadır. Sesin yüksekliğinin belirlenmiş bir zaman diliminde bir cisimden meydana gelen sesin miktarı olarak açıklamakta, ağır veya hafif yani pest ya da tîz olarak isimlendirildiğini aktarmaktadır. Oluşan bu irtifâ ile de sesin perdesinin oluştuğunu bu durumda da zayıf olan perdeye pest ve şiddetli olanına da tîz denildiğini belirtmektedir. Pest sesler 32 titreşime kadar inebildiği tiz olanların ise 20000 titreşime kadar çıkabildiği aktarılmaktadır. Tüm sesler incelendiğinde toplamda yedi çeşit oranın oluştuğu ve diğer tüm seslerin bu yedi orana bağlı olarak oluştuğunu anlatmaktadır. Bu yedi sesin nota karşılıklarının da (ut - do), (re), (mi), (fa), (sol), (la), (si), (do) şeklinde ve 1/1, 9/8, 5/4, 4/3, 3/2, 5/3, 15/8, 2 oranlarıyla hesaplandığını yazmaktadır. Tüm ahenkler bu yedi sesin tekrür etmesinden ibaret olduğundan ve bu yedi sesin bir araya gelmesine ‘gam’ denildiğinden bahsetmektedir (*Mekteb*, 1: 12).

Notaların isimlerinin Guido d’Arezzo tarafından kiliselerde Hazret-i İsâ aleyhi’s-selâm hakkında okunan (Saint Jean) na’t-ı rûhânîsinin her bir mısra’sının ilk harflerinden oluştuğunu ve bu harfler altı harften ibâret iken Saint Jean’da ‘saint’ kelimesinden türetilen (si) ifadesinin ilâvesiyle yediye tamamlandığını belirtmektedir. Ayrıca eserde yer alan (ut)’un yerine (do)’nun kullanımının zaman içerisinde Fransa’da başladığını anlatmaktadır. Tüm bu notaların işaretlerinin olduğu bir yazım şeklinin kullanılmakta olduğunu ve tegannî edilerek okunulabildiğini aktarmaktadır (*Mekteb*, 1: 13).

İlgili makâlenin Osmanlı Türkçesi metni ve transkripsiyonu Ek-1’de verilmiştir.

1. sayının 39. 40. ve 41. sayfalarındaki ‘Mûsikî’ başlıklı makâlede mûsikînin kulağa güzel tesir bırakan seslerden ibaret olduğunu, Her kavmin kendi tarihinde müstakil bir isim ile mûsikînin icat fazîletlerini kendilerine atfettiklerini aktarmakta ve Eski Yunan kaynaklarından mûsikî ve mûsikînin gücünden istifade etme şekilleri ve kullanımı ile ilgili bilgiler paylaşmaktadır (*Mekteb*, 1: 39).

Mûsikînin tabiatın en gizli sırlarını ortaya çıkararak, alemi en güzel tasvir eden ve insan ruhu ve eşya arasında samimiyet oluşturduğunu aktarmakta ve Afrika’daki en ilkel kabilelerin dahi kendi imkanları dahilinde mûsikîyi çok güzel icra ettiklerinden, telaffuz edilemeyen bir hız terennüm edilebilmekte olduğunu, bunun neticesinde beyan edilen tarif edilemeyen duyguların derinlemesine ifade edilebilmesi açısından çok önem arz ettiğinden bahsedilmektedir (*Mekteb*, 1: 39).

40. ve 41. sayfalarda devam eden makâlede Doğu milletlerinin müziği arasında bizim mûsikîmizin sanat açısından çok üstün olduğundan, mûsikînin kalbe ilham edilen bir his olduğu ve güftelerin latif bir lisan ile ifade edildiğinden bahsetmektedir. Bir mûsikîşinasın şâirâne zevkler ile mest olduğunda kalbî ilhâmâtını niçin sadece güfte (mevzûme) ile bestelenmesi gerekir? şeklinde eleştiri getirmektedir. Eleştirinin cevabı olarak da bu hissiyatın mûsikî ile bizzat ifade edilmesi gerektiğini, Beste yaparken sadece bir güfteyi baz alma ve kullanma mecburiyeti hissedilmesinin mûsikîmizin ilerlemesinin önünde engel teşkil ettiğini anlatmaktadır. Çünkü bu güftelerin genellikle hüznün ya da neşe teması ile sınırlı kalmakta olduğunu diğer duyguların arasında baskın olan bu iki duygunun mûsikîyi sınırlandırdığından bahsetmektedir. Geçmiş üstatların besteleri arasında tetkikler yapıldığında bu iki duygunun dışında tema içeren çok nadir örneklerin bulunduğundan yakınmaktadır (*Mekteb*, 1: 40-41).

Makâlenin son kısmında aslında yalın olarak mûsikînin çok zengin olduğunu ifade ettikten sonra ve bu zenginliğine rağmen fazla türlü çalışmaların yapılmamış olduğunu dile getirmektedir.

İlgili makâlenin Osmanlı Türkçesi metni ve transkripsiyonu Ek-2’de verilmiştir.

15. sayının 240. Sayfasında yer alan ‘Uzv-ı Sem’ ve Savt’ (Kulak ve İşitme) adlı makâlede insan eliyle üretilen ses aletlerinin yanı sıra yaratılıştan gelen tabii ses aletlerini açıklanması gerektiğinden bahsederek insan sesinin hançere ve gırtlak olarak iki kısımdan oluştuğunu, hançere deliğinin ön tarafında havanın titreşerek sesin oluştuğunu anlatmaktadır. Ses tellerinin üzerinden geçen hava hançerenin daralan kısmında aynı keman yayı gibi tesir ederek sesin oluşmasını sağladığından bahsetmektedir (*Mekteb*, 15: 240).

Bu sesin çıkmasının ardından kulağa erişmesi ise sadânın aksi şeklinde olmaktadır. Bu aks iç kulakta bulunan 4 adet küçük kemiğe intikal ederek yayılır ve titreştirir. Bu titreşim sinirler vasıtasıyla beyne ulaşmakta olduğu aktarılmaktadır (*Mekteb*, 15: 240).

İlgili makâlenin transkripsiyonu Ek-3’de verilmiştir. Osmanlı Türkçesi metni için: (Bkz. Resim 3)

15. sayı 239. ve 240. Sayfada bulunan ‘Hikmet-i Tabî’yye Mûsikî Âlâtı’ adlı makâlede ise mûsikî aletlerinin sâbit perdeli çalgılar (asvât-ı sâbite âlâtı) ve perdesiz çalgılar (asvât-ı gayr-ı mu’ayyene âlâtı) adıyla ikiye ayırmaktadır. Perdeli çalgılar ile çok sayıda perde ve oktavları ‘dizlenebildiklerinden’ istenilen perdeler çıkarılabilir. Burada ‘dizlemek’ tabirini kullanan yazar kavramı ‘sadânın aded-i ihtizâzı o nisbette tezâyüd eder’ şeklinde sıralı olarak tüm tellerde perdelerin aynı oranlar üzerinde elde edildiğini anlatmaktadır. Telin boyunu kısaltmak için eli bir miktar aşağı çekmek suretiyle fa notasının bulunduğu yerden daha da tîz diğer bir ses çıkarılabilir şeklinde örneklendirmektedir (*Mekteb*, 15: 239).

Perdeli çalgıların piyano, gırnata, kanûn, santur ve lavta, org vesâire gibi çalgılar olduğunu, perdesiz çalgıların ise keman, kemençe gibi çalgılar olduğunu, perdeli

çalgıların seslerinin yarım ses ya da tam ses şeklinde verebildiğini gerek piyano ve gerek armonikadaki siyah tuşlar yarım ses beyaz tuşlar ise tam ses aralığındadır. Bu sebepten dolayı perdeli çalgılar mûsikîmizdeki perdeleri tam anlamıyla karşılayamaz şekilde ifadeler yer almaktadır (*Mekteb*, 15: 240).

Çalgılar ile ilgili devam eden kısımda ise mûsikî çalgılarının arasında ayrımların bulunduğu, ince çalgılar olarak adlandırılan sazların genellikle kirişli (telli) olduğu, Bu tellerin bazı enstrümanlarda parmakla, bazılarında santurda olduğu gibi çekiç (zahme) vasıtasıyla, bazısında kemençe ve kemanda olduğu gibi yay sürterek, basılarında ise nefesle üflemek suretiyle ses elde edildiği, Nefesli aletlerde havanın titreşime girerek bazen bir dil üzerine çarparak bazen de gırnatada olduğu gibi kamış titreşimi ile dudakların sıkıştırması ile çalındığı anlatılmaktadır (*Mekteb*, 15: 240).

İlgili makâlenin Osmanlı Türkçesi metni ve transkripsiyonu Ek-4'te verilmiştir.

SONUÇ

Genel muhteva açısından aslında bir edebiyat dergisi olan Mekteb Mecmuası, genel kültür, sanat ve fen ilimleri içerikleriyle de çeşitlendirilmiş edebî bir yayın olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayıların bazılarında yer alan mûsikî makâleleri az sayıda olmalarına karşın içerik seviyeleri ve detayları açısından dikkat çekmektedir. Günümüzün lise seviyesine denk gelen İdâdî ve Rüşdiye okullarının müfredatı gözetilerek hazırlanan makâlelerde mûsikî hususunda günümüze nazaran daha yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Edvârlar ve mûsikî risalelerinde yer alan nazari konular ile Avrupa müziği kuramlarının bir arada kıyaslanarak aktarıldığı gözlenmiştir.

Günümüz lise seviyesi mûsikî müfredatında bu konular ve detaylar yer almamaktadır. Makâlelerdeki ifade şekli ve muhtevâ o dönemin tüm öğrencilerine bugünün konservatuar öğrencisi seviyesinde bir üslup kullanılarak kaleme alındığı izlenimi vermektedir. Ayrıca konuların fizik, matematik ve biyoloji ilimlerinden sıkça istifade edilerek izah edildiği görülmektedir. Döneme göre değerlendirildiğinde yalın sayılabilecek bir dil kullanıldığı kaynaklarda yer alsa da günümüze göre anlaşılması bir miktar güç teknik ifadelerin ve tamlamaların kullanıldığı gözlenmektedir.

Ağırlıklı olarak İsmail Hakkı Bey tarafından kaleme alındığı görülen mûsikî makâlelerinin genelden özele detaylar içeren bir şekilde tasarlandığı dikkat çekmektedir. Örneğin Mûsikî bahsi sırasıyla ses, müzik kavramları, perdeler, notalar, frekanslar, frekansların işitilmesi ve algılanması şeklinde kurgulanmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekteb Mecmuasındaki mûsikî makâleleri yayınlandığı dönemde yaşayan tüm insanlara kültürel, sanatsal ve entelektüel derinlik katma gayesi barındırması sebebiyle önemli bir boşluğu doldurmakta ve halkın bilinç seviyesini yükseltmeye yönelik bir strateji ile hazırlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Geçmiş dönem süreli yayınlarında mûsikî üzerine yapılacak olan çalışmaların -diğer matbû ya da el yazması eserlerden farklı

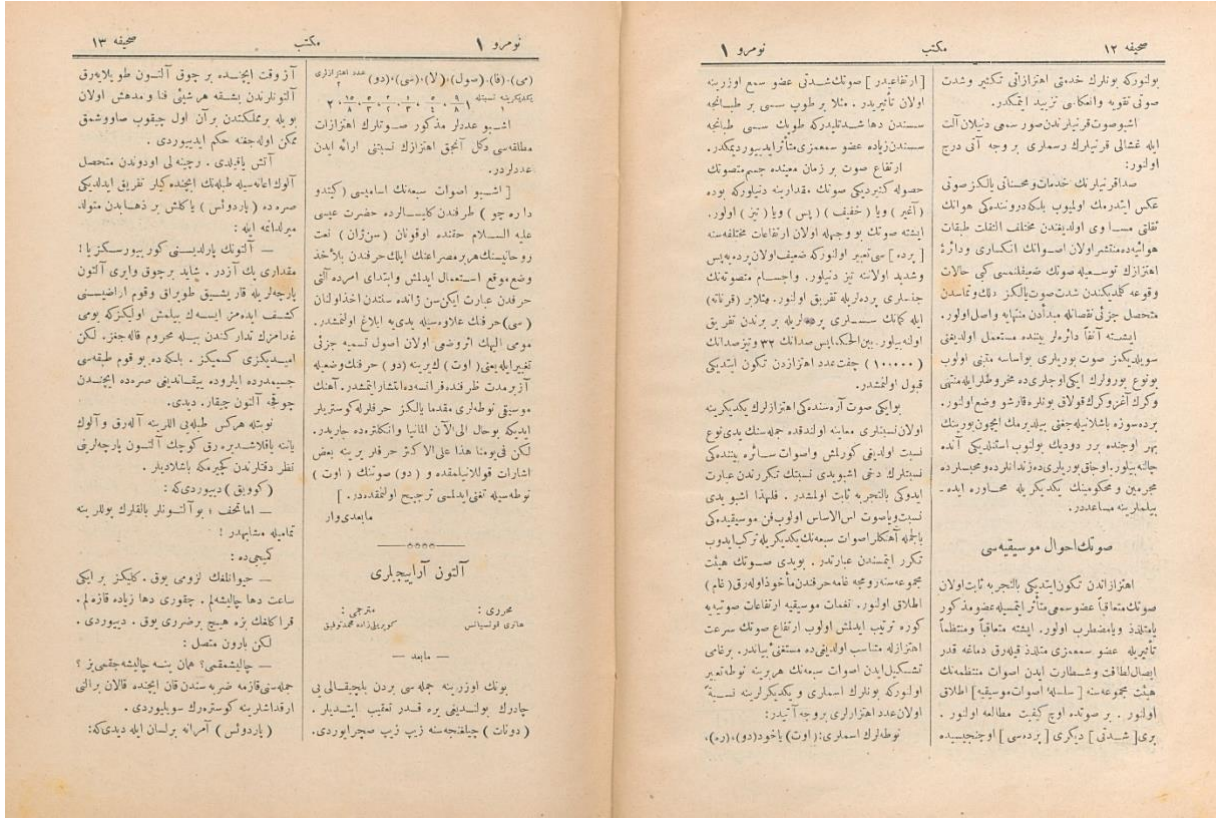
olarak- bu minvalde değerlendirilerek günümüze ulaşması müziğin halk nezdindeki karşılığının anlaşılması için büyük bir kapı aralayacak ve bizleri aydınlatacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, Selim, (2010). İttihatçı Aktüaliteden Kitlesele Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Demir, Kaan, (2016). Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849-1923), Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan, Sayı:9, ss. 71-112.
- Göneç, E. Özgür, (2004). Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S:19, ss. 93-105.
- Karabulut, Mustafa, (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum, Mecmua, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, Yıl:1, Sayı:2, ss. 49-55.
- Karpat, Kemal, (2005). İslam'ın Siyasallaşması, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Reyhan Elmas, (1999). Mektep Dergisinin İncelenmesi Batı Edebiyatından Tercümelere (1891-1898), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Korkmaz, Ramazan (2009). "Yeni Türk Edebiyatına Giriş", Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Mardin, Şerif, (1997). Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme: Bediüzzaman Said Nursi Olayı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mekteb*, Trakya Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Demirbaş No: 0047393 370/mek k.1.
- Özkan, Güllü, (2010). Türkiye'de Müzik Yayıncılığı ve Müzik Dergileri, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Saydam, Abdullah (2002). "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu", Genel Türk Tarihi, C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Timur, Kemal, (1995). Mektep Dergisi (I. Cilt, 1891-1892) (Tasnif, İnceleme ve Değerlendirme), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Uçman, Abdullah. (2004). Mekteb. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, Ankara.

EK-1

Resim 2: Mekteb Mecmuası Sayı 1 Sayfa 12-13

SAVTIN AHVÂL-İ MÛSİKİYYESİ

İhtizâzâtan tekevvin ettiği bi't-tecrübe sâbit olan savtın müteâkiben uzv-ı sem'i müte'essir etmesiyle uzv-ı mezkûr ya mütelezziz veyâ muztarib olur. İşte müte'âkiben ve muntazaman te'sîriyle uzv-ı sem'imizi mütelezziz kılarak dimâğa kadar îsâl-i letâfet ve şetâret eden asvât-ı muntazamanın hey'et-i mecmu'âsına [silâle-i asvât-ı mûsikîyye] utlâk olunur. Bir savtta üç keyfiyet mütâla'a olunur. Biri [şiddeti] diğeri [perdesi] üçüncüsü de [irtifâ'idir]. Savtın şiddeti uzv-ı sem' üzerine olan te'sîridir. Meselâ bir top sesi bir tabanca sesinden daha şiddetlidir ki topun sesi tabanca sesinden ziyâde uzv-ı sem'imizi müte'essir ediyor demektir.

İrtifâ'-ı savt bir zamân-ı mu'ayyende cism-i mutasavvıtın husûle getirdiği savtın mikdârına denilir ki bu da (ağır) veyâ (hafif) (pes) veyâ (tîz) olur. İşte savtın bu vechile olan irtifâ'ât-ı muhtelifesine [perde]si ta'bîr olunur ki za'îf olan perdeye pes ve şedîd olanına tîz denilir. Ve ecsâm-ı mutasavvıtının cinsleri perdeleriyle tefrik olunur. Meselâ bir (gırnata) ile kemanın sesleri perdeleriyle birbirinden tefrik olunabilir. Beyne'l-hükemâ pes sadânın 32 ve tîz sadânın (10,000) çift aded ihtizâzdan tekevvin ettiği kabûl olunmuştur.

Bu iki savt arasındaki ihtizâzların yekdiğerine olan nisbetleri mu'âyene olundukda cümlesinin yedi nev' nisbet olduğu görülmüş ve asvât-ı sâ'ire beyindeki nisbetlerin dahî işbu yedi nisbetin tekerrüründen ibâret idüğü bi't-tecrübe sâbit olmuştur.

TOBİDER

Fe-li-hâzâ işbu yedi nisbet veyâ savt üssü'l-esâs olup fenn-i mûsikîdeki bi'l-cümle âhenkler asvât-ı seb'anın yekdiğeriyle tereküb edip tekerrür etmesinden ibârettir. Bu yedi savtın hey'et-i mecmû'asına Rumca gama harfinden me'hûz olarak (gam) itlâk olunur. Nağamât-ı mûsikîyye irtifâ'ât-ı savtiyyeye göre tertîb edilmiş olup irtifâ'-ı savtın sür'at-i ihtizâzla mütenâsib olduğu da müstağnî-i beyândır. Bir gam'ı teşkîl eden asvât-ı seb'anın her birine nota ta'bîr olunur ki bunların isimleri ve yekdiğerlerine nisbeten olan aded-i ihtizâzları ber-vech-i âfîdir:

Notaların isimleri: Ut yâhud (do), (re), (mi), (fa), (sol), (la), (si), (do) aded-i ihtizâzları / 2 yekdiğerine nisbetle / 1 1 9/8, 5/4, 4/3, 3/2, 5/3, 15/8, 2

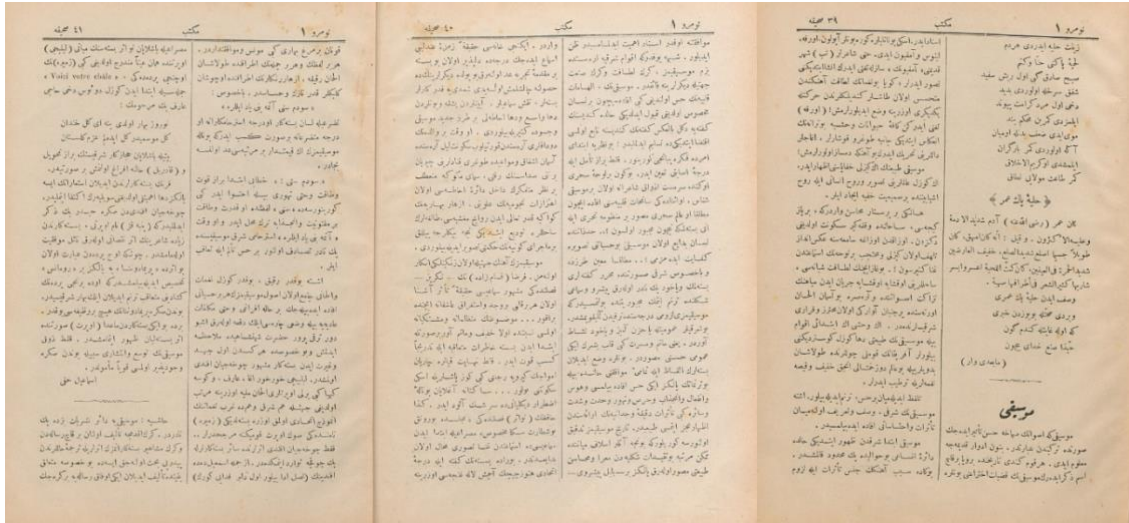
İşbu adedler mezkûr savtların ihtizâzât-ı mutlakası değil ancak ihtizâzın nisbetini irâ'e eden adedlerdir.

[İşbu asvât-ı seb'anın esâmîsi (Guido d'Arezzo) tarafından kiliselerde Hazret-i İsbâ aleyhi's-selâm hakkında okunan (Saint Jean) na't-ı rûhânîsinin her bir mısra'ının ilk harfinden bi'l-ahz vaz'-ı mevki'-i isti'mâl edilmiş ve ibtidâ-yı emrde altı harften ibâret iken Saint Jean'da saint'ten ahz olunan (si) harfinin ilâvesiyle yediye iblâğ olunmuştur. Mûmâ-ileyhin eser-i vaz'ı olan usûl-i tesmiyye cüz'î tağyîr ile ya'nî (ut)un yerine (do) harfinin vaz'ıyla az bir müddet zarfında Fransa'da intişâr etmiştir. Âheng-i mûsikî notaları mukaddemâ yalnız harflerle gösterilir idiğine bu hâl ile'l-ân Almanya ve İngiltere'de cârîdir. Lâkin fî yevminâ hazâ ale'l-ekser harfler yerine ba'zı işârât kullanılmakta ve (do) savtının (ut) notasıyla tegannî edilmesi tercîh olunmaktadır.]

mâ-ba'dı var

EK-2

Resim 3: Mekteb Mecmuası Sayı 1 Sayfa 39-40-41

MÛSİKÎ

Mûsikî ki asvâtın sımâha[kulak, kulak deliği] hüsn-i te'sîr edecek sûrette terekübünden ibârettir, bütûn edvâr-ı kadîmece ma'lûm idi. Her kavim kendi târihinde bir veyâ birkaç isim zikrederek mûsikînin fazîlet-i ihtirâ'ını bunlara isnâd eder. Eski Yunanlılara göre bunlar Apollo, Orpheus, Linus ve Amphion idi. Hattâ şâirler (Teb) şehri kadimini "Amphion'un" sâzla tegannî ederek inşâ ettiğini tasavvur ederler; güyâ bu nağamâtın letâfet-i âhenginden mütehassis olan taşlar kendiliklerinden hareketle yekdiğeri üzerine vaz' edilirlermiş! (Orpheus) tegannî ederken kâffe-i hayvânât-ı vahşiyye bu terânenin in'ikâs ettiği cânibe doğru koşarlar, ağaçlar dallarını tahrîk ederek bu âhenge dem-sâz olurlarmış!

Mûsikî tabî'atin en gizli hafâyâsını izhâr eder, en güzel âlemlerini tasvîr ve rûh-ı insânî ile rûh-ı eşyâ beyinde bir samîmiyet-i hafiyeye îcâd eyler.

Hangi bir perestâr-ı mahâsin vardır ki, bir yaz gecesi, sâhilinde vakfe-gîr-i sükûnet olduğu denizden, uzaktan uzağa sâmi'asına aks-endâz-ı telehhûf olan gizli ve muhtecib bir nevhanın istimâ'ından gınâ getirsin!. Boğaziçi'nin letâfet-i şebânesi, sâhillerini okşaya okşaya cereyân eden miyâhının nezâket-i asvâtında ve ara sıra bu asûmân-ı elhân ortasında pür-cünbân-ı âvâregî olan muhteriz ve firârî şarkularındadır. En vahşî en ibtidâ'î akvâm bile mûsikînin tabî'atı daha güzel gösterdiğini bilirler Afrika'nın kumlu çöllerinde dolaşan bedeviler bile bu âlem-i dūzah-misâli ancak hafîf ve kısa nağmeleriyle terdîb ederler.

Telaffuz edilemeyen bir his, terennüm edilebilir. İşte mûsikînin şerefi, vasf ve ta'rif olunamayan te'essürât ve ihtisâsâtı ifâde edebilmesidir.

Mûsikî ibtidâ şarktan zuhûr ettiği hâlde dâ'ire-i ittisâ'ı bu havâlîde pek mahdûd kalmıştır. Buna da sebep âhengin cins-i te'essürât ile lüzum-ı muvâfakatine o kadar isnâd-ı ehemmiyyet edilmemesidir zannedilir. Şüphe yoktur ki akvâm-ı şarkiyeye arasında bizim mûsikîmiz, gerek letâfet ve gerek san'at cihetiyle diğerlerine fa'iktir. Mûsikînin, ilhâmât-ı kalbiyyenin hissolunduğu gibi ifâdesiçün bir lisân-ı mahsûs olduğu kabul

edildiği hâlde kendisinin güfteye değil, bi'l-akis güfthenin kendisine tâbi' olması iktizâ ettiği de teslîm edilmelidir! Bu nazariye ibtidâ-yı emrde fikre yabancı görünür. Fakat biraz te'emmül ile derece-i isâbeti ta'ayyün eder. Bugün bir levha-i seherî önünde sermest-i ezvâk-i şâ'irâne olan bir mûsikî-şinâs, o esnâdaki sânihât-ı kalbiyyesini ifâde için mutlaka o âlem-i seheri musavver bir manzûme taharrî ile onu bestelemeğe niçün mecbûr olsun?;. Hadd-i zâtında lisân-ı bedâyi' olan mûsikî, bu hissiyatını tasvîre kifâyet edemez mi?.. Mutlaka mu'ayyen tarzda ve bâ-husûs şarkı sûretinde muharrer güfteleri bestelemek veyâhut pek nâdir olarak peşrev ve semâ'î şeklinde terennüm etmek mecbûriyetinde bulunmasıdır ki mûsikîmizi lüzûmu derecesinde terakkîden alıkoymuştur. Bu şarkılar umûmiyetle ya hüzn-âmîz veyâhut neşât-âverdir. Ya'nî mâtem ve meserret gibi kalb-i beşerin iki umûmî hissini musavverdir. Bunlara vaz' edilen bestelerin elfâz ile tamâmî-i muvâfakati hâlinde bile bu terennümâtın yalnız iki his ifâde edebilmesi ve heves ve infî'âl ve incizâb ve hırs ve tehevür ve hiddet ve şiddet vesâire gibi te'essürât-ı dakîka-i vicdâniyyenin irâ'esinden izhâr-ı acz etmesi tabî'idir. Târîh-i mûsikîmiz tedkîk olunursa görülür ki bunca asâr-ı eslâf meyânında mümkün mertebe bu takayyüdât-ı şekliyyeden mu'arrâ ve mahâsin-i tabî'ati musavver olarak yalnız bir -Bülbül Peşrevi- vardır. İkinci hânesi hakîkaten zemzeme-i andelîbi ismâ' edecek derecede dil-pezîr olan bu beste bir mukaddime-i tecrübe addolunarak bu yolda diğerlerinin de husûlüne çalışılmış olsaydı şimdiye kadar kârlar besteler, nakış semâ'îler âyînlerden başka ve bunlardan daha vâsi' ve daha ihâtalı bir tarz-ı cedîd-i mûsikî vücûda getirilebilirdi. O vakit bir vâlidenin dudakları arasından kurtulup sükûnet-i leyl arasında âsumân-ı eşfâk[=şefkatler, merhametler] ve mevâ'ide[=vaad edilmiş şeyler] doğru kanatlarını çırpan bir ninni sadâsının refti, semâ-yı mükevkebe mün'atf bir nazar-ı mütefekkirin dâhil-i dâ'ire-i ihâtası olan ihtizâzât-ı nücumîyyenin ulviyeti, ezhâr-ı bahâriyyenin kevâkibe kadar te'âlî eden revâiyih-i mugaşşiyyesi dalgaların sâhillere tevdî' ettiği nice binlerce yıllık bir mâcerâ-yı kevnîyyenin hikmeti tasvîr edilebilirdi.

Mûsikîmizin âhenk cihetiyle olan zenginliği inkâr olunamaz. Farazâ (Kassâmzâde)'nin -Nikrîz- faslındaki meşhûr semâ'îsi hakîkaten te'essür-âşinâ olan her bir kalbi bir vecd ü istiğrâk-ı âşikâne içinde bırakır... Mevzû'unun mütezallimâne ve müştekiyâne olması nisbetinde evvelâ hafîf ve mâtem-âver bir sûretle ibtidâ eden beste hâtîrât-ı müte'âkibe ile tederîcen kesb-i kuvvet eder. Fakat nihâyet kayalara çarpan emvâcın geriye ric'ati gibi gözyaşlarıyla eski sükûnetini bulur... Sâkitâne ağlayan bu nâle-i ızırâr dinleyeni de sirişk-âlûd eder. Kezâ Hâfîz'ın (Neveser) faslındaki "Mecliste bu revnak bu şetâret sana mahsûs" mısra'ıyla ibtidâ eden semâ'îsi istimâ'ından gınâ tasavvuru muhâl olan bedâyi'dendir. Burada bestenin güfte ile derece-i ittihâdi henüz çiçek açmış lâle goncası üzerine konan bir mûrg-i bahârî gibi munis ve muvâfakat-dârdır. Her bir lütfun ve her bir cümleinin etrâfında dolaşan elhân-ı rakîka, ezhâr-ı rengârenk etrâfında uçuşan kelekler kadar nâzik ve hassastır. Bâ-husûs:

"Sevdim seni atma beni yâd ellere"

tazarru'uyla lisân-i bestekâr o derece istihâmkârâne o derece mütezarrî'âne bir sûret kesb eder ki bu nâle mûsikîmizin en kıymetdâr bir mersiyesi addolunsa becâdır.

"Sevdim seni!" hitâbi ibtidâ biraz kuvvet ve tâkat ve hattâ tehevürü bile ihtivâ eder gibi görünürse de, "seni" lafzında o kudret ve tâkat bir meftûniyet ve incizâba terk-i mahal eder ve o vakit "atma beni yâd ellere" istihâmı şark mûsikîsinde pek nâdir tesâdüf olunur bir hiss-i te'ellüm ile te'âkub eyler.

İşte bu kadar rakîk, bu kadar güzel nağamât ve elhânı câmi' olan usûl-i mûsikîmizin her bir hissiyâtı ifâde edebilecek bir hâle ifrâğı ve hattâ mükâlemât-ı âdiyyeye bile vaz'ı çâresi ilk def'a olarak işbu devr-i terakkî-perver hazret-i şehinşâhîde mü'lâhaza edilmiş ve bu husûsta herkesten evvel cehd u gayret eden bestekâr-ı meşhûr Çuhacıyan Efendi olmuştur. Lelebici Horhor Ağa, Ârif, ve Köse Kahyâ gibi yerli operetleri elhân-ı milliyeye üzerine müretteb olduğu cihetle hem şark ve hem de garp nağamâtının enmûzec-i ittihâdı olmak üzere bestelediği (Zemire) nâmındaki son operet-komiğine müreccahtırlar.. Fakat Çuhacıyan Efendi eserlerinde sâ'ir bestekârlarla pek çokça tevâriid etmektedir. Ez-cümle İsmâ'il Dede Efendi'nin (Nasıl edâ bilir ol dilber-i fedâyı görün) mısra'ıyla başlayan Neveser bestenin meyânı (Lelebici) operetinde hemen aynen münderic olduğu gibi (Zemire)nin üçüncü perdedeki, "Voici votre châte" cümlesiyle ibtidâ eden güzel duos dahî Hacı Ârif Bey merhûmun:

Nevrûz-i bahâr oldu yine ey gül-i handân

Gül mevsimidir gel edelim azm-i gülistân

beytiyle başlayan Hicâzkâr şarkısının biraz tahvîl ve (Kadril) hâline ifrâğ olunmuş bir sûretidir.

Frenk bestekârlarından edilen isti'ârâtın ise yalnız daha ehemmiyetli olduğunu söyleyerek iktifâ etmelidir. Çuhacıyan Efendi'den sonra Haydar Bey zikredilmelidir ki (Penbe Kız) nâm opereti, bestekârından ziyâde şâ'irinin eser-i noksânı olarak nâ'il-i muvaffakiyyet olamamıştır. Çünkü üç perdeden ibâret olan bu eserde "Primadonna"ya yalnız bir "Romans" tahsîs edilebilmiştir ki o da birinci perdenin küşâdını müte'âkib terennüm edilen ilkbahâr şarkısıdır. Bundan sonra primadonna'nın hiçbir vazîfesi yoktur. Bir de bu iki bestekârdan mâ'âdâ (operet) sûretinde eser besteleyen zuhûr etmemiştir. Fakat zevk-i mûsikînin tevessü' ve intişârı sebebiyle bundan sonra vücûd-pezîr olması kaviyyen me'mûldür.

İsmâ'il Hakkı

*

Hâşiye: Mûsikîye dâ'ir neşriyât bizde pek nâdirdir. Gerek akdemce te'lîf olunan birkaç risâleden ve gerek meşâhîr-i bestekârânımızın eserleriyle terceme-i hâllerinden peyderpey bahsolunacak ise de bu husûsa müte'allik yakında te'lîf edilen iki ufak risâleye bir kerecik...

EK-3

UZV-I SEM' VE SAVT

Sinâî olarak yapılan âlât-ı savtiyyeden sonra hulkî ve tabîî olan âlât-ı savtiyyenin beyânı icâb eder. Ma'lûmdur ki insandaki âlât-ı savtiyye (ri'e) ve (hançere) denilen iki kıt'adan ibârettir. Bunlardan evvelkisi havânın cereyânına hizmet edip ikincisi de havâssü'l-elastikiyyesinden nâşî enâbîb-i mutasavvita misüllü derûnunda cereyân eden havâyı ihtizâz ettirerek sadânın husûlüne bâdî olur. Hançere deliğinin ön tarafı vâsi' ve sadânın tahassulüne ve arka tarafı dar olup insanın teneffüsüne mahsustur. İnsanda ve hayvânât-ı âniyyede sadânın tekevvünü hançerenin ağzı açık ve derûnu sık ve daracık olduğu hâlde içinden şiddetle mürûr ve cereyân eden havânın orada memdûd ve mevcûd

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

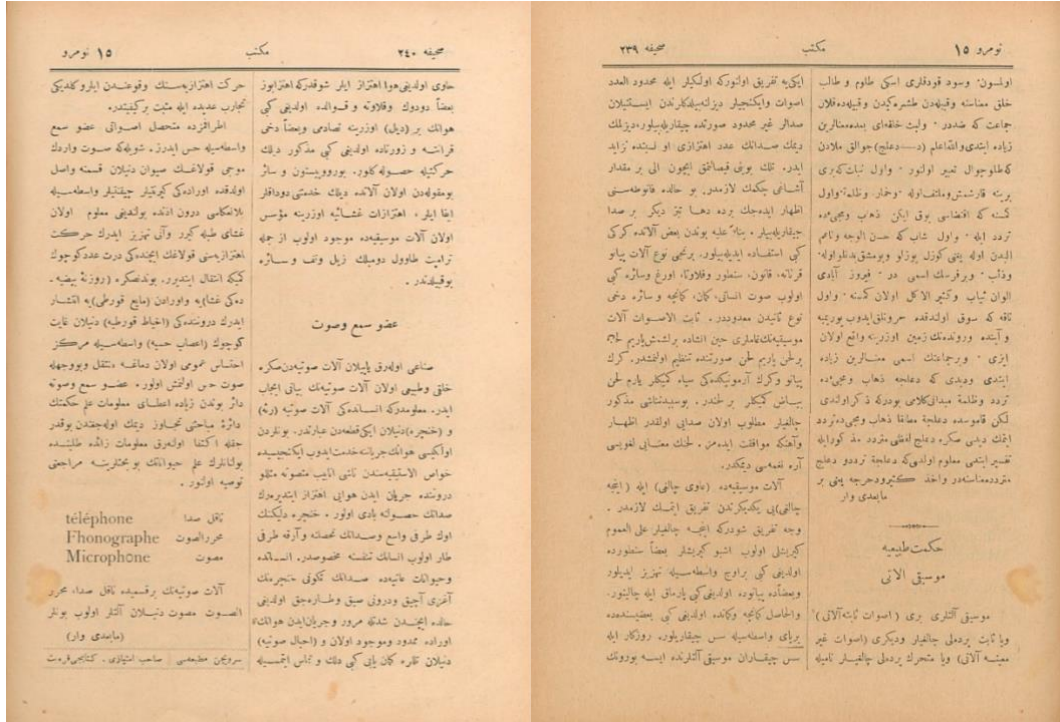
Volume 7/3 2023 p. 170-187

olan ve “ahbâl[=ipler]-i savtiyye” denilen tellere keman yayı gibi delk ve temâs etmesiyle hareket-i ihtizâziyyesinin vukûundan ileri geldiği tecârib-i adîde ile müsbet bir keyfiyettir.

Etrâfımızda mütehassıl asvâtı uzv-ı sem’ vâsıtasıyla hissederiz. Şöyle ki savt-ı vâridin mevci kulağın sayvan denilen kısmına vâsıl oldukda oradaki girintiler çıkıntılar vâsıtasıyla bi’l-in’ikâsı derûn-ı üznde bulunduğu ma’lûm olan gışâ-yı table girer ve onu tehzîz ederek hareket-i ihtizâziyyesini kulağın içindeki dört aded küçük kemiğe intikâl ettirir. Bundan sonra (revzene-i beyziyyedeki gışâ)ya ve oradan (mâyi’-i kurtî)ye intişâr ederek derûnundaki (ahyât-ı kurtiyye) denilen gâyet küçük (a’sâb-ı hissiyye) vâsıtasıyla merkez-i ihtisâs-ı umûmî olan dimâğa müntakil ve bu vechile savt hiss olunmuş olur. Uzv-ı sem’ ve savta dâir bundan ziyâde i’tâ-yı ma’lûmât ilm-i hikmetin dâ’ire-i mebâhisini tecâvüz demek olacağından bu kadarcıkla iktifâ olunarak ma’lûmât-ı zâ’ide talebinde bulunanların ilm-i hayvânâtın bu bahislerine mürâca’atı tavsiye olunur.

EK-4

Resim 4: Mekteb Mecmuası Sayı 15, Sayfa: 239-240

HİKMET-İ TABİ'İYYE

Mûsikî Âlâtı

Mûsikî âletleri biri (asvât-ı sâbite âlâtı) veyâ sâbit perdeli çalgılar ve diğeri (asvât-ı gayr-ı mu'ayyene âlâtı) veyâ müteharrik perdeli çalgılar nâmıyla ikiye tefrîk olunur ki evvelkiler ile mahdûdü'l-aded asvât ve ikinciler dizlenebildiklerinden istenilen sadâlar gayr-ı mahdûd sûrette çıkarılabilir, dizlemek demek sadânın aded-i ihtizâzı o nisbette tezâyüd eder. Telin boyunu kısaltmak için eli bir mikdâr aşağı çekmek lâzımdır. Bu hâlde fa notasını izhâr edecek yerde daha tîz diğeri bir sadâ çıkarılabilir. Binâen-aleyh bundan ba'zı âlâtta gereği gibi istifâde edilebilir. Birinci nev' âlât piyano kırnata, kânûn, santur ve flavta, org vesâire gibi olup savt-ı insânî, keman, kemançe vesâire dahî nev'-i sânîden ma'düddür. Sâbitü'l-asvât âlât-ı mûsikîyyenin gamları hîn-i inşâda birleşmiş yarım lahin bir lahin yarım lahin sûretinde tanzîm olunmuştur. Gerek piyano ve gerek armonikdeki siyah kemikler yarım lahin beyaz kemikler bir lahindir. Bu sebepten nâşî mezkûr çalgılar matlûb olan sadâyı ol kadar izhâr ve âhenge muvâfakat edemez. Lahnin ma'nâ-yı lügavîsi ara nağmesi demektir.

Âlât-ı mûsikîyyede "âvî çalgı" ile (ince çalgı)yı yekdiğerinden tefrîk etmek lâzımdır. Vech-i tefrîk şudur ki ince çalgılar ale'l-umûm kirişli olup işbu kirişler ba'zen santurda olduğu gibi bir eviç vâsıtasıyla tehzîz edilir ve ba'zen de piyanoda olduğu gibi parmak ile çalınır. Ve'l-hâsil kemançe ve kemande olduğu gibi ba'zısında da bir yay vâsıtasıyla ses çıkarılır. Rûzgâr ile ses çıkaran mûsikî âletlerinde ise borunun hâvî olduğu havâ ihtizâz eyler şu kadar ki bu ihtizâz bâzen düdük ve flavta ve kavalda olduğu gibi havânın bir (dil) üzerine tesâdüümü ve ba'zen dahî kırnata ve zurnada olduğu gibi mezkûr dilin

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 7/3 2023 p. 170-187

hareketiyle husûle gelir. Boru ve piston ve sâir bu makûleden olan âlâtta dilin hizmetini dudaklar îfâ eyler, ihtizâzât-ı gışâ'îyye üzerine müesses olan âlât-ı mûsîkiyye de mevcûd olup ez-cümle trampet davul dümbelek zil ve tef vesâire bu kabîldendir.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.12>

Volume 7/3

2023 p. 188-207

İŞ HAYATININ DOKTORA EĞİTİM SÜRECİNE ETKİLERİNİN YORUMLAYICI FENOMENOLOJİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ

EXAMINING THE EFFECTS OF PROFESSIONAL LIFE ON THE DOCTORAL EDUCATION PROCESS THROUGH INTERPRETATIVE PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS

Eda ÇALGÜNER KILINÇ*

ÖZ

Dünyada ve Türkiye’de yüksek lisans eğitimi alanların sayısı giderek artmaktadır. Lisansüstü eğitim programlarının en üst seviyesi olarak doktora, bu eğitimi almayı tercih eden çoğu bireyin hayatında iş hayatıyla birlikte yürütülmektedir. Ne var ki, bu iki sorumluluk gerektiren yoğun süreci bir arada yürütmek, bu tercihi yapanların hayatlarında birtakım olumlu ve olumsuz deneyimlere neden olmaktadır. Bu durumda profesyonel iş hayatının, bireylerin akademik eğitimlerini etkileyen önemli bir olgu olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın amacı, profesyonel iş hayatının akademik eğitime etkilerinin, bu iki süreci birlikte yürüten bireylerin deneyimleri ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarına odaklanılarak araştırılmasıdır. Ankara’da kamu ve özel sektörde çalışırken eş zamanlı olarak doktora eğitimini sürdürmekte olan bireylerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu yolla toplanan veriler yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Çalışma hayatını lisansüstü eğitim süreciyle birlikte sürdüren öğrencilerin yaşadıkları sorunları incelemek amacıyla özel sektörden ve devlet sektöründen akademik veya akademik olmayan pozisyonda çalışan katılımcıların seçilmesi dolayısıyla örnekleminin çeşitliliğiyle önem kazanan bu araştırmanın sonuçlarına bakıldığında iş hayatının doktora sürecine dikkat dağınıklığı, stres, yorgunluk, uykusuzluk gibi etkilerle yansıdığı görülmektedir. Buna karşılık araştırma katılımcıları, profesyonel çalışma hayatının akademik eğitim sürecinde zaman yönetimi, çoklu düşünme ve pratik zeka kabiliyetini geliştirdiğine de değinmişlerdir. Çalışmada odaklanılan konunun, profesyonel iş hayatı ve akademik eğitim üzerine alınyazının sınırlılıklarının dışına çıkılarak farklı parametrelerde ve çok yönlü şekilde tartışılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Lisansüstü Eğitim, Akademi, İş hayatı, Doktora, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz*

* Arş. Gör., Başkent Üniversitesi Radyo, Televizyon ve Sinema Programı, E-mail: calgunere@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4036-5357, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

The number of individuals pursuing graduate education has been increasing steadily both globally and in Turkey. Doctoral programs, which represent the highest level of postgraduate education, are often pursued concurrently with professional careers, by many individuals. However, balancing these two demanding responsibilities can lead to a range of positive and negative experiences in the lives of those who choose this path. Consequently, it is noteworthy that professional careers significantly impact individuals' academic pursuits. This research aims to investigate the effects of professional careers on academic education by focusing on the experiences of the individuals who navigate both processes simultaneously, considering the way they perceive these experiences. Semi-structured interviews were conducted with individuals in Ankara who are employed in the public or private sectors while pursuing doctoral education. The data collected through these interviews were analyzed using the interpretative phenomenological analysis method. This research gains significance due to the diversity of its sample, which includes participants working in both the private and public sectors in academic or non-academic positions. The research findings indicate that professional careers have an impact on the doctoral process, manifesting as attention deficits, stress, fatigue, and sleep deprivation. Conversely, research participants also mentioned that professional work life enhanced their time management, multitasking, and practical intelligence skills during their academic education. In conclusion, this study suggests that the topic of professional work life and its influence on academic education should be discussed in a multidimensional and comprehensive manner, going beyond the limitations of the existing literature in both professional work life and academic education.

Keywords: *Postgraduate Education, Academia, Professional Life, PhD, Interpretative Phenomenological Analysis*

Giriş

Günümüzün hızla değişen ve rekabet dolu iş dünyasında, bireylerin kariyerlerini ilerletmek ve uzmanlık alanlarında yükselmek için sürekli olarak öğrenmeye ve kendilerini geliştirmeye olan ihtiyaçları artmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak için, lisansüstü eğitim programları, mesleki gelişim ve akademik derinlik sağlama amacındaki bireylere alanlarında uzmanlaşma, iş hayatlarında daha fazla gelir elde etme, iş imkanlarını artırma, ağ oluşturma ve kişisel gelişim gibi benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Ancak, lisansüstü eğitimi iş hayatıyla birlikte sürdürmeyi tercih eden birçok kişi için, bu yükseköğrenim deneyimi kendine özgü zorluklarla doludur.

Lisansüstü eğitim sürecinin iş hayatıyla paralel olarak yürütülmesi, kişilere bilgi birikimi ve beceri kazandırmanın ötesinde önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Ders çalışma, tez yazma, projeler üstlenme gibi akademik gereklilikler, iş yaşamının yoğun temposu, toplantılar ve projelerle bir araya geldiğinde zaman yönetimi yapmak zorlaşabilmektedir. Aynı zamanda, bu dengeyi sağlamaya çalışan bireyler, kişisel yaşamları, aileleri ve sosyal ilişkileriyle de başa çıkmak zorunda kalmaktadır.

Formal eğitimin en üst basamağı olan doktoranın, bilim ve teknolojinin üretildikten sonra da hayata geçirildiği bir süreç olması açısından “uygulama”ya odaklanan çalışma hayatıyla pek de ters düşmeyeceği varsayılabilir. Kimi kurumlar çalışanlarının doktora yapmasını desteklerken; kuralları buna izin vermeyecek şekilde düzenlenmiş olan, hatta adayı daha başvuru aşamasında doktora yaptığı gerekçesiyle geri çeviren kurumlar da bulunduğu bilinmektedir. Ne var ki, akademik eğitimin yanı sıra hayatlarını kazanma/geçinme kaygısı da olan birçok birey, doktora süreçlerinde eş zamanlı olarak kamu veya özel sektörde alanlarıyla ilgisi olan veya olmayan pozisyonlarda görev yürütmekte, bu durumla ilgili olarak olumlu gelişmeler kadar maddi ve manevi sorunlar da yaşamaktadırlar.

Literatürde lisansüstü eğitim alan öğrencilerinin bu süreçte yaşadıkları deneyimleri ve özellikle zorlukları ele alan araştırmalar mevcuttur. Güçlü ve Yılmaz (2019) “Türkiye ve Bazı Avrupa Ülkelerinin Doktora Programlarının Değerlendirilmesi” adlı çalışmalarında, Türkiye’deki doktora eğitimini, diğer Avrupa ülkelerindeki doktora eğitimi ile karşılaştırmalı olarak ele almış ve Türkiye’de doktora öğrencilerinin diğer Avrupa ülkelerindeki doktora öğrencilerinden farklı olarak yaşadıkları deneyimlere dikkat çekmişlerdir. Çalışmada, Türkiye’de doktora eğitiminin diğer ülkelere kıyasla daha geç bir yaşta tamamlandığı, adayların birçoğunun ise programı tamamlayamadıkları sonucuna ulaşılmış, bunun nedeni olarak da iş hayatı, doktora programının kalitesi ve süresi, aile hayatına ilişkin sorunlar, ekonomik sorunlar, öğrencinin danışmanla ilişkisi ve akademik kariyerin belirsizliği gibi unsurlar gösterilmiştir. Akbulut, Şahin ve Çepni (2013) “Doktora Tez Sürecinde Karşılaşılan Problemlerin Belirlenmesi: Eğitim Fakültesi Örneği” adlı çalışmada, özel durum yöntemi kullanarak, doktora tez sürecinde lisansüstü öğrencilerinin karşı karşıya kaldıkları sorunları tespit etmek ve bu sorunları çözmeye yönelik önerilerde bulunmayı amaçlamıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda, katılımcıların tez konularını ve tez komitelerini belirleme süreçlerinde, danışmanların önemli bir rol oynadığı, ancak altı aylık rapor sunumlarının yeterince verimli işlemediği bulgularına ulaşılmıştır. Bakioğlu ve Gürdal (2001) “Lisansüstü Tezlerde Danışman ve Öğrencilerin Rol Algıları: Yönetim İçin Göstergeler” adlı çalışmada lisansüstü programlar içinde yürütülen tez yazma süreçlerinde özellikle öğrenci ve danışman rolleri kaynaklı ortaya çıkan problemleri araştırmış ve bu problemlere dayalı olarak göstergeler ileri sürmüştür. Özmen ve Güç (2013) “Doktora Eğitimi ile İlgili Yaşanan Zorluklar ve Baş Etme Stratejileri: Durum Çalışması” adlı çalışmada doktora öğrencilerinin eğitim süreçlerinde yaşadıkları zorlukları ve bu zorluklarla baş etmek için geliştirdikleri stratejileri açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amaçla yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda elde edilen çalışma bulgularından birinin, doktora eğitimi sürdürürken aynı zamanda bir kurumda çalışan öğrencilerin çoğunlukla iş yüklerinin fazla olması nedeniyle akademik çalışmalara yeterince vakit ayıramama gibi zorlukların altını çizmeleri olması dikkat çekmiştir. Ayrıca, bu çalışmanın konusuna benzer bir biçimde iş hayatıyla doktora sürecini birlikte yürüten öğrencilerin yaşadıkları zorlukları konu alan; ancak bu konuyu öğretmenlik yapan doktora öğrencileri özelinde ele alan Başer, Narlı ve Günhan (2005)

da “Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitim Almalarında Yaşanan Sorunlar ve Önerileri” adlı çalışmalarında lisansüstü eğitim gören öğretmenlerin yaşadıkları sıkıntılar arasında, iş yükü ve karşılımlarına çıkan engellerden dolayı öğrenimleri için yeterince zaman ayıramama problemleri yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, lisansüstü eğitim gören öğretmenleri akademik çalışmalara teşvik etmek için ders programlarının hafifletilmesi ya da ücretli izin hakkı verilmesi gibi önerilerde bulunmuşlardır. Sayan ve Aksu (2005) ise “Akademik Personel Olmadan Lisansüstü Eğitim Yapan Bireylerin Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Nitel Çalışma” adlı çalışmalarında lisansüstü öğrenim sürecini çalışırken sürdüren öğrencilerin programlarının oldukça yoğun olduğunu ve özellikle akademik çalışmalarını yürütebilmek için çalıştıkları kurumlardan izin alma konusunda sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Bu araştırmanın amacı, bir kurumda çalışmakta olan doktora öğrencilerinin, bu iki süreci birlikte sürdürmeyi neden seçtiklerini, çalışma ve eğitim hayatlarını bir arada götürme eylemini nasıl tecrübe ettiklerini, zaman yönetimini nasıl yaptıklarını ve bu süreçte neler yaşadıklarını/ hissettiklerini onların kendi bireysel perspektiflerinden anlamaya çalışmaktır. Bu çalışma ile akademik eğitim ile sektördeki çalışma hayatını birarada yürüten bireylerin iş yaşamlarının doktora eğitimleri üzerindeki etkileri incelenecektir. Böylelikle, temel araştırma problemi olan iş hayatının doktora eğitim sürecine etkilerinin neler olduğunun katılımcıların deneyimleri ışığında tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, temel araştırma problemine cevap bulabilmek için şu alt sorulara cevap aranmaktadır: 1) Katılımcıların doktora başlama sebepleri nedir? 2) Neden çalışma hayatı ile akademik hayatı birarada sürdürmeyi tercih etmektedirler? 3) Yaşadıkları bu süreçten memnun mudurlar? 4) İki süreci birarada yürütmenin olumlu ve olumsuz yanları ile iş hayatlarının doktora süreçleri üzerindeki etkisini nasıl değerlendirmektedirler? Bu çalışma ile söz konusu sorulara yanıt bulunarak, katılımcıların bilgi ve deneyimleri ışığında, söz konusu iki süreci birlikte yürütmeye yeni başlayacak olan kişilerin farkındalık düzeylerinin artırılacağı düşünülmektedir.

Lisansüstü Eğitim

Lisansüstü eğitim, yükseköğretim kurumları tarafından yürütülen yüksek lisans, sanatta yeterlilik ve doktora programlarını içeren eğitim ve öğretim faaliyetlerini ifade etmektedir (Lisansüstü Eğitim ve Öğretim, 2016: 1). Lisansüstü eğitimi, bilgiye katkı sağlayacak ve gelişen toplumun gereksinimlerine cevap verecek bilim insanları ve öğretim elemanları yetiştirme amacıyla yürütülen bir faaliyet olarak da tanımlamak mümkündür (Varış, 1972). Lisans eğitimine oranla daha ağır ve ayrıntılı bir çalışma süreci ile daha yüksek düzeyde bilgi birikimi ve yetkinlik gerektiren lisansüstü eğitim programları, yüksek ihtisas potansiyelini besleyen bir öğretim faaliyetidir. Lisansüstü eğitim programlarının amacı, kişilerin mesleki bilgi ve becerilerini güçlendirmek, onlara akademik derinlik kazandırmak ve seçtikleri alandaki uzmanlıklarını nitelikli hale getirmektir." (Köksalan, İltar & Görmez, 2010: 280). Bu bağlamda, bireylerin hem akademik hem de mesleki gelişimlerine katkı sağlayan lisansüstü eğitim programları, toplumun değişen

İhtiyaçlarına daha iyi yanıt vermelerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim bu programların sunduğu olanaklar, bilgiye katkıda bulunma isteği ve azmi olan kişiler için benzersiz bir olanak sunmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de, lisansüstü eğitime olan talebin gün geçtikçe önem kazandığı gözlemlenmektedir. Karakütük (1999); lisansüstü eğitimin gelişmesini ve önem kazanmasına yol açan sebepleri şöyle sıralamıştır:

- Bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve üniversitelerin bu ilerlemede önemli bir görev üstlenmesi,
- Yükseköğretimde okullaşma oranının yükselmesiyle beraber daha fazla sayıda öğretim üyesine ihtiyaç olması,
- Araştırma faaliyetlerinin üniversitelerin ana işlevleri biri haline gelmesi,
- Ülkenin kalkınmasında yüksek vasıflı insan gücüne olan ihtiyacın artması,
- Lisansüstü eğitimi almış bireylerin işgücü piyasalarında öncelikli olarak tercih edilme eğilimi,
- Temel eğitim süresinin uzaması ve nüfusun daha geniş bir kesiminin yükseköğrenim görmesi,
- Bilgi birikimi ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesinin, yükseköğretim mezuniyeti sonrasında da eğitimi gerekli hale getirmesi.

Doktora Programı ve Hedefleri

Lisansüstü eğitim programları arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan doktora, "lisansa dayalı en az altı veya yüksek lisans veya eczacılık veya fen fakültesi mezunlarınca Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından düzenlenen esaslara göre bir laboratuvar dalında kazanılan uzmanlığa dayalı en az dört yarı yıllık programı kapsayan ve orijinal bir araştırmanın sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yükseköğretimdir" (Yükseköğretim Kanunu, 1981: 5349). Uzmanlık alanına ilk adımın atılmasını sağlayan yüksek lisans eğitimi, bilimsel araştırma yöntemlerinin öğrenilmesine imkan tanırken; akademik uygulamaların belkemiği olan doktora eğitimi, alanında derin bilgi sahibi, analiz, sentez, problem çözme, tahmin yapma, yorumlama, eleştirel düşünme gibi ileri düzey yetenekleri kullanabilen, çevresel sorunlara karşı yalnızca duyarlı olmakla kalmayıp bu sorunlara çözüm getirmeyi odağına alan bir akademisyen olmaya yönelik çalışmaların en üst seviyesidir (Pyhalto vd., 2012). Bu nedenle doktora, lisansüstü eğitim programlarının en yüksek ve en fazla sorumluluk gerektiren aşaması olarak değerlendirilmektedir. Zira bilim dünyasına katkıda bulunmayı hedefleyenler için kritik bir adım olan doktora eğitimi, lisansüstü eğitim sürecinin en zorlu olduğu kadar en ödüllendirici aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Toplumların gerek araştırmacı işgücü olarak, gerekse akademik işgücü olarak doktora mezunlarına gereksinimleri vardır. Bu sebeple birçok ülke için, doktora yapan vatandaşlarının sayısının artması önem arz etmektedir. Türkiye’de doktora eğitiminin

başlıca amacı, öğrenciye bilimsel araştırma yapma yeteneği olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda doktora programının temel hedefi; öğrencilere bağımsız araştırma yapma yetenekleri kazandırarak ve bilimsel olayları farklı ve kapsamlı bir perspektifle incelemeyi öğretmek öğrencilerin yeni sentezler oluşturma yetilerini geliştirmek olarak belirtilmektedir (Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği, 2016). Başka bir ifadeyle, bu eğitim sürecinin sonunda öğrencinin, ekonomik, kültürel veya teknolojik gelişime katkı sağlayacak temel araştırmaları yürütebilen ve yayımlayabilen birer bilim insanı, öğretim üyesi ve araştırmacı olmaları amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, eğitim kurumları ve akademisyenler, öğrencilerin bilgi ve teknolojiyi üretme yeteneklerini geliştirebilmeleri için gerekli olanakları temin ederek öğrencilere yol göstermektedirler.

Türkiye’de doktora programı adayları, genellikle “bilim insanı” yetiştirme anlayışıyla yetiştirilmektedir. Ancak uluslararası dinamiklerle değerlendirildiğinde, evrensel anlayışın bilim insanı yetiştirme amacından uzaklaşarak daha ziyade mesleki gelişmeyi, uygulamaya katkı ve çözüm bulmayı odağına alan doktora programlarının giderek yaygınlaştığı dikkat çekmektedir (Balci, 2013: 16). Bu durum, doktora eğitiminden bilim insanı olmak dışında da pek çok amaçla faydalanılabileceği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Doktora Eğitim Sürecindeki Zorluklar

Dünya genelinde doktora eğitime olan talep her geçen gün artmakta ve bu artış Türkiye’de de gözlemlenmektedir. Bu artışın temel sebebi, yükseköğretimdeki belli görevler ya da hükümet ve endüstrideki araştırma pozisyonları için genellikle doktora derecesi gerekliliğinin bulunması olarak gösterilebilir (Balci, 2013: 2). Doktora eğitimi, bilimsel araştırmalara katkı sağlama potansiyeli taşıyan bireyleri yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu yoğun yükseköğrenim süreci boyunca doktora öğrencileri bir dizi görevi eş zamanlı olarak yürütmek durumundadırlar. Bu görevler; ders seçimi, danışman seçimi, tez konusu belirleme, yeterlilik sınavını geçme, tez izleme komitesi belirleme, tez önerisini sunma, yılda iki kez rapor yazma ve sunma, kaynakları geliştirme, tez çalışmalarını uygulama ve yazma gibi süreçleri barındırmaktadır (Bakioğlu & Gürdal, 2001). Yapılan araştırmalar öğrencilerin tez yazma sürecinde akademik zorlukların yanı sıra; çalışma, danışman, iş arkadaşları, özel yaşam, maddi zorluklar gibi birçok engelle karşılaştıklarına işaret etmektedir (Appel & Dahlgren, 2003; Wright, 2003). Başka bir ifadeyle, doktora eğitiminin en başından, sonuna kadar her aşamasında öğrenci pek çok görev ve sorumlulukla ve bu görev ve sorumlulukların getirdiği zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedir.

Söz konusu zorlukları en fazla şekilde deneyimleyen kesimin, doktora eğitimini devlet veya özel sektördeki çalışma hayatı ile birlikte sürdüren kişilerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu öğrenciler, yalnızca eğitim hayatlarını sürdüren öğrencilerin yaşadığı zorluklara ek olarak başka sıkıntılar da yaşayabilmektedirler. Nitekim doktora eğitimiyle birlikte çalışma hayatını eş zamanlı olarak yürütmeye çalışan kişiler, hem

akademik hem de profesyonel hayatlarını dengelemeye çalışırken, hem de zaman yönetimi, kaynak kullanımı ve stresle başa çıkma gibi becerileri geliştirmek zorundadırlar. Bu karmaşık dengeleme çabaları, doktora eğitimini daha da zorlu ve talepkar hale getirmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada doktora eğitimiyle çalışma hayatını eş zamanlı olarak deneyimleyen kişilerin yaşadığı deneyimlerin ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve anlaşılması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, çalışma hayatı ile doktora eğitimini bir arada sürdüren lisansüstü öğrencilerin, tek başına doktora eğitimini sürdürmekte olan lisansüstü öğrencilerden farklı olarak ilave zorluklarla mücadele ettikleri varsayımından hareket edilmiştir. Çalışmanın bir diğer varsayımı ise, bu zorlukların tespit edilmesi ve anlaşılması için bu kişilerle birebir derinlemesine görüşme yapmanın gerekli olduğudur. Bu bağlamda çalışma kapsamında derinlemesine mülakat gerçekleştirilen 6 katılımcı ve bu katılımcıların tümünün çalışma yapıldığı sırada Ankara'da yaşıyor olması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Katılımcı sayısı az tutularak mevcut katılımcılara daha çok zaman ayrılmasının ve her bir katılımcıyla daha detaylı bir mülakat gerçekleştirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, çalışmanın özüne uygun olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemi; çeşitli olay ve kavramların, buldukları ortamlar içinde, derinlemesine bir inceleme sonucu açığa çıkarılması, anlaşılması ve yorumlanması düşüncesini temel alan bilimsel bir çalışmadır (Tıkaç, 2015: 360). Bir başka ifade ile nitel araştırma, sosyal yaşamı ve insanlara ilişkin sorunları kendine has yöntemlerle sorgulayarak anlamlandırma sürecini ifade etmektedir (Creswell, 2016). Bu çalışmada nitel araştırma modelinin tercih edilmesinin nedeni, çalışmanın amacının, incelenen bireylerin sosyal yaşamları ve deneyimlerini kendi yaşadıkları problemler özelinde ele alarak irdelemeyi gerektirmesi ve dolayısıyla nitel araştırma modeli esaslarına uygun düşmesidir.

Çalışmada, doktora yaparken kamu veya özel sektörde çalışma olan bireylerin bu süreci nasıl deneyimlediklerinin ve akademik eğitimle iş hayatını beeraber sürdürmeye ilişkin algılarının belirlenmesi amacıyla nitel araştırma modellerinden yorumlayıcı fenomenoloji deseni kullanılmıştır.

İlk olarak Husserl tarafından ortaya atılan fenomenoloji, Heidegger, Sartre ve Merleau-Pont tarafından geliştirilen ve özellikle sosyoloji ve psikoloji alanlarında yaygın olarak kullanılan bir desendir. Nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenolojinin amacı,

katılımcıların belirli bir olguya dair yaşantı ve bireysel tecrübelerinin ortak anlamını bulmaktadır (Creswell, 2016: 76). Başka bir ifadeyle fenomenoloji, bir fenomenle ilişkili kişisel deneyimleri evrensel bir açıklamaya indirgemeyi hedeflemektedir (Creswell, 2016: 77). Birtakım açıklama ve çözümlenmelerden ziyade deneyimlerin özüne yönelik betimlemelerin geliştirilmesini ifade eden fenomenolojinin, bu bağlamda tabuları kıran, sorgulayıcı ve tartışmacı niteliklere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür (Creswell, 2016: 77). Fenomenolojik araştırmalar, insanların deneyimlerini anlamlandırma biçimlerini ve bu deneyimleri bilinç düzeyine nasıl aktardıklarını anlamaya odaklanmaktadır. Bu odaklanma, kişilerin belirlenen fenomenleri nasıl deneyimlediklerini detaylı bir biçimde öğrenmeyi gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle fenomenoloji, insanların bir olguyu nasıl algıladıklarını, anlamlandırdıklarını bu olgu hakkındaki hislerini anlama gayesinde olan bir araştırma desendir (Patton, 2014: 104). Nitekim, fenomenolojide deneyimlere atfedilen anlamların, deneyimleyenlerin açıklamalarıyla anlaşılmasına çalışılması, bu çalışmanın amacıyla örtüşmektedir. Zira bu çalışmada “doktora yapan çalışan” fenomen olarak ele alınmış, bu fenomenle ilgili yaşanan farklı deneyimlerin ortak kümesinden yola çıkılarak bir açıklamaya varmak hedeflenmiştir. Bu çalışmada ele alınan “doktora yapan çalışan” deneyimin özüne ilişkin yeniden düşünme gereksinimi duyan bir fenomendir.

Yorumlayıcı fenomenolojik analiz ise; katılımcıların hem bireysel hem de sosyal yaşamlarını anlamlandırma biçimlerini, objektif çıkarımlara varma endişesini taşımadan derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir (Smith & Osborn, 2004). Van Manen’in yorumlayıcı fenomenolojinin “araştırmacıların iki anlam arasında arabulucu olması”nı vurgulaması dikkat çekmektedir (1990: 26). Nitekim bu çalışmada da, çalışma yaşantısı ile akademik eğitim arasında arabulucu olmaya, bu iki yaşantı arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Yorumlayıcı fenomenolojik analizin başlıca özellikleri; idiyografik, tümevarımsal ve sorgulayıcı olmasıdır (Smith, 2004). Genel bir çıkarıma ulaşmadan önce, birey bakış açılarını ve her bir katılımcıyı kendi bağlamı ekseninde ayrı ayrı ve sırayla derinlemesine incelemektedir (Pietkiewicz & Smith, 2014). Yorumlayıcı fenomenolojik analizin tümevarımsal özelliği ise, yorumlayıcı fenomenolojik analizi benimsemiş araştırmacıların, kaynağını literatürden alan hipotezlerden ziyade, bizatihi kendi oluşturdukları araştırma soruları ile daha geniş kapsamlı veriye erişmeyi amaçlamalarından kaynaklanmaktadır (Smith, 2004). Dolayısıyla yorumlayıcı fenomenolojik analizin araştırmacıya hedeflediğinden daha geniş bir alanda ve daha fazla veri sunarak araştırmacının çalışmaya başladığında sahip olduğu perspektifi genişletmesine vesile olabileceğini ileri sürmek mümkündür.

Fenomenoloji ve hermeneutik ile yakından ilişkili olan yorumlayıcı fenomenolojik analiz araştırması, araştırmacının aktif ve etkin bir görevinin olduğu dinamik bir süreçtir. Katılımcıların deneyimlerini anlamlandırmak, iki basamaklı yorumlama sürecini gerektirmektedir; çünkü bu süreçte katılımcının dünyası kendisi tarafından yorumlanmaya çalışılırken, eş zamanlı olarak bir de araştırmacı tarafından yorumlanmaya çalışılmaktadır (Eatough & Smith, 2007; Smith 2004). Çalışmada, bir kurumda çalışırken

eş zamanlı olarak doktora yapan öğrencilerinin bilinçlerinde yaşadıkları deneyimin nasıl oluştuğuna odaklanıldığı için, deneyimleri anlamlandırmada fenomenoloji desenin alt türlerinden biri olan yorumlayıcı fenomenoloji deseni tercih edilmiş, bu kapsamda iki aşamalı yorumla süreci uygulanmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmada, çalışma hayatıyla akademik hayatı birarada sürdüren bireylerin deneyimleri derinlemesine incelenmiştir. Amaç; bir kurumda çalışmakta olan doktora öğrencilerinin, çalışma ve eğitim hayatlarını birarada götürme eylemini nasıl tecrübe ettiklerini, zaman yönetimini nasıl yaptıklarını ve bu süreçte neler yaşadıklarını/ hissettiklerini, onların kendi bireysel perspektiflerinden anlamaya çalışmaktır. Yorumlayıcı fenomenolojik analiz tümevarımsal, sorgulayıcı ve idiyografik bir araştırma yapma fırsatı sunması nedeniyle, çalışma için uygun bulunmuştur.

Fenomenoloji araştırmalarında katılımcıların seçiminde, fenomeni deneyimlemiş ve bunu ifade edebilecek birey veya gruplar tercih edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2014). Başka bir ifadeyle, fenomenolojik desende çalışma grubunun seçilmesinde en hayati faktör, seçilecek katılımcıların ele alınan fenomeni her bakımdan deneyimlemiş kişiler olmasıdır (Creswell, 2016). Bu araştırmada, deneyimini zengin biçimde aktarabileceği düşünülen, bir kurumda çalışırken eş zamanlı olarak akademik eğitimini sürdüren 6 doktora öğrencisi, çalışma grubu olarak seçilmiştir. Bu doktora öğrencilerinin kod isimleri ve özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile çalışma grubu çalışma hayatıyla akademik eğitimi birarada yürütmeye çalışan 25-35 yaş arası katılımcılardan oluşmuştur. Çalışma grubu; Ankara’da yaşayan, bir kurumda çalışmakta olan ve doktora eğitimi almakta olan katılımcılar olarak belirlenmiştir. Katılımcılar, araştırmanın amacına uygun ve homojen bir örneklem grubu oluşturacak biçimde yorumlayıcı fenomenolojik analizin kurallarına uygun şekilde belirlenmiştir. Çalışmaya 6 katılımcı dahil edilmiştir. Bu sayı pek çok nitelikli araştırmanın benimsediği, yoğun ve derinlemesine bir araştırma yapabilmek amacıyla 5-10 katılımcı ile çalışma prensibine uygun düşmektedir.

Araştırma için gönüllü olan katılımcılar ile yapılan görüşmeler sayesinde hem araştırmaya katılmaya uygunluklarına karar verilirken, diğer yandan katılımcılar araştırmaya ilişkin bilgilendirilmişlerdir. Tablo 1.’ de katılımcılar ile ilgili yaş, eğitim durumu ve çalıştığı sektör, pozisyonu ve mesai durumu hakkında bilgiler sunulmaktadır. Gizliliğin korunması amacıyla, katılımcıların isimleri belirtilmemiştir.

KATILIMCI	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	ÇALIŞTIĞI SEKTÖR	POZİSYONU	MESAI DURUMU
Katılımcı 1	31	Doktora ders döneminde	Özel	Akademisyen	Mesaili
Katılımcı 2	26	Doktora ders döneminde	Özel	Akademisyen değil	Esnek çalışma saatleri
Katılımcı 3	29	Doktora ders döneminde	Kamu	Akademisyen değil	Mesaili
Katılımcı 4	28	Doktora ders döneminde	Özel	Akademisyen değil	Esnek çalışma saatleri
Katılımcı 5	30	Doktora tez döneminde	Özel	Akademisyen değil	Mesaili
Katılımcı 6	33	Doktora tez döneminde	Kamu	Akademisyen	Mesaili

Tablo 1. Katılımcılara ait bilgiler

Bu araştırmanın verileri, fenomenoloji araştırmalarında en sık kullanılan veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmıştır. Nitel araştırmalarda görüşmeler, “amaçlı bir sohbet” olarak tanımlanmaktadır (Smith, 2004). Araştırmacılara etkileşim, esneklik ve ek sorular yardımıyla derinlemesine inceleme imkanı veren bu görüşme tekniği deneyim ve anlamları açığa çıkarmaya yardımcı olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2014). Bu çalışmada araştırmacı, katılımcılarla empati kurmayı kolaylaştırması, esneklik sağlaması ve daha çok veriye ulaşma imkanı sunması nedeniyle yarı yapılandırılmış görüşme tekniğini kullanmıştır (Sart, 2017). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, araştırmacı konuya dair hazırladığı bir dizi soruya sahiptir, ancak bu sorular görüşmenin gidişatına göre farklılaşabilmektedir (Sart, 2017). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin sabit ve katı bir çerçevesinin olmaması, araştırmacıya kendi hazırlamış olduğu soruların cevaplarını alma imkanı tanırken, diğer yandan katılımcıya anlamlandırma biçimi ve deneyimlerine göre yeni sorular sorma özgürlüğünü vererek çalışmayı zenginleştirmesine fırsat sağlamaktadır (Sart, 2017). Bu çalışmada araştırmanın sorularını yanıtlamayı hedefleyen yarı yapılandırılmış görüşme soruları geliştirilmiştir.

Katılımcılara araştırmanın hedefinden ve kimliklerinin gizli tutulacağından bahsedildikten sonra ortalama 20-25 dakika süren görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Ankara'nın çeşitli semtlerindeki kafelerde gerçekleştirilmiştir. Verilerin

toplanması sürecinde öğrencilere aşağıda listelenen sorular yöneltilmiştir:

- Doktoraya başlama sebebiniz nedir?
- Neden çalışma hayatı ile akademik hayatı birarada sürdürmeyi tercih ettiniz? Motivasyonlarınız nelerdir?
- Yaşadığınız bu süreçten memnun musunuz? Kendinizi iki alanda da yeterli hissediyor musunuz?
- İki süreci birarada yürütmenin size göre olumlu ve olumsuz yanlarından söz eder misiniz? İş hayatınızın doktora süreciniz üzerinde bir etkisi oluyor mu? Bu etkiler nelerdir?

Görüşmeler süresince araştırmacı, söz konusu araştırma sorularını katılımcılara yönelterek katılımcıların söylemlerini detaylandırmaları hususunda desteklemiş ve böylelikle konunun derinleştirilmesi sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, katılımcılardan daha ayrıntılı bilginin elde edilebilmesi için söylenenler kadar söylenmeyenlerin araştırmacının tarafından fark edebilmesi önemlidir. Bu bağlamda araştırmacı tarafından, Rossman & Rallis'in (2011) da vurguladığı şekilde, anlatılan duruma ilişkin örnekler talep etmek, konuşmayı derinleştiren ek sorular sormak, beden dili ve kısa süren sessizlikler gibi tekniklerden yardım alınarak katılımcıların kendilerini açması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar dijital ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen tüm görüşmeler daha sonra transkripsiyonu yapılmak üzere ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir.

Bu araştırmanın verileri Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (YFA) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak, veri analizi sürecinin başlangıcında katılımcıların aktardığı bilgilere dair notlar alınmıştır. Ardından, tekrar eden temalar not alınarak ilk katılımcı için üst-alt temalar belirlenmiştir. Bu aşamanın her katılımcı için ayrıca tamamlanmasından sonra, katılımcılar arası karşılaştırma ve eşleştirme yoluna gidilerek tekrar eden ve öne çıkan temalar belirlenmiştir (Smith vd., 2009). Belirlenen bu temalar, araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde Miles & Huberman'ın da (2015) belirttiği gibi, kodlar gözden geçirilmiş, işlevsiz kodlar çıkarılmış, kimi kodlar ise geliştirilerek alt kodlara ayrıştırılmış ve böylelikle son şeklini almıştır. Araştırmacı kodların araştırma amacına ve ortaya çıkan örüntüye göre biçimlenmesine izin vermiştir. Buna göre, 6 katılımcının tekrar eden temaları; “kendini geliştirme”, “hayata yetişememe”, “zaman yönetimi” ve “stres” olarak belirlenmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bulguları doktora başlama kararı, çalışma hayatının akademik eğitime etkileri ve genel değerlendirmeler olmak üzere üç ana başlık altında kategorilendirilmiştir. Çalışma hayatının akademik eğitime etkileri ise, Olumlu Etkiler ve Olumsuz Etkiler olarak ikiye ayrılmış, bunlar da kendi alt başlıklarını oluşturmuşlardır.

Katılımcıların doktora başlama nedenleri olarak kişisel gelişim, akademik kariyer hedefleri ve akademik yetkinliğin işyerinde maaşa yansımaya öne çıkmaktadır. Çalışma hayatı ile akademik eğitimi bir arada sürdürme nedenleri ise eğitim aldığı alanda edindiği bilgiyi sahada uygulamak, işverenin bu yöndeki önerisi, kader ve maddi durumlar başlıkları altında toplanmaktadır. Katılımcıların değerlendirmelerine göre çalışma hayatının akademik eğitime olumlu etkileri zaman yönetimi ve verimlilik başlıkları altında toplanırken, olumsuz etkilerinde stres, karamsarlık ve depresiflik, yorgunluk ve odaklanamama, maddi problemler ve özel hayata zaman ayıramama başlıkları ön plana çıkmaktadır. Elde edilen bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Doktora Başlama Kararı

Katılımcıların 4’ü önce çalışma hayatına sonra doktora başladıklarını, 2’si ise önce doktora sonra çalışma hayatına başladıklarını açıklamışlardır. Katılımcıların 2’si kamuda, 4’ü ise özel sektörde çalıştıklarını belirtmiştir. Katılımcıların 1’i çalışma hayatına katkıda bulunması için, 3’ü akademik kariyer yapmayı hedeflediği için, 2’i ise maaş odaklı bir karar olarak doktora yapmaya yöneldiğini belirtmiştir. Akademik bir yönelişle doktora yapmayı düşündüklerini belirten katılımcılar akademisyenlerin olduğu bir ailede büyümüş olmanın veya ailede eğitim ailede atfedilen değer doktora yapmayı istemelerinde temel etken olduğunu ifade etmişlerdir.

“babamın küçüklüğümde beri eğitim hayatıma büyük önem vermesi kararında büyük bir etken oldu, kendisinin de akademik hayatın içinde olmasından kaynaklanıyor bu durum sanırım.” (Katılımcı 1)

“ben bir durvardan diğer duvara kadar kitaplarla kaplı bir evde büyüdüm, bizim evde ‘büyük adam’ olmak için çok ama çok çalışmak gerekirdi.” (Katılımcı 4)

“doktora yapmaya karar vermemin belki de en önemli sebebi dayım ve onunla yaptığımız entelektüel sohbetlerdir...” (Katılımcı 6)

Doktora yapmaya maaş odaklı bir yönelişle karar veren katılımcıların tamamının iş hayatına başladıktan sonra doktora başlamaları dikkat çekmektedir. Vurgulanması gereken bir başka nokta ise, özel sektörde esnek çalışma saatleriyle çalışan iki katılımcının, bu doktora başlama kararlarında sabit bir mesaiye bağlı olarak çalışmıyor olmalarının önemli bir etken olduğunu belirtmeleridir. Ayrıca, profesyonel çalışma hayatındaki pozisyonu akademik olmayan 4 katılımcıdan 2’si, mevcut işlerini yalnızca akademik bir kadroya yerleşme imkanı bulana kadar sürdürmeyi planladıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışma Hayatının Akademik Eğitime Etkileri

Çalışırken bir yandan doktora yapıyor olmanın olumsuz tarafları, olumlu taraflarının yaklaşık iki katı oranda dile getirilmiştir. İş hayatının akademik eğitime etkileri üzerine 2

katılımcı olumlu yönde hiç görüş bildirmemiştir. Buna karşılık 1 katılımcı dışında tüm katılımcılar, iş hayatının akademik eğitime olumsuz yönde etkileri olduğunu, çalışmak zorunda olmasalar bu süreci sadece akademiye odaklanarak sürdürmeyi tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Olumlu görüş bildiren katılımcıların biri hariç tümü, yeni bilgiler edinmenin onları motive ettiğini ve bu zorlu süreci kolay geçirmelerini sağladığını ifade etmişlerdir.

6 katılımcı, zaman yönetimi ve hızlı düşünebilme becerisini geliştirdiği için aktif olarak içinde buldukları iş hayatının doktora eğitim sürecine olumlu yönde etki ettiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar burada iş hayatlarının akademik eğitimlerine olumlu yönde etki ettiğini vurgulamışlardır; ancak diğer taraftan da aynı anda iki büyük sorumluluğu omuzlarında hissettirmektedirler.

“çok fazla şeyi bir arada yapabilme beceresi kazanıyorsunuz, iki önemli ve yoğun süreci birarada yürütebilmek zorundasınız çünkü. (Katılımcı 1)

“doktoraya başlamadan önce sadece sektörde çalıştığım süreçte kafam rahattı, mesai bitince stres de bitiyordu... Ama şimdi, her iki tarafta da sorumluluklarım var, her an aklımda yapmam gereken bir şeyler var ve kafam hep dolu! Üstelik şu an doktorada daha ders sürecindeyim. Daha önümde sınavlar, yeterlik, tez dönemi, bir dolu zor süreç var, nasıl yetişeceğim bilmiyorum, düşününce paniğe kapılıyorum.” (Katılımcı 5)

“önceleri iş hayatında pek düzenli sayılmazdım (...) Zaten sorumluluklarım ve yapmam gerekenler belliydi ve bildiğim şeylerdi. Zamana yayararak halledebiliyordum. Şimdi bir de üstüne doktora eklenince sürekli zamanı daha verimli nasıl kullanabilirim sorusunun yanıtını aramaya başladım (...) Kısacası bu süreç beni daha pratikleştirdi. (Katılımcı 4)

Zaman yönetimi yerine çalışma hayatlarının doktora süreçlerinde de daha üretken olmalarına vesile olduğunu ifade eden 3 katılımcının ise akademik kariyer vurgusu daha nettir ve bu katılımcılar akademik eğitime bu alanda bir kariyer yapmak amacıyla yönelmişlerdir:

“sektörde çalışma sürecime bir de doktora eğitimi sürecim katıldıktan sonra daha üretken olmaya başladığımı hissediyorum” (Katılımcı 2)

“artık daha az zamanım var evet, fakat bu durum kesinlikle beni daha verimli ve disiplinli bir hale getiriyor.” (Katılımcı 6)

“biraz toplumumuzun iş kültüründe vardır son dakikacılık, ben de her işi son dakikaya bırakan biriydim aslında. Fakat doktora başladığımdan beri böyle bir lüksüm artık yok. Planlama yapmak ve buna uymak zorundayım.” (Katılımcı 5)

Katılımcıların, iş hayatlarının akademik eğitimlerine etkileri için en olumsuz olarak imledikleri, zaman problemidir. 6 katılımcının 4'ü en büyük problemin zamanı yetiştireme olduğunu ifade ederken bunlardan 2'si yaşamı organize etmenin önemine

vurgu yapmışlardır.

Stres ve uyku sorunları, iş hayatının akademik kariyere olumsuz etkilerin en çok dile getirilenlerindedir. Burada altı çizilen bir nokta da, iş hayatına dair stres ve kaygıların akademik eğitimi ve özel yaşamı etkilemiş olmasıdır. Özellikle bu süreçte yaşanan işleri yetiştirememeye, kendine zaman ayıramama, yorgunluk, gibi başka sorunlarla doğrudan ilişkili görülmektedir.

“... derslerde, hoca ile görüşmelerde, tez yazarken, iş ve işteki sorumluluklarım hep aklımda. İnsan sürekli kafasında bir yığın sorunla dolaşiyor. Mesela ya işte teslim etmem gereken işlerimi geciktirirsem? Ya patron doktora dersler için haftanın birkaç günü birkaç saatliğine izin almama artık göz yummazsa? Ya tez dönemim işte yoğun bir dönemle çakışırsa? Bunlar tabi zihinsel yorgunluklara sebep oluyor.” (Katılımcı 5)

“... özel bir görevimin olmadığı toplantılarda mesela, yoğun bir suçluluk duygusu hissediyorum, o sürede tezim aklımda kalıyor, teze vakit ayırdığımda da sanki işi aksatıyormuşum gibi geliyor, ki sonuçta kısa vadede bana maddi kazanç getiren sadece iş, sonuçta doktora yaptığım için bir maaş almıyorum. Yani iki taraf arasında bölünüyorum, bir huzursuzluk yaşıyorum. Beni depresif ve karamsar hallere sürükleyen bir çaresizlik de diyebiliriz... bir seminere gidebilmek için, tezinizi ya da makalenizi yazmak için kendinizi izole edebileceğiniz bir zaman ve mekan lazım. Bir yandan çalışırken bunu yapmak mümkün değil.” (Katılımcı 3)

“...ben mesela sıkıştığım için aynı dönem 4 ders almak zorunda kaldım, her hafta okumam gereken kitaplar, hazırlamam gereken makaleler var, düşünün bir yandan çalışıyorum. Diğer yandan ailem, arkadaşlarım, bir özel hayatım ve başka işlerim de var. Ama işte artık özel hayatım diye bir şey kalmadı mesela. Durum böyle olunca içinde bulunduğum tiyatro grubunu bırakmak zorunda kaldım ve insan ilişkilerimin zayıfladığı dönem bir dönem yaşıyorum.” (Katılımcı 4)

Yorgunluk ve uykusuzluk problemlerine değinen katılımcıların tez döneminde olmaları dikkat çekmiştir:

“Özellikle tez yazmaya başladıktan sonra yorgunluğum iki katı arttı, mesaiden çıkıp direkt eve tez yazmaya gidiyorum ve hiç dinlenemiyorum.” (Katılımcı 5)

Karamsarlık ve depresif ruh haline girdiklerini ifade eden katılımcılardan 2’si bu durumun sebeplerinden biri olarak da maddi problemleri göstermişlerdir.

“Zaten zaman yetirme konusunda sadece bazen sıkıntı yaşıyorum, benim asıl sorunum maddi tarafta. Maaşımın neredeyse yarısını kitap, çıktı, iş-üniversite arasındaki ulaşım gibi ek masrafları karşılamakta kullanıyorum. Kalan yarısıyla da kira ödüyorum, bana neredeyse hiçbir şey kalmıyor. Bu durum bazen beni geleceğimle ilgili umutsuzluğa düşürüyor. (Katılımcı 6)

Özetle katılımcılar, iş hayatını daha somut ve anlık geri dönüşleri olan bir alan olarak görmekte, akademik eğitimi ise gelecekleri için bir adım olarak görmektedirler. İki yoğun süreci yürütmekte maddi manevi zorluklar yaşadıklarını, maddi sorunların da stres, kaygı, karamsarlık gibi duygularını tetiklediğini ifade etmişlerdir.

Genel Değerlendirmeler

Bu başlık, katılımcıların olumlu ya da olumsuz olarak imlemeyip akademik yaşamlarını, ev yaşamlarını, çalışma düzenlerini ve mekanlarını etkileyen konular hakkında düşüncelerini paylaştıkları anlam birimlerinden oluşmaktadır. Yaşamı düzenleme ve sorumluluk kapsamında akademisyenlik, yaşamın organize edilmesi, iki alan arasında önceliğin belirlenmesi, zaman ve stres yönetimi ile maddi kaynakların idaresi üzerine görüşler bu başlıkta değerlendirilen bulgulardır. Elde edilen bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. “İş Hayatı ve Akademik Eğitimin Birlikte Sürdürülmesi” Temasına Ait Alt Kategoriler ve Kodlar

Tema	Alt Kategoriler	Kodlar
İş Hayatı ve Akademik Eğitimin Birlikte Sürdürülmesi	Doktoraya başlama nedenleri	Kişisel gelişim Akademik kariyer hedefleri Akademik yetkinliğin işyerinde maaşa yansımaları
	Çalışma hayatı ile akademik eğitimi bir arada sürdürme nedenleri	Çalışma alanı hakkında daha fazla bilgi edinmek/ eğitim aldığı alanda edindiği bilgiyi sahada uygulamak İşverenin bu yöndeki önerisi Kader (Bilinçli alınan bir karar değil) Maddi durumlar
	Çalışma hayatının akademik eğitime olumlu etkileri	Zaman yönetimi Verimlilik Stres Karamsarlık ve depresiflik
	Çalışma hayatının akademik eğitime olumsuz etkileri	Yorgunluk ve odaklanamama Maddi Problemler Özel hayata zaman ayıramama

Katılımcıların tümü, çalışırken doktora yapmanın zor olduğunu vurgulamış, buna rağmen 2 katılımcı bu zorlukların üstesinden gelme anlamında süreç boyunca yol katettiklerini belirtmiştir. 3 katılımcı ise iş hayatının, hem mental hem fiziksel anlamda yorucu olması sebebiyle, akademik gelişimlerini yavaşlattıkları, hatta durma noktasına getirdiklerini ifade etmiştir. Katılımcıların 2'si, çalışma hayatına girmeleriyle birlikte akademik çalışmalarını okul, kütüphane veya evden ofise taşıdıklarından bassetmişlerdir. Burada, mesailerinin, günlerinin tümünü, hatta bazen akşamlarını ve hafta sonlarını da kaplamasının, akademik çalışmaları için daha sessiz ve izole bir ortam sağlayan üniversite ve kütüphanede geçirdikleri zamanı azalttığı görülmektedir. 5 katılımcı yaşamı organize etmenin ve dengelemenin önemine değinmiştir. Bu noktada en çok vurgulanan, günlük yaşamı planlarken önceliklerin belirlenmesi olmuştur. Önemle altı çizilmesi gereken bir nokta, zaman yönetimi ve hayatın organizasyonu konusunda katılımcıların yaşamlarındaki iki odaktan birini merkeze almak ile iki odak arasında bir denge oluşturmak gibi iki alternatif arasında kalmış olmalarıdır.

“sonunda önceliğiniz konusunda bir seçim yapmanız gerekiyor. Ya işinizden, ya akademik eğitiminizden ödün vermek durumunda kalıyorsunuz” (Katılımcı 1)

“zamanlamayı iyi yönetirsen bence bir sorun olmuyor... Akşam mesain sona erdikten sonra dersine çalışıyorsun.” (Katılımcı 3)

“işte olduğum sürede mümkün merteye daha aktif ve verimli çalışarak, yani o süreci daha iyi değerlendirerek eve iş getirmemeye çalışıyorum ki okumam gereken kitap ve makalelere zaman ayırabileyim. Ama bunu yapsam bile, yani gündüz tüm enerjimi harcamış olduğum için akşam hiçbir şey yapmaya mecalim kalmıyor çoğu zaman” (Katılımcı 2)

“iş hayatının akademik eğitimi nasıl etkilediği biraz insanın kendi elinde olan bir şey. Bunu süreci nasıl planladığınla ya da hangi yanlarına odaklandığınla ilgili. Evet belki iki süreci birlikte yürütmeye başladığım ilk zamanlarda yani derse başladığım ilk dönem biraz daha az ders az yük aldım, biraz daha ağırlıklı olarak çalışma hayatımı önemsedim, ama yine doktora devam ettim. Akademik tüm sorumluluklarımı sürdürdüm. İkisinden birini bırakmak ya da genel anlamda aksatmak gibi bir niyetim de durumum pek olmadı.” (Katılımcı 6)

Çalışırken doktora yapma deneyimlerinde çevrelerindeki kişilerin katkıları hakkında görüş bildiren katılımcıların ise, işverenlerinin doktora sürecinde anlayış göstermesi gerekliliğine vurgu yaptıkları söylenebilir. Yöneticilerinin, akademik eğitimleri konusunda kendilerine destek olduğunu ifade eden katılımcıların tümünün çalıştığı pozisyonun akademik olması dikkat çekerken, akademi dışı/idari görevlerde çalışanların yöneticilerinden bu konuda bir anlayış görmediklerini ifade etmeleri dikkat çekmektedir.

“ben yine bi şekilde bu sürecin altından kalkabiliyorum. Bunun en önemli sebebi yöneticimin akademisyen olması, dolayısıyla akademik eğitime önem vermesi ve bizi bu

konuda desteklemesi. Gerçekten yoğun olduğum zamanlarda mesela daha önceden vize ve final zamanlarında, şimdi de tezimi yazıyorken hiç üstüme gelmedi. Bu dönemlerde üstümdeki iş yükünü azalttı mesela, bu bana çok yardımcı oldu (Katılımcı 1)

“zaten çalıştığım yer de akademi olduğu için zaman yetiştirmede çoğunlukla sorun yaşamıyorum. Giriş çıkış saatleri uygulamada bizde çok önemli değil, önemli olan sana verilen işi yapıyor olman. Bağlı çalıştığım kişiye işimi zamanında teslim ediyorsam- ki ediyorum- işe geç gelmem ya da erken çıkmamda bir sorun olmuyor. Yani sonuçta illa ki 8-9 saati ofiste geçirmek gibi bir zorunluluğum yok. Ben de bu özgürlüğü doktora eğitimime odaklanarak kullanıyorum, böylece günün sonunda iki tarafta da verimli olduğumu hissedebiliyorum. (Katılımcı 6)

Çalışma verilerine dayanarak katılımcıların 2’sinin çalışma hayatlarının akademik eğitimlerine olumlu etkilerinin olduğu, 1’inin çalışmaya başlaması ile birlikte akademik kariyer gelişiminin tamamen durduğu, diğer 2 kişinin akademik kariyer gelişiminin ise yavaşladığı söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, profesyonel iş hayatının doktora eğitimi süreci üzerindeki etkilerini araştırmaya ve anlamaya odaklanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışırken doktora eğitimini sürdüren 6 katılımcı ile yapılan görüşmeler sonucunda önemli bulgular elde edilmiştir. Bunlardan ilki, akademik kariyer hedefiyle doktora yapmaya karar veren katılımcıların, çalışma hayatıyla eğitim hayatlarını dengelemekte zorlandıklarını ifade etseler bile, eğitimlerini durdurmamış, ara vermemiş veya yavaşlatmamış olmalarıdır. Doktora eğitimine başlamaya maaş odaklı karar veren katılımcıların ise zaman zaman eğitimlerini dondurarak ya da aldıkları ders sayısını azaltarak eğitim sürecini yavaşlattıkları görülmüştür. Bir başka bulgu, iş hayatının doktora sürecine dikkat dağınıklığı, stres, yorgunluk, uykusuzluk gibi etkilerle yansımalarının yanında, profesyonel çalışma hayatının akademik eğitim sürecinde zaman yönetimi, çoklu düşünme ve pratik zeka kabiliyetini geliştirmede etken olabileceği yönündedir. Katılımcıların görüşme raporlarında yapılan tarama, katılımcılar tarafından en çok kullanılan ve yokluğundan şikayet edilen ifadenin “zaman” olduğunu göstermektedir.

Doktora eğitimi çalışma disiplini, bu süreci verimli bir şekilde geçirebilmek için zaman, sessiz bir ortam ve her şeyden önce konsantrasyon ve odaklanma gerektirir. Eğitim sürecindeki öğrencinin veriminin düşmesi, artması ya da kesintiye uğramasının çok çeşitli nedenleri olabilir. Ancak araştırmanın bulguları, bu nedenlerden birisinin, iş hayatının getirdiği sorumluluklar ve bununla bağlantılı yaşanan kaygı ve strese yaslanan sorunlar olduğunu ortaya koymaktadır. Kısaca bu çalışmanın verileri, aktif bir iş hayatının, eş zamanlı olarak doktora eğitimi almakta olan bireylerin akademik eğitimini etkilediğini göstermektedir.

Çalışmanın bulgularına göre, iş hayatı ve akademik eğitim iki temel yolda çözümlenmiş

gibi görünmektedir. Birincisi, kendisini sektördeki kariyeri ile doktora eğitimi arasında bir tercih yapmak zorunda hissedene, çoğunlukla da maddi sebeplerden ötürü sektördeki kariyerini seçene, böylece akademik yaşamını durduran veya yavaşlatan yöneliştir. Bu yönelişin daha geleneksel bir üsluba sahip olduğu, örneğin iş hayatına toplumda yaşayabilme şartlarına uygun olması sebebiyle yöneldiği, kendisini maddi ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandığı söylenebilir. İkincisi, çalışma hayatı ile doktora eğitimi arasında bir denge kurmak zorunda hissedene, çoğunlukla da bu dengeyi kuran, böylece akademik eğitimi çalışma hayatının ilk yıllarında yavaşlatsa bile, sonradan devam eden yöneliştir. Bilimsel güdüsü daha etkin olan ikinci yönelişe göre bu üslubu seçene bireylerin yaşamlarını organize etmek konusunda aşırı vurgulu ve özenli oldukları söylenebilir. Ancak bu yönelişe sahip katılımcılar, kariyerleri ve eğitimleri arasındaki dengeyi kurabilmelerine rağmen; kendilerine, ailelerine ve arkadaşlarına, kısacası özel hayatlarına zaman ayırmadıklarını ifade etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, bu iki süreç arasında birisinden feragat etmek yerine, özel hayatlarından feragat etmeyi seçmişlerdir. Diğer taraftan, bu çalışmanın bulgularıyla yüzleşildiğinde okunması gereken bir başka konu da akademik eğitim algısıdır. Akademik eğitim, profesyonel iş hayatına feda edilebilecek bir meslek olarak görüldüğü gibi, çalışma hayatıyla birlikte sürdürülebildiği takdirde başlanması olası akademik kariyer için de önemli bir basamak olarak görülmektedir.

Özetle, doktora öğrenimini sürdürürken aynı zamanda bir kurumda çalışan kişilerin genellikle fazla iş yükü olması ve akademik çalışmalara yeterince zaman ayıramama gibi zorlukları daha çok vurguladıkları gözlemlenmiştir. Bu zorluklarla başedebilmek için genel olarak başvurulduğu tespit edilen strateji uyku, özel hayat gibi alışkanlıklardan fedakârlık etmek olmuştur. Özel sektörde çalışanlar, kamuda çalışanlara göre bu süreci daha ağır tecrübe etmektedirler. Bunun en önemli sebebi, kamu kurumlarında çalışan doktora öğrencilerine haftada bir gün izin verilmesidir. Doktora eğitiminde alınan dersler için yetersiz kaldığı ifade edilen bu bir günlük izin, iş kanununda yer alsada dahi, özel sektörde genellikle uygulamaya geçirilmemektedir. Nitekim bu nedenle çalışanlar, doktora çalışmalarını mesai dışı saatlerde yürütmek durumunda kalmaktadır. Bu durum da dinlenme, sosyalleşme ve aileye ayrılan vaktin azalması ve iş hayatı ile özel hayat arasındaki dengenin bozulması gibi başka zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, hem kamu hem de özel sektör çalışanları için, doktora çalışmalarına yönelik ve doktora ders saatleri için yeterli olacak miktarda zaman tanınması; belirli günlerin doktora çalışmaları için ayrılabilmesi adına düzenlemeler yapılması önerilebilir. Uzaktan eğitimin bu konuya bir çözüm olup olmayacağı araştırılabilir. Bu araştırma ve düzenlemeler, iki zor süreci birlikte yürütmeye çalışmaktan kaynaklanan sorunlara bir çıkış yolu sunabilir. Bu araştırma, nitel araştırma modeli olan yorumlayıcı fenomenolojik analiz ile yapıldığından dolayı, az sayıda katılımcıyla, uzun süreli ve derinlemesine görüşmeler ile şekillendirilmiştir. Konuya çözümün üretilebilmesi ve mevcut problemlerin tespitinin doğrulanması için, bu çalışmada ortaya çıkan temalardan yola çıkılarak daha fazla sayıda kişiye anketler yoluyla ulaşılması, araştırmanın daha kapsamlı biçimde yürütmesini sağlayarak belirlenen probleme çözüm bulma sürecine katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte akademisyenlerin doktora eğitimi süreçlerinin, kamu

sektörü ve özel sektördeki çalışma koşullarının benzerlik ve farklılıkları ekseninde daha kapsamlı bir biçimde incelendiği karşılaştırmalı çalışmalar yapılması, literatüre katkıda bulunulması bağlamında oldukça anlamlı olacaktır.

Kaynakça

- Akbulut, H.İ., Şahin, Ç. & Çepni, S. (2013). Doktora tez sürecinde karşılaşılan problemlerin belirlenmesi: Eğitim fakültesi örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2013), 50-69.
- Appel, M., & Dahlgren, L. (2003). Swedish doctoral students experiences on their journey towards a PhD: Obstacles and opportunities inside and outside the academic building. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 47(1), 89-110.
- Bakioğlu, A. & Gürdal, A. (2001). Lisansüstü tezlerde danışman ve öğrencilerin rol algıları: Yönetim için göstergeler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 9-18.
- Balci, A. (2013). Doktora programı: Türk üniversiteleri doktora programları için bazı öneriler. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-20.
- Başer, N., Narlı, S., & Günhan, B. (2005). Öğretmenlerin lisansüstü eğitim almalarında yaşanan sorunlar ve önerileri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı 1, Lisansüstü Eğitim), 129-135.
- Creswell, J.W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S.B. Demir, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Eatough, V. & Smith, J. A. (2007). Interpretative phenomenological analysis. In E. Lyons & A. Coyle (Eds.), *Analysing qualitative data in psychology* (pp. 35–50). Sage Publications Ltd.
- Güçlü, N. & Yılmaz, G. (2019). Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinin doktora programlarının değerlendirilmesi. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 71-89.
- Karakütük, K. (1999, 17-19 Kasım). Lisansüstü Öğretimde Örgütlenme Modelleri ve Türkiye'deki Uygulamalar. [Konferans sunumu özeti]. 6. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Köksalan, B., İlter, İ., & Görmez, E. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve lisansüstü eğitim isteklilikleri üzerine bir çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 277-299.
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016). *T.C. Resmi Gazete* (29690, 20 Nisan 2016).
- Miles, B. M. & Huberman, M. A. (2015). *Nitel veri analizi*. (S. Akbaba Altun & A. Ersoy, Çev.). Pegem Akademi.

- Özmen, Z. M. & Güç, F. A. (2013). Doktora eğitimi ile ilgili yaşanan zorluklar ve baş etme stratejileri: Durum çalışması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 214-219.
- Patton, M. (2014). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage Publications.
- Pietkiewicz, I., & Smith, J. A. (2014). A practical guide to using interpretative phenomenological analysis in qualitative research psychology. *Psychological Journal*, 20(1), 7-14.
- Pyhalto, K., Toom, A., Stubb, J. & Lonka, K. (2012). Challenges of Becoming a Scholar: A Study of Doctoral Students' Problems and Well-Being. *International Scholarly Research Network*, 2012(Article ID 934941), 1-12.
- Rossman, G. B., & Rallis, S. F. (2011). *Learning in the field: An introduction to inquiry*. Guilford Press.
- Sart, G. (2017). Fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz. İçinde F.N. Seggie & Y. Bayyurt (Editörler). *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. (ss. 70-82). Anı Yayıncılık.
- Sayan, Y. & Aksu, H. H. (2005). Akademik personel olmadan lisansüstü eğitim yapan bireylerin karşılaştıkları sorunlar üzerine nitel çalışma: Dokuz Eylül Üniversitesi-Balikesir Üniversitesi durum belirlemesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı 1: Lisansüstü Eğitim), 59-66.
- Smith, J. A. (2004). Reflecting On The Development Of Interpretative Phenomenological Analysis and Its Contribution to Qualitative Research in Psychology. *Qualitative research in psychology*, 1(1), 39-54.
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2004). Interpretative phenomenological analysis. *Doing social psychology research*, 229-254.
- Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage Publications.
- Tıkaç, S. (2017). Nitel veri analiz programlarının veri analizinde kullanımı: Nvivo'ya bir bakış. İçinde F.N. Seggie ve F. Bayyurt (Editörler). *Nitel araştırma: Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. (ss. 260- 371). Anı Yayıncılık.
- Van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. State University of New York Press.
- Variş, F. (1972). Türkiye'de lisansüstü eğitim: Pozitif bilimlerin temel ve uygulamalı alanlarında. *A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını*, 5(1), 51-74.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H (2014). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin.
- Yükseköğretim Kanunu YÖK. (1981). *T.C. Resmi Gazete* (17506, 6 Kasım 1981).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.13>

Volume 7/3

2023 p. 208-222

EBELERİN TÜRKİYE’DE YAŞAYAN GÖÇMEN VE SİĞINMACILARA YÖNELİK ZENOFOBİ DÜZEYLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF MIDWIVES’ XENOPHOBIA LEVELS TOWARDS IMMIGRANTS AND REFUGEES LIVING IN TURKEY

Sema AKER*

Yasemin AYDIN KARTAL**

ÖZ

Amaç: Bu çalışma, ebelerin Türkiye’de yaşayan göçmen ve sığınmacılara yönelik zenofobi düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla yürütüldü.

Gereç ve Yöntem: Tanımlayıcı desende yürütülen araştırmanın örneklemini Türkiye genelinde aktif olarak çalışan 106 ebe oluşturdu. Veriler, “Kişisel Bilgi Formu” ve “Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği” ile toplandı. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler, Mann-Whitney U, Kruskal Wallis Testi kullanıldı.

Bulgular: Araştırmaya katılan ebelerin yaş ortalaması $27,99 \pm 5,15$ olarak belirlendi. Ebelerin; %94,3’ünün sığınmacı/göçmen hastalara bakım verdiği, %58,5’inin yabancı hastalara bakım verirken endişe duyduğu belirlenirken %41,5’inin ise bu hastalara karşı kendini kısmen ön yargılı bulduğu belirlendi. Çalışmaya katılan ebelerin; %79,2’sinin sığınmacı/göçmen bireylerle empati kurduğu ve %78,3’ünün ise yurt dışında çalışma isteği olduğu tespit edildi. Çalışma kapsamında ebelerin sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken; %94,3’ünün iletişim/dil engeli, %83’ünün kültürel farklılıklar, %44,3’ünün sağlık personeline karşı güvensizlik, %43,4’ünün hastaların bakım ve tedavisinde öncelik istemesi, %43,5’inin hastalar tarafından sözel şiddetin uygulanması ve %37,7’sinin ise sağlık personelinin uygulama yapmasına engel olacak şekilde mahremiyete yönelik hassasiyet göstermesi nedeniyle sorun yaşadığını belirlendi. Ebelerin; medeni durum, çocuk sahibi olma durumu, çalışma yılı ve çalışma şekli değişkenlerinin zenofobi ölçeği puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği saptandı.

* Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Bölümü, E-mail: semanuraker@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5872-8067, İstanbul, Türkiye.

** Doç. Dr, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Bölümü, E-mail: yasemin.aydin@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7464-945X, İstanbul, Türkiye.

Sonuç: Çalışma bulguları doğrultusunda, ebelerin zenofobik tutumlarının yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ebelerin kültürel duyarlılıklarının artırılması için hizmet öncesi dönemde eğitim programlarında transkültürel ebelik ve kültüre duyarlı bakım konularına yer verilmeli, ayrıca hizmet içi eğitimlerle de kültürler arası yetkinliğin artırılması ve yabancı düşmanlığının azaltılmasına yönelik eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ebe, Göç, Göçmen, Sığınmacı, Transkültürel, Zenofobi*

ABSTRACT

Aim: This study was conducted to evaluate the xenophobia levels of midwives towards immigrants and refugees living in Turkey.

Methods: The sample of the research, which was conducted with a descriptive design, consisted of 106 midwives actively working throughout Türkiye. Data were collected with the "Personal Information Form" and the "Xenophobia Scale". Descriptive statistics, Mann-Whitney U, Kruskal Wallis Test were used to evaluate the data.

Results: The average age of the midwives participating in the research was determined as 27.99+5.15. Midwives; It was determined that 94.3% of them gave care to refugee/immigrant patients, 58.5% were worried about caring for foreign patients, and 41.5% found themselves partially prejudiced against these patients. Midwives participating in the study; It was determined that 79.2% of them empathized with refugee/immigrant individuals and 78.3% of them wanted to work abroad. Within the scope of the study, midwives while caring for refugee/immigrant patients; 94.3% have communication/language barriers, 83% have cultural differences, 44.3% have distrust towards healthcare personnel, 43.4% want priority in patients' care and treatment, 43.5% have complaints from patients. It was determined that 37.7% of them had problems due to the use of verbal violence and 37.7% of the patients showed sensitivity towards privacy, which prevented them from performing the treatment. Midwives; It was determined that marital status, having children, working years and working style variables significantly affected the xenophobia scale mean scores.

Conclusion and Recommendations: In line with the study findings, it was determined that midwives' xenophobic attitudes were at a high level. In order to increase the cultural sensitivity of midwives, transcultural midwifery and culturally sensitive care should be included in pre-service training programs, and it is also recommended to provide in-service training to increase intercultural competence and reduce xenophobia.

Keywords: *Midwife, Migration, Immigrant, Refugee, Transcultural, Xenophobia*

GİRİŞ

Dünya genelinde bölgesel çatışmalar, iklim değişikliği, güvenlik, istihdam, eğitim, sağlık ve genel olarak daha yüksek refah beklentisi ile son yıllarda göç hareketliliği artış göstermektedir (Crush & Ramachandran, 2009). Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle Ortadoğu Bölgesi'nden Avrupa'ya göç etmek isteyenler için geçmişten beri transit göçün merkezi olmuştur (Genel, İ., 2017). Dünyadaki uluslararası göçmenlerin yarısından fazlası (141 milyon) Avrupa'da ikamet etmektedir (International Organisation for Migration, 2020). Ülkemizde ise Göç İdaresi Başkanlığı tarafından 2023 yılı temmuz

ayında yayınlanan veriler doğrultusunda 1.183.710 göçmenin ikamet ettiği bilinmektedir (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

Jeopolitik konumu nedeniyle yakın coğrafyada gerçekleşen bölgesel çatışmalar Türkiye’yi uluslararası zorunlu göç ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye 2011 yılından itibaren Suriye’den gelen büyük göç dalgasında açık kapı politikası izlemiş ve Suriyelileri geçici koruma statüsü altında misafir etmiştir (Genel, İ., 2017). Göç İdaresi Başkanlığı tarafından 2023 yılı eylül ayında yayınlanan veriler doğrultusunda 3.288.755 Suriye uyruklu göçmenin geçici koruma statüsünde Türkiye’de yaşadığı bilinmektedir (T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Türkiye uluslararası pek çok ülkeden gelen insanlarla dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır (Basaran & Sayligil, 2022).

Göç yolculuğu ve gelecekle ilgili ortaya çıkan belirsizlik, göç sonrası iletişim engeli, kültürel normların kaybı, sosyo-kültürel uyumsuzluklar gibi yaşanan pek çok uyum sorunu göçmen/sığınmacı popülasyonu etkilemektedir (Penuela-O’Brien vd., 2023; Wu vd., 2015). Yabancılara yönelik olumsuz tutumlar, artan önyargılar ve göçmenlere karşı duyulan korkular, yabancı düşmanlığı da dahil olmak üzere çeşitli sorunlara neden olabilmektedir (Durat & Tarsuslu, 2022). Yabancı düşmanlığı ya da Zenofobi, “bireylerin veya grupların, kendilerinden veya mensup oldukları gruptan farklı olarak algıladıkları bireylere ve gruplara karşı olumsuz tutumları ve korkuları” olarak tanımlanmaktadır (Hjerm, 1998).

Göçle birlikte ortaya çıkan sosyal kültürel ve ruhsal etkiler, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık sektörünü de etkilemektedir (Gümüş & Bilgili, 2015). Sağlık profesyonelleri bakım hizmetleri kapsamında göçmen/sığınmacı popülasyonla sıklıkla etkileşimde bulunmaktadır (Suleman vd., 2018). Kültürlerarası iletişim farklılıkları nedeniyle bakım hizmetinin sunumu sırasında sağlık profesyonelleri pek çok sorun yaşamaktadır (Gümüş & Bilgili, 2015). Tıp etiği kapsamında sağlık profesyonellerinin bakım ve tedavi hizmetleri sırasında ayrımcılık gözetmeyen davranışlar sergilemesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölgelerdeki karışıklıklar ve istikrarsızlıklar devam ettikçe Türkiye’ye kitlesel göçler de devam edecektir. Nitekim, gün geçtikçe göçmen sayısının artması, dünya genelinde yaşanan ve ülkemizi de etkileyen ekonomik sorunlar, gelecek kaygısı ve mevcut sorunları göçmenlerin de arttırdığı düşüncesi toplumu etkilediği kadar sağlık profesyonellerini de etkilemektedir (Yılmaz & Ergül, 2021). Sağlık çalışanlarının zenofobik tutumlarını değerlendirmek, sağlık sistemini daha etkili, adil ve insancıl hale getirmek için önemli bir adımdır. Bu çalışmalar, toplumsal uyumu ve insan haklarını destekleyebilir, hasta güvenliğini artırabilir ve sağlık hizmetlerine erişimi daha adil hale getirebilir. Göçmen/sığınmacı bireylerin aktif üreme potansiyelleri nedeniyle gebelik, doğum ve doğum sonu süreçte ebeler göçmen/sığınmacı bireylerle sıklıkla etkileşim halindedir. Dolayısıyla bu çalışma ebelerin Türkiye’de yaşayan göçmenlere yönelik zenofobi düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme: Tanımlayıcı desende yürütülen araştırmanın evrenini, 1 Ağustos-14 Eylül 2023 tarihleri arasında Türkiye genelinde aktif olarak görev yapan ebeler oluşturmuştur. Araştırma online yürütülmüş olup, çalışma anketi <https://www.google.com/forms/about/> üzerinden çeşitli sosyal medya platformları, e-mail veya mesajlaşma uygulamaları ile aktif görev yapan ebelere iletilmiştir. Türkiye’de Ebe olarak görev yapan, iletişim ve iş birliğine açık ebeler araştırmanın dahil edilme kriterlerini oluşturmuştur. Bu kriterlere göre araştırmaya dahil edilirken katılımcıların beyanları esas alınmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve örneklem seçim kriterlerine uyan 106 ebe çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları: Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından oluşturulan “Tanıtıcı Bilgi Formu” ve “Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından literatür araştırması yapılarak ve uzman görüşü alınarak düzenlenmiştir. Formda ebelerin sosyodemografik özellikleri, çalışma koşulları (yaş, eğitim durumu, medeni durum, gelir durumu, çocuk varlığı, deneyim süresi, çalıştığı klinik aylık ortalama çalışma süresi vb.) ve yabancı/göçmen hastaya bakım verme tutumlarına ilişkin (bakım verirken endişe duyma, bakımın kalitesinin düşüğünü düşünme vb.) bilgi ve deneyimlerini değerlendiren sorular yer almaktadır.

Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeği: Ölçek, Veer ve arkadaşları tarafından 2011 yılında bireylerin yabancı düşmanlığı düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Özmete ve arkadaşları tarafından 2018 yılında, 18 yaş üstü bireylerde geçerlilik güvenilirlik çalışmaları tamamlanarak ölçeğin Türkçe uyarlanması gerçekleştirilmiştir. Altılı likert olarak tasarlanan ölçek, 11 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten katılımcıların alabileceği toplam puan 11 ile 66 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan toplam puanın yükselmesi zenofobik tutum düzeyinin arttığını göstermektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.87’dir. (Özmete ve ark., 2018). Bu çalışmanın örnekleme için Cronbach alfa değeri 0,94 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi: Araştırma verileri, SPSS 16.0 (Statistical Package for Social Science) paket programında değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan ebelerin tanımlayıcı özelliklerinin belirlenmesinde frekans ve yüzde analizlerinden, değişkenlere göre ölçek toplam puanlarının değerlendirilmesinde ortalama ve standart sapma istatistiklerinden faydalanılmıştır. Veri dağılımının normalliği Kolmogorov-Smirnov testi ile kontrol edilmiştir. İki sürekli değişkenin karşılaştırılmasında Spearman korelasyon testi ve kategorik değişkenlerin sürekli değişkenlerle karşılaştırılmasında Mann-Whitney U-testi ve Kruskal-Wallis testleri kullanılmıştır. $P < 0,05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Araştırmanın Etik İlkeleri: Araştırmanın yürütülebilmesi için Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul’undan etik kurul onayı alınmıştır (Sayı: 19926, Tarih: 25.07.2023). Araştırmanın tüm aşamalarında “gizlilik ilkesine” uyulmuştur ve Helsinki Bildirgesinde yer alan kurallara uygun olarak hareket edilmiştir. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verildikten sonra online olarak bilgilendirilmiş gönüllü onamları alınmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan ebelerin; yaş ortalaması $27,99 \pm 5,15$, aylık ortalama çalışma saati $163,50 \pm 53,00$, %67,9’unun bekar, yalnızca %16’sının çocuk sahibi olduğu ve %57,5’inin gelirinin giderine eşit olduğu saptandı.

Ebelerin; %56,6’sının 1-3 yıldır görev yaptığı, %67’sinin vardiyalı olarak çalıştığı ve %81,1’inin kamu hastanesinde çalıştığı belirlendi. Ebelerin; %63,2’sinin ebelik mesleğini isteyerek tercih ettiği, %61,3’ünün ana dili dışında yabancı bir dil bilmediği ve %69,8’inin kültürlerarası bakım ile ilgili eğitim almadığı saptandı. Tablo 1’de ebelerin tanıtıcı özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Ebelerin tanıtıcı özelliklerine ilişkin bulgular (n=106)

	$\bar{X} \pm SS$	Min.	Max.
Yaş	$27,99 \pm 5,15$	22	52
Aylık ortalama çalışma süresi	$163,50 \pm 53,00$	180	250
		n	%
Medeni Durum	Evli	34	32,1
	Bekar	72	67,9
Çocuk Varlığı	Evet	17	16
	Hayır	89	84
Gelir Durumu	Gelir giderden az	22	20,8
	Gelir gidere eşit	61	57,5
	Gelir giderden fazla	23	21,7
	Marmara Bölgesi	72	67,9
Yaşanılan Bölge	Karadeniz Bölgesi	11	10,4
	Akdeniz Bölgesi	8	7,5
	İç Anadolu Bölgesi	7	6,6
	Ege Bölgesi	5	4,7
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	2	1,9
	Doğu Anadolu Bölgesi	1	0,9
Eğitim Düzeyi	Önlisans-Lisans	80	75,5
	Lisansüstü	26	24,5

Çalışma Yılı	1-3 yıl	60	56,6
	4-6 yıl	21	19,8
	7 yıl ve üstü	25	23,6
Çalışma şekli	Sürekli gündüz	30	28,3
	Sürekli gece	5	4,7
	Vardiyalı	71	67
Çalışılan kurum statüsü	Kamu Hastanesi	86	81,1
	Vakıf Hastanesi	13	12,3
	TSM/ASM	4	3,8
	Serbest ebe	3	2,8
Mesleği isteyerek yapma durumu	Evet	67	63,2
	Hayır	2	1,9
	Kısmen	37	34,9
Yabancı Dil Bilme Durumu	Evet	41	38,7
	Hayır	65	61,3
Kültürlerarası Bakım ile İlgili Eğitim Alma Durumu	Evet	32	30,2
	Hayır	74	69,8

Çalışma kapsamında, ebelerin farklı kültürden hastalara bakım vermede kendini yeterli bulma durumlarını 1 ile 10 arasında puanlaması istenmiştir (1 puan: yetersiz; 10: çok yeterli) puan ortalaması $6,25 \pm 2,13$ olarak hesaplanmıştır (Tablo 2).

Çalışmaya katılan ebelerin; %94,3'ünün sığınmacı/göçmen hastalara bakım verdiği ve bakım verilen hastaların %95,3'ünün Suriye uyruklu olduğu belirlendi. Ebelerin; %58,5'inin sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken endişe duyduğu ve %41,5'inin bu hastalara karşı kendini kısmen ön yargılı bulduğu saptandı. Ebelerin; %70,8'i sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken bakımlarının kalitesinin düştüğünü düşündüğü ve %84'ü bu hastaların beraberinde yeni hastalıklar ve bulaş riski getirdiğini düşündüğü belirlendi.

Çalışmaya katılan ebelerin; %79,2'sinin sığınmacı/göçmen bireylerle empati kurduğu ve %78,3'ünün yurt dışında çalışma isteği bulunduğu tespit edildi. Ebelerin, %37,7'si sosyal medya/kitle iletişim araçlarının sığınmacı/göçmen bireylere karşı tutumlarını kısmen etkilediğini belirtti. Tablo 2'de ebelerin sığınmacı/göçmen bireylere yaklaşımına ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 2. Ebelerin sığınmacı/göçmen bireylere karşı tutum ve yaklaşımına ilişkin bulgular (n=106)

		$\bar{X} \pm SS$	Min.	Max.
Farklı kültürden hastalara bakım vermede kendini yeterli bulma		6,25±2,13	1	10
			n	%
Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verme durumu	Evet		100	94,3
	Hayır		6	5,7

*Bakım verilen sığınmacı/göçmen hastaların ülkeleri	Suriye	101	95,3
	Afganistan	71	67
	Arabistan	53	50
	Avrupa Ülkeleri	45	42,5
	Irak	40	37,7
	Gürcistan	24	22,6
Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken endişe duyma durumu	Evet	62	58,5
	Hayır	44	41,5
Sığınmacı/göçmen hastalara karşı ön yargı durumu	Evet	27	25,5
	Hayır	35	33
	Kısmen	44	41,5
Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken bakım kalitesinin düştüğünü düşünme	Evet	75	70,8
	Hayır	9	8,5
	Kısmen	22	20,8
Sığınmacı/göçmen hastaların beraberinde yeni hastalık/bulaş riski getirme düşüncesi	Evet	89	84
	Hayır	17	16
Sığınmacı/göçmen bireylerle empati kurma durumu	Evet	84	79,2
	Hayır	22	20,8
Yurt dışında çalışma isteği	Evet	23	21,7
	Hayır	83	78,3
Sosyal medya/kitle iletişim araçları Sığınmacı/göçmen bireylere tutumu etkileme durumu	Evet	36	34
	Hayır	30	28,3
	Kısmen	40	37,7

*Birden fazla yanıt verilmiştir.

Çalışma kapsamında ebelerin sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken yaşadıkları sorunlar sorgulanmış olup; %94,3’ü iletişim/dil engeli, %83’ü kültürel farklılıklar, %44,3’ü sağlık personeline karşı güvensizlik, %43,4’ü hastaların bakım ve tedavisinde öncelik istemesi, %43,5’i hastalar tarafından sözel şiddete maruz kalma ve %37,7’si ise mahremiyet nedeniyle sorun yaşadığını belirtmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Ebelerin yabancı/göçmen hastalara bakım verirken yaşadıkları sorunlar (n=106)

Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken yaşanan sorunlar	n	%
*İletişim/Dil Engeli	100	94,3
*Kültürel Farklılıklar	88	83
*Sağlık Personeline Karşı Güvensizlik	47	44,3
*Hastaların Bakım ve Tedavilerinde Öncelik İstemesi	46	43,4
*Sözel Şiddete Maruz Kalma	45	42,5

*Sağlık personelinin uygulama yapmasına engel olacak şekilde mahremiyete yönelik hassasiyet	40	37,7
--	----	------

*Birden fazla yanıt verilmiştir.

Çalışma kapsamında ebelerin sığınmacı/göçmen hastalarla iletişim kurmak için tercih ettiği yöntemler sorgulanmış olup ebelerin; %72,6'sının çeviri programlarından yararlandığı, %69,8'inin kurumun tercümanından yararlandığı, %67,9'unun dil bilen personelden destek aldığı, %22,6'sının iletişim kurmak için çaba harcamadığı ve %17,9'unun ise yabancı dil öğrendiği belirlendi (Tablo 4).

Tablo 4. Ebelerin sığınmacı/göçmen hastalarla iletişim kurmak için tercih ettiği yöntemler (n=106)

Sığınmacı/göçmen hastalarla iletişim kurmak için tercih edilen yöntemler		n	%
*Çeviri programlarından yararlanıyorum.	Evet	77	72,6
*Kurumun tercümanından destek alıyorum.	Evet	74	69,8
*Dil bilen personelden destek alıyorum.	Evet	72	67,9
*İletişim kurmak için çaba harcamıyorum.	Evet	24	22,6
*Yabancı dil öğreniyorum.	Evet	19	17,9

*Birden fazla yanıt verilmiştir.

Ebelerin sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken sorun yaşama durumunun zenofobi ölçeği puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir. İletişim, kültürel farklılıklar, bakım ve tedavide öncelik isteme, sözel şiddetin uygulanması, güvensizlik ve mahremiyet değişkeninin zenofobi puan ortalamalarını anlamlı etkilediği saptanmıştır (Sırasıyla; z:-2,543, p=0,011; z:-2,493, p=0,013; z:-3,080, p=0,002; z:-2,403, p=0,016; z:-2,665, p=0,008; z:-2,235, p=0,025) (Tablo 5).

Katılımcıların zenofobi ölçeği toplam puanı, 52,92±14,72 olarak belirlendi.

Tablo 6. Ebelerin Bazı Özelliklerine Göre Zenofobi Ölçeği Puan Ortalamasının Karşılaştırılması

		Zenofobi Ölçeği
		Ort±SS
Medeni Durum	Evli	47,23±15,85
	Bekar	55,61±13,45
		U:-2,877
		p:,004
Çocuk Varlığı	Evet	42,88±15,40
	Hayır	54,84±13,87

		U:-3,133 p:,002
Çalışma Yılı	1-3 yıl	55,30±12,81
	4-6 yıl	57,14±12,27
	7 yıl ve üzeri	43,68±17,35
		KW:9,941 p:,007
Çalışma Şekli	Sürekli gündüz	48,70±14,12
	Sürekli gece	61,40±4,56
	Vardiyalı	54,11±15,07
		KW:7,700 p:,021
Kültürler arası bakım ile ilgili eğitim alma	Evet	53,06±15,50
	Hayır	52,86±14,48
		U:-,052 p:,959
Sığınmacı/göçmen bireylerle empati kurma durumu	Evet	52,11±15,45
	Hayır	56,00±11,31
		U:-1,129 p:,259
Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken endişe duyma durumu	Evet	57,22±12,58
	Hayır	46,86±15,51
		U:-4,329 p:,000
Sığınmacı/göçmen hastalara karşı ön yargı durumu	Evet	55,92±16,17
	Hayır	47,80±14,70
	Kısmen	55,15±12,96
		KW:10,232 p:,006
Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken bakım kalitesinin düştüğünü düşünme durumu	Evet	55,58±13,91
	Hayır	38,88±14,16
	Kısmen	49,59±14,29
		KW:14,058 p:,001
Sığınmacı/göçmen hastaların beraberinde yeni hastalık getirme düşüncesi	Evet	55,60±13,38
	Hayır	38,88±13,74
		U:-4,372 p:,000
Sosyal medya/kitle iletişim araçları sığınmacı/göçmen bireylere tutumu etkileme durumu	Evet	57,80±10,53
	Hayır	46,90±17,74
	Kısmen	53,05±14,14
		KW:6,931 p:,031

U:Mann Whitney U Test, KW: Kruskal Wallis Test

Katılımcı ebelerin medeni durum, çocuk varlığı, çalışma yılı ve çalışma şekli durumlarının zenofobi ölçeği toplam puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir ($p<0,05$) (Tablo 6).

Sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken endişe duyma, bakım verirken bakım kalitesinin düştüğünü düşünme, ön yargı duyma, yabancı/göçmen hastaların beraberinde yeni hastalık getirme ve sosyal medya/kitle iletişim araçlarının yabancı/göçmen bireylere tutumu etkileme durumu değişkenlerinin zenofobi ölçeği toplam puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir ($p<0,05$) (Tablo 6).

Kültürler arası bakım ile ilgili eğitim alma ve yabancı/göçmen bireylerle empati kurma durumunun zenofobi ölçeği toplam puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilemediği saptanmıştır ($p>0,05$) (Tablo 6).

TARTIŞMA

Dünya çapında gerçekleşen kitlesel göçlerin pek çok açıdan bireyleri olumsuz etkilediği kabul edilmektedir. Ortaya çıkan olumsuz etki, bireylerin yabancı/göçmen bireylere karşı olumsuz tutum, davranış, önyargı ve zenofobik tepkiler göstermesine neden olmaktadır (Erdoğan M., 2014). Ebelerin Türkiye’de yaşayan göçmenlere yönelik zenofobi düzeylerinin değerlendirildiği bu çalışmada katılımcıların yüksek düzeyde zenofobik tutumları ($52,92\pm 14,72$) olduğu tespit edilmiştir. Akçoban ve Şahmaran (2022) tarafından 180 sağlık teknikeri adayıyla gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların yabancı düşmanlığı puan ortalamalarının $51,86\pm 12,73$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (Akçoban & Şahmaran, 2022). Bingöl’de 18-60 yaş arası 410 bireyle gerçekleştirilen çalışmada (2021) da katılımcıların zenofobi ölçek puan ortalamalarının yüksek olduğu saptanmıştır (Kaldık, B., 2021). Benzer şekilde Başaran tarafından (2021), 379 hekim ile gerçekleştirdiği çalışmasında da hekimlerin zenofobik tutumlarının yüksek olduğu belirlenmiştir ($56,20\pm 11,54$). Aynı çalışmada hekimlerin %34,3’ünün kendilerine tercih hakkı verilse mültecilere sağlık hizmeti vermek istemeyecekleri yönünde görüş bildirdikleri saptanmıştır (Başaran, H. C., 2021). Gün geçtikçe göçmen sayısının artması, dünya genelinde yaşanan ve ülkemizi de etkileyen ekonomik sorunlar, gelecek kaygısı ve mevcut sorunları göçmenlerin de arttırdığı düşüncesi toplumu etkilediği kadar sağlık profesyonellerini de etkilemektedir (Tosun & Sinan, 2020). Dolayısıyla yoksulluğun ve savaşların yoğun olduğu ülkeler ile Avrupa ülkeleri arasında yer alması nedeniyle sayısız göçmene ev sahipliği yapan Türkiye’de mülteci sayısındaki artışın ülke vatandaşlarının sağlık hizmetlerine erişimini olumsuz etkileyeceği, devletin mültecilere yönelik sağlık ve sosyal hizmetleri ücretsiz sağlaması nedeniyle doğumların artacağı düşüncesi, Covid 19 pandemisi, tekrarlayan göç dalgaları, sağlık personellerinin iş yükünü artırmıştır (Basaran & Sayligil, 2022). Bu nedenle sağlık profesyonelleri tükenmişlik, psikolojik stres, travma sonrası stres bozukluğu gibi negatif psikolojik etkiler yanında mental olarak da yorgunluk yaşamaktadırlar. Bu faktörler çalışmaya katılan ebelerdeki yüksek zenofobik tutumu

açıklar niteliktedir. Ayrıca, bu tutumu Türkiye’de sağlık profesyonellerinin yaşadıkları mesleki ve sosyal sorunların desteklediği düşünülmektedir.

Sağlık bakım hizmetlerinin sunumu sırasında iletişim sorunu ve kültürel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan sorunlar da sağlık profesyonellerinin zenofobi düzeylerini etkilemektedir. Yıldırım (2019) tarafından sağlık öğrencileri (n:15) ile gerçekleştirilen nitel bir çalışmada, öğrencilerin göçmen bireylere sağlık bakımı verme konusunda olumlu yaklaşım sergiledikleri ancak bakım sırasında dil engeli, iletişim problemleri, kültürel farklılık kaynaklı meydana gelen sorunlardan dolayı göçmen bireylere sağlık bakımı verme konusunda rahatsızlık hissettikleri tespit edilmiştir (Yıldırım, G., 2019). Kahraman ve arkadaşları (2021) tarafından 368 ebelerlik öğrencisinde yapılan çalışmada da öğrencilerin mülteci kadınlara bakım hizmeti sunumunda en çok zorlandıkları durumların iletişim ve kültürel farklılık olduğu saptanmıştır (Kahraman ve ark., 2021). Benzer şekilde çalışmamız kapsamında da ebelerin sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken yaşadıkları sorunlar sorgulanmış olup çoğunlukla %94,3’ünün iletişim/dil engeli, %83’ünün kültürel farklılıklar, %44,3’ünün sağlık personeline karşı güvensizlik, %43,4’ünün hastaların bakım ve tedavisinde öncelik istemesi, %43,5’inin hastalar tarafından sözel şiddete maruz kalması ve %37,7’sinin ise sağlık personelinin uygulama yapmasına engel olacak şekilde mahremiyete yönelik hassasiyet göstermesi nedeniyle sorun yaşadığı belirlenmiştir. Nitekim, sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken sorun yaşadığını ifade eden ebelerin zenofobik tutumlarının anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre göçmen ve sığınmacıların kültürel ve sosyal uyum problemleri zenofobik tutumu besleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır ($p<0,05$).

Ebelerin göçmen ve sığınmacılara karşı tutumlarını etkileyen önemli değişkenlerden biri de empati kurma becerisidir. Bu çalışma kapsamında katılımcıların %79,2’sinin sığınmacı/göçmen bireylerle empati kurduğu saptanmıştır. Göçten olumsuz olarak etkilenen popülasyonun büyük bir kısmını çocuk ve kadınlar oluşturmaktadır. Medeni durum, çocuk sahibi olma durumu gibi pek çok değişken bireylerin merhamet ve empati düzeylerini etkileyebilmektedir. Kaldık (2021), tarafından gerçekleştirilen çalışmada medeni durum değişkeninin katılımcıların zenofobi düzeylerini anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır. Evli olan katılımcıların ölçek puan ortalamalarının bekar katılımcılara kıyasla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Başaran (2021) tarafından hekimlerde gerçekleştirilen çalışmada da “Hekimlerin T.C. vatandaşı olmayan kişilerin sağlık hizmetlerine erişimi ve göç olgusu hakkındaki görüşleri” başlığı altında sorular geliştirilmiş olup evli ve çocuk sahibi olan hekimlerin ölçek maddelerinden aldıkları puanların göreceli olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Başaran, 2021). Çalışma bulgularımız literatürle benzerlik göstermektedir. Medeni durum ve çocuk varlığı değişkenlerinin zenofobi ölçeği toplam puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir ($p<0,05$). Evli ve/veya çocuk sahibi olan ebelerin, bekar ve/veya çocuk sahibi olmayan ebelere kıyasla zenofobik tutumlarının anlamlı olarak düşük olduğu saptanmıştır. Aile olma deneyimi insanların empati kapasitesini artırabilir. Kendi ailelerini oluşturan bireyler, diğer insanların yaşam deneyimlerine daha fazla anlayışla

yaklaşabilir ve empati geliştirebilirler. Bu empati, başkalarının yaşam deneyimlerini daha derinlemesine anlamalarına ve dolayısıyla önyargılı düşünceleri azaltmalarına yardımcı olabilir. Bu bulguyu destekler nitelikte, çalışmamızda göçmenlere empati gösteren ebelerin zenofobik tutumlarının anlamlı olarak düşük olduğu belirlenmiştir.

Artan göç dalgaları ile birlikte sürecin bilinmezliği, göçmen konaklama süresinin uzaması, sosyodemografik yapının değişeceği düşüncesi, bulaşıcı hastalıkların artacağı kanısı, kültürel farklılıklar ve iletişimin sağlanamaması gibi pek çok faktör yerel halkta korku duygusu oluşturmaktadır. Yekeler ve Şahin (2021) tarafından sağlık hizmetleri meslek yüksekokulunda öğrenim gören 638 öğrenci ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin %71,5'i göçmenlerin sağlık hizmetleri yükünü arttırdığını, %58,2'si eradike olan hastalıkların yeniden ortaya çıkmasına sebep olduklarını, %58'i aile planlamasına önem vermediklerini, %38,1'i aşlamaya önem vermediklerini, %28,8'i ise cinsel yolla bulaşan hastalıkları arttırdıklarını düşündükleri tespit edilmiştir (Yekeler & Şahin, 2021). Çalışmamız kapsamında ebelerin sığınmacı/göçmen hastalara; bakım verirken endişe duyduğu (%58,5), bakım verirken bakım kalitesinin düştüğünü (%70,8) ve hastaların beraberinde yeni hastalık getirdiğini düşündüğü (%84) saptanmıştır. Ayrıca, Yekeler ve Şahin (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada göçmenlerden korkan öğrencilerin zenofobi ölçek puan ortalamalarının anlamlı olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir (Yekeler & Şahin, 2021). Gündüz (2019) tarafından 327 sağlık profesyoneli ile gerçekleştirilen tez çalışmasında yabancı bireylerin beraberinde yeni hastalık getirdiğini düşünen sağlık profesyonellerinin zenofobi puan ortalamalarının anlamlı olarak yüksek olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde bu çalışmada da sığınmacı/göçmen hastalara bakım verirken endişe duyma, bakım verirken bakım kalitesinin düştüğünü düşünme, ön yargı duyma ve hastaların beraberinde yeni hastalık getirme düşüncesi ebelerin zenofobik tutumlarını anlamlı olarak artırdığı belirlenmiştir ($p<0,05$).

Son dönemlerde artan kitle iletişim araçlarının kullanımı bireylerin düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Medyada sığınmacı/göçmenlere yönelik olumsuz haberlerin yer alması bireylerin zenofobik davranışlarını tetiklemektedir. Literatürde kitle iletişim araçlarının yabancı düşmanlığı, nefret söylemi gibi olumsuz tepkilerin yaygınlaşmasını kolaylaştırdığı ve göçmen bireylere karşı ayrımcılığı tetiklediğini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Demirel, 2017; Doğanay & Çoban, 2016; Kalav & Certel, 2017; Kardeş ve ark., 2017). 2021 yılında yapılan bir çalışmada tarafından gerçekleştirilen çalışmada medyadaki yabancı bireylere karşı olumsuz haberlerin bireylerin zenofobi ölçeği puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği saptanmıştır (Yekeler & Şahin, 2021). Çalışma bulgularımız literatürle paralellik göstermektedir. Sosyal medya/kitle iletişim araçlarının sığınmacı/göçmen bireylere tutumu etkileme durumunun zenofobi ölçeği toplam puan ortalamalarını anlamlı olarak etkilediği belirlenmiştir ($p<0,05$). Zenofobik eğilimleri önlemeye yönelik dijital adımlar arasında; sosyal medya ve forumlardaki zenofobik söylemleri aktif bir şekilde ele alarak ayrımcılıkla mücadele önlemleri geliştirmek ve sosyal uyumu teşvik etmek için toplum merkezli yaklaşımları güçlendirmek yer alabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ebelerin Türkiye’de yaşayan göçmen ve sığınmacılara yönelik zenofobi düzeylerinin değerlendirildiği bu çalışmada katılımcıların yüksek düzeyde zenofobik tutumları olduğu tespit edilmiş, bu tutumun demografik ve mesleki özellik, ve sosyal algıdan anlamlı olarak etkilendiği saptanmıştır. Sığınmacı/göçmen hastalarla birebir etkileşim halinde olan sağlık profesyonellerinin meslek etiği kapsamında ön yargısız ve adil hizmet sunmaları oldukça önemlidir. Bu doğrultuda sağlık profesyonellerinin; sağlık alanındaki iletişim yeterlikleri, farklı kültürlerden gelen hastalarla gerçekleştirdikleri iletişimlerin kültürlerarası etkililiklerinin bilinmesi, transkültürel yaklaşıma ilişkin kılavuzların oluşturulması bakım hizmetinin kalitesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, göçmenlere ve sağlık personeline yönelik kültürel uyum programları düzenlenmelidir. Bu programlar, farklı kültürlerle saygıyı teşvik ederken, sağlık hizmetlerinin nasıl daha etkili bir şekilde sunulabileceği konusunda rehberlik sağlayabilir.

Sağlık kuruluşları, ayrımcılığı önleyen politikalar geliştirmeli ve bu politikaları uygulamak için gerekli önlemleri almalıdır. Zenofobi ve ayrımcılıkla ilgili veriler düzenli olarak toplanmalı ve analiz edilmelidir. Bu veriler, sorunların tespit edilmesine ve çözüm yollarının belirlenmesine yardımcı olabilir ve daha kapsayıcı, adil ve saygılı bir sağlık hizmeti sunulmasına katkıda bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Akçoban, S., & Şahmaran, T. (2022). Sağlık teknikeri adaylarının kültürel farkındalık ve yabancı düşmanlığı düzeyleri: meslek yüksekokulu örneği. *Göbeklitepe Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(9), 9-18.
- Alkan, A., Erdem, R., & Çelik, R. (2016). Sağlık alanındaki ayrımcı tutum ve davranışlar: Kavramsal Bir İnceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 365-390.
- Basaran, C. H., & Saylıgil, O. (2022). Xenophobia and medicine (profession of a doctor): can the two coexist in the 21st century?. *Acta Bioethica*, 28(1).
- Başaran, H. C., (2021). Hekimlerin Bakış Açısı İle Vatanlarını Terk Etmek Zorunda Bırakılan İnsanların Sağlık Hizmetlerine Erişiminin Tıp Etiği Açısından Değerlendirilmesi: Eskişehir Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tıp Tarihi Ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Danışman: Şaylıgil, Ö). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Crush, J., & Ramachandran, S. (2009). International Migration and Human Development. *Human development research paper*, 47.

- Demirel, G. (2017). Ötekinin korkusu: haber bültenlerinde Türkiye'deki Suriyeliler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 503-514.
- Doğanay, Ü. & Çoban Keneş, H. (2016). Yazılı basında Suriyeli 'mülteciler': Ayrımcı söylemlerin rasyonel ve duygusal gerekçelerinin inşası. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 143-184.
- Durat, G., & Tarsuslu, B. (2022). The Relationships Between Nursing and Midwifery Students' Cultural Sensitivity and Xenophobia. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 38(1), 11-20.
- Erdoğan M. M. (2014). Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması, Hacettepe Üniversitesi, Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Genel, İ. İ. B. G. İ. (2016). Türkiye Göç Raporu (2016). T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları: 40, Ankara.
- Gümüş, Y., & Bilgili, N. (2015). Göçün sağlık üzerindeki etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18, 63-67.
- Gündüz, C. (2019). Sağlık Çalışanlarının Zenofobi (Yabancı Düşmanlığı) Tutumları İle Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Kızıltepe Devlet Hastanesi Örneği. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. (Danışman: Demirbilek, M.). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta sociologica*, 41(4), 335-347.
- International Organisation for Migration. (2020). "World migration report 2020". <https://www.iom.int/wmr/> (Date of access: September 18, 2023).
- Kahraman, A., Çataloluk, A., & Alparlan, Ö. (2021). Determining the relationship between conscientious intelligence and traits and their xenophobia towards refugees of the midwifery students. *International Scientific and Vocational Studies Journal*, 5(2), 135-143.
- Kalav, A., & FIRAT, A. (2017). Amerikan sosyal medyasında göçmen karşıtlığı ve dijital nefret söylemi: twitter özelinde bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 2209-2222.
- Kaldık, B. (2021). Uluslararası Göç Bağlamında Sığınmacılara Yönelik Yabancı Düşmanlığının İncelenmesi: Türkiye'de Zenofobi Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar Özel Sayısı), 69-96.

- Kardeş, S., Banko, Ç. & Akman, B. (2017). Sosyal medyada Suriye’li sığınmacılara yönelik algı: bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200. <https://doi.org/10.33182/gd.v4i2.596>
- Özmete, E., Yıldırım, H., Duru, S. (2018). Yabancı Düşmanlığı (Zenofobi) Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18, 191-209.
- Peñuela-O’Brien, E., Wan, M. W., Edge, D., & Berry, K. (2023). Health professionals’ experiences of and attitudes towards mental healthcare for migrants and refugees in Europe: A qualitative systematic review. *Transcultural Psychiatry*, 60(1), 176-198.
- T.C. Göç İdare Başkanlığı. (2023). “İkamet İzinleri”. <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri> (Erişim Tarihi: Eylül 18, 2023).
- Tosun, B., & Sinan, Ö. (2020). Knowledge, attitudes and prejudices of nursing students about the provision of transcultural nursing care to refugees: A comparative descriptive study. *Nurse education today*, 85, 104294. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2019.104294>
- Wu, H. P., Garza, E., & Guzman, N. (2015). International student’s challenge and adjustment to college. *Education Research International*, 2015.
- Yekeler, B., & Şahin, M. (2021). Göçmenlerin ülkemizdeki sağlık yüküne etkisi ve göçmenlere bakış açısı: Sağlık personeli aday örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 98-104.
- Yıldırım, G. J. (2019). Suriyeli Mültecilere bakım veren hemşire öğrencilerin deneyimleri: Olgubilim Çalışması. *Journal of Continuing Medical Education*, 28(4), 263–271. <https://doi.org/10.17942/STED.468021>
- Yılmaz, F. K., & Ergül, S. (2021). Sağlık Politikası Analizi: Göçmen Sağlığı Kapsamında Suriyeli Sığınmacılar. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 119-128.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.14>

Volume 7/3

2023 p. 223-255

TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKA AÇISINDAN “THE FUTURE OF”
(GELECEKTE) BELGESELİNİN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF THE DOCUMENTARY “THE FUTURE OF” IN TERMS
OF TRANSHUMANISM AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Buse Nur TUFAN*

ÖZ

Bu çalışmada “yapay zeka” ve “transhümanizm” kavramları mercek altına alınarak “The Future Of” belgeselinin içeriği analiz edilmiştir. Giriş bölümünde transhümanizm ve yapay zeka kavramlarından kısaca bahsedilmiş olup sonrasında belgeselden hareketle yapay zeka ve transhümanizmin yaşama etkileri incelenmiştir.

“The Future Of” belgeseli 12 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümde yapay zekanın farklı bir kullanım alanı hakkındaki çalışmaların yanı sıra gelecekte kullanılacak olan yapay zeka örneklerine yer verilmiştir. Bu çalışmada belgeselin 12 bölümü gruplandırılarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Gruplandırma içeriklerin benzerliğine ya da konuların birbirleriyle olan ilişkileri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak “*Gelecekte: Canlılar, İlişkilerimiz ve Çevreye Genel Bakış*”, sonrasında “*Gelecekte: Sağlık, Beslenme, Spor ve Ölümden Sonraya Genel Bakış*” ele alınmıştır. Belgeselde yapay zekanın büyük bir çoğunlukla olumlu ve hayatımızı kolaylaştırabilecek yönlerine vurgu yapılmışken olumsuz noktaları da kısmi bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden ve belgeselde yapılmayan eleştirilerden hareketle yapay zekanın etik ve hukuki boyutunun çoğunlukla ihmal edildiği ve bu konuda çalışmalar ya da düzenlemeler yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Yapay Zeka, Transhümanizm, Gelecekte, Etik, Hukuki*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, E-mail: busefnn@icloud.com, ORCID: 0000-0001-9686-7589, Bursa, Türkiye.

ABSTRACT

In this study, the concepts of “artificial intelligence” and “transhumanism” are taken under the spotlight to analyze the content of the documentary “The Future Of”. In the introduction, the concepts of transhumanism and artificial intelligence are briefly mentioned and based on the documentary, the effects of artificial intelligence and transhumanism on life are examined.

“The Future Of” documentary consists of 12 episodes. Each episode includes studies on a different field of use of artificial intelligence as well as examples of artificial intelligence that can be used in the future. In this study, the 12 episodes of the documentary were grouped and evaluated under two headings. The grouping was made by considering the similarity of the contents or the relationship between the topics. Firstly, “In the Future: Living Things, Our Relationships and the Overview of the Environment”, then “In the Future: Health, Nutrition, Sports and the Overview of the Life After Death” were discussed. In the documentary, the positive aspects of artificial intelligence that can make our lives easier were emphasized, while the negative aspects were partially criticized. Based on these criticisms and criticisms not made in the documentary, it is concluded that the ethical and legal dimension of artificial intelligence is mostly neglected and it is required to conduct studies or make regulations on this regard.

Keywords: *Artificial Intellegince, Transhumanism, The Future Of, Ethic, Juristical*

Giriş

Günümüz dünyasında ilerlemeye devam eden teknolojilerin, yapay zekaya entegre olması ile gelecekte taşıyabilecekleri potansiyellerin değerlendirilmesi önemli olduğu için bu çalışmada, “The Future Of” belgeseli üzerinden bir analiz yapılmıştır. Metinde bu analizin yanı sıra yapay zeka ve transhümanizm üzerine kısa bir tartışma yürütülmüştür.

Yapay zeka (YZ), kavramına bakıldığında kavram hakkında net bir tanım bulunmadığı görülmektedir. YZ kavramı farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Kavram ilk olarak, 1956 yılında Dartmouth Konferansı’nda John McCarthy tarafından kullanılmıştır. YZ, bilgisayar bilimleri alanında önemli araştırma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kavramın uygulama sonuçları ise teknolojinin hızla ilerlemesine katkı sağlayan bir güç olarak bilinmektedir (Arslan, 2020). YZ, bireylerin işlerini daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanıyarak birçok alanda insan yaşamını önemli ölçüde kolaylaştırabilmektedir. Bu teknoloji, veri analizi, otomasyon, tıp, taşımacılık, eğitim, medya, sanal medya, eğlence ve daha birçok alanda insanların günlük yaşamını geliştirebilecek çeşitli uygulamalara sahiptir.

Ancak YZ beraberinde bazı önemli problemleri de getirmektedir. Veri gizliliği endişeleri, otomasyonun iş gücü piyasasına etkileri, algoritmik adaletsizlikler ve etik sorunlar gibi konular, YZ’nin kullanımıyla ilgili dikkat edilmesi gereken önemli meselelerdir. Ayrıca, insanların YZ sistemlerine aşırı güvenmeleri, teknolojinin kontrolünü kaybetmeleri gibi riskler de bulunmaktadır. Bu nedenle YZ, hem büyük fırsatları hem de önemli

sorumlulukları beraberinde getiren bir teknolojidir. İnsanlar, YZ sistemlerini geliştirirken ve kullanırken dikkatli olmalı, etik kurallara ve yasal düzenlemelere uymalıdır. Ancak bu teknoloji, doğru şekilde kullanıldığında insan yaşamını büyük ölçüde zenginleştirebilir. Belgesel bağlamında YZ teknolojilerinin değerlendirilmesi de bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

YZ ve transhümanizm arasında doğrudan bir anoloji kurabiliriz. Çünkü YZ ve gelişen makineler sayesinde insan bedeninin gereksiz hale gelebileceği, insan vücudunun bir makineye dönüştürülme veya değiştirilme olasılığının artabileceği gibi insanın somut bedenden bağımsız bir zihin veya varlık haline gelebileceği öngörülmesi de ortaya konulabilmektedir. Bu doğrultuda transhümanizm kavramının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Transhümanizm kavramını ilk olarak 1957 yılında J. Huxley kullanmıştır. Transhümanizmin hedefi “insanı aşmak”, insandan daha üst bir varlık –ya da makine-geliştirmektir. Bu hedef ise insanlığı yok etme tehlikesini bizzat içeriğinde barındırmaktadır. Yani buradan da anlayabileceğimiz gibi YZ ve transhümanizm iç içe geçmiştir. Transhümanizm, posthümanizme geçiş aşamasında yer alan bir ara dönem olarak bilinmektedir. Transhümanizm, posthümanizme geçişte ara dönemken bu ara dönemde biyo-bionik varlık olan transhuman ise posthuman’a geçişte ara varlıktır (Dağ, 2022).

Transhümanistler “üst insan” yaratmayı hedefler ve bu hedefe ulaşmada YZ’den aldığı gücü kullanmak isterler. Transhümanizm ve YZ birbiriyle sıkı bir ilişki içindedir. Transhümanizm, insanların teknoloji ve bilim aracılığıyla fiziksel, bilişsel ve duygusal kapasitelerini geliştirme fikrine dayanır. YZ ise bu geliştirme sürecinde önemli bir role sahiptir. YZ teknolojisi, insanoğlunun gelişimine katkıda bulunmak için tasarlanmıştır. İnsan zekasına benzer YZ sistemleri, insan zekasının artırılması amacıyla kullanılabilir. Bu amaçla, beyin-makine arayüzleri ve nöroteknolojileri gibi teknolojiler geliştirilmiştir. Bu teknolojilerin, araç olarak kullanılabilmesinin yanı sıra transhümanizm güdümünde, günümüz insanının bir sonraki “üst insan” aşamasına geçilmesine önayak olması beklenir. Transhümanizmin beklediği bu gelişimin hayatın her alanına sirayet ederek insanları geliştirip imkanlar sağlayacağı öngörülmektedir. İnsanların düşünce süreçlerini daha verimli hale getirmek ve daha hızlı kararlar almalarını sağlamak için kullanılabilir. Ancak bu teknolojilerin aşırı kullanımı veya kötüye kullanımı, insanların özgürlüklerini ve benliklerini tehdit edebilir. Bu nedenle, transhümanizm ve YZ arasındaki ilişki, etik ve sosyal sorumluluk konularını da içeren karmaşık bir konudur. Belgesel, YZ ve transhümanizm doğrultusunda bu noktada incelenmiştir.

Bu çalışmada, gelecek için tasarlanmakta olan, tasarlanan veya tasarlanması planlanan teknolojilerin YZ ve transhümanizm ile ilişkisi “The Future Of” belgeseli üzerinden ele alınmaktadır. Ayrıca belgesel içeriğindeki konuların etik ve hukuki boyutları da metin kapsamında analiz edilmeye çalışılmıştır. Geleceği düşünmek, geleceği, yapılan çalışmalar üzerinden tahayyül etmek ve konuların eksik yönlerini vurgulamaya çalışmak

aynı zamanda YZ ve transhümanizm konuları açısından literatüre katkı sağlamak metnin amaçları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, belgesel içinde en çok vurgulanan kavramın “sürdürülebilirlik” olduğu, belgeselden de hareketle gelecek için tasarlanan veya tasarlanması planlanan teknolojilerde genellikle etik ve hukuki boyutların göz ardı edildiği ve bu konuda çalışmalar veya düzenlemeler yapılması gerektiği neticesine ulaşılmıştır.

1.Gelecekte: Canlılar, İlişkilerimiz, ve Çevreye Genel Bakış

Bu başlık altında belgeselin “1. Bölümü Köpekler, 2.Bölümü Flört, 3.Bölümü Ev Bitkileri, 5. Bölümü Uzay Tatilleri, 9. Bölümü Moda ve 10. Bölümü Gökdelenler”den hareketle YZ ve transhümanizme genel bir bakış gerçekleştirilmiştir.

Belgeselin Köpekler bölümünde, gelecekte köpeklerin duygularını ifade etme yöntemlerinin olacağı ve köpeklerin internet gibi platformlarda dolaşabilecek seviyeye geleceği ifade edilmiştir. Bu gerçekten mümkün müdür? Bu konuyla ilgili çalışmaların yapılması planlanmış mıdır veya yapılan çalışmalar mevcut mudur? Bu sorular belgeselde ele alınmış ve cevaplanmıştır. Köpeklerin duygusal ifadelerini anlayabilmek için YZ’den faydalanma yoluna gidildiği ve bu konuda yapılan veya yapılacak olan çalışmaların değerlendirildiği bu bölümde, köpek sahiplerine konuyla ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla sorular yönetilmiştir. Bölümde “*Gelecek 10 sene içinde yapay zeka üstü kapalı köpek davranışlarını bizim anlayabileceğimiz bir dile dönüştürme yolunda olacak bu fütüristik gelişmelere şimdiden başlamış durumda.*” (The Future Of, 05:12-05:18) şeklinde bir cümle kullanılmaktadır. Bu cümleden hareketle, gelecekte köpeklerin duygusal ifadelerini anlayabilecek bir YZ sisteminin geliştirilmesi konusunda ilerlemenin olduğu anlaşılmaktadır. “Kapalı” yani anlaşılması zor olan köpek davranışlarını, insanların anlayabileceği bir dilde ifade etme hedefine doğru ilerlendiği vurgulanmaktadır. Bu tür çalışmaların, köpek sahiplerinin, köpeklerinin duygusal durumunu daha iyi anlamalarına ve onlara daha iyi bir yaşam sunmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu sürecin tam olarak ne zaman tamamlanacağı ve köpeklerin duygusal ifadelerini tam olarak anlayabilecek bir sistem geliştirilemeyeceği henüz kesinlik kazanmamıştır. Bu nedenle, YZ ve köpek davranışları arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılması için daha fazla araştırma ve çalışma yapılmasının gerekliliği dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, gelecekte köpeklerin duygusal ifadelerini anlama konusunda YZ’nin potansiyeli ortaya koyulmaktadır. Ancak bu alanda yapılan çalışmaların henüz tamamlanmamış olduğu, ilerleyişinin sürdüğü ve konunun etik problemleri de kendisini göstermektedir.

Belgeselde bahsedilen fütüristik çalışmalardan birisi “Zoolingua” adını taşıyan uygulamadır. Con Slobodchikoff Zoolingua’nın kurucusu ve CEO’sudur.¹ Zoolingua adlı bu uygulama, köpeklerden elde ettiği verileri bir veritabanına gönderdikten sonra yapay

¹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için <https://conslobodchikoff.com/> ve <https://zoolingua.com/> incelenebilir.

zekanın köpeğin davranışlarını analiz etmesini sağlaması ve köpeğin sahibini konuyla ilgili bilgilendirme amacını gütmektedir. Yapılan çalışmaların, koyunlar ve yunuslarla ilgili çıkarımlar ortaya koyduğunun da altı çizilmiştir. Cambridge Üniversitesi'ndeki bilgisayar bilimcileri, bir koyunun yüzüne bakarak ne kadar acı çektiğini hesaplamak için bir algoritma geliştirmiştir. İsveç'teki bir şirketin yunus iletişimini çözmek için YZ kullandığı bir başka örnek verilmiştir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, yapay zeka artık sadece insanların hayatını değil, köpeklerin, yunusların, koyunların ve daha birçok canlı ve cansız varlığın hayatını da etkilemektedir. Ancak bu durum, YZ canlıların doğal halini bozduğu gibi doğayı da bozabilir mi sorusunu gündeme getirmektedir. Bu tür çalışmalar yapılırken konunun etik, ahlaki, hukuki boyutlarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Hayvanların sahipleriyle kurdukları ilişkilerin doğallıktan koparak iletişimlerinin kesinliğe dayanan tekniklerle oluşturulması ne denli etiktir? Herhangi bir iletişimde olduğu gibi evcil hayvanlarla kurulan iletişimin de barındırdığı müphem alanın YZ teknolojisiyle ortadan kaldırılması ve kesin bir hale getirilmesi, ilişkiyi mekanikleşme tehlikesiyle baş başa bırakır. Artık hayvanınızın size ne anlattığını anlamamız için kuyruğuna, patisine veya “yüzüne” değil YZ teknolojisinin size sunduğu “ara(yüz)”e bakmanız yeterli olacaktır. Bu doğrultuda evcil hayvanlarla kurulan iletişimin tamamen teknik ve kesin bir sürece dönüşmesi, duygusal bağların azalmasına, insanların evcil hayvanlarına duyduğu sevginin azalmasına ya da yitirilmesine neden olabilir. Ayrıca, bu tür teknolojilerin kullanılmasıyla hayvanların gerçek duygularını ve ihtiyaçlarını anlamak için YZ araçlarına daha fazla güvenmek gerekebilir. Bu, insanların evcil hayvanlarının ihtiyaçlarını tam olarak anlamak yerine teknolojiye dayalı verilerden hareket etmelerine yol açabilecektir.

Bireyler gerçekten köpeklerinin davranışlarını anlamak isterler mi? Köpek, sahibine onu sevmediğini söylerse sahibi ne hisseder? Bu soruya belgeseldeki bir konuşmacı şu cevabı vermiştir: *“Beni sevmediğini söylerse nasıl hissederim bilmiyorum. Sanırım bir şeyler gizemli kalmalı. Her şeyi bilmek biraz iç karartıcı olabilir. Güzel olma ihtimali olsa bile köpeğimin düşündüklerini doğal yollarla anlamayı tercih ederim.”* (The Future Of, 09:51-10:17). Bir başka konuşmacı ise yorumunu şu şekilde aktarmıştır: *“Eğer köpeğimin düşüncelerini anlayabilseydim, bana bol bol hakaret ederdi, birkaç tane küfür duyardım ve bunları ne insanlar ne de köpekler söylemeli.”* (The Future Of, 09:51-10:17). Köpek sahiplerinin gerçekten köpeklerinin davranışlarını anlamak isteyip istemediği konusu karmaşık bir konudur ve bireyler arasında farklılıklar gösterebilir. Belgeseldeki konuşmacıların ifadeleri bu çeşitliliği yansıtmaktadır. Birinci konuşmacının belirttiği gibi, köpeğin sahibine onu sevmediğini söylemesi durumunda, sahibi nasıl hissedeceğini bilememektedir. Bazı insanlar belirsizliklerin olmasını ve köpeklerinin düşüncelerini doğal yollarla anlamayı tercih etmektedirler. İkinci konuşmacı ise köpeklerin ve insanların böyle ifadeler kullanmasının doğru olmadığını savunmaktadır. Bu görüşler bireylerin kişisel tercihlerini yansıtmaktadır. Köpek sahiplerinin, köpeklerinin düşüncelerini anlamak konusunda farklı beklentileri ve duygusal tepkileri olabilir. Her

biyeyin bu konuda farklı bir bakış açısı bulunabilir ve belgeseldeki konuşmacılar da kendi deneyimlerine dayanarak bu görüşleri ifade etmişlerdir.

YZ gelişen bir teknolojidir ve insanlar için birçok alanda faydalar sağlayabilir. Konuşmacıların ifadelerinden hareketle, YZ'nin insan hayatına fazlaca sirayet etmesi, memnuniyetsizlik yaratabilecek yönleri içerebilir. Ancak kesin bir değerlendirme yapabilmek için erken olduğu vurgulanmalıdır. Gelecekte YZ'nin olumlu etkisinin bulunabileceği bir durum belgeselde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Köpek alerjisi olduğu için köpek besleyemeyen bir çocuğun internette köpeği olabilir.*” (The Future Of, 15:11-15:15). Bununla birlikte, sanal köpeğe dokunamama ve gerçek anlamda köpeği besleyememe durumu çocuğu tatmin etmeyebilir. Bu konuda kesin bir değerlendirme yapmak için erken olmakla birlikte, öngörülen bir ifadeyle, sanal köpeğe dokunamama durumunun çocuğu mutlu etmeyebileceğini söylemek mümkündür. Bu durum tartışılması gereken bir konudur. Çünkü internet üzerindeki köpek ile çocuğun arasındaki ilişki yapay hatta dijital bir ilişki olabilecektir. “*Diji-mani bir görüntü rejimidir; görünenin altını, üstünü, gerisini, ötesini gizler. Çünkü göz kamaştırıcıdır ve kamaşan göz kördür.*” (Arslan, 2016, s. 18). Bu açıdan bakıldığında çocuk ile köpek arasındaki ilişki bir diji-mani olacaktır. Bu durum, YZ'nin hayvanlarla insanlar arasındaki iletişimi yapaylaştırabileceği şeklinde yorumlanabilir. YZ doğrultusunda geliştirilecek olan teknolojilerde hayvanların duygusal deneyimlerini ve düşünce kapasitelerini küçümseyen bir yaklaşım benimsenirse, bu teknolojinin kullanımı hayvan hakları ve etik açıdan sorunlu hale gelebilir. Ancak hayvanların daha karmaşık varlıklar olduğunu ve bu teknolojinin onların ihtiyaçlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olabileceğini kabul edersek bu teknolojinin etik olarak daha kabul edilebilir olabileceği bir argüman ortaya çıkabilir.

YZ ile hayvanların düşüncelerini anlamak ve yorumlamak karmaşık bir problemdir. Öncelikli problem, zeka ve YZ ayırımına dayanmaktadır. Hem YZ hem de zeka kavramlarına yönelik tanımlamalar arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Bu belirgin ayırımın temel nedeni, beyin işleyiş sürecinin hala tam olarak anlaşılmamış olması olarak gösterilebilir (Arslan, 2020). Zeka, özellikle bilgiyi işleme becerisi, deneyimlerden öğrenme, duygusal tepkiler gibi insana özgü becerileri içermektedir. İnsanlar çeşitli karmaşık düşüncelere, duygusal tecrübelere ve karmaşık sosyal etkileşimlere sahip varlıklardır. Bu sebeple insan zekasıyla karşılaştırıldığında dahi YZ sınırlı kalmaktadır. YZ, hayvanların düşünce ve duygularını anlamak için bazı verileri işleyebilir, ancak bu, hayvanların gerçek düşüncelerini ve duygusal durumlarının kesin bir şekilde anlaşılmasını garantilemez. Bu sebeple YZ'nin, hayvanın neye ne şekilde ihtiyaç duyduğunu ve ne anlattığını kesin olarak saptayabildiği fikri çeşitli problemleri de beraberinde getirir. Veri ağını insanların dünyasından elde eden ve çözümlemesini insan dünyasına dayandıran bir sistemin hayvanları tam olarak anlayıp anlamadığının denetlenebileceği cihazlar yine insanların anlam dünyası içerisinde şekillenmiş unsurlar olmak durumunda kalacaktır. YZ'nin hayvanları tam olarak anlaması, onların gerçek düşünce ve duygusal durumlarını kesin bir şekilde saptaması zor bir görevdir. Bu tür bir

anlayışın test edilmesi için YZ ile etkileşime giren hayvanın perspektifinden düşünmek gerekecektir ancak bu da oldukça zor ve karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle YZ ile hayvanlar arasındaki iletişimin sınırlarını ve etik sorunlarını dikkatli bir şekilde değerlendirmek önemlidir.

Günümüzde kullanılan, köpeklerin ruh halini gösteren tasmalar veya köpek sahibi evde olmadığına köpeklerine seslenebileceği kameralar gibi teknolojiler, köpeklerin duygusal durumunu göstermek ve onları izlemek için kullanılabilir. Ancak bu tür teknolojiler, “Big Brother” figürünü veya “Panoptikon”u da hatırlatabilir. “Big Brother”, George Orwell’ın “1984”² adlı kitabında kullanılan bir figürdür ve insanları sürekli gözleyen ve kontrol eden otoriter bir karakterdir. “Panoptikon” ise bütünü gözetlemek anlamına gelmektedir. Foucault, Panoptikon ve cezaevi gözetleme kulesiyle ilgili oldukça ayrıntılı bir araştırma yapmıştır. Onun için, “Panoptikon” modern toplumu ve ceza sistemlerini karakterize eden her şeyin simgesidir.”*Foucault haklıdır. Modern insan, Panopticon’da yaşıyor. Batı düşüncesinde artık kamera, iktidardır! Her şeyi görür.*” (Arslan, 2016, s. 56).

Bu bağlamda, köpeği kameradan izlemek, ona seslenmek ve komut vermek gibi eylemler, insanın köpek üzerinde güç sahibi olması veya otorite kurması şeklinde algılanabilecektir. Bu durum aynı zamanda her şeyi şeffaflaştırmaya da benzer. Bu noktada ünlü yazar Byung-Chul Han’ı hatırlayabiliriz. Han (2017)’a göre, şeffaflık insanı camlaştırır ve şiddet tam da buradadır. Özgürlüğün sınırsızlaşması, iletişimin kontrol ve gözetime dönüşmesinin sıklıkla altını çizen yazar, sosyal medyayı, toplumsallığı disipline eden ve hatta sömüren dijital panoptikonlara benzetmektedir. Ona göre tamamen şeffaf olan şey ölü olan şeydir. Fakat diğer bir yandan, bu teknolojilerin kullanım amacı genellikle köpek sahiplerinin köpeklerini gözlemlemesi ve iletişim kurmasını sağlamaktır. Ayrıca köpeklerin ihtiyaçlarını daha iyi anlamak ve onlara daha iyi bakmak için de kullanılabilir. Bu tür teknolojilerin kullanımının köpek sahipleri ve köpekler arasındaki ilişkide faydalı olduğu da düşünülebilir. Ancak aşırı gözetleme ve kontrolün etik boyutları dikkate alınmalıdır.

Olgun (2020) çalışmasında, Peter Singer, Tom Regan ve Gary L. Francione üzerinden hayvan hakları ve hayvan refahı tartışması yürütmüştür. Hayvan hakları ve refahı hakkında yürütülen mesele için alınması gereken bir önlem olarak hayvanın ahlaki açıdan insandan daha aşağı bir seviyede yer aldığı kabul edilmesi gerekliliği sonucuna varmış ve hayvanların acıya karşı hassas varlıklar olduğu fikrinin unutulmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda YZ teknolojisinin hayvanlar ile girebileceği ilişki göz önünde bulundurulduğunda ileride bu teknolojiler hakkında da yasalar tasarlanması ve hayvan hakları yasalarının bütün ülkelerde uygulanması gerekliliğine dair konular veya tartışmalar gündeme gelebilir.

² Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (Orwell, 2018).

Belgeselde de işlendiği üzere, köpekler vücut dilleri, kuyrukları, yüz ifadeleri, kulak pozisyonları, burunları ve havlamaları ile insanlarla iletişim kurmaktadır. Bu iletişim yöntemleri, köpeklerin duygusal durumlarını, ihtiyaçlarını ve niyetlerini ifade etmelerine yardımcı olmaktadır. YZ teknolojileri sayesinde köpekleri internette dolaşabilir kılmak ve onlarla etkileşime geçme fikri gerçekleştirilebilir. Ancak bu durum, köpeklerin doğal iletişim biçimlerini ve ihtiyaçlarını karşılamada tam anlamıyla yeterli olmayabilir. Köpeklerin doğasıyla oynamak, onları YZ sistemleri aracılığıyla kontrol etmek, etik açıdan dikkatli bir şekilde ele alınması gereken bir konudur. Özellikle YZ sistemlerinin hacklenme veya kötü niyetli kullanımı gibi riskler, köpeklerin güvenliğini ve refahını tehlikeye atabilir. Eğer bir köpek YZ teknolojisi aracılığıyla eğitilir ve kontrol edilebilir hale getirilirse bu durum köpeğin doğal davranışları ve refahı açısından büyük problemlere yol açabilir. Bu nedenle, köpekleri etkileyebilecek YZ teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanılması sırasında etik açıdan duyarlı olunmalıdır. Köpeklerin doğal ihtiyaçları, davranışları ve hakları göz önünde bulundurulmalı çalışmalar yapılırken etik boyut ihmal edilmemelidir. YZ teknolojilerinin kullanımı, hayvanların refahını ve doğal davranışlarını olumsuz yönde etkilememek adına titizlikle değerlendirilmelidir.

YZ, hayatımızı olumlu yönde etkileyen birçok avantaj sunmaktadır. Özellikle kolay karar almayı mümkün kılması, zaman tasarrufu sağlaması ve çeşitli alanlarda yaşamımızı kolaylaştırması gibi faydaları bulunmaktadır. Belgeselden hareketle, YZ'nin olumlu yönlerine odaklanarak köpekler ve veterinerlik açısından bu avantajlar üzerinde durulabilir.

YZ'nin veterinerlik alanında kullanımı, önemli avantajlar sunabilecektir. Bir veterinerin köpekler üzerinde yapacağı teşhis ve tedavi süreçlerinde, YZ teknolojilerinden yararlanmak, kolay karar almayı ve zamandan tasarruf etmeyi sağlayabilecektir. Özellikle, köpeğin hastalığı konusunda doğru bir teşhis koymak için hassas alıcılar ve analiz yöntemleri kullanılabilir. YZ teknolojileri ile karşılaştırıldığında geleneksel teşhis yöntemleri bazen karmaşık olabilir ve uzun zaman alabilir. Ancak, YZ sayesinde veterinerler, köpeklerin sağlık durumunu hızlı ve doğru bir şekilde değerlendirebilirler. YZ, büyük veri analizleri ve örüntü tanıma gibi tekniklerle, köpeğin semptomlarını hızla değerlendirebilir ve olası teşhisleri sunabilir. Bunun yanı sıra, YZ algoritmaları, benzer vakalardan ve uzman görüşlerinden yararlanarak uygun tedavi seçenekleri sunabilir. Bu, veterinerlerin daha doğru ve etkili tedavi planları hazırlamasına yardımcı olabilecek ve köpeklerin sağlık durumunun daha hızlı iyileşmesine olanak sağlayabilecektir. Bu durum, YZ'nin sağlık sektörü ve diğer pek çok alanda sunduğu veya sunabileceği olumlu etkilerin sadece bir temsilidir. YZ, potansiyeli ve kullanım alanları göz önüne alındığında gelecekte hayatımızı kolaylaştırmak için farklı katkılarda bulunabileceği söylenebilir. Ancak YZ'nin etik ve güvenlik konuları gibi çeşitli zorluklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Transhümanizm açısından bu konu, transhümanizmin üst insan yaratma amacıyla ilişkilendirilerek değerlendirilebilir. İlerleyen süreçte bu amaç hayvanları da kapsayacak

şekilde genişleyebilir ve “trans-animal” kavramı ortaya çıkabilir. Bilindiği üzere kurtlar kullanılarak laboratuvar ortamında üretilen köpekler bulunmaktadır. Bu durum ilerletildiğinde laboratuvar ortamında genetik müdahalelerle köpeklerin ölümsüzleştirilmesi, yaşlanmama ve hastalanmama gibi özelliklere sahip yapay canlılar oluşturulması hedeflenebilecektir. Bu tür girişimlerin etik açıdan ele alınması gerekmektedir. Bir canlıyı ölümsüzleştirmeye veya doğasını değiştirmeye çalışmak, onun temel haklarına ve doğal dengesine müdahale etmek anlamına gelebilir. Bu açıdan bakıldığında transhümanizm ve YZ gibi ileri teknolojiler hayvanlar üzerinde etik ve ahlaki açıdan karmaşık durumlar yaratabilecektir. Bu durum, hayvanların refahını ve doğal davranışlarını ciddi şekilde etkileyebilir. Bu nedenle konu tartışmaya açıktır. Aynı şekilde, YZ sistemlerinin özerk hale getirilmesi de etik ve ahlaki bir tartışma gerektirmektedir. YZ'nin, insanların denetiminden bağımsız olarak kararlar alabilir ve uygulayabilir hale gelmesi, potansiyel riskler ve sonuçlar üzerine düşünmeyi gerektirir. Etik ve ahlaki kuralların YZ geliştirme süreçlerinde ön planda tutulması, bu teknolojilerin güvenli ve sorumlu bir şekilde kullanılması açısından kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, transhümanizm ve YZ gibi gelişen teknolojilerin hayvanlar üzerinde ve genel olarak insanlık üzerinde etik, ahlaki, politik, toplumsal vb. boyutları bulunmaktadır. Bu teknolojilerin geliştirilme ve kullanım süreçlerinde etik değerlerin gözetilmesi, toplumun ve doğal dengenin korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Belgeselin bir diğer bölümü “Flört”te ise ilişkilerin gelecekteki evrimi mercek altına alınmıştır. Bölümün başlangıcında, 1946 yılında tanışan bir çift örnek olarak verilmektedir. Bu çift oldukça mutlu görünmektedir. Çift, aynı sokakta yaşadıkları için tanışmış ve geleneksel bir tanışma süreci yaşayarak evlenmişlerdir. Ancak günümüzde, ilişkilerin başlangıcı neredeyse tamamen farklı yollarla gerçekleşmektedir ve bu durum artık geleneksel anlamda nitelendirilememektedir.

“Neredeyse 270 milyon kişi flört uygulamalarını kullanıyor.” (The Future Of, 05:01-05:03) ifadesi, belgeselde verilen bir bilgi olarak yer almaktadır. Bu uygulamalara, “Tinder” uygulaması dahil olmak üzere çeşitli uygulamalar örnek olarak sunulmuştur. “Tinder” adlı uygulama, kullanıcıların fotoğrafları kaydırarak beğendikleri veya kendilerine yakın gördükleri kişilerle tanışma imkanı bulduğu bir flört uygulamasıdır. Belgeselde yer alan konuşmacılardan birisi bu tür uygulamalar hakkında şu ifadeyi kullanmıştır: “Sonsuz seçeneğiniz var gibi görünüyor, seçim yapma zorunda hissetmiyorsunuz birini kaydırıp çöpe atabiliyorsunuz.” (The Future Of 05:07-05:14). Bu ifade, flört uygulamalarının, kullanıcılarına büyük bir seçenek yelpazesi sunduğunu ve bu nedenle insanların sürekli olarak yeni seçenekler arayabileceğini vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda YZ'nin ilişkileri sanallaştırdığı ve insanların sürekli olarak yeni bağlantılar arayabileceği bir ortamın oluşturulduğu anlamına gelmektedir. Bu tür uygulamaların yaygınlaşması, insanların tanışma ve flört etme şekillerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Uygulamalar, kullanıcılarına geniş bir seçenek yelpazesi sunarak potansiyel partnerleriyle hızlı bir şekilde bağlantı kurma imkanı sağlamaktadır. Bununla birlikte, geniş seçeneklerin, insanları sürekli yeni bağlantılar arayabilen bir tüketim eğilimine

yönlendirebileceği de unutulmamalıdır. Bauman *Akışkan Aşk* (2012) adlı kitabında, modern toplumdaki ilişkilerin hızlılığına, akışkanlığına vurgu yapmıştır. Onun asıl altını çizdiği nokta bireyselleşme ve değişimin hızıdır. Tam da bu noktada “Tinder” uygulaması bireyselleşme ve değişimin yaşandığı yerdir. Tinder kullanıcıları aslında kalabalık içinde yalnızlardır. Hatta birçok kullanıcı konuyu başka bir boyuta taşıyarak uygulama üzerinde kendilerine yeni bir kimlik yaratmaktadır. Kimlik inşası bağlamında düşünüldüğüne Tinder gibi bir uygulamada kullanıcının bambaşka bir kimliğe bürünmesi mümkündür. Konuya örnek olarak, “Netflix’te yayınlanan *The Tinder Swindler*”³ belgeseli örnek verilebilir. Belgeselin Türkçe’ye çevirisi “*Tinder Avcısı*” şeklinde yapılmıştır. Bu belgeselde, Tinder uygulaması üzerinden farklı bir kimlikle dolandırıcılık gerçekleştiren bir adamın hikayesi anlatılmaktadır. İşte tam da bu noktada farklı bir kimlik inşası yapıldığını görmekteyiz. Farklı bir kimlik ile yeni bir varoluş yalnızca Tinder’da değil birçok uygulamada gerçekleştirilebilmektedir. Gelecekte tasarlanması planlanan YZ teknolojilerinin bu kimlik inşası veya kimlik ihlallerine karşı duyarlı olması etik bağlamda önem taşımaktadır.

YZ, farklı boyutlara taşınarak ilişkileri kolaylaştırmayı amaçlayan önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Özellikle takılabilir cihazlar sayesinde, biyolojik verilerin ölçülmesi ve bu verilerin uygulamalar aracılığıyla kullanılması sonucu kişilere destek olunması hedeflenmektedir. Ancak bu teknolojinin getirdiği potansiyel faydaların yanında kişisel verilerin gizliliği, mahremiyet ve etik gibi konularda da önemli riskler barındırdığı unutulmamalıdır. Belgeselde verilen bir örneği ele alacak olursak, kola takılan bir saatin kişinin biyolojik verilerini kaydederken aynı zamanda özel günleri hatırlatması veya bir partnerin mutsuz olduğu tespit edildiğinde diğer partneri uyarmak gibi işlevlere sahip olması hedeflenmektedir. Bu hedefin amacı ise çiftlerin birbirlerini daha iyi anlamasına yardımcı olmaktır. Bu tür takılabilir cihazlar ve YZ tabanlı uygulamalar, şirketler için de önemli veri kaynakları haline gelmektedir. Şirketler, bu verileri müşteri davranışlarını anlamak, tercihleri belirlemek ve pazarlama stratejileri oluşturmak için kullanabilirler. Ancak bu noktada veri mahremiyeti konusu büyük önem taşımaktadır. Kişisel verilerin izinsiz kullanımı veya kötü niyetli şirketlerin eline geçmesi, bireylerin gizliliğini tehlikeye atabilir ve kötü niyetli amaçlarla kullanılabilir. Belgeselde de ifade edildiği gibi, bazı insanlar mahremiyet ihlalleri yaşamaktan çekinmeyebilir ve bu teknolojilere duyarsız olabilirler. Ancak, genel olarak toplumda bu konuda bir farkındalık eksikliği olduğunun altı çizilmelidir. Bu nedenle YZ ve kişisel verilerin kullanımıyla ilgili daha sıkı düzenlemelerin oluşturulması ve farkındalığın artırılması oldukça önem taşımaktadır.

Tartışılması gereken bir başka konu ise belgeselde yaşanan bir diyalog üzerinden ele alınabilir. Konuşmacılardan erkek olan kişi, YZ tabanlı bir uygulamanın kendisine, sevgilisine güzel olduğunu söylemesini hatırlatmasının ardından eğer gerçekten ona güzel olduğunu söylese bile uygulama yüzünden partnerinin bunu samimi bulmayacağını ifade

³ Belgesel için bkz. (Morris, 2022)

etmiştir. Kadın konuşmacı da onunla aynı düşüncede olduğunu onaylamıştır. YZ tabanlı uygulamalar, ilişkileri kolaylaştırmak için kullanılsa da bazı durumlarda insanların gerçek duygularını sorgulayabilecekleri bir zorluğa yol açabilir. Partner, gerçekten güzel olduğunu söylediğinde bile, uygulamanın etkisi nedeniyle bu sözlerin samimiyetinden şüphe edilebilir. Bu örnek, YZ tabanlı teknolojilerin ilişkilerde ve kişisel iletişimdeki potansiyel etik ve duygusal zorlukları gösterebilmektedir. Veri mahremiyeti ve güvenlik gibi konuların yanı sıra, bu tür uygulamaların insanlar arasındaki duygusal bağları nasıl etkileyebileceği de dikkate alınmalıdır. İlişkileri kolaylaştırmak için yapay zekaya dayalı uygulamaların tasarımında, insanların gerçek duygularını ifade etmelerini zorlamayacak ve güveni zedelemeyecek bir denge sağlanması da oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, YZ tabanlı uygulamaların ilişkileri kolaylaştırma potansiyeli büyük olsa da veri mahremiyeti ve etik gibi konuların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İnsanların kişisel verilerinin korunması için gerekli önlemlerin alınması ve toplumda veri mahremiyeti bilincinin artırılması, bu teknolojinin güvenli ve etik bir şekilde kullanılmasını sağlayabilecektir.

Belgeselin bir diğer bölümü olan “Ev Bitkileri”nin başlangıcında insan medeniyetinin gelişiminde bitkilerin önemine vurgu yapılmıştır. Köpekler bölümü ile karşılaştırma yapmak gerekirse bitkiler hayvanlara oranla daha az bakım istemektedirler. Ev bitkileri bölümünde asıl vurgulanan nokta “*Ev bitkilerinin gelecekte evin çok işlevsel parçaları olacağı fikri*”dir.

“*Bugün genetik mühendislikle yeni bitkiler yaratabiliyoruz. Genetik değişimle bir türden aldığımız genleri başka bir türe aktararak yeni özelliklere sahip bitkiler elde etmeyi başardık. Değiştirme sürecini hızlandırdık ve artık bu süreçteki kontrolümüz daha fazla ama bugün bitkilerimizin genetiğini değiştirmenin daha da ucuz, kolay ve hassas bir yolu var. Nobel ödülü kazanmış bu teknolojinin adı CRISPR.*” (The Future Of, 05:52-06:24). Belgeselden aktarılan bu cümlenin de gösterdiği üzere Crispr teknolojisi, genetik mühendislikle bitkilerin genetik kodunu değiştirme imkanı sunan bir teknolojidir. Bu teknoloji ile bitkilerin genlerini başka türlere aktararak yeni özellikler kazandırmak mümkündür. Crispr teknolojisi ile ev bitkilerini ev aletlerine dönüştürmek amaçlanmaktadır. Örneğin, duvar kağıdı şeklinde iç mekanda büyüyen bitkiler, bitkileri mobilya şeklinde programlayarak yeni eşyalar elde etmek gibi ilginç uygulamalar üzerinde çalışılmaktadır. Ayrıca, Crispr teknolojisinin kullanımıyla sivrisinekleri yok etmek ve hastalık yayılmasını önlemek gibi faydalı amaçlar da hedeflenmektedir. Baltacı ve Arslan çalışmalarında (2020), CRISPR/Cas9 teknolojisinin, genom düzenlemesindeki etkinliği test edilmiş olsa da potansiyelinin tam olarak keşfedilmediğinin altını çizmişlerdir. Bu teknolojinin, gelecekte bitki ıslahında besin değerini artırmak gibi önemli uygulama alanlarına sahip olabileceğini de vurgulamışlardır.

Crispr teknolojisinin bitkiler için kullanılması planlanmaktadır ve bu durumun hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumlu yönlerinden biri, hastalıkların

yayılmalarını önlemektir. Çünkü özellikle sivrisinekler sıtma gibi hastalıkların taşınmasına sebep olabilmektedirler. Planlanan teknolojinin olumsuz yönlerinden biri ise bu tür değişikliklerin doğanın dengesi ile oynama ve bu dengeyi bozma riskini beraberinde getirmesidir. Çünkü doğanın dengesi bozulduğunda beklenmedik sonuçlar ortaya çıkabilecektir ve bu bozulma, ekosistem üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir.

Belgeselde bahsedilen bir diğer konu, üretilmeye başlanmış ışık verebilen biyolüminesans bitkileridir. Belgeseldeki bir konuşmacı, biyolüminesans bitkilerinin oluşum aşamasını şöyle açıklamaktadır: “*Biyolojik ışık üretebilen bazı denizaneleri gibi canlılardan genleri aldıktan sonra bunlar bitkilere uygulanıyor.*” (The Future Of, 08:48-08:53). Belgesele göre amaçlanan şey, “*evde doğal, yumuşak ışık*” kullanmaktır. Bu yaklaşım enerji tasarrufu sağlamak açısından olumlu sayılabilecektir. Bunun yanı sıra belgeselin birçok bölümünde olduğu gibi bu bölümde de “sürdürülebilirlik” vurgusu ön plana çıkmıştır. Ancak, bu teknolojinin bitkilerin doğal yapısının bozulması gibi bir tehlikeyi barındırdığı unutulmamalıdır. Bu durum, yukarıda bahsedilen köpekler bölümünde vurgulanan doğanın bozulması konusu ile benzerlik taşımaktadır. Biyolüminesans bitkileri gibi yapay olarak üretilen bitkiler, doğanın orijinal yapısından uzaklaşarak doğal döngüyü bozabilirler. Ayrıca, bitkilerin genetik yapısının değiştirilmesinin uzun vadede doğal çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, teknolojinin doğayı koruma amacıyla kullanılması ve olumsuz etkilerin önceden değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Belgeselde bahsedilen bir diğer konu, bitki DNA’sında veri saklama işlemidir. Bu işlem, geleneksel veri saklama yöntemlerine alternatif olarak geliştirilmiştir. Bitki DNA’sının doğal olarak kalıcı bir veri depolama yöntemi olarak kabul edilmesi, bu teknolojinin uzun vadeli bir veri saklama çözümü olarak potansiyelini göstermektedir. Ancak bu teknolojinin geliştirme aşamasında olduğunu ve geniş çapta kullanıma hazır olmadığını belirtmek gerekir.

Belgeselin “Uzay Tatilleri” bölümünde uzay turizminin geleceğine odaklanarak büyük bir değişim temsil edilmektedir. Geleneksel açıdan bakıldığında uzaya gitmek, yüksek eğitimli astronotların ve devlet destekli uzay ajanslarının işi olarak görülebilecektir. Ancak bu bölüm uzay turizminin artık sadece bu elit gruplar için değil, genel halk için de erişilebilir hale gelebileceğini vurgulamaktadır. 2024 sonunda yaklaşık 30 km yüksek yolcu taşınması planı, bu değişimin bir göstergesidir. Salon benzeri kapsüller, uzaya seyahat etmek isteyen insanlara benzersiz bir deneyim sunmayı amaçlamaktadır. Bu, insanların Dünya’yı uzaydan görmelerine, ağırlıksız ortamı deneyimlemelerine ve belki de kısa süreli uzay yürüyüşleri yapmalarına olanak tanıyabilecektir. Bu bölümde, diğer bölümlerle karşılaştırıldığında, YZ teknolojilerine daha az yer verildiğinden ötürü konu detaylı olarak ele alınmamıştır. Fakat yine birçok bölümde olduğu gibi bu bölümde de çevreciliğe ve sürdürülebilirliğe oldukça vurgu yapılmıştır. Uzay turizmi, roketlerin yakıt emisyonları ve uzay çöpleri gibi çevresel etkiler, düşünülmesi gereken konulardandır. Bu nedenle, uzay seyahatlerinin çevresel etkilerini azaltma ve uzayın korunması konusunda

da çaba sarf edilmelidir. Özellikle uzayda turistik faaliyetler arttıkça, bu çevresel sorumluluklar daha da önemli hale gelecektir. Ayrıca, uzay turizminin sürdürülebilir bir şekilde büyümesi, gelecek nesillerin de uzayı keşfetme fırsatına sahip olmalarını sağlayabilir.

Sonuç olarak, “Uzay Tatilleri” bölümü, uzay turizminin yükselişini ve uzaya gitmek için geleneksel sınırların nasıl aşılabileceğini vurgularken çevrecilik ve sürdürülebilirlik konularının da bu yeni sektörün merkezinde olduğunu göstermektedir. Bu, uzay turizminin gelecekteki gelişiminde önemli bir rol oynayabilecektir.

Belgeselin “Moda” bölümünde diğer bölümlerde de olduğu gibi “sürdürülebilirlik” bağlamında bir değerlendirme yapılmış olup bu doğrultuda geliştirilecek teknolojilere yer verilmiştir. Bu durum şu cümle ile de özetlenmiştir: *“Sürdürülebilir bir ürün, kullanım ömrünün sonunda sağlıklı toprak için, besleyiciler olarak doğaya dönebilir.”* (The Future Of, 01:16-01:21). Giyim ve moda endüstrisinin çevresel etkilerine dikkat çekilen bu bölümde, sürdürülebilir moda alanında geliştirilen teknolojilerin ve yaklaşımların moda dünyasını nasıl değiştireceğine ve çevreye daha az zarar verilmesine nasıl katkı sağlanabileceğine vurgu yapılmıştır. Bunu sağlamak için de YZ teknolojilerinden faydalanılacağı örneklerle gösterilmiştir.

Bahsedilenlerin yanı sıra, sosyolojik bir değerlendirme yaparak, sosyal medyanın tüketim kültürünü nasıl etkilediği ve bu etkinin giyim alışkanlıklarına nasıl yansıdığı da değerlendirilmiştir. Örneklendirmek gerekirse sosyal medyanın yaygın kullanımından ötürü bireyler, giyimlerini temel bir ihtiyaçtan ziyade sosyal bir gösterge olarak sunmaktadırlar. Bu durum belgeselde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Sosyal medya yüzünden aldıklarımızı daha az giyiyoruz. Bir araştırmaya göre, Birleşik Krallık'ta her on kişiden biri kıyafetlerini Instagram'da sadece bir kez göstermek için satın alıyor, bu da atılabilir kıyafetlerden oluşan bir dağ demek. Instagram, Tiktok, Facebook bütün bu sosyal medya platformları, hızlı moda endüstrisinin ateşini körükleyen şeyler.”* (The Future Of, 03:46-04:28). Sosyal medya üzerinden sağlanan aktif görünürlük, beğeni ve takipçi sayıları, “influencer” olarak adlandırılan sosyal medya ünlüleri tarafından paylaşılan ürünler ve linkler, bireyleri satın almaya teşvik etmektedir. Modanın merkezine “taklit”i yerleştiren Simmel, *“Benzer şekilde giyinen insanlar, nispeten benzer davranışlar sergilerler.”* derken haklıdır (Simmel, 2021). Günümüzde, medyanın etkisi ile “moda” olan bir kıyafet, insanların benzer giyim oranını artırmakta aynı zamanda da benzer hareketler sergilemelerine yol açmaktadır. Bu şekilde de yeni bir şey moda olabildiği gibi bir anda eski de olabilmektedir. Bu döngü hızlı tüketimi artırmaktadır. Özetle, hızlı tüketim alışkanlıkları, atık üretimini artırabileceği gibi doğal kaynakların aşırı kullanımına da neden olabilmektedir. Bu doğrultuda belgeselde, YZ destekli teknolojik gelişmeler sayesinde sağlanabilecek sürdürülebilirliğe dikkat çekilmiştir.

Bilgisayar destekli tasarım (CAD) ve 3D baskı teknolojileri gibi yenilikçi yaklaşımlar, tekstil ürünlerinin daha verimli ve minimum atıkla üretimini sağlamaktadır. Belgeselde

de bu doğrultuda sanal kıyafet teknolojileri, kıyafet baskılama ve biyomalzemeler ile üretilmesi planlanan kıyafetler ele alınmıştır. Bu teknolojilerin, geleneksel üretim yöntemlerine göre daha verimli, sürdürülebilir ve kişiselleştirilmiş ürünlerin üretilmesine olanak tanıyabileceğinin altı çizilmiştir. Bu çerçevede, belgeselde ele alınan sanal kıyafet teknolojileri ve dijital üretim süreçleri, giyim endüstrisini dönüştürmektedir. Öncelikle, sanal kıyafet teknolojileri, tüketicilere giyim ürünlerini sanal olarak deneme ve kişiselleştirme fırsatı sunmaktadır. Bu teknolojiler, kullanıcıların vücut ölçülerini tarayarak, onlara en uygun giyim seçeneklerini önermekte ve istedikleri tasarımları oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Bu durum ile giyim alışverişini daha kişiselleştirilmiş ve verimli hale getirme, aynı zamanda fiziksel giyim ürünlerinin üretiminde minimum atık yaratılmasına katkı sağlama amaçlanmaktadır. Buna ek olarak 3D baskı teknolojisinin, tekstil ürünlerinin üretimini tamamen yeni bir boyuta taşıyacağı vurgulanmıştır. Bu teknoloji, tasarımcıların ve üreticilerin özel malzemeler kullanarak giyim ürünlerini üç boyutlu basmalarına olanak tanımaktadır. Bu malzemeler, çözülebilir biyomalzemeler gibi çevre dostu ve sürdürülebilir seçenekleri içerebilecektir. Bu sayede, geleneksel giyim üretimi sırasında kullanılan zararlı kimyasalların ve atıkların azaltılması hedeflenmektedir. Sonuç olarak bu teknolojiler, tekstil endüstrisindeki tüketici taleplerini karşılamak, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak ve giyim ürünlerinin tasarımını ve üretimini daha etkili hale getirmek için güçlü araçlar sunmaktadır.

Bilgisayar destekli tasarım (CAD) ve 3D baskı gibi teknolojilerin, tekstil ürünleri ve giyim endüstrisinde kullanılması beraberinde bazı etik ve hukuki sorunları da gündeme getirebilecektir. Örneğin, bir tasarımcının veya markanın telif hakkına tabi giyim ürünlerini çoğaltması veya taklit etmesi hukuki problemlere yol açabilecektir. Diğer bir açıdan bireylerin vücut ölçülerinin taranması veya kullanılması, kullanıcıların veri gizliliği konusunda endişelenmelerine neden olabilecektir. Bu verilerin nasıl saklandığı ve kullanıldığı, hukuki ve etik tartışmaları gündeme getirebilecektir. Yanlış malzemelerin veya tekniklerin kullanılması, ürünlerin kullanıcılar için tehlikeli olmasına yol açabilir. Bu sorunların, mevcut yasal çerçeve içinde ele alınması ve giyim endüstrisinin bu teknolojileri kullanırken etik ve hukuki gerekliliklere uyması önemlidir. Ayrıca, bu sorunlar teknoloji ilerledikçe ve yeni düzenlemeler geliştikçe daha fazla netlik kazanabilir. Giyim endüstrisi, bu teknolojileri kullanırken etik ve hukuki sorumluluklarına dikkat etmeli ve tüketicilerin güvenliğini, gizliliğini korumak için gerekli önlemleri almalıdır.

Belgeselin “Gökdelenler” bölümünde, dünya nüfusunun artışı ve şehirleşme süreci gibi faktörlerin etkisi ele alınmaktadır. Bu etkilerle birlikte, daha fazla insan kentsel alanlarda yaşamaya yönelmekte ve bu durum yaşam alanlarının kısıtlı bir hal alması ayrıca yer sıkıntısının arttığı anlamına gelmektedir. Bu soruna çözüm bulabilmek adına yüksek binaların inşa edilmesi gerekliliği bu bölümde sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak bu yüksek binaların inşası beraberinde bazı sorunları da getirebilecektir. Örneğin, yapılan binaların sürdürülebilir olması, insanların güvenliği, enerji verimliliği gibi konular, yüksek binaların inşası sırasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlardır.

“Gökdelenler” bölümü ile “Ev Bitkileri ve Moda” bölümleri arasındaki ortak nokta, sürdürülebilirlik kavramıdır. Yüksek binaların sürdürülebilirliği ve bitkilerin doğal yapısının sürdürülebilirliği arasında anlamlı bir bağlantı kurmak amaçlanmaktadır. Yüksek binaların sürdürülebilirliği çevreye ve doğaya zarar vermeden, enerji tasarrufu sağlayarak, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmasıyla gerçekleştirilebilecektir. Bu bağlamda, yüksek bina projelerinin çevresel etkilerinin minimize edilmesi, yeşil enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesi ve atık yönetiminin etkin bir şekilde yapılması gibi unsurlar dikkate alınmalıdır. Hem yüksek binaların inşasında hem de bitkilerin korunması ve kıyafetler konusunda sürdürülebilirlik odaklı yaklaşımlar benimsemek, daha sağlıklı ve dengeli bir geleceğe yönelik adımlar atılmasına yardımcı olabilecektir.

Diğer bir ortak nokta ise teknolojinin kullanımınıdır. Belgele göre, hem yüksek bina inşasında hem de bitkilerin doğal yapısının korunmasında, teknoloji başrol oynamaktadır. Benzer şekilde, bitkilerin doğal yapısının korunması için, teknolojinin kullanılması mümkündür. Örneğin, bitkilerin yetiştirilmesi ve bakımı için, YZ ve robotik teknolojiler gibi yenilikçi yaklaşımlar benimsenebilir. Bu teknolojilerin çeşitli örnekleri belgelede yerini almıştır. Belgelede de ifade edildiği üzere, örneğin “*Bumblebee Mekanları*” gibi şirketler, modüler mobilyalarla küçük alanları daha kullanışlı hale getirmeyi amaçlayan teknolojiler geliştirmektedirler. Belgelede aktarılan, “*Bumblebee mekânları şirketi, ufak dairelerin büyük görünmesini sağlayan modüler, mobilyalar tasarlıyorlar. Ikea gibi şirketlerde yakında ufak mekan tasarımları için yeni teknolojilere büyük yatırım yaptı. Bugün bu teknoloji ucuz sayılmaz ama hepimiz gelecekte daha ufak mekanlarda olacağız. Yani bu ana akım haline gelirken gittikçe daha ekonomik olabilir ve kısa sürede 50. kattaki yatak odanız, kayıt stüdyonuz, ev sinema salonunuz, yoga stüdyonuz olabilir. Bunlar da sizin daha sürdürülebilir yaşamınıza yardımcı olur.*” (The Future Of, 06:11-07:03) cümlesinden hareketle dikkate alınması gereken önemli bir nokta, bu teknolojilere erişim konusudur. Bilindiği üzere, sınıf farklılıkları her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda da gelecekte bu teknolojilerin daha ekonomik ve yaygın hale gelmesi, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması açısından büyük öneme sahiptir. YZ ve diğer teknolojik gelişmelerin yarattığı avantajlar ve fırsatlar sadece teknolojiye erişimi olan insanlar tarafından kullanılabilir hale gelebilmektedir. Bu nedenle teknolojinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sürecinde, herkesin bu teknolojilere erişebilmesi için çaba göstermek ve eşitlik sağlamak önemlidir. Bu amaca ulaşmak için teknolojinin maliyetinin düşürülmesi, eğitim ve farkındalık çalışmaları, açık kaynaklı yazılımların teşvik edilmesi ve diğer benzer stratejiler benimsenebilir. Böylece, teknolojik ilerlemelerin sunmuş olduğu avantajlar, toplumun her kesimi için adil ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılabilir hale gelebilecektir.

Gökdelenler bölümünde ele alınan bir diğer önemli konu, organik malzemeler kullanılarak gerçekleştirilen mimari tasarımlardır. Bu organik malzemeler arasında özellikle miselyumun kullanımı vurgulanmıştır. Miselyum, bir mantarın bitkisel bölümüdür ve tek bir spor tarafından üretilen ince beyaz filament ağı, substratın her

tarafına yayılır, bu ağın çapı genellikle 1 ila 30 mikron arasındadır (Yang, Park, & Qin, 2021). Miselyum, mantarın kök bölümü olarak bilinir ve hızlı bir şekilde büyüme yeteneğine sahiptir. Bu özellik, istenilen şekilleri alabilmesini mümkün kılar. Miselyum ayrıca yangına dayanıklı, çevreye zararsız, cam elyafından daha iyi ısı yalıtımı sağlayabilen ve betondan daha dayanıklı bir malzeme özelliği taşır. Bu etkileyici özellikler belgeselde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bu tür organik malzeme uygulamaları, doğanın sınırlarına yönelik bir müdahale olarak değerlendirilerek bazı çevreciler tarafından eleştirilebilmektedir. Bazı görüşlere göre ise organik malzemelerin sürdürülebilirliği nedeniyle bu tür uygulamaların gelecekte daha geniş bir kullanım alanı bulabileceği düşünülmektedir. Her iki görüş, organik malzeme tabanlı mimari tasarımların çevresel etkilerini ve gelecekteki potansiyelini değerlendirmek adına yapılan tartışmaları yansıtmaktadır.

Belgeselden bir cümle aktararak konuyu biraz daha genişletecek olursak: *“Çelik yerine tahta, fiberglass yerine miselyum dairenizdeki düzenlemeyi minik bir robot çim biçme aleti yapabilir ve bütün bu canlı malzemeler havadaki karbondioksiti temizler. Yani biraz daha fazla oksijenin, daha az stresin, daha az yorgunluğun ve daha az endişenin sağlıklı faydalarını görebilirsiniz.”* (The Future Of, 12:05-12:24) amaçlanan şey, organik malzemeler kullanarak daha sürdürülebilir ve çevre dostu binalar inşa etmektir. Bu bağlamda, organik malzemelerin kullanımıyla daha çevre dostu ve sürdürülebilir yapıların inşa edilmesi hedeflenmektedir. Özellikle miselyum gibi organik malzemeler, geleneksel inşaat malzemelerinin yerine geçerek çevre dostu alternatifler sunma ve daha sürdürülebilir yapılara olanak sağlama potansiyeline sahiptir. Gökdelenler bölümünde bahsedilen organik malzemelerin kullanımı, aynı zamanda YZ ile de ilişkilendirilebilir. YZ, mimarlık ve inşaat sektöründe tasarım ve modelleme yazılımlarının geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenir. Bunun yanı sıra, YZ destekli sensörler ve cihazlar ile binaların enerji kullanımı ve sürdürülebilirliği konusunda da çalışmaların yapıldığı belgeselde vurgulanmıştır. Aynı zamanda literatüre bakıldığında akıllı şehirlerin de sürdürülebilirliğinin artacağı konusunda vurgular yapılmaktadır. Örnek olarak, Ağraş ve arkadaşları (2020), yaptıkları çalışmada akıllı şehir tasarımının sürdürülebilirliğinin teknolojiyle ilişkili olmasından kaynaklandığı sonucuna varmışlardır. YZ, veri toplama, analiz ve optimize etme süreçlerinde kullanılarak daha verimli ve sürdürülebilir binaların inşa edilmesine yardımcı olabilir.

Belgeselde ele alınan diğer konularda olduğu gibi, organik malzemelerle gökdelen inşası da olumsuz yönleri barındırmaktadır. İlk olarak, bu teknolojinin henüz geliştirme aşamasında olması ve ticari ölçekte kullanımının henüz mümkün olmaması, konunun olumsuz bir yönünü oluşturmaktadır. Ayrıca, organik malzemelerin kullanımıyla ilgili bazı zorluklar da mevcuttur. Örneğin, miselyum gibi organik malzemeler belirli bir süre sonra çürüyecek ve yapıların dayanıklılığını azaltabilecektir. Bu durum, yapıların ömrünü kısaltabilecek ve daha sık bakım gerektirebilecektir. Bunun yanı sıra, organik malzemelerin yeterli hijyen koşullarında üretilmemesi halinde, zararlı bakterilerin üremesi ve insan sağlığına zarar verme riski gibi tehlikeler de ortaya çıkabilir.

Sonuç olarak, organik malzemelerle yapı inşa etmek, sürdürülebilirlik açısından olumlu bir adım olarak görülebilir; ancak bu teknolojinin olumsuz yönleri de dikkate alınmalıdır. İlerleyen zamanlarda, organik malzeme tabanlı yapıların daha yaygın hale gelmesi için bu olumsuz yönlerin çözümüne yönelik çalışmaların önemi göz önünde bulundurulmalıdır.

Gökdelenler bölümünde bahsedilen organik malzemeler ve tasarımlar, doğrudan transhümanizm ile bağlantılı olmasalar da, sürdürülebilirlik ve çevre dostu yaklaşımlar gibi temalar daha geniş bir perspektifte değerlendirildiğinde transhümanizm ile bağlantı kurulabilecek konuları içermektedir. Bu temalar, insanlığın geleceği, doğal kaynakların korunması ve insan-makine etkileşimi gibi daha geniş çaplı konuları yansıtmaktadır. Transhümanizm de insanlığın geleceği ile ilgili bir felsefi yaklaşım olduğu için sürdürülebilirlik, çevre dostu teknolojiler ve insan-makine etkileşimi gibi temalarla bağlantılar kurmak mümkündür.

Örneğin, mimari tasarımda organik malzemelerin kullanımı ve bu malzemelerin üretimindeki teknolojik ilerlemeler, insanların doğayla uyumlu bir yaşam sürmelerini hedeflemektedir. Hem organik malzeme kullanımı hem de transhümanist yaklaşım, insanların doğayla uyumlu bir şekilde teknoloji aracılığıyla gelişmelerini sağlama amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik ve teknolojik gelişmelerin hem organik malzemelerle mimariye yansması hem de transhümanizmle ilişkilendirilmesi, insanlığın geleceği üzerinde düşünülmesi gereken karmaşık konuları ortaya koymaktadır.

Bu başlık altında ele alınan konular arasında biyolojik çeşitlilik, hayvan davranışları, insan ilişkileri, moda, bitkilerin doğal yapısının korunması, organik malzemelerle mimari tasarım ve sürdürülebilirlik gibi tartışmalar yer almaktadır. Bu konular, doğanın önemini, insan-çevre ilişkisini ve teknolojinin doğaya etkisini ele alarak izleyicilere aktarmayı amaçlamaktadır. Ayrıca belgesel, insanın teknolojiye dayalı evrimini temsil eden transhümanizm gibi konulara da dolaylı olarak temas etmektedir. Her bir konunun kendi içinde taşıdığı önem ve etkileri ise ayırt edilebilirdir.

Ancak bu teknolojilerin kullanımı sırasında doğal dengenin bozulması, insan müdahalesinin çevreye olumsuz etkisi ve maliyet faktörleri gibi olumsuz yönlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu konuda etik, hukuki ve ahlaki boyutların ihmal edilmemesi önemlidir. Benzer şekilde, bireylerin mahremiyetinin korunması da öncelikli bir konu olmalıdır. Bunun yanı sıra, teknolojinin gelişimiyle ortaya çıkan transhümanizm kavramı da bu konularla dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. Belgesel, insanların doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilirliği artırma konusunda daha bilinçli hareket etmeleri için önemli bir farkındalık oluşturmaktadır. Başlık altında ele alınan bölümlerde doğrudan bir bağlantı bulunmasa da, belgeselin her bir bölümünde ele alınan konuların hepsi insanların doğayla olan ilişkisini ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bitkilerin DNA'sında veri saklama, moda ve çevre, organik malzemelerle yapılan mimari tasarımlar ve ev bitkilerinin insan sağlığına

etkisi gibi temalar, sürdürülebilirlik ve çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesiyle ilgilidir. Bunun yanı sıra, YZ ve transhümanizm gibi konular da insanların teknolojiye adapte olması ve insanlık tarihindeki gelişmeleri yönlendirme çabalarıyla örtüşmektedir.

2.Gelecekte: Sağlık, Beslenme, Spor ve Ölümden Sonraya Genel Bakış

Bu başlık altında belgeselin “4. Bölümü Oyunlar, 6.Bölümü Çizburgerler 7. Bölümü Ölümden Sonra Yaşam, 8. Bölümü Spor, 11. Bölümü Sağlık, 12. Bölümü Kulaklıklar” dan hareketle YZ ve transhümanizme genel olarak değinilmiştir.

Belgeseldeki ‘Oyunlar’ bölümü, geleceğe dair dikkate değer unsurları öne çıkarmıştır. Belgeselin başlangıcında yer alan “*Haritalama, iletişim ve takılabilir teknolojik aletlerdeki inanılmaz teknoloji adımlarıyla mahalleniz sanal oyunlardan oluşan bir harikalar diyarına dönüşebilir.*” (The Future Of, 01:12-01:21) cümlesinin bir nevi, YZ teknolojisinin ve transhümanizmin birleşimiyle şekillenen geleceği yansıttığı söylenebilir. Bu bağlamda, YZ destekli teknolojilerin özellikle etkilediği yeni bir gelecek perspektifi ortaya çıkabilir. Bu yeni dönem, özellikle YZ’nin katkılarıyla belirginleşen ve büyük değişim getiren bir dönemi ifade edebilir.

Huizinga (2022)’ya göre, “*İnsan, oyun oynayan varlıktır.*” onun düşüncesine göre oyun bütün her şeyden eskidir, kültürden bile. Hayvanların oyun oynama biçimlerini de ele alan yazar, insan hayvan zıtlığını Aristoteles’in “*animalridens (gülen hayvan)*” kavramı ile açıklamıştır. “*Oyun ‘gündelik’ veya ‘asıl’ hayat değildir. Oyun, bu hayattan kaçarak, kendine özgü eğilimleri olan geçici bir faaliyet alanına girme bahanesi sunar.*” (Huizinga, 2022, s. 25). Huizinga bu noktada resmen modern toplumu açıklamıştır. Oyun oynayan birçok insanın, gerçek dünyadan kaçarak sanal bir dünyada farklı deneyimler gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Sanal dünyadan bahsederken mercek altına alınması gereken bir diğer konu da Web 4.0 konusudur. Ersöz (2020)’ün gerçekleştirdiği çalışmada, Web 4.0 hakkında kesin bir tanımın olmadığı vurgulanmıştır. Ancak desteklenen bir görüşe göre, Web 4.0’ın, Web içeriği üzerinde zekice davranarak kullanıcıların karar verme süreçlerini kolaylaştırabileceği ve akıllı arayüzler oluşturabileceği öne sürülmüştür. Web 4.0, YZ, nanoteknoloji, telekomünikasyon ve kontrol arayüzleri gibi dört ana teknoloji alanıyla ilişkilendirilirken aynı zamanda “nesnelerin interneti” kavramıyla da bağlantılıdır. Sanal dünyanın sürekli büyümesi, modern toplumun bireylerini ekranlara bağımlı hale getirme eğilimini artırmaktadır. Üstündağ (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırma, çocukların akıllı telefon kullanımı ile sosyal medya ve oyun bağımlılığı arasında olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Belgeselde öne sürülen gelecekteki olası senaryoya göre, AR, VR ve Metaverse gelişmesi, daha büyüleyici bir bağımlılık türü yaratabilir ve

bu durumda da benzer şekilde anlamlı ve olumlu ilişkilerin mevcut olabileceği ifade edilebilir.

Özellikle son dönemlerde gelişen oyun teknolojileri, gerçek dünyayı birebir yansıtan deneyimler sunarak insanları daha da içine çekmektedir. Bu gelişmeler, günümüzdeki sanal deneyimlerin transhümanizm akımı ile belirgin bir noktada kesiştiğini göstermektedir. Oyunlardaki karakterlerin ölümsüzlük gibi özellikleri, transhümanizmin temel hedeflerinden biri olan ölümsüzlük arzusuyla paralellik gösterir. Bu bağlamda, belgeselde bir konuşmacının “*Ne zaman oyundayım, ne zaman gerçek hayatın içinde?*” (The Future Of, 01:46-01:48) sorusu, sanal dünya ile gerçek dünya arasındaki bulanıklığı ifade eden sembolik bir ifade olarak öne çıkmaktadır. Belgeselde, ileri teknolojik adımların insan hayatına etkileri öngörülmüştür. Belgeselin yakın gelecek tahayyülünde, bireylerin sıradan bir yürüyüşü esnasında, aniden telefonlarını çıkarmaları ile birlikte mahallelerini büyümlü bir oyun sahasına dönüştürebileceği bir senaryo sunulmuştur. Bu tahayyüde, dış dünyadaki fiziksel mekanların, oyunların içindeki görevleri gerçek dünyada yerine getirmek üzere kullanılabilmesi planlanmaktadır.

Belgeselde, gerçek dünyanın dijital bir yansımasını oluşturabilecek potansiyele sahip şirketlere örnek olarak “Apple, Meta ve Niantic” gibi önemli firmalar verilmiştir. Bu şirketler, artırılmış gerçeklik (AR) teknolojisinin gücünü kullanarak sanal ve gerçek dünyalar arasında etkileşimi artırmayı amaçlayan çalışmalarını öne çıkmaktadır. Özcan (2023), Meta Quest Pro ve Apple Vision Pro gözlüklerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Yine son zamanlarda tanıtılan Meta Quest3 gözlüğü de Apple Vision Pro ile rakip olabilecek bir sanal gözlüktür. Sanal gerçeklik gözlüklerinin giderek yaygınlaşacağına da altı çizilmiştir. Bu teknolojiler gerçeklik ile sanallık arasındaki sınırları belirsizleştirme tehlikesini barındırmaktadır. AR ile birleşen oyunlar, gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki sınırları daha da silikleştirerek kullanıcıları kendine çekmeyi hedeflerken, belgesel aynı zamanda AR oyunlarının daha da gelişmesinin ve sofistikeleşmesinin gerekliliğini de öne sürmektedir. Bu sayede, gerçeklik ile sanal dünya arasındaki geçiş daha akıcı hale gelecek ve bireyler daha derinlemesine sanal deneyimler yaşayabilecektir.

Belgeselin bu bölümünde, AR oyunlarının gelecek adına planlanan büyük bir potansiyeli de ön plana çıkarılmaktadır. Bu noktada, AR oyunlarının şimdiden VR (sanal gerçeklik) oyunlarla entegrasyona başlamış olması, ileride bu teknolojinin daha geniş ve çeşitli boyutlara ulaşabileceğini işaret etmektedir. Özellikle giyilebilir teknolojiye olan ilgi, her geçen gün artış göstermektedir. Bu durumda da AR oyunların popülaritesinde de aynı yükselişin olması beklenmektedir. Belgesele göre, AR oyunların gelecekteki teknolojik potansiyeli, mevcut telefon teknolojilerini büyük ölçüde aşacaktır. Bu, görsel ve etkileşimli deneyimlerin kullanıcılar için ne kadar zenginleşebileceğini açıkça göstermektedir.

Ayrıca, AR teknolojisinin “Metaverse” kavramıyla birleşeceği vurgulanmıştır. Literatüre bakıldığında “Metaverse” kavramı hakkında kabul edilen bir tanım olmadığı görülmektedir. Weinberger (2022), çalışmasında literatürü taramış ve metaverse kavramını şu şekilde özetlemiştir:

Metaverse, kısmen gerçek dünyayla örtüşen ve fiziksel dünyayı zenginleştiren bir ağıdır. Bu sanal dünyalar, kullanıcılar tarafından temsil edilen avatarların birbirleriyle bağlantı kurmasına ve etkileşimde bulunmasına fırsat verirken, kullanıcılar tarafından yaratılan içeriği, içerisinde yaşayıp tüketmelerine imkan tanır. Bu ortam, etkileşimli, ölçeklenebilir, eş zamanlı ve devamlı bir yapıyı barındırır. Ekonomik sistem, Metaverse 'e katkıda bulunma konusunda teşvikler sağlar (Weinberger, 2022, s. 1).

Metaverse, dijital ve gerçek dünyaların iç içe geçtiği bir sanal dünya olarak bilinmektedir. AR oyunlarının büyüleyici teknolojisinin, metaverse konsepti ile uyum içinde çalışması planlanmaktadır. İnsanların gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki sınırlarının ise bu doğrultuda daha da bulanıklaşacağına altı çizilmiştir. Bu bağlamda söylenebilir ki dijital deneyimler ile gerçek yaşamın bütünleşeceği bir gelecek öngörülmektedir.

Fakat yine tüm bu YZ teknolojilerinin ihmal edilen boyutları bulunmaktadır. Gerçek hayat ile sanal hayat arasındaki bağın nasıl korunacağı, kendi deneyimlerimizi ne kadar kontrol edebileceğimiz, kimlik hırsızlığı, yanlış bilgiler, mahremiyet vb. ihmellere belgeselde değinilmiştir. Bunların yanı sıra gelişen YZ ile birlikte AR oyunlarının gelecekteki potansiyeli etik ve toplumsal açıdan bir dizi düşünceyi beraberinde getirmektedir. İlişkilerin giderek zayıflaması tehlikesi, verilerin güvenliği, dijital ayrımcılık, bağımlılık, sosyal izolasyon gibi tehlikeleri de içermektedir. AR oyunları ve metaverse, eğitim ve iş dünyasında yeni fırsatlar yaratabilir. Fakat bu durumun, geleneksel eğitim ve çalışma yöntemlerini nasıl etkileyeceği ve bu teknolojilerin üretkenliği nasıl artıracığı konularını da beraberinde getirmektedir. Bu teknolojilerin doğru bir şekilde planlanması, kontrol edilmesi ve toplumsal değerlere uygun bir şekilde geliştirilmesi etik ve toplumsal açıdan oldukça önem taşımaktadır.

Özetle, bu bölümde oyunların gelecekte nasıl bir hal alacağı yansıtılmıştır. Bu konunun eksikliklerine, alınması gereken önlemlere de zaman zaman yer verilmiştir. Özellikle AR ve VR teknolojilerinin ilerlemesi ile birlikte oyunların nasıl bir evrim geçireceği ele alınmıştır. “*Oyuncu dijital varlıklar, günlük yaşamımızın bir parçası olacak. Sizinle birlikte diğer insanlarla aynı yerde olabilecekler.*” (The Future Of, 16:50-16:58) ifadesi, gerçek hayat ile sanal hayat arasındaki izlerin silikleşeceğini göstermektedir. Bu bağlamda da bireylerin oyun bağımlılığı artabilecek, ilişkileri zayıflayabilecektir. Sonuç olarak, oyunların geleceği ve etik problemler birlikte ele alındığında, teknolojinin gelişmesi ile birlikte bireylerin karşısına çıkabilecek olan yeni sorunlar ve fırsatların dikkatlice planlanması gerekmektedir. Oyun geliştiricileri, oyunlarını tasarlarken ve oyunlarını pazarlarken etik değerleri ve toplumsal problemleri göz önünde

bulundurulmalıdır. Oyuncular da oyunları kullanırken daha bilinçli ve daha sorumlu davranmalıdır.

Belgeselin bir diğer önemli bölümü, “Çizburgerler” başlığı altında geleceğe dair alternatif bir perspektif ele alınmaktadır. Bu bölümde, modern kültürdeki çizburger sevgisinden, çizburgerin küreselleşmesinden bahsedilmekle birlikte, aynı zamanda bu popüler yiyeceğin sağlık açısından olumsuz etkilerine de değinilmektedir. İnsanların sağlığını tehlikeye atan beslenme alışkanlıkları ve fast-food tüketimi konusundaki sorunlara vurgu yapılmaktadır. Bu olumsuz etkilerin önüne geçmek ve daha sağlıklı bir gelecek için bir çözüm olarak, YZ teknolojisi aracılığıyla üretilmiş olan molekül seviyesinde yetiştirilmiş kültür eti fikri öne çıkmaktadır.

Belgeselde bu fikir, aşağıdaki cümlelerle açıklanmaktadır:

Gelecekte eve çok geç saatte ve çok aç geliyorsunuz harika bir gece yaşamışsınız ve sizi tatmin edebilecek tek bir şey var, ‘Çizburger’. Ekmeğiniz, ketçapınız ve buzdolabından bir dilim peyniriniz hazır sadece köfteye ihtiyacınız var. Buzluktan çıkarmak yerine tezgaha bakıyorsunuz ve burada molekül seviyesinde yetiştirilmiş lezzetli hamburger köfteleri bulunuyor (The Future Of, 00:15-00:48).

Bu ifade, gelecekteki beslenme alışkanlıklarının ve teknolojik ilerlemelerin, bireylerin sağlığını korumak ve beslenmelerini daha sürdürülebilir hale getirmek için nasıl bir araç olabileceğini açıklamaktadır. Bu bağlamda, YZ teknolojisinin kullanımı, geleneksel yiyecek üretim tekniklerinin ötesinde daha etik ve sağlıklı bir beslenme geleceği oluşturabilme potansiyelini taşımaktadır. Bu durum, gıda ve sağlık alanında önemli etik ve sosyal sorumluluklar doğurabilecektir. İbn Haldun (2021), insanların beslenme şekli ya da alışkanlıkları ile insanların davranışları arasında bağlantılar kurmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde YZ'nin gelişmesi ile birlikte insanların yaşam biçimi değişebilecek ve değişen bu yaşam biçimi beslenme alışkanlıklarının da değişmesine yol açabilecektir. Bu bağlamda doğabilecek etik problemlerinde de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu etik problemlerden bazıları şunlardır: Sağlık ve güvenlik, sürdürülebilirlik, gıda adaleti, eşitsizlik ve istihdam, gıda etiketleme ve bilgi, toplum sağlığı ve beslenme eğitimi, insan ve hayvan hakları vb. Sağlık ve güvenlik açısından bakıldığında kültür eti benzeri ürünlerin bireyler tarafından tüketiminin ne kadar güvenli olduğu konusu problemlidir. Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında, geleneksel et üretim yöntemlerinin zaten tartışmalı olduğunun altı çizilmelidir. Çevresel sürdürülebilirlik açısından bakıldığında ise geleneksel et üretiminin etkilendiği görülmektedir. Molekül seviyesinde yetiştirilen etlerin, büyümesi, kaynak kullanımı ve karbon ayak izi açısından yaratabileceği etki göz önünde bulundurulmalıdır. Gıdanın üretimi, çevresel ve etik açıdan sürdürülebilir olmalıdır. Gıda adaleti, eşitsizlik ve istihdam açısından bakıldığında, gıda adaletinin sağlanması, geleneksel tarım ve geleneksel gıda üretimi sektöründe çalışan bireyler için bu tür yeni teknolojilerin yaygınlaşması iş kayıplarına sebep olabilecektir. Bu durum, iş gücüne yeniden eğitim

sağlama ve yeni iş olanakları yaratma sorumluluğunu doğurabilecektir. Etiketleme ve reklamcılık düzenlemeleri, tüketicilere ürün hakkında şeffaf bilgi sunma sorumluluğunu taşıyacaktır. Toplum sağlığı ve beslenme eğitimi konularına özel dikkat gerekebilecektir. Çünkü insanların bu yeni ürünü ne düzeyde tüketmeleri konusunda bilgilenmeleri önem taşıyabilecektir. Geleneksel et üretimi, etik sorunlar ve hayvan hakları bağlamında eleştirilere tabii olmuştur. Molekül seviyesinde yetiştirilen kültür etleri, hayvanlara yönelik bu etik sorunların bir kısmını çözebilecektir. Ancak bu yeni teknolojilerin, üretim süreçlerinin etik standartlara ve hayvan haklarına saygılı olması önem taşıyan konulardan olabilecektir. Sonuç olarak, molekül seviyesinde yetiştirilen kültür eti gibi yeni gıda ürünleri ve yeni teknolojilerin bireyler ve gezegen için fayda sağlama potansiyelini en iyi şekilde kullanmak için etik ve sosyal sorumlulukların gözetilmesi faydalı olabilecektir.

Belgeselde kültür eti üretiminin, geleneksel hayvancılık ve geleneksel tarıma göre daha fazla kaynak, enerji ve teknoloji gerektirebileceğinin de altı çizilmiştir. Özellikle “Budlight” gibi büyük ölçekli fabrikaların, yüksek teknoloji ve özel ekipmanlar gerektiren biyoreaktörler kullandığı belirtilmiştir. Bu biyoreaktörler, hücre kültürlerinin büyütülmesi ve et üretimi için gerekli olan proteinlerin üretilmesi için kullanılmaktadır. Biyoreaktör, “*Kontrollü koşullar altında organizmaların (mayalar, bakteriler veya hayvan hücreleri) yetiştirilmesi için kullanılan bir cihazdır. Endüstriyel süreçlerde ilaçlar, aşular veya antikörler üretmek için kullanılır. Ayrıca mısırın etanole dönüştürülmesi gibi hammaddelerin faydalı yan ürünlere dönüştürülmesinde de kullanılır.*” şeklinde tanımlanmaktadır (Reisfeld, 2023). Ancak belgeselde de değinildiği üzere, biyoreaktörlerin kullanımı, enerji tüketimi ve karbondioksit (CO₂) emisyonları gibi çevresel faktörleri de içermektedir. Büyük ölçekli kültür eti üretimi, enerji yoğun bir süreç olabileceğinden ötürü fosil yakıtların yanması nedeniyle CO₂ emisyonlarını artırabilir. Bu durumun, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik konularını gündeme getirebileceği öngörülebilir.

Bu nedenle, gelecekteki kültür eti üretimi maliyeti düşürebileceği gibi aynı zamanda çevresel etkilerini azaltmak için daha sürdürülebilir yöntemlere yönelik çalışmaların önünü açabilecektir. Enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, karbon ayak izinin azaltılması ve çevre dostu üretim süreçlerinin geliştirilmesi gibi çeşitli alanlarda yeniliklere gidilebilecektir.

Sonuç olarak, kültür eti üretimi maliyetli bir süreç olabileceği gibi enerji tüketimi ile karbondioksit emisyonları gibi çevresel etkileri de içerebilecektir. Bu nedenle, gelecekte kültür eti üretiminin hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından nasıl daha verimli ve etik bir şekilde gerçekleştirilebileceği üzerine yürütülen çalışmalar önem taşıyacaktır.

Belgeselin bir diğer bölümü “Ölümden Sonra Yaşam”da asıl vurgulanan nokta, gelecekte teknolojinin sunacağı fırsatlarla birlikte, ölümün ardında bırakılan insanlar için daha dayanılabilir ve sürdürülebilir çözümler üretmeye odaklanılmasıdır. Bu çözümler,

ölümden sonraki yaşam için tasarlanmakta veya tasarlanmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu bağlamda altı çizilen bir diğer önemli husus, ölen kişinin ardında fiziksel nesnelerin ötesinde bir “*dijital miras*” bıraktığıdır. Dijital malvarlığı kavramı, geleneksel malvarlığı tanımının ötesine geçerek, kişilerin sahip olduğu varlıkları tanımlamaktadır; bu varlıkların maddi bir değere sahip olup olmaması fark etmemektedir, önemli olan kişilerin bu varlıklara sanal ortamda sahip olmalarıdır. Bu kavram gelişen teknolojinin bir ürünüdür ve beraberinde bazı sorunları da getirmektedir. Örnek olarak, dijital mirasın mümkün olup olmadığı ve hakkında herhangi bir kanuni düzenlemenin yapılmamış olması verilebilir (Dinç, 2019).

Bu durum belgeselde şu şekilde açıklanmıştır:

Bugün sorun sadece bıraktığımız fiziksel şeylerde değil geride bıraktığımız kocaman bir dijital dünyada var. ‘Dijital miras.’ Her gün insanlar çok fazla miktarda dijital atık üretiyor. Bir araştırmaya göre, her birimiz her saniye 1.7 MB veri yaratıyoruz. Bunlar sadece sosyal medya hesaplarımız değil, internet aramalarımız, e-postalarımız, mesajlarımız, mesaj panolarına yazdıklarımız... İnternet, ölümden sonra bile çok büyük bir bilgi hazinesine sahip oluyor (The Future Of, 05:55-06:42).

Bu noktanın açıklanmasının nedeni, ölen kişilerin dijital dünyada bıraktığı verilerle, fiziksel yaşamdaki sevdiklerinin iletişim kurmalarını sağlamak için tasarlanan veya tasarlanacak çalışmalara dikkat çekmektir. Asıl amaç, sohbet robotları vasıtasıyla ölen kişilerle iletişim kurmayı mümkün kılmak ve yas sürecini hafifletmektir, bir anlamda “*ölüm sonrası dijital yaşam*” oluşturmaktır. Bu amaçla, ölen kişilerin sesleri ve görüntülerine benzeyen dijital karakterler oluşturulması hedeflenmektedir. Konuya örnek olarak, ölen kişinin hologram ile seslendirilmesi, görüntüsünün yansıtılması gibi yöntemler, “*Deepfake*” uygulaması verilmiştir. “*Deepfake teknolojisi, yüz manipülasyonunu yüksek gerçeklikle gerçekleştirmek için kullanılabilir.*” (Yu, Xia, Fei, & Lu, 2021).

Ancak bu gelişmenin beraberinde getirebileceği bazı potansiyel tehlikeler de bulunmaktadır. Bu durum belgeselde çeşitli şekillerde örneklendirilmiştir. Örneğin, teknoloji şirketleri, kendi kar amaçları doğrultusunda bu tür verileri istismar edebilirler. Örnek olarak, bir şirketin, ölen birinin verilerini kullanarak kişinin yaşarken ilgisini çekmeyen bir ürünün reklamını yapabileceği verilmiştir.

Belgeselde, verilerin DNA içinde depolanması ve ölen kişinin “*gübreleştirilmesi*” gibi fikirler de bu konu bağlamında tartışılmaktadır. Belgeselde geçen şu cümleler bu durumu açıklar niteliktedir: “*Boston merkezli bir şirket Wikipedia’nın bütün İngilizce platformunu DNA zincirlerinin içine depoladıklarını duyurdu. Günümüzdeki bilgisayarların köpeğimizin fotoğrafını göstermek için sıfırları ve birleri okuması gibi yarının bilgisayarları da DNA’daki verileri okuyabilecek. Bunların hepsi de dijital kimliklerimizi yaşayan organizmalarda saklayabilmemizi sağlayacak, bitkiler gibi*

organizmalarda.” (The Future Of, 17:27-17:53). Bu durum hem bitkiler bölümünden hareketle değinilen DNA depolaması ile hem de hemen hemen bütün bölümlerde vurgulanan “*sürdürülebilirlik*” ile benzerlik göstermektedir. Burada vurgulanan sürdürülebilirlik ise veri sürdürülebilirliğidir. Catalog adlı şirket, yaptığı duyuru ile Wikipedia’daki İngilizce bütün metinleri bir DNA’ya yüklemeyi başardığını açıklamıştır. Bu veri, yaklaşık 16 GB alan kaplamaktadır. Yükleme işlemi, oldukça büyük bir makine olan DNA yazıcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu teknolojinin, boyutu nedeniyle mevcut depolama birimlerini yakın vadede yerinden etmeyeceği düşünülse de teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler, gelecekte farklı kullanım alanlarına açılacağıni göstermektedir (Karacalı, 2019).

Bu tür uygulamaların etik ve hukuki boyutları da dikkate alınmalıdır. Anayasa’nın 22. maddesi, haberleşmenin gizliliğini temel bir hak olarak kabul etmektedir. Sosyal medya hesaplarından mesajlaşmanın oldukça yaygın bir durum olduğu göz önüne alındığında taraflardan birinin vefatı sonrasında, şifresinin mirasçılara geçmesi durumunda silinmemiş olan bu karşılıklı mesajlara taraflar dışındaki kişiler tarafından erişilmesi ve okunması olası hale gelebilir. Bu durumda, haberleşme gizliliği ihlali sorunu ortaya çıkabilecektir (Dinç, 2019). Örneğin, özel hayatın ihlali açısından bakıldığında, ölü bir kişinin verilerinin kullanılması, kişisel mahremiyetin ihlal edilmesine yol açabilecektir. Özellikle verilerin izinsiz kullanılması gibi bir durumun söz konusu olması ölen kişinin yakınları veya ailesi tarafından rahatsız edici bulunabilir. Kişinin yaşadığı süreç içerisinde böyle bir uygulamaya onay verip vermediği veya verme hakkını kimin nasıl temsil edeceği gibi sorunlar gündeme gelebilecektir. Yas sürecini hafifletmek amaçlansa bile, ölen kişi ile iletişime geçme girişimi, yas sürecini etkileyebilecektir. Hukuki açıdan bakıldığında kişisel verilerin kullanımı veya verilerin gizliliğinin yasalar ve düzenlemeler ile uyumlu olması önem taşıyan konulardan olabilecektir. Çünkü verilerin izinsiz kullanımı hukuki yaptırım gerektirebilecektir. Ölü bir kişinin dijital mirasının nasıl işleneceği miras hukuku ile ilgili olacaktır. Ölen kişinin varisleri, dijital mirasın yönetimi ve kullanımı konusunda yasal bir temele sahip olma fikrini göz önünde bulundurmalıdır. Ölen kişinin verilerinin ticari amaçlarla kullanılması, tüketici haklarını ihlal edebilir. Reklam veya pazarlama faaliyetlerinin, tüketici koruma yasalarıyla uyumlu olması önem taşıyacaktır. Bu etik ve hukuki sorunların çözümü, toplumun değerleri, yasal düzenlemeler ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişebilecektir. Bu sebeple, bu tarz uygulamaların geliştirilmesi ve kullanılması sırasında dikkatli bir şekilde düşünülmesi, etik ve hukuki boyutların göz önüne alınması önemlidir.

Planlanan teknolojiye YZ’den faydalanılacağı fikri kaçınılmazdır. Örneğin; hologramlar, YZ ile oluşturulan sohbet robotları vb. Ancak konunun transhümanizmle olan ilişkisinde benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Veri saklama teknolojisi açısından düşünüldüğünde, insan yaşamını ve potansiyelini nasıl dönüştürebileceği üzerine düşünülmesi, transhümanizm ile benzerlik göstermektedir. Her iki konu çeşitli etik problemleri içermektedir. Fakat kapsam açısından bakıldığında, transhümanizm insan vücudu veya zihni üzerinde doğrudan bir müdahaleyi içermektedir ayrıca insanları

biyolojik olarak geliştirmeyi amaçlamaktadır. Veri saklama teknolojileri ise verilerin depolanması veya erişimiyle ilgilidir. Veri saklama teknolojileri, mevcut bilgilerin daha iyi denetlenmesi veya korunması açısından daha hızlı uygulanabilirken, transhümanizm daha karmaşık ve uzun müdahaleleri gerektirebilir. Aralarındaki en önemli fark ise bu bölümde “Ölümden Sonra Yaşam”ın ele alınması transhümanizmin ise “ölümsüzlüğü” hedef almasıdır.

Belgeselin bir diğer bölümü “Spor”da asıl vurgulanan nokta, YZ, robot teknolojisi ve biyomühendislik ile gelecekte sporun bambaşka seviyelere taşınabileceği olmuştur. “*Sporcunun; uyku döngüsü, beslenmesi, hareketleri hepsi bir bilgisayara işlenecek ve tahmin yapan algoritmalar sporcunun vücudunun dijital bir kopyasını yaratabilir.*” (The Future Of 06:41-06:52) belgeselde geçen bu cümleden hareketle amaçlanan durumu açıklamak gerekirse asıl hedef, sporcuların sakatlıklarının önüne geçmek ya da sakatlıkların tedavisini hemen gerçekleştirebilmektir. Bu durumun ifade edildiği bir başka cümle ise şu şekildedir:

Sporcunun dijital ikizi en kısa sürede geri dönmesi için ne yapılması gerektiğini vücudun ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş halde tavsiye edebilir. Daha fazla dinlenme mi yoksa antrenman mı gerek? Daha fazla protein mi yoksa karbonhidrat mı? Sporcu tekrar yarışmalara döndüğünde dijital ikizi onun yanında kalır yeterli hesaplamayla sporcunun bir sonraki sakatlığını tahmin edebilir ve hatta bunu önleyebilir de (The Future Of, 06:53-07:18).

Bunların yanı sıra durumun olumsuz yönlerinin de altı çizilmiştir. Bu durumun örneği, dijital ikizin, sporcunun gelecek sezon performansının kötü olacağını söylemesi sonucunda kontratının yenilenemeyebileceği olarak belirtilmiştir. Bu durumun yanı sıra problemlerden bazıları şunlar olabilecektir; Bağımlılık riski, gizlilik endişeleri, beden stresi vb. Çünkü sporcular teknolojiye aşırı bağımlı hale gelebilirler. Sporcuların kişisel verilerinin kötüye kullanılması, sızdırılması gibi riskler bulunabilecektir. Teknoloji, sporcuların daha fazla veri ve performans talep etmesine neden olabilir. Bu durum ise beden stresine yol açabilme tehlikesi taşıyabilir.

Belgeselde dikkat çeken bir kavram “*teknolojik doping*” kavramıdır. Ne var ki, bu tarz bir uygulamanın gelişmesi teknolojik doping kavramını ortaya çıkarabilecektir. Spor alanında performansın artırılması veya iyileştirilmesi, yani ‘doping’, etik açıdan tartışmalı bir konudur. Sporun genel amacı tedavi etmek ise genellikle sorun teşkil etmez; ancak performansın aşırı şekilde artırılması, yani normallerin üzerine çıkılması yasaktır (Tarakçıoğlu & Doğan, 2013). Doping kullanımı, transhümanizmin insan performansını artırma hedefi açısından transhümanizme benzemektedir. Ancak, transhümanizm daha geniş bir bağlamda ele alındığında, insan doğasını temelde değiştirme potansiyeli taşır ve bu, çok daha derin etik ve felsefi soruları gündeme getirir.

Belgeselde altı çizilen bir diğer husus 2015 yılında Polonya’da bir hastaya domuzdan alınan ön çapraz bağın başarılı bir şekilde nakledildiği olmuştur. Bu bağlamda, doku

örneklerini laboratuvar ortamında oluşturulabilecek şekilde hayvanlardan ziyade gelecekteki teknolojilerle oluşturmak hedeflenmektedir. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: *“Bu dokular muhtemelen vahşi ya da esaret altındaki hayvanlardan alınmayacak. Tıpkı gelecekteki çizburgerleriniz gibi bir laboratuvar ortamında oluşturulmaları mümkün olacaktır.”* (The Future Of, 14:00-14:10). Bu tıbbi ilerlemenin altında yatan temel fikir, laboratuvarlarda doku ve organlar üreterek, vahşi doğada veya hayvanların esaret altında yaşadığı koşullarda bu malzemelerin toplanmasına gerek kalmadan tıbbi ihtiyaçları karşılayabilmektir. Bu, hem etik açıdan daha kabul edilebilir bir yaklaşımı temsil eder hem de hayvan haklarına duyarlılığı artırır. Ayrıca, bu tür bir teknoloji sayesinde organ nakli bekleyen hastaların daha hızlı ve uygun tedaviye erişebilmesi mümkün olabilir.

Özetle, spor alanında kullanılması planlanan bu teknolojinin hem faydalı hem de zararlı yönleri bulunmaktadır. Örneğin, bu teknolojinin maliyeti ve erişilebilirliği önemli bir konudur. Örneğin, sadece varlıklı sporcular veya ülkelerin bu teknolojiye erişmesi sporun daha fazla eşitsizlik ve adaletsizlik içermesine neden olabilir. Dolayısıyla, bu teknolojinin adil olarak erişilebilir olması gereklidir. Bu nedenle, planlanmakta olan bu teknolojinin dikkatle değerlendirilmesi ve yönetilmesi önem taşımaktadır.

Belgeselin “Sağlık” bölümü, bilim insanlarının sağlık hizmetlerini devrim niteliğinde değiştirebilecek teknolojiler üzerinde çalıştığı önemli bir konuyu vurgulamaktadır. Özellikle, *“Bilim insanları hastanın kendi hücrelerini kullanarak laboratuvar ortamında üç boyutlu olarak yeni organlar üretebileceğimizi umuyor.”* (The Future Of, 04:19-04:39) ifadesi, organ nakli bekleyen insanların sayısının artması ve bu talebi karşılamak için geliştirilen “organ basım” teknolojisine dikkat çekmektedir.

Bu teknolojinin, hastaların kendi hücrelerinden özel olarak tasarlanmış organların üretimini mümkün kılarak, organ nakli bekleyenler için büyük bir umut kaynağı olması planlanmaktadır. Belgeselde yer alan bir doktorun şu ifadesi, *“Çözüm şu, oraya ait dokuları aynı hastadan üretmek.”* (The Future Of, 04:35-04:39) bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu durum, her hastaya özel organlar üretebilme potansiyeli sunabileceği gibi doku reddi riskini azaltırken nakil sonrası için daha iyi bir uyum sağlayabilir.

Bu bağlamda, organ üretimi ve hücre biyoteknolojisi, belgeselin önceki bölümlerinde vurgulanan hücre üretme teknolojileri ile benzerlik göstermektedir. Hem sağlıkta hem de gıda üretiminde, hücreleri kullanarak özelleştirilmiş ürünlerin üretimi giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Bu teknolojiler, biyomedikal alanında büyük bir potansiyele sahip olabilir, hastaların yaşam kalitesini artırabilir, tedavi süreçlerini iyileştirebilir ve sağlık hizmetlerini daha erişilebilir kılabilir.

Bunların yanı sıra, uzuv yenileme hakkında geliştirilmesi planlanan teknolojilere yer verilmiş ve konunun etik problemleri de mercek altına alınmıştır. Bu durum, *“Bazı işler daha yoğun ve zahmetli çalışma gerektirdiğinden şirketler bu vücut yenilemelerini yapmanızı zorunlu tutabilir, geçiminiz buna bağlı olabilir. Mesela pilotlar ve cerrahlar*

biyolojik olarak değiştirilip daha uzun süre uyumadan çalışabilir. Bir patron bedeninizi yenilemenin parasını verirse o parçanızın sahibi kim olur?” (The Future Of, 10:24-10:44) şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, doğabilecek etik problemlere de kısmi olarak yer verilmiştir. Özellikle yaşanabilecek eşitsizliklerin altı çizilmiştir.

Konunun etik problemleri ele alınacak olursa, kişisel özgürlük ve istismar açısından, teknolojinin ilerlemesi, insanların kendi vücutlarını yenileme veya geliştirme yeteneğini artırabilecektir. Ancak bu durum, kişisel özgürlüğün ve rızanın önemini de artırabilecektir. Örneğin, bir işveren veya hükümet, kişinin vücudunu yenilemesini veya biyolojik olarak değiştirmesini zorunlu kılarca, bu kişisel özgürlüğe müdahale edebilir ve istismara yol açabilir. Eşitsizlik ve erişim açısından, uzuv yenileme teknolojilerinin geliştirilmesi, bu teknolojilere erişimi olanlar ile olmayanlar arasında büyük eşitsizliklere yol açabilir. Sadece zengin insanlar veya güçlü şirketler bu tür yenilemeleri yaparsa başka bir kesim bu doğrultuda eşitsizliğe maruz kalabilecektir. Bu durum, toplumsal bir adaletsizlik kaynağı olabilir. Mülkiyet hakkı açısından, bir kişi vücudunu yenilerse, bu yenilenmiş uzuv veya organ kimin malı olur? Bu durum belgeselde de ifade edildiği üzere, mülkiyet hakkıyla ilgili karmaşık bir sorun yaratır. Bazı işler daha uzun saatler çalışmayı gerektirebilir ve bu nedenle işverenler çalışanlarını biyolojik olarak geliştirmeye zorlayabilir. Bu, iş gücü etiği ve işyeri ilişkileri açısından sorunlu bir durum yaratabilir. İşçilerin insan hakları ve sağlık konusundaki haklarının da değerlendirilmesi gerekebilecektir. Uzuv yenileme teknolojilerinin uzun vadeli sağlık etkileri ve güvenliği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. İnsan bedeninin algılanışı ve ölümün ertelenmesi fikri bu doğrultuda ele alınması gereken bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartezyen felsefe ve Antik Yunan'dan itibaren beden, tartışmalara konu olmuştur. Örneğin Descartes (1942, s. 113), “*Ben ne insan vücudu denen şu uzuvlar topluluğu, ne de bütün bu uzuvlara işlemiş ve yayılmış ince bir hava, ne bir yel, bir soluk, bir buğu ve ne de tasavvur ve tahayyül edebileceğim şeylerin hiçbirisiyim...*” derken ruhun beden karşısındaki önemine vurgu yaparak bedeni aşağılamıştır. Ona göre, insan uzuvlar kümesi değildir. Bu bağlamda da zihin ve beden arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, insanın özü, bedenden ziyade düşüncededir. Breton (2019, s. 9), *Bedene Veda* kitabında Descartes'ın “*Ben insan bedeni denen o uzuvlar kümesi olamam.*” sözüyle başlamıştır ve meseleyi Platon'a kadar götürmüştür. Yazar, Platon'un “*Beden ruhun mezarıdır.*” sözüne de yer vermiştir. Beden, Platon'un düşüncesinde bozulan, çürüyen maddi bir varlıktır. Ona göre, aslolan şey beden değil zihindir. Breton, bu noktadan hareketle, insanın modern çağda Descartes'e Platon'a bağlı olduğuna ve saf zihne dönüşen varlıklara vurgu yapmıştır. Platoncu ve Descartesçi düşünceye göre bizler, bedenimizden kurtulmaya, bedenimizi aşmaya ve saf bir zihne dönüşmeye çalışıyoruz. Bedeni, kirli, bozulan, çürüyen, aşağılık bir şey olarak görüyoruz. Modern çağ itibarıyla ölüm engellenebilir veya yenilmesi gereken bir şey olarak görülmektedir. Modern çağ ile insan ve insan bedeni bir makineye dönüşmüş durumdadır. İnsanın ve bedeninin bu tarzda algılanması, beraberinde ölümün de mekanik algılanışını getirmiştir (Şenses, 2019). Dolayısıyla, bu teknolojilerin kullanımı sırasında ortaya çıkabilecek riskler ve komplikasyonlar, etik bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu durumdan kim sorumludur ve

bu riskleri kim yönetmelidir? Toplumun etik değerleri ve normları, uzuv yenileme teknolojilerinin kabul edilme şeklini etkileyebilir. Kimi toplumlar bu tür teknolojileri daha kolay kabul ederken, kimi toplumlar daha fazla çekinceli olabilir.

Hipokrat’a göre, “*Hastalık yoktur, hasta vardır.*” (Uğurlu, 1997). Fakat modern çağda bu durum, “*Hasta yoktur, hastalık vardır.*”a dönüşmüştür. Bu dönüşüm modern bilim ve teknoloji ile gerçekleşmiştir. Son gelinecek aşama “transhümanizm” olabilecektir. Transhümanizm, yalnızca yaşlanmayı, hastalıkları, ölümü ortadan kaldırmakla değil çok daha fazlasını gerçekleştirmeyle ilgilidir. Bu doğrultuda da yeni bilimsel gelişmelerle birlikte zihinsel ve fiziksel olarak bütün sınırları aşmak amaçlanmaktadır.

Sonuç olarak, uzuv yenileme teknolojileri gibi gelişmeler etik olarak karmaşık birçok sorunu beraberinde getirebilecektir. Bu sorunlar, bireylerin kişisel özgürlükleri, toplumsal eşitsizlik, mülkiyet hakları, iş gücü etiği, sağlık ve güvenlik gibi birçok açıdan ele alınmalı ve dengeli bir şekilde çözümlenmelidir. Etik açıdan sorumluluk taşıyan kişiler ve kurumlar, bu teknolojilerin gelişimini ve kullanımını denetlemeli ve toplumun genel çıkarlarını korumalıdır.

Özetle, bu bölüm, sağlık alanındaki hücre tabanlı teknolojilerin ve özelleştirilmiş organ üretiminin gelecekteki önemini vurgulamakta ve bu teknolojilerin hem tıbbi hem de etik açıdan nasıl ele alınması gerektiği konusunda düşündürücü soruları gündeme getirmektedir.

Belgeselin bir diğer bölümü, “Kulaklıklar”da vurgulanan konu, gelecekte kulaklıkların sadece müzik dinlemek için değil, insan vücudunu dinlemek ve belirli sağlık durumlarını izlemek için nasıl kullanılabilirliği. Bu bölümde, elektroencefalografi (EEG) adı verilen bir testin kulaklıklar aracılığıyla yapılabilmesi ve bu sayede uyku bozuklukları gibi birçok durumun tespit edilebilmesinin mümkün hale gelebileceği vurgulanmaktadır. Bu noktada, birkaç şirketin bu alanda çalıştığı ve geliştirdiği akıllı kulaklıklara dikkat çekilmiştir. Örnek olarak, “Neurable” adlı yenilikçi bir şirketin kulaklık yastıklarına EEG alıcıları yerleştirerek akıllı kulaklıklar geliştirdiği belirtilmiştir. Bu akıllı kulaklıklar, beyin dalgalarını izleyebilir ve odaklanma düzeyini ölçebilirler. Bu sayede kullanıcıların dikkat sürelerinin izlenmesi ve ne zaman bir mola vermeleri gerektiğini belirlemenin mümkün olabilmesi hedeflenmektedir. Özellikle çalışma veya öğrenme süreçlerinde, bu tür akıllı kulaklıkların kişilerin verimliliğini artırmalarına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Bu teknolojinin etik problemlerine de kısmi olarak yer verilmiştir. Bu durum ise şu ifadelerle özetlenebilir:

Eğer kulaklıklar nasıl hissettiğinizi bilirse odaklanmanıza yardımdan çok daha fazlasını yapabilir. Nereye gittiğinizi, nasıl hissettiğinizi vs bilen kulaklıklar. Bütün bu veriler kahinliğe odaklı bir şirketin elinde olabilir ve mahremiyetiniz onların önceliği de olmayabilir. Zaten çok kişiselleşmiş

reklamlarınızın ne kadar kişisel hale gelebileceğini düşünün (The Future Of, 08:25-10:25).

Bu doğrultuda, şirketlerin veri ihlali yapması veya kişilerin mahremiyetinin önemsenmemesi gibi etik problemlerin ortaya çıkabileceği söylenebilir. Aynı zamanda bu yeni teknolojilerin kullanımı, sıkı regülasyon ve denetim gerektirebilirler. Kamu politikalarının ve yasaların bu tür teknolojileri nasıl düzenleyeceği ve kullanıcıları nasıl koruyacağı önemlidir.

“Kulaklıklar, seyahat etme şeklimizi değiştirecek. Dilini bilmediğiniz bir ülkeye gittiğinizi ve etrafınızda olan biten her şeyi anladığınızı düşünün ve neden sadece insanlarla sınırlı kalalım ya bu teknoloji hayvanları da anlamamızı sağlarsa. Tasarlanan teknoloji, köpeğiniz havladığında sesi tercüme edebilecek.” (The Future Of, 13:52-14:09).

Dil tercümelerini kolaylaştırma açısından faydalı olması planlanan bu teknolojinin hayvanları tercüme etmek için kullanılması belirli etik problemleri içerebilecektir. Belgeselin “Köpekler” bölümünü incelerken bu etik problemlere değinmiştik (Hayvan hakları, bilinç, duygusal yaşam ve mahremiyet vb.).

Akdeniz (2018), insanların kulaklık kullanımına yükledikleri anlam üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonunda insanların, daha çok çevreden izole olmak, vakit geçirmek, duygu durumunu yükseltmek gibi amaçlarla kulaklık kullanıldığı sonucuna varmıştır. Bu durumda söylenebilir ki, gelişen teknolojiler ile kulaklığın kullanım amaçları da değişebilecektir.

Sonuç olarak, bahsedilen teknoloji, belgeseldeki “Spor ve Sağlık” bölümleriyle benzer noktalara sahiptir ve bu benzerlikler, YZ ve gelişen teknolojinin sağlık ve insan vücuduyla ilişkili alanlarda nasıl bir dönüşüm yaratabileceğini vurgulamaktadır. Gelişen teknolojilerin toplum üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilecektir.

Bu başlık altında incelenen her bölüm, kendi içerisinde bir dizi etik problem içermektedir. Bu etik problemler, insan yaşamında hızla değişen teknolojilerin getirebileceği yeniliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu yeniliklerin, gelecekte insan yaşamına etkileri ve sonuçları, bu başlık altında ele alınmaya çalışılmış ve çeşitli düşünürlerin görüşleriyle değerlendirilmiştir.

Sürdürülebilirlik, veri saklama teknolojilerine yapılan vurguların, geleceğin tasavvurunda ne kadar etkili olduğu göze çarpan noktalardandır. Spor bölümünde, hedeflenen doku üretimi teknolojisi “Çizburgerler ve Sağlık” bölümlerindeki doku üretimi teknolojileri ile benzerlikler taşımaktadır. Bu teknolojilerin, farklı amaçlar için kullanılması amaçlansa da, her üç bölümde de hücre üretme teknolojisine vurgu yapılmıştır. İnsan sağlığını ve yaşam kalitesini artırmak için kullanılacak potansiyel teknolojilerin etik ve hukuki açıdan değerlendirilmesi gerekliliği göze çarpan noktalardan olmuştur.

Ayrıca, belgeselde dikkat çeken ortak bir tema, DNA’da veri saklama işlemidir. Sağlık, çevre ve ölümden sonra yaşam açısından düşünüldüğünde gelecek için tasarlanan teknolojilerin insanların hayatını kolaylaştırmak amacıyla planlandığı söylenebilir.

Sonuç

YZ ve transhümanizm kavramlarını merkeze alarak incelenen belgesel üzerinden yürütülen bu tartışmadan hareketle şu sonuçlara ulaşılabileceği öne sürülebilir: Gelecek için tasarlanan teknolojilerin birçoğunun kökeni YZ’ye dayanmaktadır. Dolaylı yoldan da transhümanizm akımı ile ilişki içerisinde bulunan teknolojilerin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle DNA ile veri depolamak, sürdürülebilirlik, hücre üretme teknolojileri YZ bağlamında gelecek için tasarlanan teknolojilerin hedeflerindedir. Bu hedeflerin ve belgesel bağlamında analiz edilen teknolojilerin hepsinde dikkat edilmesi gereken unsurun etik ve hukuki ihlaller olduğu dikkat çekmiştir. Belgeselde özellikle, YZ’nin büyük bir çoğunlukla olumlu ve hayatımızı kolaylaştırabilecek yönlerine vurgu yapılmış olup olumsuz noktaları da yer yer eleştiriye tutulmuştur. Bu eleştirilerden ve belgeselde yapılmayan eleştirilerden hareketle YZ’nin etik ve hukuki boyutunun çoğunlukla ihmal edildiği sonucuna varılmıştır.

Gelecek adına tasarlanan bu teknolojilerin taşıdığı başka tehlikelerde bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri ise eşitsizlik ve işsizlik tehlikeleridir. Çünkü gelişen bu teknolojilere ulaşım imkanı açısından bakıldığında sınıflar arasındaki uçurum büyüyebilir. Dolayısıyla da eşitsizliğin artabileceğini söylemek mümkün hale gelmektedir. Diğer bir açıdan, gelişen teknolojiler sayesinde birçok işi YZ teknolojileri ile gerçekleştirmek mümkün olabilecektir. Bu durum ise işsizliğin artmasına sebep olabilecektir. Dikkat çeken önemli bir nokta ise veri ihlalleri konusu olmuştur. Belgeselde bu konuya değinilmiş olsa dahi konunun geniş bir şekilde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Çünkü YZ teknolojilerinin gelişmesi ile kişisel verilerin ihlal edilme tehlikesi büyük önem taşıyacaktır. Bu teknolojiler tasarlanırken mercek altına alınması gereken konuların, etik ve hukuki ihmaller, işsizlik, eşitsizlik ve veri ihlalleri gibi konular olduğu sonucuna varılmıştır.

İnsan bedeninden çok makinelere güvenmek gelecek adına korkutan bir durumdur. Çünkü modern çağ itibarıyla bedenin kendisine dair büyük olumsuzlamaların gerçekleştirilmeye başladığı bilinmektedir. İnsan uzuvları neredeyse bir makine gibi takılıp sökülebilir, tamir edilebilir bir makineye dönüşmektedir. Özetle, “Siborg (Cyborg)”laşma sürecinin içerisindeyiz. Bu nedenle YZ ve transhümanizm birleşmesi açısından, toplumun dikkatle ele alınması, alanda yapılan eleştirilerin dikkatle incelenmesi, konu hakkında uygulama ya da düzenlemelerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ağraş, S., Yıldız, A., & Aktürk, E. (2020). Akıllı Turizmin Türkiye'deki Büyük Şehirlerde Uygulanabilirliği: İstanbul Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 11 (21), 207-231.
- Akdeniz, A. A. (2018). Kulaklık ile Müzik Dinleme Pratiklerinde Anlam. *UTAK Ulusal Tasarım Araştırmaları Konferansı* (s. 345-358). Ankara, Türkiye: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kültür ve Kongre Merkezi.
- Arslan, H. (2016). *Twitmania, Etnomania, Şiddetmania: Gezi, 17 Aralık, Kürtçü Holiganizm ve Memleket*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi* , 11 (1), 71-88.
- Baltacı, A. M., & Arslan, M. (2020). Bitki Islahında Crispr/CAS9 Uygulamaları. *Erciyes Tarım ve Hayvan Bilimleri Dergisi* , 3 (2), 32-40.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Breton, D. L. (2019). *Bedene Veda*. (A. U. Kılıç, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Dağ, A. (2022). *İnsansız Dünya: Transhümanizm*. İstanbul: KE TE BE.
- Descartes. (1942). *Metafizik Düşünceler*. (M. Karasan, Çev.) Ankara: MEB Kültür Yayınları.
- Diñç, Y. M. (2019). Ölümünden Sonra Sosyal Medya Hesaplarının Hukuki Akıbeti: Dijital Miras. *TBB Dergisi* (142), 273-287.
- Ersöz, B. (2020). Yeni Nesil Web Paradigması: Web 4.0. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi* , 1 (2), 58-65.
- Haldun, İ. (2021). *Mukaddime: Evrensel Tarihe ve Toplum Bilimlerine Giriş*. (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Timaş.
- Han, B.-C. (2017). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul : Metis Yayınları.
- Huizinga, J. (2022). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul, 2022: Ayrıntı.

Karacalı, A. (2019, 06 29). *ABD’li Şirket Catalog, 16 GB’lık Wikipedia Verisini DNA’ya Yerleştirmeyi Başardı.* 08 23, 2023 tarihinde webTekno: <https://www.webtekno.com/abd-li-sirket-catalog-16-gb-lik-wikipedia-verisini-dna-ya-yerlestirmeyi-basardi-h71518.html> adresinden alındı.

Morris, F. (Yöneten). (2022). *The Tinder Swindler* [Sinema Filmi].

Olgun, H. (2020). Batı Felsefesinde Hayvanın Ahlâkî Statüsü: Francione’nin Abolisyonizmi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* , 15 (25), 3916-3948.

Orwell, G. (2018). *1984.* (C. Üster, Çev.) İstanbul: Can Yayınları - Dünya Klasikleri Dizisi.

Özcan, B. (2023, 06 8). *Sanal gerçekliğin geleceği, Apple Vision Pro hakkındaki düşüncelerim.* 08 10, 2023 tarihinde Barış Özcan: <https://barisozcan.com/sanal-gercekligin-gelecegi-apple-vision-pro-hakkindaki-dusuncelerim/> adresinden alındı.

Reisfeld, B. (2023). *Bioreactors.* 08 23, 2023 tarihinde Intro to Chemical and Biological Engr: <https://www.engr.colostate.edu/CBE101/topics/bioreactors.html#what-is-a-bioreactor> adresinden alındı.

Simmel, G. (2021). *Modern Kültürde Çatışma.* (T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı, & E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenses, M. (2019). Sinema ve Hastalık: İktidar, Hasta Rolü, ve Hastalık Süreci Açısından The Doctor ve Wit Filmlerinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 12 (63), 702-707.

Tarakçıoğlu, S., & Doğan, B. (2013). Spor Etiği Bağlamında Gen Dopingi. *Spor Bilimleri Dergisi* , 24 (1), 45-54.

The Future Of (Gelecekte). (2022, 06 21). https://www.imdb.com/title/tt19895946/?ref_=fn_al_tt_5 . ABD: Netflix.

Uğurlu, M. C. (1997). Hipokrat. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* , 50 (2), 67-78.

Üstündağ, A. (2022). Çocukların Sosyal Medya, Akıllı Telefon ve Oyun. *Bağımlılık Dergisi* , 23 (3), 316-326.

Weinberger, M. (2022). What Is Metaverse?—A Definition Based on Qualitative. *Future Internet* , 14 (11), 1-16.

Yang, L., Park, D., & Qin, Z. (2021). Material Function of Mycelium-Based Bio-Composite: A Review. *Frontiers in Materials* , 8, 1-17.

Yu, P., Xia, Z., Fei, J., & Lu, Y. (2021). A Survey on Deepfake Video Detection. *IET Biometrics* , 10 (6), 607-624.

International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.15>

Volume 7/3

2023 p. 256-280

İSLAM GELENEĞİNDE RÜYA KAVRAMI

THE CONCEPT OF “DREAM” IN ISLAMIC TRADITION

Melahat BEKİ*

ÖZ

Rüya kavramı, birçok dini geleneğe, bâtinî ve mistik bir öge olarak yer almıştır. Çoğu zaman, günlük hadiselerin bilinçaltından yansıdığı rüyalarla karşılaşılma birlikte manevi nitelikli, haberci ve müjdecî rüyalar da sadece havasın değil avamın da karşılaştığı bir mistik unsur olmuştur. İslam geleneğinde rüya kavramı büyük bir öneme haizdir. Özellikle Kur'an'da geçen, peygamberlerin gördüğü rüyalar ile Hz. Muhammed'in vahiy cümlesinden gördüğü rüyalar ve sadık rüyaya atfettiği önem, dikkate değerdir. Nübüvvetin ilk başlangıcının rüya ile olması ve Hz. Peygamberin sadık rüyaya verdiği önem nedeniyle, İslam geleneğinde rüya olgusunun, modern dünyada anlaşılan bilinçaltının yahut günlük olayların yansımalarının aksine, metafizik bir boyutu olduğuna inanılmıştır. Yine Kuran-ı Kerim'de rüya bahsi dikkate değerdir. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmesinin istenildiği kıssaya ilaveten Hz. Yusuf'un 'rabbim rüyamı gerçekleştirdi' diyerek birçok bâtinî tefsire konu olan rüyasının anlatıldığı Yusuf suresinde geçen ayetler, rüyaya İslam geleneğinde verilen önemin temel unsurlarındandır. Rüya kavramının İslam geleneğinde yerini anlamak için hiç şüphesiz öncelikle Kur'an-ı Kerim'e başvurmak, rüya kavramının burada nasıl anlaşıldığını özellikle tefsirlerde nasıl yorumlandığını görmek ve ikinci öneme haiz unsur olarak da hadis külliyyatında rüya kavramına verilen öneme dair örneklerden bir kaçını ele alarak aslında kapsamı kitaplar konusu olabilecek bu çalışmayı, bir makale bağlamında ufak çapta da olsa örneklerle izah etmeye çalışmak, genel bir özet ve ipucu noktalarını sunmak hedefimizdir. İslam geleneğinin manevi boyutunun özellikle işârî tefsirlere yansıyan bâtinî yorumlarının yer aldığı bir ana hat ve kaynak olarak Tasavvuf kültüründe rüya kavramının nasıl ele alınarak işlendiği, nasıl bir ehemmiyet arz ettiği ve metafizik bağlamda insan-ı kâmil olma yolundaki seyr-i sulûk erbabı için rüyaların nasıl birer manevi sürece işaret ettikleri gibi konulara değinmek de hiç şüphesiz elzemdir. Tasavvufta rüya kavramı örneğin İbnü'l-Arabi gibi vahdet-i vücud düşüncesini ortaya koyan büyük bir sûfi tarafından neredeyse tamamen ontolojik olarak ele alınmış, 'âlemin bir rüya olduğu ve nefsin fenâsı yani manevi ölümüyle yahut gerçek ölümle bu aslında rüya olan âlemden hakikat âlemine uyanılabileceği' görüşü ortaya konmuştur. Onun bu ontolojik görüşünü makalemizde altını çizerek kısaca izah etmeye çalıştık ve özellikle rüya bahsini konu aldığı Füsûsu'l Hikem

* Dr., Araştırmacı, E-mail: melahatbeki@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6226-4317, İstanbul, Türkiye.

kitabının Yusuf Fass'ında aktardığı düşüncelere çalışmamızın kapsamının elverdiği ölçüde yer vermeye çalıştık. Öte yandan elbette tasavvuf geleneğinde rüyaya önem veren ve yorumlayan sadece İbnü'l-Arabi değildir. Hemen hemen tüm tarikat ekollerinin ilk büyük üstatları ve müşitleri rüya konusuna büyük ehemmiyet vermiş ve sâliklerin manevi gelişmelerini rüyalarının aktarımlarındaki ipuçlarından izledikleri gibi sadık rüyaları da bir nevi keşif cinsinden görerek büyük ehemmiyetle ele almışlardır. Nitekim rüya âleminde Hz. Peygamberle görüşüp ondan hadis nakleden sûfiler dahi mevcuttur. Hal böyle olunca, İslam geleneğinde rüya konusuna dair bir çalışma yaparken her ne kadar sınırları bu makalenin hudutlarını aşsa da tasavvuf geleneğinde rüyaya değinmemek imkansızdır. Bu bağlamda ilk olarak bu çalışmamızda "rüya" kavramına hem İslam dininin temel kaynakları tarafından hem de Tasavvuf geleneğinde nasıl yaklaşıldığına kısaca değinmeye çalıştık. Kuran-ı Kerim'de ve hadislerde değinilen ve özel bir yeri olan rüya kavramı, tasavvuf geleneğinde de önemli bir konuma sahiptir. Sadece manevi bir bilgi kaynağı olarak değil aynı zamanda ontolojik açıdan bir varlık görüşü olarak özellikle vahdet-i vücud düşüncesinde, rüya kavramı, gerçekliğin hakikatine dair hem önemli bir sembol hem de hakikate dair önemli bir veridir. Bu çalışmanın amacı, İslam geleneğinde rüya kavramının naslarda ve özellikle tasavvuf geleneğinde nasıl ele alındığına, vahdet-i vücud düşünce sisteminde nasıl anlaşıldığına dair kısa bir özet sunmak ve ipuçları vermektir.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Rüya, Vahiy, Hadis, Vahdet-i Vücûd*

ABSTRACT

The concept of dream has been included in many religious traditions as a superstitious and mystical element. Most of the time, although dreams are encountered in which daily events are reflected subconsciously; dreams of a spiritual nature, messenger and herald have also been a mystical element encountered not only by the weather but also by the commoners. In the Islamic tradition, the concept of dreams has a great importance. Especially noteworthy are the dreams of the prophets mentioned in the Qur'an and the dreams that the Prophet Muhammad saw from the sentence of revelation and the importance he attributed to the faithful dream. The fact that the first beginning of the nubwwah was with the dream and the importance that the Prophet Muhammad gave to the faithful dream was believed to be a metaphysical dimension to the dream in the Islamic tradition, in contrast to the subconscious or the reflections of daily events understood in the modern world. Again, the mention of dreams in the Qur'an is noteworthy. In addition to the story in which Abraham was asked to sacrifice his son Ishmael, Hazrat Abraham. The verses in Surah Yusuf, in which Yusuf's dream, which is the subject of many western commentaries, is narrated by saying 'my lord has fulfilled my dream', constitute the basic elements of the importance given to the dream in the Islamic tradition. In order to understand the place of the concept of dream in the Islamic tradition, it is undoubtedly necessary to first refer to nassa, that is, the Holy Qur'an, to see how the concept of dream is understood here, especially in tafsirs, and as a second important element, to consider a few examples of the importance given to the concept of dream in the hadith corpus; In fact, it is our goal to try to explain this study, the scope of which may be the subject of books, with examples, even if it is on a small scale in the context of an article, and to present a general summary and clue points. As an outline and source where the spiritual dimension of the Islamic tradition is especially reflected in the western interpretations reflected in the Islamic tafsirs, how the concept of dream is handled and processed in Sufi culture, how it is important and

for the navigational suluk men on the way to becoming human beings in the metaphysical context It is undoubtedly essential to address issues such as how dreams point to spiritual processes. In Sufism, the concept of dream was handled almost entirely ontologically by a great Sufi such as Ibn al-Arabi, who put forward the idea of the Oneness of being and the view that the world is a dream and that the evil of the soul, that is, the spiritual death, or the real death, can be awakened from the world that is actually a dream. We had to refer to this ontological view of his in a few sentences in our article, because because of the volume of our article, we have relegated this subject, which should be explained and interpreted by books, to another article. On the other hand, of course, it is not only Ibn al-Arabi who attaches importance to and interprets the dream in the Sufi tradition. The first great masters and mentors of almost all the sect schools attached great importance to the subject of dreams and just as they watched the spiritual development of the followers from the clues in the transmissions of their dreams, they also treated faithful dreams with great importance by seeing them in a kind of discovery way. As a matter of fact, there are even Sufis in the dream world who meet the Prophet and narrate hadiths from him. That being the case, while making a study on the subject of dreams in the Islamic tradition, it is impossible not to mention the dream in the Sufi tradition, although its limits exceed the limits of this article. As a matter of fact, considering this inevitable situation, we have tried to touch on the subject of Sufi dreams enough to offer a general impression and clues in this study where we have discussed the concept of dreams. In this context, firstly, in this study; We wanted to briefly touch on how the concept of "dream" is approached both by the basic sources of the Islamic religion and in the Sufi tradition. The concept of dreaming, which is mentioned in the Holy Qur'an and hadiths and is a special one, also has an important position in the Sufi tradition. Not only as a source of spiritual knowledge, but also as a view of being from an ontological point of view, especially in the idea of the revelation, the concept of the dream is both an important symbol of the truth of reality and an important data on the truth. The aim of this study is to provide a brief summary and give clues about how the concept of dreams is understood in the Islamic tradition.

Key Words: *Sufism, Dream, Revelation, Hadith, Oneness Of Being*

Giriş

İslam geleneğinde rüya, özellikle vahiy ile ilişkilendirildiği nokta itibariyle çok büyük öneme haiz bir metafizik olgudur.

“Salih ve sadık rüya vahiy cümlesindedir”¹

Hz. Muhamed (s.a.v)’e ait bu hadis, İslam tarihi boyunca, ‘rüya’ konusunun neden en çok merak edilen ve sırrı çözülmek istenen konularından biri olduğuna dair önemli ipuçları içermektedir.

Kur’an ve sünnetde de rüya konusu dikkat çekici bir şekilde kendine yer bulmuştur. Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette Hz. İbrahim’in, Hz. Yusuf’un ve Mısır hükümdarının, zindandaki sıradan bir insanın gördüğü rüyalardan söz edilmektedir. Yine Kur’an’da Hz.

¹ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih’ul Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1401/1981), “Tabir”,1,5; Müslim b. Haccac El-Kuşeyri, “*Sahih’ul Müslim*” (İstanbul: Çağrı Yayınları,1401/1981), “Rüya”,3,9; Ebu Davud Süleyman b. El-Eşas El-Ezdi, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1401/1981), “Salat”,148; “Edeb” 88.

Peygamber'in gördüğü bir rüyanın Allah tarafından doğru çıkarıldığı açıklanmaktadır. Hadislere bakıldığında ise rüyanın insanın manevi boyutuyla olan ilgisinin belirtildiği görülmektedir. Rasulullah'a rüyayı sâdika şeklinde gelen ilk vahiy; uykuda iken inmiştir. Ve bu tür rüya kâbilinden olan vahyin inişi altı ay devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in sahih hadislerinde müminin gördüğü sadık rüyayı 'nübüvvetin kırk altı cüzünden biri'² olarak ifade etmesi de özellikle Müslümanlar için rüyanın ehemmiyetine dâir açık bir kârîne oluşturmuştur.

Zikrettiğimiz bu hakikatler, Müslüman zihinlerde 'rüya'yı anlamlandırma ve onunla kurulan ilişkiyi yorumlama gayretlerine yol açmıştır. Bu noktadan hareketle biz de bu çalışmamızda 'rüya'nın anlamı, mahiyeti üzerinde durarak, başta Kur'an-ı Kerim ve sünnet olmak üzere, dini kaynaklarda rüyaya dair verilen izahatları ele aldık. Ve bunların İslam âlimleri tarafından, bilhassa 'rüya'nın mahiyeti üzerinde en çok duran ve en geniş açıklamalarda bulunarak zengin bir literatür ortaya çıkaran ehl-i tasavvuf açısından nasıl yorumlandığını inceledik.

Ancak, 'rüya'nın İslam kaynaklarında nasıl ele alındığına değinmeden önce, geçmiş toplumlarda nasıl iz bıraktığına, psikolojik, metafizik açıdan nasıl tanımlandığına kısaca değinmek istiyoruz.

İnsanın uyku halinde gördüğü rüyalarından bazıları, çoğunlukla bilimsel verilerle izah edilemeyen ancak dinlerin metafizik yaklaşımı ve çeşitli kültürlerin sembolik yorumları sayesinde biraz aydınlatılabilen gizemli olaylardır. Tarih boyunca insanoğlu rüyalarla ilgilenmiş onları yorumlama çabası içinde olmuştur. İlk dönem kültürlerinde rüyadaki gerçeklik uyanıklık halindeki gerçeklik kadar önemsenmiş hatta rüya tabiri, Eski Mısırlular, Bâbilliler ve Asurlular'da bir gelenek halini almıştır. Eski dönemlerde rüya yorumu kâhinlerin ve büyücülerin ellerine bırakılırken Kitâb-ı Mukaddes'in de içinde bulunduğu birçok Ortadoğu ve Asya kaynaklı metinde kehanet içeren rüyalar dikkatle yorumlanmaya çalışılmıştır.³

'Rüya' kelimesi Arapça kökenli bir isimdir ve çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Rüyanın uyku halinde, bir kişinin zihninden geçen hayâller dizisi olarak da tanımlandığına rastlanır.⁴ Bazı tanımlarda ise rüyanın uyku halinde kişinin bir gerçekliği, olayı görmesi durumu ele alınmıştır.⁵ Uykuyu insan ruhunun manevi âlemde yolculuğu ve rüyayı da bu yolculuk sırasında kişinin kendi zihnine akseden şekil ve suretleri görmesi olarak yorumlayanlardan biri olan İbn-i Haldun ise, rüyayı ruhâni bir olgu kabul etmiştir.⁶

Rüyayı metafizik bir olgu olarak değerlendirenler arasında ilk sırayı İslam kültüründe mutasavvıflar almaktadır.

² Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizi, *Elcâmiüs-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Rüya", 6.

³ Ali Bardakoğlu, *İlmihal* (Ankara: Tdv Yay. 2004), 2/160.

⁴ Pars Tuğlacı, *Okyanus-20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük* (İstanbul: 1974.3/2442), *Meydan Larousse, Ansiklopedi* (İstanbul: Rahmi Yayınevi 1969), 10/783.

⁵ Haydar Hatiboğlu, *Sünen-i İbn Mace Terceme Ve Şerhi* (İstanbul: 1982), 89.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Meb Yay. 1986), 1/251.

Önemli sūfîlerden Abdülkadir Geylani, insanın cismi ve heykelinin hem nurâniyyeti hem de karanlıkları kapsadığını yani hem hayâl hem misâl âlemini içine aldığını belirttikten sonra, kalbin bu noktada altını çizmiş ve onun bunların hem mahzeni hem de menbai olduğunu söylemiştir. Ona göre, ‘âlem-i şehâdet’, zulmet ve nurâniyeti birbirinden ayırır. Bu iki görüşte ortaya çıkan hallerin hepsine birden ‘rüya’ adı verilir.⁷

Biyolojik olarak rüyanın tanımını şö şekilde verilmektedir:

“Rüya fizik kanunları dışında, irade dışı bir uyandırıcı etkisiyle dökülen canlı, ses ve imajların karışımıdır.”⁸

Psikolojik açıdan rüyaysa, beş duyumuzla dış dünyadan aldığımız idrakler olarak değerlendirilmiştir:

“Rüyalarımız karakterimizi, ruhumuzdaki sorunları ve değişimleri gösteren çeşitli mesajlardır. Rüya hayâl kuvvetinin en pasif yönünü ortaya çıkarır. Kişinin bir organı etrafında oluşan hissi algı rüyadaki çeşitli hayâller olarak gruplaşarak kendisini gösterir.”⁹

Birçok farklı tanımları yapılarak sır perdesi aralanmaya çalışılan ‘rüya’ nın mahiyeti, asırlar boyunca, insanların merak konusu olmuş, insanlık tarihi boyunca sahneye çıkan hemen her medeniyet ve din ‘rüya’ konusunu gündemine almıştır.

Tarih boyunca her toplumu yakından ilgilendiren rüya kavramı, insan hayatının en ilginç yönlerinden biridir. Geleceği rüya yoluyla keşfetmeye çalışan insanoğlunun onunla ilgili çalışmaları daha farklı şekillerde sürmektedir. Pozitif bilimlerin gelişmesiyle, rüya da bilimsel verilerle analiz edilmeye çalışılmış özellikle Freud ve kurmuş olduğu psikoloji ekolü, rüyanın insanoğlunun bilinçaltıyla ilişkisi konusunda önemli bir unsur olduğuna dair yeni görüşler ortaya atmıştır. Böylece bilim dünyası, rüya olayının gizemini çözebilmek uğruna çeşitli çalışmalarla, insanın rüyayla bilinçaltı ve bilinçdışı ilişkisini ortaya koymaya çalışmış ve çalışmaya devam etmektedir.¹⁰

Rüya kavramına dair bu kısa bilginin ardından İslam dininin temel kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve hadis külliyatında ve ayrıca tasavvuf düşüncesinde, özellikle vahdet-i vücûd düşünce sisteminde bu kavramın nasıl ele alındığına göz atmak yerinde olacaktır.

1.1. Kur’an-ı Kerim’de Rüya Kavramı

Kur’an-ı Kerim, ilk altı ay Hz. Muhammed’e rüya yoluyla vahyolunmuştur. Ve peygamberin vahiy aldığı bu hazırlık dönemi, uykuda ve uyanırken görülen ve görüldüğü gibi aynen çıkan sadık rüyalarla olmuştur. Bu süreç altı ay devam etmiştir.¹¹

⁷ Abdülkadir Geylânî, *Âtiye-i Sübhaniyye* (İstanbul: Uluçmar Yay.1983),56.

⁸ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul:1996),201-203; Hasan Avni Yüksel, *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya* (İstanbul: MEB Yayınları,1996), 78.

⁹ *Meydan Larousse*, Ansiklopedi (İstanbul: Rahmi Yayınevi, 1969), 10/783.

¹⁰ Yüksel, *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*,76.

¹¹ Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981),137.

Hiz. Muhammed'in hadislerinde, Peygamberliğin kırk altıda biri olarak kabul edilen rüya, Kur'an-ı Kerim'de doğrudan veya dolaylı olarak birçok sure ve ayette yer almaktadır.

Kur'an'da, bizzat peygamberlerin rüyalarına, bu rüyaların yorumlarına ve rüyayla kurulan ilahi ilişkinin nazara verilmesine bakılacak olursa, 'rüya' konusunun, büyük önem atfedilerek birçok ayette geçmesinin, İslam inancındaki insanlar için 'rüya' kavramını ne denli değerli ve anlamlı kıldığı anlaşılabilir. Aşağıdaki bölümde, başta Hiz. Muhammed olmak üzere; Kur'an'da geçen peygamber rüyalarına yer verilmiştir. Peygamber efendimiz'in rüyası ve ilgili ayet ve ayetin nüzul sebebi şöyledir: Hiz. Muhammed bir gece rüyasında kendisiyle sahabelerinin başları traşlı olarak, güven içinde Mekke'ye girdiklerini ve Mescid-i Haram'ı ziyaret ettiklerini görmüştür. Ve bu rüyadaki müjdeyi arkadaşlarına haber vermiştir. Umre için gittiklerinde hepsinde bu ümit hakimdir ama müşrikler umre yapmalarına engel olunca geri dönerler. Münafıkların bu durumu istismar etmeleri üzerine, Allah peygamberini teyit için bir ayet indirir.¹² Fatih Suresinin 27. ayetinde, Allah elçisinin rüyasını doğru çıkardığını ve müminlerin Mescid-i Haram'a korkmadan gireceklerinin müjdesini verir.¹³ Nitekim aynen ayette ifade edildiği gibi bu müjde gerçek hayatta gerçekleşir ve Mekke'nin fethi Müslümanlara nasip olur.

Hazreti İbrahim'e ilişkin ünlü rüya ve Kur'an'da o rüyanın anlatımı ise şu şekildedir: Hiz. İbrahim bir gün, Allah'tan bir oğul ister, eğer kendisine bir erkek çocuk verirse onu kurban olarak adayacağına dair söz verir. Allah bu isteğe icabet ederek kısa süre sonra O'na Hiz. İsmail'i verir. Ancak uzun süre geçip, İsmail büyüdüğünde, Allah İbrahim(a.s.)'e adağını hatırlatmak üzere bir rüya gösterir. Rüyasında oğlunu keserek kurban etmesi emredilir.¹⁴ Üç kez tekrarlandığı rivayet edilen bu rüyanın ardından Hiz. İbrahim hemen rüyasında gördüğü emre uyarak oğlu İsmail'i kurban etme yoluna yönelir. Ancak her ikisi de teslim olup tam Hiz. İsmail kurban edileceği zaman, Allah İbrahim'e vahiy ederek, rüyasını tasdik ettiğini söyler ve İsmail yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderir.¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de Hazreti Yusuf'un rüyasına da genişçe yer verilmiştir: Müfessirlere göre, Hiz. Yusuf'un babası Hiz. Yakub'un 12 oğlu vardır. Bunlardan Yusuf ve Bünyamin'in anneleri birdir. Bundan dolayı diğer kardeşler, Hiz. Yakub'un, Yusuf ve Bünyamin'i diğer oğullarından çok sevdiğini düşünür. Hiz. Yusuf on iki yaşında iken bir rüya görür ve babasına nakleder¹⁶ Kuran-ı Kerim'de aktarıldığına göre Yusuf rüyasında, güneşin, ayın ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmüştür.¹⁷

Hiz. Yakub, kıskançlığa kapılıp kendisine zulüm ve kötülükte bulunabileceklerini düşündüğü için, Yusuf'tan rüyasını kardeşlerine anlatmamasını ister. Ancak rüyayı

¹² Martin Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, terc. Nazife Şişma (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 351-354; Muinüddin Muhammed Emin Hirevi, *Peygamberler Tarihi*, trc. Muhammed Altıparmak (İstanbul: Bereket Yayınevi, 1977), 626.

¹³ Fetih, 48/27.

¹⁴ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Zaman Yayınevi, 1997), 1/224-232.

¹⁵ Saffat, 37/100-106.

¹⁶ Muhammed Ali Es-Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, trc. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1995), 144-145.

¹⁷ Yusuf, 12 /4-7.

öğrenen kardeşleri, Hz. Yusuf'a gerçekten kötülük yapıp onu kuyuya atarlar.¹⁸ Ancak, Allah, kardeşlerinin tüm bu kötü niyetlerine rağmen Hz. Yusuf'a yardım eder ve ona hem peygamberlik hem de rüya tabir ilmini lütfederek onu seçkinler arasına katar.¹⁹ O, kendisine karşı yapılan kötülükten Allah'ın izniyle kurtulur²⁰ ancak köle olarak Mısır'a götürülür.²¹

Hz. Yusuf (as) atlattığı birçok badirenin ardından, Mısır melikinin rüyasını tabir eder ve onun veziri olur. Ülkede kıtlık baş gösterip, kardeşlerinin Mısır kralından yardım istemesinin ardından, ailesi yardım istemek için onun huzuruna gelir. Gelişen olayların ardından Yusuf peygamber tüm ailesine kavuşur. Ve bu durumu da rüyasının yorumu olarak ifade eder.²² Olay, Kuran-ı Kerim'de Yusuf suresinin 100-103. ayetlerinde ifade edilir.²³

Bundan sonra aşağıda geçen Yusuf Suresi'nde anlatılan ve Hz. Yusuf'un tabir ettiği söylenerek ayetlerde yer verilen iki rüya, Hz. Yusuf'un dinine tabi olmayanlara aittir. Bunlar Mısır kralının gördüğü yedi inekle ilgili rüya ve zindandaki iki gencin gördüğü rüyalarıdır. Kur'an'da bu rüyalara yer verilmesi, Allah'ın gönderdiği dine tabi olmayanların da sadık rüya görebileceklerinin açık bir delilidir. Kur'an bu rüyaları zikretmekle kalmamış, aynı zamanda Hz. Yusuf'un tabirlerine de yer vererek, rüyaların gerçekleştiğini tasdik etmiştir.²⁴

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf'un zindana atılması olayına şöyle değinilmektedir. Zindan arkadaşı iki genç rüya görürler ve rüyalarını Hz. Yusuf'a tabir ettirmek isterler. Biri rüyada şarap sığıntısını görmüş, diğeri ise, başının üstünde kuşların yemek yediği bir ekmek taşıdığı görmüştür.²⁵ Hz. Yusuf, bu rüyayı şöyle tabir eder: Rüyasında şarap sıkın, efendisine şarap ikram edecek, rüyasında başının üstünde kuşların yediği ekmek taşıyan ise asılacaktır.²⁶ Her iki rüyada Hz. Yusuf'un tabir ettiği gibi gerçekleşmiştir.

Kur'an'da kendisine rüya tabiri ilmi verilen Hz. Yusuf'un Mısır kralının çevresindeki âlimlerin yorumlamayı beceremediği rüyasını²⁷ nasıl tabir etme fırsatı yakaladığından da bahsedilir. Zindanda rüyasını Hz. Yusuf'a tabir ettiren genç, sarayda görevlidir ve Mısır kralının yorumlanamayan rüyasını Hz. Yusuf'un tabir edebileceğini söyler.²⁸

Hz. Yusuf ise kralın rüyasındaki yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil başak ve diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında yorum yaparak, bu rüyayı, gelecek

¹⁸ Es-Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, 145.

¹⁹ Yusuf, 12/6.

²⁰ Es-Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, 147.

²¹ Yusuf, 12/ 20-22.

²² Es-Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, 182-196.

²³ Yusuf, 12/100-103.

²⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubi, *El-Cami' Li-Ahkâm'il Kur'an*, çeviren: M.Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları, 2015), 9/124.

²⁵ Yusuf, 12/36-37.

²⁶ Yusuf, 12/41.

²⁷ Yusuf, 12/43-44.

²⁸ Es-Sabuni, *Saffetü't Tefasir*, 70-172.

yedi yıldaki kıtlık süreci, bu kıtlık için alınması gereken önlemler ve sonrasında bereketli bir yılın geleceği şeklinde tabir eder.²⁹

Hz. Yusuf, kralın rüyasını doğru yorumlayarak onun güvenini kazanır. Ve zindandan çıkarılarak hazine sorumlusu yapılır.³⁰

Yukarıda zikredilen ayetler ışığında, netice olarak denebilir ki; Kur'an'da gerek açıkça gerekse ima yolu ile birçok ayette 'rüya' kelimesi kullanılmış, rüyalar ve tabirlerinden söz edilmiştir.

Bundan başka 'adgâs ü ahlâm'³¹(karışık, ne olduğu belirsiz rüyalar) ve 'rüya tabiri' ifadelerine de yer verilmiştir.³² Ayrıca, kimilerine göre 'Allah, bir insanla ancak vahiy suretiyle veya perde arkasından konuşur...' ³³ şeklindeki ayette geçen 'perde arkasında konuşur' ifadesinden de 'rüyadaki konuşma' kastedilmektedir.³⁴

1.2. Hadislerde Rüya Kavramı

İslam'da rüya olgusuna atfedilen değer birinci derecede Kur'an'a, ikinci derecede hadislerle dayanmaktadır. Rüya motifine hadislerin birçok çeşidinde rastlanması da rüya gerçeğinin İslam'da gördüğü yüksek kabulün sebepleri arasındadır.³⁵

"Ümmül mü'mininin Âişe-i Sıddıka'nın haber verdiği üzere Rasul-i Ekrem (s.a), hiçbir rüya görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi, açık ve aşikâr zuhur etmesin. Hatta İbn İshak'ın rivayetinden anlaşıldığına göre, 'Vahy Kıssası' başlaması da o günden evelki gece içinde aynıyle uyanırken vaki olduğu gibi- rüyada da vaki olmuştur. Vahyin uyku halindeyken de nazil olabileceğini bilen sahabe-i kiram, Rasul-i Ekrem uyurlarken her ne olursa olsun, kendiliklerinden uyanıncaya kadar uyandırmazlardı. Uyanırken her ne nazil olmuş ise, evvelce rüyada da bir kere nazil olmuş olduğunu iddia eden de vardır."³⁶

Ebu Hureyre'den nakledilen başka hadiste, Hz. Peygamber rüyasında avucuna iki altın bilezik konulduğunu ve bu durumun kendisinin huzursuz ettiğini belirtmiştir. Kendisine bu iki bileziğe üfle diye vahyedilmiş, üflediğinde ikisi de uçup gitmiştir. Hz. peygamber bu rüyayı tabir etmiş, bu iki bileziği iki yalancı (peygamber) olan San'â'lı el-Esved el-Ansi ile Yemâme'li Müseyleme olarak yorumlamıştır.³⁷

Peygamberimizin gördüğü ve yorumladığı daha pek çok rüya bulunmaktadır.³⁸ Ayrıca Peygamberimizi rüyada görmeye dair de pek çok hadis vardır.³⁹

²⁹ Yusuf, 12/45-49.

³⁰ Yusuf, 12/54-56.

³¹ Yusuf, 12/44.

³² Yusuf, 12/6.

³³ Şura, 42/ 51.

³⁴ Yüksel, *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, 121.

³⁵ Yüksel, *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, 122.

³⁶ Zekai Konpara, *Peygamberimiz'in Hayatı* (Ankara, MEB Yayınları,1964), 69.

³⁷ Buhârî, "Tabir", 40, Müslim, "Rüya", 22.

³⁸ Bk. Buhârî, "Tabir", 20,21,39, 41-3", "Nikah" 9, 35; Müslim, "Rüya", 18,20; Tirmizi, (No:3875).

³⁹ Bk. Buhârî, "Tabir", 10/3-4, Müslim, "Rüya", 11; Ebu Davud, "Edeb", 96.

Hız. Peygamberi rüyada görmeye dair bir hadis-i şerifte de şeytanın kendisinin kılığında girmeyeceği ve rüyada kendisinin görenin uyanıklıkta görmüş gibi olacağı belirtilmiştir.⁴⁰

Peygamberimizin rüyaya verdiği önemi, bu konuda nakledilen hadislerin çokluğundan da anlamak mümkündür.⁴¹

“Rüya nübüvvetin kırkaltı parçasından bir parçadır.”⁴² “İbn Ömer (r.a)’dan: ‘İyi rüya, peygamberliğin yetmiş parçasından bir parçadır.’⁴³ “Ebu Hureyre’den (r.a): ‘Benden sonra peygamberlikten geriye hiçbirşey kalmayacak ancak mübeşşirât kalacaktır.’ Mübeşşirât nedir ey Allah’ın Rasulü?’ diye sorduklarında: ‘Mübeşşirât Salih rüyadır’ buyurdu.”⁴⁴

Görüldüğü üzere, “rüya” kavramı, İslam’ın iki temel kaynağında önem atfedilerek yer bulmuştur. Peki, Rüya’nın şer’i hükümlerle ilgisi nasıldır? Rüya ile amel etmek gerekir mi?

İslam âlimleri, peygamberlerin gördüğü sadık rüyaları vahiy kapsamında olduğu için tartışma dışı tutmakla birlikte, insanların gündelik yaşamın koşullarıyla ilgili gördüğü rüyaları çevresel faktörlerle ilişkilendirmişlerdir. Mutezile kelamcıları uyku sırasında şuurun kapalı olacağını iddia ederek, rüyada görülenlerin hayâl olarak ifade etmiştir. Kelamcıların çoğunluğu ise rüyaların çoğunun mana âleminde sembol olarak âlem-i şehâdete inen “ilhamlar” olduğunu iddia etmiştir. İslam filozofları rüyaları hayâl âleminin bir yansıması olarak görürken, tasavvuf ehli ise rüyayı, uykuda âlem-i misâli seyreden ruhun, bunları uyanınca hatırlaması olarak yorumlamıştır.⁴⁵

Hal böyle olunca, rüyayla amel edip etmeme konusu ve bir Müslümanın rüyayı nasıl anlamlandıracağı ve pratik hayata nasıl yansıtacağı tartışma konusu olmaktadır. Kimileri, rüyayla amel etmenin caiz olmadığından yola çıkarak, rüyanın bir safsatadan öte bir anlamı olmadığını ileri sürmüş ve insanın ruhânî boyutu ile iletişim içinde olma olasılığını tamamen göz ardı etmiş; kimileri de aynı hükümden yola çıkarak, rüyanın rüyayı gören için, ruhani dünya ile derin ve hikmetli bir bağ olabileceğini ancak rüya görenin kişiliğine ve rüyanın çeşidine bağlı olarak genellikle yoruma muhtaç olduğunu beyan etmiştir.

Rüya’nın İslam fıkhdaki karşılığına bakmak gerekirse, bu konuda İslam Hukuku profesörlerinin hazırladığı ve Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ‘İlmihal’de şu görüşlere yer verilmektedir: Rüya özellikle onu gören şahsı ilgilendiren bir hadise olduğu için, rüya gibi, rüyanın yorumu da onu gören şahsa özeldir. Ve peygamberlerin gördüğü yahut tabir ettiği rüyalar dışında kalan rüyalar, dini anlamda bir hüküm içermez⁴⁶, onlara

⁴⁰ Buhârî, “İlim” 38, “Edep”, 109, “Tabir”, 10/1; Müslim, “Rüya”, 10-13; Tirmizi, “Rüya”; 4, 7; Muhammed b. Yezid El-Kazvini İbn Mace, *Es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Tabir”, 2.

⁴¹ Bk. Buhârî, “Tabir”, 26, 35, 36, 48; “Salat”, 58; “Teheccut”, 2, “Fedailul-Ashab”, 19; Muslim, “Rüya” 5, 8, 23; “Fedailul-Sahabe”, 140, (No: 2479); Tirmizi, “Rüya”, 1, 3, 8, 10; Abdullah b. Abdurrahman Et-Temimi Ed-Dârimi, *Sünenü’ d-Dârimi*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Rüya”, 13.

⁴² Müslim, “Rüya”, 6; Tirmizi, “Rüya”, 1, 7, 10; İbn Mace, “Tabir”, 3; Dârimi “Rüya”, 6.

⁴³ Ahmed B. Hanbel Eş-Şeybani, *El-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1402/1982), 5/119, 137.

⁴⁴ Buhârî “Tabir”, 5; Ebu Davud, “Edeb”, 96.

⁴⁵ Bardakoğlu, *İlmihal*, 2/161.

⁴⁶ Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, terc. İ. Sarmış, Sait Şimşek, (İstanbul: Davet Yayınevi, 1986), 331.

göre hayatı etkileyecek bir hüküm belirlenemez. Rüyaya göre hüküm çıkarmak bu manada caiz değildir.⁴⁷

Bu bakımdan rahmani olmayan rüyalarla mutasavvıfların rüyalarına da şer'i bir değer vermek insanı yanılgıya götürebilir. Çünkü bir kişinin bir defa doğru rüya görmesi onun her zaman doğru rüya göreceği anlamına da gelmez.⁴⁸ Rüyalardan şeriata aykırı hükümler çıkarmak İslami esaslara aykırıdır. Kısacası, şer'i alimler, rüya ilminin vehbî ve keşfi ilimlerden olduğunu belirterek, rüyaların gören için bir anlam ifade edebileceğini ancak bu ferdi anlamın ötesinde herkes için amel edilme derecesinde olmadığını belirtmektedirler.⁴⁹

Ancak tüm bu açıklamalarla birlikte, rüyayla şeriata aykırı amel edilemeyeceği hususunun tüm ehl-i tasavvuf ve muhakkikin tarafından da teyit edildiğini ve onların rüyanın mahiyeti ve yorumuna dair yaptıkları açıklamaların, şer'i hayatı daha dinamik kılmak ve ilâhi hikmetle örülü zahiri hayatın bâtinî vechesine dikkat çekmek için yapıldığını ve 'hakikat'in sır perdesi henüz açılmamış gizemli dünyasına dair ipuçları taşıdığını da nazar-ı îtibâre almak gerektiği unutulmamalıdır. Çalışmamızın aşağıdaki kısmında sunduğumuz "mutasavvıflar'a göre rüya"ya dair açıklamalar bölümü, bu manayı açıklayan ve izah eden delillerle doludur.

1.3. Tasavvufta Rüya Kavramı

İslam'da rüya konusunu en geniş kapsamlı ve derin şekilde ele alan, hatta insanın kendi hakikatine ulaşmasında en önemli işaret taşlarından biri olarak görenlerin, ehli tasavvuf olduğunu söylemek mümkündür.

Sufiler rüyayı manevi gelişim süreci sırasında ipuçları veren bir bilgi yolu olarak görmüşlerdir. Mutasavvıflara göre, görülen rüyalar, kişinin seyr-i sülûkta hangi mertebede olduğunu yahut nefsinin içinde bulunduğu halleri yansıtabilirler. Rüyanın yorumuna bağlı olarak delil oluşu Kur'an'da da geçmektedir. Özellikle İbrahim (a.s.)'ın oğlu İsmail'i rüyasında kurban ederken görmesi⁵⁰; Hz. Yusuf'un rüyasında on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmesi⁵¹ ve Mısır Melik'inin gördüğü rüya⁵² ile Hz. Peygamberin Mekke'nin fethine dair⁵³ rüyası ve bu rüyaların doğru çıktığı anlatılmaktadır. Nübüvvet kapısının kapandığı, ama sadık rüya kapısının daima açık olduğu şeklindeki hadisler⁵⁴ rüyanın bir bilgi edinme yolu olabileceğine delil sayılmıştır. Kuşeyri Risalesi, et-Taarruf, İhyâ gibi tasavvuf klasiklerinde, rüya için özel bölümler bulunmaktadır. İlk sûfi müelliflerden Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî et-Ta'arruf'ta,

⁴⁷ Bardakoğlu, *İlmihal*, 2/163.

⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Kuşeyri Risalesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1981), 571-586.

⁴⁹ Yüksel, *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, 143.

⁵⁰ Es-Saffat, 37/103.

⁵¹ Yusuf, 12/4.

⁵² Yusuf, 12/43.

⁵³ El-Feth, 48/27.

⁵⁴ Müslim, "Rüya", 7.

Kuşeyrî er-Risâle’de rüya konusuna müstakil bir yer ayırmıştır. Hz. Peygamberin gördüğü rüyaları anlatması ve ashabdan da rüya görenlerin rüyalarını yorumlaması, sûfilere rüya konusuna ilgi duymaya teşvik etmiştir. Kaynaklarda bazı sûfilerin virdlerini rüyada Hz. Peygamber’den aldıkları belirtilir.⁵⁵

Sufilere göre, rüyalar genellikle Allah’tan, melekten ve şeytandan olmak üzere üç çeşittir. Allah’tan olan rüya açıktır ve yoruma gerek duyulmaz. Melekten olan rüya ise tabire muhtaçtır. Şeytandan olan ise “adgâsü ahlâm”dır. Yani aslı ve kaynağı yoktur. Dolayısıyla yorumlamaya da gerek yoktur.

Rüya, sûfiler için bir bilgi kaynağı olmuştur. Özellikle İbnü’l-Arabi ve Bursalı İsmail Hakkı gibi bazı sûfilerin, hadislerin bile rüya yoluyla Hz. Peygamber’den doğrudan alınabileceğine inanmaları câlib-i dikkat bir durumdur. ‘Beni rüyada gören gerçekten görmüş sayılır. Çünkü şeytan benim suretime bürünemez.’⁵⁶ hadisi onlar için bir delil ve referans olmuştur.

Rüyalar bilgi kaynağı halini alınca, rüya yorumu da bir ilim ve sanat haline gelmiştir. Tarikatlarda sâlikin manevi yükselişi, gördüğü rüyalarla tâkib edilmiştir. Bazı tarikatlarda rüyaya çok önem verilirken, bazı tarikatlardaysa ‘esbab-ı ilimden olmadığı’ düşüncesiyle rüyaya fazla rağbet edilmemiştir. Nitekim Nakşibendiler ve Melâmiler rüyaya pek itibar etmemişlerdir: ‘Rüyayı bırak, rü’yete bak’ demişlerdir.⁵⁷

Sufilerin ‘rüya’ anlayışını irdelerken, özellikle vahdet-i vücudçu düşüncenin, rüya ve gerçeklik ilişkisine dair ontolojik yaklaşımına değinmek gerekmektedir. Zahir ve batın ilişkisini kurarken, aslında gerçekliği olan tek bir mutlak Varlık yani Hakk’ın varlığının olduğunu dile getiren İbnü’l-Arabi ve takipçileri, hayatın kendisinin bizzat rüya olduğunu, dolayısıyla hayatta iken görülen rüyanın aslında rüya içinde rüya görmek olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla hayatın kendisi, uykuda görülen bir rüya gibi tevile muhtaçtır. İnsanların uykuda oldukları ve öldüklerinde uyanacaklarına dair hadis-i şerif de⁵⁸ bu sûfiler için; rüya gören bir kişinin aslında zaten uykuda olduğu ve rüya içinde rüya gördüğüne dair referans olmaktadır.

Büyük sûfilerden Abdülkâdir Geylânî’ye göre uykuda ve şekerleme esnasında görülen rüyalar tabir edilirler.⁵⁹ O bu konuda şu ayet-i kerimeleri delil göstermiştir:

“Allah, Elçisi’nin sadık rüyasını gerçekleştirmiştir.”⁶⁰

“Onlar için, hem bu dünya hayatında, hem de ahrette müjdeler var”⁶¹

⁵⁵ Süleyman Uludağ, “Rüya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:2008),35/309,310.

⁵⁶ Buhârî, “Tabir”, 10; Müslim, “Rüya”, 1.

⁵⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 319-321.

⁵⁸ İsmail b. Muhammed Acluni, *Keşfu’l Hafâ* (Beyrut: Dâru İhyâi et-Turâsi el Arabi,1351), 2/312. (Acluni bu sözü, Hz. Ali’nin sözü olarak nakletmiştir. Fakat Şa’rani Tabakat’ında bu sözün Sehl es-Tüsteri’ye ait olduğunu söylemiştir.)

⁵⁹ Abdülkadir Geylani, *Sırru’l Esrâr*, terc. Mehmet Eren (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2006),90.

⁶⁰ Feth,48/27.

⁶¹ Yunus, 10/64.

Yine o, şu hadisleri de ‘salih rüya’ya delil göstermiştir:

“*Ebu Hureyre’den (r.a):*

‘*Benden sonra peygamberlikten geriye hiçbirşey kalmayacak; ancak mübeşşirât kalacaktır.*’

Mübeşşirât nedir ey Allah’ın Rasulü?’ diye sorduklarında:

‘*Mübeşşirât Salih rüyadır*’ buyurdu. ⁶²

“*Rüya peygamberliğin kırkaltı parçasından bir parçadır.*”⁶³

Abdülkadir Geylani’nin Rüya ile ilgili yorumlarının bir kısmı ‘Sırr’ul Esrar’ Kitabında yer alır. Burada yer alan bilgilere göre, rüyalar iki çeşittir; âfâki ve enfûsi. Bunların her biri de yine iki çeşittir. Enfûsi rüyalar, ya güzel rüyalardan veya körü huylardan olur. Güzel huylardan olan rüyalara örnekler şunlardır: Cennetleri ve nimetlerini, hurileri, sarayları, gılmanları, beyaz nurani çölü, güneş, ay, yıldızlar vb. gibi kalbe bağlı şeyleri görmek. Eti yenen hayvanlar ve kuşlar gibi mutmain nefse bağlı şeyleri görmek, bu nefsin cennetteki gıdasının bu tür şeylerden olmasından ötürüdür. Emare, levvame ve mülhime nefsin sıfatından olan kötü huylardan ötürü görülen rüyalarda; yırtıcı hayvanlar gibi zarar verici mahlukların görülmesi söz konusudur. Bazen rüyada, nefs-i emmare kâfir, levvame Yahudi, mülhime ise Hristiyan suretinde görülebilir. Mülhime nefis, bidatçı suretinde de görülebilir.⁶⁴

Ruha taalluk eden hususlara gelince, rüyada yeni yetme genç görmek buna örnektir, ilâhi nurlar, onda tecelli eder. Zira cennettekilerin hepsi bu görünümde olacaktır. Şu hadis-i şerifte ifade edildiği gibi “*Cennet ehli, kılsız,tüysüz, stürmeli gözlüdür. Gençlikleri sona ermez ve elbiseleri eskimez.*”⁶⁵ Başka bir hadiste ‘*Rabbimi rüyamda yeni yetme bir genç suretinde gördüm*’⁶⁶ buyrulur. Bazıları bunu şu şekilde açıklar: ‘Bu suretten kasıt, Hak Teala’nın rububiyet sıfatı ile ‘tıflı’lmeani’ adı verilen ruh aynasında tecelli etmesidir. Çünkü o ruh, cesedin terbiye edicisidir ve onunla Rab arasında vesiledir. Emir-ül Müminin Hz. Ali (r.a) ‘O mürebbi olmasaydı, Rabbimi tanıyamazdım’ demiştir. Bu mürebbi, bâtın mürebbisidir. O, ancak, bir zahiri mürebbinin telkin ile terbiyesi sebebiyle hâsıl olur. Buna göre, peygamberler, veliler, bedenlerin mürebabilidir. Kalplerin mürebabileri ise, bunların terbiyeleri sonucunda, başka bir ruh ile buluşma şeklinde hasıl olmaktadır. İşte bir mürşit aramak, kalbin kendisiyle hayat bulacağı ve Rabbini tanıyacağı bu ruh için söz konusudur. Bu tevile göre, Allah’ın, nurani beşerî bir surette görünmesi mümkündür. Kıyas, her bir sıfatın, bu şekilde tecelli edeceğini gösterir.⁶⁷ Nitekim Musa (a.s) için hünnap ağacından, ateş suretinde tecelli etmiştir.’⁶⁸

⁶² Buhârî “Tabir”, 5.

⁶³ Müslim, “Rüya”, 6; Ebu Davud, “Edep”, 88; Tirmizi, “Rüya”, 1,7,10); İbn Mace, “Tabir”, 3; Ed-Dârimi, “Rüya”, 6.

⁶⁴ Abdülkadir Geylani, *Sırru’l Esrâr*, 92-95.

⁶⁵ Tirmizi, “*Sıfat-ül Cennet*”, 8.

⁶⁶ Suyuti, Leali 1/30; Ali el-Kari, “Esrar” (No:209).

⁶⁷ Abdülkadir Geylani, *Sırru’l Esrâr*, 92-94.

⁶⁸ Taha, 20/10.

Önemli sufilerden Abdülkadir Geylani'ye göre, Musa'nın gördüğü ateş, aslında nurdur. Ama Musa'nın zannından ve talebinden dolayı, ona nâr denmiştir. İnsan, ağaçtan daha alt mertebede bir varlık değildir. O halde Allah'ın, sıfatlarından biriyle, hayvani vasıflardan insani vasıflara tasfiye ettikten sonra hakikat-i insaniyyede tecelli etmesinde garipsenecek bir durum yoktur. Nitekim bazı evliyada tecelli etmiştir. Ebu Yezid Bistami şöyle demiştir: 'Kendimi tesbih ve tenzih ederim, şanımlı ne yüce'. Cüneyd-i Bağdadi de 'Cübbemde Allah'tan başkası yok' demiştir. Buna benzer daha başka sözler de vardır. Bu makamda tasavvuf ehlinin öyle garip nükteli sözleri vardır ki, onların burada açıklanması çok yer kaplar.⁶⁹

Mevlânâ'nın 'rüya' hakkındaki görüşlerine bakacak olursak, bu çok önemli mutasavvıfın da "rüya" kavramına yaklaşımının ontolojik olduğunu ve onun uyku uyanıklık sembollerini kullanırken, hakikat âlemine uyanana kadar kendilerini uyanık sananları "rüya"da olarak kabul ettiğini görürüz. Yani, Mevlânâ'nın "rüya" kavramını ele alışı İbnü'l-Arabi'nin konuya yaklaşımıyla paralellik göstermektedir ve bu nedenle de büyük öneme hâizdir. Mevlânâ'ya göre, uyuyan kişinin his gözü kapalıdır. Örneğin güneşi ve ayı göremez ancak vücûd-i berzâhide olduğu zaman, güneşe ve aya ihtiyaç duymadan onları görebilir.⁷⁰ Kişi, rüyada iken bir çeşit berzah âleminde var olur ve istidatına göre ve kalbinin safiyetine göre rüyalar görür.⁷¹

Mevlânâ; rüyaların sadece bilinçaltının yahut gündelik hayatın yansımaları olmadığını, çoğu kere insanın rüyasında hiç bilmediği şeyleri dahi görebileceğini belirtmektedir. Bu durum, cism-i berzâhi gözünün âlem-i misâle nazar etmesinden mütehasıl olur.⁷²

Mevlânâ'nın Mesnevisi'nin şârihlerinden Ahmet Avni Konuk, rüya bahsinde, rüyaları üçe ayırarak şerh etmektedir. Ona göre "soyut keşifler"den olan rüyalar, bu âleme nüzul edecek olan sureti, önceden, berzâh âlemindeki cismi gözüyle misâl âleminde gören kişinin rüyasıdır ki, bu rüya gördüğü suretin aynıyla bu âlemde zahir olur. Konuk'un "keşf-i muhayyel" dediği ikinci çeşit rüyalar ise, yine cismi berzâhinin gözünün bu âleme yansıyacak bir sureti, misâl âlemindeki suretinden başka bir surette görmesidir. Mesela süt ile ilim sembolize edilerek görülebilir. Bu tür rüyalar tabire muhtaçtır. Konuk'un üçüncü çeşit "hayâl-i mücerred" dediği türden rüyalar ise kişinin uyku halinde istiğrak nedeniyle âlem-i misâli görememesi ve hicaba düşmesi sonucu oluşan rüyalarlardır. Bu rüyalara "adğâs ü ahlâm" yani perişan rüyalar denir.⁷³

Eski sufilerden Abdülaziz Debbağ da rüyayı misâl âlemiyle ilişkili olarak değerlendirenlerdendir: Ona göre, rüyada görülen hayâl, bir hakikatin nefiste yansımasıdır. Bu nedenle, rüyanın aslında bir meal ve tabiri vardır. Tabir etmekteki en

⁶⁹ Abdülkadir Geylani, *Sırru'l Esrâr*, 92-94.

⁷⁰ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi-İ Şerif Şerhi*, Yayına Haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010) 8/ 66-69.

⁷¹ Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, 8/ 66-69.

⁷² Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, 8/ 66-69.

⁷³ Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi*, 8/ 66-69.

önemli nokta ise, o hayâli varlıkların insanın içinden ve dışından yansıyan yönlerini ayırt edebilmektir.”⁷⁴

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin rüya ve düş gücü tahlilleri ve teorileri ise, rüyaya dair sûfîlerin tahlil ve teorilerin yüzyıllar süren gelişiminde zirveyi işgal etmektedir.⁷⁵

1.4.Vahdet-i Vücûd Düşüncesinde Rüya Kavramı

Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Fusûsu'l Hikem kitabında değişik peygamberlere ait fass'lardan bazılarında rüya konusunu ele almıştır. Özellikle Fusûs'un Yusuf Fassı'nda İbnü'l-Arabi, âlem-tanrı ilişkisi açısından rüya kavramını ele almış, gerçekliğin ne olduğuna dair çıkarımlarda bulunarak bir ontoloji ortaya koymuştur. Bu yorum, Yusuf peygamberin bir sözüyle Hz. Peygamber'in bir hadisi arasındaki karşılaştırmayla ortaya çıkar. 'Muhammedî Yusuf' ile Yusuf Peygamber arasında bir ilişki bu fassta ortaya konulur ve böylece bir yandan Hz.Yusuf peygamberin bilgisindeki eksikliğe gönderme yapılırken bir yandan da bu eksikliğin Hz. Peygamber'in bilgisiyle nasıl tamamlandığının altı çizilir.⁷⁶

Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin Füsûsu'l Hikem kitabındaki Yusuf Fassı bölümü, aslında onun vahdet-i vücud düşüncesine dair temel ontolojik argümanlarını ortaya koymasından dolayı son derece önemlidir. Çünkü o gerçekliğin hakikatinin ne olduğu konusunda, vehim ve hayâlden ibaret olduğunu söylediği bu âlemin yani âlem-i şehadetin de uykuda görülen bir rüya olduğunu söyler. Ve bu rüyadan uyanmanın yolunun fenâ ve bekâ denen mistik deneyimlerden geçtiğini belirtir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan Yusuf kıssasına dair ayetlerin bâtinî yorumunu veren İbnü'l-Arabi'nin; Füsûs kitabında Yusuf Fassı adını verdiği bu bölümde rüyaların çeşitleri, tevilleri ve ontolojik açıdan, hakikate uyanıncaya kadar süren rüya hakkında derin yorumları bulunmaktadır. İbnü'l-Arabi'nin, 'âlem'i hayâl, 'hayat'ı uyku ve yaşamı'rüya' olarak işaret ettiği söylenebilecek ontolojik görüşleri büyük önem taşımaktadır.

Muhyiddin İbn'ül Arabi'nin Fusûs'ul Hikem kitabının İshak Fassı'nda rüya yorumculuğuna değinilmişse de Yusuf Fassı bu konuda geniş açıklamalar içeren bir bölümdür. Kur'an-ı Kerim'de rüya yorumculuğu zikredilen peygamber Hz. Yusuf'tur. Onun gördüğü bir rüyayı babası Yakup peygamber yorumlamış ve yorumu da tek tek hayatta gerçekleşmiştir. Bu süreç Kur'an-ı Kerim de detaylarıyla birçok ayette anlatılmaktadır. Yusuf peygamberin Kur'an'da anlatılan kıssasına göre o, kardeşlerinin kıskançlığı nedeniyle kuyuya atılmış, daha sonra köle ticareti yapanların eline düşmüş, değersiz bir mal gibi köle pazarlarında satılmış, Mısır soylularından biri tarafından satın alınmasıyla hayatı yeni bir dönemece girmiş, önce iftiraya uğramış ardından hapse girmiştir. Hapiste bulunduğu sırada bir mahkumun rüyalarını tevil etmiş, onun

⁷⁴ Abdülaziz Debbağ, *El-İbriz*, terc. Celal. Yıldırım (İstanbul:Demir Kitabevi, 1979), 1/ 290.

⁷⁵ Kemal Sayar, *Sufî Psikolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000),195.

⁷⁶ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 2/219.

özgürlüğüne kavuşup sarayda iş bulmasıyla Mısır hükümdarının tabir edilemeyen bir rüyası söz konusu olunca şöhreti saraya kadar uzanmıştır. Ardından Mısır hükümdarının rüyasını tabir eden Hz.Yusuf hapisten kurtulmuş ve sarayda vezir olacak seviyeye ulaşmıştır. Hz.Yusuf'un hikayesi diğer peygamber kıssaları içinde dikkat çeken özel bir hikayedir. Nitekim Kur'an'da 'kıssaların en güzeli' olarak nitelendirilmiştir. İbnü'l-Arabi de Yusuf Fass'ında rüyalar ve onların tevilleri hakkında ontolojik yorumlarda bulunmuştur. Ona göre Yusuf, 'nurânilik' hikmetinin içerdiği bilgileri temsil eder. Peki Nûrânilik ile kastedilen şey nedir? İbnü'l-Arabi bu terimle, hayâl gücüne yayılarak onları yorumlama imkânı veren gücü kasteder. Hz.Yusuf' misâl âlemini en kâmil tarzda keşf ettiği için rüya yorumlama konusunda da mâhirdir ve misâl âleminin suretlerinden neyin kastedildiğine dair gerekli bilgeliğe vakıftır.⁷⁷ İbnü'l-Arabi bu fass'ı; "Yusuf Kelimesinde İçkin olan Nûriyye Hikmetinin Açıklaması olan Fass'tır" şeklinde isimlendirmiştir. Burada müellifin "Yusuf kelimesinin içerdiği Nûriye Hikmeti"yle kastettiği şey şudur: Misâl âlemini en yetkin şekilde keşfetmiş olan Yusuf peygamber misâlî suretlerin neyi simgelediğini bilmektedir. 'Nûrâni Hikmet' ile kastedilen işte bu misâl âleminden ibaret olan nurani âlemlerin bilgisidir. Bu hikmet bilgisi sayesinde, bu âlemin sırlarını bilmek ve onun insandaki hayâl mertebesiyle ilişkisini anlamak mümkündür.⁷⁸ Yusuf aleyhisselam, misâl âleminin hakikatlarını ve sırlarını gösteren nurâni ilme ve tabir ilmine sahip olduğu için sahip olduğu bu nur-u hakikînin ilmi vasıtasıyla eşyanın mahiyetini idrak etmiştir. Hatta bu nedenle ondan sonra gelen tüm insanların arasında tabir ilmine vakıf olanların, o hazretin mertebesinden feyz aldıkları ve Yusuf'un ruhâniyetinden bu bâtin ilmini öğrendikleri söylenmektedir.⁷⁹

Muhyiddin İbnü'l-Arabi rüya tabirlerinden bahsederken, Füsûs-ül Hikem'in Yusuf Fassı'nda; Hz. Yusuf'a (ve onun makamına), Nur ilmine tekabül eden 'ilm-i tabir'in zahir olduğunu söyler. Yani rüya tabiri ilminin kaynağı olarak Yusuf aleyhisselam'a işaret eder. Bu konu Füsûs şerhinde Ahmet Avni Konuk tarafından şöyle izah edilir: Yusuf Fass'ında, 'nuriyye hikmeti'nin, 'Yusuf Kelimesi' ile özdeşleştirilmesinin sebebi, Yusuf aleyhisselamın keşfinin, nurâni âlemin ve misâl âleminin hepsinin 'misâl'i hüviyet taşımasıdır. Hazreti Yusuf'ta zahir olan unsur, misâl âleminin hayâli suretlerine karşılık gelen nurâni bir ilmin saltanatıdır. Bu da kâmil bir ilim olan 'ilm-i tâbir'dir. Yusuf (a.s.)'dan sonra ilm-i tâbire sahip olanların tamamı bu ilmi Hz. Yusuf mertebesinden ve onun ruhaniyetinden elde eder. Burada söz konusu olan nuru hakiki, kendisi vasıtasıyla eşyanın idrak olunduğu ancak kendisinin idrâk olunamadığı, her türlü izafetten soyutlanmış ve tenzih edilen Hakk'ın ayn-ı Zâtıdır. Bu nedenle Peygamber efendimiz (s.a.v)'e, 'rabbini gördün mü?' diye sorulduğunda, 'ben O'nu nasıl görürüm O bir nurdur,'

⁷⁷ İbnü'l-Arabi, *Fusûsu'l Hikem*, çeviri ve şerh: Ekrem Demirli (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 97-99.

⁷⁸ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Fusûsu'l Hikem Okumaları İçin Anahtar Kavramlar*, türkçesi: Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 202.

⁷⁹ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 2/219.

diyerek cevap vermiş ve kendisini görmenin mümkün olmadığı bir nûr-i mücerrede işaret etmiştir.⁸⁰

Konuk, Yusuf fassının ‘hikmet-i nûriyye’ üzerine olmasına dair, onun nurunun genişliğinin hayâl hazreti üzerine olduğunu belirtmekte ve bu hayâl hazretinin de ehli inayet hakkında mebâdî-i vahyin öncesi olduğunu söylemektedir.⁸¹

İbnü'l-Arabi'nin vahyin başlangıcı olarak sunduğu hayâl mertebesi, ‘rüya’yı, bilhassa sadık rüyayı anlamak açısından çok önemlidir. Füsûs şârihi Avni Konuk bu nedenle, ‘hazret-i hayâl’i ve onun rüya ile ilişkisini İbnü'l-Arabi'nin ifadelerine de yer vererek şöyle açıklar:

Ona göre, hayâl âlemi iki kısımdan oluşur. Birincisi, âlem-i misâldir ki, bu mertebeye ‘mutlak hayâl âlemi’ de denir. İkincisi ise bu âleme bitişmiş olup onun cetveli hükmündedir. İnsanın varlığında bulunan bu ikinci hayâl âlemine, ‘kayıt altına alınmış hayâl âlemi’ denir. Örneğin, bu âlemde, maddi âlemdeki yüce bir ahlakın ve salih amellerin, mutlak hayâl âlemindeki yansıması; güzel bahçeler, çiçekler, bostanlar, meyveler ve nehirlerdir. Kötü ahlakın ve kötü amellerin misali ise karanlıklar, yılan, çiyen, akrep gibi görünümüdür. Özetle, âlem-i şehadette yani dünya hayatında, insanda en çok galip gelen sıfat hangisiyse; (mesela kişide gazap ve hased galip ise kurt; şehvet ve kıskanmamak gibi sıfatlar galip ise domuz ve eşek; kibir galib gelirse kaplan; hırs ve istek galip ise fare ve karınca suretleri ortaya çıkar) berzâh âleminde o sıfata karşılık gelen bir suret ortaya çıkar, o suretle görünür. Sözü geçen sıfatlardan arınmayı başaranlar ancak nefis arınması ve kalp temizliği yapmış olan kişilerdir. ‘Hayâl’i insânî’ denen ‘hayâl-i mukayyed’in açıklamasına gelindiğinde ise Konuk, bu mertebenin; bir yönüyle misâle âlemine ve bir yönüyle de insanın bağlı olduğu hayâl âlemi nedeniyle nefsine ve maddi vücuduna bitişik olduğunu belirterek izaha başlar. Uykuda görülen süfli suretlerin hayâl-i insânide görüldüğü durumların ise hakikati olmadığını ve bozuk hayâller veyahut tabire değmeyen karışık rüyalar olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizer. Öte yandan Konuk, kalp aynası, çeşitli riyazâtlar ve mücadeleler ile temizlenmiş, saflaşmış olan şehvetlerden arınmış bir ârifin, hayâl aynasına yansıyan suretlerin, misâl âleminden yansımış ise ister uyku halinde ister yakaza halinde olsun hak ve sabit olduğunu açıklar. Zira ona göre, ‘âlem-i misâl’, Hakk’ın ilim hazinelerindedir ve ondan hata sadır olmaz.⁸²

Peki, bu misâl âleminden yansıyan hakikatlerin, hayâl tasvirleri nasıl gerçekleşir? Konuk, bunların iki çeşit olduğunu söyler. Biri, ‘soyut keşf’ ve ‘gayba dair bilinen suretler’ denen, âlemdeki suretlerle direk bağlantılı olanlardır. Örneğin Rasulullah (s.a) Efendimiz, Hudeybiye’ye gitmesinden önce, rüyasında kendisini ashabiyle beraber, başlarını traş ettirmiş bir şekilde emniyet içinde Mescid-i Harâm’a girmiş görmüştür. Hicretten altı sene sonra aynıyle zuhur eden bu rüya, zikrettiğimiz ilk çeşide açık bir misaldir. İkinci hayâl suretleri çeşidi ise kişiye özellikle rüyada yansıyan ancak âlem-i şehâdetteki suretlerle alakası olmayan kısımdır. Bu kısım rüyalar tâbire muhtaçtır. Ve bu tâbirin de

⁸⁰ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 219-220.

⁸¹ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 220-221.

⁸² Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 220-224.

görülen hayâli suretlere münasebeti olan suretlerle tevil edilmesi gerekir. Örneğin, Rasulullah (s.a) Efendimiz'e rüyasında bir kap süt verildiğinde içtikten sonra kalanını Hz. Ömer'e vermiştir. Bu rüyayı ashabına anlattığında onlar; 'Ya Rasulallah, bunu nasıl yorumladınız?' diye sormuşlardır. O da 'İlim ile tevil ettim' buyurmuştur. Buradaki bağlantı noktası, bedenın gıdası olan sütün, ruhun gıdası olan ilimle temsil edilmesidir. Rüya tabirinde, kural yoktur. Öte yandan, hayâli suretlerin keşfine karşılık gelen nurâni ilim, bir kişiye lütfedilmezse, o kişi hayâl âleminde yansıyan suretlerin hakikatini anlayamaz.

Peygamber Efendimiz (s.a.) için vahyin başlangıcı rüyayı-ı sâdıka ile gerçekleşmiştir. Nübüvvetin başlangıcında kendisinin gördüğü rüyalar, sabah aydınlığı gibi açık bir surette, âlem-i şehâdetde zuhur etmiştir.⁸³

Bu noktada İbnü'l-Arabi'nin uykuda yahut yakaza halinde görülen hayâlin yapısına dair görüşleri dikkate değerdir. Onun yorumları rüyaya dair hem epistemolojik hem ontolojik bir bilgi kaynağıdır. Ontolojik olarak, tüm varlıkların aynı anda hem var hem de yok olduklarını söyleyen İbnü'l-Arabi, olan biten şeylerin hakikatının, hangi meleke vasıtasıyla olursanız olun, gördüğünüz veya algıladığınız şeylerle ilgili olarak 'O/ O değil' demenizin gerekmesi olduğunu söyler. Rüya görmekte iken, görülenin gerçek ve asıl olduğu düşünülür, ancak uyanıldığında o şeyin aynı şey olmadığını kavranır. Yani durumun, bir 'O..dur/ O değildir' durumu olduğuna varması kaçınılmazdır. O rüya suretlerini de bir aynaya yansıyan suretlere benzemekte hem var ama aynı anda hem de yok olduklarını vurgulamaktadır. Yani ontolojik açıdan bakıldığında, rüyaları; mahiyetleri açısından hem var hem de yok sayılabilmek özellikleriyle tüm varlıkların belirsiz yapısının bir misâli olarak görmek mümkündür. İbnü'l-Arabi'nin bir benzetme yaparak, aynaya bakan adamı örnek göstermesi anlamlıdır. Söz konusu kişinin gördüğü şey hem var hem yok olduğu için eğer bu kişi, 'Ben aynadayım' derse hem doğru hem de yanlış olan bir söz söylemiş olur. Bu çelişkili durum hayâlin özünde de vardır. Hayâl ve rüyaların ne kadar hakikat oldukları ve gerçek anlamları, rüyayı gören kişinin veya rüyayı yorumlayanın hayâl âlemine ne kadar vakıf olduğuna bağlıdır, denebilir.⁸⁴

İbnü'l-Arabi, bu konuda kendisinden sonraki tüm sufileri derinden etkilemiştir. Onun, 'âlem'i hayâl, 'hayat'ı uyku ve yaşamı 'rüya' olarak işaret ettiği söylenebilecek ontolojik görüşleri büyük önem taşımaktadır. Vahdet-i vücûd nazariyesini de temellendiren bu tür 'rüya' kavramını İbnü'l-Arabi'nin nasıl yorumladığına dair Toshihiko İzutsu'nun açıklamaları da anlamlıdır. O, İbnü'l-Arabi'yi yorumlarken; 'rüya', 'vehim' ve 'hayâl'in, kötü, anlamsız, ya da bir sanrı ifade eden şeylere değil bir sembole işaret ettiğini söyler. Rüyada görülen; gerçeğin hakikati değil, onun var olduğu zannedilen bir yansımasıdır. Dolayısıyla yapılması gereken, bunu özüne ve gerçek durumuna döndürmektir. 'Te'vil' denen şey de zaten budur. Örneğin, insanların uykuda olduğu ve ölünce uyanacaklarına dair olan hadiste geçen, 'ölmek ve uyanmak' ifadeleri de İbnü'l-Arabi'nin görüşüne göre, böyle bir tâbir ve yorumda bulunmaktan başka bir şey değildir. Yani burada söz konusu

⁸³ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*, 220-224.

⁸⁴ Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 198.

olan ölüm, beden ölümü değildir. Burada kastedilen ölüm, kişinin, aklın engellerinden ve esaretinden kurtularak doğal olayların arkasındaki sembollerin ince perdesini aralamak şeklindeki manevi bir olayı simgelemektedir. Özetle, burada ölümle kastedilen ‘fenâ’ denilen manevi deneyimdir.⁸⁵

İzutsu, peygamberlerin keşif ehli kimseler olduğunun altını çizerek sıradan bir insanın kabiliyeti dışında kalan sıradışı ve derin, ilham ve keşiflere mazhar olduklarını belirtir. Onların bu sıradışı keşifleri sembolik bir mahiyeti olan ‘sadık rüya’lardır. İzutsu, genellikle bir peygamberin, sözle mümkün olmayan bir şeyi, keşiflerinin aracılığıyla Hakk’ın gerçek hakikati mertbesinden idrak ettiğini belirtir. Ve peygamberin sadece sadık rüyalarının değil, günlük hayatta temas ettiği her şeyin bu anlamda sembolik bir içeriğinin bulunduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak günlük hayattaki yaşanımları dahi bir rüyanın sembolleri gibi tevil eden peygamberlerin, tüm ömürleri boyunca aslında rüya içinde rüya görmekte olduklarının söylenebileceğini dile getirir.⁸⁶

Füsûs’un ünlü şârihlerinden Sadreddin Konevi de varlığın İbnü’l-Arabi ontolojisindeki safhalarına atıfta bulunduktan sonra, ‘rüya’nın en yakın tecelli pınarı olan misâl âleminden söz etmekte ve bu âlemlerle insanın muhayyilesi arasındaki ilişkinin görülen ‘rüya’lara nasıl yansıdığına açıklık getirmektedir. Hayâl âleminin, insana ait kayıtlı bir mertebe ve her hayâl sahibi kişiye ait olan mertebe olmak üzere iki mertebesi ve iki ismi olduğunu söyleyen Konevi, ikinci mertebenin yani hayâl sahibi insana ait mertebenin sınırlılığı itibariyle ‘hayâl’ diye isimlendirildiğini belirtir. Peki ruhların ve soyut manaların misâl âlemine yansımaları nasıldır? Konevi, bunun zaman zaman mutabık olduğunu bazen ise olmadığını belirtir. Bu durum bazı etkenlere bağlıdır: Örneğin kişinin zihinsel yapısının uygunluğu, karakterin gelişmiş solması sağduyuya yakınlığı yahut uzaklığı, hayâl gücünün zenginliği yahut fakirliği...İnsanın kayıtlanmış hayâllerinin misâl âlemine kıyasını, büyük bir ırmağa nispetle küçük derelere benzeten Konevi, derelerin, büyük ırmaktan çıkmış ve bir taraflarıyla da ona bitişik olduklarını vurgular. Yani, her hayâl bir yönüyle aslında misâl âlemine bitişiktir.⁸⁷

Sadrettin Konevi, insanın hayâl ve rüyasının sıhhatinin doğruluk şartlarına bağlı olduğunu söyler. Bazıları karakterle ilgiliyken, diğerleri ise karakterin dışındaki şeylerle ilgilidir. Konevi’ye göre, insanların bulunduğu mertebeler üç kısımdır: Birisi, düşük kısımdaki insanlardır ki bunlar kalpleri mühürlenmişlerdendir ve kalplerine çabuk yok olan şeylerin dışında, önceden nefsinde nakşolmuş hiçbir şey ulaşmaz. İkinci kısımdakiler ise kalpleri, bazen temizlenip, gafletten kurtulanlardır. Bu kısımdakilerin hayâli, bazen mutlak misâl âlemi ile ilişkili olur. Mesela bu insanların nefislerinin bazen idrak ettiği şeyler, kalplerine oradan zihinlerine nur olarak yansır. Fakat kişi, gördüğü şeyde nefsinin konuşmasının izlerini görürse bu, hayâl kuvvetinin bu rüyada karakter ve diğer şeylerin katkısıyla ortaya çıkar. Öte yandan, eğer rüya, temiz bir zihin, olgun bir karakter ve iç

⁸⁵ Toshihiko İzutsu, *İbnü’l-Arabi’nin Fusus’undaki Anahtar Kavramlar*, terc. Ahmet Yüksel Özemre (İstanbul: Kasknüs Yayınları, 1999), 23.

⁸⁶ İzutsu, *İbnü’l-Arabi’nin Fusus’undaki Anahtar Kavramlar*, 24-25.

⁸⁷ Sadrettin Konevi, *Füsusu’l Hikem’in Sırları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 41.

konuşmalarından kurtulmuş bir nefisle birlikte ise bu rüya Allah'tandır. Bu gibi rüyalar genellikle yorumlanmaz. Çünkü bu rüyaya akseden, özün sureti ile dışta olanın beraber yansımadır. Peygamberlerin çoğunun rüyası böyledir. Bu duruma bir örnek, Hz. Halil İbrahim'in (a.s.) rüyasını yorumlamayışı ve onu sembolik görmeyip zahiriyle hükmetmesinin nedenidir. (Hz. İbrahim rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmüş ve rüyayı yorumlamamıştır ancak İbnü'l-Arabi'ye göre, rüyasını yorumlamış olsaydı oğlu İshak'ı kurban etmeye çalışmak yerine bir koç kurban etmesi gerektiğini anlayabilirdi.)

Her mukayyet hayâlin, el-Bâtın isminin bir hükmü olduğunu belirten Konevi, bu hükmün misâl âleminde, biri ilim diğeri benzerlik olan iki kriterin doğruluğundan dolayı sahih olarak cesetlendiğini de söyler. Ona göre bu hüküm, her kayıtlanmış hayâlde ortaya çıkar; bu âlemdeki ortaya çıkışı; hayâl kuvvetine, idrak edenin kişinin hallerine ve sıfatlarına bağlı olarak gerçekleşir. Tüm bunların bize öğrettiği bilgi ise yorumu olmayan rüya onun gerektirdiğidir. Tâbire ihtiyaç duyan rüya hem düşük kimselerde hem de kâmil insanlarda ortaya çıkabilir. Yorumsuz rüyalar ise, sadece orta kimselerin halinin yansımasıdır.”⁸⁸

Sûfî düşüncenin temel bilgi kaynağı, keşf ve ilhâmdır. Ve bu yolla bilgi edinme de rüyada gösterilen sûretler aracılığıyla olur. Bu sûretlerin tâbiri misâl âlemindeki imgeler, şehâdet âleminde tekabül ettiği imgeye aktarıldığı varsayılır. Rüyanın tabirini yapan kişi, rüyayı gören kimsenin keşf ve ilham ile bilgi elde etmeye hazır olup olmadığını belirler. Bu nedenle özellikle manevî yolculuk (seyr u sülûk) yaptıran tarikatlar, müritlerinin bulunduğu manevî derecelerin tespit edilmesinde rüya tabirine büyük önem vermektedir.⁸⁹

Rüyanın nasıl tâbir edileceği konusunda ise Konevi şunları açıklar. Yorumlayacak kişi, önce rüya sahibinden rüyayı dinler ve onu zihninde canlandırır daha sonra rüyayı misâl âlemine kadar götürerek bu rüyanın misâl âlemiyle ilişkisini inceler. Bu noktada kurduğu bağlantılar ile rüya ve misâl âlemi arasındaki ilişkiyi kıyaslar ve akıl yürütür. Hatta gücü yetiyorsa ruhtar âlemine ve daha öte âlemlere taşıdığı bu rüyada, suretlerde gösterilmek istenen hakikati öğrenir. Ve rüyada kastedilen manayı şeyi rüya sahibine açıklar. İşte bu yorumlama işi de 'tâbir' olarak nitelendirilir.⁹⁰

Konevi ilginç bir tespitte daha bulunur ve rüyaların, maddi âlemde gerçekleşmesinin yani zuhur etmesinin gecikmesini, o rüyayı gören kişinin nefsinin yüceliğine yorumlar. Çünkü ona göre, o nefis, soyut manalar âlemine yakın ulvi âlemlerde olan bir şeyi rüyasında idrâk etmiştir.⁹¹

Tüm bu açıklamalar ışığında İbnü'l-Arabi'nin Yusuf'un rüyasını nasıl tâbir ettiğine tekrar bakmakta fayda vardır: O, Hz. Yusuf'un, on bir yıldızı, güneşi ve ayı kendisine secde

⁸⁸ Konevi, *Füsusu'l Hikem'in Sırları*, 41-44.

⁸⁹ Zeliha Öteleş, “Tasavvufun Metafizik Omurgası: Rüya –Fusûs Merkezli Bir Değerlendirme–“, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Isparta: 2019),43/146.

⁹⁰ Konevi, *Füsusu'l Hikem'in Sırları*, 68.

⁹¹ Konevi, *Füsusu'l Hikem'in Sırları*, 70.

eder halde gördüklerini, bu rüyada yıldızların kardeşlerini simgelediğini, babası ve teyzesinin de güneş ve ay suretinde görüldüğünü söyler.⁹²

Ahmet Avni Konuk şerhinde, Hz. Yusuf'un pederine rüyasında on bir yıldızın, güneşin ve ayın kendisine secde ettiğini görmesine değinerek bu suretlerin 'keşf-i muhayyel' kısmından olup tâbire muhtaç olduğunu söyler. Ve ilk olarak bu hayâli suretlerle münasebeti bulunan hissi suretlerin, kendisinden önce nebi olan pederinin, nübüvvet feleğinde bir güneş gibi olması olduğunu dile getirir. Daha sonra, teyzesinin de onun esrar-ı nübüvvetine şahit ve yakın olmasıyla ay gibi onun nuruna ayna olduğunu söyler. Kardeşlerinin de gökyüzündeki yıldızlar gibi babasının varlığında birer yıldız gibi olduğunu belirtir.⁹³

Yani Konuk şerhinde şunu vurgular: Yusuf (a.s)'ın kendi kardeşlerini yıldızlar ve babasıyla teyzesini de güneş ve ay şeklinde görmesi, ancak onun kendi hayâli açısındandır. Yoksa rivayet edilen kardeşleri, babası ve teyzesi açısından değildir. Eğer onların cihetinden olsaydı bu suretlerde görünür olmalarını kendilerince hayâl edip isterlerdi. Ama öyle olmamıştır. Eğer bunu isteselerdi, Hz. Yusuf'a bu suretlerle uyku âleminde zahir olup secde ettiklerini hayâl âleminde de idrak edip maddi âlemde de bilirlerdi. Çünkü bazen hîzane-yi hayâlde olan şeyi görülen de görenle beraber kavrar. Konevi buna örnek olarak bazı mürşitlerin manevi bir eğitim olarak müritlerini rüyalarında terbiye ettiklerini, bu rüyayı gören müritlerin de mürşitlerinin de âlem-i şehadette aynı rüyaya vakıf olduğunu belirtir. Ancak ona göre, Yusuf (a.s)'ın kardeşleriyle babasının ve teyzesinin rüyadaki görünüşü bu türden değildir. Nitekim Yusuf (a.s)'ın uyku âleminde şahit olduğu şeye onların ilmi yetmemiştir. Ve bu zuhur ancak Yusuf (a.s) rüyasını söylediğinde, babası Yakub (a.s)' ın bilgisi dâhilinde gerçekleşir. Yakub (a.s) bu rüyaya dair Hz. Yusuf'un kardeşlerinin bilgisinin olmadığını bundan anlamıştır.⁹⁴

Yusuf Suresi (12/5) 5. ayette, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaması yoksa kendisine bir tuzak hazırlayacakları ve şeytanın apaçık bir düşman olduğu konusunda uyardığı görülmektedir.⁹⁵ Konuk bu ayeti şöyle şerh eder: Yani Yakub (a.s), Yusuf (a.s)'ın rüyasını kardeşlerinin bilmediğini anlayınca bu rüyayı onlara anlatmaması konusunda onu uyarmıştır. Bu uyarı sonrasında Hz. Yusuf kardeşlerinin kendisine düşmanlıkları olduğunu anlamış ve kalbinde onlara sû-i zan oluşmuştur. Oysa nübüvvet için göğsün ve kalbin saflığı ve selameti gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Yakub, Hz. Yusuf'un bu sû-i zannını ortadan kaldırmak için kardeşlerine tuzak atfetmek yerine onu şeytana dayandırmıştır. Onun isteği Hz. Yusuf'un kalbinde kardeşlerinin muhabbetini ortaya çıkarmak ve aynı zamanda onu korumaktır. Konuk; Yusuf Suresi'nin 100. ayetinde geçen Hz. Yusuf'un Mısır'da vezir olduktan sonra kıssanın, kardeşlerinin onun önünde eğildiği bölümü nakleder ve Yusuf'un babasına, *'İşte bu önceden gördüğüm*

⁹² Yusuf, 12/4.

⁹³ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 229.

⁹⁴ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 229-233.

⁹⁵ Yusuf, 12/5.

*rüyanın yorumudur, rabbim onu gerçekleştirdi*⁹⁶ dediğini vurgular. Bu ayetin şerhinde Konuk; Hz.Yusuf'un kardeşleri, pederi ve teyzesinin kendisine secde etmesinin ardından, 'işte bu rüyamın tevilidir, rabbim onu gerçekleştirdi' dediğini, yani rüya hayâl suretinde aksettikten sonra Hakk'ın o rüyayı âlem-i şehâdette zuhur ettirdiğini belirtir. Ve ardından Konuk, bunun anlamının yukarıda zikrettiğimiz sözüyle Hz. Yusuf'un hayâl suretleri ile hissi suretleri birbirinden ayırt etmesi olduğunu ifade eder. İşte bu emirden yani hayâl ile hissin birbirinden ayrıştırılmasından dolayı Hz. Muhammed'in 'Nâs uykudadır' buyurduğuna dikkat çeken Konuk, bu sözle onun belki hakikatte 'hiss'in hayâlin kendisi ve 'hayâl'in dahi hissin kendisi olduğunu ifade ettiğini ettiğini dile getirir. Konuk, İbnü'l-Arabi'yi şerh etmeye devam ederek Yusuf (a.s.)'in 'Rabbim o rüyayı gerçek kıldı' sözünün, rüya içinde rüya görüp, yine rüyasında tevil eden kimsenin kelâmı mertebesinde olduğunu söyler. Yani bir kimse rüya içinde rüya görüp bu rüyasını yine rüyasında yorumlar ve hala uykuda olduğunu idrâk etmez. Hz. Muhammed'in yüksek idrâkine göre Hz. Yusuf'un sözleri, rüya içinde rüyayı tâbir etmekten ibarettir. Çünkü Hz. Yusuf rüyasını tevil ettiğinde âlem-i şehâdettedir ve Hz. Muhammed'e göre âlem-i şehâdetdeki gerçeklik de bir çeşit uykudur. Ve insanlar ancak öldüklerinde hakikate uyanırlar. Bu durumda, âlem-i his; birinci hayâl, uyku âlemi ise ikinci hayâl ve uyku içinde uyku (yani âlem-i şehâdetteki sözde uyanıklık hali) de üçüncü hayâldir. Ve bunların üçünde de hakikat, Hak'tır. Bu noktada Konuk yine İbnü'l-Arabi'yi şerhen şu noktaya dikkat çeker: Hz.Yusuf uykusundan uyandıktan sonra gördüğü rüyanın yıllar sonra gerçekleşmesi üzerine o esnada, ayette zikredildiği gibi "rabbim onu hak kıldı" derken ve rüyasını tevil ederken Hz.Muhammed ise rüyaların tevil edildiği bu âlem-i şehâdetin dahi bir rüya olduğunu belirterek, daha yüksek bir bilinç noktasından, insanların bu âlemde de uykuda olduklarını belirtir, yani bir nevi bu âlemde uyanık olduklarını sanıp rüyalarını tevil edenlerin dahi aslında uykuda olduğuna işaret eder ve hakikate ancak ölünce uyanılacağını vurgular. Bu da Hz.Muhammed'in idrâkinin genişliği ve yüksekliğinin bir başka vecihle göstergesidir.⁹⁷

Konuk, Hz. Muhammed'in izinden giden onun hakiki varislerinin fenâ fillah ile ölümler ve bekâbillah denen mistik deneyimle tekrar dirilerek bir uyku âlemi olan bu âlem-i şehadette gerçek uyanıklığa ve hakikate ererek zevk-i Muhammediyye ile mütezevvik olduklarının altını çizer.⁹⁸

Sonuç

Bir metafizik olgu olarak "rüya" kavramı, İslam geleneğinde büyük öneme sahiptir. Biz bu çalışmamızda Kur'an'da, sünnette tasavvuf geleneğinde ve özellikle vahdet-i vücûd düşüncesinde rüya kavramının nasıl ele alındığını, bu makalenin boyutlarının elverdiği ölçüde ortaya koymaya çalıştık. Kur'an'ı Kerim'de, Hz. Peygamberin doğru çıkan sadık rüyalarına, Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban ettiğini gördüğü rüyasına ve Yusuf

⁹⁶ Yusuf, 12/100.

⁹⁷ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 229-233.

⁹⁸ Konuk, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, 233.

peygamberin hem kendi rüyasına hem kendine anlatılan rüyaları nasıl tabir ettiğine dair önemli açıklamalara yer verdik. Nübüvvetin kırk altı cüzünden biri olarak, hadis-i şeriflerde zikredilen rüya kavramının aynı zamanda, insanların öldüklerinde uyanacaklarına dair yani bu âlemin bizatihi bir rüya olduğuna dair ontolojik bir bakış açısı veren hadis ile de desteklendiğinin altını çizdik. Hadis külliyatında önemli bir yeri olan rüya kavramına, sûfilerin de yine ayet ve hadisleri temel alarak anlam ve yorumlar getirdiklerini örneklerle anlatmaya çalıştık. Bu sûfilerden en çok göze çarpanların, ontolojik olarak bu yaşanan âlemin gerçekliğinin de bir rüya olduğunu savunan İbnü'l-Arabi ve Mevlânâ olduğunu, onların rüya kavramına dair açıklamalarıyla vurguladık. Kuşkusuz tasavvuf özelinde, özellikle vahdet-i vücud düşüncesinin en temel anahtar kavramlarından birinin rüya olduğunu ve bu düşüncenin üzerine inşa edildiği temel unsurlardan birini rüya kavramının oluşturduğunu ifade etmeye çalıştık. Örneğin, Füsûsu'l Hikem kitabının Yusuf Fassı'nda İbnü'l-Arabi'nin ortaya koyduğu en dikkat çekici noktanın, rüyanın sıradan ve keşfe mazhar kâmil insanların rüyası ve peygamberlerin sadık rüyası olarak kategorilere ayrılabilceği ve rüyaların misâl âlemi ile insanın hayâl kuvvesinin bitişik olduğu bir noktadan yahut keşf aracılığıyla ruhlar âlemine yahut ötelere açılabilenlerin hakikate erişme nispetine göre gerçekleşebileceği meselesi olduğunu tesbit ettik. Çalışmamızın sonucuna göre, İbnü'l-Arabi, rüyayı hem misâl âlemiyle ilişkisi hem vahiy ile ilişkisi ve vahiydeki yeri açısından incelemiştir. Hatta İbnü'l-Arabi, bu sınırdan durmayarak konuyu epistemolojik ve ontolojik açıdan da ele almıştır. Ona göre, hayâl; varlık hakikatlerinin sembolik suretlerde zuhur ettiği bir 'mertebe'dir. Bu bakımdan, his ya da akıl için mertebesinde görünen ve hakikatini anlamak için yorumla ihtiyaç duyan her şey 'hayâl'dir. Rüyalar da işte bu hayâl mertebesinden zuhur eder. İbnü'l-Arabi'nin ontolojik yorumuna göre aslında bizim gerçeklik sandığımız âlem-i şehâdet, rüya içinde bir rüyadan ibarettir. Hakiki varlık ancak Allah'tır. Ve İnsanlar kemâle erişip fenâ denen mistik deneyimi yaşamadıkça, rüya halinde kalmaya devam ederler. Rüyadan uyananlar da hadiste belirtilen ölmeden önce ölenler yani hakikat ehlidir. Ahmet Avni Konuk da İbnü'l-Arabi'yi şerh ederken onun yorumlarına sadık kalarak bu yorumları açıklamalarıyla genişletmiş ve anlaşılır kılmıştır. Yusuf isminin bu 'Nurî hikmet'e bitişmesinin sebebi, onun misâl âlemini en yetkin bir tarzda keşf etmesi, misâlî surette görünen suretlerin neyi simgelediğine vakıf olmasıdır.⁹⁹ Yusuf fass'ında ele alınan ve ayetlerin izinde şerhedilen hayâl, rüya ve gerçeklik kavramları sadece bilinen anlamlarıyla rüya ve teviline değil aynı zamanda ontolojik olarak gerçekliğin anlaşılmasına ve hakikatin ayetlerden akseden bâtinî yorumuna da işaret etmektedir. Bu nedenle İbnü'l-Arabi'ye göre 'rüya' kavramını ve 'rüya yorumunu' anlamak, tasavvufta, 'rüya'nın ilâhi hikmetle olan bağlantısının ne derece derin mahiyetlere kadar uzanarak yorumlanabildiğini anlamak açısından son derece önemlidir. Özetle çalışmamız sonucunda İslam geleneğinde rüyaya, Kur'an'ı Kerim'de başta peygamber rüyaları olmak üzere büyük önem atfedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, hadis-i şeriflerde hem Hz. Peygamberin gördüğü ve vahiy ile ilişkili olan rüya-i sadıkâların, hem

⁹⁹ Ebu'l-Alâ Affî, *Fusûsu'l Hikem Okumaları İçin Anahtar Kavramlar*, 201-202.

kendisinin gördüğü hem başkalarının gördüğü diğer rüyaları tabir etmesinin, rüyanın metafizik bir olgu olarak büyük bir manevi değer taşıdığını gösterdiği açıktır. Çalışmamızda rüyanın naslarda nasıl ele alındığı konusuna ek olarak rüya kavramının; temelde vahiy ile başlayan dayanak noktası ve hadislerle genişleyen anlamları ile tasavvufta nasıl yer bulduğunu da izah etmeye çalıştık. Tasavvuf geleneğinde rüyaların nasıl tabir edildiğini, sâliklerin seyr-i süluk süreçlerine nasıl işaret ettiğini ve benzeri çarpıcı hususları ortaya koymaya çalıştık. Rüyanın mahiyeti, özellikleri ve tabiri gibi konuların yanısıra özellikle İbnü'l-Arabi'nin ortaya koyduğu vahdet-i vücûd düşünce sistemi içerisinde hem ontolojik hem manevi mertebelerde nasıl tefsir edildiğine işaret ederek, rüyanın zahiri ve bâtinî boyutlarıyla İslam geleneğinde çok büyük değer içeren bir metafizik olgu olduğu sonucuna ulaştık.

Kaynakça

- Acluni, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l Hafâ. 2 Cilt.* Beyrut: Dâru İhyâi et-Turâsi el Arabi, 1352.
- Ahmed b. Hanbel, Eş-Şeybani. *El-Müsned.* 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1402/1982.
- Bardakoğlu, Ali. *İlmihal.* 2 cilt. Ankara: Tdv Yay. 2004.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji.* İstanbul: 1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahih 'ul Buhârî.* 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Debbağ, Abdülaziz. *El-İbriz.* terc. Celal. Yıldırım. İstanbul: Demir Kitabevi, 1979.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eşas el-Ezdi. *Sünen.* 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ebu'l-Alâ Afîfî. *Fusûsu'l Hikem Okumaları İçin Anahtar Kavramlar.* Türkçesi Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Ed-Dârimi, Abdullah b. Abdurrahman Et-Temimi. *Sünenü 'd-Dârimi.* 1 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Es-Sabuni, Muhammed Ali. *Saffetü't Tefasir.* Terc. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz. 7 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1995.
- Geylânî, Abdülkadir. *Âtiye-İ Sübhaniyye.* İstanbul: Uluçınar Yay. 1983.
- Geylânî, Abdülkadir. *Sırru'l Esrâr.* Terc. Mehmet Eren. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2006.
- Hatiboğlu, Haydar. *Sünen-İ İbn Mace Terceme Ve Şerhi.* İstanbul: 1982.
- Hirevi, Muinüddin Muhammed Emin. *Peygamberler Tarihi.* Terc. Muhammed Altıparmak. İstanbul: Bereket Yayınevi, 1977.

- İbnü'l-Arabi, *Fusûsu'l Hikem*, çeviri ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- İbn Haldun. Mukaddime. İstanbul: Meb Yay, 1986.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid El-Kazvini. *Es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İzutsu, Toshihiko. *İbnü'l-Arabi'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*. terc. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul: Kasknüs Yayınları, 1999.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Zaman Yayınevi, 1997.
- Konevi, Sadrettin. *Füsusu'l Hikem'in Sırları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Konuk, Ahmet Avni. *Mesnevi-İ Şerif Şerhi*. Yayına Haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l Hikem Tercüme Ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- Konpara, Zekai, *Peygamberimiz'in Hayatı*, Ankara, MEB Yayınları, 1964.
- Köksal, Asım. *İslam Tarihi*. 12 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *El-Cami' Li-Ahkâm'il Kur'an*. 24 Cilt. Çeviren: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2015.
- Lings, Martin. *Hiz. Muhammed'in Hayatı*. Terc. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Meydan Larousse*, Ansiklopedi, İstanbul: Rahmi Yayınevi 1969.
- Müslim, b. Haccac El-Kuşeyri. *Sahih'ul Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Öteleş, Zeliha. "Tasavvufun Metafizik Omurgası: Rüya –Fusûs Merkezli Bir Değerlendirme-", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Isparta: 2019, 43/146.
- Said Havva. *Ruh Terbiyemiz*. Terc. İ. Sarmış, Sait Şimşek. İstanbul: Davet Yayınevi, 1986.
- Sayar, Kemal. *Sufi Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Suyûti, Celeleddi Abdurrahman. *El-Câmiü'sağir*. Beyrut: 1373/1954.
- Uludağ, Süleyman. *Kuşeyri Risalesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1981.
- Uludağ, Süleyman. "Rüya", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 46 Cilt. İstanbul: 2008.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Elcâmiüs-Sahih*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.

Tuğlacı, Pars. *Okyanus-20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük*. İstanbul: 1974.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yüksel, Hasan Avni. *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.16>

Volume 7/3

2023 p. 281-293

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİNDE OKUTULAN HİTÂBET VE MESLEKİ UYGULAMA DERSİNİN DİN HİZMETLERİNE KATKISI BAĞLAMINDA BAŞARISINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE SUCCESS OF THE ORATORY AND PROFESSIONAL PRACTICE COURSE TAUGHT IN THEOLOGY FACULTIES IN CONTEXT OF CONTRIBUTION TO RELIGIOUS SERVICES

Hacı Mustafa KİRİŞ*

ÖZ

Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi, ilahiyat fakültelerinde okutulmakta olan ve adeta fakültenin vitrini olarak kabul edilebilecek bir derstir. Zira bu ders kapsamında ele alınan teorik ve uygulama yönü bulunan konular, fakültenin en çok görünen yüzüdür. Usulüne uygun namaz kıldırma, müezzinlik yapma, hutbe okuma, vaaz etme, birtakım merasimlerde dua yapma gibi pek çok konu bu dersin kapsamına girmektedir. Mezun olduktan sonra hangi kurumda çalışacaklarına bakılmaksızın tüm ilahiyat öğrencileri için önemli bir işlev üstlenen Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi, fakülte müfredatında sadece bir yarıyıl okutulan 2 kredilik zorunlu bir derstir. Ancak gerek araştırmacının kendi tespitleri gerekse konuyla ilgili yapılan başka pek çok çalışma, bu dersten beklenen işlevin tam olarak gerçekleşmediğini dolayısıyla ortada bir problem olduğunu göstermektedir. Bu problemin nereden kaynaklandığını tespit ederek “mevcut şartlar içerisinde ilgili dersi nasıl daha fonksiyonel duruma getirebiliriz?” sorusu, araştırmanın temel çıkış noktasıdır. Yapılan araştırmalar, bu dersin kendisinden beklenen amaca tam olarak hizmet edememesini genellikle uygulama eksikliğine bağlamaktadırlar. Öğrenci sayısının oldukça fazla olduğu ilahiyat fakültelerinde söz konusu uygulama nasıl mümkün olacaktır? Bu, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir sorudur. İşte bu sorulara cevap aramak amacıyla yapılan bu araştırma nitel bir çalışma olup, tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama tekniği olarak ise bir belgesel tarama türü olan literatür taraması kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda problemin çözümüne ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Din Eğitimi, İlahiyat Fakültesi, Hitabet, Mesleki Uygulama, Din Hizmetleri*

* Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: mustafakiris@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1731-7325, Sivas, Türkiye.

ABSTRACT

The Oratory and Professional Practice course is a course that is taught in the faculties of theology and can be considered as the showcase of the faculty. Because the theoretical and practical subjects covered in this course are the most visible face of the faculty. Many subjects such as performing prayers, performing the muezzin, reading the sermon, preaching, praying in certain ceremonies are within the scope of this course. The Oratory and Professional Practice course, which assumes an important function for all theology students regardless of which institution they will work in after graduation, is a 2-credit compulsory course taught only for one semester in the faculty curriculum. However, both the researcher's own determinations and many other studies on the subject show that the expected function from this course is not fully realized, so there is a problem. By determining the source of this problem, "How can we make the related course more functional in the current conditions?" This question is the starting point of the research. Researches generally attribute the failure of this course to fully serve the expected purpose, due to the lack of practice. How will this practice be possible in the faculty of theology, where the number of students is quite high? This is an important question to ponder. This research, which was conducted to seek answers to these questions, is a qualitative study and was carried out in the scanning model. As a data collection technique, literature review, which is a type of documentary review, was used. At the end of the study, suggestions were made regarding the solution of the problem.

Keywords: *Religious Education, Faculty of Theology, Oratory, Vocational Practice, Religious Services*

Giriş

İlahiyat fakülteleri ülkemizde örgün eğitim kapsamında yüksek din öğretimi sunan en üst düzeydeki kurumlardır. Bu fakültelerin amaçları, kuruluşundan bu yana üstlendikleri misyon ve dinî, toplumsal vb. açılardan icra ettikleri fonksiyonlarla ilgili elbette pek çok şey söylenebilir. Belki de bunlar içerisinde en çok göz önünde olanı, bu fakültelerden mezun olanlar tarafından din hizmetleri kapsamında yürütülen görevlerdir. Çünkü söz konusu görevleri ifa ederken ilahiyatçı ile toplum aracısız bir biçimde direkt olarak yüz yüze gelmektedir. Örneğin namaz kıldırırken, vaaz esnasında, hutbe îrat ederken, aşır okurken, dinî yönü bulunan pek çok merasimi ifa ederken ya da dua yaparken insanlar, din görevlisinin hemen yanı başındadır. Din görevlisi, vazifesini yerine getirirken toplumun içinde, adeta onlarla kaynaşıp bütünleşmiş bir vaziyettedir.

“Din hizmetleri” kavramı her ne kadar öncelikle cami içerisinde gerçekleştirilen faaliyetleri akla getirirse de sadece bunlarla sınırlı değildir. Caminin içerisinde yapılan ibadetler, okunan ezanlar ve salâlar, îrat edilen hutbeler, yapılan vaazlar, düzenlenen Kur’an kursları, cami dersleri, Ramazan Ayı’na has birtakım faaliyetler, kandil programları vb. birçok faaliyet birer din hizmetidir. Bununla birlikte hastane, huzurevi, cezaevi gibi gerek maddi gerekse manevi bakım ve yardıma ihtiyaç duyan kişilerin buldukları ortamlarda yerine getirilen görevler, engellilere yönelik çalışmalar, sosyal ve kültürel içerikli faaliyetler de kuşkusuz birer din hizmetidir (Kiriş, 2018, ss.

45-50). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bu tür hizmetleri genel olarak vaizler, imam hatipler, Kur'an kursu öğreticileri ve müezzin kayyımlar vasıtasıyla yürütmektedir.

Din hizmetleri kavramının oldukça geniş kapsamlı olması, bu hizmetleri topluma sunacak olan din görevlisinin alanıyla ilgili yeterli bilgi ve beceriyle donanmış olmasını gerekli kılmaktadır. Din hizmetlerinin başarılı olması buna bağlıdır denilebilir. İlahiyat fakültelerinde, gerek cami içerisinde gerekse cami dışında gerçekleştirilecek din hizmetleri ile ilgili yetkinlikleri öğrencilere kazandırma işlevini üstlenen en bariz ders Hitabet ve Mesleki Uygulama dersidir. Araştırma kapsamında bu dersin söz konusu amaca hizmet edip etmediği yönünde bazı tespitlere ve bu bağlamda birtakım önerilere yer verilecektir. Dolayısıyla araştırmanın temel problemi "ilahiyat fakültelerinde okutulan Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi ile ilgili mevcut durum nedir ve bu mevcut durumun içerisinde kalıp devam etmek koşuluyla onu iyileştirmek için neler yapılabilir?" şeklinde ifade edilebilir. Herhangi bir müfredat değişikliği önermeksizin mevcut durum ve şartlar içerisinde devam etmek koşuluyla söz konusu dersi daha verimli ve amacına hizmet eder duruma getirebilmenin imkânlarını irdeleyerek bu konuda öneriler sunmayı hedeflemesi aynı zamanda araştırmanın özgün yönünü ifade etmektedir.

Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin ilahiyat fakültelerine bir ders olarak konulması ve bu kapsamda dersin tarihsel süreç içerisinde kaydettiği gelişmeleri konu edinen ya da araştırma içerisinde bu konuya da yer veren çalışmalar mevcuttur. Ancak bahsedilen dersin tarihçesi bu çalışmada kapsam dışında bırakılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma nitel bir çalışma olup, tarama modelinde yapılmıştır. Veri toplama tekniği olarak ise bir belgesel tarama türü olan literatür taraması kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da bugün var olan bir durumu mevcut olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan, araştırma konusu olayların ya da nesnelerin kendi şartları içerisinde olduğu şekliyle tanımlanmaya çalışıldığı araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2014, s. 77). Mevcut kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamayı ifade eden belgesel tarama, hemen her araştırmada kullanılabilmesi mümkün olan ve özgün araştırmaların yapılabilmesi için son derece uygun bir veri toplama tekniği olarak kabul edilmektedir (Şahin, 2020, s. 154). Bu kapsamda araştırma konusuyla ilişkili ansiklopedi, kitap, makale vb. çalışmalar, başta DİB'in web sayfası olmak üzere internet kaynakları ve ilgili mevzuat taranmıştır. DİB bünyesindeki din hizmetleri alanı tanıtılarak ilahiyat fakültelerinde zorunlu bir ders olarak okutulmakta olan Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin mevcut durumu olduğu şekliyle tespit edilmiş ve bu dersle ilgili yaşanan sorunlara yönelik birtakım öneriler getirilmiştir.

Din Hizmetleri İle İlahiyat Arasındaki Zorunlu İlişki

DİB bünyesinde gerçekleştirilen din hizmetleri faaliyetlerini yürütmekle görevli olan birim, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (DHGM)'dür. DİB'in görev kapsamını en açık şekilde ifade eden, 1965 yılında kabul edilen 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un ilk maddesinde Başkanlığın kuruluş amacı, "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur" (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965) şeklinde ifade edilmiştir. Kanunun birinci maddesinde yer alan bu ibareden anlaşılmaktadır ki, DİB'in kuruluş gerekçesi din hizmetlerini yürütmektir. Nitekim din hizmetlerinin yürütülmesinin DİB'in asli görevi olduğu, bizzat Başkanlık tarafından da ifade edilmektedir (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018).

DİB, İslam Dinine mensup hiç kimse arasında ayırım yapmadan kadın erkek, çocuk yetişkin toplumun bütün kesimlerine ve dezavantajlı gruplara din hizmetlerini ulaştırmayı en temel görevi olarak kabul etmektedir. Başkanlık bu görevini hutbeler, vaazlar, dini sohbetler gibi cami eksenli araçları kullanarak gerçekleştirdiği gibi basılı ve görsel medya organları, seminerler, konferanslar, paneller ve sempozyumlar vasıtasıyla da sosyal ve kültürel içerikli din hizmetlerini yerine getirmeye çalışmaktadır. DHGM, cezaevlerinden hastanelere, çocuk evlerinden kadın konuklerine, Kredi Yurtlar Kurumu'ndan (KYK) gençlik merkezlerine varıncaya kadar farklı kesimlere din hizmeti vermesinin yanı sıra manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunmayı da görev kapsamı içerisinde görmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi, 2017).

Hâlihazırda Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde altı daire başkanlığı bulunmaktadır. Bunlar İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı, Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı, Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı, Göç ve Manevi Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı ve Zekât Hizmetleri Daire Başkanlığı'dır (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018). Zikredilen daire başkanlıklarının sadece isimleri bile din hizmetlerinin ne kadar geniş bir kapsama yayılmış olduğu noktasında bir fikir vermektedir. Üstelik bu alanların her birinin, diğerlerinden farklı bilgi, beceri ve yeterlilik gerektirdiği açıktır. DİB'in 2020 yılında ülke genelinde gerçekleştirilen din hizmetlerini tüm ayrıntılarıyla içeren ve "Din Hizmetleri Raporu 2020" başlığını taşıyan çalışmasına bakıldığında DHGM'nin alt birimleri olan ve yukarıda isimleri zikredilen daire başkanlıklarının, toplumun hiçbir kesimini dışarıda bırakmaksızın çok geniş bir perspektifte din hizmetlerini yürütmeye çalıştığı anlaşılmaktadır (Din Hizmetleri Raporu, 2020). Ancak hemen belirtmelidir ki, DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 633 sayılı kanunun birinci maddesinde belirtilen "toplumu din konusunda aydınlatma" görevi ağırlıklı olarak "irşat hizmetleri" vasıtasıyla yürütülmektedir (Din Hizmetleri Stratejisi, s. 10)

Bugün artık çok geniş bir alana yayılmış bulunan ve ilgili alanlarda önemli bilgi ve becerilere sahip olmayı gerekli kılan din hizmetleri, büyük oranda ilahiyat fakültesi mezunları tarafından yürütülmektedir. Nitekim kuruluşundan itibaren bu fakülteler öğretmen yetiştirmek suretiyle örgün eğitime katkı sağladıkları gibi DİB bünyesinde din hizmetlerini yürüten mezunlarıyla da yaygın eğitime katkıda bulunmaktadırlar (Aşıkoğlu, 2005, s. 4).

2022 yılı istatistiklerine bakıldığında DİB'in toplam personel sayısının 141.218 olup bunun 97.318'inin lisans ve önlisans olmak üzere dini yükseköğrenim mezunu olduğu görülmektedir (Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2023). Bu veriye göre toplam personelin % 69 gibi büyük bir oranı ilahiyat fakültelerinde eğitim görmüştür. Bu sayıya halen fakültelerde eğitim görmekte olan DİB personeli de eklenecek olursa oran daha da artacaktır. İki kurum arasındaki doğal/zorunlu ilişkiyi gözler önüne sermesi bakımından bu veri oldukça önemlidir.

Netice olarak mademki DİB bünyesindeki din hizmetleri, büyük bir oranda ilahiyat mezunları tarafından yürütülmektedir, o halde elbette ilahiyat fakülteleri bu durumu görmezden gelemez. Ancak ilahiyat fakülteleri sadece DİB'de istihdam edilecek personele eğitim vermemekte, başta Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) olmak üzere farklı kurum ve kuruluşlarda görev yapacak elemanları da yetiştirmektedir. Bu nedenle fakültede öğrenim gören öğrencilerin tamamlamaları gereken bir kredi sayısı ve almaları gereken zorunlu dersler vardır. Bu derslerin her birinin programa konulma gerekçesi bulunmakta ve her biri belirli bir amaca hizmet etmektedir. Dolayısıyla fakülte programında yer alan derslerden hiçbiri önemsiz ya da diğerlerinden daha az önemli değildir. Bu durumda ilahiyat programından bazı dersleri çıkartmak ya da kredi sayılarını azaltmak suretiyle programa din hizmetlerine yönelik yeni dersler ekleme gibi bir ihtimal, en azından şimdilik söz konusu değildir.

İlahiyat fakültelerinde öteden beri yaşanan en önemli tartışmalardan birisi istihdam alanlarına göre ihtisaslaşma ve nitelikli insan yetiştirme (Turan, 2017, s. 71). Fakülte eğitiminde, istihdam alanları dikkate alınarak öğretim programının yeniden yapılandırılmasını teklif eden önerilerin yanında öğrencilerin ilk birkaç yıl ortak dersleri aldıktan sonra istihdam alanlarına göre sonraki yıllarda branşlaşmalarını öneren esnek program teklifleri ya da istihdam alanlarına göre branşlaşmanın yanında çift anadal ve yandal vasıtasıyla diğer programlarda bulunan derslerin de alınmasını mümkün kılacak program önerileri mevcuttur. Ayrıca öğrencilerin ilgi duydukları ya da ileride çalışmayı düşündükleri alanlarla ilgili yeterliklerin, seçmeli dersler vasıtasıyla kazandırılmasının uygun olacağına dair görüşler de bulunmaktadır (Aşıkoğlu, 2016; Kiriş, 2018; Özdemir, 2019a). Kuşkusuz bu önerilerin her biri kendi mantıksal tutarlılığı çerçevesinde değerlidir. Ancak ilahiyat programıyla ilgili geniş kapsamlı değişikliklerin ya da bugünün şartlarını dikkate alacak yeni bir yapılanmanın yakın zamanda mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Zira bu konuda gerek akademiden gerekse diğer paydaşlardan onlarca yıldan beri birçok eleştiri ve öneri

gelmesine, yaşanan sıkıntılarla ilgili kitap, makale, tez vs. pek çok yazı kaleme alınmasına ve çeşitli medya araçları vasıtasıyla konu birçok kez dillendirilmiş olmasına rağmen maalesef ciddi anlamda bir iyileştirme kaydedilememiştir. Bundan dolayı geniş kapsamlı bir yapılanmadan ziyade “mevcut durum nedir ve bu mevcut durumun içerisinde kalıp devam etmek koşuluyla onu iyileştirmek için neler yapılabilir?” sorusu, bizi daha ziyade ilgilendiren sorudur. Bu nedenle araştırmanın temel problemi “ilahiyat fakültelerinde okutulan Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi ile ilgili mevcut durum nedir ve bu mevcut durumun içerisinde kalıp devam etmek koşuluyla onu iyileştirmek için neler yapılabilir?” şeklinde ifade edilmiştir.

İlahiyat Fakültelerinde Bir Ders Olarak Hitabet ve Mesleki Uygulama

Mevcut Durum

En genel anlamıyla hitabet, güzel söz söyleme sanatıdır (Kaya, 1998, s. 156). Din hizmetlerinde mesleki başarıyı artıran en önemli unsurlardan birisi hitabettir (Yılmaz, 2016, s. 9). Dini hitabetin farklı formları olsa da hepsinin ortak yönü, bir insan topluluğu karşısında icra edilmesidir. Topluluk karşısında konuşmak ise ilgili konuda bilgi ve becerinin yanı sıra kendine güvenme ve yeterlilik duygusunu da gerekli kılan kombine bir beceri alanıdır (Uçar & Bozkurt, 2021, s. 1113). Bu nedenle ilahiyat fakültesi mezunlarının bilgi ve becerinin yanında kendine güven ve yeterlilik duygusunu da kazanmış olmaları, hitabetin sağlıklı yürütülmesi bakımından önemlidir.

Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi, hâlihazırda ilahiyat fakültelerinde VII. yarıyılıda okutulmakta olan zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Bu dersin farklı ilahiyat fakültelerinde ufak birtakım değişikliklerle okutulması söz konusu olmakla birlikte (Kocaman, 2019, s. 2540) fakülte programlarında genellikle haftada 2 kredilik teorik bir ders şeklinde yer aldığı görülmektedir.

Ders içeriğine bakıldığında bir yarıyılık süre zarfında işlenen konular şöyle sıralanabilir:

Alanın temel kavramları, dini hitabet çeşitleri, sesli ve görsel medyada dini konuşmalar, açılış, karşılama-uğurlama, anma ve veda konuşmaları, din görevliliğinin önemi, din görevlisinde bulunması gereken özellikler, dini gün ve merasimlerde yapılacak konuşmalar, dini hitabet örnekleri (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Bologna Bilgi Paketi).

Yaşanan Sorunlar

Öğrencilerin fakültede öğretmenlik meslek bilgisi kapsamındaki derslerde almış oldukları bilgileri yerinde tecrübe etmeleri amacıyla gerçekleştirilen öğretmenlik uygulaması gibi bir uygulama, özelde Hitabet ve Mesleki Uygulama için söz konusu

olmadığı gibi genel olarak ilahiyat alan bilgisi kazandırmaya yönelik dersler için de söz konusu değildir. Oysa fakülte mezunlarının sadece bir bölümü öğretmen olarak MEB bünyesinde görev yapabilmektedir. Öğretmenlik uygulaması öğrencilerin mesleğe başlamadan önce tecrübe kazanmaları bakımından elbette son derece yararlı bir uygulamadır. Bununla birlikte fakültede ilahiyat alan bilgisi kazandırma fonksiyonunu yerine getiren dersler için benzer bir uygulama söz konusu değildir. Aynı şekilde mezunlarının azımsanmayacak oranda bir bölümü DİB bünyesinde din hizmetleri sınıfında vaiz, imam-hatip, Kur'an kursu öğreticisi ve müezzin kayyım olarak istihdam edilen ilahiyat fakültelerinde din hizmetlerine yönelik bir uygulamadan söz etmek de mümkün değildir.

Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi ile ilgili fakülteler arasında bir birliktelik söz konusu değildir. Dersin fakültede okutulma biçimi çoğu zaman hitabetin anlamı, önemi, çeşitleri, dini hitabet türleri gibi konuların teorik olarak aktarılması ve zaman yeterli olursa dini ve kültürel içerikli merasimlerde okunması mutlak olan bazı duaların yüzeysel olarak dinlenmesi şeklindedir. "Yüzeysel olarak" denilmesinin nedeni, öğrenci sayısının çokluğu ve Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin sadece tek dönemlik ve 2 kredilik bir ders olduğu için zamanın kısıtlı olmasıdır. Öğretim elemanının, öğrencilerin bütün hatalı okuyuşlarıyla ilgili dönüt verebilmesi ve düzeltilip düzeltilmediğini kontrol etmek için tekrar dinlemesi çoğu kez mümkün olamamaktadır. İlahiyat fakültelerinde okuyan öğrenci sayılarındaki dengesiz ve kontrolsüz artışlar genel olarak bütün dersler için eğitim ve öğretimin kalitesini olumsuz yönde etkilemekte (Köylü, 2013, ss. 23-26), Hitabet ve Mesleki Uygulama gibi pratik yönü bulunan bir ders de bu olumsuz durumdan payına düşeni fazlasıyla almaktadır.

Kimi fakültelerde ilgili dersi okutan öğretim elemanının bireysel gayretleriyle uygulama kapsamında değerlendirilebilecek birtakım faaliyetler yapıldığı söylenebilirse de bunun, bütün fakülteler için genellenmesi mümkün değildir. Ayrıca sadece din hizmetleri alanında görev yapacak mezunlar için değil, aslında hangi kurumda görev yapacak olursa olsun bütün öğrenciler için hayati öneme sahip olan ve ilahiyat fakültelerinin "vitrini" olarak değerlendirilebilecek bu dersi, ilgili öğretim elemanının bireysel bazı uygulamalarıyla sınırlandırmak ve bu şekliyle yeterli saymak herhalde uygun değildir.

Öğrenci sayısının çok olması ve ders saatinin az olmasından dolayı kimi zaman fakülte öğrencilerinin Hitabet ve Mesleki Uygulama konusundaki yetkinliklerini artırabilmek amacıyla müftülüklerle işbirliği yapılması konusu gündeme gelmektedir. Böylelikle fakülte öğrencileri, müftülükler bünyesinde görev yapmakta olan din hizmetleri personeline (imam-hatip, Kur'an kursu öğreticisi, müezzin kayyım vb.) yönlendirilmek istenmektedir.

Diğer taraftan ilahiyat fakültelerinde Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinde yapılan uygulamanın sadece cami görevi, vaaz ve hutbe ile sınırlı kaldığı, DİB'in yeni hizmet alanları olan cezaevleri, hastaneler, huzurevleri, çocuk evleri, öğrenci yurtları, okul öncesi din ve ahlak eğitimi, engelliler vs. alanlarla ilgili bir ders bulunmadığı ve bunlarla ilgili herhangi bir uygulama imkânı olmadığı yönünde eleştiriler zaman zaman gündeme gelse de (Özdemir, 2019a, s. 19) yukarıda belirtildiği gibi “toplumu din konusunda aydınlatma” göreviyle ilgili olarak ilk akla gelen, irşat hizmetleridir. İlahiyat fakültelerinde maalesef sosyal ve kültürel içerikli din hizmetleri ya da dezavantajlı gruplara yönelik din hizmetleri ile ilgili bir ders/ders içeriği bulunmaması bir yana, sadece bir dönem okutulan Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinde öğrencilere cami içerisinde gerçekleştirilen din hizmetleriyle ilgili ne kadar yeterlilik kazandırıldığı tartışmalıdır. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinden beklenen öncelikli fonksiyon, bu ders vasıtasıyla öğrencilere vaaz, hutbe, ezan, kamet, salâ, namaz kıldırma, aşır okuma ve dua yapma gibi cami eksenli din hizmetleriyle ilgili yeterliliklerin kazandırılmasıdır.

Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin öğrencilerde nasıl bir karşılık bulduğuna gelince bu konuda yapılmış birçok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalardan birkaçının ulaştığı sonuçlara bakmak, konunun en temel paydaşlarından birisi olan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin meseleye bakış açısını yansıtmaya bakımından önemlidir.

İlahiyat fakültesi öğrencileri özelinde yapılan bir çalışmada öğrencilerin, dini konu ve kavramları bilme vb. teorik konularda fakülteedeki eğitimi yeterli bulurken, (cemaat önünde) Kur'an okuma, ibadetleri yönetme, hutbe-vaaz hazırlama gibi uygulamaya dönük alanlarda düşüncelerinin olumsuz doğru evrildiği sonucuna ulaşılmıştır (Furat, 2012, s. 107). İlahiyat eğitimiyle ilgili öğrenci görüşlerine başvuru bir başka çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu araştırmaya göre öğrenciler, fakültede teorik bilgilerin öğretildiği fakat uygulamaya yer verilmediği için bu bilgilerin nerede kullanılacağına bilinmediği, ezberlenen bilgilerin ise kısa sürede unutulduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir (Özdemir, 2019b, s. 24).

İlahiyat öğrencilerinin vaaz ve vaizlik konularına bakışını konu edinen bir diğer araştırmaya göre “vaaz edecek kadar bilgi birikimine sahip olmanız için gerekli olan dersleri gördüğünüzü düşünüyor musunuz?” sorusuna öğrencilerin % 22,3'ü “evet” cevabı verirken, “vaaz ve vaizlik konusunda aldığınız beceri/formasyon eğitimi yeterli midir?” sorusuna öğrencilerin % 10,9'u “evet” cevabı vermiştir. Aynı araştırmaya göre “kendinizi vaizliğe hazır hissediyor musunuz?” sorusuna “evet” cevabı verenlerin oranı ise sadece % 12'dir (Ege, 2013, ss. 140-143).

İlahiyat son sınıf öğrencilerinin din hizmetlerine ilişkin yeterlik algılarını tespit etmek amacıyla yapılan bir başka araştırmada, ezan, kamet, salâ gibi rutin müezzinlik uygulamalarını usulüne göre yerine getirme konusunda katılımcıların % 42,9 gibi düşük bir oranının kendilerini yeterli gördüğü, cenaze ile ilgili işlemleri usulüne uygun

yapabilme konusunda ise öğrencilerin % 44,1'inin kendilerini yeterli hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır (Kiriş, 2018, ss. 226-228).

İlahiyat son sınıf öğrencileriyle yapılan diğer bir çalışmada ise “din görevliliğini yerine getirebilecek düzeyde eğitim alıp almadıkları” konusunda öğrencilerin yarısının olumlu görüş beyan ederken diğer yarısının olumsuz görüş belirterek özellikle uygulama konusundaki sınırlılığa dikkat çektikleri ifade edilmiştir. Aynı çalışmada uygulama eksikliğinden dolayı öğrencilerde önemli oranda özgüven eksikliği bulunduğu bilgisine de yer verilmiştir (Demir, 2019, ss. 112-113).

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dini hitabet öz yeterlik algılarını tespit etmek amacıyla yapılan başka bir çalışmada ise öğrencilerin söz konusu algılarının düşük düzeyde olduğu, duyuşsal tutumları içeren kaygı ve çekingenlik gibi psikolojik engeller nedeniyle toplum önünde konuşmaktan kaçındıkları sonucuna ulaşılmıştır (Uçar & Bozkurt, 2021, ss. 1118-1120).

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlara bakıldığında Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin başarısı konusunda bir sorun olduğu kesindir. Çünkü çalışmaları, öğrencilerin gerek cami içi din hizmetlerini yerine getirme noktasında gerekse hitabet öz yeterliği konusunda ciddi oranda kendilerini yetersiz hissettiklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlardan hareketle Dini Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin, ilahiyat fakültesi öğrencilerine din hizmetleri bağlamında katkısının son derece kısıtlı olduğu söylenebilir. Araştırmacılar, öğrencilerin din hizmetleri ve hitabet alanında kendilerini yetersiz hissetmelerini çoğunlukla uygulama eksikliğine bağlamaktadırlar. Zaten uygulama eksikliği, neredeyse herkes tarafından dile getirilen ve belki de ilk sırada yer alan gerekçedir. Kuşkusuz bu ders için uygulama son derece önemlidir. Ancak öğrenci yoğunluğunun bu kadar fazla, ders süresinin bu kadar kısıtlı olduğu bir derste bu uygulamanın ne şekilde mümkün olabileceği sorusu üzerinde düşünülmalıdır.

İlahiyat lisans programlarında din hizmetleri ve hitabet alanlarıyla ilişkili birtakım seçmeli derslerin yer aldığı söylenebilirse de genellikle bunlar sadece bir isim olarak programda bulunmanın ötesine geçememektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi dersi okutan öğretim elemanlarının zaman zaman uygulamaya dönük birtakım bireysel tasarruflarda bulunmaları da genel bir çözümü içermemektedir.

Zaman zaman gündeme gelen, DİB ve il müftülükleriyle yapılacak mutabakat kapsamında din hizmetleri ve hitabet konusunda yeterli duruma gelebilmeleri amacıyla ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, hiçbir ayırım yapılmaksızın DİB personeline havale edilmesi çok mantıklı görünmemektedir. Zira günümüz çalışma koşulları doğrultusunda pek çok kurum, personelinin sergilediği performansı ve üst makamlara sundukları etkinlik raporlarını önemli gördükleri için müftülükler bünyesinde görev

yapan din hizmetleri personelinin zaten kendilerine yetecek işleri ve meşguliyetleri bulunmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında fakülte öğrencilerini müftülük bünyesindeki din hizmetleri personeline yönlendirmek, ilahiyat fakültesi için bir itibar kaybı anlamı da taşıyabilir. Üstelik bu, usul bakımından da uygun görünmemektedir. Çünkü söz konusu DİB personeli eğitim, öğretim ve yöntem yeterliklerine sahip olmayabilir. Zira her bilenin aynı zamanda öğretebileceğini söylemek doğru değildir. Ayrıca DİB personeli içerisinde yer alan ve ilahiyat lisans eğitiminden daha alt düzeyde bulunan personelin, kendilerinden daha üst tahsil düzeyinde bulunan ilahiyat fakültesi öğrencilerine rehberlik yapması, genel bir kaide olarak söylenemese de, usulen uygun olmayabilir. Bununla birlikte elbette DİB personeli içerisinde bulunan ve hitabet konusunda veya din hizmetleri alanıyla ilgili başka birtakım konularda temayüz etmiş, aynı zamanda öğreticilik formasyonuna da sahip olan kimselerden - tahsil düzeyi ne olursa olsun - mümkün olduğunca istifade edilmelidir. Burada eleştirilen, iletişim ve yöntem becerilerine sahip olup olmadığına bakılmaksızın herkesin bu işi yapabileceğine ilişkin kanaattir.

Yukarıdaki tespitler ışığında Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin daha işlevsel duruma getirilebilmesi için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- İlahiyat mezunlarının görünen yüzü olarak değerlendirilebilecek bu derse özel bir önem verilmeli ve dersin amacına hizmet eder duruma getirilmesi için çalışılmalıdır.
- Dersin VII. yarıyılıda okutulması oldukça geç bir dönemdir. Bunun 3. sınıfın birinci ya da ikinci yarıyılına alınması, dersle ilgili uygulamaların gerçekleştirilebilme imkânı açısından daha uygundur. Çünkü 4. sınıfta öğrencilerin öğretmenlik uygulaması ve Kamu Personeli Seçme Sınavı'na (KPSS) hazırlanmak gibi başka birtakım meşguliyetleri bulunmakta ve bunlar öğrencileri yeterince meşgul etmektedir.
- Hitabet ve Mesleki Uygulama dersini, din hizmetleri ya da hitabetle ilgili bir becerisi ve tecrübesi olup olmadığına bakılmaksızın ortalama bir ilahiyat hocasının kolaylıkla okutabileceği yönündeki yanlış ama yaygın yaklaşımdan bir an önce vazgeçilmelidir.
- Dersi okutacak öğretim elemanları özenle seçilip belirlenmelidir. Bu dersi okutacak öğretim elemanlarının taşınması gereken kriterler ayrıntılı bir şekilde tespit edilmeli ve bu dersi belirlenen kriterlere uygun olanlar okutulmalıdır.
- Hitabet ve Mesleki Uygulama kapsamında yapılması gereken uygulamaları ilk olarak öğretim elemanının bizzat kendisi yapmalı daha sonra öğrencilere yaptırmalıdır. Aksi takdirde hutbe, vaaz, müezzinlik, namaz kıldırma, dua yapma vb. pratik yönü ağır basan uygulamaları sadece teorik olarak anlatıp öğrencilerden başarıyla yapmalarını beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır.
- Dersin kredi sayısını artırmak ya da öğrenci yoğunluğunu azaltmak, uygulanmakta olan lisans programı dâhilinde en azından şimdilik mümkün görünmediğine göre bu dersi okutacak öğretim elemanı sayısı artırılmalı ve çeşitlendirilmelidir. Bu, daha mümkün görünmektedir. Bu bağlamda ilgili ders kapsamında örneğin teorik bilgiler için, hutbe ve vaaz için, namaz kıldırma ve

müezzinlik uygulaması için, merasimlerde okunan dualar için, sosyal hizmet alanları ve manevi bakım hizmetleri için ayrı ayrı öğretim elemanları görevlendirilebilir.

- Bir öğretim elemanının dönem boyu ilgileneceği öğrenci sayısı en fazla 30 ile sınırlandırılmalıdır.
- Öğrencileri genel anlamda hiçbir dersle ilgili, özel olarak da Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi kapsamında daha yeterli duruma gelmeleri amacıyla başka kurum veya kuruluşlara yönlendirmekten/havale etmekten vazgeçilmeli, fakülte bunu kendi içinde halletmenin yollarını aramalıdır.
- Uygulama camilerinde gerçekten uygulama yapılmalıdır. Bu camilerin temel işlevi, uygulama olmalıdır.
- Öğretim elemanları bu ders kapsamında öğrencilerin öz yeterlik algılarını olumsuz yönde etkileyebilecek davranışlardan kaçınmalıdır. Güveni kırılan bir öğrenci, yapması istenen davranışı belki de ömür boyu bir daha yapamayacaktır.
- Bu ders kapsamında yapılması beklenen uygulamaları öğrencilerin her birinin aynı başarı düzeyinde yerine getirmesi beklenmemeli, bireysel farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Aşıkoğlu, N. Y. (2005). İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Öğretime Katkıları ve Kaliteye Yolculuk. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-10.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2016). Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi. İçinde R. Doğan & R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi* (ss. 183-199). Grafiker Yayınları.
- Demir, Ö. (2019). İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dini Hitabet Yeterlikleri DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri ile İlgili Görüşleri. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 79-115.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2018, Nisan 16). *Tanıtım (tarihçe)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/sayfa/53/tanitim> adresinden 5 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Din Hizmetleri Raporu 2020. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/ResimKitapligi/2020%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf> adresinden 10 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.
- Din Hizmetleri Stratejisi. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Icon/SagSlider/Din%20Hizmetleri%20Stratejisi.pdf> adresinden 10 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi (2017, Temmuz 31). <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/Documents/G%C3%B6rev%20ve%20C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Y%C3%B6nergesi.pdf> adresinden 8 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (1965). T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> adresinden 5 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Ege, R. (2013). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Vaaz ve Vaizlik Konularına Bakışları: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54(2), 129-158.

Furat, A. Z. (2012). Nitelikli Din Görevlisi Yetiştirmede İlahiyat Fakültelerinde Sürdürülen Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Yeterliliği: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Konu Hakkındaki Düşünceleri. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 83-110.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Kaya, M. (1998). Hitabet. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 156-158). TDV Yayınları.

Kiriş, H. M. (2018). *İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı Ekseninde Türkiye’de Din Eğitimi*. İlahiyat Yayınları.

Kocaman, K. (2019). Türkiye’de Din Hizmetleri Bağlamında Yüksek Din Öğretiminde Meslekî Uygulama. *Turkish Studies*, 14(4), 2525-2545.

Köylü, M. (2013). Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi: Nicelik mi Nitelik mi? *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(35), 21-44.

Özdemir, S. (2019a). Diyanet Hizmetleri Açısından İlahiyat Fakültesi Program(lar)ı. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-25.

Özdemir, S. (2019b). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İlahiyat Programı İle İlgili Görüşleri: Sdü İlahiyat Örneği. *Dergiabant*, 7(13), 1-33.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Bologna Bilgi Paketi. <https://obs.cumhuriyet.edu.tr/oibs/bologna/index.aspx?lang=tr&curOp=showPac&curUnit=35&curSunit=201#> adresinden 11 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Strateji Geliştirme Başkanlığı (2023, Haziran 5). *İstatistikler*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı.

<https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler> adresinden 8 Ağustos 2023 tarihinde alınmıştır.

Şahin, Ç. (2020). Eğitim ve Bilimsel Araştırma. İçinde R. Y. Kıncal (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (ss. 137-156). Grafiker Yayınları.

Turan, İ. (2017). Türkiye’de İlahiyat Eğitimi: İstihdam Alanı-Program İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 59-77.

Uçar, R., & Bozkurt, M. (2021). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Hitabet Öz Yeterlik Algılarına Yönelik Bir Araştırma. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 21(2), 1109-1121.

Yılmaz, H. (2016). *Dini Hitabet*. Vizyon Matbaası.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.17>

Volume 7/3

2023 p. 294-316

GERÇEKTEN JAPONYA MÜSLÜMANLAŞIYOR MU?

(JAPON TOPLUMUNDA İSLAM'IN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI)

IS JAPANESE SOCIETY REALLY ISLAMISING?

(ISLAM'S PAST, PRESENT AND FUTURE IN JAPANESE SOCIETY)

İsa ABİDOĞLU*

ÖZ

Modern Japonya'da Şintoizm ve Budizm'in yanı sıra, milyonlarca taraftarı olan ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan birçok yeni din vardır. Fakat bu yeni dinlerin içinde kurumsal kimliği ve yerel dinamikleri aşan yönüyle en dikkat çeken şüphesiz İslam dinidir. İslam'ın Japonya ile olan ilişkisi Asya, Afrika ve Avrupa'daki diğer ülkelerle olan ilişkilerine kıyasla oldukça yenidir. Nitekim birçok çalışma Japon toplumunun İslam'la karşılaşmasını 19. Yüzyılın son çeyreğine tarihlendirir. Söz konusu karşılaşmada genel olarak din-toplum etkileşimini anlamak adına önemli referans noktaları olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu makalenin amacı, Japon toplumunun İslam'la olan ilişkisini tarihsel perspektiften ele alarak, Japonya'da Müslümanlaşma temayülünün psiko-sosyal arka planına nüfuz etmek ve İslami kültürün Japonya'da oluşum ve gelişimini etkileyen faktörlerini deşifre etmektir. Makalede ilk olarak İslam'ın Japon toplumunda görülmesinin tarihi seyri ve Japonlarla Müslüman halklar arasındaki kültürel ilişkiler ele alınmıştır. İkinci konu olarak Japon toplumunda genel olarak İslam dinine yönelik tutum ve imajlara değinen makaleler üzerine incelemeler yapılmıştır. Sonda ise Japon halkından İslam'ı kabul edenlerde gözlemlenen değişim ve dönüşümleri konu alan çalışmalardan kesitlere değinmek suretiyle din-toplum etkileşimi bağlamında tartışmalara yer verilecektir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu makalede beyan edilen saha verileri 2020 yılı öncesi yapılan çalışmalar.

Anahtar kelimeler: *Din-toplum etkileşimi, Japon Kültürü, Şintoizm, Japonya'da İslam, Japonya'da Dini Hayat*

ABSTRACT

In modern Japan, besides Shintoism and Buddhism, there are many new religions with millions of adherents that cannot be ignored. However, among these new religions, Islam is undoubtedly the most striking one with its institutional identity and its transcendence of local dynamics. Islam's relationship with Japan is quite new

* Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, E-mail: isaabidoglu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3559-2304, Eskişehir, Türkiye.

compared to its relations with other countries in Asia, Africa and Europe. As a matter of fact, many studies date the encounter of Japanese society with Islam to the last quarter of the 19th century. It is possible to say that there are important reference points in this encounter in order to understand religion-society interaction in general. Therefore, the aim of this article is to examine the relationship of Japanese society with Islam from a historical perspective, to penetrate the psycho-social background of the tendency to Islamisation in Japan and to decipher the factors affecting the formation and development of Islamic culture in Japan. In addition, it is aimed to provide an overview of the historical background and current situation of Muslims living in Japan and to overcome the lack of resources in this field. Firstly, the article will discuss the historical course of the appearance of Islam in Japanese society and the cultural relations between Japanese and Muslim peoples. Secondly, articles on attitudes and images of Islam in Japanese society in general are analysed. Finally, discussions in the context of religion-society interaction will be included by referring to sections of studies on the changes and transformations observed in the segment of Japanese people who accept Islam as a religion. It should also be noted that the field data declared in this article are studies conducted before 2020.

Keywords: *Religion-society Interaction, Japanese Culture, Shintoism, Islam in Japan, Religious life in Japan*

Giriş

Bugün İslam, Hıristiyanlıktan sonra dünyanın en büyük ikinci dinidir. Ancak birçok Japon için İslam hala tanınırlıktan uzak bir dindir. Nitekim İslam ve Japonya arasındaki tarihsel karşılaşma Meiji döneminde (1868-1912) başlamış olmasına rağmen, birçok Japon hala günlük yaşamında Müslümanların varlığından habersizdir. Öte yandan, kitle iletişim araçlarında yer alan haberlerde İslam'ın 'terörizm' ve 'savaş' gibi kötü imaj oluşturan realitelerle özdeş kılınması Japon halkında İslam'ın, yerel inanç dünyasına dair gündelik gündemlerin dışında tutulmasına neden olmaktadır. Dahası, Japonların Şintoizm'in çok tanrılı ılımlı akidesinden kaynaklı olarak anlamakta zorlandıkları ve hoşlanmadıkları bir şey de İslam'ın, kendisine tabi olanlara neye inanmaları ne söylemeleri ve ne yapmaları gerektiği konusunda net, yer yer de katı kurallarının olmasıdır. Örneğin imanın altı esası ve İslam'ın beş şartı, Müslümanların günlük yaşamlarını inanç ve ibadet ekseninde biçimlendirir ve bu biçimlendirici pratik ve ilkeler hiçbir bölgede veya zaman diliminde toplumların kültürlerine göre tamamen yeniden dizayn edilmezler. Dolayısıyla söz konusu durum yerel inançlarla ile iç içe geçmiş kültürlerine bağlı olmakla anılan Japon halkı için boğucu görünebilir (Komura, 2015: 200). Ancak İslam'ın kuruluşundan yüzlerce yıl sonra İslam dünyasında sosyal koşullar değişmiştir. Küreselleşme aynı zamanda Müslümanların daha önce İslami olmayan bölgelere göç ettiği veya gayrimüslimlerin İslam ile temas etmek zorunda kaldığı durumları da beraberinde getirmiştir. Küresel durumdaki bu değişiklikler, İslami doktrinin ana esas ve ilkeler değiştirilmeksizin daha dönemsel ve bölgesel bir şekilde yorumlanmasını gerektirmiştir. İslam hukukçularından özellikle ifta makamında olanlar, inananlardan gelen sorulara ve sosyal meselelere yanıt olarak Kuran ve hadis yorumlarını tartışmakta ve görüşlerinin sonuçlarını İslami öğretinin uygulanmasında rehberlik sağlayan 'fetvalar' şeklinde inananlara iletmektedir. Bu açıdan bakıldığında sıradan

Japonlar için yerelliğin dini olan ve bireysel inanç motiflerine uygun inisiyatiflere esnekliği esas alan Şintoizm'le kıyaslandığında kültürler arası bir toplumda bir dünya dini olan İslam'ı anlamak ve uygulamak kolay değildir (Kadioğlu, 2021: 493). Dahası, yakın döneme kadar yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere İslamofobi ile ilişkili olarak İslam'ın Japon toplumundaki imajı iyi değildir (Yulita & Ong, 2019). Bununla birlikte, geçmişte ve günümüzde İslam'ı kabul eden Japonlar olmuştur.

Öte taraftan Türkiye'de Türk kültürü ve Japon kültürü üzerine karşılaştırmalı tarihsel-hermenötik incelemelerde bulunan Qayyim Naoki Yamamoto'nun İslam'ı kabul eden Japonlar üzerinde yapmış olduğu tespit dikkate değerdir. Yamamoto; Japonya'da bir kişi herhangi bir nedenden dolayı İslam'a merak sarıp O'nu öğrenme çabası içinde olduysa bu kişinin çabasının çoğu zaman bu dini kabul etme ile sonuçlandığını söyler. Fakat asıl mesele, Japonların İslam'ı kabul etmesinde değil de Müslümanlığın kimlik ve aidiyet açısından benimsenmesinin sürekliliğinde ortaya çıktığı görülüyor. Nitekim Yamamoto, Müslümanlığı kabul eden Japon halkın kabul ettikleri dini yaşama açısından uygun şartları geliştiremediklerinden dolayı birkaç yıl sonra sadece ismen Müslüman kaldıklarını hatta İslam'ı kabul edenlerden bir kısmının birkaç yıl içinde eski yerel dinlerine geri döndüklerini aktarır (Vav Tv, 2022). Bu açıdan bakılacak olursa Japon din ve kültürüne bu kadar yabancı farklı bir dini doktrini olan İslam'ı Japon toplumunun nasıl tanıdıkları, anladıkları ve kabul ettikleri din toplum etkileşimi bağlamında dikkate değer bir yeri vardır.

Modern Japonya'da Şintoizm ve Budizm'in yanı sıra, milyonlarca taraftarı olan ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan birçok yeni din vardır (Britannica, 2023). Fakat bu yeni dinlerin içinde kurumsal kimliği ve yerel dinamikleri aşan yönüyle en dikkat çeken şüphesiz İslam dinidir. İslam'ın Japonya ile olan ilişkisi Asya, Afrika ve Avrupa'daki diğer ülkelerle olan ilişkilerine kıyasla oldukça yenidir (Gagné, 2017: 154). Nitekim bazı çalışmalarda Japon toplumunun İslam'la karşılaşması 19. Yüzyılın son çeyreğine tarihlendirir. Söz konusu karşılaşmada genel olarak din-toplum etkileşimini anlamak adına önemli referans noktaları olduğunu söylemek mümkündür (Morris, 2019: 119-130).

Japonya'da yaşayan Müslümanların nüfusunun sadece 250.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir; ancak Japonya'yı ziyaret eden veya Japonya'da yaşayan Müslümanların sayısının gelecekteki durumu muğlaklığını korumaktadır. Bazı çalışmalarda küreselleşme olgusuyla birlikte genel olarak Güneydoğu Asyalı Müslümanların, sosyal marjinalleşme, dilsel ve kültürel engeller ve son zamanlarda Müslümanların potansiyel olarak tehlikeli ve şüpheli biçimde stereotipleştirilmesinden kaynaklanan diğer sorunlara karşı savunmasız kaldıklarına yönelik tespitler mevcuttur. Bu çalışmalarda Müslüman göçmen olmanın yükünün Japonya'daki diğer yabancılardan daha ağır olduğu görülür (Morris, 2020, 485-490). Bireysel Müslümanlar sadece dil ve kültür engellerini değil, aynı zamanda İslam'ın Şintoizm ve Budizmle kıyaslandığında ağır basan kurumsal yapısından kaynaklı Japon halk dindarlığına yabancı olduğu gerçeğini de aşmak zorundadır. İslam hakkındaki bilgi ve algıların çoğu Batı medyasındaki bilgilere dayanmakta, bireyler

arasında doğrudan bir etkileşim söz konusu olmamaktadır. Japonya'nın kendine özgü tarihi geçmişi ve kültürel paradigmaları göz önünde bulundurulduğunda, dinin kişinin kimliğiyle etkileşime girme biçimleri, Japon bireylerin çoğunluğunun dine bakış açısına da yansımaktadır. Din genellikle modern Japon kültürüyle ilişkilendirilmemektedir, yani Japonlar İslam'a veya başka bir dine karşı belirli önyargılara sahip olmamakla birlikte birçok dini uygulamayı yabancı bulabilmektedir. Ayrıca, Japon olmayan bir bireyin, dini aidiyeti ne olursa olsun, başka bir dinden olanı genelde 'öteki' olarak algılaması da Japonya'da İslam hakkındaki yanlış anlamalara katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla Japonya'da İslam genellikle dini bir kimlikten ziyade yabancı bir 'kültür' olarak anlaşılmaktadır. Bununla beraber Müslümanlar, birçok farklı kültür ve milletten birçok bireyin oluşturduğu bir inanç grubundan ziyade yekpare bir yabancı grup olarak kategorize edilmektedir (Unesco, 2004: 85-89).

Japonya'da Dini Hayat

Amerika Birleşik Devletleri'nin Dışişleri Bakanlığına bağlı Uluslararası Dini Özgürlükler Ofisinin 2020 yılında Japonya'daki dinler üzerine kamuoyuyla paylaştığı rapora göre, Japonya'da dini gruplara üye olanların sayısı 183 milyondur. Japonya'da 2020 yılı itibarıyla toplam nüfusun 125,5 milyon olduğu göz önüne alınırsa dini gruplara üye olanların sayısı ülke nüfusundan önemli ölçüde fazla olduğu görülür. Bu durum birçok vatandaşın birden fazla dine bağlı olduğunu yansıtmaktadır. Örneğin, Japonya'da Budizm'e inananların Şintoizm gibi diğer dinlerin dini törenlerine ve etkinliklerine katılması yaygın görülen bir durumdur ve bunun tersi de geçerlidir. Bununla beraber, takipçi tanımı ve takipçileri sayma yöntemi her dini organizasyona göre değişebilmektedir. Japonya'da dini aidiyet 88,9 milyon Şintoist (% 48,6), 84,8 milyon Budist (% 46,3), 1,9 milyon Hristiyan (% 1) ve 7,4 milyon diğer dini grupların taraftarlarını (% 4) içermektedir. "Diğer" ve kayıtlı olmayan dini gruplar kategorisinde İslam, Bahai İnanıcı, Hinduizm ve Musevilik yer almaktadır. Yine aynı raporun verilerine göre, göçmenlerin ve yabancı işçilerin çoğu Budizm veya Şintoizm dışındaki dinlere tabidir. Raporda ülkede 157.000 Japon olmayan Müslüman ve 43.000 Japon Müslüman bulunduğu bildirilmektedir; bu sayı 2013'teki tahminlere göre yaklaşık 60.000 artmıştır. Bu artış, daha fazla sayıda Japon olmayan Müslüman'ın daimî oturma iznine sahip olmasına, Japon olmayan Müslümanlar ile İslam'ı seçen Japonlar arasındaki evliliklere ve onların çocuklarına bağlanmaktadır. Uzun süredir burada ikamet eden bir Yahudi'ye göre toplam Yahudi nüfusu yaklaşık 3.000 ila 4.000 arasındadır (ABD Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Dini Özgürlükler Ofisi, 2020).

Hristiyanlık ve İslam, ayinlere düzenli olarak katılmaları dahilinde bile vaftiz veya şehadet gibi bir kabul töreninden geçene kadar bu katılımcıları "inananlar" sınıfına dahil etmemektedir. Ayrıca, birçok Hristiyan kuruluşunda, bir kişiden artık haber alınamıyorsa, birkaç yıl sonra bu kuruluşların dışında kabul edilir. Şintoizm ve Japon Budizm'inde ise yerel ve milli din olma haysiyetinden dolayı inisiyasyon törenleri veya misyonerlik faaliyetine rastlanılmaz ve bir tapınağın cemaatine veya bu cemaati temsil

eden derneğe üye olan tüm aile fertleri bu dine inananlar sınıfına dahil kabul edilir. Budizm'de, başka dinlerin takipçisi olanlar veya herhangi bir dini bağlılık beyan etmeyenler bile doğdukları ailenin ait olduğu tapınağın cemaatinden sayılır. Ayrıca mabet ve tapınakları ilk kez ziyaret edenlerin de bazı durumlarda inananların sayısına dahil edildiği söylenmektedir. Günümüz Japon toplumunda bireyin dini aidiyeti genellikle çok önemli görülmemekte ve bireyler kendi dini inançlarını sosyal hayata taşımaları konusunda çok bilinçli davranmadıkları görülebilmektedir (Toshimaro, 2005: 23).

Şintoizm-Budizm senkretizmi Japonya'da kültürel dinin ve Japonya'ya özgü dinsel yapının en büyük göstergelerinden biridir (Ienaga, 1965: 32, Larsen, 1965: 33). Şintoizm ve Budizm'in birbirinden ayrıldığı Meiji Restorasyonu'ndan sonra bile Şintoizm ve Budizm arasındaki ayrım, belirsizliğini korumuştur (Grapard, 1984: 245). Pek çok hanede bir kamidana (Şinto sunağı) ve bir Budist sunağı bulunur ve pek çok hane hem bir Budist tapınağının cemaatine hem de bir Şinto tapınağının cemaatine mensuptur. Tarihsel olarak ve hatta bugün bile Japonya'da dini hayat, Şintoizm'e özgü düğünler, geleneksel kutlamalar ve talih/kısmet için dua etmek gibi törensel etkinliklerle beraber Budist dini cenaze törenleri, anma törenleri ve ölüm veya ölüm sonrası kavramıyla ilgili diğer etkinliklerle ilişkilendirilmektedir. Birçok Japon, Şinto tapınaklarında ya da Budist tapınaklarında yapılan Yeni Yıl kutlamaları, Aziz Valentine Günü ve Noel Arifesi, Hristiyan kiliselerindeki romantik düğün törenleri ve Şintoist ya da Budist tarzda yapılan cenaze törenleri gibi farklı dinlerin dini etkinliklerine katılma eğilimi gösterebilmektedir (Kimpara, 2010). Günümüzde Japon vatandaşlarının çoğunluğu bu türden dini ritüellere katıldıkları görülse de söz konusu dinlerin organizasyonlarına aidiyet duygusunu yansıtmak tutum ve davranışları sergilemekten uzaktırlar. Dahası Japonların birçoğu kendilerini dindar görmemektedir. Bu durumda Japon toplumunda "dinsizlik", Tanrı'nın veya Buda'nın varlığını reddeden ateizmden farklıdır; "dinsizlik", bireyin bir şeye bir dereceye kadar inanmasına rağmen bunu "din" olarak kabul etmediği veya herhangi bir dini organizasyona veya doktrine gönülden bağlı olmadığı anlamına gelir (Horii, 2020: 5-6).

Modern Japonya'da; yukarıda bahsedilen iki büyük dinin yanı sıra, milyonlarca taraftarı olan ve göz ardı edemeyeceğimiz birçok yeni din daha vardır. Çoğu durumda bu yeni dinler Şintoizm'in ya da Budizm'in çatısı altında dini akımlar ya da hizipler olarak ortaya çıkmaktadır, ancak genellikle taraftarlarına maddi refahı sağlayacağını vaat eden bir tür karizmatik kişi tarafından kurulur ve yönetilirler. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın büyük karmaşası sırasında, bu yeni dinlerin çoğu bireylerin mutsuzluğundan faydalanarak yoksulluğun üstesinden gelme veya hastalıkları hafifletme vb. vaatlerle ortaya çıkmıştır. Hatta denilebilir ki bu yeni dinlerin, dini felsefenin yüceliği ya da saf ve ruhani adanmışlığın yanı sıra hümanistik bakış açısı içinde beliren diğerkâmlık gibi duygularıyla ilişkileri çok cılızdır (Krämer, 2013: 90). Yeni dinlerin en temsili örneği Sokagakkai'dir. Bu yeni din, yaklaşık 700 yıl önce bir Budist mezhebinin kurucusu olan Nichiren tarafından yazılan "Mandara"yı ibadet nesnesi olarak almış ve atılgan faaliyetlerle üye

sayısını toplam 2 milyon haneden 7 milyon haneye kadar çıkarmıştır ki bu, tüm Japon hanelerinin yaklaşık %27'si anlamına gelmektedir (Metraux, 2003: 113-115).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Japonya'nın, karmaşık dini ilişkilerin etkisinde uzun bir tarihten geçtiği ve bugün bile ülkede yerel dinlere inanma sayısında ciddi oranda bir düşüşün gözlemlenebildiğini söylemek gerekir. Dahası, Japon halkının toplumsal yaşamına giderek hâkim olan modern/seküler ahlakın ve zihniyetin geleneksel inanç kalıplarının içine nüfuz ettiği gözlemlenebilmektedir (Miller, 1998: 113-114). Öte taraftan günümüzde Japonya'da düşünce ve eylem biçimlerinde Şintoizmin bireyciliğinden dolayı "kurumsal din" in örgütlü yapısından izleri tespit etmek kolay değildir. Daha açık ifade ile Japonya'da sosyal hayatta örgütlü dindarlığın ya da din temelli ahlakın tezahürlerini fark etmek son derece zordur. Buna rağmen Japon halkı toplumsal hayatta, kaynağını panteizm, animizm ve atalar kültüründen alan yerleşik bir örf ve ananeyi dindarlık kaygısı içinde olmadan yaşatmaktadır (Hirai, 2023: 884). Bunun yanında gelenekten gelen bir inanç biçimi olarak İmparator ve ailesine duyulan saygı, devlete ve onu ayakta tuttuğu düşünülen hukuki düzene uymada titizlik göstermeye dönüşmüştür. Ancak buradaki ahlakın kültürel aktarımında günümüz Japon halkı, zorluk yaşamaktadır. Nitekim bireysel ahlaki anlayışlara gösterilen müsamaha, inanç biçimlerinde bireye indirgenecek derecede farklılaşmalara ve dolayısıyla atomize olmuş dini anlayışlara kapı aralamaktadır. Aslında bu durum postmodern dünya ile uyumlu bir durumdur. Öyle ki bu duruma göre bilim ve modern sanatta ilerleme kaydedilebilir, insanların maddi yaşamı refaha kavuşabilir. Ancak bu inancın ve bu inanca dayanan ahlakın özelliği dini bir omurgaya sahip değildir. Dolayısıyla Japon toplumuna özgü, tarihten gelen dinsel ahlak ve inancın küreselleşen dünya karşısında dayanma gücü ve direnci gitgide yok olmaktadır. Bugün Japon halkı bazı yeni yol gösterici ilkelerin özlemini çekmektedir. Bu yeni yol gösterici ilkelerden biri yeni bir din olabilir. Sonuç olarak Kavanaugh, Yong, Tashimara, Ammerman gibi birçok araştırmacıya göre Japonya'da tarih boyunca var olan geleneksel dinler bu yeni dürtüyü tatmin edememektedir. Daha açık ifade ile bu çalışmalara bakıldığında halkın toplumsal direnci sağlamada ve gündelik hayatı düzenlemede bu dinlerin performanslarından memnun olmadıkları görülebilmektedir (Kavanaugh & Jong, 2020, Toshimaro, 2005, Ammerman, 2013: 258-268).

Eleştirel akademisyenler, Japonya'da seküler hayat ve dini alanlar arasındaki dualitenin, Meiji döneminde Batılı sömürgeci güçlerle temasa geçilmeden önce Japonya'da mevcut olmadığını iddia etmektedirler. Fitzgerald'ın açıkladığı gibi: "Tüm toplumlarda maddi hayatın dışında din veya dinler olarak tanımlanabilecek bazı özel olgular olduğu fikri, o toplumdaki insanların kendi baslarına karar verdikleri bir şey olmamakla birlikte bu fikir Batı'dan alınan bir fikir olarak görülür." (Fitzgerald, 2003). Nitekim Batılı düşünürlerin ortaya sürdükleri bu fikir esas alındığında Japon halkının dini yaşantısı seküler-dindar dualitesi içinde ele alınmak zorunda kalır. Ancak böylesi bir zorunluluk Japon dini hayatı için anlamlı bir bakış açısına imkân vermemektedir. Nitekim bu mantığı izleyerek, pozitivistten mülhem klasik 'din' çerçevesini Japonya'ya uygulamakta ısrar eden

modernist akademisyenler, sömürgeci bir mirası eleştirel olmayan bir şekilde yeniden anlamlandırma ve 'tarih dışı, zamansız ve apolitik' analizler üretme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sonuç olarak, eleştirel akademisyenler Japon kültürünü incelemek için din kavramını kullanmanın muhtemelen ters etki yaratacağını ve ortaya çıkardığından daha fazlasını gizleyebileceğini savunmaktadır (McCutcheon, 1997: 35).

Ancak, Batılı güçlerin kendi pasif din tanımlarını Japon tebaaya tek taraflı olarak dayattığı (Prohl & Nelson, 2012) bir ilişkiyi öngören anlatılara, çağdaş bilim dünyasında fikir yürüten bazıları tarafından şiddetle karşı çıkmıştır. Josephson, Krämer ve Maxey tarafından yakın zamanda yayınlanan kitapların hepsi, Meiji döneminde Japon halkının din kategorisini oluştururken katıldığı karmaşık müzakereleri ve tartışmaları detaylandıran incelikli tarihsel anlatılar sunmuştur (Josephson, 2012, Krämer, 2013, Maxey, 2014). Bu akademisyenler, Japonlar için din ve seküler bağlamlar arasında ayırım yapmanın ne kadar yeni olduğu, bu ayrımlara bağlı premodern kavramların daha sonraki tanımlarla ne kadar ilişkili olduğu ve yine bu yeni kavramların kültürler arası analitik bir kategori olarak dinin genel kullanışlılığını ne derece tanımlayabildiği konusunda farklı bakış açılarına sahiptir. Bununla birlikte, tüm bu araştırmacılar Japon halkının Meiji döneminde dini tanımlama süreçlerinde aktif katılımcılar olduğu ve dış taleplerin yanı sıra iç meselelere de yanıt verdikleri konusunda hemfikirdir. Dolayısıyla Batı menşeli teorilere bakıldığında Japon dindarlığının tanımlanması güç bir muğlaklığa sahip olduğu varsayılmaktadır. Buna rağmen Japon dindarlığının özellikleri şu şekilde özetlenebilir: 1. Dine kabul edilmeyen ancak sürekli katılım, 2. Bir kişinin birden fazla dine inanması, 3. Panteist ve animist inançlardan dolayı kutsal ve seküler alanların belirlenmesinin güçlüğü 4. Dinde dünyevi fayda ve şifa arayışının yaygınlığı (Reomer, 2009).

Japonya'da İslam Tarihi

İslam'ın Japonya ile olan ilişkisi Asya, Afrika ve Avrupa'daki diğer ülkelerle olan ilişkilerine kıyasla oldukça yenidir. Öyle ki Japonya'da kurumsal anlamda İslam'ın görünür olduğu en önemli olay 1868 yılındaki Meiji Restorasyonu'dur. Bu tarihi olay ile birlikte Japonya'nın orta çağ feodalizminden ve izolasyonizminden çıkıp modern bir devlet haline geldiği kabul edilir. Meiji Restorasyonu'ndan önce Japon halkının 16. Yüzyılın ortalarında Müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslam'la karşılaştığına ve bu karşılaşma sonrasında bir ilişki kurulduğuna dair kayıtlara rastlansa da bu ilişkinin Japon halkın kitlesel anlamda İslam dinini kabulüne vesile olacak süreklilikte olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla İslam'ın Japonya'ya bir tür dini yayılma yoluyla geldiğine dair hiçbir tarihi iz yoktur (Elnazarov, 2020: 2).

Meiji Restorasyonu ile yeni bir döneme giren Japonya, Batı'nın bilgi ve tekniğini hızla benimsemeye ve özümsemeye başlamıştır. Böylelikle Japon halkı Batı dinleriyle de serbestçe temas kurabilmiştir. Denilebilir ki bu süreçte Hıristiyanlık, Hıristiyan misyonerlerin yoğun faaliyetleri sayesinde birkaç on yıl içinde Japon halkı üzerinde kültürel olarak güçlü bir etki bırakan neredeyse tek din olmuştur. İslam ise Japon halkı

tarafından ilk kez 1877 yılında Hazreti Muhammed'in (s.a.v.) hayat hikayesinin Japoncaya çevrilmesiyle, tanınmaya başlandığı bilinmektedir. Nitekim İslam bu çeviri faaliyetiyle birlikte Japon toplumunun entelektüel imgesinde insanlık tarihinin bir parçası olarak yer bulmuştur (El-Maghrabi, 1995). 1899 ve 1905 yılları arasında, Japon bir akademisyen olan Ken'ichi, Sakamoto (坂本健, 1874-1930) Avrupa klişelerine ve Müslüman inançlarına dayanan bir İslam biyografisi yazmış, ardından 1918 yılında Kuran üzerine bir monografi kaleme almıştır. Buna karşılık, 1920'de, Kuran'ı Japoncaya çevirmesine rağmen, dinin içeriğini açıklığa kavuşturmada gözden kaçması mümkün olmayan birkaç hata yaptığı görülür. Hem İslam'ı eleştiren Avrupa kaynaklarından beslendiği için hem de Japon kültürel normlarına uymak için Kur'an çevirisinde bazı kelimelerin anlamlarını değiştirmiştir. Örneğin Ken'ichi, Arapça "Rab" terimini (Jōtei 上帝) "İmparator" olarak çevirmiştir. Bunun yanında çeviri metninde Tanrı anlamına gelen (Kami 神;) kelimesi de Allah'a atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Krämer, 2013: 621). Aslında bu durum yerleşik halkın yeni dini kabulüyle birlikte bu dinin kendi inanç sisteminde ortaya çıkması muhtemel türlü güçlüklerle dair önemli bir işaret olarak okunabilir. Nitekim Japon halkının olası din değiştirme olayında kendi kadim inancını yaşatma refleksi ile ilişkili olarak toplumun dini etkilemesi özelinde bir değişim kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Japonya'da Müslümanlarla kayda değer ilk güçlü temas 1890 yılında Prens Komatsu Akihito, 1887 yılında İstanbul'u ziyaret etmesinin akabinde Japonya'ya iade-i ziyaret ve iyi niyet misyonuyla Osmanlı Sultanı 2. Abdülhamid tarafından İmparator'a, hediyelerle yüklü bir Türk donanma gemisi (Ertuğrul Firkateyni) gönderilmesi vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu gemi Eylül 1890'da Japonya'ya ulaşmış ve dönüş yolunda şiddetli bir fırtına sonucu Wakayama Eyaleti'nin Kuşimoto kasabasındaki kayalıklara çarpmıştır. Gerçekleşen bu elim kaza sonucu 581 denizci hayatını kaybederken 69 denizci hayatta kalabilmişti. Hayatta kalan bu 69 kazazede Japon donanmasına ait Hiei ve Kongo isimli kruvazörleri ile 5 Ekim 1890 günü Shinagawa körfezinden yola çıkarak İstanbul'a gönderilmiştir" (Apatay, 1998: 202). O tarihten bu yana Türk ve Japon tarafları her yıl felaketin kurbanlarını anmak üzere çeşitli anma etkinlikleri düzenlemektedir. Özellikle 2015 yılında, bu trajedinin 125. yıldönümü vesilesiyle, Ertuğrul Firkateyni anısına sembolik olarak bir başka Türk savaş gemisi (Salih Reis) Japonya'ya gönderilmiştir (Bostanoğlu, 2016). Bu bağlamda, bu trajedinin Japonya ve Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin güçlendirilmesi için "eşsiz bir araç" haline geldiği söylenebilir.

İslam'ın Japonya'da sivil hayat üzerindeki ilk önemli etkisi, 1909 yılında Müslüman Türk Abdurreşid İbrahim'le Hindistan'ın Bombay şehrinde tanışan ve sonra Müslüman olup Ömer ismini alan Yamaoka Kōtarō'nun (山岡光太郎, 1880 – 1959) aynı yıl Mekke'ye hacca gitmesiyle gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ticaret amacıyla Hindistan'ın Bombay şehrine giden bir başka Japon, Bunpachiro Ariga, oradaki yerel Müslümanların etkisiyle Müslüman olmuş ve Ahmed Ariga olarak tanınmıştır (El-Maghrabi, 1995). Bu iki Japon'un Japonya'nın ismen bilinen ilk Müslümanları olduğu söylenmektedir.

Japonya'ya döndükten sonra hem Ömer Yamaoka hem de Ahmed Ariga bu ülkede İslam'ın yayılmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca, zaman içinde birçok başka Japon, Çin ve Güneydoğu Asya da dahil olmak üzere Asya'nın çeşitli ülkelerindeki Müslümanlarla yakın temasa geçmiş, bu ülkelerde yerel olarak bulunmuş ve onların etkisiyle Japonların bir kısmı İslam'ı benimsemiştir (Esenbel, 2007: 265).

Abdurreşid İbrahim'in Japonya'da İslam'ın tanınırlığına yaptığı bir diğer önemli etki, yapmış olduğu İslâmî çalışmalar ile dünyaca tanınan bir isim olan Toshihiko Izutsu'yu yetiştirmesidir. Nitekim İslâm'ın başta Japonlar olmak üzere tüm dünyaya anlatılması noktasında Izutsu'nun emeği büyüktür. Izutsu, özellikle II. Dünya Savaşı gibi milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan o buhranlı dönemde akademik sahada İslam ve Müslümanlık üzerine önemli çalışmalarıyla ortaya çıkmış ve sonraki yıllarda bu önemli çalışmalarla belki de birçok Müslüman araştırmacının yapamadığını Japon kimliğiyle yapabileme başarısı göstermiştir (Bkz. Sat, 2020).

Japonya'da İslâmiyet üzerine yapılan çalışmalar, Japonya'nın Asya'ya yönelik uyguladığı yayılcı siyasetine paralel olarak 1930'lu yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu dönemde söz konusu çalışmaların yapılması Japon siyaseti için bir gerekliliktir. Zira II. Dünya Savaşı'na giden yolda Japonya'nın bu yayılcı politikasından etkilenecek olan bugün bile dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip başta Endonezya olmak üzere Asya'nın birçok ülkesinde milyonlarca Müslüman yaşarken bu topluluklar bir anlamda Japon siyasetinin parçası konumuna gelmişlerdir (Sat, 2018: 124).

Yirminci yüzyılda, Japon-Müslüman ilişkilerinin tarihi birçok önemli olayla zenginleşmiştir: Birincisi, Japon hükümetinin Müslüman ülkelerle ilişkilerini ilerletmesi gösterilebilir (Kocalan, 2020). İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Japonya'nın Çin ve eski Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman nüfusun hükümet karşıtı ayaklanmalarına verdiği mali destek, bir grup Müslümanın (çoğunlukla Tatarlar) ülkeye akın etmesine yol açmıştır. Bu tarihi olayda önemli bir ayrıntı, Japon devletinin, Modern Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşse bile Osmanlı Devleti'nin hala Uzakdoğu'da var olan nüfuzunu dış siyasetinde kullanmak istemesidir. Zira 1933 yılında Doğu Türkistan'da Çin'e karşı başlayan isyanı destekleyen Japonlar, isyanın başarılı olması halinde kurulacak yeni İslam Devleti'nin başına, Türkistan İmparatoru ve Halife sıfatıyla Sultan II. Abdülhamid'in torunu Şehzade Abdülkerim Efendi'yi geçirmeye çalışmışlardır (Dündar, 2013: 79).

Bununla birlikte, Japon hükümetinin söz konusu iki ülkedeki Müslüman halkları destekleme girişimleri aslında ülkedeki Müslümanlar için trajik bir şekilde sonuçlanmıştır. Örneğin, 1920'lerde ve 1930'larda eski Sovyetler Birliği'nin Müslüman halklara yönelik baskı politikası, şiddeti artarak devam etmiştir. 1937'de Sincan'da (Xinjiang, Çin) Müslümanların önderliğindeki büyük bir ayaklanma, hükümet tarafından şiddetle bastırılmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli döneminde bile Japonya bu politikayı sürdürmüş ve kendisini Müslümanların Uzakdoğu'daki hamisi

olarak sunmuştur (Levent, 2020: 164-165). Öyle ki Japon hükümetinin askeri ve siyasi planı dâhilinde ve yine Japon hükümeti tarafından Japonya’da İslam ve Müslüman Dünyası üzerine araştırma yapmak üzere desteklenen araştırma merkezleri hızla faaliyete sokulmuştur. Nitekim bu araştırma merkezleri ile Japonya siyasetinde önemli bir yeri olan Büyük Asyacılık İdeolojisi’ne paralel olarak Japon siyasetçiler hem Rusya’daki Müslümanları hem de Çin Müslümanlarını kendi yanlarına çekmenin gayreti içinde bulunmuşlardı (Dündar, 2006). Böylece Japonya’da sanki bir ‘İslami patlama’ yaşandığı söylenebilir. Bu araştırma merkezlerinin himayesi altında, 1935’ten 1943’e kadar olan dönemde İslam üzerine 100’den fazla kitap ve dergi yayınlandı. Bu kuruluşlardan biri olan “Büyük Japonya İslam Derneği” (Dai Nihon kaikyō kyōkai大日本回教協会) Başkanı, dönemin Başbakanı General Hayashi Senjūrō’ydi. (林 銑十郎 1876 –1943). Buradan faaliyetlerinin itici gücü anlaşılabilir. Nitekim o günlerde bu örgütler ve kurumlar hiçbir şekilde Müslümanların kendileri tarafından kontrol edilmiyor ya da yönetilmiyordu. Ayrıca bu kuruluşların İslam’ı yaymak amacıyla olduklarını söylemek güçtür. Sonuç olarak, 1945’te Japonya’nın yenilgisiyle birlikte söz konusu araştırma merkezleri, Askeri Hükümetin himayesi altında ortaya çıktıkları gibi aynı hızla ortadan kaybolmuşlardır (Tanada, 2008: 215).

II. Dünya savaşının bitişine kadar İslam’ın Japonya’da hızlı bir şekilde yayılmasının önemli bir göstergesi Japonya’da inşa edilen camilerin varlığıdır. Zira Orta Asya ve Rusya’dan gelen yüzlerce Türk, Özbek, Tacik, Kırgız, Kazak ve diğer Türk-Tatar Müslüman mültecilerin Japonya’ya sığınmasıyla birlikte bu topluluklar her bölgede cemaatler oluşturarak İslam’ın toplumsal alanda görünür olmasını sağlamışlardır. Nitekim bugünkü Kobe Camii, söz konusu durumun neticesi olarak 2 Eylül 1935 tarihinde ibadete açılmıştır. Benzer şekilde, bir Türk-Tatar mülteci olan Kurban Ali’nin aktif çabaları ve çoğu Müslüman olmayan Japon siyaset ve iş çevrelerinin yanı sıra Hükümet liderlerinin mali yardımlarıyla başkent Tokyo’da 12 Mayıs 1938 tarihinde Tokyo Camii inşa edilmiştir. Fakat Japonya’daki Müslümanların sayısı savaştan sonraki on yıllarda oldukça azalmış, ancak 1980’lerin sonlarından itibaren tekrardan artmıştır (Green, 2015: 237).

1980’lerin sonundan 1990’ların başına kadar Japonya, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Pakistan, Bangladeş ve İran gibi ülkelerden gelen göçmen işçilerde hızlı bir artış yaşamıştır. O dönemde Japon ekonomisinin “balon” aşamasında olduğu söylenir. Dolayısıyla bu dönemde Japon para birimi olan Yen, Japon tarihinin en güçlü zamanlarını yaşamaktaydı. Bu nedenle göçmen işçilerin, Japonya’ya kendi ülkelerine geri göndermek üzere gelir elde etmek için geldikleri aktarılır. Öte taraftan 1980’lerde Japonya’nın Pakistan, Bangladeş ve İran’dan gelen turistler için Vize Muafiyeti Anlaşmaları vardı. Kısa süreli ikamet edenlerin Japonya’da çalışması yasadışıydı. Ancak geçerli bir vizesi olmadan çalışan ya da ikamet statüleri sona erdikten sonra fazla kalan çok sayıda insan vardı. Bu koşullar altında, 1990’ların başında Japonya’daki Japon olmayan Müslümanların sayısının 100.000’den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ancak belgesiz yabancı işçi sayısının hızla artması üzerine Japon hükümeti 1989 yılında Pakistan ve

Bangladeş ile 1992 yılında da İran ile Vize Muafiyeti Anlaşmalarını askıya almıştır. Bunun ardından bu ülkelerden Japonya'ya girişler hızla azalmış ve Japon hükümeti yasadışı göçmenler üzerindeki kontrolünü sıkılaştırdıkça, bu kişilerin çoğu, geldikleri ülkelere geri dönmüştür (Yamagata, 2019: 5).

1980'lerin sonu ile 1990'ların başı arasında Japonya'ya gelen Pakistanlı, Bangladeşli ve İranlıların çoğunluğu Japonya'yı terk ederken, bazıları evlilik yoluyla uzun süreli ikamet statüsü elde etmiş ve Japonya'da kalmıştır. Bu üç ülkeden Japonya'ya gelen Müslümanların çoğu 20'li ya da 30'lu yaşlardaki erkeklerdir ve Müslüman erkeklerle Japon kadınlar arasındaki evlilikler bu dönemde artmıştır. 2000 yılı itibariyle Japonya'da ikamet eden bu ülkelerden evli erkekler arasında Pakistanlı ve İranlıların yaklaşık %80'i, Bangladeşlilerin ise yaklaşık %50'si Japon kadınlarla evlidir. Bu erkeklerden bazıları, özellikle Pakistanlılar, kullanılmış araba ihracatı ve gıda endüstrisi gibi alanlarda başarılı işlere sahip olup Japonya'da hem yasal hem de mali açıdan istikrarlı bir yaşam sürmektedir (Kojima, 2006: 124-126).

Pakistan, Bangladeş ve İran'dan gelen Müslümanların akını sona erdikten sonra, 1990'lardan itibaren Endonezyalı Müslümanlar teknik stajyer veya öğrenci olarak Japonya'ya gelmeye başlamıştır. Endonezyalı hemşire ve hasta bakıcıların sayısı da Japonya'nın Endonezya ile Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalamasının ardından 2007'den itibaren artmıştır. Ayrıca, Japon hükümeti uluslararası öğrenci alımını artırma politikasını teşvik ettikçe, Japonya'ya gelen Müslüman öğrencilerin sayısı da artmıştır. Bu girişimlerin bir sonucu olarak, Japonya'da ikamet eden Japon olmayan Müslümanların sayısı son on yılda kademeli olarak artmıştır. Yabancı mukim istatistiklerine dayanarak, Japon olmayan Müslümanların sayısının 2010 yılında yaklaşık 100.000 olduğunu ve 2016 yılı itibariyle yaklaşık 130.000'e ulaştığını tahmin edilmektedir. 2016 yılı toplamında, Endonezya vatandaşları yaklaşık 33.000 ile en büyük grubu oluştururken, onları Pakistanlılar ve Bangladeşliler takip etmiştir (Yamagata, 2019: 8).

Japonya'da Müslüman yoğunluk git gide Endonezyalılar üzerinden artmaktadır. Öyle ki bu yoğunluğun göstergesi olarak Endonezya ve Japonya'nın dostluğu üzerine her yıl festivaller düzenlenmektedir. 2010'lardan sonra düzenlenen festivallerde helal yiyecekler satıldığı ve portatif mescitlerin bulunduğu Müslüman katılımcılar tarafından beyan edilmiştir. Yine bu festivalde Müslüman kadınlara ve çocuklara yönelik kapalı kıyafetler, seccadeler, teşbihler de satılmaktadır (<https://www.facebook.com/photo/?fbid=10224446275846402&set=pcb.6659061990841776>, Erişim Tarihi 3 Ekim, 2023, <https://en.japantravel.com/tokyo/japan-indonesia-friendship-festival/5581>, Erişim Tarihi: 3 Ekim 2023) Japonya'da dini hayatta İslam'ın gitgide görünür olmasına diğer örnekler de 2014 yılına gelindiğinde Japonya genelinde yaklaşık 60 yeni ibadethanenin inşa edilmiş ve 2014 yılı itibariyle ülke genelinde, biri Shioyama, Kosu City, Yamanashi Prefecture'de ve birkaçı da Hokkaido'da olmak üzere çok sayıda İslami mezarlık bulunmasıdır. (Yamagata, 2019: 8).

Japonya’da İslam’ın Geleceği

Japon Müslümanların din değiştirme süreci, Müslümanlarla ilk kez karşılaşmakla başlayan, bir başlangıç eğitimi almakla devam eden sosyal bir süreçtir. Japon halkı evvela Müslümanların yaşamları, tutumları ve fikirleri ile ilgilenerek, sonrasında İslam’ı ve Müslümanları farklı açılardan değerlendirerek ve ardından bu dine girmeye karar vererek müslümanlaştıkları görülür. Çoğu için bu değerlendirme süreci, din değiştirmeye karar verene kadar 3 ay ile 6 yıl arasında sürmektedir. Din değiştiren Japon Müslümanların çoğu herhangi bir çocukluk travması yaşamamış olup çocukluklarını ve ailelerini normal olarak tanımlamaktadır. Japonların İslam ile karşılaşmaları, ruhsal, psikolojik, fiziksel veya sosyal bir travmaya çözüm arayışı sırasında, alternatif fikirleri veya inanç sistemlerini araştırırken gerçekleşmemiştir. Günlük yaşamları sırasında Müslümanlarla karşılaşmışlar ve onlara karşı bir ilgi duymuşlardır. Bu karşılaşma onları din değiştirmeye götüren sürecin başlangıcıdır. Din değiştiren Japon Müslümanların akılda kalan ilk karşılaşmaları altı şekilde gerçekleşmektedir; yurtdışı karşılaşmaları, romantik ilişkiler, okul karşılaşmaları, medya, iş karşılaşmaları ve son olarak kişisel ilgi ve arayışlar nedeniyle karşılaşmalar. Bununla beraber Japon Müslümanların önemli bir kısmının İslam’la karşılaşmadan önce İslam’a karşı nötr bir tutum sergiledikleri görülmektedir (Kocalan, 2021: 729).

Japonların çoğunluğu günlük hayatlarında Müslümanlarla karşılaşmamaktadır. Dünya çapında meydana gelen ve kitle iletişim araçlarından görülen durumlar dışında, bakış açıları üzerinde doğrudan ve sürekli bir olumsuz ya da olumlu etki bulunmamaktadır. Japonya’da Müslüman bireylerle tanışmak çoğunlukla büyük uluslararası şirketlerde, Müslüman sınıf arkadaşlarına veya öğretmenlere sahip olan sayılı üniversitelerde, Müslümanlarla alışveriş yaparken, dışarıda yemek yerken veya diğer sıradan günlük yaşam aktiviteleriyle meşgulken mümkün olmaktadır. Aynı zamanda bu imkana sahip olmak yalnızca büyük şehirlerde yaşamak yoluyla elde edilebilir. Bu nedenle söz konusu imkana sahip olmayan çoğu Japon, Müslüman olmadan önce İslam veya Müslümanlar hakkında herhangi bir düşünceye sahip değildir (Kocalan, 2021, 730-731).

Saha verilerinden, Japon halkın din değiştirmeleri için dört ana motivasyon keşfedilmiştir: sosyal, entelektüel, psikolojik ve pragmatik. İhtida hikâyelerinin başlangıcında, çoğunlukla yurtdışında ya da kendi ülkelerinde Müslümanlarla sosyal karşılaşmalar söz konusudur. Japonların İslam’a karşı önyargılarının olmaması ve açık tutumları nedeniyle, Müslümanlarla karşılaştıklarında etkileşim kurmakta zorluk çekmiyorlar ve ilgilendikleri bir şey varsa bunu özgürce araştırma ve öğrenme eğiliminde oluyorlar. Bununla beraber Japon halk, Müslümanların yaşam biçimleri, aileleri ve diğer insanlarla ilişkilerinin yanında hayata karşı duruşları gibi dinin yön verdiği sosyal ve yaşamsal yönlerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla bu etkinin, Japon halkta Müslüman gibi olma veya Müslüman toplumun bir parçası olma arzusunu uyandırdığı görülür. Öte taraftan Japon halktan bazı kesimler İslam’ın entelektüel yönünden etkilendikleri söylenebilir. Öyle ki, İslam ve Japon kültürü arasında ahlak felsefesi ve hayata dair

öğretiler bağlamında bulunan benzerlikler söz konusu entelektüel merakı uyandıran önemli unsurlardır. Japon halkta din değiştirmede etkili olan bir diğer motivasyon biçimi ise Japon halkın daha önce kendi iç dünyalarında farkına varmamış olsalar da ve inançlarıyla ilgili bir kriz yaşamasalar bile bir inanca ihtiyaç duymalarıdır. Söz konusu grupta İslam, mistik deneyimler vasıtasıyla ve dini tecrübe boyutuyla yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Son grup ise pragmatik din değiştirenlerdir ki; din değiştirmeye karar vermelerinin nedeni ya evlilik ya burs ya da iştir. Bu grup için Müslüman kimliği ana motivasyonlara ulaşmak için bir araçtır (Kocalan, 2021, 744).

Burada bilinmesi gereken temel mesele İslam'ın Japonya'nın büyük kentleri dışında kalan kırsal hayatta Japon halkı tarafından hala bilinmeyen bir din olarak karşımıza çıktığıdır. Nitekim Müslüman mezarlığı veya camiler gibi İslam'ı sembolize eden bir şey kırsal kesimde görünür olmaya başladığı sıralarda, yerel halkın endişesi ve ihtiyat duygusu nedeniyle sorunlar ortaya çıkmaktadır. Zira Şintoizm'in ve Budizm'in aile kültürü ve totemizmi üzerinden yaşayan kültürel kodları Japonya'da kırsal kesimde çok canlıdır. Dolayısıyla Müslüman mezarlıklarının ve camilerinin inşasında yaşanan sorunlar, Müslümanların Japon toplumunda yerel halktan nasıl anlayış göreceklere konusunda sürekli olarak ortak bir sorunla karşı karşıya kaldıklarını da göstermektedir. Şüphesiz Japon Müslümanların söz konusu durumdan başka karşılaştığı sorunlar da vardır. Mesela Japon Müslüman kadınlar için Japon toplumunda en cesur davranış başörtüsü takmaktır. Nitekim Başörtüsü takarak iş bulmaya çalışan bir Japon Müslüman kadının, 15 kadar şirket tarafından geri çevrildiği kayıtlara geçmiştir (Kamuro, 2015: 205).

Ayrıca, Japonya'daki İslami eğitim konusu, Japon Müslümanların toplumda Japonya'da yaşadıkları zorluklar listesinin başında yer alır. Okul eğitiminde Müslümanların gayrimüslimlere İslam'ı anlatması dini tebliğden ziyade çok kültürlü anlayış perspektifinden ele alındığında iletişim açısından herhangi bir pürüz yaşanmamaktadır. Nitekim gayrimüslim Japonlar, özellikle okul eğitiminde İslami öğretinin uygulanmasını 'kültürlerarası' iletişimin faaliyeti olarak kabul etme eğilimindedirler. Başka bir deyişle, İslam'ı 'bir din olarak' değil, 'kültürlerarası anlayış' veya 'kültürel değişim' çerçevesinde görüyorlar. Gayrimüslim öğrencilere İslam'ı kültürel uygulamalardaki bir farklılık olarak öğretmek, Müslüman öğrencilerin okulda sorunsuz bir şekilde namaz kılmalarına ve okul yemeği yerine kendi öğle yemeklerini getirmelerine olanak sağlamaktadır (Hasyim, 2016: 50-55). Buna rağmen Japonya'daki Müslüman toplumu hala çocuklarına dini eğitim vermede yaşanan sorunu çözmeye çalışmaktadır. Çünkü Japon eğitim bakanlığı ve yerel yönetimlerde İslam'ın tanınırlığı son derece düşüktür. Bunun temel nedeni de Müslümanların küçük bir azınlık olması ve küçük azınlıkların özel ilgi görmemesinden dolayı Müslümanlarla doğrudan iletişim konusunda Japon hükümet yetkililerinin çok az deneyime sahip olmalarıdır. Bu nedenle Japonya'daki Müslüman çocukların dini eğitimlerinin çoğu resmi yardım olmaksızın bireysel çabalarla desteklenmektedir. Özel uluslararası okullar çocuğun dini geçmişine daha fazla önem verebilir, ancak devlet okulu kısıtlı imkanlara sahip Müslüman ebeveynler için tek seçenektir. Müslüman ebeveynlerin

Japon okul üniformaları, okul yemekleri ve yüzme gibi karma cinsiyetli beden eğitimi faaliyetleri konusunda itirazları bulunmaktadır. Japon okullarında kullanılan ders kitapları İslam ve Müslümanların yaşamı hakkında doğru bilgilerden yoksundur. Japonya'daki Müslümanların özel eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için daha organize bir yaklaşım gereklidir (Kojima, 2006: 127).

Burada Japon halkının aslında İslam'ı kendinden bir gerçekliği olan özgün bir din olarak görmekten çok bireysel inançların yelpazesi içinde bir çeşitlilik olarak kabul edip bu dinin hayata ve topluma dair ahlaki ve felsefi öğretilerinden kendi yerel geleneğine bağlı kalarak faydalanabilme eğilimine işaret etmek gerekir. Bu açıdan Japon toplumunda özellikle Şintoizm'in animist ve panteist anlayışını kavramadan bu toplumun inanç reflekslerini anlamının imkânı kısıtlıdır. Bununla beraber Japonların tarihte kurumsal din olarak ilk Hıristiyanlıkla karşılaşmalarından dolayı çoğu zaman İslam'ın kurumsal kimliğini bu dinle kıyas ederek anlamaya çalışmalarını görmek gerekir.

Bu perspektiften değerlendirildiğinde Japon inanç geleneğinin bir ada ülkesi olan Japonya'da yerel kodlar üzerine şekillendiğini, dolayısıyla dinsel farklılık unsurunu bir dereceye kadar anladığını söylemek mümkündür. Yani Japon halkı bireysel dindarlığın tüm çeşitlerini idrak etmede sorun yaşamamaktadır. Kişi ister animist ister panteist ister atalar kültü üzerinden bir inanç geliştiren nihayetinde kişisel deneyime bağlı geliştirdiği bu inanç, kişinin kendisini bağlar ve bu inancın test edildiği alan seküler dünyanın sınırları içindedir. Buradan bakınca panteizmin anlam dağarcığının da etkisiyle seküler-kutsal ayrımının sınırını çizmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bireysel dindarlığın kalıplarına sığmayan ve güçlü öte dünya inancını savunan İslam dini çoğu zaman Japon halkın idrak sınırlarını aşan bir çizgide durmaktadır. Bu da Japon halkın savunma mekanizmasını tetikleyerek bu dinin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Görmezden gelinmediğinde ise İslam Şintoizmin bireysel din anlayışı içinde biçimlenmiş anlam sistematığı içinde kendisine bir yer bulmaktadır.

Örneğin Japonya'da Müslümanlar Hindistan, Pakistan, Bangladeş, İran, Endonezya, Malezya ve Arap ülkeleri gibi birçok farklı ülkeden Müslümanları da içermektedir. Müslüman toplumu aynı zamanda çeşitli mezheplere mensup ve çeşitli doktrinleri benimseyen Müslümanları da içermektedir, Japon Müslümanlar İslami düşüncenin çeşitli mezhep ve ekolleri arasında dağılmış olsalar da sayıca azdırlar. Japon Sünniler ve Japon Şiiler, Selefiler ve Eşariler ve benzerleri vardır. Ancak mezhep çatışmasına girmezler, çünkü Japon kültürünün doğası dostluk ve saygıyı korurken farklılıklara izin verir. Bu durum Müslüman toplumunun üyelerini bir bütün olarak etkilemiştir. Japonlar ve Japon olmayanlar, iyi ve güzel olan her şeyden faydalanarak topluma entegre olmaya çalışmaktadır. Hintli, Pakistanlı ve Bengalli toplulukların üyeleri, dinlerine en aktif şekilde bağlı oldukları ve Japon toplumu tarafından takdir edildikleri için iyi bir modeldir (Nouh, 2012: 1-6). Fakat İslam'ın belki de kendisini başka dinlerden ayıran en güçlü özelliği olan tebliğ ve davet misyonu böylesi kültürel ve yerel hoşgörü dinamiği üzerinden ortaya çıkması imkân dahilinde değildir. Ayrıca bu misyonun ortaya çıkma

ihtimalinin de küresel İslam imajının olumsuz koşulları içinde yeşermesi güç görünmektedir.

Japonya'da İslam Algısı

Japonya'da Müslüman nüfusun tarihsel olarak az olması ve Japon halkı ile Müslümanlar arasındaki doğrudan etkileşimin nispeten sınırlı olması nedeniyle, Japonya'da İslam ve Müslümanlara yönelik algılar bugüne kadar sadece sınırlı akademik ilgi görmüştür. Buna rağmen, 2000'li yıllardan bu yana bu konuda birkaç çalışma yapılmıştır. Matsumoto, 2003 yılında lise öğrencileri arasında, Miura ise 2005 yılında üniversite öğrencileri arasında İslam algısı üzerine bir anket gerçekleştirmiştir. Bir soruda öğrencilerden üç dinle ilişkilendirdikleri kelimeleri seçmeleri istenmiştir: İslam, Hıristiyanlık ve Budizm. Hem lise hem de üniversite öğrencileri İslam'ı Hıristiyanlık ve Budizm'e kıyasla daha olumsuz kelimelerle ilişkilendirmişler ve din hakkındaki imajlarını yansıtmak için "geri kalmış", "hoşgörüsüz", "garip", "özgür olmayan" ve "saldırgan" gibi tanımlayıcıları seçmişlerdir. Hem Matsumoto hem de Miura, sonuçların, İslam'ı genellikle çatışmalarla ilgili haberler bağlamında ele alan Japon kitle iletişim araçlarından etkilendiğine işaret etmektedir (Miura, 2006: 180, Matsumoto, 2006: 201-203).

Bu çalışmaların ardından, 2009 ve 2012 yılları arasında Waseda Üniversitesi Çok Etnikli ve Çok Nesilli Toplumlar Enstitüsü (IMEMGS) üç şehirde bir camiye yakın bölgelerde yaşayan sakinler üzerinde anketler gerçekleştirmiştir: Gifu Şehri, Imizu Şehri (Toyama Eyaletinde) ve Fukuoka Şehri. Sonuçlara genel bir bakış, katılımcıların her üç şehirde de İslam ve Müslümanlar hakkında olumsuz imajlara sahip olduğunu göstermektedir. Şehir sakinlerinin dörtte birinden azı İslam hakkında "gelişmiş", "hoşgörülü" ve "barışçıl" gibi olumlu görüşlere katılırken, katılımcıların %60'ından fazlası "İslam radikal bir dindir" gibi olumsuz görüşlere katılmıştır. Bu eğilimi yansıtır şekilde, katılımcılar genel olarak yabancıların kabulüne kıyasla Müslümanların Japonya'ya kabulünü onaylama konusunda daha isteksiz davranmıştır. Ankete katılanların yaklaşık %30'u yabancıların Japonya'ya kabul edilmesini onaylarken, her üç şehirde de Müslümanların kabul edilmesini onaylayanların oranı %5'ten azdır (Tanada, 2013: 78-80, Tanada, 2014: 60-65).

Olumsuz imajların arkasındaki gerekçelerle ilgili olarak Tanada yine İslam'ın sıklıkla terörizmle ilişkilendirildiği kitle iletişim araçlarının etkisine işaret etmektedir. Anketlerde, katılımcıların yarısından fazlası İslam ile ilgili en sık duydukları konuların "çatışmalar ve olaylar" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, anketler camilere yakın bölgelerde gerçekleştirilmiş olsa da katılımcıların yaklaşık %90'ı herhangi bir Müslüman tanıdıkları olmadığını bildirmiştir. Tanada, katılımcıların İslam ve Müslümanlar hakkında Müslümanlarla etkileşime girmeden imaj oluşturma eğiliminde olduklarını, dolayısıyla bu imajların altında yatan en olası temel kitle iletişim araçlarının etkisi olduğunu belirtmektedir (Tanada, 2013: 80-83, Tanada, 2014: 66-68).

Özetle, bu çalışmalar İslam ve Müslümanlarla ilgili olumsuz imajların Japon halkı (hem öğrenci hem de öğrenci olmayan nüfus) tarafından paylaşıldığını ve bu imajların kitle

iletişim araçları tarafından beslendiğini göstermektedir. Bu çalışmalar, çok sayıda Japon'un İslam algılarını araştırmaları bakımından değerlidir. Ancak bu araştırmaların yapıldığı tarihten bu yana Japonya ve Müslümanları çevreleyen ortam hızla değişmekte ve Müslümanların Japonya'daki varlığı -özellikle turist olarak- artmaktadır. Öte taraftan Japonya'da son zamanlarda yapılan haberlerin odağında, Japonya'da Müslüman olduklarını iddia eden radikal grupların gerçekleştirdiği herhangi bir terör saldırısı olmamasına rağmen, Japonya'da yaşayan Müslümanların ulusal güvenlik adına resmi gözetim altında tutulmaları olayı vardır. 2010 yılında Tokyo Büyükşehir Emniyet Müdürlüğü'ne ait gizli belgelerin internete sızması, polisin Japonya'da yaşayan ve aralarında çocukların da bulunduğu İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerden yaklaşık 72.000 Müslümanın profilini çıkardığını ve Müslümanların toplandığı camiler, dükkanlar ve işyerleri gibi yerleri izlediğini ortaya koymuştur. Sızdırılan belgelerde kişisel bilgileri yer alan Müslümanlardan on yedisi, ulusal hükümet ve Tokyo metropol hükümeti aleyhine dava açarak, gözetimin yasadışı olduğunu ve "mahremiyet, eşitlik ve din özgürlüğü haklarını" ihlal ettiğini iddia etmiştir. Tokyo Bölge Mahkemesi, davacıların mahremiyet hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle 90 milyon yen tazminat ödenmesine hükmederken, izleme operasyonlarının "gerekli ve kaçınılmaz önlemler" olduğuna karar vermiştir. Davacılar daha yüksek mahkemelere temyiz başvurusunda bulunmuş, ancak Tokyo Yüksek Mahkemesi kararı onamış ve 31 Mayıs 2016 tarihinde Yüksek Mahkeme, gözetimin anayasaya aykırı olmadığına karar vererek davacıların son temyiz başvurusunu reddetmiştir (TheJapanTimes, 2016).

Aynı görüş 2014 yılında Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin bir oturumunda Japon hükümeti delegeleri tarafından da dile getirilmiştir. Japonya'da Müslümanların sistematik olarak izlenmesi sorulduğunda, bir delege polisin bu izlemeyi dinleri nedeniyle değil, kamu güvenliğini sağlamak için yaptığını belirtmiştir. Ulusal Polis Teşkilatı'ndan bir başka delege ise polisin yasal bir şekilde soruşturma yürüttüğünü ifade etmiştir (Blakkarly, 2014). Kısacası hem mahkemeler hem de Japon hükümeti Japonya'da yaşayan Müslümanların izlenmesini onaylamış, bunun terörle mücadele tedbiri olarak gerekli olduğu ve dini ayrımcılıktan ziyade kamu güvenliği politikasına dayandığı konusunda ısrar etmiştir.

Ancak sızdırılan belgeler bunun aksini göstermektedir: polisin 72.000 kişinin kişisel bilgilerini sadece İİT ülkelerinden geldikleri ve dolayısıyla Müslüman olma ihtimalleri olduğu gerekçesiyle topladığını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak polis, memurlarını, herhangi bir suç kaydı olup olmadığına bakmaksızın, yine çocuklar da dahil olmak üzere, İİT üyesi olmayan ülkelere gelen Müslümanlar hakkında bilgi toplamaya teşvik etmiştir. Bu gerçekler göz önüne alındığında, Japon hükümetinin Müslümanları potansiyel terör şüphelileri olarak gördüğü düşünülebilir. Yetkili kişiler tarafından paylaşılan endişeler ana akım Japon toplumunu temsil etmek zorunda olmasa da bu tür gözetimlere ilişkin medya haberleri, Japonya'da Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen herhangi bir terör olayı olmamasına rağmen, kamuoyunun zihninde İslam ve terörizm arasındaki ilişkiyi pekiştirebilir (Yamagata, 2019: 3-5).

Japonya'da İslamofobi açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır, ancak 2000'li yıllardan bu yana Japonya'daki aşırı muhafazakâr grupların yabancı düşmanı hareketlerinin yükselişi akademik literatürde tespit edilmiştir. Bu hareketler çoğunlukla etnik Korelileri veya Çinlileri hedef alırken, "Küreselleşme Karşısı Uluslararası Muhafazakâr İttifakı" (Han Gurōbarizumu Kokusai Hoshu Rengō 反グローバルイズム国際保守連合) adlı bir grup 2014 yılı civarında Müslümanları hedef almaya başlamıştır. İnternet sitesine göre Küreselleşme Karşısı Uluslararası Muhafazakâr İttifakı (AICA) küreselleşme karşıtı bir örgüttür ve "küreselleşme karşıtlığı" "Avrupa Birliği karşıtlığı" anlamına gelmektedir. Bu, AICA'nın AB üyesi devletlere karşı olduğu anlamına gelmemekte, daha ziyade AB'de uygulanan politikalara, özellikle de devlet sınırları arasında serbest dolaşıma izin veren politikalara itiraz ettiği anlamına gelmektedir. AICA'nın internet sitesinde şöyle denmektedir: "AB'de Schengen Anlaşması ve parasal birliğin neden olduğu çirkin durum, Japonya da dahil olmak üzere Doğu Asya'da yaşanmamalıdır." Japonya'nın sınırlarının korunması muhafazakâr gruplar için yaygın bir argüman olabilir, ancak bu grubun farkı, özellikle Müslümanların Japonya'ya kabul edilmesine karşı olması ve Tokyo'da düzenli olarak Müslümanlara sözlü saldırıda bulunan mitingler düzenlemesidir (Yamagata, 2019: 98). AICA'ya göre geçmişte Japonya'da yaşayan Müslümanların çoğu Japon kültürüne uyum sağlamış seküler Müslümanlardı; ancak AICA üyeleri son on yılda Japonya'da radikal Müslümanların arttığını düşünmektedir. Ayrıca, AICA üyeleri radikal Müslümanların, yaşadıkları her yerde İslam (Şeriat) Hukuku'nu uyguladıklarına ve bunun ev sahibi toplumlarda çatışmaya neden olduğuna inanmaktalar. Dolayısıyla Japonya'da çatışma veya terörizmi önlemek için Müslümanların kabul edilmesine şiddetle karşı çıkmaktadırlar (Yamagata, 2019: 715).

Japonya'daki yabancı düşmanı hareketlerin ana hedefleri hala Koreli ve Çinli sakinler olsa da (Chatani, 2023) Müslümanlara da saldıran bir grubun ortaya çıkması dikkat çekicidir (Yamashita, 2022). AICA gibi grupların sıklıkla Avrupa'daki Müslümanların neden olduğu iddia edilen sorunlara atıfta bulunduğu düşünüldüğünde, bu grupların Avrupa'ya mülteci akınını ve Avrupa şehirlerindeki terör saldırılarını Japonya'ya yönelik bir tehdit olarak gördüğü söylenebilir. Bu durumda Japon halkı zor sorularla karşı karşıya kalmaktadır: İslam nedir? İslam 11 Eylül'de yaşananlardan gerçekten sorumlu mu? Bu sorulara cevap vermeye çalışan sadece Müslüman toplumu değildi; bir dizi Japon araştırmacı da İslam'ı ve ilkelerini açıklamaya çalıştığı görülür. Bu araştırmacılar, 11 Eylül'de yaşananların İslam diniyle ilgili olmadığı, ancak ABD'nin baskısıyla Japon yetkililerin ekstra güvenlik önlemleri aldığı ve Japonya'da yaşayan Müslümanları izlendiği sonucuna vardı. Görünüşe göre Japon polisi, ABD'li yetkililerin baskısı altında, 11 Eylül sonrasında kentin küçük Müslüman topluluğu arasında istihbarat verileri ararken Müslümanlara karşı bu tutumu benimsediği görülür. Nihayetinde İslamofobi Batı'nın postmodern vizyonunu benimseyen tüm ülkelerde görüldüğü gibi Japonya'da da boy gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Japon halkı kesinlikle eski zamanlardan kalma bazı ortak dini kavramlara sahiptir. Tarih boyunca birçok yabancı din Japonya'ya gelmiş, yerel dinlerle karışmış, geleneksel Japon

dinlerini etkilemiş ve onlardan etkilenmiş ve zamanla Japonya'nın bugünkü dini kavramlarını oluşturmuştur. Japonlar dışarıdan bakıldığında herhangi bir dine karşı olumsuz bir tepki göstermezler. Tanrı, Kami ve Buda'nın bir arada var olduğuna inanırlar ve bu inanç köklüdür. Mühtedi bir Japon olan Ebu Bekir Morimoto'nun ifade ettiği "Dağa çıkan yollar çok olsa da gördüğümüz ay sadece bir tanesidir" (Morimoto, 1980: 20) özdeyişi Japonların tüm dinlere bakışını özetler.

Sonuç

19. yüzyılın popüler fikri olan ilerlemeci tarih tezinin toplumsal değişim ve dönüşüm adına son kademesi, elbette ki Pozitivizmin dünya toplumlarına hâkim olmasıdır. Modernizmin tüm unsurlarıyla birlikte Japonya'ya aktığı dönemde ilerlemeci tarih tezinin sanki bir kademesini es geçmemek adına Batı tarafından pagan yerel inançlar kategorisinde görülen Şintoizm ve Budizm'den semavi din olan Hıristiyanlığa geçiş adına Batı'nın özellikle A.B. D'nin Japon toplumundan beklentilerin büyük olduğu görülür. Fakat Meiji döneminin büyük fırsatını tepen Hıristiyanlığın Japon kültürünün temel direklerinden biri olmayı başaramadığı bilinmektedir. Öyle ki günümüz Japonya'sında topluma manevi canlılık kazandırmak isteyebilecek herhangi bir dinin, geleneksel yaklaşımla Japonya'da başarıya ulaşma ihtimalinin düşük olduğu düşünülür. İslam'ın Japonya'da yayılma ihtimaline bakıldığında, bu ihtimalin Müslümanların mevcut kültürel çeşitlilik içinde uyum sağlama ve yerleşme becerisine bağlı olduğunu söylemek gerekir. Japonya'da kültürel hayata adapte olmanın önünde duran olası zorlukların üstesinden gelmek için Japonya'daki Müslümanlar, İslam'a dayalı bilgi ve değer alışverişinin devam etmesini sağlamak amacıyla birtakım faaliyetler içinde buldukları bilinmektedir. Fakat bu faaliyetlerin amacını belirleyen kültürel adaptasyonda İslam'ın din olarak özgünlüğünün korunması ihtiyacı temel mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Japon kültürünün neredeyse tüm katmanlarına nüfuz eden yerel inançların örgütlü bir din olan İslam'la iç içe geçme olasılığı vardır. Öte taraftan İslam'ın kendisine çağırın varoluşsal kodlarında ortaya koyduğu temel güdü, kendisini açtığı halka tabi olmaktan çok o halkın tabi olması beklentisi üzerinden açığa çıkmaktadır. Buna ek olarak İslam'ın Japon halkın nezdindeki imajı da bu dinin Japonlar tarafından benimsenmesine olanak sağlayacak nitelikte değildir. Zira Japon halkının İslam'ın tebliğ ve davet metoduna dayanan misyoner kimliği ile bu kimliğe bağlı belirli zamanlarda bir dereceye kadar çatışmayı mümkün gören dominant ve yer yer kültürlere aşkın tarafını içselleştirmesi kolay değildir.

İslam'ın aksine Japonya'da toplumunu yönetecek güçte kurumsal niteliklere haiz açık bir dini kod yoktur, ancak bunun yerine geçebilecek bir ahlaki ve etik sistem geliştirilmiştir. Son yıllarda Japonların ahlak ve etik değerlerini kaybettikleri söylenmektedir. Bununla birlikte, Japonların diğer ülkelerdeki uluslarla kıyaslandıklarında davranışlarında daha özdenetimli oldukları ve doğaları gereği daha rahat ve etik davranış kurallarına sahip oldukları söylenmektedir. Başka açıdan Japon dindarlığına dair şu tespiti yapmak mümkündür: Eğer din hane halkına ve hane halkının temsil ettiği değerlere bağlılıkla ilgiliyse Japonya oldukça dindar bir ülkedir, ancak eğer din bir dini kimliğin kişisel olarak

onaylanması ve o dinin kurumsal yapısı içinde beliren pratiklerine uymak ile ilgiliyse o zaman Japonya'dan inançsız bir ülke olarak bahsetmek uygun olabilir. Bu durumun ortaya çıkardığı önemli bir soru da Japonya bağlamında dini tartışmanın anlamlı olup olmadığıdır. Nitekim Japonya'da birçok sosyal bilimci dinin, Latince bir kökten ve Batılı bir kültürel bağlamdan türetilmiş, İngilizce bir terim olarak ele alır. Bu ele alışın Japon toplumunun dine bakışını anlatacak bir perspektifi sunmaktan uzak olduğu kabul edilir. Öyle ki din, kişisel inanca vurgu, resmîleştirilmiş, doktrinlerin ve yasaların varlığı, özel üyelik beklentileri ve merkezi dini hiyerarşilerin varlığı gibi Japon toplumu tarafından kabul edilmeyen çeşitli varsayımları içerdiği için genel olarak Japonya'da İslam'ın kitlesel kabulü şimdilerde çok mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- Ama, T. (2001). *Why Are the Japanese Non-Religious? Japanese Spirituality: Being Non-Religious in a Religious Culture*. University Press of America.
- Ammerman, N. T. (2013). Spiritual But Not Religious? Beyond Binary Choices in the Study of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(2), 258–278.
- Apatay, Ç. (1998). *Ertuğrul Firkateyni'nin Öyküsü, XIX. Yüzyıldan Bugüne Türk – Japon İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Dündar, A. M. (2013). Şehzade Abdülkerim Efendi'nin Japonya'nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine. *Bilig Dergisi*, 66(2), 79-92.
- El-Maghrabi, N. (1995). Islam in Japan: The History of Islam in Japan, *Nidau'l Islam* 8.
- Elnazarov, O. (2020). Islam In Japan And Its Distinctive Features. *International Engineering Journal For Research & Development*, 5(9). <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/49R6B>
- Ernazarov, O. (2020). Islam In Japan And Its Distinctive Features. *International Engineering Journal For Research & Development*, 5(9), 6. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/49R6B>
- Esenbel, S. (2007). 17. The Legacy Of The War And The World Of Islam In Japanese Pan-Asian Discourse: Wakabayashi Han's Kaikyō Sekai To Nihon. In *Rethinking the Russo-Japanese War, 1904-5*. Leiden, The Netherlands: Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9781905246038.i-516.105>
- Fitzgerald, T. (2003). Religion and the Secular in Japan: Problems in History, Social Anthropology and the Study of Religion. *Japan Anthropology Workshop Newsletter*, 35(2), <https://japanesestudies.org.uk/discussionpapers/Fitzgerald.html>
- Gagné, I. (2017). Religious Globalization and Reflexive Secularization in a Japanese New Religion. *Japan Review*, 30, 153–177. <http://www.jstor.org/stable/44259465>

- Grapard, A. G. (1984). Japan's Ignored Cultural Revolution: The Separation of Shinto and Buddhist Divinities in Meiji ('Shimbutsu Bunri') and a Case Study: Tōnomine. *History of Religions* 23(3), 240–65.
- Green, N. (2015). Founding The First Mosque in Japan, *Terrains of Exchange: Religious Economies of Global Islam*, (N. Green, Ed.) (1st ed., pp. 235-280), Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190222536.003.0008>
- Hasyim, F. (2016). Islamic Education With Multicultural Insight An Attempt Of Learning Unity In Diversity, *GJAT*, 6(2), 47-58.
- Hirai, N. (2023, August 17). *Shintō*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Shinto>
- Horii, M. (2020). Problems of 'Religion' in Japan: Part 1, *Religion Compass*, 14(11), 1–10. <https://doi.org/10.1111/rec3.12376>
- Ienaga, S. (1965). Japan's Modernization and Buddhism, *Contemporary Religions in Japan*, 6(1), 1–41.
- Josephson, J. Å. (2012). *The Invention of Religion in Japan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kadioğlu, A. M. (2021). The Use Of Shinto For The Legitimization Of Japanese Agression In East Asia, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11(2), 493.
- Kamuro, A. (2015). Japanese Spirituality Seen from the History of Islam in Japan, *Language, Culture, and Communication*, 7, 199-215.
- Kavanaugh, C., & Jong, J. (2020). Is Japan religious? *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, 14, 152–180.
- Kimpara, K. (2010). Religio and Seculer State in Japan", *Religion and The Secular State: National*, ed. Jawier Martinez, Madrid: Universidad Complutense.
- Kocalan, E. B. (2020). Japonya'ya Müslüman Göçü, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 733-757, <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.689578>
- Kocalan, E. B. (2021). Four Motivations of Conversion to Islam: Japanese Muslims, *Bilimname*, 47(1), 713-754. doi:10.28949/bilimname.1066164
- Kojima, H. (2006). Variations in Demographic Characteristics of Foreign Muslim Population in Japan: A Preliminary Estimation. *The Japanese Journal of Population*, 4(1), 115-130.
- Krämer, H. M. (2013). How 'Religion' Came to Be Translated as 'Shūkyō': Shimaji Mokurai and the Appropriation of Religion in Early Meiji Japan. *Japan Review*, 25, 89–111.

- Larsen, B. (1965). *A Brief History of Shinto and Buddhism in Japan*. Retrieved July 7, 2021, from Culture Trip: <https://theculturetrip.com/asia/japan/articles/a-brief-history-of-shinto-and-buddhism-in-japan/>
- Levent, S. (2020), Japanese Knowledge about Muslims from the Meiji Restoration to Today: Islamic World in the Context of a Trans-National Space, *Cihannuma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1(2), 163-176. <http://doi.org/10.30517/cihannuma.722035>
- Matsumoto, T. (2006). Images of Islam by Japanese Nigh School Students and Attempts to Correct them, *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, 21 193–214.
- Maxey, T. E. (2014). *The Greatest Problem: Religion and State Formation in Meiji Japan*, Cambridge, MA: Harvard University Asia Center.
- McCutcheon, R. T. (1997). *Manufacturing Religion: The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Metraux, D. (2003). The Soka Gakkai in Australia: Globalization of a New Japanese Religion, *Journal of Global Buddhism*, 4, 113-115.
- Miller, A. S. (1998). Why Japanese Religions Look Different: The Social Role of Religious Organizations in Japan. *Review of Religious Research* 39(4) (1998): 360–70.
- Miura, T. (2006). Perceptions of Islam and Muslims in Japanese High Schools: Questionnaire Survey and Textbooks. *Annals of Japan Association for Middle East Studies* 21(2), 173–91.
- Morimoto, E. (1980), *Islam in Japan*, Islamic Center: Japan.
- Morris, J.H. (2019). Some reflections on the first Muslim visitor to Japan. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 35, 116-30.
- Morris, J.H. (2020). *Christian-Muslim relations in 19th-century Japan, North America, South-East Asia, China, Japan, and Australasia (1800-1914)*. Brill, 485–506 DOI 10.1163/9789004429901_007
- Prohl, I., & Nelson, J. K. (Eds.). (03 Sep. 2012). *Handbook of Contemporary Japanese Religions*. Leiden, The Netherlands: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004234369>
- Roemer, M. (2009). Religious Affiliation in Contemporary Japan: Untangling the Enigma. *Review of Religious Research*, 50(3), 298–320. <http://www.jstor.org/stable/25593743>
- Roemer, M. (2009). Religious Affiliation in Contemporary Japan: Untangling the Enigma. *Review of Religious Research*, 50(3), 298–320. Retrieved from JSTOR.

- Sat, N. (2020). Abdürreşid İbrahim ve Musa Carullah'ın Talebesi Toshihiko Izutsu'nun Hayatı Eserleri: Türklere ve İslam'a Bakışı. *Bilig*, (95), 97-122. DOI: 10.12995/bilig.9505
- Sat, N. (2018). Japonya'da İslâm Araştırmaları: Eserleri Ve Fikirleri Bağlamında Toshihiko Izutsu, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Shibuichi, D. (2015). Zaitokukai and the Problem with Hate Groups in Japan, *Asian Survey*, 55(4), 715–38. <https://doi.org/10.1525/as.2015.55.4.715>
- Tanada, H. (2008). Islamic Studies in Wartime Japan: An Analysis of Historical Materials of the Greater Japan Muslim League. *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, 23(2), 215.
- Tanada, H. (2013). Islamic Research Institutes in Wartime Japan: Introductory Investigation of the 'Deposited Materials by the Dai-Nippon Kaikyo Kyokai (Greater Japan Muslim League). *Annals of Japan Association for Middle East Studies* 28(2), 85–106.
- Tanada, H. (2014). Tokyo: Institute for Multi-ethnic and Multigenerational Societies. *Attitude Survey on Foreign Nationals Imizu City Report*, 323-345.
- Toshimaro A. (2005). *Why Are the Japanese Non-Religious?: Japanese Spirituality: Being Non-Religious in a Religious Culture*. Lanham, MD: University Press of America.
- Yamagata, A. (2019). Perceptions of Islam and Muslims in Contemporary Japan, *New Voices in Japanese Studies*, 11, 1-25. <https://doi.org/10.21159/nvjs.11.01>
- Yamaguchi, T. (2013). Xenophobia in Action: Ultrationalism, Hate Speech, and the Internet in Japan, *Radical History Review*, 117, 98–118. <https://doi.org/10.1215/01636545-2210617>
- Yamashita, Y. (2022). Islam and Muslims in “non-religious” Japan: Caught in between prejudice against Islam and performative tolerance. *International Journal of Asian Studies*, 19(1), 81-97. doi:10.1017/S1479591421000012
- Yulita, I. R. & Ong, S. (2019). “The Changing Image of Islam in Japan: The Role of Civil Society in Disseminating better Information about Islam” *Journal of Islamic Studies* 57/1.

İnternet Kaynakları

ABD Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Dini Özgürlükler Ofisi, (2020). 2020 Report on International Religious Freedom: Japan, <https://www.state.gov/reports/2020-report-on-international-religious-freedom/japan/>

Blakkarly, J. (13 July, 2016) “Shadow of Surveillance Looms over Japan’s Muslims”, *The Japan Times*,

<https://www.japantimes.co.jp/community/2016/07/13/issues/shadow-surveillance-looms-japans-muslims/>

Bostanoğlu, B. (2016). Oramiral Bostanoğlu ile Söyleşi, *Military Science & Intelligence Aylık Savunma Teknolojileri Dergisi*, 130, 32. https://www.savunmahaber.com/wp-content/uploads/2020/03/msi_dergisi_130_nisan_2016.pdf

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, August 11). *Japanese religion*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Japanese-religion>

Chatani, S. (2023). How to Address the Racism at the Heart of Japan-South Korea Tensions, *United States Institute of Peace*, <https://www.usip.org/publications/2023/01/how-address-racism-heart-japan-south-korea-tensions> (Erişim 8 Ekim 2023)

Jarny B. (2016). Shadow of Surveillance Looms over Japan's Muslims, *The Japan Times*, <https://www.japantimes.co.jp/community/2016/07/13/issues/shadow-surveillance-looms-japans-muslims/>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), (2014). *Committee on the Elimination of Racial Discrimination considers report of Japan*, 21. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2014/08/committee-elimination-racial-discrimination-considers-report-japan?LangID=E&NewsID=14957>

Unesco, (2004). International Symposium on Cultural Diversity and Globalization: the Arab-Japanese Experience, *a Cross-Regional Dialogue, Paris*, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139318>

Asia-Pacific Journal: Japan Focus, Spying on Muslims in Tokyo and New York- Necessary and Unavoidable? (2016). <https://apjff.org/--Asia-Pacific-Journal-Report/4956/article.pdf>

Vav Tv, (2022). Türk ve Japon Kültürü Arasındaki Benzerlikler - Millet Kıraathanesi, 59. Bölüm” *Youtube*, https://www.youtube.com/watch?v=i_hzXRbF1Oc

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=10224446275846402&set=pcb.6659061990841776>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.18>

Volume 7/3

2023 p. 317-335

EĞİTİM VE SOSYOLOJİYE TASAVVUFÎ BAKIŞ (NİTELİKSEL BİR ANALİZ)

SUFİ PERSPECTIVE ON EDUCATION AND SOCIOLOGY (QUALITATIVE ANALYSIS)

Emine Elif ÇAKMAK İGALÇI*

ÖZ

Bireysel ya da sosyolojik olarak insan kendini fark etme, tanıma, yetiştirme ve olgunlaşma süreci içerisinde her daim gelişim ve değişime açık olan bir varlıktır. İnsanın eğitimsel ve toplumsal olarak bireysel pozisyonunu ele almak hem onun var olma sebebini hem de değişim ve gelişim sürecini anlamayı kolaylaştırır. Dinî ilimlerden tasavvufun da amacı insanın varoluş serüvenini bilerek o gaye doğrultusunda insan-Yaratıcı bağının güçlü olmasını sağlamak, bu kutsal birlikteliğe götürecek olan eğitimsel ve sosyolojik basamakları ferdî ve içtimaî açıdan ele alarak insan yetiştirme gayretinde olmaktır. Tasavvufun öncelendiği insan olgusu, insana atfedilen değer ve yetiştirme gayreti, eğitim ve sosyoloji dalları üzerinden incelenecektir. Bu çalışmada bir eğitim metodu olarak dinin manevî ve ahlâkî yönünü temsil eden tasavvufun eğitim ile ilişkisi ele alınacak, tasavvufun sosyal hayata katkıları, sosyoloji ile ilişkisinin tespiti üzerinde durularak eğitim ve sosyolojiye tasavvufî bir bakış oluşturulacaktır. Niteliksel araştırma yöntemi kullanılan çalışmada eğitim, sosyoloji ve tasavvuf alanları betimleyici bir şekilde aktarılacak, tasavvufî düşüncenin insan yetiştirmedeki rolünün günümüz eğitim ve toplumsal izdüşümüne ne derece katkı sağlayabileceği değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eğitimsel ve sosyolojik izdüşümleriyle tasavvuf alanından ilmî bir yaklaşım oluşturulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Tasavvuf, Eğitim, Sosyoloji, İnsan, Nitelik*

ABSTRACT

Individually or sociologically, human beings are always open to development and change in the process of self-awareness, recognition, upbringing and maturation. Addressing the individual's educational and social position makes it easier to

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-mail: eminelif@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4988-0857, Kayseri, Türkiye.

understand both the reason for his existence and the process of change and development. The aim of Sufism, one of the religious sciences, is to know the adventure of human existence, to ensure that the human-Creator bond is strong in line with that purpose, and to strive to raise human beings by addressing the educational and sociological steps that will lead to this sacred union from an individual and social perspective. The human phenomenon prioritized by Sufism, the value attributed to human beings and the effort to raise them will be examined through the branches of education and sociology. In this study, the relationship of Sufism, which represents the spiritual and moral aspect of religion as an educational method, with education will be discussed, and a Sufi perspective on education and sociology will be created by emphasizing the contributions of Sufism to social life and the determination of its relationship with sociology. In this qualitative study, the fields of education, sociology and Sufism will be presented in a descriptive way, and it will be tried to evaluate to what extent the role of Sufi thought in human education can contribute to today's education and social projection. A scientific approach will be created from the field of Sufism with its educational and sociological projections.

Keywords: *Sufism, Education, Sosyology, Human, Quality*

Giriş

Var olduğu günden itibaren insan; çevresiyle etkileşim halinde olan, bu etkileşimi sonucunda bilgi, beceri, tutum ve değerler kazanan hem etken hem de edilgen pozisyonda olan bir varlıktır. Bireysel ve toplumsal yönünü gördüğümüz insanın eğitimsel süreci toplumun yapı taşı olan ailesinde başlamakta, çevresiyle etkileşimi sonucunda da ivme kazanmaktadır. Öğrenmenin her zaman aktif olduğu bu süreçte eğitim-öğretme-öğrenme arasındaki ilişki yadsınamaz derecede önemlidir. (Gürkan, 2006:4). Biyo-kültürel ve sosyal bir varlık olan insanın varoluşundan bu yana olagelmiş ve insanoğlu var olduğu sürece de devam eden eğitim olgusu; insanın doğumuyla başlayıp yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Bu süreçte bireylere birtakım bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırılır. Bunun sonucunda da bireylerde gözlenebilen birtakım davranış değişiklikleri meydana gelir. Kısaca bireyde kendi yaşantıları yoluyla oluşan kalıcı izli davranış değişikliğine eğitim adı verilir (Erden, 2017:13; Gültekin, 2018: 3).

Başka bir ifade ile disiplin, kazanım, sosyal hizmet, öğrenim olarak ifade edilen eğitim, kasıtlı kültürlenme sürecidir (Ertürk, 1975:9). Sosyal bir süreç olan eğitim; bireyin toplumsal standartları, inançları ve yaşama yollarını öğrendiği; inançlarını ve yaşama biçimlerini hayatına geçirmesini sağladığı önemli bir olgudur. Kişinin değer kazanımını, yetenek, tavır ve tutumunu, davranış çeşit ve biçimlerini etkileyen eğitim, değişimsel ve gelişimsel bir alandır (Fidan,1986:10). Bireyin toplum içinde var olmasını sağlayan eğitim, önceden saptanmış esaslara göre okul içinde ya da dışında insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir (Arslan, 2009:12).

Eğitim, kişinin yaşadığı toplumda, yeteneklerini, tutumlarını ve olumlu değerdeki davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamıdır (Günay, 1992; 18). İnsan eğitim yoluyla teşekkül eder. Diğer varlıklardan farklı olarak akıl sahibi olan insan yeryüzünde

Allah'ın halifesi, O'nun Rabb esmasının tezahürüyle kendisine eğiticilik vasfı yüklenen yegâne varlıktır. Onun için insan çevreyi imar etmekle, bitkilerden hayvanlara, canlılardan cansızlara tüm mahlukatı yetiştirip terbiye ettiği gibi bizzat kendisinin eğitiminden de sorumludur (Günay, 1992; 18). Armaner' göre eğitim (1980; 151), özgür ve bilinçli insanoğlunun Allah'a yönelen yükseltici uyum çabalarının bitimsiz sürecidir.

İbn Sinâ eğitimi taş üzerine nakışlar yapmaya benzetirken (Şimşek, 2021: 102), Gazzâlî yabanî ısrırgan otlarını ayıklayan bir bahçıvanın faaliyeti olarak yorumlar. İhvân-ı Safâ da eğitimde korkunun değil sevginin, hoşgörünün ve insanî duyguların hâkim olması gerektiğini söyler (Koç, 1999: 164). Eğitimin yol, yöntem ve amacını belirleyen bu ifadeler yadsınmaması gereken kilit noktalardır.

Eğitim, yetişkin neslin bir plan ve gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişimini sağlamak için yaptığı çalışmalardır. Ülken'e göre (1967:2) eğitim, ruhu ve karakteri yapılandıran, bireye ve millete bütün değerleri kazandıran bir sistemdir. Eğitim kişide beden ve ruh kabiliyetlerini uyandırmak, geliştirmek, ona bir takım bilgi ve beceriler kazandırmaktır (Ayhan, 1986: 15).

Eğitimin tanımlarından anlaşıldığı üzere bireyi terbiye etmeyi hedefleyen, belirli bir aşama kaydetmesini sağlayan, gelişimsel sürecine paralel olarak ilerlemesinin gerekliliğini savunan, kişinin tekâmül yolculuğunun başlangıcı, süreci ve sonucu olan, doğduğu haliyle kalmayıp yaratılış fitratına uygun olarak yetiştirildiği takdirde potansiyelinin artmasına vesile olan eğitim, sistemler bütünüdür. Tek başına bir disiplin olmaktan ziyade diğer disiplinlerle etkileşiminde daha verimli sonuçlar alınacağı aşıkardır. Bireysel ve sosyal bir faaliyet olan eğitimin etkisini artırmak, bireye kazanımını en üst noktada vermek gerekir ki hem ferdî hem de içtimaî en üst düzeyde geri dönütler oluşabilsin.

İnsan cenahından bakma perspektifiyle eğitim ile aynı özneye sahip olan sosyoloji toplumun en alt birimi olan insanı ve insan gruplarının oluşturduğu toplumu konu edinir. Sosyoloji; Latince eş, arkadaş, birliktelik anlamına gelen "socius" ile Yunanca inceleme anlamına gelen "ology" sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiş bir kavramdır ve toplum bilim şeklinde tanımlanır. Kelime anlamında toplumsal üyeliğin temellerinin incelenmesi şeklinde tarif edilir (Bozkurt, 2006:2). Sosyoloji, diğer sosyal bilimlerden insan eylemini ve toplumsal sahadaki etkisini ele alması açısından farklılık gösterir (Önal, 1994: 23).

Sosyolojinin bilim anlayışlarının farklılıklarından dolayı sosyologlar tarafından geliştirilen birçok tanımı mevcuttur. Toplumun ya da toplumsal ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi (Kornblum ve Smith 2008:4) olarak ifade edilen sosyoloji; toplumla ve toplum olayları ile ilgili bilgiler sistemidir. Anthony Giddens (2008:38) sosyolojiyi insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelenmesi olarak tanımlarken E. Durkheim (Özkalp, 2000: 66) daha kurumsal bazda ele alarak sosyolojiyi kurumların, onların ortaya çıkışının ve işleyişinin bilimi olarak tarif eder. Sosyoloji, belli

zaman ve mekândaki toplumu ve toplumsal gerçekleri vasıflayan, karşılaştıran ve yorumlayan bir bilimdir (Taplamacıoğlu, 1969: 9).

Durkheim, insanların fikir oluşturup düzenlediğini söyler. İnsanları bir arada tutan şeylerin değer, inanç, öğreti ve dogmalar olduğunu, onların davranışlarını düzenleyen norm ve kurallar sisteminin bulunduğunu belirtir. Toplumsal bilince vurgu yapan Durkheim, toplumsal gerçeğin temelini bunda yattığını ifade ederek sosyolojinin önemine dikkat çeker (Özkalp, 2000: 68).

Berger'e göre (1963: 23) sosyoloji özeldeki geneli, benzerlik içindeki farklılığı gören bilim dalıdır. Sosyoloji, uygulama değil, anlama çabasıdır (Bozkurt, 2006:2). Sosyoloji, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal bağlamdan ayrı düşünülmemeyeceğini savunur. O, toplumun farklı parçaları arasındaki iç bağımlılığı vurgular. Toplumların nasıl oluştuğunu merak ederek toplumsal yaşamı sorgular (Taylor, 1996: 2). Sosyoloji, insan davranışlarının geniş bir perspektif içerisinde incelenmesidir (Bozkurt, 2006: 4). Toplumların incelenmesinin sadece ifadelerle anlatılmasından ziyade toplumu anlamayı, davranış ve olaylarla alakalı sebep sonuç ilişkisi kurmayı, bireyler arasındaki etkinin toplumsal statüde ne kadar önemli olduğunu söyleyerek sosyoloji, dinamik bir süreç içinde yer alır. Bu dinamizm bireyden gruplara, toplumsal sınıflardan sosyal kurumlara, nüfustan kültüre ekonomiden siyasete birbiriyle olan ilişkileriyle sağlanır. Sosyoloji, toplumu bu şekilde bir bütün olarak ele alan, aktivizm odaklı bir disiplindir (Aslan, 2013: 5).

Bu düşünceye paralel olarak Browne (1998:1) da sosyolojiyi modern toplumlarda insan gruplarının ve toplumsal yaşamın sistematik ve planlı olarak çalışılması olarak tanımlar. Toplumun, toplumsal etkileşimin, bireyle toplum arasındaki ilişkinin, toplumsal kurumların yapılarının ve birbirleriyle ilişkilerinin bilimsel olarak incelenmesi gerektiğini ifade eder. Sosyoloji makro düzeyde toplumsal kurumların ya da toplumların yapısını ve değişimini, mikro düzeyde grupları, gruplar arasındaki etkileşimi ve toplumsal rolleri inceler (Kornblum, 2008:5-6). İnsan ilişkileri üzerinde özellikle duran, toplumla insan arasındaki etkileşimi ve değişimi inceleyen, gruplar ve toplumsal kurumların rollerini değerlendiren bir bilim dalı olan sosyoloji, temele insanı alması, rollerini ve diğer birey ve gruplarla etkileşimi ele alması açısından eğitimle aynı doğrultuda seyreden, eğitime hizmet eden ve ayrıca eğitimin verilerini kendi alanında kullanan önemli bir disiplindir.

Sosyoloji, sosyal hayatın, sosyal değişimin ve insanların sosyal davranışlarının nedenlerinin ve sonuçlarının bilimsel yollarla araştırılması gerektiğine inanır. Grupların, organizasyonların ve toplumların yapılarını araştırarak insanların bu yapılarıdaki etkileşimlerini inceler. Burada, insan davranışları sosyal olarak tanımlanır. Sosyolojinin ilgi alanlarının başında, toplumsal ilişkiler, gruplar, toplumların yapısı, toplumsal etkileşim, toplumsal değişim, kültür ve toplumsal kurumlar gelmektedir (Bahar, 2011: 23). Tek taraflı bir etkiden ziyade bireyden başlayarak küçük gruplardan topluma, toplumsal anlayıştan kültüre, toplumsal etki ve değişime göre kendine araştırma sahası

oluşturan sosyoloji modern bir disiplin olmakla birlikte toplumun değer ve inanç sisteminden etkilenen, dinî ve kültürel normların önemli olduğu, bu konuların sosyolojik olarak analizinin yapıldığı bir alandır. Bu oluşumların değerlendirilmesi ve etkisinin araştırılması sosyoloji sahasının bir bütün olarak ele alınmasını sağladığı gibi olumlu olumsuz katkıların incelenmesi adına bir etki oluşturacaktır.

Dinî ilimlerden tasavvuf da özüne insanı, insanın kemâlini, sosyal yapıyla ilişkisini, dinini, kültürünü ele alması adına bu iki disiplinle benzer paydalarla buluşurken, kutsiyet ve kul-Yaratıcı ilişkisini incelemesi, güçlendirmesi adına farklılık arz eder. Tasavvuf, insanın bireysel olarak gelişimi, sosyal yapıya katkısı, toplumsal iz düşümleri ve toplumsal fayda noktalarından da eğitim ve sosyoloji alanlarıyla ilişki içerisine girer. Bu ilişkiyi verimli hale getirmek, maksimum ölçüde fayda sağlamak gerekir. Çünkü din bir yaşam tarzı ve biçimidir. Bireyin ferdî düşünce, davranış ve biçimini değiştirdiği için doğal olarak topluma etkisi de yadsınamayacak derecede olur. Dinin manevî ve ahlâkî yönünü özellikle temsil eden tasavvuf ise davranış odaklı bir eğitim anlayışını ön gördüğü, bireyi birey olarak eğittiği gibi topluma göre yetiştirdiği ve toplumsal bir nizam oluşturma gayretinde olduğu için yaşantısal, ruhî bir disiplindir. Bunun için eğitim ve sosyolojiden ayrılmaz bir yerde konumlanabilirken bu iki disipline de önemli ölçüde katkılar sunar. Bunun için tasavvufun hem ilmî hem ahlakî tanımlarına yer vermek, kullandığı eğitimsel tekniklerle ferdî ve içtimaî etkisini eğitim ve sosyoloji özelinde ele almak icap eder.

Tasavvuf; İslam'ın özü ve özetidir. Bireyi nebevî ahlaka erdirmeyi ve bu suretle dünya ve ahiret saadetine ulaştırarak kâmil insan yetiştirmeyi gaye edinen bir ilimdir. Tasavvufun hedefi insanı kötü ahlaktan, çirkin vasıflardan uzaklaştırarak güzel huylarla donatmaktır (Yılmaz, 2010: 18). Tasavvufun öncüleri olan sûfilerin yegâne amacı muhabbettullah ve marifetullahtır. Muhabbete götürecek olan yegâne düsturlardan ilki ilim ikincisi ise ahlâk yani güzel ahlâktır. Kur'an-ı Kerim ile ahlâklanmış Hz. Peygamberin ahlâkıyla ahlaklanmayı hedefleyen tasavvufî yaşantı (Serrâc, 2019: 45) kişiyi hem eğitimsel hem de sosyolojik bir boyuta taşır.

Tasavvuf, güzel ve yüksek olan her nevî huylara giriş yapma, çirkin ve aşağı olan her nevî huylardan çıkış yapmaktır (Kuşeyrî, 2016: 368). Kettânî'ye göre tasavvuf ahlâktır, ahlâken önde olan kişi tasavvufî açıdan da öndedir (Kuşeyrî, 2016:369). Tasavvuf, kişinin Hakk'a yakın olmak amacıyla nefsinin terbiye etmesi, güzel ahlâkla bezenerek kâmil insan olmaya çalışmasıdır (Tek, 2020: 73). Tasavvuftaki gaye kişiyi güzel ahlâk sahibi yapacak huy, davranış, düşünce, niyet sahibi yapmak, bireysel boyutta yetiştirip topluma râm etmek ve irşâd vazifesi ile bu görevini sosyolojik bir nizama dönüştürmektir. Bunu yaparken kendine has yöntem ve teknikler (seyr-i sülûk, evrâd, ezkâr, sefer, sohbet, hizmet...) kullanan tasavvuf, kendine özgü bilgi edinme yolları ile (rüya, ilhâm, keşf...) önemli bir etki alanına sahiptir.

Tasavvuf yoluna giren kişiler seyr-i sülûk adı verilen bu yolda ilerlemeyi sağlayan kendine has yöntem, teknik ve uygulamaların olduğu bir sürece dahil olurlar. Bu sürecin başında müritlerin ilk işi ilimdir yani Kur'an-ı Kerim ve sünnet odaklı bir bilgiye sahip olup yaşantıya dökmektir. Onun için seyr-i sülûkun başında sûfîler Hz. Peygamber'in sözlerini iyice araştırıp öğrenir, öğrendiklerini uygular, yaşantısına, davranışlarına ve düşüncelerine nakşeder. Süreç içerisinde en önemli olan durum ilim ehilleriyle bir olmak, öğrendiğiyle amel etmek, önderi ile muhabbet kurmak ve tam teslimiyettir. Yolun sonuna doğru kişi Hz. Peygamber ile kurulan ittibanın neticesinde O'nun ahlâkıyla ahlaklanmış, yaşantısını yaşama gayretinde olmuş, zahîrî ve batînî yaşantısını örnek alıp hayatlarına geçirmiş olurlar (Sühreverdî, 2016: 293).

Teorik, pratik dengesi üzerine kurulu olan tasavvuf sadece bilmek ya da sadece yaşamak değildir bir düşünce tarzı, bir usul ve bir metottur (Kılıç, 2012: 13). Tasavvuf, dinin aktif, dinamik yönüdür. Allah ve Resulü'nün ahlakıyla süslenerek, ilahî emir ve yasaklara tam teslimiyetle sarılarak Allah'tan başka her şeyden kalben uzaklaşmaktır (Kılıç, 2012:31). Bu uzaklaşma kişiyi hakikatine götürür ve kendini bulmasını, Yaratıcı ile ünsiyet kurmasını sağlar. Bu bulma ve üns hali bireysel farklılıklara göre değişiklik gösterebilir.

Ferdî ve içtimaî olarak bireyin hem ilmen hem ahlâken hem de fikren derinlikli bir şekilde yetişmesini ve gelişmesini destekleyen tasavvuf, bireye hakikî yaşantının usulünü ve uslûbunu öğretir. Kişiyi maddiyatta boğmayıp manevî dünyasını da önemseyen aklî ve kalbî olarak eğitilmesini hedef alır. Bunun için alternatif teknik ve yöntemler kullandığı gibi sosyolojik açıdan da kazanımlar sağlar (Gözütok, 2012:107).

Allah'ı hatırlatan, dinî aklı ile bilip kalbiyle yaşamasını sağlayan, hayata dair meşru çizgiden çıkarmayan, ferdî kemâli sağlayıp topluma hizmet ettiren tasavvuf, insana hayatın içinde Allah ile birlikte olmanın yolunu gösterir. İslam diniyle birey arasında güçlü, manevî bir bağ kurulmasını sağlayan tasavvuf, İslam'la insan arasındaki enfüsî ve afakî engelleri kaldırıp köprüler kuran bir eğitim sistemidir. Bu eğitim sisteminde insanı, onun nefsinin, duygularının, özelliklerini, arayışlarını, hassasiyetlerini bilen hazır tabipler bulunur. Pozitif enerji veren bu kişiler iyilik ve takva öncülüğü yaparak kişilere, onların hassasiyetlerine dokunur, eğitimleriyle ilgilenir. Bu kişilerin oluşturduğu manevî iklim sayesinde insan, tabii bir şifa ve huzur bulur (Ergül, 2019: 10). Rûmî (Mesnevî, 2017: 1320); mürşid-i kâmilleri gönül hekimine benzetir. Gönül hastalıklarının yegâne şifacısı ona göre mürşitlerdir. Nasıl ki doktorlar hastalığa göre uygun reçete verip hastalığı iyileştirmeye vesile oluyorsa, mürşid-i kâmillerde gönül hastalıklarının tabibi olarak kâpısına gelen kişilere şifayâb olurlar.

Ahlakî ve eğitimsel bir tanım olan tasavvuf, eğitim sahasında sadece kişiye görgü, görenek, âdet, düzen ve gelenekleri öğreten bir metot olmaktan ziyade özelde bireye indirgenen genelde tüm topluma mâl edilebilecek eğitimsel yöntemleri kullanan, ciddi bir disiplindir. Tasavvufun eğitimle ilişkisi hem ahlâkî yapısında hem de seyr-i sülûk adı verilen eğitim metodunda görülür. Bu seyir bireyden bireye değişiklik gösterebilir çünkü

tasavvufî eğitimde öncelikli olan bireye uygunluk, ihtiyacına cevap vermek ve onun kemâl yolculuğunda ona has olacak yol ve metotlarla onu yetiştirmektir. Bu eğitimsel sürecin bidayeti ve nihayeti, tasavvufun modern eğitime sunacağı kazanımlar, bireyin yetişmesine verilen önem yadsınmaması gereken önemli basamaklardır.

Tasavvuf – Eğitim İlişkisi

Tasavvuf ile en fazla etkileşim alanına sahip ilim dalı eğitimidir. Ahlâklı bireyler yetiştiren müessese olarak görülen tasavvuf, kişileri yetiştirerek kâmil insan olmalarını gaye edinir. Öğretimden ziyade eğitimi benimseyen tasavvuf, akli değil gönül dünyasına ait kalbi ve nefsi hedef alır. Onun için önemli olan kalb tasfiyesi, nefis tezkiyesidir. Akli tam manasıyla yadsımadan kalbî eğitime ağırlık vererek insan-ı kâmil yetiştirir. Tasavvufî eğitim özellikle yetişkinlere yöneliktir. Onları ferdî olarak tedricî şekilde eğitir. Bu eğitimin temel unsurları gönüllü talebe olan mürîd, onu eğiten mürşîd -i kâmil ve bu eğitimin zahirî plandaki okulu tekkelerdir (Geylânî, 2012: 30-37). Tasavvufî eğitimdeki bu unsurlar normal eğitimle kıyaslanacak olduğu takdirde uygulamadaki amaçlarının farklı olmasından başka herhangi bir eğitimsel ve niteliksel ayrışmaları bulunmamaktadır. Hatta uygulama alanında kullanılan eğitim metotları da benzerlikler göstermektedir (Göktaş, 2011: 140).

Modern eğitimde olduğu gibi tasavvufî eğitimde de kişilerin bireysel yetenek, mizaç ve ihtiyaçlarına göre eğitim uygulanır. Tasavvufun kullandığı en önemli eğitim metodu bizzat rol model olan mürşidin yalnız sözle değil aynı zamanda hal ile verdiği eğitimidir (Baz, 2012: 98). Terbiye temelli bir eğitim olan tasavvufî eğitim akıldan ziyade kalbe hitap eden bilgiye önem verir. Temelinde sezgi ve vicdanî bilgiyi elde etmek esastır. Bunu elde etmenin yolu nefis terbiyesidir. Bu terbiye ile kişiyi bu bilgileri edinebilecek kıvama getirmek hedeflenir. Bundan dolayı tasavvufî eğitim bir mistik eğitimidir (Gözütok, 2012: 100). Tasavvufî terbiye bu mistik eğitim sisteminde elde edilen çok etkili bir kazanım olmakla birlikte kişiyi hazırbulunuşluk seviyesine göre eğiten, gelişimsel, ahlâkî ve ilmî olarak yetiştiren bir eğitim ocağıdır.¹

¹ **İlmî olarak:** Şer'î ilimlerin öğrenildiği, güncel bilgilerin takip edildiği, kişinin ilgi, yetenek ve merakına göre ilim tahsilinde bulunduğu yerlerdir. Zanaat ehli birçok sūfî olduğu gibi bilimle ilgilenen, astrolojiye meraklı olan, edebiyatla uğraşan sūfîleri tasavvuf tarihinde görmek mümkündür. Tasavvufta bilgi, ilim olmadan amele sirayet yoktur. Şeriat ve tarikat dengesinin gözetildiği, taat ve ibadetlerin ihmâl edilmediği, ilimsiz fiiliyatın olmadığı eğitim kurumlarıdır. (Bayrakdar, M. (2016). *Tasavvuf ve Modern Bilim*. İnsan Yayınları)

Ahlâkî olarak: Bir ahlâk ilmi olan tasavvuf kişiyi kötü hasletlerden arındırarak (nefs terbiyesi, riyazet ile) güzel huyların öğretildiği, kalbin tasfiye edildiği, bireyi Kur'an ve sünnet ahlâkıyla yetiştirildiği eğitim yuvalarıdır. Ahlâkî olgunluk ve donanım tasavvuf da en önemli kavramlardır. Ahlâkî yönden üstün olan kişi tasavvufî açıdan da üstündür. Örneklik davranışlarda, yaşantılarla hâle dönüştürmeyle daha etkin olmaktadır.

Eğitimsel olarak: Bireyin gelişimine, hazırbulunuşluğuna, ihtiyacına dikkat edilen, buna göre uygulama ve yöntem belirlenen tasavvufî eğitimde öncelik kişinin kendini tanıması, özünü keşfetmesi, ilahî lütfu idrâk ederek hakikî kulluk bilincinin oluşması için seviyesine uygun yöntemlerin uygulandığı yerlerdir. İlmî, ahlâkî, gelişimsel farklılıkların önemsendiği, bireysel eğitim çeşididir.

Bu eğitim yuvasında eğitim hem sözlü hem de uygulamalı olarak gerçekleşir. Mürşidlerin müridlerine yaptığı nasihatler, öğütler, uyarılar, sohbetler, dersler ve telkinler sözlü aktarımı ifade ederken, riyâzet, itikâf, nâfile ibâdetler, halvet ve çile, semâ ve zikir uygulamaya dayalı eğitim boyutunu ifade eder (Yılmaz, 2009: 58). Bu teknikleri eğitimsel bazda kategorize etmemiz mümkündür. Kocaman (2020) tasavvufî eğitiminde kullanılan teknikleri tasnif ederek özel eğitim metotlarından bahseder. Bunlar;

1. **Öğretmen seçimi:** Tasavvufî eğitimin verildiği tekke adı verilen eğitim müesseselerinde talebeler ders almak, eğitim halkasına dahil olmak istediği hocasını kendisi seçer. Tekkelerde talebeler hocalarını anlatım yöntemi, eğitim tarzı, kullandığı teknikler ve hocanın yaklaşımına göre seçerken kalbî bir etkileşim, gönül bağının oluşması da bu seçimde oldukça etkindir. Mürşitler kendi eğitim halkasında bulunan müritlerini yönlendirir ve eğitirken süreç içerisinde hoca talebe ilişkisi aktif tutar.
2. **Sohbet:** Bu yöntem tarikatların en başta kullandığı, tasavvufî eğitimi talep eden kişilere (müritlere) dini-ahlaki ve tasavvufî konularda bilgiler verilen, zihnî, kalbî ve amelî yönlerden rehberliğin yapıldığı metottur. Eğitim sisteminde kullanılan anlatım tekniğine benzeyen sohbet metodunda farklılık hocaya tam manasıyla itaatin olmasıdır. Kendine has ilke ve kuralları bulunan sohbette mürşid şefkat, merhamet ve samimi bir tavır ve üslup kullanılmalıdır (Akot, 2014: 32-33). Gazzali sohbeti yapan kişinin hitap ettiği insanlara ulaşabilmesi, kalplere dokunabilmesi için anlaşılabilir bir dil kullanması, yumuşak ve tatlı dilli olması, şüphe ve tereddüde sevk eden tutum ve davranışlardan sakınması gerektiğini söyleyerek sohbete dair kuralları belirlemiştir (Gazzali, 1968:152).
3. **Zikir:** Zikir uygulaması tasavvufta en kilit metotlardan birisidir. Kendine has sistemi ve düzeni bulunan zikrin eğitimsel manada kişiyi manen geliştiren bir rolü bulunur (Nicholson, 2012, 182). Her tarikatın kendine has zikir uygulamaları bulunur. Zikirden amaç kul-Yaratıcı bağının güçlenmesi, masivadan uzaklaşılması, nefsi terbiye ve kalbi tasfiyedir. İhsan duygusunu harekete geçirmek için bir araç hüviyetinde olan zikir daim Allah-u Teâlâ'yı anma ve hatırlama eylemidir. Bu uygulama ile kişi bilişsel ve kalbî olarak zindelik ve uyanıklık hali yaşar. Zikir, kişinin Allah ile ünsiyetini ve ona olan muhabbetini artırır, insanın kalp gözünün açılmasına yardımcı olur (Öngören, 2013, 410).
4. **Müzik:** Tüm dinlerde olduğu gibi kültürel manada da müzik insan hayatında önemli bir role sahiptir. Çeşitli versiyonları olan müziğin kişinin kendini ifade etmesi, dinî duygularını artırması ve hakikatle bir bağ kurması açısından yeri

Siyasî olarak: Tasavvufun kurumsallaşmış yüzü olan tarikatlar ile tasavvufî eğitimin verildiği okul hüviyetindeki tekkeler sosyolojik yapılardır. İnsan grup ve topluluklarından oluşan bu yapılan içerisinde geniş kitleleri barındırır. Tasavvuf tarihi sahnesinde gördüğümüz mürşidlerin müritleriyle fetihlere katıldığı (Necmeddin-i Kübrâ), fethedilen topraklara müridânlarını gönderip (Horasan erenleri, Baciyan-ı Rum, Abıyân-ı Rum) bölgenin İslamlaşmasını sağladıkları, dönemin siyasî gücünü Kur'an ve Sünnet çizgisinde desteklediğini ve hatta sûfi önderlerin yöneticileri ikaz ettiği (Abdülkâdir Geylânî), mektubât geleneği ile yazdıkları mektuplarla uyarı ve telkinlerde buldukları görülmektedir (İmâm-ı Rabbânî).

önemlidir. Bunun için musiki, dinî tefekkürün, derunî düşünceye dalmanın ve yoğunlaşmanın bir yolu olarak karşımıza çıkar. Tasavvufî eğitimde kullanılan zikir ayinleri, semâ, devran gibi uygulamalar kişide ruhsal dinginlik ve Allah'a yakınlaşmak için birer vasıta (Uludağ,1992, 223; Batuk, 2013, 61). Mutasavvıflar müziği bir tebliğ aracı olarak kullanarak dinî tasavvufî unsurları kitlelere aktarmışlardır (Can, 2003: 465).

5. **Sefer:** Seferi bir eğitim metodu olarak benimseyen sufiler (Kuşeyri, 1989, 604), tasavvufî eğitim aşamalarında uygulanan yöntem ve tekniklerle belli seviyeye gelmeye çalışırlar. Sefer yani yolculuk vasıtasıyla kişi, yokluğa ve aza kanaat etmeyi, zevk veren alışkanlıklarını terk etmeyi öğrenerek nefsini manevi açıdan terbiye ederek ruhen Allah'a yakınlaşır (Kuşeyrî, 1999, 379)
6. **Bireysel farklılıklar:** Mürşitler her talebenin psikolojik yapısına göre görevlendirmeler de bulunur ve eğitimini şekillendirir. Yani eğitim isteğe bağlı olduğu gibi kişiye de özeldir. Tasavvufî eğitimde iki türlü ders sistemi vardır. Birincisi toplu ders, ikincisi özel eğitimdir. Toplu derste genel dini kurallar ve eğitimler verilirken, özel eğitimde mürşit talebeye özel dersler ve uygulamalar verir. Eksik ve kusurlarını dile getirerek düzeltmesi için yönlendirmelerde bulunur.

Kişinin ruhî ve bedenî açıdan olgun bir insan statüsüne yükselmesi, kâmil bir yaşama hazırlanması ancak doğru bir terbiye, uygun bir eğitim ile mümkündür. Bu eğitim kişiye hak ve sorumluluklarını öğretir. Bu sebeple toplumsal hayatta doğru terbiye, gelişime ve bireysel farklılıklara uygun bir eğitim en etkili faktördür. Toplumların geleceği bu terbiyeye dayalı doğru bir eğitime bağlıdır (Benna, 2013: 146). Bunu sağlamayı hedefleyen tasavvuf, bireysel eğitimden toplumsal etkiye doğru seyreden, kişiden başlayıp kitleleri etkileyen bir yapı ve sistem ile insanlığa nüfuz eder. Tasavvuf okulu olan tekkelerde bu amaç doğrultusunda kullanılan eğitimsel yöntem ve fonksiyonlarını incelediğimizde karşımıza şu unsurlar çıkmaktadır:

1. **Okul:** Okul hüviyetinde olan tekkelerin belirli bir zorunluluğu yoktur. Bireysel eğitim ağırlıklı olmakla birlikte grupla eğitimde söz konusudur. Herhangi bir yaş sınırı bulunmaz ve muhakkak bir eğitimci (mürşid-i kâmil) bulunmak zorundadır. Süresi belli olmayan teslimiyetçi bir eğitim tarzını benimseyen tekkeler gündüzlü ve yatılı olmak üzere hizmet ederler. Hayat boyu eğitimin olduğu tekkelerde yaşam boyu öğrenme aktif olarak uygulanıyordu (Kara, 2008: 109-115).
2. **Kütüphane:** Tekkelerde ilmî ve uygulamalı eğitimler bir arada verildiği için derslerde orijinal klasik eserlerden okumalar yapıldığı, kitaba dayalı bilgiden istifade edildiği görülür. Onun için tekkeler kendi bünyelerinde kütüphane barındırır, tasavvuf kitaplarının yanı sıra diğer dinî ilimlere ait eserlerde bulunur. Onun için genelde tekkelerin kendilerine ait geniş hacimli kütüphaneleri vardır. Ortak okuma kitabı olarak Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseri, Gazzâlî'nin *İhyâu U'lûmiddin* eseri, Mevlânâ'nın *Mesnevîsi* tarikatların eğitim programı nezdinde okutulan kitaplar arasında yer almıştır (Güzey, 2019: 386).

3. **Musikî konservatuvarı ve Güzel Sanatlar:** Osmanlı kültür hayatında Sanayi-i Nefise yani Güzel Sanatlar Akademisi kurulana dek toplumdaki güzel sanatlarla ilgili eğitim tekkelerde yürütülmüştür. Tekkelerde şiir, musikî ve hat sanatı çok ilgi gören alanlar olmuştur. Zikir meclislerinde okunan ilahilerin dervişlere ait olması, onları besteleyenlerin de tekke mensubu olması bu yönelişleri teşvik etmiştir. Tekkeler güzel sanatlara kabiliyeti olanların beslendiği, rehber bulduğu mekânlar haline gelmiştir (Kara, 2008: 114). Sanatsal yönlendirmede her talebeye özel davranılmış, talebeler ilgi ve yetenekleri doğrultusunda sanatsal faaliyetlerde eğitim almaya başlamışlardır. Musikî yeteneği ile güzel sesli talebeler zikir meclislerinde ilahiler okumuşlar, şiir de yetenekli olan talebeler tasavvufu akıcı bir şekilde anlatarak talebeleri aşka getirmişler ve hat sanatı yapan talebeler resmin ve çizginin tasavvufu buluşmasına öncülük etmişlerdir.
4. **Sportif faaliyetler:** Sporla ilgili faaliyetlerde bulunmak da tekkelerin faaliyet alanları arasında yer almıştır. Bu nedenle okçular ve pehlivanlar tekkesi kurulmuştur. Tekke ve dergâhlarda eğitimlerini sürdüren dervişler hayatın her alanına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar bunu yaparken de kendi deyişleriyle "el kârda gönül yârda" olma ilkesini uygulamayı başarmışlardır (Güzey, 2019: 387).

Tasavvufî ahlâk ile donatılarak eğitilecek her bir bireyin manevî olarak yetişmesinin yanı sıra akademik, sosyal ve çağa uyum sağlamış güncel bilgilerle donatılması gerekir. Toplumla yönelik olarak tüm bu kazanımların uygulanabilirliğe vurgu yapması amaçlanmaktadır. Salt bilgidен ziyade hâle dönüştürmeyi amaç edinen tasavvufî eğitim ile bireysellikten toplumsallığa doğru bir yol haritası ile yaşantısal ve eğitimsel olarak her bir fert ve zümreye fayda-zarar analizi yaparak değerlendirme sunulur.

Tasavvufî eğitimin kullanmış olduğu tekniklerle İslamî terbiyeye uygun bir şekilde bireylerin yetişmesi eğitimde ve sosyal nizamda etkisi olacak bir durumdur. Bireylerin dinî, ahlakî ve manevî olarak donanımlı yetişmesi, evrensel ve İslamî değerlerle bezenmesi, adab-ı muâşeret ve toplumsal kuralları bilmesi, görgü, görenek ve yaşam biçiminde İslamî kaidelerin olması tasavvuf ve eğitim birlikteliğinin olmasının temel sebeplerindendir. Tasavvufî terbiyenin önemli olmasının bir diğer yanı da birey de oluşacak özsaygı ve özbenlik kazanımlarıdır. Kişinin sahip olduğu özsaygı ve öz benlik kavramları hem kişilik inşasında hem de sosyal ilişkilerde oldukça önemlidir. Bunun için bu değerlerin kazandırılması, lafta değil özde bireylere yerleştirilmesi gerekir. Tasavvufî eğitimin de temel amacı hem bireyi hem de toplumu olumlu yönde geliştirerek bu yönde yetiştirilmesini sağlamaktır. (İgalçı, 2022: 95).

Günümüz dünyasında hızla değişen teknoloji ve bilgi sistemi ile insana bakışta değişmiştir. Her türlü ihtiyacı karşılanması gereken bir varlık statüsüne çıkarılan insan, nefsanî istek ve arzularının güdümünde olmuş, egosentrik bir yapı ile kendi için ve kendi ihtiyaçlarını karşılamak için sınırsız bir özgürlük düşüncesine sahip olarak sadece bedenden ibaretmiş gibi yaşamaya başlamıştır. Halbuki insanı özgürlük değil fitratına uygun yaşamak huzurlu kılar. Teknolojinin hızla gelişmesiyle insanlık maddî alanda

oldukça başarılar kaydetmiş ve bu durum dine soğuk insanları oldukça cesaretlendirmiştir. Çünkü bu kesimler maddeyi her şey olarak görmekte, dini ve maneviyatı insan hayatının dışına atmaya çalışmışlardır. Lakin bu anlayış insanlara mutluluk ve huzur verememiş aksine insanlar tarihte görülmediği kadar kaygı, korku ve yalnızlık içine düşmüştür. Maddî konfor arttıkça manevî boşluk büyümüş, tabi olarak insanlar bu bâtil felsefelerden tekrar maneviyata dönmek istemişlerdir (Derin, 2019: 12).

İslam'ın manevî boyutu olan tasavvuf merkeze sevgi ve merhameti koyarak kalbî eğitimle kişilerin gerçek hürriyete kavuşmasını ve Rabbine olan kulluğunu icra etmesini amaç edinmiştir. İmam Rabbanî bu hususu bir müridine şu şekilde aktarmıştır: “*Manevî gelişimin bir şartı vardır. Şeyh ile müridin arasındaki muhabbet bağı. Bu bağ kopmamalı aksine gün geçtikçe daha da güçlenmelidir. Çünkü bizim müritler ile olan bağımız sevgi ve merhamet üzerine kurulmuştur*” (Derin, 2016: 150). İnsan ilişkilerin temelinde sevgi olması gerektiğini gösteren tasavvuf bu anlayışını Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ederken insanların kalplerine dokunması (Gudde, 2017 :79), muhabbet ve merhamet eksenli bir anlayış benimsemesi yatar. Nitekim kalbin eğitimi ve tasfiyesi için merhamet önemlidir. Merhamet eğitimi ile kalbi terbiye etmek nefsanî isteklerin geri planda olmasını sağlarken kişiyi ahlâkî ve insanî açıdan yetiştirecektir (Görmez, 2018: 39).

Ruhsal zekâyı ön plana çıkaran günümüz eğitim sistemi, tasavvufî eğitimde çok daha önceden var olan ruhu önceleme prensibiyle örtüşmekte, gönlü merkeze alarak bireylerin ruhunu ihmal etmemesi, nefsinin tezkiye edip ruhunu eğitmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ruhun kuralları hem evrensel hem de zaman üstüdür (Derin, 2019: 14). Hem duyuşsal hem de ruhsal zekâyı destekleyen tasavvuf, kendine has olan eğitim yöntemleriyle bireyi bir bütün olarak ele alıp eğitmekte, topluma duyuşsal ve ruhsal bütünlüğünü sağlamış bireyler yetiştirmektedir (Sayın, 2014: 150,151).

Tasavvufî terbiye de ders çıkarma, isyan etmeme başına gelen musibetlerden çıkarım yaparak onlardaki olgunlaştırıcı yönleri görmeyi sağlama vardır. Ahlakî olarak eğiten tasavvuf güzel ahlâkın bireye yerleşerek etkin rol modeller olmasını sağlamıştır. Bunun için sufiler İslam ahlakını sadece teorik planda bırakmamış öncelikle kendi nefislerinde uygulayarak tüm insanlığa örnek olmuşlardır (Derin, 2014: 14). Sûfî örnekleriyle dolu olan tasavvuf tarihi ahlâkî ve tepkisel bir hareket olarak doğarak maddileşmeye ve dünyevileşmeye karşı duruş sergilemiş, eğitim anlayışını, bireylere dokunuşunu bu minval üzere oluşturmuştur. Onun için tasavvuf tarihinde gördüğümüz tüm sûfîler, kendi düşünce ve eğitim anlayışlarında laftan ziyade hal ve hareketleri ile rol model olmuşlar, sûfî ahlakî² denilen bir yaşam biçimi ile bir hayat nizamı ve eğitim düsturu oluşturmuşlardır.

Tasavvufun eğitimle olan ilişkisinde gördüğümüz dinamizm insanı merkeze alarak ilmî, amelî ve ahlâkî açıdan donanımlı nesil yetiştirmekle sağlanır. Daim süreçte aktif ve

² Sûfî ahlâkî hakkında daha geniş bir bilgi için Himmet Konur (2007). *Sûfî Ahlâkî*. Ensâr Neşriyat; Mehmed Zahid Kotku (1982). *Tasavvufî Ahlâk*. Sehâ Neşriyat.

bilinçli olunması gerektiğini, kişinin olduğu yerde enerjisini ve vaktini boşa geçirmeden ilerlemeye odaklanılmasını vurgular. Eğitimden istenen aktif insan anlayışı amacını ve seyrini bu anlayışa paralel bir noktada belirler. Gelişimsel çizgide, değişen ve gelişen dünyaya uyum sağlayabilen, bilgi odaklı, ahlâklı ve vicdanlı nesiller yetiştiren hem bireysel hem toplumsal katkılar sağlayan insan yetiştirmektir. Tasavvuf bunu yaparken dinî ve manevî boyutta ilerleyen, İslam dini özelinde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in öncü ve önderliğinde yaparak her insanın fitratına uygun bir anlayış ve uygulayış içinde olduğunu gösterir. Kendini eğiten bireyin kendi farkındalık, potansiyel ve sınırlılıklarıyla topluma hizmeti yadsınamaz ölçüde olmalıdır. Sosyolojik yapıda insanın ele alınması, tasavvuf cenahından değerlendirilmesi alanı bütüncül kılacaktır.

Tasavvuf-Sosyoloji İlişkisi

Tasavvuf, zühd döneminden itibaren bireysel yapıdan evrilerek toplumsal bir hale gelmiş ve İslam toplumlarında mezhep ve meşrep, âlim ve câhil, zengin ve fakir, sultan ve köle gibi hiçbir kategorisini dışarıda bırakmayacak şekilde hitap ettiği tüm toplumları etkilemiştir (Baz, 2012: 301). Toplumsal bir statüde sahip olduğu anlayışla ayrımcılığa yer vermeden, farklılık ve aynılıklarla kucaklaşmayı isteyen tasavvuf sosyolojik yönü ağır basan ilim dallarındandır.

Tasavvuf her ne kadar ferdî planda yaşanıyor gibi görünse de yapısı itibariyle bir mürşid-i kâmilin kontrolünde ve rehberliğinde olması ve mürşide bağlı ihvân gruplarının teşekkülü sosyolojik oluşumun göstergesidir. Aynı zamanda tekkeler ve ona bağlı imarethane gibi yapılar İslâm toplumlarının çok önemli sosyal yapısını yansıtır (Baz, 2012: 301). Bunun için insan topluluklarını ve sosyal olaylarını inceleyen sosyoloji ile tasavvuf yakın ilişkilidir. Çünkü ikisi de hem insanı hem toplumu hem de ikisini etkileyen olaylar ve durumlar üzerinde etkin bir role sahiptir.

Tasavvuf kurduğu müesseselerle fert planında olduğu kadar, toplum planında da hizmetler etmiştir. Halk hareketi olan tasavvuf, tarikat ve tekkeler gibi sosyal kurumlar aracılığı ile hizmetler ifâ etmişlerdir. Sosyolojik kuruluşlarla hem insan haklarına riayeti ön planda tutmuş hem de teşkilatçı yapısı ile ülke kalkınmasına, toplumun refah düzeyine önemli katkılar sağlamıştır (Yılmaz, 2010: 65).

Tasavvufî eğitimin verildiği mekanlar olan tekkeler eğitimsel ve sosyolojik açıdan yadsınamayacak öneme sahiptir. Tekke; bir şeyhin zâhiren ve bâtinen idaresi altında olup içinde dervişlerin ve muhibbanın ikamet ederek tasavvufî eğitim alıp ahlâkı güzelleştirdikleri, olgunluk ve feyz kazandıkları müesseselerdir (Kara, 1990: 50). Tekke ve zaviyeler bazen gönüllü eğitim kurumları, ihtiyaç halinde güvenlik gücü, çoğu zamanda toplum içerisindeki fonksiyonu ile sosyal güvenlik kurumu rolünü üstlenmiştir (Bardakçı, 2000: 251).

Bardakçı (2000: 252)'ye göre tekkelerin faâl olduğu dönemlerde sosyolojik açıdan yaptığı birçok faaliyet bulunmaktadır. Tekkeler; özellikle toplumun alt kesimlerini

dışlamadan aksine fakirlerin ve gariplerin derdine deva olarak sosyal yardım kurumu hüviyetini benimsemiştir. Sosyal yardım anlayışına paralel olarak konaklama ihtiyacına cevap vermiş, bölgeye gelen yabancılara konaklama yiyecek hizmeti sunmuştur. Tasavvufun bu mekânları aracılığı ile sporla ve güzel sanatlarla ilgilenen kişilere özel mekân ya da bilhassa tekke istihdam eden bir anlayışı vardır. Mesela Okçular Tekkesi spor kulübü hüviyetinde okçuluk ve binicilik ile uğraşan ihvânlara özel hizmet etmekte ebru, musiki, hüsn-i hat, tezhib gibi güzel sanatlarla uğraşan kişilere ise özel odalar, malzemeler, uygulama alanları tekke içerisinde oluşturulmuştur. Miskinler Tekkesi olarak hizmet eden huzur evi görevini icrâ eden, insanların ruh ve beden hastalıklarına çare aranan, karantina vazifesi gören bir müessese olarak da insanların zor zamanlarında yanlarında olmuştur. Sosyal ve içtimaî açıdan bu denli halkla iç içe olan tekkeler siyasî, askerî ve ticarî boyutta da etkin görevlere sahip olmuştur. Sınır boylarındaki ribatlarla askerî pozisyona sahipken, ahilik teşkilatı gibi önemli ve etkin kurumsal yüzüyle ticarî hayata yön vermiştir. Devletin siyasî gücüne, sahip olduğu sosyal güç ile destek vererek toplumsal birlikteliğe zemim hazırlamıştır. Siyasî ve ticarî hayata yön veren, toplumda sevgi ve dayanışmayı sağlayan teşkilatlanmış esnaf ve sanatkârlarla dernek faaliyetlerini sürdürerek sosyal, ticarî ve siyasî hayata şekil vermiş, nüfuzunu hissettirmiştir (Kara, 2017: 110, 130, 200).

Tasavvufun sosyal hayatı destekleyecek bir diğer yanı da sığlaşan edebiyata derinlik katarak mana kazanmasını, sanata ve mimariye ulvî bir ruh üfleyerek estetik ve manalı bir dokunuş atfetmesini sağlamaktır. Nitekim tasavvuf düşünce yapısının hayata intikaliyle başarı basiretle yani gözü gönül gözüyle birleştirerek, görünen ve görünmeyen arasında bir bağ kurulmasını sağlayarak derunî bir etki oluşturur (Yılmaz, 2001:68-70).

Toplumsal nizamda İslamî ölçüde insanların manevî dünyalarını harekete geçirmek adına kadim kültürümüzden gelen çeşitli uygulamalar bulunur. Her ne kadar günümüzde ülkemiz sınırlarında pek rastlanmasa da salavat günü uygulaması bu uygulamalardan birisidir. Salavat günü dinî-kültürel bir unsurla şekillenen, tasavvufî manada toplumda yer bulmuş sosyolojik bir uygulamadır. Bu düşünce de salavat gününde Hz. Peygamber'e getirilen salavatlar sosyolojik bir olguya dönüşür. Bazı esnafların uyguladığı tasavvufî neşvenin görüldüğü salavat günü uygulamasında esnaflar "bugün benim dükkanımdan alışveriş bedava, alışveriş yapanlardan isteyeceğim tek şey benim dükkanımda salavat getirsin, Hz. Peygamber dükkanımda anılsın, dükkanıma bereket gelsin, ailemde bundan feyzensin" anlayışıyla o gün hizmetinden hiçbir bedel almaz sadece müşterisinden salavat getirmesini ister. Eski Müslüman toplumlarda uygulanan şu an az da olsa bazı Müslüman ülkelerde uygulanan bu uygulama (Kılıç, 2012: 62) dinî bir ritüelin sosyolojik bir yapıda ne şekilde manevi bir yapıya büründüğünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Kültürümüzde oldukça manalı bu tarz uygulamaların derunî yapıları, tasavvuf anlayışıyla halkla buluşmuş ve toplumsal bir olguya dönüşmüştür.

Sosyolojik bir yapı ve anlayışa haiz olan tasavvufun Kurtkan'a göre (1977: 149-166) toplumsal olguda önemli birçok sosyal faydaları vardır. Bunlar;

- İbadetin sosyalleştirilmesi:** Tasavvuf kişiyi toplumdan izole etmek yerine toplumun içinde var olmayı amaçlar. Dinî tecrübe ve ibadetlerin de hem bireysel hem de toplumsal olarak rol ve sorumlulukları vardır. Ben merkezli olmaktan bireyi çıkararak kişi de ki egoyu toplum içinde yıkabilmektedir. Tasavvufî düşünce de kişi toplu ibadetlerde ya da bireysel ibadetini toplum içerisinde yaptığında toplumsal rol modellik yapmasının yanı sıra ego duygusundan da sıyrılarak kişisel gelişimine katkı sağlamaktadır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir konu “riya” karşımıza çıkmaktadır. Riyadan uzak bir ibadet anlayışıyla manevî rehberlik birey ve toplum inşasını sağlayacaktır.
- Bireysel ve Toplumsal Şuur Oluşturması:** Bir maneviyat hareketi olan tasavvuf, kişiyi bireysel olarak aydınlattığı gibi toplumsal alanda da kendini gösteren yaşanan bir ilim dalıdır. Tasavvufun toplumsal yanı, tasavvufun bu boyutlarını ön plana çıkaran tanımlar, kurumlar, uygulamalar ve yöntemlerinden anlaşılır (Uludağ, 1979: 168, 169). Güzel ahlâk ve huyu esas alan tasavvuf, ahlâkî olgunluğu fazla olan kişide tasavvufî yaşantının da daha fazla olduğunu kabul eder (Schimmel, 2004: 14). Bireyin ahlâklı bir ferde dönüşmesi, dinî, toplumsal hayatın tüm katmanlarında yaşamaya çalışılmasında tasavvufun katkısı yadsınamaz derecededir (Akkır, 2019: 1277). Tasavvufî terbiye ile bireysellikten toplumsallığı geçişi sağlayan kişi, kazandığı ahlâkî donanımı, aldığı eğitimlerle kendinden başlayarak topluma örnek olabilmektedir. Sosyal kimlik inşasında bulunarak bireyin sosyal olarak vâir olmasını sağlar. Toplumsal bütünleşme ve sosyalleşme aracı olarak aktif bir tevhid düşüncesi, grupsal ritüeller, kendine has eğitim teknikleri ile bireysel ve toplumsal şuur oluşması açısından pratik bir nizam oluşturur (Yıldırım, 2021: 125-135).
- Kişilik gelişimine katkı sağlaması:** Fıtrata uygun bir yaşam sunması ve toplumun oluşmasında etkin ve aktif rol üstlenen tasavvuf, terbiyeyle bireyi eğitirken geliştirmekte özüyle çatışma yaşamayacağı bir hayat sunmaktadır. İslam fıtrata üzere yetişen, İslam ahlakıyla ahlaklaşarak güzel ahlak sahibi olmayı hedefleyen “tasavvuf güzel ahlaktır” (Sühreverdi, 2016: 256) ibaresinden yola çıkarak ahlaken gelişimi tamamlayan kişilerin kişilik gelişimine de katkısı büyüktür. Nitekim nefis terbiyesi ve kalb tasfiyesi metotlarıyla bireyi eğiterek İslamî bir kimlik kazandıran bu eğitim yöntemi şuurlu ve kendini bilen, kişilik çatışmasından uzak, kendisiyle ve içinde yaşadığı toplumla barışık bir nesil yetiştirmek ister. Böylece sosyal hayata olumlu birçok fayda sağlar.
- Sosyal ilim ve din paralelliğinin sağlanması:** Tasavvuf ehline sûfi, derviş ve fakir denilerek tasavvufun asıl amacının ilim ve din bağlantısını sağlamak olduğu görülür. Tasavvufî hayatın bir nevi gündelik yaşama dönük yüzü olan dervişlik; toplumsal barışın, imarın, iskânın, ilmi çalışmaların aktörü olmuş ve toplumsal hayata doğrudan güçlü katkılarda bulunmuştur (Barkan, 1974, 295). Bu çerçevede toplumsal hayata doğrudan etki eden, yerel ve evrensel karakteri belirgin düzeyde görülebilen tarikatların temel özelliği, felsefî derinliğiyle insanı şaşkırtan büyük tasavvuruna paralel ve uyumlu olarak meydana getirdiği sadeliğin yanında sıra

dışı pratiğiyle de yaşamsallığı ve eylemi hedef alan çok yönlü niteliğe sahip olmasıdır (Akkır, 2019: 1280).

5. **Kişiyi maddeye hükmetmemesi, ruhunu özgür bırakarak esaretten kurtarması:** İslam dininde emir ve yasaklara uyararak taat ve ibadette bulunma imandan sonra gelen en önemli vazifelerdendir. Bu ibadetler ve taatler kulu Rabbine yaklaştırdığı gibi kendisine verilen bu yükümlülükleri yerine getirdikçe de kişi sorumluluklarının, kulluğunun farkına varmaktadır. İslamiyet'in özü, manevî yönü olan Tasavvuf ilminde de kul hürriyete kavuşmak, kendi öz benliğini bulabilmek için nefsanî istek ve arzularından Rabbine sığınarak, onun koyduğu kurallar çerçevesinde Peygamberî yaşantı örnekleriyle arınabilmekte ve hakikî özgürlüğe hakikî kullukla erişebilmektedir (Sayın, 2018: 90). Esas hürriyette benlikten sıyrılarak kişi ruhunu özgür bırakmalı ve nefsin esaretinden kurtulabilmelidir (Ankaravî, 2011: 248). Tasavvuf eğitiminde kişi hakikî kulluk ve hürriyet bilincine çeşitli yol ve merhalelerden (Yılmaz, 1995: 3) geçerek ulaşır. Bu yol ve merhalelerde en büyük tuzakları içte nefis dışarıda iblis kurarak kişinin öz fitratına, yaratılış gayesine ulaşmasına engel olmaktadır. Halbuki hürriyet mal, mülk, makam, eşya, evlat ve dünyalık bütün varlıklardan sıyrılıp Hakk'da kendini bulabilmektir (Kuşeyrî, 2016: 353). Bunun için tasavvuf kişinin özünü bulması, aldatici unsurlar olan masivaya kalbini meylettirmemesi konusunda bireyin özgürleşmesini sağlarken kendini tanıması ve toplumsal olarak yer edinimini de sağlar.
6. **Mezhepleşmenin ve ihtilaflaşmanın önüne geçilebilmesi:** Kesretten vahdete vahdetten kesrete geçiş süreci olan tasavvufî eğitim (Yılmaz, 2019: 36) her daim teklik üzerinde bir anlayış ve uygulamayla bireysellikten toplumsallığa oradan da tüm insanlığa örnek olmuş ve eğitimde bizzat öncü olmuştur.³ Ayrıca taat ve ibadette ki birlik ve ibadetin özünü vahdet idrâkine varış olarak anlayan ve bu anlayışın Kur'an'a uygunluğunu çok iyi açıklayan sûfiler ibadette kabul edilen şekil farklılarından ve içtihatlarından doğan mezhep ayrılıklarının ötesinde derunî ve kabullenici bir anlayışa sahiptirler. Bunun için tasavvufî eğitimden geçen yetişkin şekil farklılıkların çok daha ilerisinde öneme sahip insanın "özüne" odaklanmışlardır (Kurtkan, 1977: 165) ama bu öz kesinlikle şeriate aykırı ya da şeriatı kabullenmeyen bir anlayış olmaktan öte bir ayağı şerî hükümlerde sahip diğer ayağıyla kâinatı dolaşır ve kuşatan Rûmî'nin dediği gibi "*Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır*" anlayışıyla gönül ve kucak açıcılığıyla tüm insanlığı yaratıldığımız gündeki gibi birlik, beraberlik içerisindeki "vahdet" anlayışında tutmaya ve eğitmeye çalışmaktadır. Ümmet arasındaki parçalanmalara karşı olan, nifak tohumları ekenlere fırsat vermeyen bir anlayışla eğitimini gerçekleştiren tasavvuf, gönülden çıkararak gönüllere talip olmaktadır.

³ Ahilik teşkilatı hakkında daha detaylı bilgi için: Vahit Göktaş (2011). "Ahilik ve Tasavvuf'taki Bazı Müşterek Ahlakî Öğeler." *Uluslararası Ahilik Sempozyumu-Kalite Merkezli Yaşam*, Kayseri, Turkey, pp.32-47; Sabahattin Güllülü (1977). *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. Ötüken Yayınevi.

Sosyolojik olguda tasavvufun hem uygulanışı hem yaşam şekli hem kurumsal yüzü hem de tekkeleriyle sosyal hayatın içerisinde olduğu görülür. Toplum ve toplumsal olgularla yakından ilişkilendirilen tasavvuf ilmi insan, insan davranışları, bu davranışların oluşturduğu etki düzeyi, neden-sonuç ilişkisi tasavvuf-sosyoloji ilişkisinin ne kadar güçlü dinamikler üzerine kurulduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Farklı disiplinlerle olan ilişkisini etki, tepki, hâl, davranış, bilgi, amel ve fikir boyutlarıyla ele almaya çalıştığımız tasavvuf, eğitim ve sosyoloji alanıyla ne şekilde bir etkileşimde olduğunu uyguladığı teknik ve yöntemlerde, ele aldığı konularda, bireye ve topluma ne ölçüde katkı sağladığında göstermektedir. Tanımsal düzenleme bu üç disiplin, insanı merkeze alan yaklaşımları, davranışlarının tahlili, insan grup ve topluluklarının bireysel ve toplumsal analizi gibi noktalarda ferdi ve içtimaî olarak birbiri ile yakından ilişkilidirler. Gelişim ve değişim odaklı, ahlâklı bir bireyden vicdanlı ve değerleri tekâmül etmiş toplumlar hedefleyen tasavvuf bünyesinde, tanımsal ve uygulama açısından eğitim ve sosyoloji ile benzer gaye ve uygulamalar barındırır.

Tasavvuf kurumları, eğitimsel bakışı ve sosyolojik yapısı ile bireysel ve toplumsal etkisi yüksek olan bir disiplindir. Kullandığı eğitim teknikleri ile (sohbet, zikir, müzik, sefer...) bireyi eğitmeyi ve ona ulaşmayı, kendisini tanımasını hedefleyen tasavvuf, eğitim alanı ile iç içedir. Hem uyguladığı teknikler hem de fonksiyonları bazında tekkeler sosyal yapının içerisinde faal olarak bulunur. Okul, kütüphane, konservatuar gibi eğitimsel izdüşümleri olan tekkeler, bireyi dinî ve manevî olarak eğitirken sosyolojik boyutu ile yaşantının içerisinde yer alır.

Eğitmcilerin yaşantısal öncelikleri, bilgidan ziyade uygulamaya yönelik anlayışları, temelde evrensel değerleri ve İslam ahlâkını önceleyen tutumları, kültürel ön bilgilendirmeler ve aktarımlar eğitimi üst seviyeye çıkaracak noktalardır. Sosyoloji alanında ise insan davranışlarının nedeni ve uygulama sahası, toplumlar üzerindeki etkisi, kurumsal ve grup bazlı çözümlenmeler ve değerlendirmeler sosyal olguyu anlama ve betimleme adına önemlidir. Karşılıklı etkileşim ile tasavvuf-sosyoloji-eğitim disiplinleri insanı okuma anlama, toplumu yorumlama ve analiz etme, uygulama sahasına ürün oluşturma, insan ve toplum inşası ile etkin birliktelik sunabilir. Birbirlerinin bilgi ve malzemelerini daha etkin bireysel ve toplumsal inşa için kullanabilirler.

İnsan davranışlarını düzenleyen norm ve kurallar ekseninde ruh-beden birlikteliği, ortak değer, inanç, öğreti ve dogmalar insanları bir arada tutan önemli yapılardır. Toplumsal bilincin temeli bu anlayışlarda yatar. Bunun için sosyoloji ve eğitim alanıyla ilgilenen kişilerin tasavvuf alanından istifade etmesi hem eğitimsel verimliliği sağlama hem de toplumu daha iyi anlama adına fayda sağlayacaktır. Mutasavvıf sosyologlara ve hatta mutasavvıf eğitimcilere bireysel ve toplumsal manada ihtiyaç olduğu ve bu incelemelerin daha derin ve hayata yönelik yapılması, çalışmaların etkililiği ve uygulanabilirliği açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkır, R. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Tasavvuf, Tarikat ve Rabıta Olgusuna Bakışı: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Aralık (5/2). 1273-1298.
- Akot, Bülent (2014). Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, (3/31). 30-39.
- Ankaravî, İ. (2011). *Minhacu'l-Fukara Fakirlerin Yolu*. (S. Ekici, Çev.). İnsan Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri. *Vakıflar Dergisi* (2). 279-304.
- Armaner, N. (1980). *Din Psikolojisine Giriş*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arslan, M. (2009). Eğitim Bilimine Giriş. M. Arslan (Ed.). *Eğitimle İlgili Temel Kavramlar*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aslan, C. (2013). *Sosyolojiye Giriş Kavramlar ve Kullanımları*. Karahan Kitabevi.
- Ayhan, H. (1986). *Eğitime Giriş İslamiyet'i Eğitime Getirdiği Değerler*. Damla Yayınevi.
- Bahar, H. İ. (2011). *Sosyoloji*. Akademik Hayat.
- Benna, H. (2013). *Tasavvuf ve Ahlak Eğitimi*. (Ayetullah Güneş, Cuma Karan, Çev.). Nida Yayınları.
- Bozkurt, V. (2006). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Ekin Kitapevi.
- Baz, İ. (2012). Tasavvuf. K. Özköse (Ed.). *Tasavvufun Tesir Halkası*. Grafiker Yayınevi.
- Bulut, Y. *Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Derin, S. (2012). *Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülûk*. Erkam Yayınları.
- Derin, S. (2016). *İmâm Rabbânî'nin İzinde Mânevî Yolculuk*. Erkam Yayınları.
- Derin, S. (2019). Sufilerden Günümüz İnsanına Mesajlar. *Altınoluk Dergisi*. (406). Aralık.
- Erden, M. (2017). *Eğitim Bilimlerine Giriş*. Arkadaş.
- Ergül, Â. (2019). Bunalan Çağa Tasavvuf Üslubuyla İman, İslâm ve İhsan Aşısı. *Altınoluk Dergisi*, (406). Aralık.
- Gazzâlî, Ebu Muhammed. (2012). *İhyâ-u U'lûmiddîn III*. (Ahmed Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınevi.

- Geylânî, A. (2012). *Adâb-ı Müridîn Tarikatın Adabları*. (Kazım Ağcakaya, Çev.). Medine Yayıncılık.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Göktaş, V. (2011). *Tasavvufî Terbiyenin Dünümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar*. (52/2), 137-155. AÜİFD.
- Görmez, M. (2018). *Kalbin Erbâini*. Otto.
- Gözütok, Ş. (2012). *Sufî Pedagojisi: Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*. Nesil Yayınları.
- Gudde, Ebû Fettâh. (2017). *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Eğitim metodu*. Otto Yayınları.
- Günay, Ü. (1992). *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Güzey, A. R. (2019). Osmanlı Tekkelerinde İşleyiş ve Eğitim. *Sosyal Bilimler Dergisi*. (6/34). 377-392.
- İgalçlı Çakmak, E. E. (2022). *Tasavvufî Ahlâk Bazında Manevî Eğitim – Okul Öncesi Dönem Örnekleme*. Fecr Yayınları.
- Kara, M. (1990). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. Dergâh Yayınları.
- Kara, M. (2008). Tekke Eğitimi ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. (6/12). 107-138.
- Kılıç, M. E. (2012). *Tasavvufa Giriş*. Sûfî Kitap.
- Kocaman, K. (2020). Tasavvufî Eğitimde Özel Eğitim Yöntemleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (13/70). 1162-1172.
- Koç, A. (1999). *İhvân-ı Safâ'nın Eğitim Felsefesi*. MÜİFAV.
- Kurtkan, Â. (1977). *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*. Kutsun Yayınevi.
- Kuşeyrî, A. (2016). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları
- Özkalp, E. (2000). *Sosyolojiye Giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Rumî, M. C. (2017). *Mesnevî Şerhi*. (Tahirü'l Mevlevî, Ter.). (3). 2701-2730. Şamil Yayınevi.
- Sayın, E. (2014). *Tasavvuf Terapisi*. Nesil Yayınları.
- Sayın, E. (2018). *Tasavvufî Eğitim*. Rağbet Yayınları.
- Sayın, Ö. (1994). *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları.

- Schimmel, A. (2004). *İslam'ın Mistik Boyutları*. (Ergün Kocabıyık, Trc.). Kabalcı Yayınları.
- Serhendî, A. F. (2017) *Mektubat II*. (Hüseyin Hilmi Işık, Ter.). Hakikat Yayınları.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şehâbeddin. (2016). *Avârifü'l-Maârif Gerçek Tasavvuf*. (Dilaver Selvi, Çev.). Semerkand Yayınları.
- Şenel, E. A. (2018). Eğitim Bilimine Giriş. M. Gültekin (Ed). *Eğitimin Temel Kavramları*. Anadolu Üniversitesi Yayınevi.
- Şimşek, N. (2021). *İslâm Filozoflarının Ahlak ve Eğitim Anlayışı (Fârâbî, İbn Sînâ, Kınalızâde Ali Efendi)*. Pegem.
- Taplamacıoğlu, M. (1969). *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tek, A. (2020). *Tarihî Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*. Bursa Akademi.
- Uludağ, S. (1979). *İslam Düşüncesinin Yapısı*. Dergâh Yayınları.
- Ulvân, A. N. (1981). *İslam'da Aile Eğitimi*. (c.1). Uysal Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1967). *Eğitim Felsefesi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Yıldırım, E. (2021). *Sûfî Sosyoloji Maneviyatın Toplumsal Var Oluşu*. Beyan Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (1995). Seyr-i Sülûk Tasavvufî Eğitim. *Altınoluk Dergisi*. (112). 32-45.
- Yılmaz, H. K. (2010). *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat.
- Yılmaz, H. K. (2019). Çare Kendine Yoğunlaşmakta Değil Kendini Aşmakta. *Altınoluk Dergisi*. (406). Aralık.
- Yılmaz, N. (2001). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*. OSAV.
- Yılmaz, Ö. (2019). *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Akçağ Yayınları.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. (2012). *el-Lûmâ İslam Tasavvufu*. (H. K. Yılmaz, Ter.). Erkâm Yayınları.
- Zengin, A. Y. (2014 Mayıs 4-6). *Tasavvufî Eğitim Anlayışı ile Günümüzdeki Bazı Eğitim Kavramlarının Örtüştüğüne Dair Bir Çalışma*. Kastamonu Üniversitesi II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.19>

Volume 7/3

2023 p. 336-354

NOTA AKTARIMI AÇISINDAN YÖRESEL TÜRK MÜZİĞİNDE MODERNLEŞME

MODERNIZATION IN REGIONAL TURKISH MUSIC IN TERMS OF NOTATION

Kaan BAŞTEPE*

ÖZ

Türkiye'deki modernleşme çabalarının Türk müziği eserlerine olan etkisinin araştırılması amacını taşıyan bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren başlayan derleme çalışmaları ve bu çalışmalar sonucunda toplanan ve notaya aktarılan yöresel Türk müziği eserleri ekseninde bazı sorulara cevaplar aranmıştır.

Öncelikle, modernleşme ile Türkiye'deki modernleşme anlayışı, Türk müziğinde nota aktarımı ve derleme çalışmaları hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra, TRT nota arşivinden seçilen bazı örnekler 'seslerin ve sözlerin notaya aktarımı' şeklinde iki ana başlıkta incelenmiştir. Değiştirici işaretlerin kullanımında Avrupa nota aktarımı anlayışının benimsendiği ve özellikle donanımda yer alan değiştirici işaretlerin Türk müziği eserleri için uygun olmadığı görülmüştür. Ölçülendirme anlayışının ritmik vurguları ifade etmekte yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Perde dizilim bilgilerinde bemol ve diyez işaretlerinin ayrı ayrı ve Avrupa nota aktarımı anlayışına göre kullanıldığı, Türk müziği makam kuramına yer verilmediği görülmüştür. Nota aktarımında perde yoğunluğunun kaynak kişi icrasına göre daha az olduğu sade bir yazım anlayışının benimsendiği tespit edilmiştir. Eserlerin hızı hakkında bazı notalarda hiçbir bilgi yokken bazılarında ise verilen hız bilgilerinin kaynak kişi icrasından farklı olduğu görülmüştür. Yöresel ağız özellikleri konusunda TRT arşivindeki notaların yeterli veriye sahip olmadığı yapılan incelemeler sırasında ortaya çıkmıştır. Hece ölçüsünün kullanıldığı örnek eserlerde bazı değişikliklerin yapıldığı hem hece ölçüsü hem de uyak açısından bazı bozulmaların ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

TRT nota arşivinde yer alan yöresel Türk müziği eserlerinin derleme çalışmaları ve sonrasında belirli bir standart oluşturularak notaya aktarıldıkları görülmüştür. Bu standartlaşma yaklaşımının; değiştirici işaretler, ölçülendirme, hız bilgisi, söz unsurlarındaki değişiklikler gibi çeşitli konularda yöresel icra özelliklerini

* Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, Türk Müziği Bölümü, E-mail: kaanbastepe@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5621-4695, Niğde, Türkiye.

yansıtma yetersiz kaldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. TRT nota arşivindeki notaların, geliştirilecek yeni yöntem ve tekniklerle yeniden değerlendirilmesi önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yöresel Türk Müziği, Modernleşme, Derleme, Yöresel Ağız, TRT Nota Arşivi*

ABSTRACT

The study focuses on the effect of modernization in Turkey on Turkish music works, especially through regional Turkish music works that were collected and notated in the compilation studies that started from the first years of the Turkish Republic.

In this study, first, various information about modernization and the perception of modernization in Turkey, notation and compilation studies in Turkish music were given. After, some samples selected from the TRT notes archive were analyzed under two main headings as 'transferring sounds and words to notation.' It was seen that the European notation was accepted in the use of accidentals, and the accidentals, especially on the key signature, were not suitable for Turkish music works. It was determined that the understanding of measure was insufficient to express rhythmic accents of Turkish music. It was seen that flat and sharp signs in the key signature were used separately and according to the European notation, and Turkish music maqam theory was not included. It has been determined that a simple writing is preferred in notation, where the number of pitches is less than that of the source person's performance. While there was no information about the tempo of the works in some notes, it was seen that the tempo information given in others was different from the source person's performance. Additionally, it was observed that the key signature, tempo information, and regional dialect features were not accurately represented in the notation. Changes and deteriorations were made in works that used syllabic meter and rhyme.

The study concludes that while there has been an effort to create a certain standard for notation in the TRT notes archive, this standardization approach does not adequately reflect the regional performance characteristics in various factors such as key signature, measure, time signature and elements of word. The researcher suggest re-evaluating the notes in the archive using new methods and techniques that can better capture the essence of the regional music.

Keywords: *Regional Turkish Music, Modernization, Compilation, Regional Dialect, TRT Notes Archive*

1. Giriş

Bilinen en eski alfabetik yazıların tarihsel süreç açısından M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanıyor olduğu düşünüldüğünde, sesin ya da müziğin yazıya aktarım sürecini M.Ö. 1400'lü yıllara kadar götüren arkeolojik bulgular, insanların müziği kaydetme isteğinin ne kadar uzun bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Süreç içerisinde harf yazıları, harf-şekil yazıları, şekil yazıları biçiminde günümüze kadar gelişerek ve değişerek gelmiştir. Türk müzik kültüründe ise nota aktarımı tarihi Uygurlar dönemine kadar gitmektedir (Gazimihal, 2001, s. 20; Budak, 2006, s. 28).

Tarihi bu kadar eskiye dayanıyor olsa da Türk müziği eserlerinin yazıya aktarım sürecinin verimli ve yaygın bir şekilde olduğunu söylemek zordur. Eserlerin geleceğe taşınması için yazı seçeneğinden ziyade meşk anlayışı benimsenmiş, yazı gücü yerine çoğunlukla hafıza gücü tercih edilmiştir. Özellikle derleme yöntemiyle toplanan Türk müziği eserlerine bakıldığında ki bu eserler *Türk halk müziği* olarak sınıflandırılmıştır-neredeysen Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar yazılı örnek yok denecek kadar azdır. Elbette yazılmamış olması bu eserlerin geleceğe taşınmadığı anlamına gelmemektedir. Güçlü hafıza geleneğine sahip bir toplum olan Türk toplumunun günümüze taşıdığı eserlerin hacminin ne kadar fazla olduğunu da derleme çalışmaları ile görme imkânı elde edilmiştir. Bu çalışmada, derleme çalışmalarıyla toplanan ve *Türk halk müziği* kavramıyla karşılanan Türk müziği eserlerini ifade etmek için yeni bir kavram olarak kullanılmaya başlanan *yöresel Türk müziği* (Baştape, 2022) kavramı tercih edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden, 1830'lu yılların sonundan itibaren başlayan yoğun modernleşme çabaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Toplumun hafızasındaki binlerce yıllık müzik birikimi de Cumhuriyet döneminin başından itibaren modernleşme anlayışı etkisinde toplanmaya ve hem ses hem de yazı ile kaydedilmeye başlanmıştır. İki dünya savaşı arasına sıkışan bu ilk dönem çalışmalarında zorlu koşulların gölgesinde büyük emek harcanarak yapılan derlemeler, elbette bazı eksiklikleri de beraberinde taşımaktan kendisini kurtaramamıştır.

Bu çalışma, Türk Müziği'nde modernleşme çabalarının olumlu/olumsuz etkilerine bir örnek olarak, derleme çalışmaları ve sonrasında toplanan eserlerin yazıya aktarımındaki durumunu/sorunlarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 'yöresel Türk müziği eserlerinin yazıya aktarımı nasıldır?' araştırma sorusu üzerinden çalışma yürütülecektir. Bu temel soruya eklenen; 'nota aktarımı -donanım, değiştirici işaretler, usûl/ölçü gibi- nasıldır?', 'yöresel ağız özelliklerinin yazıya aktarımı nasıldır?', 'müziğin bileşenlerinden birisi olan söz unsuru yazıya nasıl aktarılmıştır?', 'toplumun hafızasındaki ezgi ile aynı ezginin yazıya aktarılmış şekli birbiriyle uyumlu mudur?', soruları ise alt araştırma soruları olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada elde edilecek bulguların; derleme çalışmaları sonucunda yazıya aktarılan eserlerin durumunu ortaya koyma, bu dönemdeki modernleşme sürecinin olumlu ve/veya olumsuz etkilerini tespit edebilme ve olası eksiklikleri giderebilecek yeni fikirlerin ortaya çıkmasına katkı sağlaması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

1.1. Yöntem

Bu çalışmanın yürütülmesinde araştırma modeli olarak *tarama modeli* tercih edilmiştir. Bu model, "...geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır" (Karasar, 2017, s. 109).

Derleme çalışmaları ile yazıya aktarılmış tüm yöresel Türk müziği eserleri araştırmanın evrenini oluştururken, örneklem olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) nota arşivindeki *Allı Durnam Bizim Ele Varırsan, Bir Daracık Pencere, Gitti Canımın Cananı ve Sürüler İçinde Sürmeli Koyun* adlı eserler seçilmiştir. Seçilen örneklemelerin, binlerce nota içeren TRT Türk halk müziği (THM) nota arşivinin standart yapısını kapsayıcı nitelikte olup olmadığı düşünülebilir. Fakat, bahsi geçen nota arşivindeki tüm notalar incelendiği takdirde, örneklem sayısının yeterli ve kapsayıcı olduğu görülecektir.

Veriler belgesel tarama yöntemi ile toplanmıştır. “Belgesel tarama, var olan kayıt ve belgelerden veri toplama tekniğidir. Tarananlar...fotoğraf, film, plak, ...mektup, rapor, kitap, ansiklopedi...vb. kayıtlardır” (Karasar, 2017, s. 229). Bu yöntem kullanılarak; kitaplar, lisansüstü tezler, nota arşivleri, ses ve görüntü kayıtları taranarak veriler toplanmıştır.

2. Modern, Modernizm ve Türk Modernleşmesi

Köken olarak Latince *modus* (ölçü) ve *modo* dan (şimdi, hemen) türetilen *modernus* kelimesinden gelen *modern* kelimesi modernus biçimiyle ilk kez 5. yüzyıl civarında, Pagan geçmişe sahip olan ancak artık Hıristiyan olarak tanımlanan dönemi birbirinden ayırt etmek için kullanılmıştır (Zeka, 1994, s. 31). Kavramsal açıdan zaman ile eşleşen *modernus*, kökeni itibarıyla eski olana karşı bir ifade olarak ortaya çıkmıştır (Therborn, 1996, s. 61). 18. yüzyılda bilim ve aklın ön plana çıkartılmaya başlandığı şeklinde ifade edilen *aydınlanma* döneminde ise bu kez din/kilise merkezli dünya görüşüne karşı kullanılmaya başlanan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.

Tarihsel olarak sanat ve edebiyat açısından farklı bir gelişim süreci izleyen Modernizm, *Sanayi Devrimi* olarak adlandırılan ve kapsamı oldukça geniş olan toplumsal değişimi tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Aktay, 2008, s. 8). Swingewood’a (1997, s. 9) göre ise, “modernlik, ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen yeni tipte bir toplumun ortaya çıkmasıdır”. Akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinlik ürünlerinin yaygınlaştırılmasını, toplum yaşamındaki değişimleri, din merkezli anlayışın reddedilmesini, hukuk ilkelerinin kamu ve özel yönetimlerin temel ilkesi olarak kabul edilmesini benimseyen bir yaşam şeklidir (Touraine, 2000, s. 23-25). Türk Dil Kurumuna göre modernleşme veya çağdaşlaşma: ekonomi, bilim, kültür, toplumsal yapı gibi alanlarda diğer medeniyetlerden geride kalmış toplumların, çağın gerektirdiği en gelişkin aşamaya gelmek için çabalarını ve özlemlerini ifade eden kapsamı geniş bir toplumsal akım olarak tanımlanmaktadır (TDK, t.y.).

Türkiye Cumhuriyeti’ndeki modernleşme sürecinin başlangıcı Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanmaktadır. Kökeni merkezileşme, amacı padişaha tümüyle sadık bir ordu kurulması şeklinde 19. yüzyılda ortaya çıkan modernleşme çabaları; merkezileşme güdüsü, Avrupalı güçlerin giderek artan siyasi nüfuzu ve modernleşmenin ideolojik boyutu olmak üzere üç temel koşula bağlı olarak gelişmiştir. III. Selim’in 1793 yılında Nizam-ı Cedid adında modern bir ordu kurma isteği, merkezileşme adımının ilk hareketi

olmuştur. Bu adım, III. Selim'in tahttan indirilmesi, kendisi ve arkadaşı Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne, yeni ordunun tasarlanmasında çalışan ayanların tasfiyesine sebep olan Yeniçeri isyanına sebep olmuştur. Bu isyanı kanlı bir şekilde bastıran II. Mahmut, vakıf gelirlerinin ve yönetimlerinin merkezileşmesi amacıyla bazı adımlar atmıştır. Devlet görevlilerine eğitim verme amacıyla okullar açılmış, mesleki eğitimin verildiği tek kurum olan ordu 1843 yılından itibaren profesyonel hale gelebilmiştir. II. Mahmut ekonomi ve teknoloji açısından Avrupa ile rekabet etmekten çok, devlete gelir sağlama amacı ile iktisadi politikasını belirlemiştir. Cizye vergisinin kademeli olarak arttırılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır çünkü en önemli gelir kalemi olan toprak, ekip biçenlerin olmayışı sebebiyle artık beklenen geliri verememiştir. Sultan II. Abdülhamit, bankacılık sistemi, tarımsal hizmetlerin genişletilmesi gibi projelerle ekonomik büyümede başarı kaydetmiştir. Osmanlı döneminde başlayan modernleşme süreci, dini ve etnik olarak toplumsal düzeni yeniden yapılandırmıştır (Karpat, 2014, s. 79-119).

2.1. Avrupalılaştırma/Batılılaştırma

Türk modernleşme sürecini ifade etmek için kullanılan *Avrupalılaştırma/Avrupacılık* veya başka bir ifadeyle *Batılılaştırma/Batıcılık* kavramları için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Şerif Mardin (1991, s. 11), *Batıcılık* kavramını: başlangıcı Osmanlı Devleti olan, Türkiye Cumhuriyeti döneminde gelişimini sürdüren, Avrupa'nın -özellikle Batı Avrupa- toplum ve fikir dünyasına erişmeyi amaçlayan, Batı Avrupa'yı her alanda örnek alma niyetinde olanların yaklaşımı olarak açıklamıştır. Toplumun her alanını kapsayan, etkileyen modernleşme anlayışının doğrudan Avrupa toplumu ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Müzik açısından Avrupa toplumu ile kurulan iletişimin tarihsel köklerine bakıldığında 16. yüzyıl ön plana çıkmaktadır. I. François'nın 1543 yılında Kanuni'ye gönderdiği saray orkestrası ile Avrupa müziği ile ilk resmi temasın başladığına dair görüşler vardır (Tanrıkorur, 2011, s. 80). İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1997, s. 88) ise o dönemin saray müziği hakkında bir belgenin olmadığını, böyle bir belgenin *harem-i hümayun* özelinde olabileceğine dikkat çekmektedir. Tanrıkorur (2011, s. 80), müzik açısından Avrupa ile karşılıklı ilişkilerin; I. Elizabet'in IV. Mehmed'e 1599 yılında org göndermesi, III. Ahmed tarafından Lehistan'a mehter takımının gönderilmesi, mehter etkisinde Avrupa müziği eserlerinin ortaya çıkması ki örnek olarak 1680-N.A. Strungk'un Esther operası gösterilebilir, 1791 yılında Galata Mevlevihanesi'ndeki bir ayinde piyano kullanılması gibi çeşitli örneklerle ifade etmekte ve karşılıklı ilişkilerin yıllar içerisinde artarak devam ettiğini vurgulamaktadır.

Türk Müziği'nin Avrupa nota aktarımı anlayışı ile ilk tanışması ise 17. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Topkapı Sarayı'nda on dokuz yıl kalan, Türk müziği ve sazlarıyla tanışıp santur icra eden ve sazandelik görevi yapan, nota aktarımı bilgisi sayesinde Türk müziği eserlerini Avrupa nota aktarımı yöntemiyle kayıt altına alan (Behar, 1990, s. 33; Yerasimos ve Berthier, 2009, s. 12) Ali Ufkî'nin kaleminden ortaya çıkan Mecmua-i Saz ü Söz adlı eseri (Elçin, 1976; Cevher, 2003) o dönemin Türk müziği anlayışının günümüze ulaşmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de *resmi sistem* olarak Avrupa nota

aktarımı anlayışının kabul edilmesi 1828 yılından sonraki yılları kapsamaktadır. Sultan II. Mahmut'un 1826'da Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra yeni bir ordu yapılanmasına gitmesinin bir sonucu olarak, ordunun vurmali ve nefesli çalgılar topluluğu olan *Mehterhâne-i Hûmayûn* kaldırılmış ve yerine Avrupa kökenli bir Askeri Bando (Military Band) kurulmuştur (Ayangil, 2008, s. 401). Yine bu yıllarda Sardunya-Piemonte Krallığı'nın Osmanlı İmparatorluğu gözetimindeki sefiri Marchese Groppolo'nun önerisi sonrasında 17 Eylül 1828'de İstanbul şehrine gelen Guiseppe Ambrogio Donizetti, profesyonel bir orkestra kurmuş ve bu ekibe Avrupa nota aktarımını öğretmiştir (Kosal, 2001).

3. Türk Müziği'nde Nota ve Derleme Çalışmaları

İslamiyet öncesi Türk medeniyetinde nota aktarımı açısından veri çeşitliliği az olsa da özellikle ön plana çıkan Uygur medeniyeti döneminde müziğin gelişkin bir hale büründüğü ifade edilmektedir. İcra ettikleri eserleri yazıya da aktarabilen ilk Türk devletinin Uygurlar olduğu söylenmektedir (Göher, 2011, s. 218). Sasani medeniyeti döneminde geliştirilmiş ve *mani* adıyla anılan nota aktarımı da üçüncü yüzyıl civarında kullanılmıştır. Daha sonraları *ebced* olarak anılan ve İslam medeniyeti döneminde ortaya çıkan biçimini de İslam dini ile tanışma ve kabul ediş sonrasında kullanmaya başlamışlardır (Öncel, 2015, s. 213). Müziğin yazıya aktarılmasındaki tarihsel sürece bakıldığında, Türk müziğinin birçok farklı yazı şekliyle kayda alındığını görmek mümkündür.

Bu yazıları anmak gerekirse (Girgin Tohumcu, 2006, s. 135-197; Baştepe, 2018b, s. 6-7):

- 9. yüzyılda Kîndi Ebced yazısı
- 10. yüzyılda Yahya İbn Ali İbn Yahya ve Farabi Ebced yazısı
- 14. yüzyılda Safiyüddin Abdülmümin Urmevi Ebced yazısı
- 15. yüzyılda Abdülkadir Meragi Ebced yazısı
- 17-18. yüzyılda Kantemir (Kantemiroğlu) Harf yazısı
- 17. yüzyılda Ali Ufkî ile Avrupa Nota aktarımı ilk uygulama
- 18. yüzyılda Şeyh Kutb-i Nayi Osman Dede Harf yazısı
- 18. yüzyılda Tanburi Küçük Artin Harf-Şekil yazısı
- 19. yüzyılda Şeyh Abdülbaki Nasır Dede Ebced yazısı
- 19. yüzyılda Grigor Gapasakalian (Kayserili Karasakalyan) Khaz sistemi

- 19. yüzyılda Hamparsum Harf-Şekil yazısı
- 19. yüzyılda Avrupa nota aktarımı
- 20. yüzyılda Mustafa Nezih Albayrak yazısı

Ezgilerin yazıya aktarılması 9. yüzyıla kadar tarihlense de özellikle yöresel Türk müziği eserlerinin kapsamlı bir araştırma ve kayıt altına alınma süreci Cumhuriyetin ilk yıllarında *derleme çalışmaları/faaliyetleri* ile mümkün olmuştur. Darülelhan heyetince yürütülen ilk derleme çalışmalarında; köylerde görev alan öğretmenler, muhtarlar ve sağlıkçılar gibi kamu görevlilerine anket yollanmış, görev aldıkları köylerdeki ezgiler ve icracılar gibi yöreye has müzik uygulamalarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır (Elçi, 2008, s. 43; Baştepe, 2018b, s. 9). Kültür Dairesi Müdürü olan Hamit Zübeyir Koşay'ın uğraşları sonucu Mehmet Sezai Asaf/Asal adlı iki kardeş 1925 yılında derleme çalışmaları yapmaları için Anadolu'nun batısında görevlendirilmişlerdir (Özşahin, 2010, s. 17; Baştepe, 2018b, s. 9). Ezgilerin derlenmesinde sadece dikte yönteminin kullanılmış olması amaçlanan hedeflere ulaşmayı güçleştirmiştir. Bu güçlüğü aşabilmek için *fonograf* adı verilen ses kayıt aletinin 1926 yılında Türkiye'ye gelmesi sağlanmış ve bu yıldan itibaren yapılan derleme çalışmalarında ses kayıt aleti de kullanılmaya başlanmıştır (Şenel, 1999, s. 107-108). Darülelhan heyeti, 1926 Temmuz ayının son günlerinde Türkiye'ye -İstanbul'a- gelen *fonograf* adlı ses kayıt cihazını da yanlarına alarak hemen bir gün sonra ilk derleme gezisine çıkmış ve iki yüz elli kadar yöresel ezgi bir yandan notaya aktarılırken diğer yandan sesleri kaydedilmiştir (Baştepe, 2018b, s. 9). Daha sonraları *İstanbul Konservatuarı* adını alacak olan Darülelhan'ın bir yıl sonra yaptığı derleme gezisinde, önceki yılda olduğu gibi iki yüz elli kadar yöresel ezgi derlenmiştir (Özşahin, 2010, s. 18-22). Üçüncü derleme gezisi 1928 yılında yapılmış yaklaşık olarak iki yüz kadar yöresel ezgi toplanmıştır. Derleme çalışmalarında ilk defa kullanılan kamera eşliğindeki dördüncü derleme gezisinde yaklaşık üç yüz kadar yöresel ezgi toplanmıştır (Balkılıç, 2009, s. 159). 1929 yılı itibariyle yapılan dördüncü gezi bitiminde *Şarkî Anadolu Oyun ve Türküleri* adlı kitap Mahmut Ragıp Gazimihal (1929) tarafından yayımlanmış, yürütülen bu çalışmaların sonucunda ise altı yüz yetmiş yöresel ezgi, defterler halinde yayımlanmıştır (Kolukırık, 2014, s. 488; Baştepe, 2018b, s. 10).

1936 yılının bahar ayları içerisinde Türkiye'ye davet edilen Macar piyanist ve besteci Bela Bartok, Ankara'ya gelmiş ve daha sonra Kasım ayının ortalarında Adana başta olmak üzere ülkenin güney bölgesinde derleme çalışmaları yapmıştır (Sipos, 2009, s. 18-21; Baştepe, 2018a, s. 226). Bu çalışmalar sonrasında 101 adet ezgi derleyen Bartok, sadece 87 adedinin yayımlanmasına izin vermiştir (Bartok, 2017, s. 9). Macar bestecinin kısa süreli çalışmasından sonra yaklaşık 15 yıl aralıksız sürecektir olan derleme çalışmaları 1937 yılı itibariyle başlamış ve tüm Türkiye'de derleme çalışmaları yürütülmüştür (Şenel, 1999, s. 115). Başkanlığına Halil Bedii Yönetken'in getirildiği derleme heyeti, Ankara Devlet Konservatuarı'nın desteği ile bu kapsamlı çalışmayı yürütmüş ve binlerce Türk müziği ezgisi derlenerek kayıt altına alınmıştır (Özarslan, 1998, s. 54).

4. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, modernleşme anlayışının başat göstergelerinden birisi olan *standartlaşma* ekseninde TRT nota arşivinde yer alan notalarda görülen bazı standartlaşmış yapılara dair örnekler incelenecektir.

İncelenecek örnekler, iki ana başlık altında şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Seslerin notaya aktarımı

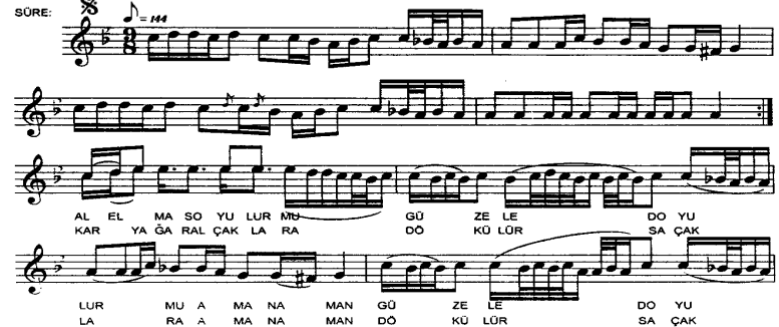
- a) Eserlerin notalarında kullanılan değiştirici işaretler
- b) Ölçülerin gösterimi
- c) Perde dizilim bilgileri
- d) Nota aktarımındaki perde yoğunluğu
- e) Eserlerin hızı ile ilgili bilgiler

2. Sözlerin notaya aktarımı

- a) Yöresel ağız özelliklerinin nota üzerindeki gösterimi
- b) Edebi unsurların notaya aktarımı

Derleme yoluyla toplanan yöresel Türk müziği eserlerinin notaları farklı değişkenlere göre incelenmiş ve modernleşme etkilerinin halihazırdaki notalara olan yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle Tablo 1’de TRT nota arşivinden alınan iki örnek eserin notalarından birer kesit sunulmuştur. Bu örneklerden birincisinin inceleme yılı 1973, ikincisi ise 2001 yılı olarak belirtilmiştir. Yaklaşık 30 yıllık bir süreç içerisinde -30 yıldan daha uzun bir süreç içerisinde bu standartlaşmanın ortaya çıktığını söylemek mümkündür- eserlerin yazıya aktarımında bazı standartlaşmış yapıların oluşturulduğu görülmektedir.

Tablo 1. TRT arşivindeki nota aktarımı standardı.

TRT Arşivi Nota Örnekleri	
1973 tarihli nota örneği	<p>TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI THM - NO : 104 - 28.1.1973</p> <p>YÖRESİ ERZURUM</p> <p>KİMDEN ALINDIĞI AŞIK DURSUN CEVLÂNI</p> <p>SÜRESİ</p> <p>DERLEYEN MUZAFFER SARISOZEN</p> <p>DERLEME TARİHİ 1946</p> <p>NOTAYA ALAN MUZAFFER SARISOZEN</p> <p>UYKUDAN UYANMIŞ EMRAH' TAN</p> <p>Soz</p> <p>AM MA N UY KU DAN U YAN MIŞ GÖZ LE Rİ BİR HOŞ DE DİM SAR HOŞ MU SAN SÖY LE Dİ</p>
2001 tarihli nota örneği	<p>TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI THM REPERTUAR SIRA NO:4266</p> <p>İNCELEME TARİHİ: 21-02-2001</p> <p>YÖRESİ:NEVŞEHİR /Orğüp</p> <p>KAYNAK KİŞİ:FADİME BAŞARAN FADİK ALTUN</p> <p>SÜRE:</p> <p>DERLEYEN: PLAKTAN ALINDI</p> <p>DERLEME TARİHİ:</p> <p>NOTALAYAN: GÜRBÜZ SAPMAZ</p> <p>AL EL MA SO YU LUR MU GÜ ZE LE DO YU KAR YA ĞA RAL ÇAK LA RA DO O KÜ LÜR SA ÇAK LUR MU A MA NA MAN GÜ ZE LE DO YU LA RA A MA NA MAN DO KÜ LÜR SA ÇAK</p>

Tablo 1'deki nota örneklerine bakıldığında, eserlerin; yöresi, kimden alındığı, derleyen, derleme tarihi gibi çeşitli bilgilere yer verilen bir başlık bölümü görülmektedir. Bu yazım standardı tüm TRT THM nota arşivindeki notaları kapsamaktadır. Standartlaşmaya dair diğer bulgulara, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

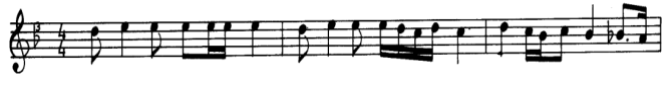

4.1. Seslerin Notaya Aktarımı

4.1.1. Değiştirici İşaretler

TRT arşivindeki notalarda Avrupa müziğinde kullanılan diyez ve bemol işaretleri ile tam ve yarım perdeler gösterilmekte, bu işaretler üzerine eklenen sayılar ise tam ve yarım perde haricindeki perdelerin gösterimi için kullanılmaktadır. Bu uygulama, Türk müziğinde ortak bir yazı dili kullanımı açısından sorun oluşturabilir. Çünkü, klasik Türk müziğinin -son yıllarda *makam müziği* olarak da adlandırılan- türündeki değiştirici işaretler, buradaki gösterimden oldukça farklıdır. Elbette klasik Türk müziği içerisinde kullanılan değiştirici işaretler de dönem dönem farklı şekillerde kullanılmıştır. Türk

müziği modernleşmesine nota aktarımı açısından bakıldığında, ortak paydada buluşma zeminine izin vermeyen ve Tablo 2’de örneklendirilen bu durumun aşılması gereken en önemli sorunlardan biri olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2. TRT nota arşivindeki değiştirici işaret örnekleri.

Değiştirici İşaret Örnekleri	
Repertuar Numarası 1272	
Repertuar Numarası 1301	
Repertuar Numarası 1664	
Repertuar Numarası 1844	

Değiştirici işaret için farklı uygulamalar da mevcuttur. Örneğin Tablo 3’te, derleme çalışmaları ile eserler toplayan Darüelhan’da değiştirici işaret olarak klasik Türk müziğinde kullanılan işaretler tercih edilmişken Türkiye’de benzer çalışmalar yürüten Macar besteci Bela Bartok ise Avrupa müziğinde kullanılan değiştirici işaretleri tercih etmiş, tam ve yarım perde haricindeki perdeler için herhangi bir işaret kullanmamıştır.

Tablo 3. Darüelhan ve Bela Bartok’un nota aktarımı örnekleri.

Diğer Çalışmalardan Örnek Notalar		
Darüelhan	Konya	Gerdaniye
	Eski bir halk şarkısı	
	(Aksak) A' emmiler m mi ler va ya man türkmene m mi	
		

Bela Bartok

*Dadal oğlu**

$\text{♩} = 300$ 1-10, 11[6+4+1],

1. *Diğ - nen a-ğaç ta da, bi - ren bir ren söy - le - yi - yi - yi - yi - yi -*
Al - şü - ri çaf - - şü - ri - yo - lun var, dağ - la - yı - - yi - yi -

2. *Hi - Ga - ma le ku - * * **
Sel - vi - li, sö - - gü - t - lü - ça - lın var, dağ - la - yı - yi - yi -

4.1.2. Ölçülerin Gösterimi

Ölçüler, eski nota aktarımlarından beri -bazı farklılıklar olsa da- sayı ve/veya usûl adı kullanılarak gösterilmektedir. Tablo'2 de TRT arşivindeki nota örneklerine bakıldığında sadece sayıların kullanıldığı bir ölçülendirme görülmektedir. Fakat burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar usûller sayı ile ifade edilse de vurgu farklılıklarını - ritmik vurguları/darbaları- gösterecek bir işarete ya da yazıya ihtiyaç vardır. Örneğin, klasik Türk müziğinde sekiz zamanlı *düyek* ve *müsemmen* usûlleri -her ne kadar |8:8| gibi aynı zaman gibi görünse de- aslında ritmik vurgu açısından birbirinden farklıdır ve bu fark verilen ayrı isimlerle kolaylıkla anlaşılacaktır. TRT nota arşivinde ise bu tür ayrımı gösterecek bir şekil veya isim belirtilmediği için burada bir karmaşa söz konusu olabilir. Tablo 3'te Darülelhan'ın nota örneğinde hem sayı verilmiş hem de usûlün ismi yazılmıştır.

4.1.3. Perde Dizilim Bilgileri

Türk müziğinde perdelerin dizilimi *makam* kavramıyla anlatılmakta, her farklı perde dizilimi ve seyir özelliği için özel isimler verilmektedir. Fakat derleme yoluyla toplanan yöresel Türk müziği eserlerinde bu tür ifadeler rastlanılmamaktadır. Sadece Darülelhan'ın yayınladığı ilk defterlerde eserlerin makamsal adlarının da verildiği Tablo 3'te görülmektedir. Daha sonra bu uygulama terk edilmiş, TRT nota arşivinde ise ne usûl ne de makam adına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Bu yıllarda bir anlayış farklılığı göze çarpmaktadır. Eserlerin nota aktarımının Avrupa müziğine uygun hale getirilmeye çalışıldığı Tablo 2'de görülmektedir. Donanımda kullanılan değiştirici işaretler tıpkı Avrupa müziğinde olduğu gibi bemol ya da diyez sıralamasına göre yazılmıştır. Bu uygulama Avrupa müziği için geçerli olabilir ama Türk müziği eserlerinde kullanılan perdeler göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır. Çünkü, Türk müziğinde hem diyez hem bemol işaretlerinin donanımda kullanılmasını gerektirecek eserler mevcuttur. Örneğin hicaz makamındaki bir eser, TRT arşivi notalarının donanımında sadece si bemol ile gösterilmiş ve do diyez perdesi nota

içerisinde sürekli yazılmıştır. TRT nota arşivi incelendiğinde birçok eserin bu anlayış ekseninde notaya aktarıldığı görülmüştür. Bu anlamda, Avrupa müziğindeki donanım anlayışı ile Türk müziğini örtüştürme çabalarının olduğunu; bu çabaların, nota içerisinde gereğinden fazla değiştirici işaret kullanılarak nota aktarımını kolaylaştıran donanım aracının etkisinin azalmasına yol açtığını söylemek mümkündür.

4.1.4. Perde Yoğunluğu

Derlenen eserlerin notaya aktarımında çoğunlukla ayrıntısız bir yazım kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Tablo 3’te Darülelhan’ın nota örneğinde çok az perde kullanıldığı görülürken aynı tabloda Bela Bartok’un süslemeler de dahil olmak üzere perde yoğunluğu fazla olan ayrıntılı bir nota aktarımı yaptığı görülmektedir. TRT arşivi notalarına perde yoğunluğu açısından bakıldığında, daha çok Darülelhan’ın nota aktarımına yakın bir şekilde olduğu söylenebilir.

Eserlerin derlendiği kaynak kişiler gerçekten de bu denli az perde ile mi icra yaptılar, yoksa notaya aktarım sürecinde sadeleştirme mi yapıldı soruları akla gelmektedir. Bu sebeple daha önce farklı bir çalışmada incelenmiş örnek bir eser seçilmiş (Baştepe, 2019, s. 81-82), perde yoğunluğunun TRT arşivindeki nota ile kaynak kişi arasında ne gibi benzerlik ve farklılıklara sahip olduğu gözlemlenmiştir (Kalan Müzik, 2011a). Tablo 4’teki notalara bakıldığında hem ezgisel hem de süslemeler ve perde yoğunluğunun iki örnek arasında çok fazla farklılıklara sahip olduğu görülmektedir. TRT nota arşivindeki nota aktarımı standartlarına sadece bu örnek üzerinden bakıldığında bile birçok ayrıntının kaybolduğu rahatlıkla söylenebilir. Kaynak kişilerin kendilerine has söyleyiş biçimlerinin ayrıntılı olarak notaya aktarılmaması, tek düze bir icra yapısının ortaya çıkmasına –*TRT tarzı icra* olarak da ifade edilen- sebep olmuştur. Bu örnekte olduğu gibi, modernleşme çalışmaları sırasında yapılan ‘yetersiz/eksik/hatalı’ standartlaşma anlayışının, Türk müziği kültürüne olumsuz yönde etkisinden söz etmek mümkündür.

Tablo 4. TRT nota arşivi ile Kaynak Kişi icrasındaki perde yoğunluğu karşılaştırması.

Gitti Canımın Cananı	
TRT Nota Arşivi	

Kaynak Kişi

5
GİT Tİ CA Nİ Mİ N CA NA Nİ

7
A Y LE CA NİM VA Y LE CA Nİ M

9
U Y CA Nİ M

4.1.5. Eserlerin Hız Bilgisi

Herhangi bir müzik eserinin doğru bir icra ile çalınması için gerekli olan bilgilerden birisi de hangi hız ile icra edileceğidir. 20. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ile eserlerin hızının tespit edilmesi çok kolaylaşmıştır. TRT arşivi notalarına bakıldığında bazı eserlerin hızı hakkında bilgi verilirken bazı eserlerde verilmemiştir. Ancak, hız bilgisi verilen eserlerden bazıları kaynak kişi icrası ile karşılaştırıldığında ciddi farklılıklar görülmüştür. Örneğin; kaynak kişisi Cemil Cankat olarak belirtilen *Bir Daracık Pencere* adlı eserin TRT arşivindeki notasında hız ‘♩ = 76’ olarak belirtilmiştir. Eserin |6:8| olması sebebiyle bu hız biriminin oldukça ağır kaldığı görülmüş ve bu yüzden eserin hızı ‘♩ = 76’ olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ile eserin hızı mevcut notaya göre biraz daha artmış olmasına rağmen, kaynak kişi aynı eseri ortalama olarak ‘♩ = 110’ hızında icra etmiştir (Kalan Müzik, 2011b). Kaynak kişi icrasında muhtemelen bir oyun havası olarak icra edilen eser, mevcut notada hız bilgisinin farklı verilmesi sebebiyle kaynak kişi icrasına oranla çok yavaş bir hızla günümüzde icra edilmektedir (TRT Radyo, 2015).

4.2. Sözlerin Notaya Aktarımı

4.2.1. Yöresel Ağız Özellikleri

Türk müziği eserlerinde sesin yanı sıra önemli bir unsur da sözdür. Bazen müzik sözün bazen de söz müziğin yardımcılığına soyunabilmektedir. Türkiye, bulunduğu coğrafi konum ve farklı kültürlerin bir arada yaşaması bakımından oldukça zengin bir kültür havuzuna sahiptir. Bu zenginliklerden birisi de elbette ki dil zenginliğidir. Derleme çalışmaları süresince -özellikle Ankara Konservatuvarı’nın on altı yıl süren çalışmalarında- Türkiye’nin hemen hemen birçok iline gidilerek Türk müziği eserleri toplanmıştır. Yöresel ağız özellikleri birbiriyle farklılık gösteren bu illerden elde edilen eserlerin nota aktarımında bu hususun ne kadar dikkate alındığı önemli görülmektedir.

TRT nota arşivindeki sözler, cumhuriyetin ilanı sonrasında kabul edilen 29 harfli Türk alfabesine göre yazılmıştır. Bu alfabenin izin verdiği ölçüde bazı yöresel ağız özellikleri yazılmıştır fakat büyük bir kayıp da söz konusu olmuştur. Tablo 5’te yer alan örnekte kaynak kişi icrası ile mevcut nota arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir.

Tablo 5. *Allı Durnam Bizim Ele Varırsan* adlı eserin sözleri (Baştepe, 2018a, s. 233; 2018b, s. 73).

Allı Durnam Bizim Ele Varırsan	
TRT Nota Arşivi	Kaynak Kişi İcrası
Allı <i>Durnam</i> Bizim Ele Varırsan	Allı <i>Turnam</i> Bizim Ele Varırsan
Şeker Söyle <i>Kaymak</i> Söyle Bal Söyle	Şeker Söyle <i>Gaymak</i> Söyle Bal Söyle
Gülüm Gülüm <i>Kırıldı Kolum</i>	Gülüm Gülüm <i>Gırıldı Golum</i>
<i>Dutmuyor</i> Elim Durnalar Ey	<i>Dutmadı</i> Belim Durnalar Ey
Ah Gülüm Gülüm Yar Gülüm Gülüm	-Kaynak kişi icrasında kullanılmamış-
Kız Gülüm Gülüm Durnalar Hey	-Kaynak kişi icrasında kullanılmamış-

Türkiye'nin orta bölgesi olan İç Anadolu'da yer alan Kırıkkale gibi birçok şehirde *k* harfi dönüşerek *g* olarak ifade edilmektedir. TRT nota arşivindeki ilgili eserin notasında bu yöresel ağız özelliğinin belirtilmediği, günümüz Türkçesi kalıbına oturtulduğu açık bir şekilde görülmektedir. Kaynak kişinin, icra sırasında harf değişimini uygun olan tüm sözlerde yaptığı tespit edilmiştir (Baştepe, 2018a, s. 233; 2018b, s. 73).

TRT nota arşivi : Kaymak / Kırıldı / Kolum / Kaldım / Kulum

Kaynak kişi icrası : Gaymak / Gırıldı / Golum / Galdım / Gulum

Bu harf değişimlerinin bazı notalarda olması bazı notalarda olmaması sebebiyle burada kasten yapılmış bir hatadan ziyade dikkatsizliğin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yöresel ağız özellikleri ile ilgili durum sadece bu kadarla sınırlı değildir. 29 harfli Türk alfabesi, yöresel ağız özelliklerinin tamamını gösterecek harf sayısına sahip değildir. Bu tür ifadeleri gösterebilmek için fonetik alfabenin kullanılması gerekmektedir. O dönemin koşullarında çalışan derlemcilerin bu bilgiye sahip olup olmadığı bilinmediği için burada da bir kasıt veya yönlendirme olduğunu söylemek haksızlık olabilir. Fakat şu bir gerçek ki, zengin bir telaffuz hazinesine sahip Türk müziği eserlerinin notalarında bu zenginliği gösterecek bir yöntem bilinmediği ya da kullanılmadığı için TRT arşivinde ortaya çıkan standartlaşmanın önemli eksiklikler barındırdığı görülmektedir.

4.2.2. Edebi Unsurlar

Söz açısından önemli bir konu da edebi unsurlardır. Serbest ölçülü şiirler yazmayı tercih eden şairler olsa da hece ve aruz ölçüsüyle yazılan şiirler, Türk edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Şiirlerin korunarak günümüze kadar gelmesinde hece ve aruz ölçüsü ile kafiye ve uyağın önemli rolü vardır. Derleme çalışmaları sonrası notaya aktarılan sözlü

eserlerin büyük çoğunluğunda bu kuralların olduğu görülmektedir. Sözlerin bir önemi de anlatılan olayın neleri içerdiğini bizlere bildirmesidir. Bu bağlamda, nota aktarımı sırasında sözlerde yapılacak değişiklik ve/veya eksiltmeler anlam ve biçim kaymalarına sebep olacağı için ya hiç yapılmamalı ya da son derece dikkat edilerek yapılmalıdır. Tablo 5’te kaynak kişiye göre 11’li ve 9’lu hece ölçüsü ile icra edilen eser, mevcut notadaki ‘ah gülüm, yar gülüm, kız gülüm’ eklemesi sebebiyle 10’lu bir hece ölçüsüne dönüşmekte, bu durum sadece eserin hece ölçüsünün değil aynı zamanda bu ölçüye bağlı ritmik yapının da bozulmasına sebep olmaktadır.

Eserler notaya aktarılırken uygun görülmeyen sözlerde çeşitli düzenlemelerin olduğu, yapılan incelemeler sırasında görülmüştür. Fakat bu değişiklikler yapılırken nazım biçimini belirleyen en önemli özelliklerden birisi olan “uyak/kafiye” yapısında bozulmalar meydana gelmiştir. Örneğin; Tablo 6’daki 245 numaralı *Sürüler İçinde Sürmeli Koyun* adlı eserde şu şekilde bir değişiklik yapılmıştır:

Tablo 6. *Sürüler İçinde Sürmeli Koyun* adlı eserin sözleri.

Sürüler İçinde Sürmeli Koyun	
TRT Nota Arşivi	Kaynak Kişi İcrası
Sürüler İçinde Sürmeli Koyun	Sürüler İçinde Sürmeli Goyun
Şafaklar Atıyor Şarhoşum <u>Uyu</u>	Şafaklar Atıyor Şarhoşum <u>Soyun</u>
Son Kadehte Yaptın Bana Bir Oyun	Son Gadehte Yaptın Bana Bir Oyun

Mevcut notada *uyu* olarak yazılmış satır uyağı bozmakta, kaynak kişi ise bu satırda *soyun* kelimesini kullanarak *oyun* ile oluşturulan uyağı bozmadan söylemektedir (MüzikPlay, t.y.). Eserlerin notaya aktarımı sırasında sözlere yapılan müdahalelerin hem yapı hem de anlam olarak yöresel Türk müziği eserlerinde bazı hasarlara sebep olduklarını ifade etmek yerinde olacaktır.

5. Sonuç

Türk müziği ile Avrupa müziği arasındaki münasebetlerin 16. yüzyılın ortalarında başlaması, Ali Ufkî vasıtası ile 17. yüzyılda Avrupa nota aktarımı ile Türk müziği eserlerinin notaya aktarılması, 1828 yılından itibaren resmi olarak Avrupa nota aktarımının kullanılmaya başlanması, 1925 yılında ilk derleme gezilerinin düzenlenmesi gibi gelişmelere bakıldığında, uzun ve sancılı bir yenilenme çalışmasının izlerini görmek mümkündür.

İncelenen örnek notalara bakıldığında, Darülelhan sonrası bir değişimin olduğu tespit edilmiştir. Değiştirici işaretlerin donanımda gösteriminde Avrupa tarzının benimsendiği, koma için farklı işaretler yerine sayıların kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, Türk

müziğinde iki farklı değiştirici işaret kullanımına sebep olmuştur. Ayrıca, Türk müziği perde dizilimleri ile Avrupa müziği perde dizilimleri arasındaki bariz farklar dikkate alınmadığı için donanımda kullanılması gereken değiştirici işaretler, sürekli nota içerisinde tekrar edilmiştir. Bu anlayış, Türk müziğinde iki farklı donanım kullanımına sebep olmuştur.

Usûllerin belirtilmesinde de benzer durum görülmüştür. Darülelhan döneminde Türk müziği usûlleri isim olarak belirtilirken, daha sonraları bu uygulamadan vazgeçildiği ve zamanın sadece sayı ile belirtildiği -Avrupa tarzı- bir anlayışa geçildiği görülmüştür. Bu uygulama ile birbirinden farklı ritmik vurgu özelliğine sahip olmasına rağmen |8:8| şeklinde ölçülendirilen iki eser örnek olarak alındığında, ayırt edici unsur için ritmik vurguların belirtilmesi ya da Türk müziği usûl adlarının kullanılması gerekmektedir. Fakat bu iki seçeneğin de TRT arşivi notalarında çoğunlukla -bazı istisnalar hariç- yer almadığı tespit edilmiştir. Eser hızlarının bazıları belirtilmemişken bazıları ise kaynak kişi icrasından farklı bir şekilde yazılmıştır. Yapılan bu uygulamaların, yöresel Türk müziği eserlerinin kaynaktan günümüze geliş şeklini değiştirdiği/bozduğu çıkarımını yapmak mümkündür. İncelenen notalardaki perde yoğunluğunun da kaynak kişiye göre daha az ayrıntıyla yazıldığı görülmüştür. Perdelerin ayrıntılı yazımı, yöre ve kaynak kişilerin icralarındaki farklı özelliklerin ortaya çıkarılması için önemlidir. TRT arşivindeki perde yoğunluğu ve farklılığına dikkat edilmeden daha sade bir şekilde yapılan nota aktarımı tercihinin, yöresel Türk müziği üslup çeşitliliğinin daralmasına yol açan bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir.

Türk müziğinde söz unsuru, müziğin önemli bir bileşeni olarak günümüze kadar gelmiştir. Birçok farklı kültüre ev sahipliği yapan Türkiye’de, çok çeşitli ağız özelliklerinin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Ankara Konservatuvarı’nın düzenlediği derleme gezilerinde hemen hemen Türkiye’nin tüm bölgelerine gidilmiştir. Ancak notalara bakıldığında, farklı ağız özelliklerinin notaya tam olarak aktarılmadığı görülmüştür. Tıpkı ayrıntısız nota aktarımının ezgisel çeşitliliği azalttığı gibi ayrıntısız ağız özelliklerinin de yöresel anlatım gücünü daralttığı yorumu rahatlıkla yapılabilir. İncelenen eserlerde edebi unsurlara da dikkat edilmediği görülmüştür. Hece ölçüsü ile yazılan sözlerde hece ölçüsünü bozan eklemeler yapılmış, müstehcen olduğu düşünülen kelimeler ise şiirin uyak düzeni dikkate alınmadan değiştirilmiştir.

Günümüzde Yüksek Öğretim Kurumu ve Milli Eğitim Kurumu’na bağlı okullar, Türk müziği ile ilgili çeşitli yarışmalar, sınavlar, konserler gibi farklı alanlarda kullanılan ve kullanılmaya devam edilen TRT arşivi notalarındaki standartlaşma; teknik hatalar, yazım hataları, derleme yöntemlerindeki hatalar, gezi heyetlerinin yapısı, gelişen yeni yöntemler ve teknolojik araçlar dikkate alındığında yeniden ele alınmalıdır.

Sonuç olarak; Türk müziği modernleşmesinin henüz sürecini tamamlamadığı, gelişen ve geliştirilmesi gereken yeni araştırma, yöntem ve tekniklerle bu zorlu sürecin mümkün

olan en az eksikle tamamlanmasının, Türk müzik kültürü ve kültür mirası açısından son derece önemli bir konu olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2008). Kavramsal açıdan modernizm ve postmodernizme bakmak. *Hece Dergisi*, 138/139/140, 8-16.
- Ayangil, R. (2008). Western notation in Turkish music. *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, 18, 401-447.
- Balkılıç, Ö. (2009). *Cumhuriyet, halk ve müzik-Türkiye’de müzik reformu 1922-1952*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Bartok, B. (2017). *Küçük Asya’dan Türk halk musıkisi* (B. Aksoy, Çev.). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Baştepe, K. (2018a). Notaya aktarılmış Türk halk müziği eserlerinin kaynak kişiye göre incelenmesi. Ç. Adar (Ed.). *IX. uluslararası Hisarlı Ahmet sempozyumu müzik teorileri tam metin kitabı* içinde (s. 223-237), Kütahya: Kütahya Güzel Sanatlar Derneği ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Yayınları.
- _____. (2018b). *Notaya aktarılmış Türk halk müziği eserlerinin kaynak kişi icrasına göre incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- _____. (2019). TRT Türk halk müziği repertuarındaki Urfa türkülerinin kaynak kişi icrasına göre incelenmesi (Cemil Cankat örneği). İçinde *Geçmişten Günümüze Urfa’da Müzik*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- _____. (2022). *Türk müziği usûl incelemeleri için bir yöntem önerisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Behar, C. (1990). *Ali Ufki ve mezmurlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Budak, O. A. (2006). *Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Cevher, H. (2003). *Ali Ufkî: hâzâ mecmûa-i sâz ü söz (çeviriyazım-inceleme)*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Elçi, A. C. (2008). Tarihsel gelişim bağlamında Türk halk müziği araştırmaları. *Milli Folklor Dergisi*, 78, 37-54.
- Elçin, Ş. (1976). *Ali Ufki hayatı, eserleri ve mecmûa-i sâz ü söz tıpkıbasım*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Gazimihal, M. R. (1929). *Şarki Anadolu türkü ve oyunları*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Yayınları.
- _____. (2001). *Ülkelerde kopuz ve tezeneli sazlarımız*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göher, F. (2011). *İslamiyet'ten önce Türklerde kültür ve müzik: Hun, Kök Türk ve Uygur devletleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kalan Müzik. (2011a). *Gitti Canımın Cananı*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=z0mxnaNzX8o>
- _____. (2011b). *Bir Daracık Pencere*. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=1Vxmk1iUcwM>
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel irade algı çerçevesi ile bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı modernleşmesi: Toplum, kuramsal değişim ve nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kolukırık, K. (2014). Osmanlı devletinde ilk resmi konservatuvar olan Darüelhânda derleme ve yayım faaliyetleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 479-498.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MüzikPlay. (t.y.). *Aşağıdan Gelir Gelinin Göçü*. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=hxhr_y47_KA
- Öncel, M. (2015). Türk musikisindeki notanın tarihsel seyri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 207-222.
- Özarlan, M. (1998). Türk halk müziğinin meseleleri üzerine Dr. Turgut Günay'ın Nida Tüfekçi ile yaptığı bir sohbet. *Milli Folklor Dergisi*, 39, 54.
- Özşahin, R. (2010). *İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın Türk halk müziği çalışmaları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sipos, J. (2009). *Anadolu'da Bartok'un izinde* (S. Deliorman, Çev.). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Swingewood, A. (1997). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

- Şenel, S. (1999). Cumhuriyet Dönemi'nde Türk halk müziği araştırmaları. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 17, 99-128.
- Tanrıkorur, C. (2011). *Osmanlı dönemi Türk musikisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TDK. (t.y.). Çağdaşlaşma, *Modernleşme*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Therborn, G. (1996). *Modernlik yoluyla modernliğe giden yollar, postmodernizm ve İslam, küreselleşme ve oryantalizm*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Girgin Tohumcu, Z. G. (2006). *Müziği yazmak: Müzik notasyonunun tarih içinde yolculuğu*. İstanbul: Nota Yayıncılık.
- Touraine, A. (2000). *Modernliğin eleştirisi* (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TRT Radyo. (2015). *Bir Daracık Pencere*. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=HoVIc_gJRhU
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Osmanlılar zamanında saraylarda mûsikî hayatı. *Bellekten*, 161, 79-114.
- Kosal, V. (2001). *Osmanlı'da klasik batı müziği*. İstanbul: EKO Basım Yayıncılık.
- Yerasimos, S. ve Berthier, A. (2009). *Topkapı Sarayı'nda yaşam* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Zeka, N. (1994). *Postmodernizm: Jameson, Lyotard, Habermas*. İstanbul: Kıyı Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.20>

Volume 7/3

2023 p. 355-370

AŞK-I MEMNU'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİLERİ¹ PARENT-CHILD RELATIONSHIPS in AŞK-I MEMNU

Beyhan UYGUN AYTEMİZ*

ÖZ

Halit Ziya Uşaklıgil (İstanbul, 1865-İstanbul, 1945)'in sanatının gerek içeriği gerekse biçimsel özellikleri itibarıyla doruk noktasını imleyen *Aşk-ı Memnu* (1900) modern Türk edebiyatının başat metinlerinden biridir. Roman Bihter ile Behlül arasındaki yasak aşkı ve bunun Adnan Bey ailesine getirdiği yıkımı odağa almış, metindeki yasak aşk ve Batılılaşma meseleleri eleştirel okumaların temel sorunsalları olarak öne çıkmıştır. Uşaklıgil; söz konusu metinde Bihter ile annesi Firdevs Hanım, Nihal ile babası Adnan Bey arasındaki ilişkileri de ayrıntılı olarak yapılandırılmıştır.

Bu incelemede, Halit Ziya'nın gerek Firdevs Hanım ile kızları Peyker ve Bihter gerekse Adnan Bey ile çocukları Nihal ve Bülent arasındaki ilişkileri nasıl biçimlendirdiği tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede öncelikle Firdevs Hanım'ın kızlarıyla yaşadığı çatışma ve bu çatışmanın nedenleri açığa çıkarılacaktır. Firdevs Hanım erken yaşta gerçekleştirdiği evliliğinde ne eşyle mutlu olabilmiş ne de dünyaya getirdiği kızlarını benimseyip “annelik”i yaşamında içkinleştirebilmiş bir kadındır. Kendini gençlik vehmine kaptırmış bu kadının kızlarıyla rekabet içerisinde olduğu görülür. Onun aksine, Adnan Bey eşini kaybettikten sonra çocuklarına hem annelik hem babalık yapmış, çocuklarının mutluluğu için kendi isteklerini ötelemiş bir karakterdir. Adnan Bey'in özellikle kızı Nihal'le olan ilişkisinin Firdevs Hanım'ın kızlarıyla olan ilişkileriyle karşılaştırılması yoluyla metinde içkin “cinsel politika”nın da açığa çıkarılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Servet-i Fünûn Romanı, Aile, Ebeveyn-Çocuk İlişkileri*

¹ Bu inceleme, 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi'nde (9-11 Nisan 2018, İstanbul, Türkiye) sunulan “Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* Romanında Ebeveyn-Çocuk İlişkileri” başlıklı bildirin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, E-mail: beyhanaytemiz@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9403-9760, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

Aşk-ı Memnu (1900), which marks the climax of Halit Ziya Uşaklıgil's art in terms of both its content and its formal features, is one of the canonical texts of modern Turkish literature. The novel focuses on the forbidden love between Bihter and Behlül and the destruction it brought to the family of Adnan Bey, and the issues of forbidden love and Westernization in the text have come to the forefront as critical problems in critical readings. In the text in question, Uşaklıgil also structured the relations between Bihter and his mother Firdevs Hanım, Nihal and his father Adnan Bey in detail.

In this paper, how Halit Ziya shapes the relations between Firdevs Hanım and her daughters Peyker and Bihter, and Adnan Bey and his children Nihal and Bülent are to be discussed. In this context, firstly, the conflict that Firdevs Hanım has with her daughters and the reasons of this conflict will be revealed. Firdevs Hanım is a woman who could not be happy with her husband in her marriage at an early age and could not adopt her daughters she had brought into the world and the role of "motherhood" in her life. It is seen that this woman, who has lost herself in an illusion of youth, is in competition with her daughters. Contrary to this, Adnan Bey is a character who has acted as both a father and a mother to his children after losing his wife and has postponed his own wishes for the happiness of his children. It is aimed to reveal the immanent "sexual politics" in the text by comparing Adnan Bey's relationship with his daughter Nihal with Firdevs' with her daughters.

Keywords: *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, Servet-i Fünûn Novel, Family, Parent-Child Relationships*

Giriş

Halit Ziya Uşaklıgil'in en başarılı yapıtı olarak kabul edilen *Aşk-ı Memnu*, özellikle kendisinden yirmi sekiz yaş büyük Adnan Bey ile evlenen Bihter'in kocasının yeğeni Behlül ile yaşadığı yasak aşk çerçevesinde irdelenegeldiği gibi toplumsal arka planı âdetâ yok sayan dünyası nedeniyle de sıklıkla eleştirilmiştir. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a* adlı yapıtının "Aşk-ı Memnu" başlıklı bölümünde söz konusu romanla ilgili öncelikle şunları söyler:

Eleştirmenler Uşaklıgil'in en iyi yapıtının *Aşk-ı Memnu* olduğunda birliktirler, ama gariptir ki bu romanın neyi anlattığı, tezi olup olmadığı, varsa ne gibi bir tezi dile getirdiği konusunda ayrılırlar. Birçokları romanın ana tema'sını, hatta tezini, Bihter'in yasak aşkında bulurlar. [...]

Bazı eleştirmenler ise Bihter'in hikâyesini ana tema olarak görmezler. [...]

Simgesel olmayan bu klasik romanın, neyi anlattığı konusundaki bu anlaşmazlık ilginçtir. Yazarın kendi görüşlerini saklaması, yapıtın bir tezi olup olmadığı konusunda anlaşmazlıklar yaratabilirdi; ama eleştirmenler yapıtın konusu, hangi tema'nın vurgulandığı üzerinde bile pek uyuşamıyorlar. (Moran, 1998: 69-70)

Eleştirmenlerin *Aşk-ı Memnu*'nun konusu hakkında dahi bir fikir birliğine varamayışlarını yapıtın odağında konumlanan iki karakterin, Bihter ve Nihal'in, yer yer kesişen ayrı anlatılarının varlığına bağlayan Moran; incelemesinin devamında esas olarak

TOBİDER

International Journal of Social Sciences

Volume 7/3 2023 p. 355-370

“Kimin romanıdır *Aşk-ı Memnu*? Romanın kahramanı kim? Başka bir deyişle kimin öyküsünü anlatıyor Uşaklıgil? Kimi merkeze alarak yorumlayacağız bu yapıtı?” (72) sorularını yanıtlamaya odaklanır. Metinde yolları gerçekleştiren evlilik nedeniyle kesişen Bihter ve Nihal’i odağa alan iki farklı olay örgüsünün varlığına dikkat çekerek de söz konusu iki kadının deneyimlerini “ayrı ayrı” çözümler. Ancak Uşaklıgil’in ilk romanlarından itibaren ele aldığı konular dikkate alınacak olursa Bihter ile Nihal’in deneyimlerini birbirinden bağımsız düşünmenin çok da işlevsel olmadığı açığa çıkacaktır; çünkü ikili üzerinden biçimlenen ilişkiler ağı aracılığıyla yazar temel sorunsallarından “ebeveyn-çocuk ilişkileri”ni, dolayısıyla da “aile”yi bir kez daha tartışmaya açar.² Bu çerçevede, incelemede, gerek babayı kaybetmiş Bihter’in annesi Firdevs Hanım ile gerekse anneyi kaybetmiş Nihal’in babası Adnan Bey ile olan ilişkilerinin, yollarının kesişmesinin ardından da üvey anne ve kız olarak konumlanan Bihter ile Nihal’in ilişkilerinin ele alınması aracılığıyla yazarın ebeveyn-çocuk ilişkilerinden yola çıkarak “aile”yi nasıl sorunsallaştırdığı tartışılacaktır.

Anne ve Kızları: Bir Rekabet İlişkisi

Romanın ilk bölümünde Firdevs Hanım ve iki kızı arasındaki ilişki ele alınır. Melih Bey takımının tanınmış simalarından Firdevs Hanım; kırk beş yaşında, kendini gençlik vehmine kaptırmış, dul bir annedir.

[H]ayatından her sene geçtikçe gençliğe daha ziyade asılan bu kadın, beyazlığını saklamak için sarıya boyadığı saçlarıyla, taravetinin izmihlalini örtmek için düzgünlere sıvadığı simasıyla kendisini o kadar aldatmış, henüz tazeliği vehminin içine öyle bir fikir dalaletiyle nefisini tevdi etmiş[tir.] (Uşaklıgil, 2020: 10)

Giyimine kuşamına, eğlenceye düşkün Firdevs Hanım, tüm arzularını bir an evvel gerçekleştirecek bir “kese” arayışıyla gerçekleştirdiği evliliğinde aldanmış ve hayal kırıklığına uğramıştır:

İzdivaç ona beklediği şeylerden hiçbirini getirmiyordu, yahut bunlardan o kadar az bir hisse getiriyordu ki birden kendisini hülyalarında aldatmış olan bu adama husumet etti. [...] O izdivacında şebabının hiçbir sevda temayülüne tebaiyet etmemiş idi, bütün aşk ve garam emellerini feda ettikten sonra bu fedakârlığa mukabil elinde hemen bir hiç görünce acı bir nedamet duydu[.] (13)

Kocasıyla ona âşık olduğu için değil de arzu ettiği yaşamı onun kendisine sağlayabileceğini düşündüğü için evlenen Firdevs Hanım’ın kadın ve erkeğin evlilik içindeki alışılmalı rollerini tersyüz ettiği de vurgulanır: “Firdevs Hanım tamamıyla serbest idi, hatta denebilirdi ki bu kadın izdivaç münasebetlerinde vazifeleri değiştirmiş,

² Örneğin, yazarın ilk dönem romanlarından *Nemide*’nin ana karakterinin Nihal’in prototipi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nihal, gerek fiziksel gerekse karakter özellikleri açısından *Nemide*’yi yansıtar. Asıl dikkat çekici olansa her iki karakterin de “anne”siz oluşları ve “baba”larıyla kurdukları ilişkinin neliği açısından benzerlikleridir. *Nemide* ve Şevket Bey arasındaki güçlü bağlılığın benzeri Nihal ve Adnan Bey arasında da vardır.

kocalık sıfatını kendisine alıkoymuş idi. Bir hafta içinde zevcini Melih Bey takımından yapmış idi.” (13)

Evlilikte kadın ve erkeğe dayatılan rollerle barışık olmadığı gibi “annelik”le de barışık değildir. Kendisini genç yaşta anne yapan kocasına karşı hep öfke duymuş bir kadın olan Firdevs Hanım, kısa süre içinde dünyaya getirmek durumunda kaldığı kızları Peyker ve Bihter’i âdeta birer düşman olarak algılar:

İki sene sonra Peyker, üç sene fasıla ile Bihter doğuyordu. Firdevs Hanım için bu iki vaka iki mühim *musibet darbesi* hükmünde idi. Kendisini böyle birbiri üstüne valide eden bu adamla artık her gün *cenkleşiyor*; ona, *çocuklarına, kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeylere* her şeyi *cidal* vesilesi ittihaz eder bir *düşman* kesiliyordu.

“*Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek?*” cümlesi en beklenmeyen zamanlarda kocasının yüzüne vurulacak bir kamçı idi. O, bu kamçı darbelerine yüzünü uzatır, gülerek bu müthiş kavgaların neticesini beklerdi. Karşısında bu erkeği o kadar zelil, o kadar miskin görmekten *husumetine* bir de *teneffür* rengi karışırdı. Bu, ikisinin arasında senelerce süren bir *cehennem hayatı* oldu... (14, vurgular bana aittir)

“[K]endisini gençliğinden ayırmak iste[diklerini]” düşündüğü için kocasını ve kızlarını düşman gibi algılayan Firdevs Hanım için annelik arzulanan bir deneyim olmaktan çok uzaktır. Evlilik ve çocuklar, onu arzu ettiği yaşamı sürdürmekten alıkoyan engeller olarak deneyimlenir ve evde Firdevs Hanım’ın “husumet” ve “nefret”inin egemen olduğu bir “cehennem” atmosferi hüküm sürer. Nihayet, günün birinde karısının çekmecelerini kırarak onun “hususî hayatına ait sırlar mahfazasını parçala[yan]” (14) koca, “bütün telvis olunan hayatının” (15) kırgınlığıyla yaşamını yitirir. Böylelikle dul kalan Firdevs Hanım, bir ay kadar kocasının yasını tuttuktan sonra tekrar mesire yerlerinde görünmeye başlar. Amacı aynıdır: “Bir kese bulmak, fakat öyle bir kese ki içinden avuç avuç, saymaksızın, alabilmek mümkün olsun.” (15) Firdevs Hanım’ın bu kese arayışı, yıllar sonra, tıpkı kendisi gibi dul ve biri erkek biri kız iki çocuk sahibi Adnan Bey’i gözüne kestirmesiyle son bulmak üzere gibidir. Üstelik son zamanlarda sık sık karşılaşılıyor olmalarını da Adnan Bey’in kendine duyduğu ilgiye yormakta ancak yanılmaktadır.

Peyker’in hamileliği de canını sıkılmaktadır çünkü kızlarının kendisini erken yaşta anne yaptıkları yetmiyormuş gibi şimdi bir de büyük anne olma gerçeğiyle yüzleşmesi gerekmektedir. Dört aylık hamile Peyker’in dünyaya getireceği bebek nedeniyle büyük anne namını almaktan öylesine korkmaktadır ki çocuğun annesine abla, kendisine de anne demesi yoluyla büyük annelikten kaçınabilmeyi ummaktadır. Hayatını kirletecek bir leke gibi algıladığı bu vakanın mimarı “Peyker’e, onu büyük valide edecek olan bu mahlûka, açıkça husumet e[tmektedir]” (11).

Annelerinin kendilerine yönelik öfkesinin ve rekabet duygusunun farkında olan iki kardeşin anneye yönelik duyguları da benzerdir. Anne ile kızları arasındaki ilişkinin yapılandırıldığı aşağıdaki satırlar üçlü arasında sonu gelmeyen bir rekabet ve savaşın hüküm sürdüğüne dikkat çeker:

Bu, iki kızla valide arasında ebedi bir cenk ve istihza zemini idi ki tamamen vuzuh ve sarahat kesbedememekle beraber hemen her gün tekerrür eder; Peyker'in mânalı bir kelimesi, Bihter'in insafsız bir tebessümü güya bu iki genç vücudun gençlik muzafferiyetini hâlâ genç kalmak isteyen bu validenin harap ve fersûde kırk beş senesine çarpardı.

O, böyle hain bir kelime, merhametsiz bir tebessüm kulaklarına müthiş bir istihza ıslığı ile kırk beş yaşını bağıırırken dudaklarında acı bir irtisam ile dalgın dalgın Peyker'le Bihter'e bakar, sonra ufak bir titreyişle gözlerini bu hakikatten ayırarak tekrar şebab vehminin iğfal hazzına avdet ederdi. (10)

Gençlik, güzellik, iyi giyinmek vs. üzerinden biçimlenen bu rekabete yeni ve tehlikeli bir çeşninin eklendiği gerçeği Adnan Bey'in kullandığı maun sandalla karşılaşmalarıyla ortaya çıkar.³ Firdevs Hanım bir süredir Adnan Bey'in maun sandalıyla böylesine sık karşılaşılıyor olmalarını Adnan Bey'in kendine yönelik ilgisine yorarken iki kardeş tüm bu tesadüflerin nedeninin Bihter olduğunun farkındadırlar ve annenin söz konusu rastlaşmaları kendine yontmasıyla da açıktan açığa eğlenmektedirler. Annenin “ ‘Ne tuhaf bir bakışı var [...] Israr eden bir bakış!... Ne zaman gözlerim tesadüf etse...’ ” cümleleriyle başlayıp da kızları karşısında annelik vakarını korumak amacıyla “ ‘bana’ ” yerine “ ‘Buraya bakarken görüyorum...’ ” sözüyle tamamladığı “lisan ihtiyatı”nı fark ederek karşılıklı tebessüm eden kardeşlerden Peyker, “ ‘Evet, gözlerini Bihter'den ayırmıyor,’ ” cümlesiyle âdeta annenin canını yakmak ister ve bu sözlerin etkisini görmek için her ikisi de gözlerini anneye dikerler (9-10). Nitekim, Peyker'in amacına ulaştığı “Peyker; Adnan Bey için ‘Evet, gözlerini Bihter'den ayırmıyor,’ cümlesiyle onun kalbini burmuş idi.” ifadesiyle netleşirken kızlarının kendisine yönelik düşmanca duygularının ayırdındaki Firdevs Hanım'ın zihninden geçen “Demek bunu da elinden Bihter alacaktı? Peyker'den sonra Bihter?... Bu iki kız onun nazarında birer *rakibe*, onu böyle elinden ala ala öldürecek birer *düşman* idi.” cümleleri onun da kızlarıyla farklı ilişkilendiğini, aradığı “kese”nin sahibi uğruna kızıyla “rakibe” olarak konumlanmayı tasavvur edebildiğini gösterir. (15, vurgular bana aittir)

Gençlik yıllarını geride bıraktığı hâlde yaşlanmayı bir türlü içine sindiremeyen Firdevs Hanım, yanındaki varlıklarıyla, gençlik ve güzellikleriyle kendisine yaşını daha derinden duyumsatan iki kızına âdeta düşman kesilmiştir. Bir sandaldan inme eylemi dahi üç kadın arasında gençlik ve kıvraklığın sergilenmesi için bahane olarak algılanmaktadır. Firdevs Hanım yaşla birlikte yavaşlayan ve ağırlaşan gövdesini kızları kadar kıvrak kullanabildiğini göstermek istercesine seri hareket etmeye çabalamaktadır. Ancak giyim kuşamındaki değişim onun bedeninin bu yeni evresini yavaş yavaş kabullenmek durumunda kaldığını, kızları gibi giyinmeyi sürdürdüğü takdirde gülünç olacağını

³ Selim İleri, “Aşk-ı Memnû ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri” başlıklı incelemesinde Firdevs Hanım'ı “ölümsüz dişiliğe’ âşık” bir kadın olarak niteler ve onun kızlarıyla gençlik, güzellik, dişilik ve nihai olarak Adnan Bey üzerinden yaşadığı çatışmaya “Üstelik salt ölümlü dişilik de Firdevs Hanım'ı sarıp sarmalamamaktadır. Bedeninin çöküşünden de önemlisi, Peyker ile Bihter yanındadır. Onların genç oluşu, artık çocuk sayılamayacak kadar dişilik kazanmaları, orta yaşlı kadını tedirgin eder. Kızlarıysa güzelliklerinin gururunu taşımaktadırlar. Adnan Bey'in varlığını neredeyse görmezden gelirler.” cümleleriyle dikkat çeker. (2011: 162-163)

hissettiğini gösterir. Halit Ziya, bu üç kadını ve aralarındaki ilişkinin belirleyici özelliklerini serimlediği bu ilk bölümde anne ile kızları arasındaki ilişkinin “normal” dışı olduğunu özenle vurgular.

Firdevs Hanım “annelik güdüsü”yle donatılmış bir kadın olarak kurgulanmaz, annelik güdüsünün kadınlar için verili bir gerçeklik olup olmadığı bu incelemede sorunsallaştırılmayacaktır; ancak Mlle de Courton bağlamında dile getirilen görüşler aracılığıyla metnin bu güdüyü kadınlar için verili bir gerçeklik olarak işaretlediği belirtilmelidir. Nihal’in annesinin hasta yatağında söylediği “Nihal size yetim kalmış bir çocuk hükmünde bırakılıyor demektir. Siz onun için bir muallimeden ziyade bir valide olacaksınız.” (52) sözlerinin Mlle de Courton üzerindeki etkisini saptayan cümleler metnin “annelik”e bakışı hakkında ipuçları barındırır niteliktedir:

Son cümle onun kalbinde en hassas, en ziyade titremeye meyyal bir teli canlandırdı: Valide!... Nihal’in validesi olmak fikri hayatının bütün mahrumiyetleri içinde en acısıyla o kadar samimi bir irtibatı haiz idi ki... *Neseviyet emellerinden feragat etmiş bütün biçare kadınların* kalbinde her türlü mahrumiyetlerin gözyaşları sükût edebilir; fakat bunlardan biri, *analıktan mahrum kalmış olmak acısı*, daima zehirden birer katre ile damlayan iltiyam bulmaz bir cerihadır. Zannolunur ki *tabiat kadınların ruhuna boş kalmaya tahammül edemeyen bir beşik koymuştur*. Bu ihtiyar kızın da ruhunda böyle boş bir beşik, o beşiğin yanında hiç olmazsa boşluğunu uyutmak isteyen bir ananın mersiye kabilinden ninnileri vardı. (52, vurgular bana aittir)

Servetini at yarışlarında tükettikten sonra intihar eden bir babanın mürebbiyelik yaparak hayatını kazanmaya mahkûm olan kızı Mlle de Courton’un “hayatının bütün mahrumiyetleri içinde” telafisi mümkün olmayanı anlatıcı tarafından annelik olarak saptanır ve bu tüm kadınlara teşmil edilir; üstelik annelik böylelikle âdeta kadının tabiatının bir gereği, kadının kendini gerçekleştirebilmesinin temel yolu olarak sunulur.

Ataerkil toplumda aile, kadının içinde tanımlandığı ve değer biçildiği bir kurumdur; kadının nasıl bir eş ve anne olduğu da ona toplumca atfedilen değeri belirler. Kadın; ne kadar “iyi, sadık bir eş” ve “fedakâr bir anne” olduğuna göre “statü” ve “saygınlık” kazanır.⁴ Ancak Simone de Beauvoir; *Kadın “İkinci Cins”*’te kadınların farklı annelik deneyimlerini ele alır ve “Şimdiye dek anlattıklarımızdan, hemen herkesçe kabul edilen iki önyargının yanlışlığı ortaya çıkmakta. Birinci önyargı, analığın bir kadını mutlu kılmaya, bütün arzularını doyurmaya yettiği inancıdır: oysa yoktur böyle bir şey. Anaların çoğu mutsuz, doyumsuz, kezzap gibi insanlardır.” (de Beauvoir, 1993: 158) “Bu önyargının hemen ardından gelen ikinci önyargı, çocuğun ana kucağında kesin bir mutluluk bulduğudur. Ana sevgisinin doğallıkla ilgisi bulunmadığına göre, ‘doğaya aykırı düşmüş’ ana da yoktur: ama bundan ötürü kötü analar vardır.” (161) der.

⁴ Anneliğin tarihin farklı dönemlerinde ve farklı toplumlarda deneyimlenişinin nasıl çeşitlendiği ve iktidar tarafından nasıl inşa edildiği hakkında bkz. E. Badinter, (1992). *Annelik Sevgisi 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. (K. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları; E. Badinter, (2015). *Kadınlık mı Annelik mi*. (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları; R. Briffault, (1990). *Analar*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

Öyle ise Firdevs Hanım, bu güdüden yoksun bir kadın olarak kodlanmakla roman evreninde nasıl bir konuma yerleştirilmektedir? Anne olmayı bir türlü kabullenemeyen, kocasından kendisini genç yaşta iki kız annesi yaptığı için nefret eden Firdevs Hanım'ın kızlarıyla sağlıklı bir ilişki kuramadığı romanın ilk bölümünde tekrar tekrar vurgulanır. “Firdevs Hanım'ın, hiçbir zaman bir valide takayyüdlerini hissetmeyen bu kadının ihmallerine, tesamühlerine rağmen” (26) kendini yetiştirmiş olan Bihter'in karakterinin oluşumunda kendisiyle sağlıklı bir anne-kız ilişkisi kurmayı başaramayan bu bencil annenin önemli bir rolü vardır. Sonunun başlangıcı olan kendisinden yaşça büyük, iki çocuk babası Adnan Bey'le evliliğini güdüleyen de bu evliliğin kendisine sağlayacağı olanaklar ve statü kadar annesinin kötü şöhreti nedeniyle bundan iyi bir evlilik yapma şansının olmayışıdır. Bihter'in Adnan Bey'le evliliğinin nedenleri maddiymiş gibi anlatılır. Ancak romanın başında dikkat çekilen kız kardeşlerle anneleri arasındaki amansız rekabet, annenin Adnan Bey'i kendisi için maddi sıkıntılarını ortadan kaldıracak bir kese, bir kısmet olarak görüyor oluşuna yapılan vurgu ve Bihter'e iletilen evlenme teklifinin sonrasında anne ile Bihter arasında gerçekleşen “düello” Bihter'in Adnan Bey'le evlenerek yalnızca düşlediği rahat ve zenginliğe ulaşmakla kalmadığını aynı zamanda olası bir “baba adayını” da annenin elinden almış olduğunu gösterir. Annesiyle arasındaki çekişmede, annenin kendisi için iyi bir eş adayı olarak gördüğü Adnan Bey'i onun elinden alma olanağı/arzusu da bu savaşın Bihter lehine sonuçlanmasını hazırlayacaktır, bu noktada anneyi yenilgiye uğratmanın genç kıza verdiği haz göz ardı edilemez.

Anne-kız arasındaki gerginlik, Bihter'in baba takıntısıyla çetrefilleşir. Bihter'in değerler dünyasında anne ile baba iki kutbu simgelemektedirler. Anne tensel zevklere, paraya düşkünlüğüyle maddi olanı, baba ise erdem ve ahlakıyla manevi olanı temsil etmektedir. Bihter de arzularının dayattığı ile ahlaki olan arasında yaşar en büyük çelişkiyi, diğer bir deyişle onun temel çelişkisi “annesinin kızı” ya da “babasının kızı” olmak ekseninde yaşanır. Bu çerçevede Adnan Bey'le evliliğinde aradığı mutluluğu bulamayan Bihter'in Behlül'le yaşadığı yasak aşkı “annesinin kızı” olmanın doğal sonucu olarak niteleyişi ihanetine bulduğu kılıf olarak da düşünülebilir.

Aslında daha romanın başlangıcında Bihter'in “annesinin kızı” olduğuna ilişkin önemli ipuçları vardır. Bihter'in yatak odasında yalnız kaldığı, Adnan Bey ile yapacağı evliliğe ilişkin hayallere daldığı o ünlü sahnede, bu evliliğin kendisine sağlayacağı maddi olanaklara ve statüye odaklandığı açıktır:

Lakin Adnan Bey'le izdivaç demek Boğaziçi'nin en büyük yalılarından biri; o önünden geçilirken pencerelerinden avizeleri, ağır perdeleri, oyma Louis XV ceviz sandalyeleri, iri kalpaklı lambaları, yaldızlı iskemleleriyle masaları, kayıkhanesinde üzerlerine temiz örtüleri çekilmiş beyaz kikle maun sandalı fark olunan yalı demektir. Sonra Bihter'in gözlerinin önünde bu yalı bütün hayalinin tantanasıyla yükselirken üzerine kumaşlar, dantelalar, renkler, mücevherler, inciler serpiliyor; bütün o

çalgıncasına sevilip de alınamayarak mütehasşir kalınmış şeylerden mürekkep bir yağmur yağıyor, gözlerini dolduruyordu. (25)⁵

Adnan Bey'le evliliğin artılarını ve eksilerini gözden geçirirken Bihter'in zihninden geçenler bunu açıkça ortaya koyar. Ne Adnan Bey'in yaşı ne de iki çocuğu bu evliliğin kendisine sağlayacağı rahat ve zenginlikle kıyaslandığında sorun olarak algılanır: "O yaş ile iki çocuğun mevcudiyeti bu isimle şu yirmi iki yaşında kızın tantana ve servet emelleri arasında bir fazla açıklık teşkil edecek derecede mesafe bırakmıyordu." (24) Adnan Bey'le evliliğin ne demeye geldiğini irdelediği sahnede Bihter'in aklına ilk gelenlerin Adnan Bey'in yalısı, yalının içindeki mobilyalar, sandallar vs. olması onun bu evliliğin maddi açıdan kendisine sağlayacaklarına odaklandığını ortaya koymaktadır: "O halde o koca mutantan yalı yalnız Bihter'e kalacak." (23) Sahnenin sonundaki o unutulmaz an, Bihter'in tombul, beyaz, küçük ayağının kendisine sunulan zenginlikler karşısında keyifle yataktan aşağı salındığı sahne ten, cinsellik ve maddiyat ilişkisini Bihter üzerinden zaten kurmaktadır.

Üvey Annelik Deneyimi: Bihter-Nihal İlişkisinin Doğası

Metinde anne-kız ilişkileri sadece Firdevs Hanım ve kızları üzerinden tartışmaya açılmaz. Bihter, Adnan Bey'le evlenerek iki çocuğun "üvey anne"si olur. Adnan Bey ile evliliğin olumlu ve olumsuz yönlerini tartıştığı sahnede Bihter'in zihninden geçenler onun bu iki çocuğun annesi olma konusunda ne düşündüğünü ortaya koyar:

⁵ Bihter'in kendini âdeta özlem duyup da alamadığı nenlerden oluşan bir yağmur altında tasavvur ettiği bu sahne önemlidir. Servet-i Fünûn edebiyatının en önemli temalarından hayal-hakikat karşıtlığı Halit Ziya metinlerinin başat izleklerinden birini oluşturur. Halit Ziya'nın olgunluk dönemi eserlerinin ilki olarak nitelenen *Mai ve Siyah*'in da kurgusunu belirleyen bu karşıtlık metnin ana karakteri Ahmet Cemil'in açmazına da işaret eder. *Mir'at-i Şuûn* ekibinin gazetesinin onuncu yılını kutlamak amacıyla Tepebaşı Bahçesi'nde bir araya gelerek yedikleri yemeğin betimlenmesiyle başlayan romanın ilk bölümünün sonunda Ahmet Cemil'i mavi bir gecenin "bâran-ı elmas"ı altında geleceğe ilişkin hayaller kurarken görürüz. *Aşk-ı Memnu*'da hayal kırıklığı meselesi romanın karakterlerinden hangisi aracılığıyla ele alınmaktadır sorusuna pek çok okurun vereceği ilk yanıt büyük olasılıkla Nihal olacaktır. Ne de olsa Nihal, Behlül'le ilişkisinde ihanete uğrayarak geleceğe ilişkin hayalleri elinden alınan kişidir. Diğer taraftan, metnin sonunda Nihal ile Adnan Bey'in tekrar bir araya gelmeleri ve yalıda Nihal'in egemen olduğu eski düzenin yeniden tesis olunacağını işaretlerinin verilmesi, *Aşk-ı Memnu*'nun asıl hayal kırıklığına uğrayanın kim olduğu sorusunu yanıtlarken temkinli davranmayı zorunlu kılar. Kanımızca, *Aşk-ı Memnu*'da Bihter'in kendini kumaş, dantel, mücevher, inci vs. yağmuru altında düşlediği bu sahne metnin –*Mai ve Siyah*'taki yoğunlukta olmasa da– hayal-hakikat karşıtlığını esas Bihter üzerinden tartıştığını göstermektedir. Adnan Bey'le evliliğin kendisine sağlayacaklarını düşleyerek mutlu bir gelecek beklentisiyle evlenen Bihter, yazık ki bu evlilikte aradığını bulamayarak, tıpkı Ahmet Cemil gibi büyük bir hayal kırıklığı yaşayacak ve yıkıma sürüklenecektir. Metnin "8. Bölüm"ünde, Bihter ile Adnan Bey evliliğinin birinci yılını kutlamak için düzenlenen pikniğin yorgunluğuyla herkesin erkenden odasına çekildiği görülür. Bihter de çekildiği odasında bir yandan günün olaylarını gözden geçirirken diğer taraftan da bir iç hesaplaşma yaşar ve evliliğinin bir "hayal kırıklığı" olduğunu kendi kendine itiraf eder: "Demek, bu izdivaç, o kadar arzu edilen, tahakkukuna o kadar çalışılan bu izdivaç, işte şu karanlık şeyden ibaretti. Şimdi bu izdivacın meziyetlerini teşkil eden şeyler, o genç kızlık yatağının üzerinde bir kavis kuzah açan mücevherler, kumaşlar, ziynetler hep bir avuç hülya külleri şeklinde odanın karanlıklarına serpiliyor, dağılıyordu." (124) Metnin kocasına ihanet eden "kötü/öteki" kadını olarak işaretlenen Bihter'in serüveninin bu yönüne odaklanan bir okuma belki de yazarın hayal kırıklığı temine getirdiği yeni çerçeveyi anlamlandırmayı olanaklı kılacaktır.

Çocuklar?... Bilakis Bihter'in hoşuna gidiyordu. Hatta şu dakikada düşünürken bir tuhaflık bile buldu: "Bana, anne diyecekler, öyle mi? Mini mini bir anne! Yirmi iki yaşında iken bir genç kızın annesi olmak!.. Şu halde onu on yaşına doğurmuş olacağım. Hele oğlan!... Oh! Sahih, ablamın hakkı var: Yumuk yumuk gözleriyle bir bakıyor ki..."

Onlara giydirilecek elbiseleri bile düşünüyordu, sonra acelesine kendisi de güldü.
(24)

Bihter, Adnan Bey'in çocuklarına yönelik olumlu duygular taşımaktadır, nitekim evliliğin ertesinde de görüleceği gibi ne Nihal'e ne de Bülent'e karşı herhangi bir art niyet taşır.⁶ Ancak Bülent ile ilk karşılaştıkları andan itibaren aralarında kurulan bağ metnin sonuna değin olumlu bir gelişim gösterirken Nihal'le ilişkisi –Bihter'in iyi niyetli çabalarına karşın– günbegün kötüye gider. Bülent ve Bihter arasında kurulan ilişki ile Nihal ve Bihter arasında kurulan ilişkinin birbirinden böylesine farklı şekillenmesi üvey anne ile çocuklar arasında kurulan ilişkide asıl sorun yaratanın belki de Nihal'in karakteri ve Bihter ile ilişkilene biçimi olabileceğini düşündürür.

Aslında Nihal ile Bihter arasındaki ilişki, aksi yöndeki tüm beklentilere karşın, oldukça uyumlu başlar. Bihter'le Adnan Bey'in nikâhının gerçekleştiği süreçte mürebbiyeleriyle birlikte adada yaşayan halanın yanına gönderilen çocukların eve döndüklerinde üvey anneleriyle ilk karşılaşma anları –özellikle de Nihal-Bihter karşılaşması– şöyle betimlenir:

Bihter ilerlemekte devam etti ve tatlı, birden ilk münasebetlerin serinliğini latif bir muhabbet havasıyla ısıdıran tebessümüyle, bir elini Nihal'in omuzuna koydu, diğer eliyle elini tuttu ve çocuğun nahif vücudunu çekti. Ondan latif bir menekşe rayihası intişar ederek Nihal'i taze bir bahar havasında sarıyordu, çocuğun başı Bihter'in sinesine dayanmış oldu. Demek, o kadar korkulan şey, onun biçare ruhunu müthiş bir âfetin kâbusları içinde ezen şey bu genç, güzel, mütebessim kadın, bu bir demet menekşe kadar havasında taze bir bahar nefesi uçan vücuttan ibaretti, öyle mi?... Bu rayiha Nihal'in ruhunu güya tebahhur ettirerek massediıyor gibiydi. (77)

Ayrıca, Bihter'in kurduğu "Ben sizi o kadar seveceğim, seveceğim ki nihayet siz de beni seveceksiniz." (78) cümlesi de bir kez daha onun Adnan Bey'in çocuklarına yönelik iyi niyetini ortaya koymanın yanı sıra âdeta Nihal'in zihnindeki son soru işaretlerini giderir.

Ancak evde Bihter'in aileye dâhil oluşuyla birlikte yürürlüğe giren yeni düzen kısa süre içinde Nihal'i rahatsız etmeye başlayacaktır. Bunun ilk işareti babanın odasıyla kendi odaları arasındaki kapının kilitlenmesine verdiği tepkiyle ortaya çıkar. Nihal'in kilitlenen kapıyı "soğuk bir mezar taşı" gibi algılıyor olması yaşamlarına Bihter'in dâhil olmasının baba-kız ilişkisi üzerindeki yıkıcı etkisini göstermektedir: "Şimdi, şimdi [baba kız arasındaki] bu latifelerin arasında, nasıl olmuş bilinemez, kilitlendikten sonra anahtarı

⁶ Bihter'in Adnan Beyin çocuklarına yönelimi konusunda Selim İleri de anılan metninde "Bihter [...y]oksun kaldığı ana sevgisini, Adnan Bey'in ilk karısından olma iki çocuğuna, ilk gençlik eşiğindeki Nihal'e, çocuk kaygısızlığını, vurdumduymazlığını simgeleyen Bülent'e tattırmaya hazırdır. Bihter, 'üvey çocuk' diye bir sorun düşünmez." (2011: 171) saptamasında bulunur.

kaybolan bir kapı vardı. Bu kapı... O aralarında soğuk bir mezar taşı şeklinde dikiliyordu. İhtimal bu izdivacı tamamıyla affedecekti, eğer babasıyla arasına böyle bir duvar çekilmemiş olsaydı.” (83) Baba-kız ilişkisinde güven, huzur, samimiyet ve teklifsizliğin hâkim olduğu evre sona ermiştir. Adnan Bey ve Nihal birbirinden uzak kalmayı yeğledikleri yeni bir sürece girmişlerdir ve baba açısından Nihal'in Bihter'le bağ kurabilmesi adına bu uzaklık elzemdir ancak Nihal'i babadan uzak durmaya iten “kendisini aldatan bu kalbin hıyanetinden intikamını” alma arzusudur. (82) Nihal aralarına giren bu kilitli kapı nedeniyle babayı affedemediği için onunla arasına âdeta bir duvar örer; hatta bu dönemde onun tam da Adnan Bey'in arzuladığı gibi Bihter'le yakınlaşırken babadan uzaklaştığı gözlemlenir, bunu babaya duyduğu yoğun öfkeyle açıklamak mümkündür.

Bihter'le yakınlaştığı bu sürecin Nihal'in çocukluktan genç kızlığa geçiş döneminde işlevsel olduğu belirtilmelidir. Bihter'le birlikte alışverişe çıktığı, kılık kıyafetini bir çocuğunkinden bir genç kızinkine tahvil ettiği süreçte Bihter'in bu konudaki birikiminden ve ince zevkenden faydalanır. Ve aslında Bihter, Firdevs Hanım'dan tevarüs ettiği anneliği Nihal'le ilişkisinde böylelikle yeniden üretmiş olur. Nihal ile Bihter'in Nihal'in çarşafa girmesi için Beyoğlu'nda yaptıkları alışverişin sonunda Nihal, Bihter'i “tâ dudaklarının yanında çenesinin üstünden öperek” şu sözleri söyler: “Sizi bugün her vakitten ziyade seviyorum!” (91) Arzuladığı her şeyi almasına yardım eden Bihter'e karşı Nihal'in içinde yükseliveren bu sevgi son derece yapay bir duygulanımın dile getirilişidir ve iki genç kadının aslında birbiriyle benzeştiği önemli bir noktayı açığa çıkarmaktadır. Nihal için de maddi güdülenmeler önemlidir. Bihter ile babasının evlenmelerine ilişkin haberi ilk aldığı anda içinde uyanan tedirginliğin önemli bir bileşeni sahip olduklarına artık sahip olamama kaygısıdır. Bu kaygı, babası, Bülent ve Beşir gibi yaşamının merkezinde yer alan karakterlerle olan ilişkilerinin etkilenmesinden duyduğu korku kadar sahip olduğu ve iktidarı elinde bulundurduğu alanın bir başka kadın tarafından işgal edileceği ve etki altına alınacağı korkusundan da beslenmektedir.

Nihal ile Bihter arasındaki ilişkideki gerilim ilk olarak piknik sahnesinde açığa çıkar. Adnan Bey ile Bihter evliliğinin ilk yılını doldurmasını kutlamak üzere Göksu'ya pikniğe gidilir. Nihal, piknik gününün sabahında mutsuzdur ve Bihter'le ilgili gerçek duygularını ilk olarak o gün Mlle de Courton ile paylaşır:

“Onda bir şey vardı ki beni aldatıyordu. Seviyorum, onunla beraber mesut olacağım, ikimiz bu evin içinde evvelkinden ziyade eğleneceğiz zannediyordum... Şimdi oh! Şimdi anlıyorum ki, mümkün değil, onunla beraber yaşamaya işte kuvvet bulamıyorum. [...Ö]yle zamanlar oluyor ki anneme düşman oluyorum. Ne için ölmeliydi, sanki? O ölmeyecek olaydı bu gelmeyecekti, değil mi? [...] ‘Artık bu geldi, anneme yer kalmadı ki...’ diyorum; o zaman bu kadın nazarımda bir hırsız oluyor. [...] Lakin o yalnız annemin yerini değil, işte babamın muhabbetini de, hatta Bülent'i de çalıyor, yarın Beşir de onun olacak, ihtimal Fındık da onu sevecek...” (109-110)

Bihter’i tüm sevdiklerini, sahip olduğu her şeyi elinden alan bir hırsız olarak gören Nihal; annesini dahi Bihter’in yaşamlarına dâhil olmasına neden olan ölümü nedeniyle affedemediğini söyler. Bir zamanlar kendisini seven, etrafında pervane olan herkesin âdeta birer yabancıya dönüştüğünü düşünmektedir.

Nihal’in bu itiraflarının ardından üvey anne-kız ilişkisinin diğer öznesi Bihter de, Mlle de Courton ile konuşur ve Bihter’i dinlerken Mlle de Courton’un zihninden geçenler bu ilişkinin doğasıyla ilgili önemli ipuçları sunar:

Nihayet o korkulan şey, bir seneden beri teehhür eden, fakat muhakkak vukuu izale edilemeyecek olan şey, nihayet işte başlıyordu. Bihter’le Nihal birbirini tırmalamak ihtiyacıyla kaşınan tırnaklarını çıkarıyorlardı. İhtiyar kız kendi kendisine diyordu ki:

“Kabahat kimde? Hiç! Vakanın kendisinde... Üvey ana ile kız! Lakin bu insanların hayatı tarihiyle başlamış bir mudhike yahut bir faciadır. Bihter’le Nihal arasında bu oyun nasıl bitecek? Korkarım ki biri için mudhike diğeri için facia olmasın...” (115)

Diğer taraftan Bihter de bu ilişki için çabalamaktan sıkıldığını hissetmektedir; tüm iyi niyetine karşın Nihal’in kendisini âdeta bir düşman olarak gördüğünün ayırındadır. Olcay Öner toy da, *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*’nde Bihter’in Nihal’e yönelik davranışlarındaki değişimin Nihal’in tavırlarından kaynaklandığına dikkat çeker:

Büyük bir iyi niyet sahibi olan Bihter, Adnan Bey’in önerisini duyduğu zaman onun çocuklarını da seveceğine inanmıştır. Fakat bu evde her şey onu düş kırıklığına uğratmış, yavaş yavaş bütün umutları sönmüş, iyi niyetleri yıpranmıştır. Biraz büyükçe çocukların genç yaşta annesi olmak düşüncesi ona bir şeyler verdiği halde, Nihal’in nazlı ve soğuk davranışları onu bu zevkten de yoksun bırakmıştır. (Öner toy, 1995: 130, vurgular bana aittir)

Nihal’i kazanmak için çaba sarf etmenin nafiye olduğuna karar verdiği ve Behlül’ün Peyker’e yönelen arzusuna tanıklığı nedeniyle piknik gününün gecesinde odasında yalnız kaldığında evliliğinde bir kadın olarak yaşadığı tatminsizliği kendi kendine itiraf ettiği an; aslında Bihter’in sonunun başlangıcını imler. Ve “Firdevs Hanım’ın kızı” olan Bihter “düşer”.⁷

Nitekim, iki karakterin Behlül nedeniyle karşı karşıya gelmeleri Bihter’in sonunu hazırlayacaktır. Üstelik iki kadın arasındaki metnin başından itibaren var olan rekabetin

⁷ “Babanın kızı” olarak nitelenen Peyker, çocuğuna, eşine, yuvasına sadık bir kadın olarak kurgulanırken “annenin kızı” olarak nitelenen Bihter’in bu “düşüş”ten kaçamayacağı aslında metin boyunca sezdirilir. Zeynep Uysal da, *Metruk Ev Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi* adlı incelemesinde Bihter’in “düşüş”ünü hazırlayanın “hamisizlik” olduğu saptamasını yapar: “Tıpkı diğer Halit Ziya karakterleri gibi Bihter’in de, endişeli karakterine rağmen, kötü özneliğe sürüklenişinde, arzularının yıkıcı hale gelmesinde hamisizliğin rolü vardır. Ancak Bihter’in hamisizliği diğer Halit Ziya kadınlarından farklıdır. Firdevs Hanım, Halit Ziya romanındaki nev-i şahsına münhasır annelerden biridir. Halit Ziya’nın hamisizlik anlatılarında evlatların duygusal gelişiminde annesizliğin açtığı yaralar, babasızlığın yol açtığı ekonomik yoksunluktan neredeyse daha etkilidir. Oysa Firdevs Hanım varlığıyla kızları için bir hami olmaktan çok uzaktır.” (2014: 146-147)

nihai olarak bir erkeğin aşkı nedeniyle karşı karşıya gelmeleriyle çözüme ulaşması da önemlidir. Nihal'in adada Behlül'ün evlenme teklifini kabul etmesinden sonra gelişen olaylar dizisi ve Behlül ile Bihter arasında bir ilişki olabileceğini düşündüğünde Nihal'in zihninden geçenler onun bir anlamda piknik günü Mlle de Courton'a yansıttığı Bihter algısını pekiştirir niteliktedir. Babadan başlayarak tüm sevdiklerini elinden alan bir hırsız olarak algıladığı Bihter, Nihal'e göre şimdi de Behlül'ü ondan almaya çalışmaktadır. Ancak, Bihter ile Behlül ilişkisinin tarihçesi Nihal'in savını geçersiz kılar. Bihter'in elinden Behlül'ü alan olarak bu defa "hırsız" kendisidir.

Nihal ve Adnan Bey: Babalığın İnşası

Aşk-ı Memnu, Firdevs Hanım ile Bihter arasındaki ilişkinin olumsuz kurgusu aracılığıyla anne-kız arasındaki ilişkiyi yıkıcı bir etkileşim olarak yorumlarken Adnan Bey ile Nihal arasındaki ilişkiyi tüm "sağlıksız doğası"na karşın sessizce kutsar.⁸ Adnan Bey, eşinin ölümünden sonra kızı Nihal ve oğlu Bülent için âdeta hem anne hem de baba olmuş, tüm yaşamını çocuklarına vakfetmiş bir babadır.⁹ Yalısındaki düzen çocuklarının mutluluğunu sürekli kılmak adına inşa edilmiş gibidir. Mlle de Courton'dan Şakire Hanım'a, Nesrin'den Beşir'e kadar herkes annesiz bu iki çocuğun mutluluğu için seferber edilmiştir. Yalıdaki hayatın merkezinde asabi, hassas yapısıyla dikkat çeken Nihal vardır ve herkes Nihal'in saadeti için elbirliği etmişçesine onun etrafında pervane olmaktadır.

Nihal için yalıda baba tarafında inşa edilen düzenin Bihter'in yaşamlarına dâhil olmasıyla birlikte zedeleneceğinin işaretleri Adnan Bey'in evlilik teklifiyle birlikte belirir. Bihter'le evlenmeye karar verirken Adnan Bey'in zihnini en çok yoran mesele, Nihal'in bu evlilik kararına vereceği tepkinin neliğidir. Yaptığı teklifin hemen ardından âdeta pişmanlık yaşayan Adnan Bey çocuklarına ihanet etmiş gibi hissetmektedir, öyle ki kızının vereceği tepkiden duyduğu endişe nedeniyle kararı Nihal'e iletme işini Mlle de Courton'a havale eder. Baba ile kız arasındaki iletişimin artık eskisi gibi olmayacağı gerçeği bu gelişmenin Nihal'e Adnan Bey tarafından değil de, onun ricası üzerine mürebbiye Mlle de Courton tarafından bildirilmesiyle de açığa çıkar.

Babanın evleneceğini haber alan Nihal'in aklına gelen en temel "soru"nun "Beni yine eskisi gibi sevecek mi?" olması önemlidir:

⁸ Baba-kız arasındaki ilişki hakkında Selim İleri'nin yaptığı gözlem çarpıcıdır: "Yasak aşkların herhalde en çarpıcısı bu aşamada karşımıza çıkar. Nihal bize, 'Babasıyla kendisinin arasında başka bir *vücutun*, başka bir *sevginin* engel olmasına bu nazik, duyarlı, suda yetişmiş bir çiçeğe benzeyen kızın aldırışsız kalamayacağından (Adnan) emin idi.' cümlesiyle gizini açar. Romancı bu gizini (yasak aşk'ın) de üstüne gitmeyecek, sorunu, Nihal'in anasız büyümüşlüğüyle örtbas etmeyi deneyecektir. Oysa *Aşk-ı Memnu* Nihal'in babasına yönelik tutkunluğunu duyumsatan sahnelerle dolup taşar." (2011: 178, orijinal vurgular)
⁹ Nurdan Gürbilek, "Müebbet Çocukluk Her Zaman Eksik, Her Zaman Muhtaç, Her Zaman Öksüz" başlıklı incelemesinde bu konuya "Eleştirmenler sık sık Halid Ziya'nın erkek kahramanlarının kadınsılığından söz eder. Gerçekten de yalnız öksüz kızların değil, iktidarla bağları seyrelmiş kudretsiz erkeklerin; kızlarının yarım kalmış duygu eğitimlerini üstlenmek zorunda kalmış, kaderin 'ikinci anneliğe' zorladığı babaların da romancısıdır Halid Ziya. [...] Kafaları cemiyetin davalarıyla meşgul olmayan, tersine kadınların alanına, eve çekilmiş erkeklerdir bunlar." (2004: 156) cümleleriyle dikkat çeker.

[Mlle de Courton] Nihal'e yalnız eve bir kadın geleceğinden, bu kadının herkesle beraber sofraya oturacağından, onun da bir odası olacağından, bu kadının Nihal'i pek ziyade seveceğinden bahsetmişti. Nihal bütün bu şeyleri pek büyük bir sükûn ile dinlemiş, sanki yeni bir şey işitmiyormuşçasına küçük bir hayret eseri bile göstermemiş idi. Yalnız birtakım teferruatı merak ediyordu: Odası nerede olacaktı? *Bu kadın güzel, kendisinden daha mı güzeldi?* Beybabası ona ne diyecekti? Hangi odada yatacaktı? *Bülent'e karışacak mıydı? Beşir yine Nihal'in olacak değil miydi?* Ondan sonra... –bu suali nihayet îrad etmiş idi– ondan sonra *babası Nihal'i gene evvelki kadar sevecek miydi?*... (62, vurgular bana aittir)

Nihal'in eve gelecek kadının güzelliği, babanın sevgisinin aynı kalıp kalmayacağı, Bülent ve Beşir'in kendisine ait olup olmayacakları hakkında sorduğu sorular onun üvey anne adayını babanın sevgisi için karşı karşıya gelinecek bir rakibe olarak gördüğü gerçeğini ortaya koyar. Üstelik, Mlle de Courton'un onun kaygılarını giderme yönünde verdiği söz yetersiz gelmiş olmalıdır ki ancak “[B]eni yine seveceksiniz, şimdi nasıl seviyorsanız öyle seveceksiniz, değil mi?” sorusunu ertesi sabah babaya yöneltip ondan da söz aldıktan sonra bu evliliğe onay verir. (48)

Bihter ile Nihal arasında yaşanan gerilimli ilişkinin temelinde Nihal'in babası ile kurduğu sorunlu baba-kız ilişkisinin yattığı savlanabilir. Babası ile Bihter arasındaki olası bir evliliğin babasının kendisine duyduğu sevgiyi zedeleyeceğini düşünen Nihal, Bihter'i yalnızca babasıyla evlenecek bir üvey anne olarak görmekle kalmaz; çünkü onunla “kadınca” bir rekabet içindedir. Babasının Bihter'e hediye ettiği zümrüt takımı bir arzu nesnesi olarak algılanmasının temelinde de aynı rekabet duygusu yatmaktadır. Nihal ile Bihter'in romanda üvey anne-kızdan öte rakip iki kadın olarak konumlandırıldıkları gerçeği iki genç kadının Behlül nedeniyle bir kez daha karşı karşıya gelmeleriyle netlik kazanacaktır. Böylelikle Nihal, kendisi de yara almak pahasına Bihter'in sonunu hazırlayan süreçte önemli bir rol oynayacaktır. Sonuçta Bihter'le uğrunda kıyasıya rekabete girdiği iki erkekten asıl olanını geri kazanacak ve romanın sonunda baba ile kızın adada yeşil rengin egemen olduğu bir huzur atmosferi içinde –aldıkları yaralara karşın– baş başa kaldıkları görülecektir.

Sonuç

Halit Ziya'nın 1887-1888 yıllarında tefrika edilen *Sefile*'den başlayarak anne ve/ya da babayı kaybetmiş erkek ve kız çocuklarıyla memlû bir roman evreni yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Odağında Bihter ve Nihal'in kesişen yaşam öykülerinin yer aldığı *Aşk-ı Memnu* da bu çerçeveye eklemlenir. Adnan Bey ve Behlül dahi, metinde işgal ettikleri yere karşın, “babasız” ve Firdevs Hanım'ın yaşama ilişkin tercihleri nedeniyle bir anlamda “annesiz” Bihter ile “annesiz” Nihal arasında yaşanan çatışmanın tetikleyici öğeleri olarak işlevsellik kazanırlar.

Evliliğinde kadın ile erkeğe biçilen rolleri ters yüz eden Firdevs Hanım, “iyi eş” olmamakla kalmamış; dünyaya getirmeyi arzulamadığı iki kız çocuğuna “fedakâr bir anne” de olmamıştır. Kızlarıyla sonu gelmeyen bir rekabet ilişkisi içindeki bu kadın

ihanetiyle kocasının yıkımına neden olurken çocuklarını da bu ihanetin ve babalarının yıkımının doğrudan tanıkları yapmıştır. Bunun ötesinde sürdürdüğü hayat nedeniyle kızlarını “kötü” bir geleceğe, “parlak olmayan” evliliklere mahkûm etmiş ve evlilik meselesinde de Adnan Bey’de gözü olduğu için Bihter’le rekabete girmiştir. Sonrasında da Bihter’in Behlül’le ilişkisinin ayırında olduğu hâlde Behlül ile Nihal’in nişanlanmasının koşullarını sağlayarak kızının yıkımını tetikleyen süreci başlatmıştır.

Metinde Firdevs Hanım’ın karşısına Adnan Bey gibi çocuklarına hem annelik hem de babalık yapmayı, çocuklarının mutluluğu uğruna kendi arzularını ertelemeyi yeğlemiş bir baba figürü çıkarılmasının anlamı nedir? Firdevs Hanım kızlarıyla ilişkisinde bir anneden beklenen ilgi ve fedakârlığı gösteremeyen bir kadın olarak sunulurken onun çocuklarına göstermekte zorlandığı olumlu duygu ve davranışlar Adnan Bey tarafından Nihal ve Bülent’e gösterilmekte, baba çocukları için sıcak bir yuva inşa etmeyi başarmış biri olarak kurgulanmaktadır.

Tanzimat Dönemi romanı özünde Batılılaşma sorunsalı üzerine inşa edilmiş bir tematik yapı arz etmekle birlikte bu sorunsal çerçevesinde esas olarak Osmanlı ailesini inşa edecek ideal Osmanlı erkek öznelerin ve onların zevcelerinin karakter oluşumlarını tartışmaya açmaktadır. Gerek *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* (1872-1873) ve *İntibah* (1876), gerekse *Felâhun Bey ile Râkım Efendi* (1875) ve *Sergüzeşt* (1888) gibi metinler aslında aile kurumunun inşası, ideal ailenin temellerini atabilmenin koşulları üzerine tartışmalar üretir.

Bu noktada özellikle Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye’nin romanları önemlidir; çünkü söz konusu metinler okuru, “öteki” olarak kurgulanan yanlış yönlendirilmiş oğulların yıkım getirdiği ailenin anlatısıyla karşı karşıya bırakmanın yanı sıra özellikle “ideal” ana karakterleri özelinde mutlu sona bağlanırlar. Sağlam bir ailenin temellerinin atılmasıyla son bulan bu romanlar bir üst seviyede aslında kan kaybeden imparatorluğun ayakta durmasının koşullarını da belirlemeyi amaçlar. Toplumun temelini oluşturan aile kurumunun iflasının aslında imparatorluğun sonunu, kurumun ayakta kalmasının da imparatorluğun bekasını imlediği söylenebilir.

Dönem romanlarının pek çoğunda “babasız oğullar”ın¹⁰ kendileriyle birlikte yıkıma sürüklediği ailede annelerin konumuna ilişkin Zehra Kaplan, *19. Yüzyıl Türk Romanında Annelik Olgusu (1870-1900)* başlıklı incelemesinde şu saptamayı yapar:

“[...] İlk Türk romanlarında genel itibariyle anneler, [...] annelik sorumluluklarını üstlenmiş, kocasına itaatle bağlı, fedakâr görüntüleriyle ‘ev içindeki melek’ olarak tasvir edilirler. Bu konumlarıyla saygı duyulan, kutsallık atfedilen anneler, babanın kaybından doğan boşlukta *iyicil* özelliklerini kaybederler. Çünkü denetim altında olan kadının/annenin bağımlı konumu değişmiştir. [...] Ancak ne yazık ki anneler öznel varlık gösterecekleri bu yeni konumda hatalı kararları, yanlış yönlendirmeleri ve yetersizlikleri ile dikkat çekerler. [...R]omanlarda da oğullarının hayatında

¹⁰ Tanzimat Dönemi romanlarındaki baba-oğul ilişkileri hakkında ayrıntılı bir çözümleme için bkz. J. Parla, (2014). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

işlevsellik kazandıkları anda felaket yaratan anneler ile karşılaşılır. (2021: 73-74, vurgu bana aittir)

Bu bağlamda Halit Ziya'nın en önemli temsilcisi olduğu Servet-i Fünûn romanının temel sorunsallarından birinin de aile kurumu olduğu savlanabilir. Ancak “sanat için sanat” yapan bir Servet-i Fünûn yazarının metinleriyle “toplum için sanat” yapmanın derdine düşmüş ve “toplum mühendisliği”ne soyunmuş Ahmet Midhat gibi yazarların ortaya koydukları metinleri ve bu metinlerde ifadesini bulan aile tartışmasını aynı çerçeve içine yerleştirerek anlamlandırmak ne ölçüde mümkündür? Ahmet Midhat metinleri öyle ya da böyle bir ailenin inşasıyla son bulurken Halit Ziya metinlerinin neredeyse tümünün öyle ya da böyle işlevsizleşmiş bir aile temsiliyle son bulmalarının anlamı nedir?

Halit Ziya; Bihter-Nihal, Bihter-Firdevs Hanım ekseninde yaşanan tecrübeleri önceleyerek anlatının odağına deneyimlerin öznesi olarak kadınları yerleştiriyor olsa da özellikle Bihter-Firdevs Hanım ilişkisi aracılığıyla ataerkil düzenin onanmasına yönelik bir kurguyu devreye sokar. Kawash'ın deyişiyle “‘Kötü’ anneler, özcü bir annelik görüşünün karanlık yüzünü açığa çıkarır: Eğer anne sevgisi ve fedakârlık anneliğin doğal ifadeleri ise, o zaman öfke, şiddet ve hatta kişinin kendi ihtiyaçlarını çocuğunkilerden üstün tutmayı içeren en hafif davranışlar sadece yanlış olmakla kalmaz aynı zamanda doğal da değildir, hatta canavarcadır.” (2011: 983, çeviri bana aittir) *Aşk-ı Memnu*'da Bihter-Firdevs Hanım ilişkisinin iki karakter açısından da böylesine gerilimli deneyimleniyor oluşunun yanı sıra Adnan Bey ile Nihal arasındaki ilişkinin böylesi olumsuz bir anlam yükünden arındırılmış olması ve romanın sonundaki döngüsel yapı aracılığıyla baba-kız arasındaki ilişkide başlangıçtaki dengenin kurulması ve huzurun ilişkiye yeniden egemen olması yoluyla ilişkinin bir anlamda anlatı evreninde onanması da anne-kız, baba-kız ilişkilerinde tüm sorunlu yapısına karşın olumlananın ikincisi olduğunu ortaya koyar.

Batılılaşma macerasının 1900'lerin başında İstanbul'un göbeğine bıraktığı Firdevs Hanım, kocasına ve aslında “babadan tevarüs edilmiş bilinç”i nedeniyle canına kıyan kızına, “ev”e felaket getiren kötücül bir eş/anne olmaktan öteye geçemezken Gürbilek'in deyişiyle –üstelik ataerkil yapının onaylamayacağı bir biçimde– “kadınların alanına, eve çekilmiş [...] erkek”liğine (2004: 156) karşın Adnan Bey, alınan tüm yaralara karşın “yuva”yı ayakta tutmayı başaran bir baba olarak kurgulanır. Bu bağlamda *Aşk-ı Memnu*; aslında Bihter-Nihal arasındaki çatışma ekseninde örülen kadın odaklı öyküsüne ve Nihal'in, özellikle de Bihter'in öznelliklerini kurma yönündeki incelikli kurgusuna karşın, ataerkil olanı, verili toplumsal işleyişi kutsayan bir çevrim izler.

Kaynakça

- Badinter, E. (1992). *Annelik Sevgisi 17. Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*. (K. Çelik, Çev.) İstanbul: Afa Yayınları.
- Badinter, E. (2015). *Kadınlık mı Annelik mi*. (A. Ekmekci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Briffault, R. (1990). *Analar*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- De Beauvoir, S. (1993). *Kadın "İkinci Cins" II Evlilik Çağı*. (B. Onaran, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Gürbilek, N. (2004). "Müebbet Çocukluk Her Zaman Eksik, Her Zaman Muhtaç, Her Zaman Öksüz". *Kör Ayna, Kayıp Şark Edebiyat ve Endişe*. İstanbul: Metis Yayınları, ss. 139-167.
- İleri, S. (2011). "Aşk-ı Memnû ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri". *Kamelyasız Kadınlar*. İstanbul: Everest Yayınları, ss. 141-244.
- Kaplan, Z. (2021). *19. Yüzyıl Türk Romanında Annelik Olgusu (1870-1900)*. Doktora Tezi. Kayseri: T. C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kawash, S. (Summer 2011). "New Directions in Motherhood Studies". *Signs*. Vol. 36, No. 4, pp. 969-1003.
- Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önertoy, O. (1995). *Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parla, J. (2014). *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Aşk-ı Memnu*. (H. İnci, Yay. Haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2011). *Mai ve Siyah*. (E. Doğan, Yay. Haz.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2005). *Nemide*. (B. Sağıroğlu, Yay. Haz.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uysal, Z. (2014). *Metruk Ev Halit Ziya Romanında Modern Osmanlı Bireyi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.21>

Volume 7/3

2023 p. 371-400

**DIE AKTUELLE WIRTSCHAFTSKRISE IN DER TÜRKEI: URSACHEN,
WIRKUNGEN UND FOLGEN**

**THE CURRENT ECONOMIC CRISIS IN TURKEY: CAUSES, EFFECTS AND
CONSEQUENCES**

Yılmaz AYDIN*

ABSTRACT

The growth model implemented in Turkey in the last 20 years is based on financialization and foreign capital inflows. According to this model, the expanding loan demand with foreign capital inflows was the main source of growth. However, in this process, increased consumption and investment expenditures caused the current account deficit and foreign debt to grow and the economy to become fragile. While both price stability and a successful growth performance were achieved in the period when capital inflows increased, the process was reversed with the interruption of capital inflows. In this new period, the exchange rate started to rise, all macroeconomic balances, especially price stability, deteriorated rapidly, and an unsustainable growth process began.

Keywords: *Financial Economics, Current account, Financial Markets and the Macroeconomy*

Stichworte: *Finanzwirtschaft, Leistungsbilanz, Finanzmärkte und Makroökonomie*

JEL-Klassifikation: G00, F32, E44

* Assoc. Prof. Dr., İstanbul Nisantasi Üniversitesi, Wirtschafts- und Verwaltungswissenschaftliche Fakultät, Volkswirtschaftslehre, E-mail: yilmaz.aydin@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4297-4228, İstanbul, Türkei.

TÜRKİYE'DE GÜNCEK EKONOMİK KRİZ: NEDENLERİ, ETKİLERİ VE SONUÇLARI

ÖZ

Türkiye'de son 20 yılda uygulanan büyüme modeli finansallaşma ve yabancı sermaye girişlerine dayanmaktadır. Bu modele göre büyümenin temel kaynağı yabancı sermaye girişiyle birlikte genişleyen kredi talebi olmuştur. Ancak bu süreçte artan tüketim ve yatırım harcamaları cari açığın ve dış borcun büyümesine ve ekonominin kırılganlaşmasına neden oldu. Sermaye girişlerinin arttığı dönemde hem fiyat istikrarı hem de başarılı bir büyüme performansı sağlanırken, sermaye girişlerinin kesintiye uğramasıyla süreç tersine döndü. Bu yeni dönemde döviz kuru yükselmeye başladı, fiyat istikrarı başta olmak üzere tüm makroekonomik dengeler hızla bozuldu ve sürdürülemez bir büyüme süreci başladı.

Anahtar kelimeler: *Finansal Ekonomi, Cari Açık, Finansal Piyasalar ve Makroekonomi*

I. Einleitung

Nach 2001 geriet die türkische Wirtschaft erneut in die Krise. Die 2018 auf dem Devisenmarkt entstandene Instabilität führte zu einer raschen makroökonomischen Ungleichgewichte. Seit 2018 werden jedoch die wirtschaftlichen Probleme in der Türkei in Form einer Währungskrise immer deutlicher. Die von der Regierung zur Aufrechterhaltung ihrer Nachfragepolitik bevorzugte Niedrigzinspolitik übt einen erheblichen Druck auf den Wechselkurs aus. Mit anderen Worten ist das Trilemma-Problem (das unmögliche Dreieck) entstanden. Die Zentralbank, die in den vorangegangenen Perioden die Möglichkeit hatte, die Zinsen bei niedrigen Wechselkursen zu kontrollieren, musste in letzter Zeit zwischen niedrigen Zinsen und der überbewerteten türkischen Lira wählen. Dementsprechend steigt der Wechselkurs, wenn die Zentralbank den Zinssatz senkt – und wenn sie den Wechselkurs senken will, steigt der Zinssatz auf ein unerwünschtes Niveau. Erfahrungen in der Türkei zeigen, dass der Versuch, sowohl den Zinssatz als auch den Wechselkurs zu kontrollieren, zum Worst-Case-Szenario führt. Mit anderen Worten: Rezession und hohe Inflation treten gemeinsam auf.

Im Vordergrund der politischen Erklärungen zu den Ursachen der Währungskrise 2018 stehen die „falsche Politik“ der Partei der Gerechtigkeit und Entwicklung (AKP) und der Wandel des politischen Systems zu einer exekutiven Präsidialmacht. Da die pluralistischen und partizipativen Entscheidungsprozesse durch einen Prozess ersetzt wurden, bei dem der Präsident Entscheidungen allein trifft und Wirtschaftsinstitutionen ihren Einfluss auf die Entscheidungsprozesse verloren haben, sind die Kapitalimporte zurückgegangen. Aus dieser Sicht muss das Land daher zum parlamentarischen und rechtsstaatlichen System zurückkehren, um die Krise zu überwinden. Nach der ökonomischen Erklärung hingegen liegt der Grund für die Krise in der Abweichung vom

Internationalen Währungsfond (IWF)-unterstützten Programm *Transition to the Strong Economy* (TSE), das im Jahr 2001 eingeführt wurde. Bei diesem Ansatz besteht die vorgeschlagene Lösung darin, zu einer orthodoxen Wirtschaftspolitik zurückzukehren, die Unabhängigkeit der Zentralbank zu stärken und die Unabhängigkeit der Wirtschaftsinstitutionen sicherzustellen. Andererseits ist nach Ansicht heterodoxer Ökonomen der Hauptgrund für die Krise das auf Kapitalflüssen basierende Wachstumsmodell, in dessen Mittelpunkt der Prozess der Finanzialisierung steht (Akçay, 2018b, S. 617 ff). Laut heterodoxen Ökonomen kann die Finanzialisierung in den Ländern der (Semi-)Peripherie als „abhängige Finanzialisierung“ charakterisiert werden. Damit wird betont, dass der Prozess der Kapitalakkumulation in (Semi-)Peripherieländern von ausländischen Kapitalzuflüssen abhängig ist. Die stark finanzierten Akkumulationsmodelle in diesen Ländern sind durch eine hohe Fragilität der Wirtschaft gekennzeichnet (Becker et al, 2010, S. 229; Becker, 2016, S. 99; Tanyılmaz/Ayabeyoğlu, 2021, S. 270).

Das Jahr 1980 war ein wichtiger Wendepunkt in der türkischen Wirtschaft. Mit dem Stabilisierungsprogramm vom 24. Januar hat die türkische Regierung einen Liberalisierungsprozess umgesetzt. Dieses Programm signalisierte den Übergang von der importsubstituierenden Industrialisierung zu einer exportorientierten neoliberalen Politik. Laut Becker (2016, S. 91) lassen sich in dieser neuen „Ära“ drei dominante Merkmale der Akkumulation identifizieren: Exportorientierung (1980-1988); staatszentrierte Finanzialisierung (1989–2001); massenkreditbasierte Finanzialisierung (seit 2002). 1989 war das Jahr, in dem die Finanzialisierung als bestimmendes Merkmal des türkischen Akkumulationsregime begann. In diesem Jahr liberalisierte die Türkei den ausländischen Kapitalverkehr radikal. In den 1990er Jahren war der Staat der Hauptschuldner und stand im Zentrum der Finanzialisierung. Die zweite Phase der Finanzialisierung, die nach der Krise von 2001 begann, war durch den Anstieg der Verschuldung der privaten Haushalte gekennzeichnet, ein neues Phänomen in der Türkei. In beiden Phasen ist das Wirtschaftswachstum weitgehend von Kapitalzuflüssen abhängig. Daher kann die Finanzialisierung in der Türkei als „abhängige Finanzialisierung“ charakterisiert werden (Becker, 2016, S. 93 ff; S. Akçay, 2018b, S. 619; Akçay/Güngen, 2022, S. 300 ff).

Ziel dieser Arbeit ist es, nach einer Untersuchung der Entwicklung der Finanzialisierung in der Türkei eine Erklärung für die aktuelle Krisensituation zu liefern. Dementsprechend kann die Krise der türkischen Wirtschaft durch das auf Kapitalzuflüssen basierende Akkumulationsregime erklärt werden, das mit der Liberalisierung des Kapitalverkehrs im Jahr 1989 begann. Die Zeit nach 2001 war ein Wendepunkt hinsichtlich der Finanzialisierung. Dadurch wurde die türkische Wirtschaft, die sich in der hierarchischen Struktur der globalen Finanzmärkte befindet, anfälliger für die negativen Folgen der Entscheidungen der Zentralbanken der entwickelten Länder. In dieser Arbeit wird gezeigt, dass ausländische Kapitalzuflüsse die wichtigsten Determinanten des Wirtschaftswachstums in der Türkei sind. Zu diesem Zweck wurden die charakteristischen Merkmale der türkischen Wirtschaft zwischen 2002 und 2022

detailliert analysiert und diskutiert, ob das von ausländischen Kapitalzuflüssen abhängige Wachstumsmodell nachhaltig ist.

II. Finanzialisierung in der Türkei und Transition to the Strong Economy Program (TSEP)

1. Der Begriff der Finanzialisierung und Finanzialisierung in der Türkei

Laut Lapavitsas (2013, S. 792 ff) ist die Finanzialisierung eine systemische Transformation des Kapitalismus, die in den letzten vier-fünf Jahrzehnten stattgefunden hat. Die für die Finanzialisierung charakteristischen wirtschaftlichen Prozesse stellen einen Meilenstein in der Entwicklung des Kapitalismus dar. Der Begriff Finanzialisierung hat eine weit gefasste Bedeutung und keine einheitliche Definition. Epstein (2015, S. 3) definiert der Begriff der Finanzialisierung im weitesten Sinne als: die zunehmende Bedeutung von Finanzmärkten, Finanzmotiven, Finanzinstitutionen und Finanzeliten für das Funktionieren der Wirtschaft und ihrer Regierungsinstitutionen, sowohl auf nationaler als auch auf internationaler Ebene. Der Begriff umfasst vor allem die Liberalisierung des Finanzsektors, die Entwicklung neuer Finanzinstrumente, die Aufhebung der Kapitalverkehrskontrollen und die Verbreitung der Kredit- und Anlagemärkte für Privatkunden (Stockhammer, 2012, S. 45 ff; Bonizzi, 2014, S. 84; Stockhammer, 2014, S. 34; Young, 2014, S. 63).

Die Finanzialisierung hatte wichtige Auswirkungen auf die internationale Dimension. Die Liberalisierung der internationalen Kapitalströme führte zu einer erhöhten Wechselkursvolatilität, die häufig in Wechselkurskrisen zum Ausdruck kommt. Dies hat zu einer lebhaften Debatte über die Auswirkungen der Liberalisierung der Kapitalströme oder, weiter gefasst, der finanziellen Globalisierung geführt. Laut neoklassischen Ökonomen ermöglicht die finanzielle Globalisierung die Verwendung von Kapital in produktiveren Regionen und profitieren insbesondere Entwicklungsländer davon. Dieses Argument basiert auf der Annahme, dass Kapitalströme von Reichen in armen Ländern zu erwarten sind und dass eine positive Korrelation zwischen finanzieller Globalisierung und Wachstum besteht. In neoklassischen oder im weiteren Sinne in orthodox-traditionellen Ansätzen haben sich somit politische und theoretische Diskussionen auf den positiven Zusammenhang zwischen Finanzialisierung und Entwicklung der Wirtschaft konzentriert. Mit anderen Worten: Bewertet werden die Bedeutung und Wirksamkeit der Finanzmärkte in der Wirtschaft, das heißt, inwieweit und wie gut sie Ersparnisse in Investitionen kanalisieren. Heterodoxe Ansätze wie die postkeynesianische und marxistischen Ökonomie oder die Regulationsschule bieten dagegen eine komplexere Sicht auf die Beziehung zwischen Finanzen und der „Realwirtschaft“ und befassen sich mit dem Aufstieg des Finanzwesens in der Ökonomie, seiner historischen Entwicklung und seinen Folgen. Heterodoxe Ökonomen untersuchen die Finanzialisierung im Zusammenhang mit der Kapitalakkumulation. Die globale Expansion der Finanzmärkte ist ein Ausdruck dieser veränderten Kapitalakkumulation. Vor einem Hintergrund, in dem das Kapital einer eingeschränkten Investitionsmöglichkeit am produktiven Sektor gegenübersteht, schafft die Finanzialisierung neue, profitable Anlageformen (Bonizzi, 2014, S. 83 ff; Stockhammer, 2014, S. 41 ff; Reither, 2016, S. 158).

Aus der Sicht der heterodoxen Ökonomie wird betont, dass die Finanzialisierung viele Risiken und Schwachstellen für Entwicklungsländer mit sich bringt. Im Gegensatz zu neoklassischen Ökonomen stellt die globale Finanzialisierung in Entwicklungsländern erhebliche Probleme dar und ist eine der Hauptursachen für instabiles Wachstum. Dementsprechend wird der Prozess der Finanzialisierung im Kontext der Wirtschaftspolitik bewertet, die nach der Krise des Kapitalismus in den 1970er Jahren entwickelt wurde, um aus der Krise herauszukommen. Die Abhängigkeit der Produktionsstruktur von Importen, insbesondere bei Investitions- und Vorleistungsgütern, war eines der wichtigsten Hauptmerkmale von Entwicklungsländern. Diese Abhängigkeit führte strukturell zu Zahlungsbilanzproblemen. Die abhängige Produktionsstruktur verknüpfte das Wirtschaftswachstum mit dem Zufluss von Geldkapital in Form von Fremdwährungen (Epstein, 2005; Nölke, 2009; Becker, 2010; Becker et al, 2013; Lapavitsas, 2013; Becker, 2014; Stockhammer, 2014; Akçay, 2018b; Yalman et al., 2019; Becker, 2020). Aus diesem Grund sprechen heterodoxen Ökonomen von "abhängiger Finanzialisierung", "untergeordneter Finanzialisierung" oder "peripherer oder semi-peripherer Finanzialisierung", um sowohl die Besonderheiten der Finanzialisierung in (Semi-)peripherie wie auch die Gemeinsamkeiten derartiger Prozesse in sämtlichen Ländern zu analysieren (Akçay, 2018b, S. 618). Damit wird betont, dass der Prozess der Kapitalakkumulation in Peripherieländern von ausländischen Kapitalzuflüssen abhängig ist. Die Tatsache, dass (Semi-)Peripherieländer über eine importabhängige Produktionsstruktur innerhalb der hierarchischen Struktur globaler Produktionsketten verfügen, zwingt sie zu einer stärkeren Integration in die internationalen Finanzmärkte, um Importe kostengünstiger finanzieren zu können. Diese Abhängigkeit führt strukturell zu Zahlungsbilanzproblemen. Ein weiteres Merkmal der abhängigen Finanzialisierung ist der hohe Grad der Devisennachfrage (Dollarisierung oder Euroisierung) in den Entwicklungsländern. Dies ist ein wichtiger Faktor, der die Auswirkungen der Eingriffe der Zentralbank in die Wirtschaft begrenzt. Schließlich reagiert die Gesamtwirtschaft überempfindlich auf Kapitalbewegungen (Lapavitsas, 2013, S. 799; 38 2ff; Becker et al, 2010, S. 230; Becker, 2014, S. 192; Reither, 2016, S. 159; Bonizzi/Kaltenbrunner, 2019, S. 10 ff).

Die finanzielle Globalisierung und Liberalisierung hat erstens zu häufigen Wechselkurskrisen durch volatile Kapitalströme geführt und, zweitens, zu lang anhaltenden Ungleichgewichten in der Weltwirtschaft. Die makroökonomischen Gefahren volatiler Kapitalströme waren bisher am deutlichsten in den Schwellenländern zu spüren. Lateinamerika in den 1980er Jahren, Mexiko 1994, die Türkei 1994, 1999 und 2001, Süd-Ost-Asien 1997/98 und Argentinien 2001 sind Beispiele für solche Krisen. Typischerweise gingen diesen Krisen Phasen starker Kapitalzuflüsse voraus und wurden durch eine plötzliche Umkehr der Kapitalflüsse ausgelöst (Stockhammer, 2012, S. 57; Stockhammer, 2014, S. 41 ff). Historisch gesehen basiert die Finanzialisierung auf dem Liberalisierungsprozess, der in den 1970er Jahren begann. In den 1970er Jahren gerieten die eher entwicklungsorientierten Modelle der Mittelmeerländer (z. B. Spanien und Ägypten) in die Krise. Wirtschaftlich war die Krise in der Türkei besonders akut. Die Türkei hatte ernsthafte Zahlungsbilanzprobleme. Als Reaktion auf die Schulden- und Zahlungsbilanzkrise Ende der 1970er Jahre begann die Türkei in den 1980er Jahren mit

einem Stabilisierungsprogramm. Das Programm¹ vom 24. Januar 1980 ist ein Wendepunkt in Bezug auf die Liberalisierung der türkischen Wirtschaft und den Beginn des Globalisierungsprozesses. Im Rahmen dieses Programms wurde in der Türkei schrittweise die liberale Wirtschaftsordnung etabliert. Während in den 1960er und 1970er Jahren in der Türkei wie in vielen Ländern eine nachfrageseitige keynesianische Politik geführt wurde, wurde im Außenhandel eine Importsubstitutionspolitik verfolgt. Hauptziel des nach der Devisenkrise 1980 durchgeführten Stabilisierungsprogramms war die Liberalisierung der Binnenmärkte und eine exportorientierte Wachstumsstrategie statt einer importsubstituierenden Wachstumspolitik. Im Rahmen des Programms wurden zunächst Einfuhrbeschränkungen mengenmäßig abgebaut und Zölle deutlich gesenkt. Gleichzeitig wurde der Devisenhandel liberalisiert, Privatisierungen eingeleitet, Zinssätze am Markt frei festgelegt und Subventionen eingeschränkt. Die notwendigen Voraussetzungen für eine freie Marktwirtschaft waren schnell geschaffen (Akyüz/Boratav, 2003; Bedirhanoğlu, 2008; Yalman, 2008; Akçay, 2018b; Aydın, 2022a).

Das Programm vom 24. Januar 1980 wurde zunächst als Beispiel für eine erfolgreiche Transformation gelobt. 1987 traten jedoch erneut makroökonomische Ungleichgewichte auf. Während der Kreditbedarf des öffentlichen Sektors rapide zunahm, begann die Inflationsrate zu steigen. In den 1980er entstand der „Devisenmarkt“, wurde die Istanbuler Börse gegründet und begann die Zentralbank der Republik Türkei (CBRT) mit der Durchführung von Offenmarktgeschäften. Nach diesen Entwicklungen folgte 1989 die Liberalisierung des Kapitalverkehrs. Die Liberalisierung des Kapitalverkehrs zielte darauf ab, die Finanzierung öffentlicher Defizite ohne Verdrängungseffekt für private Investitionen (crowding out effect) zu erleichtern. Die 1990er Jahre waren jedoch eine Zeit, in der sich die finanziellen Probleme verschärften. Die Zinsen für Staatsschulden überstiegen die Inflationsrate im Durchschnitt um mehr als 30 Prozentpunkte. Der freie Kapitalverkehr führte dazu, dass die Wirtschaft zunehmend von den neu entstehenden Finanzzyklen abhängig wurde. Die türkischen Finanzmärkte, wie viele andere (Semi-)Peripherie mit freiem Kapitalverkehr, erlebten große Schwankungen aufgrund von Boom-Rückgangszyklen bei den internationalen Kapitalströmen. Nach der Liberalisierung des Kapitalverkehrs musste sich die CBRT zwischen einem stabilen Wechselkurs und einer unabhängigen Geldpolitik entscheiden. Mit anderen Worten, die CBRT war mit dem Trilemma-Problem konfrontiert. Bis 2001 wurde das feste Wechselkurssystem bevorzugt und der Zinssatz am Markt bestimmt. Mit der Umsetzung des TSEP im Jahr 2001 wurde ein Regime flexibler Wechselkurse eingeführt, wodurch eine unabhängige Geldpolitik unter Bedingungen eines vollkommenen Kapitalverkehrs bevorzugt wurde (Krugman/Obstfeld, 2000, Cizre-Sakallıoğlu/Yeldan, 2000; Akyüz/Boratav, 2003; Onaran, 2008; Şener, 2008; Aydın, 2014).

2. Transition to the Strong Economy Program (TSEP) und Die Wachstumspolitik

Nach der Liberalisierung des Kapitalverkehrs schrumpfte die Wirtschaft 1994 und 1999 zweimal. Das vom IWF unterstützte Stabilisierungsprogramm nach der Krise von 1999 scheiterte, und 2001 kam es zu einer wirksameren Finanzkrise. Nach der Krise von 2001

¹ Diese von IWF und WB den Entwicklungsländern seit den frühen 1980er Jahren vorgeschlagenen Maßnahmen werden in der Literatur auch als „Structural Adjustment Programm“ bezeichnet (Aricanlı/Rodrik, 1990).

wurde ein neues Programm vorbereitet, das recht umfassend war und Strukturreformen beinhaltete. Das neue Programm (TSEP) bestimmte auch die politische Ökonomie der Türkei und die Wirtschaftspolitik der AKP-Regierung (Akyüz/Boratav, 2003; Bedirhanoğlu, 2008; Onaran, 2008). Damit begann in der Türkei die zweite Phase der Finanzialisierung. In der ersten Phase war die steigende Staatsverschuldung eines der größten Wirtschaftsprobleme². Das Bankensystem hat von der Zinsarbitrage zwischen internationalen und inländischen Märkten profitiert, indem es zwischen den internationalen Finanzmärkten und dem Finanzministerium vermittelte. Die zweite Phase, die nach der Krise von 2001 begann, war durch einen Wandel von staatszentrierten hin zur massenbasierten Finanzialisierung gekennzeichnet. Sie war durch den Anstieg der Verschuldung der privaten Haushalte gekennzeichnet, ein neues Phänomen in der Türkei (Akçay/Güngen, 2022, S. 301; Şener, 2008, S. 183).

Drei Säulen der im Rahmen von TSEP umgesetzten Wirtschaftspolitik sind zu nennen: Die erste ist die Kontrolle des seit mehr als 20 Jahren defizitären Staatshaushalts. Die zweite besteht darin, den Bankensektor zu regulieren und zu stärken, der im Allgemeinen die Haushaltsdefizite der öffentlichen Hand finanziert, dem Bankfachwissen fehlt und der über eine unzureichende Kapitalstruktur verfügt. Schließlich wurde Unabhängigkeit der Zentralbank beschlossen, um die Finanzierung der Staatskasse durch die Geldpolitik zu stoppen und die Inflation zu kontrollieren (Akkaya/Gürkaynak, 2012, S. 95). Mit diesen Maßnahmen wurden vor allem politische Schritte unternommen, um das Vertrauen ausländischer Investoren für ausländische Kapitalzuflüsse zu gewinnen. Zu diesem Zeitpunkt schufen die Schritte zur Mitgliedschaft in der Europäischen Union ein Umfeld des Vertrauens für ausländische Investoren. Der Beitrittsprozess zur Europäischen Union bildete die politische Grundlage der Reformagenda der AKP. Darüber hinaus waren Privatisierungen³ und Arbeitsmarktflexibilität⁴ wichtige Schritte zur Förderung ausländischer Investitionen. Damit wurde in der Türkei der Grundstein für eine auf ausländische Kapitalzuflüsse basierende Wachstumsstrategie gelegt (Onaran, 2008; Yalman, 2008; Akçay, 2018a; Aydın, 2022a).

Die AKP-Regierung zog in den ersten Jahren durch attraktive Politik hohe Kapitalzuflüsse an. Dank des TSEP und der günstigen globalen Liquidität nahmen die Kapitalzuflüsse rasch zu. Zwischen 2002 und 2008 stiegen die Nettokapitalzuflüsse von 1,7 Milliarden US-Dollar auf 31,2 Milliarden US-Dollar (Abbildung 2). Im gleichen Zeitraum ist zu beobachten, dass die Direktinvestitionen stetig anstiegen und 2007 ein Rekordniveau erreichten. Infolge erhöhter Kapitalzuflüsse zeigte die Wirtschaft eine außergewöhnliche Entwicklung. Es wurde nicht nur die negativen Auswirkungen der Wirtschaftskrise beseitigt, sondern hatte in einigen Bereichen auch deutlich größere Erfolge erzielt als vor

² Der Verlauf des Anteils der staatlichen Verschuldung am BSP stieg Mitte der 1990er Jahre von 46 Prozent bis Ende des Jahrzehnts auf 53 Prozent. Nach der Krise 2001 erreichte er einen Rekordwert von 106 Prozent (Şener, 2008; S. 199).

³ Der Staat, der zwischen 1985 und 2000 nur 8,4 Milliarden US-Dollar an Privatisierung erhielt, realisierte zwischen 2001 und 2018 etwa 33 Milliarden US-Dollar an Privatisierung (Aydın, 2022a, S. 34).

⁴ Im Jahr 2002 wurde das Arbeitsgesetz verändert und ein weiterer Schritt in Richtung Arbeitsmarktflexibilisierung getan. Erstens wurde eine gesetzliche Basis für halbtags und befristete Beschäftigung geschaffen. Zweitens wurden durch das neue Gesetz die Kosten für die Entlastungen und Stilllegung von Mitarbeitern gesenkt. Drittens wurde die Mitarbeiteruntergrenze in Unternehmen auf 30 erhöht, ab der der Beschäftigungsschutz in Anwendung kommt (Onaran, 2008, S. 157).

der Krise. Beispielsweise wuchs die türkische Wirtschaft im Zeitraum 2002-2006 um etwa 6 Prozent pro Kopf (pro Jahr) und erreichte damit die höchste Wachstumsrate seit den 1960er Jahren. Im Hinblick auf die öffentlichen Finanzen ist der Bedarf an Krediten dank der Kürzung verschiedener öffentlicher Ausgaben und Privatisierungen zurückgegangen. Dies führte zu einer deutlichen Verbesserung der grundlegenden sozialen Dienste und verringerte die Lücke zwischen der Türkei und dem Rest der OECD. Viele öffentliche Dienstleistungen, die die zukünftige Produktivität der türkischen Arbeitskräfte unterstützen, wie Bildung, Gesundheit und Infrastruktur, wurden erweitert und gleichmäßig verteilt.⁵ Infolge der Kapitalzuflüsse wurde auch die türkische Lira aufgewertet und sorgte so für Preisstabilität. Diese Periode kann auch als das „goldene Zeitalter“ der AKP angesehen werden (Akyüz/Boratav, 2003; Akyüz, 2015; Becker, 2016; Acemoglu/Ucer, 2015; Akçay, 2018b; Orhangazi, 2020; Orhangazi/Yeldan, 2020; Akçay/Güngen, 2022).

In der zweiten Phase der Finanzialisierung wurden jedoch die charakteristischen Merkmale der (Semi-)Peripherie in der Türkei reproduziert. In diesem Sinne wurde die Wirtschaft weiterhin stark von Importen abhängig und das Leistungsbilanzdefizit nahm tendenziell zu. Die Finanzialisierung wandelte sich von ihrer staatszentrierten Form zu einer Form, die den gesamten privaten Sektor umfasst. Diese Entwicklung führte zu einer stärkeren Korrelation zwischen Kapitalzuflüssen und dem Wachstum der türkischen Wirtschaft. Dementsprechend ist das auf Kapitalzuflüssen basierende Wachstum zum wichtigsten Merkmal der türkischen Wirtschaft geworden (Abbildung 1). In diesem Wachstumsmodell basierte der makroökonomische Rahmen in erster Linie auf einer unabhängigen Zentralbank, die auf eine niedrige Inflation abzielte, und einer kontraktiven Fiskalpolitik, die auf die Aufrechterhaltung des öffentlichen Haushaltsgleichgewichts abzielte. Die Gewährleistung der Glaubwürdigkeit durch eine unabhängige Zentralbank und eine restriktive Fiskalpolitik zielte darauf ab, die Risikoprämie des Landes zu senken, ausländisches Kapital in das Land zurückzuführen und die inländischen Zinssätze zu senken. So wurde ein nachhaltiges Wachstum durch steigende Konsum- und Investitionsausgaben angestrebt. Es handelte sich hier um ein Oxymoron, was einen umgekehrten Ausschluss mit dem widersprüchlichen Motto der „expansiven fiskalischen Kontraktion“ (oxymoronic motto, “expansionary fiscal contraction”) bedeutet (Orhangazi/Yeldan, 2020, S. 4).

Eine Kombination aus Push-Faktoren (globale Liquidität) und Pull-Faktoren (hohe Inlandszinsen, Währungsaufwertung und eine „Erfolgsgeschichte“ von Strukturreformen) führte zu privaten Nettokapitalzuflüssen in die türkische Wirtschaft. Diese „Erfolgsgeschichte“ lässt sich anhand des unten schematisch dargestellten Wachstumsmodells basierend auf Kapitalzuflüssen (Abbildung 1) zusammenfassen. Im Modell ist der Ausgangspunkt die Finanzialisierung, die durch strukturelle Reformen und einen hohen Zinssatz unterstützt wird, der ausländischem Kapital auf dem internationalen Markt relativ bessere Renditen beschert. Kapitalzuflüsse führten zu einem Anstieg der Vermögenspreise, einer Kreditausweitung und einer Aufwertung der Landeswährung, wodurch Investitionen, Konsum und Importnachfrage ausgeweitet wurden. Die Folge waren instabiles Wachstum und Leistungsbilanzdefizite, wie sie in (Semi-

⁵ Dadurch konnte der Anteil der Gesundheitsausgaben an den gesamten Staatsausgaben von 11 Prozent im Jahr 2002 auf 17 Prozent im Jahr 2007 und der Anteil der Bildungsausgaben von etwa 10 Prozent auf etwa 14 Prozent gesteigert werden (Acemoglu/Ucer, 2015; S. 9).

)Peripherieländern üblich waren. Dieser bereits in den 1990er-Jahren zu beobachtende Zyklus verstärkte sich nach 2002 und die Kapitalzuflüsse führten zu einer starken Ausweitung des Leistungsbilanzdefizits.⁶ Zusammenfassend war die Türkei aufgrund erhöhter Kapitalzuflüsse mit einer Verschlechterung der hohen Leistungsbilanzdefiziten konfrontiert, was die Wirtschaft äußerst anfällig für eine Umkehr oder sogar eine Verlangsamung der Kapitalzuflüsse machte. Alle Krisenursachen der 1990er-Jahre waren wieder vorhanden, mit höheren Formen der Anfälligkeit (Orhangazi/Yeldan, 2020).

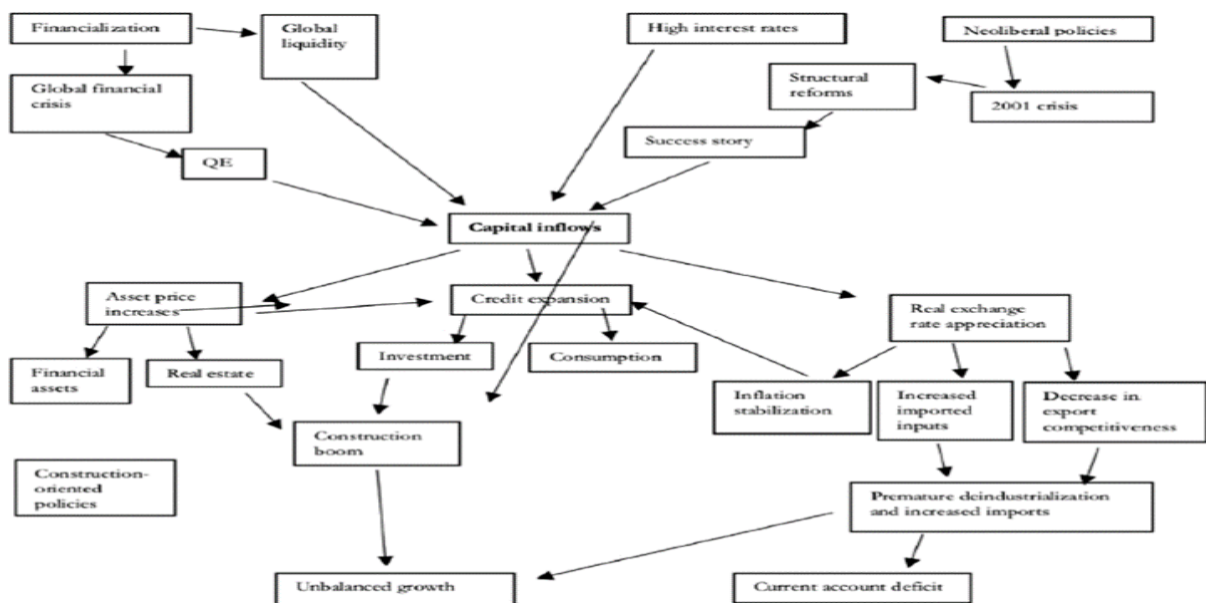

Abbildung 1:

Wachstumsmodell basierend auf Kapitalzuflüssen

Quelle: Orhangazi/Yeldan, 2020, S. 23.

Gemäß dem in Abbildung 1 dargestellten Modell sind Kapitalzuflüsse die Ursache und das Leistungsbilanzdefizit die daraus resultierende Folge. An dieser Stelle ist anzumerken, dass der Ansatz, der das Leistungsbilanzdefizit mit geringen Ersparnissen in der türkischen Wirtschaft auf der Grundlage der Ex-Post-Identitäten der Volkswirtschaftlichen Gesamtrechnung erklärt, nicht der Wahrheit entspricht. Nach diesem Ansatz benötigt die Wirtschaft ausländische Ersparnisse, weil die inländischen Ersparnisse nicht ausreichen, um Investitionen zu finanzieren. Daher wird die Erhöhung

⁶ Laut Akyüz (2015, S. 3 ff); ein zentraler Faktor für die Beschleunigung der Integration von Entwicklungsländern in das internationale Finanzsystem ist der seit Anfang der 2000er Jahre einsetzende Anstieg der Kapitalzuflüsse. Der Boom der Kapitalzuflüsse in diesem Zeitraum übertraf die vorherigen nicht nur in absoluten Zahlen, sondern auch in Prozent des Bruttoinlandsprodukts.

der inländischen Ersparnisse als eine der Voraussetzungen für die Reduzierung des Leistungsbilanzdefizits und die Gewährleistung makroökonomischer Stabilität dargestellt. Wenn aufgrund unzureichender Ersparnisse ein Zahlungsbilanzdefizit entsteht, kommt es zunächst zu einem Anstieg der inländischen Zinsen und dann zu Kapitalzuflüssen. Allerdings ist in der Türkei in den 2000er Jahren zu beobachten, dass die inländischen Zinssätze sanken und gleichzeitig die ausländischen Kapitalzuflüsse und das Leistungsbilanzdefizit zunahmen. Mit anderen Worten, es spiegelt nicht die Tatsache wider, dass in der türkischen Wirtschaft zunächst eine Ersparnislücke entstand und dann ausländische Kapitalzuflüsse stattfanden. Im Gegenteil, die Ersparnis-Lücke vergrößert sich aufgrund der Nachfrage- und Kreditausweitung infolge ausländischer Kapitalzuflüsse, und die Abhängigkeit der gesteigerten Produktion und des Konsums von Importen führt zu Leistungsbilanzdefiziten. Dementsprechend lässt sich der auf Kapitalzuflüssen basierende Wachstumsprozess in der Türkei nach 2001 wie folgt zusammenfassen: Kapitalzuflüsse \Rightarrow Nachfrageausweitung \Rightarrow Wachstum \Rightarrow Leistungsbilanzdefizit.⁷ Diese beschriebenen Entwicklungen treten nicht nur in der Türkei auf, sondern waren in den 2000er Jahren in den peripheren Volkswirtschaften üblich (Akyüz, 2015; Orhangazi, 2020; Orhangazi/Yeldan, 2020; Aydın, 2022b).

III. Die charakteristischen Merkmale des Wachstumsmodells basierend auf Kapitalzuflüssen

1. Erhöhung des Leistungsbilanzdefizits infolge der Kapitalzuflüsse und des Wachstums

Obwohl die Abhängigkeit von ausländischem Kapital als langfristiges Problem für die türkische Wirtschaft akzeptiert wurde, kam es insbesondere nach den 2000er Jahren zu einem erheblichen Strukturbruch im Verhältnis zwischen ausländischen Kapitalzuflüssen und dem Leistungsbilanzsaldo. Diese strukturelle Differenzierung im Verhältnis zwischen Wachstum und Leistungsbilanzdefizit begann 1989 mit der Liberalisierung des Kapitalverkehrs. In der Zeit vor 1989 wurden das Leistungsbilanzdefizit und der Bedarf an externen Ressourcen (Kapitalimporte) durch die steigende Importnachfrage infolge des Wachstums (erhöhte Nachfrage) bestimmt. Nach 1989 kommt es zu einem Prozess des Wachstums- und Leistungsbilanzdefizits, der durch autonome Kapitalbewegungen bestimmt wird. Wie oben dargelegt, ist der Bedarf an ausländischem Kapital (insbesondere nach 2001) nicht das Ergebnis des Wachstums und des daraus resultierenden Leistungsbilanzdefizits, sondern im Gegenteil dessen Ursache (Taymaz/Voyvoda, 2023).

Die Wachstumsrate in der Türkei im Zeitraum 1989-2001 zeigte aufgrund der Kapitalbewegungen eine instabile Entwicklung. Die türkische Wirtschaft wuchs in der

⁷ Andererseits weitete sich in der Zeit begrenzter Kapitalmobilität das Leistungsbilanzdefizit infolge der gestiegenen Inlandsnachfrage aus, und der Finanzierungsbedarf des zunehmenden Defizits erforderte ausländische Kapitalzuflüsse (unterdessen Auslandsverschuldung). Dementsprechend lässt sich der kurzfristige Wachstumsprozess der türkischen Wirtschaft vor 1989 als Nachfrageausweitung (Wachstum) \Rightarrow Leistungsbilanzdefizit \Rightarrow Kapitalzuflüsse zusammenfassen (Orhangazi, 2020, S. 113 ff.; Taymaz/Voyvoda, 2023, S. 31).

Zeit der Kapitalzuflüsse und schrumpfte in der Zeit der Kapitalabflüsse (1994, 1998, 2001). Betrachtet man den Zusammenhang zwischen Nettokapitalzuflüssen und BIP-Wachstum nach 2002, so zeigt sich, dass dieser Zusammenhang viel deutlicher geworden ist. Das auffälligste Merkmal der Zeit nach 2002 ist jedoch, dass die Nettozuflüsse von ausländischem Kapital ein beispielloses Niveau erreichten. Zwischen 1989 und 2001 betrug der Nettokapitalzufluss 41,3 Milliarden US-Dollar. Im Zeitraum 2002-2017 wurden Nettokapitalzuflüsse in Höhe von 592,9 Milliarden US-Dollar realisiert. Mit anderen Worten, für das Wirtschaftswachstum nach 2002 waren mehr ausländische Kapitalzuflüsse erforderlich (Akyüz/Boratav, 2003, S. 1552 ff.; Orhangazi, 2019a, S. 5 ff.; Orhangazi, 2020, S. 104 ff.; Orhangazi/Yeldan, 2020, S. 5).

Abbildung 2 zeigt eine positive Korrelation zwischen Nettokapitalzuflüssen (direkte Auslandsinvestitionen + Portfolioinvestitionen + sonstige Investitionen) und Wachstum. Die ersten beiden Jahre der AKP (2002 und 2003), in denen die Kapitalzuflüsse relativ gering blieben, können als Zeit der Vertrauensbildung oder Übergangsprozess betrachtet werden. Außer 2002 und 2003 beliefen sich die jährlichen Kapitalzuflüsse vor 2013 im Durchschnitt auf rund 46 Milliarden US-Dollar. Im gleichen Zeitraum (zwischen 2004 und 2013) betrug die durchschnittliche jährliche Wachstumsrate (trotz des negativen Wachstums aufgrund der globalen Krise im Jahr 2009) 6 Prozent. Zwei Faktoren sind für das Rekordniveau der ausländischen Kapitalzuflüsse in den 2000er Jahren verantwortlich. Das erste davon ist, dass die globale Liquidität seit Anfang der 2000er Jahre zugenommen hat und diese Liquidität mit der seit 2009 von den Zentralbanken der USA, Großbritanniens, Europas und Japans umgesetzten Politik ein beispielloses Niveau erreicht hat. Zweitens kommt in einer solchen Situation die Erfolgsgeschichte der türkischen Wirtschaft mit den Strukturreformen von 2002 und den Zinssätzen, die deutlich über den Weltzinsen liegen. Im Jahr 1992 betrug der tägliche Durchschnitt der Devisentransaktionen auf den internationalen Finanzmärkten 820 Milliarden US-Dollar. Diese Zahl erreichte im Jahr 2007 3,2 Billionen US-Dollar. Im Jahr 2005 belief sich das Gesamtvermögen der Nichtbanken-Finanzinstitute auf 46 Billionen US-Dollar. Diese enorme Vergrößerung des Finanzkapitals führte zu einem deutlichen Anstieg der Geldflüsse in die sogenannten Entwicklungsländer bzw. Schwellenländer. Mit der Entscheidung der US-amerikanischen Zentralbank Federal Reserve (Fed), nach 2008 erreichte diese Ausweitung noch größere Ausmaße. Die Fed senkte nach der Finanzkrise 2008 nicht nur die Zinsen auf 0 Prozent, sondern kündigte auch ein neues, beispielloses Programm für Geldpolitik an. Diese Expansion auf den globalen Finanzmärkten erhöhte die Kapitalzuflüsse in Länder mit relativ hohen Renditen, einschließlich der Türkei, erheblich (Akyüz, 2015, S. 19; Cömert/Yeldan, 2019, S. 99 ff.; Orhangazi, 2020, S. 117 ff.; Akçay/Güngen, 2022, S. 304 ff.).

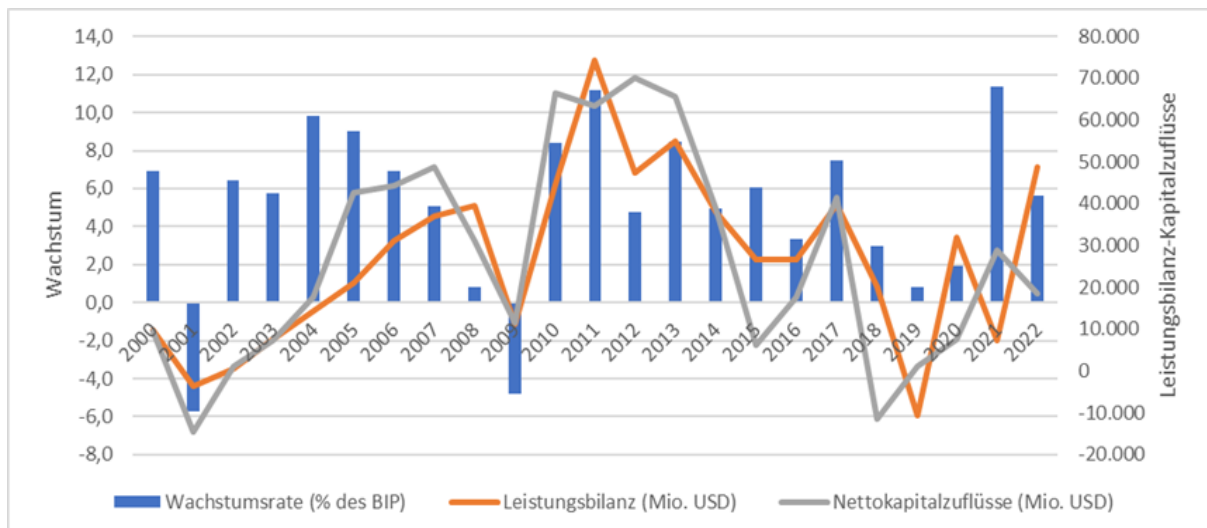

Abbildung 2:

Wachstum des BIP (%), Leistungsbilanz (Mio. USD) und Nettokapitalzuflüsse (Mio. USD).

Quelle: Das Statistikinstitut der Türkei (TURKSTAT) und Die Zentralbank der Republik Türkei (CBRT)

Anmerkung: Das Leistungsbilanzdefizit wird positiv und der Leistungsbilanzüberschuss negativ dargestellt.

Ausländische Kapitalzuflüsse führten vor allem aufgrund der gestiegenen Nachfrage zu einem Anstieg der Finanzanlagen- und Immobilienpreise. Der Anstieg der Vermögenspreise führt zu einem Anstieg des gesamten Nettovermögens in der Volkswirtschaft und damit zu einer Erhöhung der Kreditnachfrage. Darüber hinaus unterstützte der Anstieg der inländischen Liquidität durch ausländische Kapitalzuflüsse den ersten Mechanismus, indem er zu sinkenden Zinssätzen führte. In diesem Zeitraum unterstützten auch die vom Bankensystem direkt aus dem Ausland aufgenommenen Kredite denselben Mechanismus, indem sie die Gesamtkredit erhöhten. Darüber hinaus führten ausländische Kapitalzuflüsse zu einer Aufwertung der türkischen Lira. Dies hat zu einem Anstieg der Importe im Allgemeinen, einem Anstieg des Einsatzes importierter Produktionsmittel in der Produktion und zum Verlust der internationalen Wettbewerbsfähigkeit einiger traditioneller Exportsektoren wie Textilien geführt (Orhangazi, 2019a, S. 121). Die daraus resultierende Entwicklung ist die Ausweitung des Leistungsbilanzdefizits und der damit einhergehende Anstieg der Auslandsverschuldung. Es ist zu beobachten, dass in der Türkei auch die Leistungsbilanz einer Entwicklung parallel zu den Kapitalzuflüssen und der Wachstumsleistung folgt. Das Leistungsbilanzdefizit zwischen 2004 und 2013 erreichte (trotz des deutlichen Rückgangs im Jahr 2008) durchschnittlich 37,5 Milliarden US-Dollar, ein starker Anstieg im Vergleich zur Vorperiode. Im gleichen Zeitraum (zwischen 2004 und 2013) betrug die durchschnittliche jährliche Wachstumsrate (trotz des negativen Wachstums aufgrund der globalen Krise im Jahr 2009) 6 Prozent (Abbildung 2). Diesen Erläuterungen zufolge ist

zu beobachten, dass die Beziehung zwischen Leistungsbilanzdefizit und Wachstum in der Zeit nach 2001, die die zweite Phase der Finanzialisierung darstellt, ausgeprägter und stärker geworden ist. Nach der Berechnung von Taymaz und Voyvoda (2023, S. 38) stieg das Leistungsbilanzdefizit nach 2009 nahezu auf das gleiche Niveau wie die Wachstumsrate, und als die Wirtschaft um 1 Punkt wuchs, stieg auch das Leistungsbilanzdefizit um 1 Punkt.

Während die Kapitalzuflüsse bis 2013 zunahmen, stiegen auch das Leistungsbilanzdefizit und die Auslandsschulden deutlich an. Die ausländischen Schulden der Türkei, die im Jahr 2002 rund 132 Milliarden US-Dollar betragen, erreichten im Jahr 2013 405 Milliarden US-Dollar. Der positive Zusammenhang zwischen dem Wachstum der Auslandsverschuldung und der inländischen Kreditausweitung ist in Tabelle 1 deutlich zu erkennen. Der Anteil der vom Bankensektor an Unternehmen (nichtfinanzielle Unternehmen) und Haushalte vergebenen Kredite am BIP stieg zwischen 2002 und 2013 von 2 % auf etwa 20 % bzw. von 20 % auf 52 %. Der Rückgang des Anteils öffentlicher Kredite am BIP im gleichen Zeitraum deutet darauf hin, dass die Finanzialisierung im Privatsektor im Gegensatz zu den 1990er Jahren weit verbreitet ist. In den 2000er Jahren waren Haushaltsdefizite und Staatsschulden keine großen Probleme mehr, stattdessen wurden die Schulden des privaten Sektors zu einem wichtigen Problem. Auch der Anstieg der öffentlichen Auslandsverschuldung war im Vergleich zum privaten Sektor recht gering. Wie bereits erwähnt, ist eines der auffälligsten Merkmale dieser Zeit der beispiellose Anstieg der Kreditaufnahme des privaten Sektors im Ausland (Karacimen, 2014). Denn es gab eine Verschiebung im Rahmen der Finanzialisierung, und auch nichtfinanzielle Unternehmungen konnten nun direkt Kredite im Ausland und in ausländischer Währung aufnehmen. Zu dieser Veränderung der Struktur der Auslandsverschuldung sind folgende Punkte zu beachten: Erstens hat die hohe Auslandsverschuldung von Finanzinstituten und Nichtfinanzunternehmen den Privatsektor insgesamt anfällig für Wechselkursschwankungen und Änderungen der Auslandszinssätze gemacht. Unternehmen, die keine Umsätze in Fremdwährung erzielten, reagierten besonders empfindlich auf Währungsrisiken. Zweitens ist die Tatsache, dass der kurzfristige Teil der Auslandsverschuldung recht hoch ist, ein Faktor, der diese Risiken erhöht.

	Kredit/BIP (%)				Auslandsverschuldung (Mrd. US-Dollar)			
	Private Haushalte	Nichtfinanzielle Unternehmen	Staat	Gesamt	Gesamt	Staat	Private Unternehmen (Gesamt)	Private Unternehmen (Nichtfinanzielle Unternehmen)
2000	4,00	22,20		26,20	118,6	50,1	54,4	31,4
2001	2,00	26,40	81,60	110,00	113,6	47,1	42,1	30,3
2002	1,80	20,70	77,20	99,70	131,9	64,5	45,4	32,8
2003	2,80	17,60	70,20	90,60	148,5	70,8	53,3	36,4
2004	4,70	17,70	61,60	84,00	166,0	75,8	68,8	44,4
2005	7,10	22,30	54,00	83,40	175,8	70,5	89,8	50,0
2006	9,00	27,20	47,60	83,80	214,9	71,8	127,5	68,2
2007	11,20	29,50	40,60	81,30	259,1	73,8	169,6	100,4
2008	12,30	35,30	40,50	88,10	285,0	78,6	192,4	116,1
2009	13,90	35,00	46,70	95,60	276,4	83,7	179,5	111,3
2010	16,00	39,80	42,70	98,50	308,2	89,4	207,2	115,8
2011	17,00	44,10	36,60	97,70	320,6	96,3	215,0	116,8
2012	18,10	44,50	35,60	98,20	357,3	107,0	243,2	121,7
2013	19,50	52,00	31,30	102,80	405,2	118,9	281,0	122,2
2014	18,60	56,00	30,50	105,10	416,9	121,3	293,1	120,2
2015	17,80	61,70	28,00	107,50	402,8	116,7	284,7	119,9
2016	17,50	67,10	28,20	112,80	405,8	123,7	281,0	126,6
2017	16,90	67,10	28,50	112,50	450,8	137,3	311,8	144,8
2018	14,60	68,10	28,90	111,60	426,5	143,2	277,4	138,3
2019	14,70	65,20	31,70	111,60	415,4	161,2	245,8	136,6
2020	17,50	71,90	39,30	128,70	432,5	178,4	232,7	125,8
2021	14,70	74,90	39,60	129,20	442,5	180,3	236,1	139,6
2022	12,50	67,00	37,70	117,20	442,9	173,8	237,0	147,4

Tabelle 1: Kredite (% des BIP) und Auslandsverschuldung

Quelle: CBRT und BIS

2013 war ein Jahr, in dem es auf den globalen Finanzmärkten zu einem bedeutenden Wendepunkt kam. Dieses Jahr begannen Vertreter der Fed erstmals über die Möglichkeit zu sprechen, dass die US-Notenbank ihre Wertpapierkäufe reduzieren könnte. Ein Meilenstein ist der 22. Mai 2013, als Vorsitzender Bernanke in seiner Aussage vor dem Kongress die Möglichkeit einer „Tapering“ (eine allmähliche Reduzierung der seit langem laufenden Wertpapierkäufe) ansprach. Dieses „Tapering-Gerede“ hatte erhebliche negative Auswirkungen auf die Finanzmärkte in den Schwellenländern (Eichengreen/Gupta, 2015). Auf internationaler Ebene führten Tapering-Ankündigungen zu Kapitalabflüssen und Währungsabwertungen, insbesondere in Schwellenländern. Allerdings deuten Untersuchungen darauf hin, dass verschiedene Länder je nach ihren makroökonomischen Bedingungen unterschiedlich betroffen sind. Dies war besonders wichtig für Länder wie Brasilien, Indien, Indonesien, Südafrika und die Türkei, die übermäßig von kurzfristigen Kapitalzuflüssen abhängig und aufgrund hoher Leistungsbilanzdefizite anfälliger für Wechselkursrisiken sind. Tatsächlich stieg der Wechselkurs und der Aktienmarkt fiel unmittelbar nach der Ankündigung in der Türkei. Seither befindet sich das türkische Akkumulationsregime in der Krise (Akçay, 2018a; Akçay, 2018b; Akçay/Güngen, 2019; Akçay/Güngen, 2022; Yılmaz, 2022). Rückgang des Kapitalangebots auf den internationalen Finanzmärkten einerseits und die politischer Instabilität in der Türkei und Wahlprozessen nacheinander andererseits verringerten die Kapitalzuflüsse. Die jährlichen durchschnittlichen Kapitalzuflüsse gingen von 46 Milliarden US-Dollar (2004–2013) auf 17 Milliarden US-Dollar. Parallel dazu sanken

auch die jährlichen durchschnittlichen Wachstumsraten von 6 Prozent auf 4,9 Prozent (2014–2022) zurück (Abbildung 2).

Der 2013 begonnene Prozess entwickelte sich infolge der erheblichen Abwertung von TL im Jahr 2018 zu einer Währungskrise. Erstmals seit Langem war 2018 ein Kapitalabfluss (11,6 Milliarden US-Dollar) zu beobachten. Die BIP-Wachstumsrate betrug im Jahr 2019 gerade einmal 0,8 Prozent, bevor die Covid-19-Pandemie im Jahr 2020 hart zuschlug. 2018 war auch eine Zeit, in der seit 2006 der Leitzins der Fed seinen Höhepunkt erreichte. Die Fed erhöhte die Zinsen zwischen 2013 und 2018 von 0,125 Prozent auf 2,375 Prozent (BIS, 2022). Die türkische Wirtschaft, die auf ausländische Kapitalzuflüsse angewiesen ist, geriet 2018 aufgrund des Rückgangs der globalen Liquidität in eine Rezession. Das wichtigste wirtschaftliche Problem der Folgezeit war das Zins-Währungs-Dilemma. Wenn die Zentralbank dementsprechend den Zinssatz senkte, würde der Wechselkurs steigen, und wenn sie den Wechselkurs senken wollte, würde der Zinssatz auf ein unerwünschtes Niveau steigen. Zunächst wurde eine Hochzinspolitik bevorzugt, doch dann wurden die Zinsen rasch gesenkt, um die Nachfrage zu steigern. Dies führte zu einem weiteren Problem, dem Währungs-Inflations-Dilemma.

2. Abwertung der türkischen Lira und inflationäre Wachstumspolitik

In der Zeit, in der die ausländischen Kapitalzuflüsse zunehmen (2002–2013), ist ein niedriger Wechselkurs und eine niedrige Inflation zu beobachten, während bei einem Rückgang der Kapitalzuflüsse (2013–2022) ein hoher Wechselkurs und eine hohe Inflation zu beobachten sind. Dieser Prozess in der Türkei ist ein charakteristisches Merkmal der Finanzialisierung in der (Semi-)Peripherie. Eine starke Aufwertung der Währung und Hochzinspolitik sind Merkmale einer abhängigen Finanzialisierung und sind inhärent instabil. Das wirkt sich negativ auf die Nettoexporte aus. Die Leistungsbilanz wird schlechter. Derweil kommt es oft zu einer Abwertung der Währung, um die Leistungsbilanz zu verbessern (Reither, 2016; Orhangazi/Yeldan, 2023). Im Jahr 2018 wurde, wie weiter unten erläutert, eine Abwertung in der türkischen Wirtschaft notwendig.

Verringerte Liquidität auf den internationalen Finanzmärkten, Probleme in der Außenpolitik und politische Instabilität mit häufigen Parlaments- und Kommunalwahlen im Inland führten 2018 zu wirtschaftlicher Instabilität. In diesem Zusammenhang hatte der Übergang zum Präsidentsystem in der Türkei erhebliche Auswirkungen. In Bezug auf die Demokratisierung wurden die Entwicklungen der 2000er Jahre umgekehrt. Pluralistische und partizipative Entscheidungsprozesse wurden durch ein Verfahren ersetzt, in dem der Staatspräsident allein entscheidet. In diesem neuen politischen Regime hat Präsident Erdogan die Macht, nicht nur die Minister und die Bürokratie zu kontrollieren, sondern auch alle unabhängigen zivilen und öffentlichen Institutionen (Güsten, 2018; Seufert, 2019). Die direkten Eingriffe Erdogans in Wirtschaft und Institutionen mit kurzfristigen, populistischen Entscheidungen führten zu weiterer wirtschaftlicher Instabilität. Sowohl Minister als auch Bürokraten der Finanzinstitute wurden häufig ausgetauscht. Zwischen Juli 2019 und März 2021 wurde der Vorsitzende der CBRT viermal gewechselt. Damit wurde erstmals in der Geschichte der Republik der vierte Vorsitzende der CBRT innerhalb von nur 20 Monaten ernannt. Ebenso mussten in den vergangenen Jahren drei Finanzminister gehen (Aydın, 2022a, S. 37).

In der neuen Periode nahm die Unsicherheit auf den Märkten zu, die ausländischen Kapitalzuflüsse gingen zurück und die Nachfrage nach Devisen nahm zu. Erst der Wechselkurs und dann die Inflationsrate erreichten das Rekordniveau der letzten zwanzig Jahre. Im Jahr 2022 stieg die Inflationsrate (Verbraucherpreisindex-VPI) im Vergleich zum Vorjahr um 72 % und die Türkei gehörte zu den Ländern mit der höchsten Inflation der Welt (Abbildung 3). Die türkische Wirtschaft war in eine Währung-Inflation-Spirale geraten und es begannen wirtschaftlich turbulente Zeiten. Die Ursache der Instabilität in der türkischen Wirtschaft war wie immer der Bedarf an ausländischem Kapital und die daraus resultierende Instabilität auf dem Devisenmarkt. Aufgrund der Struktur der Importe war der wichtigste Faktor, der die Preise beeinflusste, der Wechselkurs. Die Zentralbank zog es vor, den Zinssatz zu senken, der das wichtigste Instrument zur Kontrolle des Wechselkurses darstellt, anstatt ihn zu erhöhen. Während eine inflationäre Wachstumspolitik umgesetzt wurde, nahmen die Unsicherheiten am Markt zu. Die Abwertung der türkischen Lira und die Inflation waren Prozesse, die die Einkommensverteilung zugunsten der Unternehmen auf Kosten der Arbeitenden veränderten. Während das dank des hohen Wechselkurses und der hohen Inflation erzielte Wachstum einerseits wirksam gegen die Rezession wirkte, führte es andererseits auch zu einem erheblichen Einkommenstransfer von den Arbeitenden zu den Unternehmen.

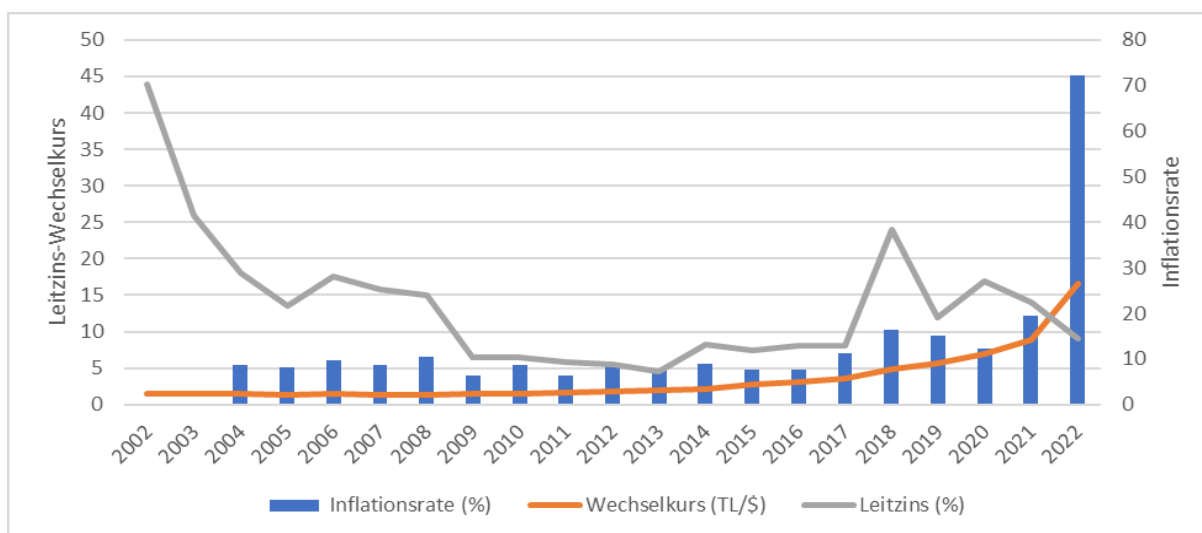

Abbildung 3: Leitzins (%), Wechselkurs (TL/\$) und Inflationsrate (%)

Quelle: CBRT und BIS

Anmerkung: Leitzins: Periodenendwert, Inflationsrate: % Veränderung gegenüber dem Ende des Vorjahres und Wechselkurs (TL/\$) : Jahresdurchschnittswert.

Mit der Veränderung der weltwirtschaftlichen Konjunktur traten strukturelle Probleme und Fragilitäten auf, die durch das von ausländischen Kapitalzuflüssen und dem Schuldenanstieg in der türkischen Wirtschaft abhängige Wachstumsmodell entstanden waren. In Zeiten hoher ausländischer Kapitalzuflüsse waren sowohl die Wechselkurse als

auch die Zinsen niedrig, während in Zeiten, in denen die ausländischen Kapitalzuflüsse unter dem Devisenbedarf der Wirtschaft lagen, Stabilität der Wechselkurse nur mit höheren Zinssätzen erreicht werden konnte. In gewisser Weise nahm dieses Ergebnis Gestalt an, wie es das Trilemma (das unmögliche Dreieck) vorhergesagt hatte. Hohe Zinssätze wurden jedoch von der Regierung aufgrund ihrer bremsenden Wirkung auf das Wirtschaftswachstum nicht befürwortet, die Zinssätze wurden nach Möglichkeit wieder gesenkt und die Kreditausweitung wurde durch verschiedene Methoden unterstützt. Die Währungskrise im Jahr 2018 wurde mit einer solchen Methode überwunden, nämlich durch die Anhebung der Zinssätze auf ein hohes Niveau. Wie in Abbildung 3 zu sehen ist, hat die CBRT den Zinssatz in diesem Jahr von 8 % auf 24 % erhöht. Obwohl sich nach dem Rückgang Ende 2018 und Anfang 2019 in der zweiten Jahreshälfte 2019 eine Erholung der Wirtschaftstätigkeit abzeichnete, störte der Covid-19-Ausbruch im Jahr 2020 erneut die makroökonomische Gleichgewichte. Die türkische Wirtschaft im Herbst 2020 geriet an den Rand einer Zahlungsbilanzkrise mit einem erneuten Wechselkurs-Schock, der nur durch eine hohe Zinserhöhung (Abbildung 3) vermieden werden konnte.

Ende 2021 wurde angestrebt, mit dem Übergang zum Modell „niedriger Zins – hoher Wechselkurs“ das Wirtschaftswachstum auf Makroebene fortzusetzen.⁸ Die Zielsetzung dieses Modells, das in offiziellen Diskursen einen „Bruch von der neoklassischen Ökonomie“ darstellen soll, lässt sich mit drei Argumenten zusammenfassen: Erstens ist es notwendig, die Zinssätze zu senken, um die Inflation zu bekämpfen. Zweitens werden zinsgünstige Investitionen anregen und dadurch Produktion, Wachstum und Beschäftigung steigern. Drittens wird die Abwertung der türkischen Lira den Exportprodukten einen Wettbewerbsvorteil verschaffen, die Exporte werden zunehmen und das chronische Leistungsbilanzdefizit wird auf diese Weise geschlossen. Die Niedrigzinspolitik eröffnete die Möglichkeit, Kredite zu negativen Realzinsen aufzunehmen. Allerdings führte diese Kreditaufnahme aufgrund der erhöhten wirtschaftlichen Unsicherheit eher zu Spekulationen auf den Finanz- und Immobilienmärkten als zu Investitionen. Ebenso war ein Anstieg des kreditfinanzierten Konsums zu beobachten. Durch die Niedrigzinspolitik stiegen der Wechselkurs und die Inflation in kürzester Zeit stark an, das Wirtschaftswachstum hielt jedoch an (Abbildung 3). Die Last dieser Politik lag allein bei den Arbeitnehmern durch die Inflation. Während mit der Verbilligung der Arbeitskräfte eine Steigerung des internationalen Wettbewerbs angestrebt wurde, stiegen andererseits die Gewinne inländischer Unternehmen. Letztendlich kam es trotz des anhaltenden Wirtschaftswachstums zu einem starken Verteilungsschock, und der Anteil der Arbeit am Volkseinkommen ging stark zurück (Orhangazi/Yeldan, 2023; Akçay, 2023).

3. Die Strukturelle Veränderung der BIP-Komponenten

Im Vergleich zu den 1990er Jahren fällt in der türkischen Wirtschaft auf, dass der Anteil des öffentlichen Sektors an der Wirtschaft in der Zeit nach 2000 zurückgegangen ist. In dieser zweiten Phase der Finanzialisierung kam es zu einem Übergang von der

⁸ Obwohl die „Niedrige Zinsen und hohe Wechselkurse“-Politik zunächst mit dem „chinesischen Modell“ verglichen wurde, wurde sie später als „Türkei-Modell“ mit einer eher „inländischen und nationalen“ Präferenz bezeichnet (Orhangazi/Yeldan, 2023, S. 172). Obwohl solche Bezeichnungen von politischen Entscheidungsträgern verwendet werden, ist es sehr schwierig, einen konsequent umgesetzten politischen Rahmen zu finden. Vielmehr wurde das „Türkei-Modell“ mit den geldpolitischen Texten des CBRT und den Reden des CBRT-Präsidenten der Öffentlichkeit bekannt gegeben (Akçay, 2023, S. 219).

staatszentrierten Finanzialisierung zur Massenfinanzialisierung, und so sank der Kreditbedarf des öffentlichen Sektors, während die Verschuldung des privaten Sektors rasch anstieg. Eine weitere wichtige Entwicklung in diesem Zeitraum besteht darin, dass das Leistungsbilanzdefizit im Vergleich zu den 1990er Jahren erhebliche Ausmaße annahm und somit zu einem chronischen Problem wurde. Es ist zu beobachten, dass der (positive) Zusammenhang zwischen der Wachstumsrate der türkischen Wirtschaft und den ausländischen Ersparnissen (Leistungsbilanzdefizit) deutlicher geworden ist. In diesem Sinne ist TSEP ein grundlegender Wendepunkt, der die 2000er Jahre geprägt hat. (Cömert/Yeldan, 2019, Akçay/Güngen, 2022).

In den 1990er Jahren wurde die hohe Staatsverschuldung zu einem der drängendsten Wirtschaftsprobleme und so dominierte die Notwendigkeit einer Umschuldung das Finanzsystem. Im Gegensatz dazu war die zweite Phase der Finanzialisierung, die nach der Krise von 2001 begann, durch einen Anstieg der Verschuldung des privaten Sektors (Haushalte und Unternehmen) gekennzeichnet, was in der Türkei ein neues Phänomen darstellt. Mit anderen Worten: Die Krise von 2001 erklärte das Ende der frühen Phase der abhängigen Finanzialisierung, die sich nach 1989 entwickelte und auf der Notwendigkeit der Finanzierung der Staatsschulden beruhte. Eine wichtige Entwicklung in dieser Zeit ist die Schaffung von Haushaltsdisziplin und Finanzstabilität im Rahmen des IWF-Programms und des TSEP. Ziel der in dieser Zeit durchgeführten Strukturreformen war es, die öffentlichen Ausgaben zu senken und die Steuern zu erhöhen. Eine weitere wichtige Entwicklung in diesem Zusammenhang ist die Privatisierung. Privatisierungen wurden als kurzfristiges Instrument zur Sicherstellung der öffentlichen Haushaltsdisziplin eingesetzt. Darüber hinaus eröffnete die Privatisierung öffentlicher Unternehmen mehr Raum für den privaten Sektor im Gesundheitswesen, im Bildungswesen und bei ähnlichen öffentlichen Dienstleistungen. Dadurch verringerte sich der Bedarf an öffentlichen Krediten, die Verschuldung des privaten Sektors stieg jedoch rapide an (Orhangazi, 2020; Akçay, 2023).

Laut Tabelle 1 nehmen die Kredite des privaten Sektors rapide zu, während der Anteil des öffentlichen Sektors abnimmt. Aus der Tabelle ist auch ersichtlich, dass diese Kredite durch ausländische Kredite finanziert werden. Dies spiegelt sich auch in der Entwicklung der BIP-Komponenten wider. Abbildung 4 zeigt die Veränderung des BIP-Index laut Verwendungsrechnung in verkettete Volumen zum Referenzjahr 2009 und die Komponenten des BIP⁹ über die letzten zwei Jahrzehnte. Ein genauerer Blick auf die BIP-Komponenten zeigt, dass der größte Anstieg bei den Bruttoanlageinvestitionen (I) und der geringste Anstieg bei den staatlichen Konsumausgaben (G) zu verzeichnen ist. Der Indexwert für die Investitionsausgaben des privaten Sektors (I) hat sich zwischen 2002 (56,4) und 2022 (232,7) nahezu vervierfacht und ist im Durchschnitt um 8,4 Prozentpunkte pro Jahr gestiegen. Eine weitere Ausgabenkomponente, die im BIP deutlich zugenommen hat, sind die Konsumausgaben. Es ist zu beobachten, dass die Steigerungsrate der Konsum- und Investitionsausgaben des privaten Sektors über der Steigerungsrate des BIP liegt. Andererseits blieb der Beitrag der öffentlichen Ausgaben zum BIP-Wachstum begrenzt. Der Indexwert der Staatsausgaben stieg nur um das 2,6-fache. Dies lässt sich durch die von TSEP geprägte Politik der AKP erklären. Während

⁹ Bei der Berechnung des BIP (Y) nach der Verwendungsrechnung werden die Konsumnachfrage (C), Investitionsnachfrage (I), die Staatsnachfrage (G), die Waren- und Dienstleistungsexporten (Ex) und Waren- und Dienstleistungsimporten (Im) addiert ($Y = C + I + G + Ex - Im$).

die Liberalisierung in der gesamten Wirtschaft, insbesondere auf den Finanzmärkten, erreicht wurde, wurde der Anteil des öffentlichen Sektors an der Wirtschaft durch die Privatisierungen erheblich reduziert (Akyüz/Boratav, 2003; Karacimen, 2014; Yeldan/Ünüvar, 2016; Akçay, 2018a).

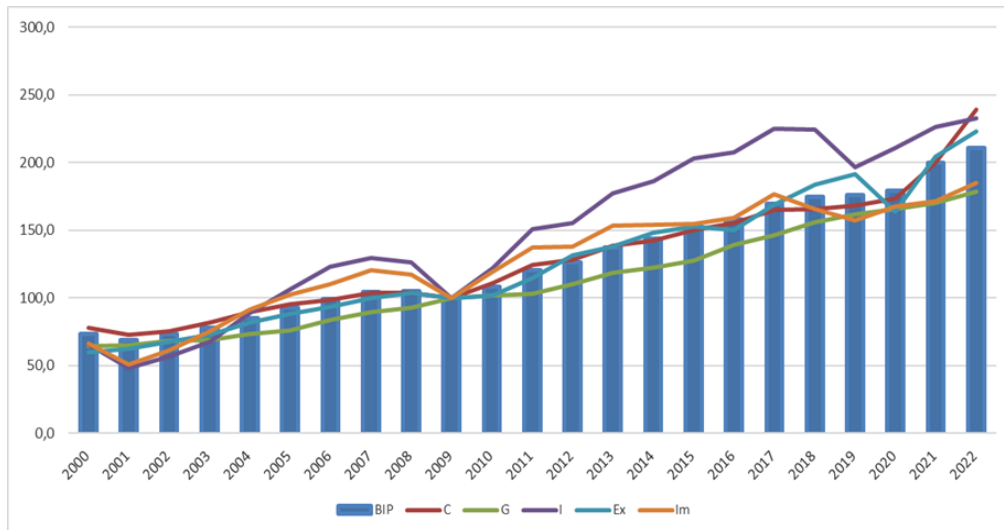

Abbildung 4: BIP und seine Komponenten - verkettete Volumen (Mrd. TL) - GDP in chain linked volume, index change by expenditure approach (2009=100).

Quelle: CBRT und Eurostat.¹⁰

Anmerkung: Die Kategorie "Endverbrauchsausgaben von gemeinnützigen Organisationen im Dienste der Haushalt" wurde nicht berücksichtigt, da sie einen sehr geringen Anteil hat. Daher kann die Summe der Komponentenwerte vom BIP-Wert abweichen.

Bemerkenswert ist die Entwicklung des Außenhandels in den letzten zwanzig Jahren. Infolge der Kapitalzuflüsse sanken die Nettoexporte in den ersten Jahren, als die türkische Lira überbewertet war, wohingegen die Abwertung der türkischen Lira die Importe verringerte und die Exporte steigerte. Da die Produktion in der Türkei zudem weitgehend Importe von Rohstoffen und Investitionsgütern erfordert, wurde eine Politik überbewertete türkische Lira bevorzugt. Aus diesen Gründen war (unter flexiblen Wechselkursen) die Aufwertung der türkischen Währung das "heimliche" Ziel der CBRT. Dank des Anstiegs der Importe aufgrund des niedrigen Wechselkurses wurden die für das Wachstum benötigten Rohstoffe und Vorleistungsgüter günstig geliefert und die CBRT erreichte ihr niedriges Inflationsziel.¹¹ Die Fortsetzung dieser Politik war von

¹⁰ Da Eurostat das Jahr 2010 als Basisjahr wählte, weichen die Daten geringfügig von TURKSTAT ab

¹¹ Damit ausländisches Kapital einen Nettogewinn erwirtschaften kann, sind dementsprechend im Vergleich zum Ausland höhere Zinsen und niedrige Wechselkurse (Aufwertung der türkischen Lira) erforderlich. Während ausländisches Finanzkapital auf TL-Basis verzinst wird, wirkt sich die Abwertung von TL am Laufzeitende negativ auf das Nettoeinkommen aus. Daher sollte die Abschreibung (Abwertung)

ausländischen Kapitalzuflüssen abhängig. Dazu musste einerseits das hohe Zinsniveau und andererseits der erwartete Wechselkurs niedrig gehalten werden. Der hohe Zinssatz und eine überbewertete türkische Lira wurden zu zwei strukturellen Merkmalen in der Türkei. Dieses Wachstumsmodell führte zu internen Widersprüchen. Die überbewertete Währung zeigte einige unbeabsichtigte Folgen. Erstens schuf es Anreize für nichtfinanzielle Unternehmen, Zwischenprodukte und Rohstoffe zu importieren, anstatt sie selbst zu produzieren, was auf lange Sicht die Produktionskapazität der nationalen Industrien unterminierte. Zweitens unterstützten billigere Importe zwar die Inflationspolitik der Zentralbank, vergrößerten jedoch die Kluft zwischen Importen und Exporten von Waren und Dienstleistungen, wodurch das Zahlungsbilanzdefizit zunahm (Akçay, 2018b, S. 626). Das anhaltend hohe Leistungsbilanzdefizit war einer der Schwachpunkte und trieb den Wechselkurs nach oben.

Betrachtet man die Entwicklung des Außenhandels, so zeigt sich, dass das Jahr 2018 ein Wendepunkt war. Zwischen 2002 und 2017 stieg der Index für Importmengen schneller als der Exportmengen-Index, aber dieser Trend kehrte sich 2018 um, als der Wechselkurs zu steigen begann.¹² Die Indexwerte, die im Jahr 2009 bei 100 lagen, liegen im Jahr 2017 bei 176,2 für Importe und 168,5 für Exporte. Im Jahr 2002 lag der Exportmengenindex bei etwa 223 und der Importindex bei 185 (Abbildung. 4). Es zeigt sich, dass sich die Abwertung des TL auf die Waren- und Dienstleistungsbilanz zugunsten der Exporte auswirkt.

Erwähnenswert ist an dieser Stelle die Diskussion um die Auswirkungen der TL-Abwertung (US-Dollar-Aufwertung) auf den Außenbeitrag bzw. Leistungsbilanzsaldo. Gemäß den Daten in Abbildung 2 stieg das Leistungsbilanzdefizit von 20 Milliarden US-Dollar im Jahr 2018 auf 48,7 Milliarden US-Dollar im Jahr 2022. Diese Situation führt zu Bemerkungen, dass die Wechselkurspolitik keine positiven Auswirkungen auf den Außenbeitrag hatte. Zu beachten ist hier der doppelte Effekt des Wechselkurses: der Mengeneffekt und der Werteffekt. Welcher der beiden Effekte letztlich überwiegt, hängt von der Preiselastizität der Import- und Exportnachfrage ab. Wird die Struktur des Außenbeitrags in der Türkei betrachtet, so zeigt sich, dass die Preiselastizität für Importgüter gering und für Exportgüter hoch ist. Dementsprechend wirkte sich die Abwertung von TL mengenmäßig positiv und wertmäßig negativ auf die Außenhandelsbilanz (Leistungsbilanz) aus. Mit anderen Worten, aufgrund des Anstiegs des Dollars stieg der Geldwert der Importe trotz der Tatsache, dass das Land weniger importierte, und obwohl es größere Mengen exportierte, stiegen seine Exporteinnahmen nicht ausreichend und das Leistungsbilanzdefizit vergrößerte sich (Jarchow/Rühmann, 1994, S. 48 ff; Aslan/Ersungur, 2018; Aydın, 2022a). Dies bedeutet, dass die eingeführte Politik der niedrigen Zinsen zwar den Bedarf an Devisen erhöhte, jedoch positiv zum Wachstum und damit zur Beschäftigung beitrug. So steigerten die niedrigen Zinsen nicht nur die Inlandsnachfrage, sondern trugen auch zum Wachstum bei, indem sie das Exportvolumen steigerten. Es zeigt sich, dass das wichtigste und vielleicht einzig positive Ergebnis dieser Geldpolitik der niedrigen Zinsen für die Regierung die Steigerung des Beschäftigungsniveaus ist. Die Zahl der Beschäftigten ist im Jahr 2022 im Vergleich zu

von TL unter der Zinsrendite liegen. Zu diesem Zweck kontrollierte die CBRT trotz des freien Wechselkursregimes de facto den Wechselkurs (Aydın, 2022b, S. 61).

¹² 2002-2017 lag der jährliche durchschnittliche Dollarkurs bei etwa 1,86 TL/\$. Der Dollarkurs stieg zwischen 2018 und 2022 um fast das Vierfache und erreichte 16,56 TL/\$ (Abbildung 3).

2018 um rund 2 Millionen gestiegen (Akçay, 2023, S. 222; Orhangazi/Yeldan, 2023, S. 187).

Abbildung 4 zeigt auch, dass die Investitionen des Privatsektors in den letzten 20 Jahren deutlich zugenommen haben. Im Vergleich zu 2001 ist der Indexwert für die Investitionsausgaben des privaten Sektors (I) im Jahr 2018 um 368 Prozent gestiegen, wobei sich die Steigerungsrate seitdem etwas verlangsamt hat. In diesem Zusammenhang ist bemerkenswert, dass Investitionen des Privatsektors hauptsächlich in den Sektoren Wohnen, Energie und Verkehr getätigt werden. Das prägendste Merkmal der AKP-Zeit im Hinblick auf die Wachstumsdynamik der türkischen Wirtschaft ist ihre Struktur, die sich auf den Bau- und Immobiliensektor konzentriert. Angesichts des Überflusses an globaler Liquidität spielten niedrige Zinsen eine Schlüsselrolle bei der Ausweitung des Angebots im Bau- und Immobiliensektor durch günstige Kredite (Yeşilbağ, 2016; Taymaz/Voyvoda, 2023). Obwohl der Anteil des verarbeitenden Gewerbes an den Anlageinvestitionen des privaten Sektors im Zeitraum 2002–2007 auf 30,3 % stieg, war nach diesem Zeitraum ein rascher Rückgang zu verzeichnen. Für den Zeitraum 2015–2019 betrug der Anteil des verarbeitenden Gewerbes an den Gesamtinvestitionen des privaten Sektors 21,8 %. Während sich die türkische Wirtschaft zu einer Wirtschaft mit einer zunehmenden Importabhängigkeit und einem ständigen Bedarf an externen Ressourcen entwickelte, löste sie gleichzeitig eine Expansion in Sektoren wie Bau und Immobilien aus, die auf lange Sicht kein Wachstum und keine Produktivität in der Wirtschaft schaffen (Orhangazi/Yeldan, 2023; Taymaz/Voyvoda, 2023).

In den letzten 20 Jahren wurden „Wohnbauprogramme“ unter der Kontrolle und dem Beitrag der Zentralregierung durchgeführt. So wurde der Bausektor von der Regierung unterstützt, sowohl durch gesetzliche Vorschriften als auch durch die Wirtschaftspolitik. Die Regierung startete in den frühen Jahren einen massiven Bauboom, der den Bau neuer öffentlicher Gebäude, neuer öffentlicher Universitäten, Autobahnen, U-Bahnen und Flughäfen umfasste. Die Öffentliche Wohnungsbaubehörde (The Public Housing Authority - PHA) wurde 2004 gegründet, um einkommensschwachen Haushalten kostengünstigen Wohnraum zur Verfügung zu stellen. Im Laufe der Zeit wurde das PHA jedoch de facto zu einer öffentlichen Auftraggeberin. Die Regierung kontrollierte die Erteilung von Baugenehmigungen, die Auswahl von Projekten und Entwicklern und die Öffnung öffentlicher Grundstücke für den Bau. Dies ermöglichte es der Regierung, Renten für Unternehmen zu erzielen, die ihren politischen Ansichten nahe standen. Die Bautätigkeit schuf auch viele Arbeitsplätze, erhöhte die Nachfrage nach einer großen Anzahl von Zwischenprodukten in verschiedenen Sektoren und trug so zum Wirtschaftswachstum bei (Orhangazi/Yeldan, 2020; Tanyılmaz/Ayabeyoğlu, 2021).

Um festzustellen, ob das Wachstum nachhaltig ist, muss untersucht werden, wie diese Ausgaben finanziert und wofür sie ausgegeben werden. Für nachhaltiges Wachstum ist es wesentlich, dass die Ausgaben auf Wissenskapital und Bildungsausgaben basieren, die Produktivität und technologische (und institutionelle) Entwicklung gewährleisten. In der Türkei wurden Auslandsschulden eher für Bauinvestitionen verwendet, die die Abhängigkeit von Devisen erhöhen, als für Wissenskapital oder Bildung. Nach den Berechnungen von Yeldan (2018) ist der Anteil der Bildungsausgaben sowohl am Volkseinkommen als auch an den Anlageinvestitionen im Vergleich zu den Bauausgaben sehr gering.

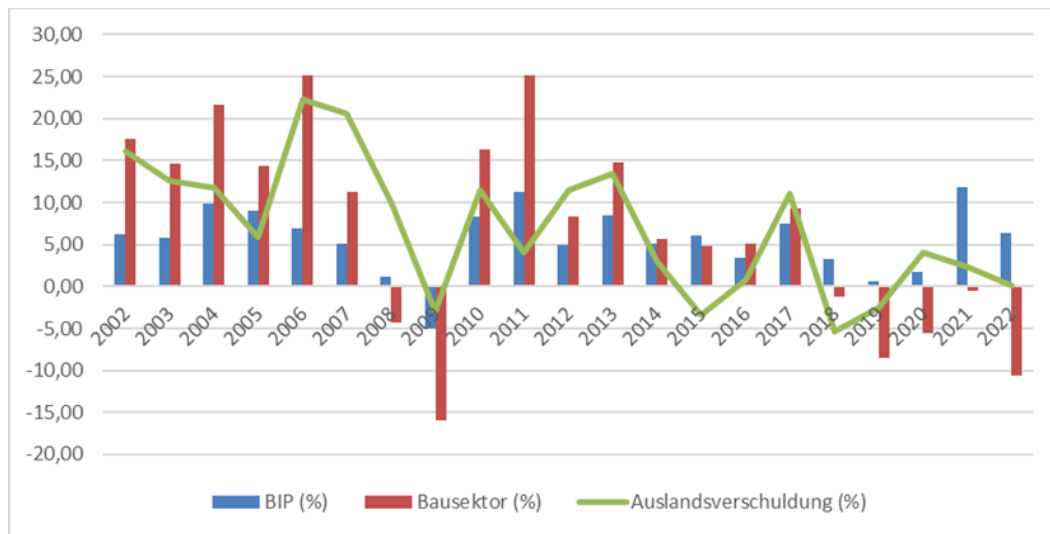

Abbildung 5: Wachstumsrate (Veränderung gegenüber dem Vorjahreszeitraum) von BIP, Bausektor und Auslandsverschuldung (%)

Quelle: TURKSTAT und CBRT

Anmerkungen: GDP und Bausektor in verkettete Volumen (in chain linked volume, index change by expenditure approach, 2009=100).

Wie in Abbildung 5 zu sehen ist, wuchs der Bausektor mengenmäßig bis 2018 generell über dem BIP-Wachstum. Zwischen 2002 und 2017 wuchs das BIP jährlich um etwa 6 %, während der Bausektor um etwa 11 % wuchs. Im gleichen Zeitraum stieg die Auslandsverschuldung um durchschnittlich 9,2 %. Abbildung 5 zeigt, dass in diesem Zeitraum der Anstieg der Auslandsverschuldung hauptsächlich dem Wachstum des Bausektors diente. Die Auslandsverschuldung der Türkei zwischen 2010 und 2017 stieg um etwa 2 Dollar für jeden 1 Dollar Anstieg des BIP. Ein Drittel davon wird in den Bau investiert (Yeldan, 2018).

4. Flexibilisierung des Arbeitsmarktes und Verschlechterung der Einkommensverteilung

Während die AKP-Regierung im Rahmen von TSEP die Reformen für die Finanzmärkte durchführte, erließ sie auch wichtige Vorschriften zur Flexibilisierung des Arbeitsmarktes. Mit den gesetzlichen Regelungen zu flexibler Arbeitszeit, Teilzeitarbeit und Untervergabe auf dem Arbeitsmarkt haben sich die Arbeitsbedingungen entsprechend den Anforderungen und Erwartungen der Unternehmen in der Türkei an eine Steigerung der internationalen Wettbewerbsfähigkeit geändert. Indem die Arbeiterklasse der Marktdisziplin unterworfen wurde, wurden auch ihre Organisationen geschwächt, und die Zahl der gewerkschaftlich organisierten Arbeiter ist in kurzer Zeit erheblich zurückgegangen. Lohnerhöhungen wurden auch im Einklang mit dem Ziel der Währungsstabilität der Zentralbank begrenzt. Die wichtigsten Folgen der geld- und arbeitsmarktpolitischen Reformen waren daher prekäre Arbeitsbedingungen und stagnierende Reallöhne (Akçay, 2018a; Akçay, 2018b; Orhangazi, 2019b).

Es ist zu beobachten, dass es in den 2000er Jahren zu einem erheblichen Strukturwandel auf dem Arbeitsmarkt und in der Beschäftigungsstruktur der türkischen Wirtschaft kam. In den letzten 20 Jahren ist der Anteil des Agrarsektors am Volkseinkommen und an der Beschäftigung rapide zurückgegangen. Dabei ist die Zahl der Erwerbstätigen in der Türkei stetig gewachsen. Demnach waren Anfang der 1990er Jahre 40 Prozent aller Erwerbstätigen Lohnempfänger. Während sich diese Quote Anfang der 2000er Jahre der 50-Prozent-Marke näherte, erreichte sie 2016 mit 68 Prozent den höchsten Stand in der Geschichte der Türkei. Obwohl im Jahr 2017 ein leichter Rückgang zu verzeichnen war, zeigt sich, dass die Mehrheit der Erwerbstätigen einer bezahlten Beschäftigung nachgeht. Während sich die Gesamtbeschäftigung im Baugewerbe verdoppelte, kam es zu einem sehr raschen Zuwachs an Arbeitsplätzen, die im Allgemeinen keine Qualifikation erfordern. Die Beschäftigung stieg hauptsächlich im Dienstleistungssektor bzw. im Bausektor mit geringer Produktivität. Hohe Arbeitslosenquoten und sehr niedrige gewerkschaftlich organisierte Arbeitnehmer waren die Hauptmerkmale der Arbeitsmärkte. Auch wenn in diesem Zeitraum ein gewisser Anstieg der Reallöhne zu beobachten war, blieb dieser hinter dem Produktivitätswachstum und damit dem BIP-Wachstum zurück. Mit anderen Worten, in den 2000er Jahren wurde ein autoritäres Arbeitsregime etabliert, in dem lange Arbeitszeiten zur Norm wurden und die Reallohnsteigerungen begrenzt waren. Kurz gesagt: Während Inflationsziele und staatliche Haushaltsdisziplin die Reallohnsteigerungen begrenzten, schwächten Privatisierungen und die Legalisierung von Subunternehmerbeziehungen im Arbeitsleben die institutionelle und organisatorische Macht der Gewerkschaften (Orhangazi, 2019b; Çelik, 2022; Akçay, 2023). Unter diesen Umständen lässt sich sagen, dass die wichtigste gesellschaftliche Folge der Geldpolitik der niedrigen Zinsen nach 2018 eine deutliche Verschlechterung der Einkommensverteilung ist.

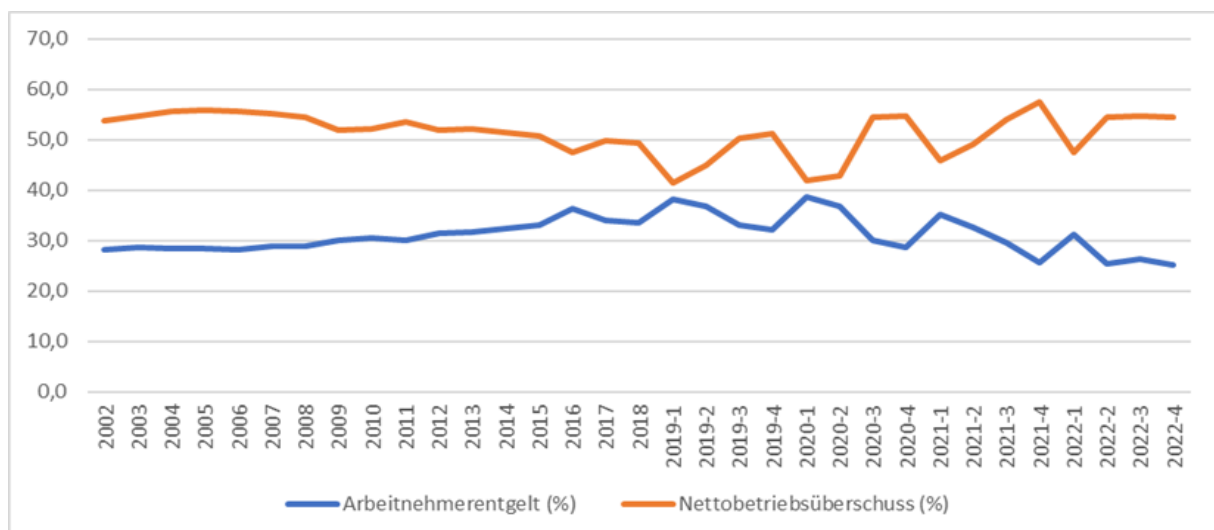

Abbildung 6: Arbeitnehmerentgelt und Nettobetriebsüberschuss als Prozent der Bruttowertschöpfung

Quelle: TURKSTAT

Eines der charakteristischen Merkmale des Arbeitsmarktes in den letzten 20 Jahren ist die geringe Fähigkeit der Wirtschaft zur Schaffung von Arbeitsplätzen. Mit Ausnahme des Jahres 2010 (Zeitraum nach der Rezession 2009) blieb die Wachstumsrate der Beschäftigung in den 2000er Jahren hinter der Wachstumsrate der Wirtschaft zurück, und der Beschäftigungseffekt des Wachstums nahm im Vergleich zu den 1990er Jahren ab. Während beispielsweise zwischen 2003 und 2009 das Wirtschaftswachstum jährlich 4,6 Prozent betrug, lag die Wachstumsrate der Beschäftigung bei -0,9 Prozent.¹³ Da der Anstieg der Beschäftigung hinter dem Anstieg der Erwerbsbevölkerung zurückblieb, blieben die Arbeitslosenquoten in den 2000er Jahren auf einem hohen Niveau. Während die Arbeitslosenquote im engeren Sinne in den 2000er Jahren über 10 Prozent lag, lag die Arbeitslosenquote im weitesten Sinne über 15 Prozent (Orhangazi, 2019; Yeldan, 2022). Durch die Devisenkrise im Jahr 2018 sank die Wachstumsrate rapide und die Arbeitslosenquote stieg auf den höchsten Stand seit 20 Jahren. Die Arbeitslosenquote lag 2019 bei 11,9 Prozent und 2020 bei 13,1 Prozent bzw. 13,1 Prozent. Nach der deutlichen Abwertung der TL im Jahr 2021 sank die Arbeitslosenquote jedoch auf 10,4 Prozent im Jahr 2022 (Orhangazi/Yeldan, 2023, S. 187).

Zwischen 2018-2022 zeigt sich, dass die Regierung das „neue Modell“ („Türkei-Modell“) auf drei grundlegenden wirtschaftspolitischen Entscheidungen aufbaute. Erstens wurde es vorgezogen, die Kosten der Inflation zu tragen, damit die Beschäftigung nicht zurückging. Zweitens wurde das Beschäftigungswachstum der Erhöhung der Löhne vorgezogen. Schließlich scheint der Kompromiss zwischen wettbewerbsfähigem Wechselkurs und Inflation ersterer bevorzugt zu werden. Das Ergebnis dieser Maßnahmen war eine erhebliche Verschlechterung der funktionalen Einkommensverteilung. Abbildung 6 zeigt die Konsequenzen dieser Politik der niedrigen Zinsen für die Arbeiter. Im letzten Quartal 2022 sinkt der Anteil der Arbeitnehmerentgelte am BIP auf den niedrigsten Stand der letzten 20 Jahre (auf 25,2 %). Somit stieg die Differenz zwischen Kapitalanteil und Anteil der Arbeitnehmerentgelte von 3 auf 29 Punkte in den Jahren 2019-1 und 2022-4.¹⁴ In Abbildung 6 sieht die Entwicklung der Anteile von Arbeit und Kapital im Zeitraum 2019-2022 (als die Inflationsrate von 15,2 % auf 72,3 % anstieg) aus wie ein Krokodil mit offenem Maul. Die Figur erinnert uns also an eine Beschreibung namens Crocodile Capitalism (Yeldan, 2022).

In den letzten 20 Jahren, in denen der Anteil der Arbeitnehmerentgelte an der Bruttowertschöpfung gesunken ist, ist der Anteil der Erwerbsbevölkerung von 49,7 Prozent auf 70,2 Prozent gestiegen. Mit anderen Worten, während die Zahl der Erwerbsbevölkerung zunahm, verringerte sich ihr Anteil an der gesamten Wertschöpfung. Wird diese Situation berücksichtigt, ergibt sich bei der Einkommensverteilung ein noch negativeres Bild. Der Hauptgrund für die verschlechterte Einkommensverteilung und den Einkommenstransfer liegt darin, dass die überwiegende Mehrheit der Arbeitnehmer nicht gewerkschaftlich organisiert ist und keine Tarifverträge hat. Nach den im Jahr 2022 veröffentlichten aktuellen Daten beträgt die gewerkschaftliche Organisationsrate in der Türkei 14,3 Prozent. Wird die nicht registrierten Arbeitenden berücksichtigt, so liegt der

¹³ In den Zeiträumen 2010–2014 und 2015–2017 betrug das Beschäftigungswachstum 5,6 Prozent bzw. 2,8 Prozent (Orhangazi, 2019, S. 328 ff), während die Wachstumsraten 7,6 Prozent bzw. 4,7 Prozent betragen (Abbildung 2).

¹⁴ Das Arbeitnehmerentgelt in den BIP-Daten stellt die Zahlungen dar, die an die Arbeit geleistet werden, und der Kapitalanteil stellt den Nettobetriebsüberschuss (Unternehmens- und Vermögenseinkommen) dar.

gewerkschaftliche Organisationsgrad bei rund 12 Prozent. Mit anderen Worten, 88 % der Arbeitnehmer sind keine Gewerkschaftsmitglieder (Çelik, 2022, S. 110f f).¹⁵ Diese Situation ist auch ein wichtiger Grund für den Rückgang der Realeinkommen der Arbeitnehmer. Dementsprechend zeigt sich bei der Berechnung der inflationsbereinigten Werte der Nominallöhne, dass sich die Situation der Arbeitnehmer weiter verschlechtert. Die Berechnung von Yeldan (2022) anhand von TURKSTAT-Daten zeigt, dass der Rückgang der Reallöhne seit September 2021, als die Inflation außer Kontrolle geriet, auf dem Niveau von 13,5 % liegt.

V. Zusammenfassung und Schlussfolgerungen

Die AKP gewann die Wahlen 2002 nach der Wirtschaftskrise 2001. Das vom IWF unterstützte Stabilisierungsprogramm, das 2001 nach der Krise in Kraft trat, wurde von der AKP radikal umgesetzt. Dieses Programm umfasst orthodoxe Standardrezepte, die der IWF den (Semi-)Peripherieländern empfiehlt. Dieses neue Programm war die Fortsetzung und Ergänzung des Programms, mit dem am 24. Januar 1980 die Liberalisierung in der Türkei begann. So schloss die türkische Wirtschaft nach der Liberalisierung des Kapitalverkehrs im Jahr 1989 dank der zu Beginn der 2000er Jahre durchgeführten Reformen ihren Integrationsprozess in die Weltmärkte ab. Das charakteristische Merkmal der Zeit nach 2001, die auch als zweite Phase der Finanzialisierung bezeichnet wird, besteht darin, dass die türkische Wirtschaft in die Hierarchie der globalen Finanzmärkte eingebunden ist und ihre Abhängigkeit vom ausländischen Kapital zugenommen hat.

Die zweite Phase der Finanzialisierung war durch einen Wandel von der staatszentrierten hin zur massenbasierten Finanzialisierung gekennzeichnet. So begannen die typischen Ergebnisse der globalen Finanzialisierung, die in den Ländern der (Semi-)Peripherie zu beobachten waren, auch in der Türkei sichtbar zu werden. Diese Finanzialisierung, die von heterodoxen Ökonomen als "abhängige Finanzialisierung", oder "untergeordnete Finanzialisierung" bezeichnet wird, führte häufig zu instabilem Wachstum und Leistungsbilanzdefiziten. Dementsprechend nahm die Kreditausweitung im privaten Sektor dank der Finanzialisierung rasch zu und trug erheblich zum Wirtschaftswachstum bei. Der importabhängige Produktionsstruktur verknüpfte das Wirtschaftswachstum mit Kapitalzuflüssen und verursachte strukturelle Zahlungsbilanzprobleme. Somit hatte ein Zyklus aus Kapitalzuflüssen, steigender Nachfrage (kurzfristiges Wachstum), Leistungsbilanzdefizit und Fragilität der Wirtschaft begonnen. Diese auf ausländischen Kapitalzuflüssen basierende Wachstumspolitik in der Türkei, die dank des Überflusses an globaler Liquidität aufrechterhalten werden kann, ist mit dem Rückgang der globalen Liquidität seit 2013 zunehmend erodiert. In diesem Zeitraum kam es zu einem erheblichen Rückgang der internationalen Liquidität durch die Ankündigung der Fed, ihre Politik des leichten Geldes zurückzufahren und die Zinsen zu erhöhen, was bei den Ländern der (Semi-)Peripherie bedeutende Kapitalabflüsse bewirkte. Das Jahr 2018, als der Fed-

¹⁵ Andererseits muss der große gewerkschaftliche Unterschied zwischen dem öffentlichen und dem privaten Sektor betont werden. Während fast alle Beschäftigten des öffentlichen Dienstes gewerkschaftlich organisiert sind, ist die Situation im Privatsektor düster. Unter den 14 Millionen registrierten Arbeitnehmern des Privatsektors liegt die Zahl der gewerkschaftlich organisierten bei etwa 950.000 (Çelik, 2022, S. 246).

Zinssatz seinen Höhepunkt erreichte, war ein Wendepunkt für die türkische Wirtschaft. Dieses Jahr, in dem erstmals seit 2001 ein Nettokapitalabfluss zu verzeichnen war, war auch ein Anzeichen dafür, dass die Finanzialisierung ihre Grenzen erreicht hatte.

Die Währungskrise, die 2018 begann, verschlechterte in kurzer Zeit alle makroökonomischen Gleichgewichte und die türkische Wirtschaft trat in eine instabile Phase ein. Angesichts des Dilemmas von Rezession und hoher Inflation entschied sich die Regierung dafür, Wirtschaftswachstum und Beschäftigung auf Kosten einer hohen Inflation aufrechtzuerhalten. Durch die Geldpolitik der niedrigen Zinsen nahmen die Unsicherheiten in der Wirtschaft rapide zu, die in die Währungs-Inflationsspirale gerieten, während das Wachstums- und Beschäftigungsniveau erhalten blieb und die Rezession aufgeschoben wurde. Mit anderen Worten: Es zeigt sich, dass das Wachstum angesichts des steigenden Bedarfs an ausländischem Kapital einerseits und der hohen Inflation andererseits nicht nachhaltig ist. Darüber hinaus ist damit zu rechnen, dass die verschlechterte Einkommensverteilung die wirtschaftlichen und politischen Probleme verschärfen wird. Es wird beobachtet, dass die AKP-Regierung, die nach der Wirtschaftskrise 2001 die Wahlen gewonnen hatte, nach langer Zeit mit einer so schweren Wirtschaftskrise konfrontiert war. Aufgrund des deutlichen Anstiegs der Auslandsverschuldung und der Tatsache, dass deren Finanzierung zu einem wichtigen Problem geworden ist, scheint es, dass der Ausgang dieser Krise von den Entwicklungen auf den globalen Finanzmärkten bestimmt wird.

Literatur

- Acemoglu, Daron und Murat Ucer (2015), “The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide”, NBER Working Paper, No. 21608, Zuletzt aufgerufen am 01.06.2023, https://www.nber.org/system/files/working_papers/w21608/w21608.pdf
- Akçay, Ümit (2018a), “Neoliberal Populism in Turkey and its Crisis”. *IPE Berlin Working Paper*, No. 100/2018.
- Akçay, Ümit (2018b), “Die Krise der türkischen Wirtschaft und die Grenzen abhängiger Finanzialisierung”, *PROKLA*, Heft 193, Nr. 4., S. 617 – 639.
- Akçay, Ümit und Ali. R. Güngen (2019), “The making of Turkey's 2018-2019 economic crisis”, *IPE Berlin Working Paper*, No. 120.
- Akçay, Ümit und Ali. R. Güngen (2022), “Dependent financialisation and its crisis: The case of Turkey”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 46, No. 2., pp. 293–316.
- Akçay, Ümit (2023), “Türkiye’de 2002-2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 50, No. 1., pp. 195-235.
- Akkaya, Yıldız und Refet S. Gürkaynak (2012), “Cari açık, bütçe dengesi, finansal istikrar ve para politikası: Heyecanlı bir dönemin izi”, *İktisat İşletme ve Finans*, Jg. 27, H., 315, S. 93-119.

- Akyüz, Yılmaz und Korkut Boratav (2003), ‘The Making of the Turkish Financial Crisis’, *World Development*, Vol. 31, No. 9., S. 1549–66.
- Akyüz, Yılmaz (2015) : “Internationalization of finance and changing vulnerabilities in emerging and developing economies”, *South Center Research Paper*, No. 60, Zuletzt aufgerufen am 01.06.2023, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/232178/1/south-centre-rp-060.pdf>
- Arıcanlı, Tosun und Dani Rodrik (1990),), “An Overview of Turkey’s Experience with Economic Liberalization and Structural Adjustment”, *World Development*, Vol. 18, No. 10., pp. 1343-1350.
- Aslan, M. Barış und Ş. Mustafa Ersungur (2018), “Türkiye ile OECD Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaretin Marshall-Lerner Kuralı Çerçevesinde İncelenmesi”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi (UIİİD-IJEAS)*, Vol. 0, No. 18., (EYİ Özel Sayısı), pp. 525-540.
- Aydın, Yılmaz (2014), “Açık Ekonomide Trilemma”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Jg. 2014, H. 1., S. 1-15.
- Aydın, Yılmaz (2022a), “Die aktuelle Devisenkrise in der Türkei und die Wirtschaftspolitik der AKP”, *WiSt - Wirtschaftswissenschaftliches Studium*, Jg. 51, H. 9., S. 33-38.
- Aydın, Yılmaz (2022b), “Sermaye Girişine Dayalı İnşaat Odaklı Büyüme Modeli Devalüasyon ve Türkiye Ekonomisinin (Konut) Krizi”, *İktisat ve Toplum*, Nr. 141., S. 58-67.
- Becker, Joachim, Johannes Jäger, Bernhard Leubolt und Rudy Weissenbacher (2010), “Peripheral Financialization and Vulnerability to Crisis: A Regulationist Perspective”, *Competition & Change*, Vol. 14, No. 3–4., S. 225–247.
- Becker, Joachim, Johannes Jäger und Rudy Weissenbacher (2013), “Abhängige Finanzialisierung und ungleiche Entwicklung: Zentrum und Peripherie im europäischen Integrationsprozess”, *Journal für Entwicklungspolitik*, Jg. 39, H. 3, S. 34-54.
- Becker, Joachim (2014), “Finanzialisierung und globale Peripherie”, in: Marcel Heires und Andreas Nölke (Hrsg.), *Politische Ökonomie der Finanzialisierung*, Springer, Wiesbaden, S. 181-196.
- Becker, Joachim (2016), “Financialisation, industry and dependency in Turkey”, *Journal Für Entwicklungspolitik*, Jg. 32, H. 1, S. 84 –113.
- Becker, Joachim (2020), “Finanzielle Abhängigkeit: Über Auslandsverschuldung und ökonomische Außenorientierung der (Semi-)Peripherien”, *PROKLA*, Heft 198, Nr. 1., S. 69-88.
- Bedirhanoğlu, Pınar (2008), "Restrukturierung des türkischen Staates im Kontext der neoliberalen Globalisierung", in İlker Ataç, Bülent Küçük und Ulaş Şener (Hrsg.),

Perspektiven auf die Türkei: Gesellschaftliche (Dis)Kontinuitäten im Prozess der Europäisierung, Verlag Westfälisches Dampfboot, München, S. 102-126.

BIS (2022), “Central Bank Policy rates”, *Bank for International Settlements*, Zuletzt aufgerufen am 22.06.2023. <https://stats.bis.org/statx/srs/table/11>

Bonizzi, Bruno (2014), “Financialization in Developing and Emerging Countries”, *International Journal of Political Economy*, vol. 42, No. 4., pp. 83-107.

Bonizzi, Bruno and Annina Kaltenbrunner (2019), “Subordinate Financialization in Emerging Capitalist Economies”, GPERC Working Paper, No. 69, Zuletzt aufgerufen am 01.06.2023. <https://core.ac.uk/download/pdf/189394133.pdf>

CBRT (2023), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/en/tcmb+en>

Cömert, Hasan and Erinç Yeldan (2019), “A Tale of Three Crises Made in Turkey: 1994, 2001 and 2008–09”, in: Galip L. Yalman, Thomas Marois and Ali R. Güngen (eds.), *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey*, London and New York, Routledge, p. 88-107.

Çelik, Aziz (2022), *AKP'nin 20 Yılında Emeg'in Halleri: Despotik Emek Rejimi Üstüne Yazılar (2002-2022)*, İstanbul, open access, Zuletzt aufgerufen am 24.03.2023, https://www.researchgate.net/publication/365097756_AKP'nin_20_Yilinda_Emeg_in_Halleri-Despotik_Emek_Rejimi_Ustune_Yazilar_2002-2022

Eichengreen, Barry and Poonam Gupta (2015), “Tapering talk: The impact of expectations of reduced Federal Reserve security purchases on emerging markets”, *Emerging Markets Review*, Vol. 25, pp. 1-15.

Epstein, Gerald A. (2005), “Introduction: Financialization and the World Economy”, in Gerald A. Epstein (ed.), *Financialization and The World Economy*, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 3–16.

Eurostat (2023), <https://ec.europa.eu/eurostat>

Güsten, Susanne (2018), “Türkei vor neuer Ära: Sonnenkönig Erdogan krönt sich selbst”, *Tagesspiegel*, Zuletzt aufgerufen am 20.03.2023.

<https://www.tagesspiegel.de/politik/sonnenkonig-erdogan-kront-sich-selbst-5527153.html>

Jarchow, Hans-Joachim und Peter Rühmann (1994), *Monetäre Außenwirtschaft: I. Monetäre Außenwirtschaftstheorie*, 4. Auflage, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Karacimen, Elif (2014), Financialization in Turkey: The Case of Consumer Debt, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 16, No. 2., pp. 161-180.

Krugman, Paul and Maurice Obstfeld (2000), *International Economics: Theory and Policy*, 5th ed., Pearson Education Asia, Delhi.

- Lapavitsas, Costas (2013), “The financialization of capitalism: Profiting without producing”, *City: Analysis of Urban Change, Theory, Action*, Vol. 17, No. 6., pp. 792-805.
- Nölke; Andreas (2019), “Finanzkrise, Finanzialisierung und Vergleichende Kapitalismusforschung”, *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, Jg. 36, H. 1, S. 123-139.
- Onaran, Özlem (2008), “Die Türkei in der globalen Ökonomie: Was sind die Auswirkungen auf die Arbeitsverhältnisse?”, in İlker Ataç, Bülent Küçük und Ulaş Şener (Hrsg.), *Perspektiven auf die Türkei: Gesellschaftliche (Dis)Kontinuitäten im Prozess der Europäisierung*, Verlag Westfälisches Dampfboot, München, S. 146-164.
- Orhangazi, Özgür (2019a), “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”, *Mülkiye Dergisi*, Vol. 43, No. 1., S. 111-137.
- Orhangazi, Özgür (2019b), “2000’li Yıllarda Yapısal Dönüşüm ve Emegın Durumu”, *Çalışma ve Toplum*, Vol. 1, No. 60., pp. 325-348.
- Orhangazi, Özgür (2020), *Türkiye Ekonomisinin Yapısı: Sorunlar, Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Orhangazi, Özgür und Erinç Yeldan (2020), “The Re-making of the Turkish Crisis”, Political Economy Research Institute, *PERI Working Papers*, No. 504, Zuletzt aufgerufen am 15.01.2023.
https://scholarworks.umass.edu/peri_workingpapers/270/
- Orhangazi, Özgür und Erinç Yeldan (2023), “‘Türkiye Modeli’ - 2021 ve Sonrası: Rastgele hedefler, gerçekleşmeler ve bir bilanço”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 50, No. 1., pp. 171-194.
- Reither, Susanne (2016), “Finanzialisierung und Finanzmarktstabilität in Brasilien: Eine Perspektive der Regulationstheorie”, *Momentum Quarterly*, Vol. 5, No. 3., pp. 156-171.
- Seufert, Günter (2019), “Ein Präsidialsystem »türkischer Art«: Konzentration der Macht auf Kosten politischer Gestaltungskraft”, *SWP-Studie*, März 2019, Zuletzt aufgerufen am 20.03.2023.
- Stockhammer, Engelbert (2012), “Financialization, income distribution and the crisis”, *Investigación Económica*, Vol. 71, No. 279., pp. 39-70.
- Stockhammer, Engelbert (2014), “Entstehung und Krise des finanz-dominierten Akkumulationsregimes: Eine postkeynesianische Perspektive auf Finanzialisierung”, in: Marcel Heires und Andreas Nölke (Hrsg.), *Politische Ökonomie der Finanzialisierung*, Springer, Wiesbaden, S. 33-48.
- Şener, Ulaş (2008), “Die Neoliberalisierung der Geldpolitik Der monetäre Policy-Mix der Türkei nach der Krise 2001”, in İlker Ataç, Bülent Küçük und Ulaş Şener

(Hrsg.), Perspektiven auf die Türkei: Gesellschaftliche (Dis)Kontinuitäten im Prozess der Europäisierung, Verlag Westfälisches Dampfboot, München, S. 183-206.

Tanyılmaz, Kurtar und Altan Alaybeyoğlu (2021), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansallaşma: Türkiye'de GYO Örneği", *Research of Financial Economic and Social Studies*, Vol.6, No.2., S. 265-278.

Taymaz, Erol und Ebru Voyvoda (2023), "Türkiye ekonomisinde dış ticaret, cari denge ve yapısal dönüşüm", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol. 50, No. 1., pp. 29-52.

TURKSTAT(2023), <https://www.tuik.gov.tr/Home/Index>

Yalman, Galip L. (2008), "Veränderung der Dynamik im Verhältnis von Staat und Markt: Der Fall der Türkei im Kontext der Europäisierung.", in İlker Ataç, Bülent Küçük und Ulaş Şener (Hrsg.), Perspektiven auf die Türkei: Gesellschaftliche (Dis)Kontinuitäten im Prozess der Europäisierung, Verlag Westfälisches Dampfboot, München, S. 102-126.

Yalman, Galip L., Thomas Marois and Ali Rıza Güngen (2019), "Introduction: Debating Financial Transformation in Turkey", in: Galip L. Yalman, Thomas Marois, and Ali R. Güngen (eds.), *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey*, London and New York, Routledge, p. 1-23.

Yeldan, Erinç und Burcu Ünüvar (2016), "An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era", *Research and Policy on Turkey*, Vol. 1, No. 1., pp. 11–28.

Yeldan, Erinç (2018), "Büyüme, Kaynağı Nereden, Ne Pahasına ve Kimin İçin?", *İktisat ve Toplum*, Nr. 90., S. 7-9.

Yeldan, Erinç (2022). "Yeni Ekonomik Modelin" Dayanılmaz Yalnızlığı", *Ekonomi Politik*, Zuletzt aufgerufen am 11.03.2023.

Yeşilbağ, Melih (2016), "Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol. 71, No.2., pp. 599-626.

Yılmaz, Rasim (2022), "Tapering'in Gelişmekte Olan Ülkelere Etkisi: Karşılaştırmalı Analiz", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Vol. 11, No. 2., pp. 269-275.

Young, Brigitte (2014), "Finanzialisierung, Neoliberalismus und der deutsche Ordoliberalismus in der EU-Krisenbewältigung", in: Marcel Heires und Andreas Nölke (Hrsg.), *Politische Ökonomie der Finanzialisierung*, Springer, Wiesbaden, S. 63-77.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.22>

Volume 7/3

2023 p. 401-413

THE GAFAT AND ARGOBBA OF ETHIOPIA: A HISTORICAL SURVEY OF THE TWO ETHIO SEMITIC LINGUISTIC COMMUNITIES

Ahmed HASSEN*

ABSTRACT

The objective of this article is to present a brief ethno-historical and linguistic survey of the Gafat and Argobba Semitic communities and the status of their languages in Ethiopia. Available evidences show that Gafat is an extinct language both in the country and in elsewhere in the world. The Argobba language, on its part, is in the process of decline. Today, no one speaks Gafat language on the planet. Nevertheless, Argobba and its dialects are still trickling though they completely lost their market and educational roles. We, however, still see families and villagers or in some urban pockets of Ethiopia, people do communicate with it. The intensive social interactions and integrations with their neighbors seem to have eventually worked against both Gafat and Argobba to extinct (Gafat language) and decline (Argobba language) in favor of the languages of their neighbors such as the Amhara, Oromo, and Afar. In addition, that we are living with not only the living language and cultures but also with the enshrined heritages, culture and fragments of the literary sources of both the extinct Gafat and the declining Argobba. Ethno historical research method employed a case study based on qualitative sources to handle this topic. The article properly evaluates the current state of literature on the two communities and their languages. However, Gafat language is extinct and we do not have speakers of it; the Argobba is in state of declining, their contribution both as social heritage and serving as sources of linguistic and ethno historical research remains quite vital.

Keywords: *Ethiopia, Gafat, Argobba, Extinct Language, Declining Language, Ethno-History*

* Assoc. Prof. Dr., Addis Ababa University, Institute of Ethiopian Studies, E-mail: ahmedh20019@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5406-0776, Addis Ababa, Ethiopia.

Fig.1: Historical Map of Ethiopia

Source: Developed by Isyas Sahlu, Cartographer at the Department of Geography, Addis Ababa University 1994.

I. Introduction

Language is a system of communication, which consists a set of sounds and written symbols in everyday use by the people of a particular country or region for talking or writing. To put it in further detail, it is a principal method of human communication, consisting of words used in a structured and conventional way and conveyed by speech, writing or gesture. Notwithstanding the great number of works published on Ethiopia and its diverse languages, we still do not know enough of the linguistic dynamics of this historical country, its diverse peoples, complex multi religious setting, the not yet well-documented history, its urban and rural geography as well as the tales of Ethiopian ethnography and several languages. It is evident that Ethiopia had been the only colonial free kingdom in Africa and its Horn during the colonial era and one of the populous African countries with the current population of about 120 million, being also a legitimate home to more than 85 languages.

Linguists usually characterize that many languages are still living and active ones, others are declining ones and still some are extinct and dead ones. The all about history, on its part, is better to define it as the study of the life of the past societies, in its entire facet, to play the role of a lesson for the present social developments and to chart the future hopes. It is the story of human being in time, an inquiry into the past based on evidences both chronologically and thematically. Indeed, evidences and available sources are the raw materials for historical research as in the cases of all research topics. They are those one can tap even from the debris of dead and extinct languages, from traces of written and oral evidences as well as from the rest of the languages we do characterize as living ones. To have a language, one should first have the linguistic communities of such given

languages. In this regard, that Ethiopia, being a home for diverse linguistic communities, has several languages. While some of them extinct, some declining many others, however, still living and still in daily use. The Semitic Linguistic community of Gafat now extinct and Argobba now declining are two of them.

The case of these two Ethio Semitic groups and the status of their languages, namely the Gafat and Argobba are making the object of this article. While the former is completely extinct, the latter is still trickling to survive but with no doubt on the verge of its eventual demise if the speakers will not use it in daily activities, such as market places and center of learning at both indigenous and local modern schools. Gafat language's chapter of existence is already closed. Leslau (1948: 221) left for us has the following words:

.....The reader will understand my disappointment when, instead of the expected Gafat, I came across an artificial language, called 'the left language,' which consisted in inverting the syllables and consonants, like saying teb instead of bet, rassa instead of sarra. In addition, I was told that some judges in a native court knew Gafat, but when I came to see them I found out instead that they were interested in Gafat and wanted to study it from my Gafat Documents. Finally, after two weeks of inquiry, I found four people, three men and a woman, all of them old, from the region of Womberma near the Blue Nile who still spoke Gafat.

The vital point is that after Leslau had communicated with those three men and one women speaking the language, no evidence came to the existing oral literature of Ethiopia and no settlement or site identified where one could find speakers of the Gafat language. This means there has not been Gafat language continuity after those four persons contacted by Leslau. This could serve as a tangible proof that Gafat language is extinct.

The current concern is that the Argobba subjects of this time usually marketing and schooling in Amharic, and not in Argobba, at modern schools and versing their siblings and children in Arabic in both prayers and Islamic learning centers. These evidently and jointly works in such a silent manner against the continuity and blossoming of the Argobba language. Volker Stitz (1975) identified speakers of the Argobba language in different Argoba settlements on the hilltops of the areas of Yifat and South Wallo. His work remains a reliable evidence that the language of Argobba is on the route of decline but not yet extinct. A brief historical survey in the existing literary and oral sources modestly presented in this article. To do so, a methodological tool remains essential.

II. The Methodological and Specialty Options

Victor De Munck (2009: vii) puts a significant remark that “a method is part of a research design and not a stand-alone application.” One should deal with cacophony or in contrary with harmony of cultures and with jargons and discourses regarding languages. The first

thing to do, according to Victor De Munk (2009: 3), is to find out what one is interested in and work on. In research world, it is not such an easy thing to handle research questions unless researchers with long years of training, in being oriented towards the unquestioned or the not properly studied topics and embark on the task of studying them. Socio-linguistic and historical topics inevitably need the curious intervention of ethno-historians armed with both knowledge and speciality in history, anthropology and linguistics. Any of such professionals could do justice in treating such subject.

There are four different research methodologies usually used by ethno-historians and anthropologists in conducting a research on linguistic communities and their languages. They are experimental research, quasi or pre-experimental research, ethnographic tools and then the case study. To study the socio-linguistic environment, the ethnographic tools and observations forging a case study approach by employing the qualitative data justifies the treatment of the subject under consideration. From social science perspectives, mention should be made of Stitz (1970, 1974, 1975); Abebe (1992) and Ahmed (1987, 1994, 1997). All the three employed such method in understanding the Argobba and the human geography of central Ethiopia in the case of Stitz. In the case of Abebe the transformation of the Argobba identity among the plural communities diligently studied. Ahmed has treated the Argobba intensive interactions with the Amhara, Oromo, and Afar on the same geographic space of central Ethiopia. Case study methodological approach therefore reached its high point in the case of Tadesse (1988a: 5-18; 1988b: 121-154) with respect to the interaction and integration of the linguistic communities of the Agaw and the Gafat.

III. The Perspectives of Existing Literature

The existing literature understands that Gafat language is an extinct one and the Argobba on the verge of decline. It is, however, clear that we do not have a Gafat community justifying this or that sense and existence of their language. The only asset we have is the linguistic and historical research output on the Gafat, for instance, Liselau (1948) senior expert of his time in the field of linguistics and Tadesse (1988), whose article is the mine of historical knowledge regarding Gafat's glorious past. It does not matter be Gafat and Argobba languages may in their proper position of respectively extinct and declining, they championed in offering both literary and oral information to reconstruct a history of Ethiopia and its diverse communities along with their languages.

It is not surprising while some languages flourish and assumed global prominence in both education and administration, others took the route of decline and extinction. It would be suffice to underscore that Ethiopian languages attract researchers and the pioneer in this regard was Wolf Leslau, who was a scholar of Semitic languages and one of the foremost authorities on Semitic languages of Ethiopia. In one of his early pieces

(1948: 212), he significantly addressed that Ethiopia and the Ethiopic languages aroused the attention of the Western world as early as the 16th century. Furthermore, Leslau (1952:72-79) successfully conducted research on Tigrigna language in northern Ethiopia in the North, and on Harari, Argobba, Gafat, and Gurage in the South, Southeastern and central Ethiopia. Following the footsteps of Leslau, if a look into the Argobba appears on the scene of research by scholars of Ethiopian studies, from a linguistic point of view, Zelealem Leyew and Ralph Siebert (2001:1-42) stand out quite clearly.

Even though we do not really see successive and detailed linguistic research on this language and the linguistic community of Argobba, efforts from the social sciences have never interrupted. The German geographer and historian Volker Stitz, whose pieces have already been stated; and, even more recently, Eloi Ficquet (2001:497-516), is an ethnologist and one of the hard workers in anthropological and historical research space in Ethiopia. Eloi conscientiously looked into the status of the Semitic Ethiopian Amharic. It is quite vital to see how according to him the Ethiopian Amharic assumed the high profile of service in Education and in the administration of the country in particular during the 20th century, being “the language of languages,” in a sense that quite a majority of diverse Ethiopians communicate with and also read and write with. Eloi’s remarkable words (2001:1) run as follows representing the indicated sense and hence: “*Que ce soit dans la version centralisatrice de cet État, ou dans la version fédérale contemporaine, l’amharique a été au XXe siècle la ‘langue des langues’ en Éthiopie*”. The intention of Eloi is one of discovering Amharic language in his attempt to contrast Ethiopian languages and histories. The significance of his piece is that examining other languages too such as the Argobba, understanding their language and culture is important.

The major task of the present article is not to partially appreciate, on the one hand, the living languages of Ethiopia those more than 85 in number; and, to curse, on the other, the extinct and the declining languages such as, respectively the Gafat and the Argobba. The further intention and objective of this article is also that we are living with not only the living language and cultures but also with the enshrined heritages, culture and fragments of the literary sources of both the extinct Gafat and the declining Argobba. Suffice to state that studying historical settings of the linguistic community of Gafat and Argobba, with their languages, along with traces of the process of their interactions and integrations with their close neighbors will inevitably upgrade our knowledge about the past and present cultures of the Ethiopian diverse communities.

IV. The Gafat, the Argobba: State of their History and Languages through the March of Time

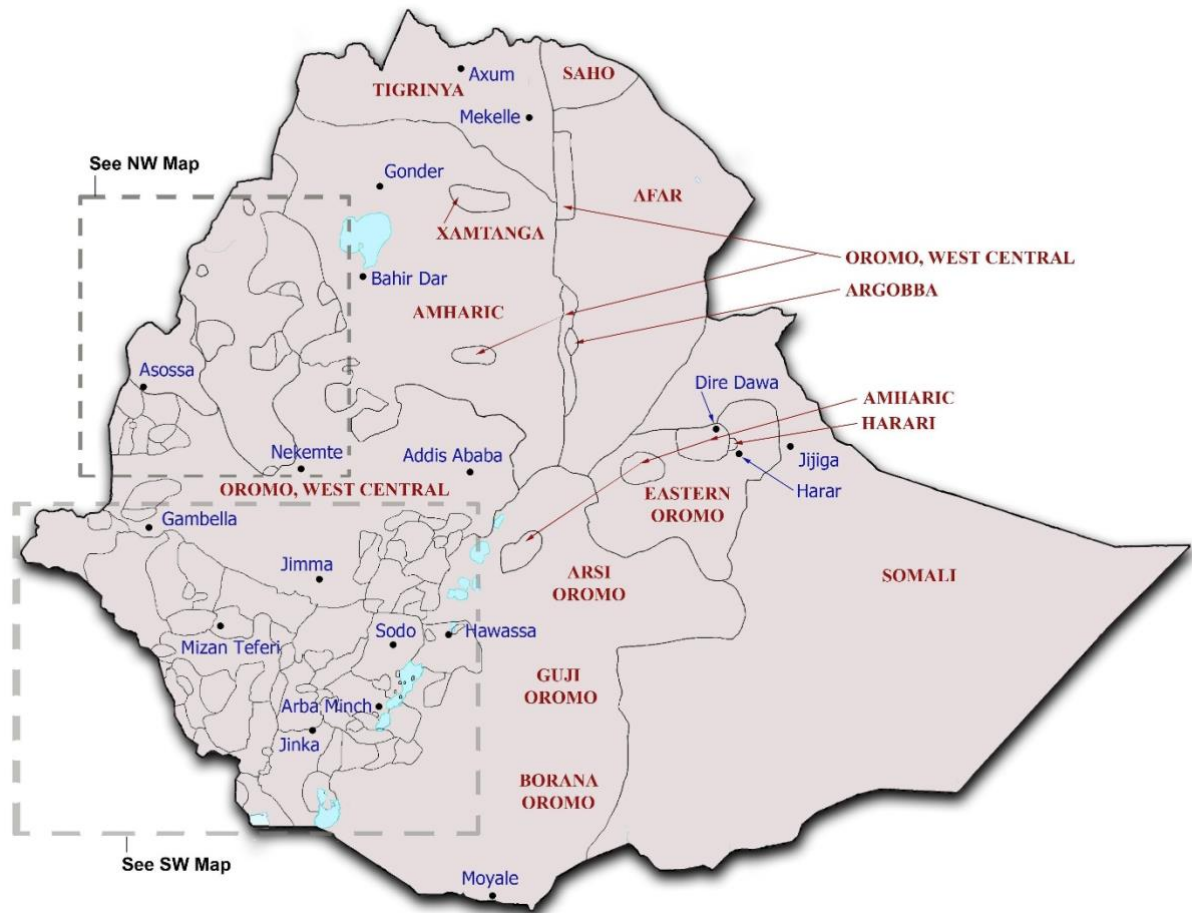

Fig.2. Language map of Ethiopia

Source: Adapted from; ETHIOPIAScripture.org

4.1. A Brief Look at the Gafat

In Ethiopia, the Gafat language is an extinct language. It no longer has any speakers, as Gafat as a community and has also no living descendants and integrated into its social neighbors. Gafat as extinct language is a language that no longer exists due to the absence of speakers or users, in linguistics or otherwise. Attention here is because the Gafat language is not a dead language. This is just in linguistics and historical linguistics any dead language usually defined as a language that some people still use in one way or another. The European Latin, for instance, is in many ways a dead language as it still serves in communications, both oral and literally, though we do not consider it a living one. It is just to insist on Gafat as an extinct language of Ethiopia for, among other things, Grover Hudson (2004:160-172), the prominent linguist and one of the leading specialists

on Ethiopian languages did not include Gafat due to its nonexistence with no single person speaking it on the Ethiopian social and linguistic platforms.

The earliest reference regarding Gafat clearly mentioned in the Chronicle of King Amdä Tsion of Ethiopia (1313-1344). According to this Chronicle well translated by Huntingford (1965: 129), one the King's vassal was a Gafat chief bearing the title of Awalamo. Indeed, the Gafat people are according to Samuel (1946: 111) an extinct ethnic group that once inhabited present-day Western Ethiopia. They spoke the Gafat language, now extinct being part of the South Ethiopic grouping within the Semitic subfamily of the Afro-Asiatic languages and closely related to Harari and Eastern Guragé languages. Indeed, for instance, in the year 1922, Gafat was present and only spoken privately in Gojjam due to the Amhara neighbors qualifying and designating them as the "outcasts".

It also appears in the sources such as Aläqa Tayyé (edited and translated by Grover Hudson and Tekeste Negash (1987:58-59) that the population of Gafat seems to have been the amalgam of different clan groups such as Abdray, Gambo, Birabado Yazembal, Yasubli Ashamen, Harbawash Harba Akal, Wange, Den, Waket and Waremadud. These clans in the distant past according to Taddesse Tamrat (1988b:125-127) resided in the Shewn region of central Ethiopia under the regional chief with a title Zhan Be Gedem. The place names and genealogical research which Ahmed (2007:58) conducted in the area of Yifat (North-Eastern Shewa) demonstrate that these clan groups of Gafat lived there as this area is not far away from the site of Gedem mentioned above.

We learn from Taddesse Tamrat (1988b:133) that certain groups of the Gafat converted to Christianity during the reign of the fifteenth century King Zer'a Yaiqob of Ethiopia (1434-1468). Francisco Alvarez, editors and translators, Beckingham and Huntingford (1961: 458,495, 576), was the capuchin traveler who visited the court of the sixteenth Century King Lebne Dengel of Ethiopia (1506-1540). The Alvarez records narrate that the Gafat were indigenous clan groups forming the larger community in those days and one of the leading ingenious peoples of the country but with deep conflicts with the King Lebne Dengel.

The Gafat clan groups used to take positions in the mountain, forests and valleys in North East Shewa. Gfata occupancy however used to cover the area of the present Mugger valley up to Gendeberet in Western Shewa as noted by Alvarez. Some of them, converted to Islam. This is according to the sixteenth century Ahmed ben Ibrahim's chronicler, Shihab ed-Din, edited and translated by Rene Bassét (1897:224,366,399). We, however, learn both from Christian and Islamic references that the Gafat people and the language exposed and interacted with different cultures as well as intermarried with their close neighbors such as the Amhara and the Oromo. When Manuel de Almeida visited the region in the late 16th and early 17th centuries, the Ethiopian rulers of the time already pushed the Gafat further west to the region of Gojjam. Like their neighbors such as the Oromo, the Gafat used to largely depend themselves on meat and milk products in terms

of their notable diets. Currently, there is no speaker of the Gafat language. We found, however, a Gafat proverb of three lines found in the work of Iob Ludolf but later in that of Franz Praetorius (1879:13). Ludolf translated them into Latin and Praetorius in to German. It is impossible to know whether we geminate or not when reading them as no one currently knows the Gafat. However, these lines are the proof of the presence and function of Gafat language and literature in the past. It runs as follows:

ሰቦኝ ተልጸላም፣

ብሌኝ ተልበላም፣

ይጸለኝ አማም።

From what Praetorius translated into German language, based on Ludolf's Latin, one of our colleagues, Dr. Joachim Crass, translated into English so that an English rendering runs as follows:

I do not want to hate people and make them disappointed,

Cereal crops are not my principal diet,

Yet, they hate me for nothing.

We do not even know how to pronounce whether we read these lines geminated or not as we do not find a speaker proving our doubt. In any case, the basic import of the first line of these three lines demonstrates the Gafat willingness to live in peace with their neighbors and with the Ethiopian authorizes of those days. The second one goes in complete agreement with the observation made by Manuel De Almeida in relation to the Gafat food habits in their culture. The final and the last line denotes the menace against the Gafat people by their neighbors and the Ethiopian regime of the time without basic reason to justify.

4.2. The Argobba

Coming to the Argobba people, their language still exists but in precarious nature. It is still trickling according to Ahmed (2007:39-40), in some settlements around the city of Harar, Yifat in Northeast Shewa and on the hill ranges of Southern Wallo such as Shoké and Tollaha. It does not mean however, the Argobba language is absent in several Ethiopian urban centers as the Argobba dispersed here and there due to business activities. The principal reason contributing to the decline of the Argobba language is above all due to their continuous cultural and religious as well as economic interactions with their huge neighbors such as the Amhara, the Oromo and the Afar communities. It, however, remains on the linguistic platform being highly minority compared to other living languages.

As in the case of Gafat, Argobba has been a composition of complex clans to note some of them according to Ahmed (2007:48-52) the Qachino, the Shagura and the Melesay.

We could not find evidences of the Qachino and the Melesay as they are already extinct. Nevertheless, currently the Shagura dialect still persists and presents itself on the hill top of Argobba settlements in Yifat such as Khayr Amba, Warkamba, Channo Gozé and Robit Gozé. We do not however know the fate of the Melesay except a place name attributed to it in Yifat as “the country of Melsay” indicating its extinction since the distant past.

The reason why we do not see continuity of clans such as the Qachino appeared in the document, as they had been the subject of the royal expeditions. For instance, King Bā`edä Maryam of Ethiopia (r. 1468-1478) marched over the territories of the Qachino in the then province of Ifat. It does not matter in the same fashion King Susenyos of seventeenth century Ethiopia (r. 1607-1632), according to Ahmed (2007: 49) fought with the clan of Qachino in Wayet and Gisshé for the Qachino contingent encircled his governor of Ifat in the name of Yolyos. Gradually in the seventeenth century, according to Periera (1892, I: 263), the Qachino as an Argobba clan disappears except some of the place names attributed to them bearing this clan name in Yifat.

As in the case of the Qachino we have another Argobba clan called Shagura*. However, we do not have much detailed and rich references on this clan. Better than the fate of the Qachino clan, we still have traces of peoples speaking this dialect of Argobba in Yifat. According to Ahmed (2007:51-52) based on local Islamic sources, the Shagura were/are one of the Muslim Argobba clans along with the Qachino. Aläqa Tayyé editors Hudson and Tekeste Negash (1987:58-59) also prove the existence of the Argobba clan named Shagura in the area of Yifat. The particular area in Yifat mentioned, as their home, is Warkamba. Although we do not know when the term Shagura denoting a marginal group did and in the sense of derogatory term, standing to represent “greedy business oriented group or individual” well mentioned in the work of Desta Tekel Wold (1970:126).

Seen from different perspectives, the Argobba people and its language with all dialects, seems to have passed through a history of suffering lost their political authority of the medieval times and finally since the sixteenth century and all through until our own times assuming a low social profile in the country at large. The Argobba informants interviewed in 2003 namely Al-Haj Mohammed Nur Salah and the gifted Argobba businessperson, Abo Walsama narrated how the dignitary of King Menelik when he was the Kingdom of Shewa (1865- 1889) named Azaj Wolde Tsadiq put his heavy hand destroyed the Argobba chiefs and their political authority with the title of *Walsama* as vassals of the king. It seems since those days the Argobba and their language gradually declined. One indication of this direction of decline well elaborated by the already indicated Argobba elders in the course of the 2003 interview conducted in Addis Ababa and at the heartland small village town of Aleyyu Amba in North-eastern Shewa in the case of the latter.

The French Linguist Marcel Choen (1931) properly studies the Argobba language. The tendency of the decline of the Argobba language properly followed up and documented by him. His book of 416 pages cites the Argobba Grammar and languages here and there.

Even as late as the turn of this century, Zelalem Liyew (2001: 4-41), both linguists of high academic profile considered the Argobba language as follows:

Argobba is a very closely related to Amharic. The phonological similarity is about 95%. Their lexical similarity is about 75% (Leslau even gives the figure of 84%, 1970:13). In addition, above all: the two languages are about 85% similar in their morphology, which is believed to be more resistant to change than their phonology or lexicon. Syntactically, too, the two languages were seen to be identical. For this reason, I suggest that Argobba and Amharic are dialects of one another, not independent languages. If, however, Argobba is regarded as a language, then it is a language whose present status neither is “dead” nor healthily “alive”—but a “language” on the verge of extinction.... Is Argobba in fact a “dialect”, and is it on the way to “extinction”? Professor Zelalem and Siebert questioned.

Both Professor Zelalem and Siebert based themselves on the data they collected from the Argobba villages of Northern Shewa and Southern Wallo. It seems their conclusion is one of evaluating the status of the Argobba language. They did not consider its independent and one of the functional language of the country in the country’s social, political and cultural setup. Ethiopian history records the Argobba and their language’s political hegemony of medieval times as Abebe (1992) and Ahmed (2007) already documented the glorious past of the people, their language politics, economy and culture without leaving aside the process of decline both their socio-political and economic hegemony as well as their language and dialects. One thing that one should not deny is that the Argobba tradition regrets let alone now but long time in the past when the French journalist Mondon-Vidailhet (1913:98) recorded their language and literary culture in the 1880s and early 1900s. One of his rich sources demonstrates the Argobba tradition, which regrets their current fate along with their glorious past:

የድሮ ሀብታም የዛሬ ድኃ፣

ዕራቱን በላ በጎመን ውኃ።

የዛሬ ሀብታም የድሮ ፈቂር ፣

የድሮ ፈቂር የዛሬ ከቢር፣

ዕራቱን በላ በቅቤ ንሂር።

The English translation runs as follows:

The [Argobba] rich in the past becomes the today’s poor,

He/ She remains only to enjoy the soup of cabbage

The today’s rich one [their neighbors] one but

miserable of the past,
The miserable of the past but the current rich,
 Enjoying his bread with the sauce of butter.

V. Concluding Remarks

As already indicated in this article, the Argobaba and Gafat linguistic communities seem to have played a role of both existence, change and continuity in Ethiopian history. The process of interaction and integration of the Gafat linguistic community finally led the speakers and their language eventual extinction. When looking at the case of the Argobba, the existing literary and oral sources underline that the language is declining and pockets of the speakers are still trickling in the country's social environment. Nevertheless, we are currently living with not only the living language and cultures flourishing around us but also with the enshrined heritages, culture and fragments of the literary sources of both the extinct Gafat and the declining Argobba in many ways than one. One basic fact is that in the course of social interactions and integrations, the process of give and take remains true. Indeed, human interactions and integrations, in terms of both adversity and that of opportunity, remain quite mutual.

References

- Abebe Kifleyesus (1992). "The Dynamics of Ethnicity in a Plural Society: Transformation of The Argobba Social Identity." PhD Dissertation, North Western University.
- Ahmed Hassen (1987). "Aspects of a History of Efrata-Jillé (Shoa Region), with Particular Reference to Twentieth Century," Unpublished B.A. Thesis, Addis Ababa University, History.
- (1994). "A Historical Survey of Ethnic relations in Ifat and Timmuga, Northeast Shawa," Unpublished M.A. Thesis, Addis Ababa University, History.
- (1997). "State and Ethnic Relations in Northern Shawa (Ethiopia), 1912-1935," in *Ethiopia in Broader Perspectives: papers of the XIIIth International Conference of Ethiopian Studies*. Kyoto.
- (2007). "Islam, commerce et politique dans l'Ifat (Éthiopie central au XIXe siècle : L'émergence d'une ville carrefour, Aleeyu Amba." Thse de Doctorat. Université Paris Panthéon Sorbonne.
- Alvarez F. editors and translators. Beckingham C.F. & GWB Huntingford (1961). *The Prester John of the Indies: A True Relation of the Lands of Prester being the*

Narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520. 2 Vols. London: Hakluyt Society.

Basset, R. (translator), *Histoire de la conquête de l'Abyssinie (XVIe siècle) par Chiab ed-Din Ahmed ben Abdelkader.* Paris : Ernest Leroux.

Cohen M. (1931). *Études d'éthiopien méridional:* Paris, Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1931. In-4, XVI-416 pp.

Desta Tekle Wold (1970). *Addis Yamharegna Mäazgbä Qalat Bä Kahnatenna Hagräsäb Quanqwa (A new Amharic Dictionary in clerical and modern Language).* Addis ababa: Artistic Printing Press.

Éloi Ficquet, “ À la découverte des amhariques ”, *Cahiers d'études africaines*, 163-164 | 2001, 497-516.

Hudson G. and Tekeste Negash (1987). *Ya Ethiopia Hizb Tarik (History of the People of Ethiopia).*Uppsala: Uppsala University Press.

Hudson G. (2004). “Languages of Ethiopia and Languages of the 1994 Ehtiopian Census.” *Aethiopica: International Journal of Ethiopian and Eritrean Studies.* Vol.7. Universität Hamburg. Asien Afrika Institut, Abteilung Afrikanistik und Ethiopistik Hiob Ludolf Zentrum fÛr Ethiopistik.

Huntingford GWB (tr.1965).*The Glorious Victories of Amde Tsion: King of Ethiopia.* Oxford: Clarendon Press.

Leslau Wolf (1948) A Year of Research in Ethiopia, in *WORD*, Volume 4, No.3, 212-225, DOI: 10.1080/00437956.1948.11659345.

----- (1952) Report on a Second Trip to Ethiopia, in *WORD*, Volume 8, No.1, 72-79, DOI: 10.1080/00437956.1952.11659422.

Mercer, Samuel (1946). *Anglican Theological Review.* Marquette University.

Mondon-Vidailhet (1913). “Dialecte Argobba des environs de Harar,” *Études sur le Guraguie* : Vienne, 95-119, pp.

Preira, FME. (editor.1892). *Chronicade Susenyos Rei de Ethiopia*, Vol.I (text in Ethiopian Semitic Ge'ez). Losboa: Imprensa National.

Praetorius Franz. 1879. *Die amharische Sprache.* Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.

Stitz, V. (1970). “The Amhara Settlement of Northern Shewa during the 18th and 19th Centuries.” *Rural Africana: Current Research in Social Sciences* No.11. East lancing, Michigan State University.

----- (1974). *Studien zur Kultur Geographie Zentral Athiopiens.* Bonn, Fred Dummelers Verlag.

----- (1975). "The Western Argoba of Yifat, Central Ethiopia." *Proceedings of the First United States Conference on Ethiopian Studies*. East Lansing, Michigan State University.

Tadesse Tamrat (1988a). "Process of Ethnic Interaction and Integration in Ethiopian History: the Case of the Agaw." *Journal of African History*. XXIX.

----- (1988b). "Process of Ethnic Interaction and Integration in Ethiopian History: The Case of the Gafat." *Journal of Ethiopian studies*, XXI. Addis Ababa: Addis Ababa University Institute of Ethiopian Studies.

Zelealem Leyew & Ralph Siebert (2001). *Sociolinguistic Survey Report of the Argobba Language of Ethiopia*. Addis Ababa: SIL International.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.23>

Volume 7/3

2023 p. 414-426

9/11 SONRASI AMERİKAN ERİLLİĞİNİN POPÜLER KÜLTÜRDEKİ YÜKSELİŞİ

THE RISE OF AMERICAN MASCULINITY AFTER 9/11 IN THE POPULAR CULTURE

Selçuk ŞENTÜRK*

Zeynep ŞENTÜRK**

ÖZ

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yıkıcı 9/11 saldırılarının ardından, genellikle endişe ve belirsizlikle dolu distopik dünyaları tasvir eden sinematik anlatılarda gözle görülür bir artış gözlemlenebilir. Bu araştırma, 9/11 sonrası seçilmiş, “Sis” (2007), “İstila” (2007), “Olan Biten” (2008), “Dünyanın Durduğu Gün” (2008), adlı dört distopik filmde “En İyisini Babalar Bilir” figürünün kadın temsillerini ve rolü üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu filmler, kadın karakterlerin bu anlatılar içindeki temsillerine derinlemesine bir bakış açısı sağlayan feminist film teorisi ışığında incelemektedir. Seçilen filmler, bir kadın kahraman, önde gelen kadın karakterler, destekleyici figürler ve başlangıçta ölümcül bir kadına benzeyen karakter de dahil olmak üzere farklı durum ve şartlardaki kadın karakter rollerini öne çıkarmaktadır. 9/11 sonrası dönemde, toplumsal suçlama genellikle güçlenmiş kadın figürlerinin üstüne yüklendi, bu durum ise kadın iradesinin bastırılmasına ve ataerkil güç sembolü olan ‘Babalar En İyisini Bilir’ temsiline güçlendirilmesine yol açtı. Bu çalışma, Laura Mulvey ve Claire Johnston gibi araştırmacıların geliştirdiği feminist film teorisinin bu temsillere nasıl ışık tutabileceğini araştırmaktadır. Araştırma öncelikle feminist film teorisi çerçevesinde seçilen dört filme tematik olarak odaklanır; anlatı analizi, göstergebilim ve psikanaliz okumaları aracılığı ile feminist film teorisi ve klasik sinemanın eleştirel analizine yönelik yeni perspektifler sunar. Sonuç olarak bu çalışma, filmlerin sadece anlamları ve anlatıları olduğu gibi bire bir aktarmadığını, hatta bu süreçleri aktif olarak inşa ettiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *9/11 Sonrası Sinema, Kadın Temsili, Feminist Film Teorisi, Distopik Filmler, Toplumsal Cinsiyet Roller*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E-mail: s.senturk36@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6084-4032, Kars, Türkiye.

** Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, E-mail: senturk.zeynep.okumus@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6084-4032, Kars, Türkiye.

ABSTRACT

In the wake of the devastating 9/11 attacks in the United States, a discernible increase in cinematic narratives emerged, often portraying dystopian worlds fraught with anxiety and uncertainty. This research aims to delve into the representations of women and the role of the 'Fathers Knew Best' figure in four selected post-9/11 dystopian films, namely "The Mist" (2007), "The Invasion" (2007), "The Happening" (2008), and "The Day the Earth Stood Still" (2008). These films are scrutinized through the lens of feminist film theory, which provides an insightful perspective into the portrayal of female characters within these narratives. The chosen films exhibit a range of female character roles, including a female protagonist, leading female characters, supporting figures, and a character initially resembling a femme fatale. In the post-9/11 era, social blame was often placed on empowered women, leading to the suppression of feminine agency and the reinforcement of the 'Fathers Knew Best' patriarchal symbol of power. This study explores how feminist film theory, as articulated by scholars like Laura Mulvey and Claire Johnston, can shed light on these representations. This study primarily focuses on the selected four movies within the framework of feminist film theory but extends its examination to narrative analysis, semiotics, and psychoanalysis, providing fresh perspectives for feminist film theory and critical analysis of classical cinema. Ultimately, it argues that film no longer merely reflects meanings but actively constructs them.

Keywords: *Post-9/11 Cinema, Female Representation, Feminist Film Theory, Dystopian Films, Gender Roles*

Giriş

Özgürlükler, fırsatlar ve güvenlik ülkesi olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül 2001'de New York, Virginia ve Pensilvanya'da yaşanan yıkıcı olaylarla sonuçlanan terörist saldırılarına maruz kalmıştı. Bu hem anavatanın güvenliğini tehlikeye attı hem de dünyanın en büyük gücü olan Amerika'nın yenilmezliğini sorguladı. 11 Eylül olarak hafızalara kazınan dönüm noktası olay, milletin gücünü ve birlikteliğini yeniden tesis edecek yeniliklere çağrıda bulunuyordu. Bu nedenle hükümet, yeni terör eylemlerini önlemek ve güvenliği kontrol altında tutmak amacıyla *Vatanseverlik Yasası*'nı uygulamaya koydu. Ancak yasa ve Bush yönetiminin "teröre karşı savaş"ı vatandaşlarda şüpheye sebep olarak korku ve tedirginlik yarattı. Ayrıca kürtajcıları, feministleri, geyleri ve lezbiyenleri farklı bir yaşam tarzı yaratmakla suçlayan Rahip Jerry Falwell'in sözlerine dikkat çekerek onları açıkça Amerika'yı laikleştirmeye çağırması ve "[s]iz buna yardımcı oldunuz" (Goldstein, 2001)¹ diye parmağını işaret etmiştir. Benzer şekilde Tickner (2002, s. 339), belirli siyasi, ekonomik ve sosyal huzursuzluk zamanlarında suçlanacak olanın genellikle kadınlar ve feministler olduğunu savunmaktadır. 11 Eylül'den sonra, Amerikalı

¹ Bu çalışmada, İngilizceden yapılan alıntılar aksi belirtilmedikçe Türkçeye yazar tarafından tercüme edilmiştir.

erkeklerin cesaretini sergilemek için kadınların belirli rollerden açıkça kısıtlanması ya da susturulması ya da toplumdan uzaklaştırılması engellenmiştir.

Tanınmış bir Amerikalı gazeteci ve yazar olan Susan Faludi (2007, s. 3), Amerika'daki medya, eğlence ve reklam sektörleri, 11 Eylül sonrası "1950'lerin çekirdek aile kavramıyla kadınlığı yeniden eve hapsettiği ve Soğuk Savaşçı erkekliği yeniden inşa ettiği" için kınamışlardır. Medyada ve akademilerde kadın ve erkek arasındaki bazı özellikler karşılaştırılırken kadınların savunmasız ve itaatkâr oldukları yansıtılıyordu. Bu geleneksel imaj bir kez daha kadını özel alanına yerleştirirken, erkekler de tehlike anında cesur ve korkusuz olarak tasvir ediliyordu. 11 Eylül olayları, kadınları ve onların itfaiyeci ve kurtarma görevlisi olarak hizmetlerini göz ardı ederek onlara yalnızca savaşın kurbanları rolünü vererek erkek kahramanları erkekleştirme eğilimini tetiklemiştir (Dowler, 2002, s. 159). Amerika'daki bu zihniyet, kadınları bazı görevleri yerine getirmekten aciz görüyor ve güçlü kadınların medyada temsilini sınırlıyordu. ABD'nin önde gelen gazetelerinden Guardian, yıkıcı saldırı (Bunting) sonrasında medyada kadın temsilinin ciddi oranda azaldığına dikkat çekmiştir. Üstelik Dowler'ın belirttiği gibi (2002, s. 159), "*Bizim Yükselen Kahramanlarımız* adlı ünlü karikatürlerin yardımıyla, Dünya Ticaret Merkezi'nin kuleleri erkek itfaiyeci ve polis memurlarının bedenlerine benzediği için Amerika manzarası "erkeksi" bir şekilde inşa edilmiştir. Bu cinsiyetlendirilmiş imgeler, erkekliği yeniden şekillendirmeyi ve kadınları medyanın ve popüler kültürün geniş etkisiyle evcimenleştirerek boyun eğdirmeyi amaçlıyordu.

11 Eylül'den sonra Amerika'nın 50'li yıllara dönüş eğilimi ile "Baba En İyisini Bilir" kültürü ve paternalizmin önemi kavranmıştır (Baccolini, 2018, s. 175). Üstelik Baccolini (2018, s. 176), "vahşiler savunmasız, biçare Amerikalı kadınları ele geçirirken, iktidarsız, dişileştirilmiş erkekler seyirci kalıyordu" sözleriyle Amerika'nın yenilmezlik mitini yeniden canlandırmak için en eski ve orijinal edebi hayal gücüne geri döndüğünü vurgulamıştır. Bu nedenle, terör saldırılarının gerçek suçluları aslında teröristler değil, Amerikalı erkekleri "kadınlaştıran" ve "ulusu saldırılara karşı savunmasız bırakan" kadın özgürlüğü hareketiydi (Faludi, 1991, s. 11). Bahsi geçen bu en eski senaryo, popüler kültür, filmler ve televizyondaki programlar aracılığıyla insanların zihinlerine kazınmıştır.

Filmler ve diziler her zaman insanların hayatında yer almakta ve özellikle filmler toplumun beklentileri doğrultusunda şekillenmesi, aynı zamanda farkındalık yaratması, toplumun tutum ve inançlarını oluşturması nedeniyle önemli bir rol üstlenmektedir. Lukinbeal'in (2004, s. 247) belirttiği gibi, "görsel medya, anlam yaratma ve tanımlama oluşumunun günümüzün bilişsel haritaları veya sosyal haritacılığıdır". Böylece filmler, izleyicinin olayları farklı açılardan gözlemlemesini sağlayan, toplumsal ve siyasal değerleri egemen bakış açısıyla pekiştiren bir anlatım biçimi haline gelmiştir. Pollard'a göre (2011, s. 5) 11 Eylül saldırıları ABD'yi yalnızca siyasal ve toplumsal açıdan değil, aynı zamanda sanatsal açıdan da dönüştürdü; çünkü "11 Eylül sonrası izleyiciler medyaya hâkim olan naif ve iyimser filmlerden ziyade şiddet içeren korku, bilim kurgu ve gerilim

filmlerini tercih etti". Uzaylıların, canavarların ve zombilerin istilası popüler hale geldi; bu da ABD'nin canavarları veya uzaylı işgalcileri akılsız düşmanlar olarak hayal edebildiği Soğuk Savaş sırasında da yaygındı. 11 Eylül'ün dehşet verici atmosferi, toplumun kaygı ve korkularına bir yanıt olarak distopya ve kıyamet türünü kışkırttı. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, 11 Eylül sonrası distopik filmlerin kadın figürlerini nasıl yansıttığını ve "babalar en iyisini bilir" şeklindeki sosyal ve kültürel idealleri nasıl yansıttığını araştırmaktır.

11 Eylül'ün ardından popüler film ve televizyonda ideal erkeklik ve paternalizm görüntülerine tanık olundu. Dolayısıyla bu araştırma, bu yapımlardaki baskın erkek bakışını ve ana akım bakış açısını inceleyerek seçilen distopik filmleri *Feminist Film Kuramı* aracılığıyla keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle seçilen filmler arasında *Sis* (2007), *Happening* (2008), *Dünyanın Durduğu Gün* (2008) ve *İstila* (2007) yer almaktadır. Zorluk zamanlarında medya, "erkekleri ve kadınları cinsiyetlerine dayalı olarak ayrı toplumsal cinsiyet rollerine alıştırmada" bir rol oynamaktadır (Carter, 2012, s. 370) ve Young (2007, s. 116) ayrıca 11 Eylül'den bu yana "eril koruyucunun rolünün korunanları pragmatik olarak öne çıkardığını ve kadınlar ve çocukların bağlılık ve itaat açısından ikincil konumda" olduklarını belirtmektedir. Ancak kadınları zayıf ve ağırbaşlı gösteren tüm kültürel temsillere rağmen yine de sevdiklerini korumak için fiziksel ve zihinsel güçleriyle mücadele edebilirler. Distopya ve kıyamet filmlerinin dünyası, erkeksi güç gerektirebilecek kaos ve tehlikelerle doludur, ancak kadınların cesur ve fedakar eylemleri de yeni dünyalar ve daha iyi başlangıçlar yaratabilir.

İdeolojik Bir Unsur Olarak Sinema

Sinema, yaratıldığı toplumun ideolojik yansımasıdır. Bu yapıtları eleştirmek ve analiz etmek hem izleyiciye hem de akademisyenlere önemli bir sosyal ve kültürel hizmettir. Genel olarak filmlerin ilettiği mesajlar yalnızca bir boşlukta yaratılmamaktadır. Hakim sosyal ve kültürel ideallerin bombardımanına uğrayan bu eserler, kadın ve kadınlık anlayışının anlaşılmasına yardımcı olacak bir belge işlevi görebilmektedir. Bu araştırma, 11 Eylül olaylarından sonra kadın imgesinin beyaz perdeye nasıl yansıtıldığını araştırmayı amaçlamaktadır. Hollywood sinemasında kadınların yeniden erkekleştirilmesi ve yeniden evcimenleştirilmesi arasındaki ayrımı, anlatıyı ve sinema tekniklerini analiz ederek incelemeyi amaçlamaktadır. Bu, seçilmiş filmlerle desteklenmektedir. Smelik'in (1998, s. 8) tanımladığı gibi, "Hollywood'un rüya fabrikasına karşı yapılan muhalefet, filmlerin *gerçek* kadınları değil, yalnızca ideolojik yüklü kadınlığın kalıplaşmış görüntülerini gösterdiği yönünde yanlış bir bilinç üretmesidir". Bu nedenle, bu yanlış bilinci çürütmek için, feminist film teorisi, gerçek kadınların tanınmasına alan yaratmak amacıyla kullanılacaktır. Dahası, "Hollywood'un rüya fabrikası'ndaki hegemonik erkekliğe rağmen, kadın karakterlerin umut verici ve cesur eylemleri, onların Amerikan mitlerinin en eski senaryolarında gösterilen sıkıntı içindeki genç kızın daha da ötesine geçebilen karaktere benzediğini gösterebilir. Bu çalışma aynı zamanda medyada kadın temsillerine ilişkin önceki çalışmalara ve 11 Eylül

sonrası distopik filmler üzerine yürütülen feminist film çalışmalarına da katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Seçki Filmler ve Feminist Film Teorisi

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül'deki korkunç saldırılar sonrasında üretilen dört distopik film analizini kapsamaktadır. Çalışma için seçilen filmler *Sis* (2007), *Happening* (2008), *Dünyanın Durduğu Gün* (2008) ve *İstila* (2007)'dir. Keşif amaçlı internet araştırması yoluyla, distopik filmlerin bir listesi toplanmış ve saldırılardan beş yıl sonra çekilen filmler dikkate alınarak dörde indirilmiştir. Dört film, kadın karakterlerin çeşitliliği dikkate alınarak seçilmiştir. *İstila*'nın bir kadın kahramanı vardır: *Dünyanın Durduğu Gün*'de başrollerden biri olan bir kadın karakter, *Sis*'te yardımcı figürler olan kadın karakterler ve *Olan Biten* filminde ilk bakışta ölümcül kadın gibi görünen karakter yer almaktadır. 11 Eylül felaketinden sonra suç, genellikle özgürleşmiş kadınlara yüklenmiş ve kadınsı failliğin ortadan kaldırılması için yeniden erkekleştirme uygulanmıştır. Bununla birlikte baba figürüne de güç simgesi verilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, feminist film teorisini kullanarak çeşitli kadın karakterlerin temsillerini ve güçlü baba figürü kavramını incelemeyi amaçlamaktadır. Smelik (1998, s. 8), 1970'lerde feminist hareketin de etkisiyle kadınların filmlere ve sinema tarihine farklı baktıklarını, bunun da "revizyoner" bir yaklaşıma dönüştüğünü ve bunun da "bir çeşit kendi hikâyesinin sinema versiyonuna, yani alternatif bir tarih yazımına" yol açtığını belirtmektedir. Bu nedenle, bu filmlere damgalanan ataerkil sosyal ve kültürel değerler ne olursa olsun, bu distopik filmlerde "kadın hikayesi", anlatı analizi ve göstergebilim kullanılarak film analizi yoluyla hala açığa çıkarılabilir.

Laura Mulvey (1975), feminist film teorisinin erkek bakışını inceleyebileceğini ve kadın nesneleştirilmesi ve cinselleştirme ile sinematik tüketim kültürü arasında bağlantılar kurulabileceğini öne sürmektedir. Benzer şekilde ilk feminist film eleştirmenlerinden biri olan Claire Johnston da sinemayı göstergesel bir gösterge sistemi olarak tanımlamaktadır. Johnston'a göre (2014, s. 349), "kadın göstergesi cinsiyetçi bir ideoloji ve erkek egemen bir sinemada, [...] erkek için temsil ettiği şey olarak sunuluyor" ve "kadın olarak kadının büyük oranda bulunmadığı" sonucuna varıyor. Tüm bu görüşlerden hareketle bu çalışma, aşağıdaki sorulara da yanıt aramayı amaçlamaktadır:

11 Eylül sonrası Amerikan distopik filmlerinde kadınlar nasıl tasvir ediliyor?

Onların tasvirinde hangi sinema teknikleri kullanılıyor?

Feminist film analizi sırasında erkek bakışı, kadının rolü hakkında ne söyleyebilir?

Bu filmlerde "Babalar En İyisini Bilir" figürü nasıl gösteriliyor?

Kadınları savunmasız ve aşağılık göstermenin bir nedeni var mı?

Filmlerin sonunda kadınlar neyi başarıyor?

Çalışmanın sınırlılığı, feminist film kuramı çerçevesinde seçilen dört filme odaklanmasıdır. Ancak çalışma, feminist film teorisine ve klasik sinemanın eleştirel analizine yeni bakış açıları sağlayan anlatı analizi, göstergebilim ve psikanalizden de yararlanmayı hedeflemektedir. Genel olarak hakim olan görüş şu şekildedir: “[f]ilm artık anlamları yansıtan bir şey olarak değil, onları inşa eden bir şey olarak görülüyor; dolayısıyla kültürel bir pratik olarak sinema aktif olarak kadına ve kadınlığa dair anlamlar üretmektedir” (Smelik, 1998, s. 9). Dolayısıyla medya tarafından kadınlara ilişkin oluşturulan anlamların keşfedilmesi, kadınların iletişim kurmasına ve egemen ataerkil toplum tarafından öne sürülen teoriler ve mitlerle yüzleşmesine olanak tanıyabilir.

Kadın Karakterler ve Erillik

11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’ne yapılan saldırıların ardından medyadaki neredeyse tüm anlatılarda Amerika’nın “erkek cesaretinden yoksun olduğu” ve dolayısıyla “50’lerdeki Batılı kadın imajının yeniden canlandırılması” yani savunmasız ve erkek yardımına ihtiyaç duyan kadın imajının popüler hale geldiği yönündeki endişeler yer alıyordu (Faludi, 1991, s. 8). Bu nedenle Faludi (1991, s. 13), Amerika halkının da “ülkede sembolik bir savaşa, ulusal bir efsaneyi onarma ve yeniden canlandırmaya yönelik bir savaşa” katıldığı sonucuna varmaktadır. Aslında bu durum, erkeklerin güçlü bir kahraman haline gelerek hayatın her kesiminden çaresiz ve savunmasız olarak tanımlanan kadınları kurtarmak adına yenilmez bir figür olarak erkeğin yeniden kurgulanması efsanesiydi. Bu nedenle çalışmanın önemi, 11 Eylül sonrası distopik filmlerde kadın karakterlerin nasıl gösterildiği ve Amerikan erilliğini yeniden tesis etmek için bayağı ve zayıf olarak hor görülen kadın imajı üzerinde yoğunlaşmasıdır. Esas olarak 11 Eylül sonrası filmlere yönelik pek çok eleştirel analiz mevcuttur. Lakin bu çalışmada, genel olarak kadınların anneliği ve üremesini 11 Eylül sonrası yeniden inşa edilen erillik anlatıları ile ilişkilendirerek, bu erilliğin Afganistan ve Irak’taki savaş “kahramanları” üzerinden incelenmesine vurgu yapılmıştır. Feminist film teorisini merkezine alan bu çalışma, erkek bakışını irdeler ve erilliği yeniden canlandırmak için kadın karakterlerin nesneleştirilmesini sorunsallaştırır. Böylelikle Johnston’un (2014, s. 353) öne sürdüğü gibi kadın karakterler, “ideolojinin işleyişinin gizemini açığa çıkararak” kıyamet senaryolarında hayatta kalabilecekleri gibi ve çevreyi de ataerkil oluşumlardan soyutlanmış bir biçimde yeniden inşa edilebileceklerdir.

9/11 Sonrası Amerikan Sinemasındaki Erillik

Seçki filmler feminist film teorisi bağlamında incelenecektir. Ayrıca çalışmaya daha fazla önem atfetmek için anlatı analizi ve göstergebilimsel analiz yöntemleri kullanılacaktır. Bir filmi analiz etmek, filmin kompozisyonunu dikkate almayı gerektirir. Bitmiş parçayı tamamlamak için her parçaya, her kamera açısına, ışıklandırmaya, kostümlere ve bir araya gelen seçimlere bakmak önem arz etmektedir. Sembollerin, işaretlerin ve diyalogların incelenmesi olan göstergebilim, araştırmacının bağlamdaki çoklu kültürel ve

tarihsel anlamları keşfetmesine yardımcı olabilir. Benzer şekilde anlatı analizi, yapı, karakter ve olay örgüsü de dahil olmak üzere öykü öğelerinin incelenmesi olarak tanımlanabilir. Bu türden bir analiz, “bir konuşmacının veya yazarın olayları nasıl bir araya getirdiğini, sıraladığını ve anlamı iletmek, yani izleyiciye belirli noktaları belirtmek için dili veya görsel imgeleri nasıl kullandığını” dikkate alır (Hedges, 1991, s. 22). Feminist film analizinde erkek bakışını merkeze alarak sorunsallaştırmak ilgili analizlerde önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Mulvey’in tanımladığı gibi, erkek bakışı aracılığıyla kadın, pasif ve güçsüz hale gelir ve bu durum yalnızca erkek bakış açısı ile güçlendirilir. Psikanaliz aynı zamanda feminist film teorisine de yeni bakış açıları sağlar. Erkek bakışının yanı sıra röntgencilik ve narsisizm gibi kavramlar da irdelenir. Smelik’in (1998, s. 9) belirttiği gibi, feminist film eleştirmenleri göstergebilim sayesinde “cinsel farklılığın temsilinde sinema tekniklerinin hayati rolünü analiz etmeyi” başardılar ve psikanalizle de “arzu ve öznellik yapılarını analiz etmeyi öğrendiler”. Dolayısıyla tüm bu yaklaşımlar feminist film analizi bağlamında önem arz etmektedir.

11 Eylül terör saldırıları sadece ABD’yi etkilememiş, dünyayı da daha karamsar bir atmosfere sürüklemiştir. Dünya “birdenbire nispeten ‘normal’ ve ‘aklı başında’ görünen bir dünyadan tehlikeli, istikrarsız ve ölümcül görünen bir dünyaya dönüştü” (Pollard, 2011, s. 1). Amerika’da halihazırda silahlanmaktan yana olan halk, bu dönüşüm karşısında korunmak için silahlanmaya başladı. Öte yandan Bush yönetimi ‘teröre karşı savaş’ hamlesi kapsamında Afganistan ve Irak savaşları gibi bir dizi tepkiyi başlatmıştı. ‘Teröre karşı savaş’ adı altında birçok sivil özgürlüğü kısıtlamış ama aynı zamanda Amerikan ulusuna kendilerini ve ailelerini koruyacaklarına dair söz vermeye devam etmiştir. Buna göre Takacs (2009, s. 3), hükümetin “aileyi terörün hedefi olarak kurgulamasının, halkın kendi iyiliği için artan siyasi ve toplumsal baskıyı kabul etmesi konusunda disipline edilmesine yardımcı olduğunu” belirtmektedir. 11 Eylül’ün ardından aile kavramına yapılan vurgu, bazı eleştirmenleri büyük resme bakmaya teşvik etmiştir. Faludi (2007, s. 5), bunu “ellili yılların yeniden canlandırılması”, çekirdek aile “birlikteliği” olarak tanımlar ve ayrıca 11 Eylül’den sonra ortaya çıkan kadınların aşağılanması ve evcimenleştirilmesi, “erkeksi erkeğin büyütülmesi” olan çeşitli dürtülerin de altını çizer. Bu durum aslında, Amerikan ruhunun derinliklerine kök salmış “yenilmezlik mitinin” inşa edilmesinin bir sonucudur (Faludi, 2007, s. 14). Örneğin, Baccolini’nin (2018, s. 179) belirttiği gibi, “Kızılderili saldırılarının beslediği herhangi bir güvensizlik sırasında, Amerikan kültürü kovboy kibri ve kadınsı zayıflığa dair bir karşı mit yarattı” ve bu, ulusun kendini savunmasız hissettiği her an yeniden canlandırıldı. Eski zamanlardan beri, Amerikan ulus güvenliğine yönelik herhangi bir tehlike söz konusu olduğunda, ataerkil toplumun yenilmezlik efsanesini “kadın tehdidi” üzerinden yeniden kurguladığı ortadadır.

Faludi, çalışmasında 11 Eylül medyasından kadın ve erkeklerin geleneksel cinsiyet rollerine nasıl büründüğünü gösteren birçok örnek vermiştir. Bu nedenle, 11 Eylül saldırıları, insanların “saldırıların Amerika Birleşik Devletleri’ndeki çağdaş toplumsal cinsiyet düzenlemelerindeki bazı büyük sorunların hem sonucu hem de nedeni

olduğundan” korkmasıyla geleneksel erillğe dönüşü tetiklemiştir (Melnick, 2009, s. 19). Medya, kadın özgürlük hareketini, bu yıkıcı saldırıya yol açan Amerikalı erkekleri yumuşatan suçlu olarak göstermiştir. Bu varsayım, kadınları erkeklerin çektiği acıların ana nedeni olarak gösteren Avrupa merkezli mitolojiyle de ilişkilendirilebilir. Batı kültüründe insanın Havva’nın günahına düşmesi ya da Truva’nın Helen’in güzelliğinden etkilenmesi düşünüldüğünde bu durum açıkça gözlemlenir.

ABD’nin fazla kadınsılaştığı düşüncesi hemen hemen her yerde gözlemlenebilirdi. Usame bin Ladin, bu kadınsallaşma üzerinden Batı’yla alay ederken, Amerikalı siyaset bilimci Francis Fukuyama da “Batı kültürünün kadınlaştırılmasını” benzer bir tehlike olarak yorumluyordu (Tickner, 2002, s. 334). Buna ilaveten kadınlık, Amerikan toplumunda zayıflık ve kırılabilirlik olarak algılandığı için medyada ve kültürde kadın seslerinin susturulması giderek daha popüler hale geliyordu. Herkesin sorduğu temel soru önceleri sesleri duyulabilen bu güçlü kadın imajlarının nereye gittiğiydi. Guardian’a göre (Akt. Tickner, 2002, s. 335), “11 Eylül’den sonra kadınlar gazete sayfalarından ve TV ekranlarından neredeyse kayboldu”. New York İtfaiyesi’nde öncü itfaiyecilerden Yüzbaşı Brenda Berkman da 11 Eylül sonrasında savaşın cinsiyet rolleriyle ifade edilmesine vurgu yaparak bu sorunu şöyle detaylandırmıştır:

New York’taki arama ve kurtarma çalışmalarına ilişkin medyada kadınların tamamen görünmez olması beni çok şaşırttı. Ve buna şaşırarak tek kişi de ben değildim. Kadın kurtarma görevlileri, kendi kurumlarımızın iş arkadaşlarımız için düzenlenen sayısız cenaze töreninde varlığımızı bile görmezden geldiğini fark etti. Kadınların FDNY’de itfaiyeci olarak 20 yıl ve NYPD ile EMS’de çok daha uzun süreler çalıştıktan sonra, katkılarımızın göz ardı edilmesi sinir bozucu ve küçük düşürücüydü. Tamamı erkeklerden oluşan kurtarma çabasına ilişkin bu tablo yalnızca tarihsel olarak hatalı olmakla kalmıyor, aynı zamanda genç kadınların acil servislerde kariyer yapmayı düşünmelerini engellemekle de tehdit ediyordu (Akt. Dowler, 2002, s. 160).

Bu bağlamda bir cinsiyeti diğerine göre üstün ve güçlü konumlandırarak oluşturulan düalizm, kadınları etkin bir şekilde ötekileştirmekte, onların toplumdaki tüm çaba ve eylemlerini göz ardı etmektedir. Dowler’a göre (2002, s. 165) kadınların itfaiyecilik ve polislik gibi işlerde görev alması geleneksel kahramanlık fikirlerinin çok ötesindedir ama kadınların, yalnızca 11 Eylül saldırıları gibi dış tehditlerle uğraşmakla kalmayıp, aynı zamanda “kendilerini kadınlar için kabul edilen davranış normlarına karşı ‘yetersiz’ gören toplum tarafından” sürekli olarak saldırıya maruz kaldıklarını da eklemektedir. 11 Eylül’ün yarattığı kaygıya, “eril güç ve dişil zayıflık” şeklinde kabul gören ataerkil ikilik kültürüne geri dönüş yoluyla verilen yanıt, aynı zamanda “11 Eylül sonrası dönemin direği olarak yeniden kurulan geleneksel çekirdek aileye geri dönme ihtiyacını da doğurmaktadır” (Baccolini, 2018, s. 190). Dolayısıyla kriz zamanlarında Amerikalılar için en iyi çözümün, geleneksel değerlere geri dönmek ve ataerkil yetilerin kümülatif olarak toplandığı temsili baba gücüne inanmak olduğu söylenebilir.

1950'lerin ortalarına doğru başlayan bu geri dönüş, toplumdaki 'Baba En İyisini Bilir' kültürünü açığa çıkarmıştır ve koruyucu paternalizm norm haline gelmiştir. Bu yaygın ve giderek yerleşen algı, medyatik anlatılarda da kendini göstermeye başlamıştır. Bunlar Kellner'e göre (2010, s. 4), "ürünün araştırılması, üretilmesi ve pazarlanması sırasında muazzam miktarda sermaye icat edildiği için tarihsel bir dönemin gerçeklerinin aydınlatıcı sosyal göstergesidir". Genel olarak sinema, distopik ve kaotik senaryolar Baccolini'nin (2018, s. 175) de öne sürdüğü gibi "11 Eylül atmosferinin başarılı bir şekilde aktarılabilmesi" bir araç olarak popüler hale gelmiştir. Distopik filmler daha çok saldırıların ardından yaşanan kolektif korku ve kaygıları anlatan birer ayna işlevi görmüştür. Kültürel değişim anlarında, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine geri dönüş, tam olarak Faludi'nin 'kadın haklarına karşı tepki' olarak adlandırdığı durumdur. Medya anlatılarının önemli bir bölümünü oluşturan filmler de bu kritik zamanlarda kadınların toplumsal ve ailevi alanlardaki yerinin aktarımında önemli bir rol oynamaktadır.

Kültürel bir pratik olarak değerlendirilen sinema ile izleyici, kadın ve erkeğe ilişkin anlatıların, kalıplaşmış cinsiyet rollerinin sunulduğu farklı bir dünyada kendine yer buluyor. Bu açıdan bakıldığında sinemadaki kadın imgesi aslında, kadın izleyiciye kendisi hakkında yanlış ve gerçek dışı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu nedenle "etki özgürleştirici olmaktan ziyade yabancılaştırıcıdır" (Smelik, 1998, s. 8). Claire Johnston (2014, s. 349), aslında gerçekliğe dayanmayan, erkeğin bakış açısıyla yaratılan bu durumu 'kadın miti' olarak adlandırır, dolayısıyla ona göre "kadın kendini değil, bir yer değiştirme sürecini, erkek fallusunu temsil eder". Ayrıca Laura Mulvey (2014), çalışmasında kadın mitini eleştirerek izleyici ile ekran arasındaki ilişkiye odaklanarak şu konuya dikkat çeker: "Tiyatrodaki seyirci istemsizce ve çoğunlukla erkek bakışıyla özdeşleşir, çünkü film ana karakterin hem optik, hem de libidinal bakış açısından çekilmektedir" (Smelik, 1998, s. 10). Sinemayla ilgili üç farklı bakış, "kaydederken kamera, birbirlerine bakan karakterler ve son ürünü izleyen seyircidir" (Mulvey, 2014, s. 369). Tüm bu bakışlar kadın karakterleri nesneleştirir ve onları pasif bir figür haline getirir. Mulvey (2014, s. 360), "ataerkil toplumun bilinçdışının film biçimini nasıl yapılandırdığını" göstermek için psikanalizi "siyasi bir silah" olarak kullanır. Erkek bakışına ve skopofili kavramına değinir. Skopofili, görme arzusu "bir başkasına nesnemiz olarak bakmakla üretilen görsel haz" ve narsistik görsel zevk ise imajla özdeşleşmeden türetilir (Smelik, 1998, s. 10).

Genel olarak sinematik anlatılar, 1960'lı yıllarda akademik dünyaya yayılan ikinci dalga feminizm ile birlikte popüler hale gelmiştir. Annette Kuhn, Molly Haskell, Claire Johnston ve Laura Mulvey gibi isimlerle birlikte erkek vizyonunun ürettiği kadına ve kadınlığa dair yeni imgeler ve anlamlar gün yüzüne çıkmıştır. Gill'in (2007, s. 9) öne sürdüğü gibi, "1960'ların sonlarında ve 1970'lerde Batı dünyasını kasıp kavuran feminist eylem, düşünce ve aktivizm dalgası, daha önceki kadın hareketlerinin karşılaşmadığı bir zorlukla karşı karşıyaydı: medyanın egemen olduğu bir dünya".

Sis, Stephen King'in kısa romanından uyarlanan 11 Eylül sonrası filmidir. 2007 yılında Frank Darabont tarafından beyaz perdeye aktarılmıştır. Hikaye, tuhaf yaratıkların ortaya çıkmaya başladığı bir süpermarketteki insanların etrafında döner. İnsanlar bu bilinmeyen yaratıklardan kaçmak ve hayatlarını kurtarmak için kaçır ya da gruplara ayrılır. Bir sonraki film *Dünyanın Durduğu Gün*, yönetmen Scott Derrickson'ın 2008 yılı yapımıdır. Bu film, 1951 yapımı aynı isimli filmin uyarlamasıdır. İlk olarak Soğuk Savaş sırasında yayımlanmış ve 11 Eylül'den sonra yeniden çekilmiştir. Hikâye, 'Klaatu' adlı bir uzaylının, insanın çevreye karşı davranışını değiştirmek için dünyaya gelişini konu alır. Sonunda, Klaatu'nun "gezegeni kurtarmak için insanlığı yok etme kararı, ona insanlığın kurtarılmaya değer olduğunu duygu yoluyla öğreten bir çocukla olan ilişkisiyle tersine döner" (Wallis, 2011, s. 60). *Olan Biten* adlı film aynı zamanda yönetmen M. Night Shyamalan'ın 2008 yapımı, 11 Eylül sonrası filmidir. Filmdeki atmosfer ve olaylar, Amerikalıların 11 Eylül saldırıları sonrasında yaşadığı belirsizlik ve endişe verici duyguyu anımsatmaktadır. İnsanlar bu kaotik ortamda etrafta koşuşturup güvenli bir sığınak bulmaya çalışır. Ana karakter, lise öğretmeni olan Elliot Moore, ailesini bilinmeyen bir doğal felaketten kurtarmak için cesur, erkeksi bir adama dönüşen, sıradan bir Amerikalı olarak hayal edilebilir. Seçilen son film, yönetmen Oliver Hirschbiegel'in 2007'de vizyona giren *İstila*'sıdır. Bu film aynı zamanda Jack Finney'nin 1955 tarihli *The Body Snatchers* adlı romanından uyarlanmıştır. Filmin ana karakteri, oğlunun vücuduna musallat olan uzaylılardan kurtarmaya çalışan psikiyatrist bir kadındır. Kadın kahraman Carol Bennell korkusuz görünür ve oğlunu kurtarmak ve bu uzaylı istilasının nedenini çözmek için bilinmezliklere doğru yol almaktan kaçınmamaktadır. Günlü kurtaran kahraman olma yolunda zayıf bir kurban olmanın kadınsı rolünün üstesinden gelmiş olarak izleyicinin karşısına çıkar.

Doğal afetler veya terör saldırıları durumunda hem erkek hem de kadınların tehlikeden kaçmak veya mağdurları kurtarmak için benzeri görülmemiş bir cesaret örnekleri sergilemeleri olağan bir durumdur. Ancak ilgili filmlere konu olan kadın karakterlerde erkeksi bir koruma tutumu mevcuttur. Adler'e göre (1927, s. 127) "erkeksi" ve 'kadınsı' karakter özellikleri arasında ayırım yapılmasının hiçbir haklı gerekçesi yoktur, dolayısıyla kişi itaat ve teslimiyet gibi sözde 'kadınsı' özelliklerle gücü ifade edebilir". Dahası Judith Stiehm (2000, s. 224), kadınların biyolojik olarak erkeklerin yaptığı her şeyi yapabilecek kapasiteye sahip olduğunu ve aslında "kırılgan" ve "savunmasız" olanın erkeklik olduğunu, çünkü "erkeğin üstünlüğü biyolojik olarak tanımlanmak yerine sosyal olarak tanımlandığını, erkeklerin bunu öne sürmesi ve koruması gerektiğini" savunmaktadır. Benzer şekilde Adler (1927, s. 126), "[m]askülen hakimiyetinin doğal süreçlerin sonucu olmadığını", yani erkeklerin başından beri herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadığını, ancak "babanın, bir erkek olarak daha önemli bir rol oynayacağına çocukluktan itibaren ikna edildiğini" belirtir. Babanın bu rolü eski mitlerde, peri masallarında, hikayelerde, çizgi filmlerde ve filmlerde, kültür ve toplumun kuşattığı hemen hemen her şeyde açıkça görülebilir.

Daha güçlü olma ya da yenilmez bir erilliğin dayatılması ve bu algıyı sürekli inşa etme kararlılığı, hayatın her alanında erkeklerin takıntısı haline gelmiştir. Bu nedenle, feminist medya çalışmaları “yalnızca klasik Hollywood sinemasının ataerkil yapılarına meydan okumakla kalmaz, aynı zamanda radikal yeni bir feminist film estetiğinin ana hatlarını da çizer” (Mulvey, 2014, s. 359). 11 Eylül’den sonra, “bağımsız kadın seslerinin şeytanlaştırılması”, “kadınları yapay olarak korku dolu ve savunmasız bir konuma iterek erkek gücünü şişiren” bir ideoloji yaratmıştır (Faludi, 2007, s. 216). Hedges’in (1991, s. 69) işaret ettiği gibi, sinemadaki kadınlar “geçilecek aşamalar ya da istila edilip fethedilecek alanlar” haline gelmiştir. Mulvey, psikanaliz terimiyle kadın görüşünün “çekim ve baştan çıkarılmayı iğdiş edilme kaygısının çağrışımıyla birleştirdiği için” belirsiz bir hale geldiğini belirtir (Akt. Smelik, 1998, s. 11). Bu kaygı, daha derin korkulara kapı açtığı için erkek denekler için bir tehdit oluşturmaktadır. Adler’e göre (1927, s. 72) “aşağılık duygusu [...] bireyin varoluş amacını belirler” ancak sosyal bir varlık olarak insan, kendi aşağılığını “başkalarının görmesini istemez” ve bunu üstünlük ve toplumda tanınma yoluyla örter. Bu şekilde kadının belirli rollerden kısıtlanması, toplumda değersizleştirilmesi ve kadının özel alana itilmesi, erkeklerin sıklıkla kabullenemediği aşağılık kompleksini uyandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen yıkıcı 9/11 saldırılarının ardından sinematik anlatıları ile birlikte erillik rollerinin tekrardan nasıl canlandığını araştırmıştır. Dört farklı 9/11 sonrası “Sis” (2007), “Olan Biten” (2008), “Dünyanın Durduğu Gün” (2008) ve “İstila” (2007) gibi distopik filmler üzerinden, kadın temsillerini ve “Babalar En İyisini Bilir” figürünün karmaşık rolünü incelemiştir. Bu filmler, toplumsal çalkantı ve belirsizlikle karşı karşıya olan kadın karakterlerin tasvirini analiz etmek ve toplumsal cinsiyet rollerini ilgili bağlamda araştırmak için farklı perspektifler sunmuştur. 9/11 sonrası dönemde, kadınlar sıkça suçlanmış ve yaşanan olaylardan sorumlu tutulmuşlardır. Bu kültürel değişime yanıt olarak, bu araştırma, sinema alanındaki kadın temsillerinin ne derece yeterli ya da yetersiz olduğunu incelemek için feminist film teorisi tarafından sunulan bakış araçlarını kullanmıştır. Laura Mulvey ve Claire Johnston gibi feminist düşünürlerin görüşlerinden yararlanarak, erkek bakışının karmaşıklıklarını, sinematik tekniklerin etkisini ve bu anlatılarda kadınların çok yönlü rollerini açığa çıkarmıştır.

Bu araştırma, geleneksel feminist film teorisinin ötesine geçerek anlatı analizi, göstergebilim ve psikanaliz gibi farklı disiplinlerinde ilgili filmlerde kullanılabileceğini ve ileriye dönük çalışmalar için daha tutarlı sonuçlar alınabileceğini ortaya koymuştur. Bu çok yönlü yaklaşım, film aracılığıyla anlamın pasif bir yansıması yerine aktif bir şekilde inşa edildiğini vurgulamıştır. Araştırmanın bulguları, sinemanın kültürel normları ve cinsiyet rollerini sürdürme veya sorgulama konusundaki önemini aydınlatmaktadır. Medyanın kadınlara atfettiği anlamları çözümleyerek, bu araştırma, kadınların toplum tarafından yayılan ataerkil teorilerin ve mitlerin eleştirel bir şekilde ele alınarak

sorgulamalarını önermektedir. Bu bağlamda sinemanın, toplumsal dinamiklerin değişimini şekillendiren ve yansıtan aktif bir kültürel uygulama olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bu araştırmanın sadece film çalışmaları alanına değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, güç ve toplumsal dönüşüm konularına ilişkin daha geniş bir tartışmaya katkı sağlayacağı umulmaktadır. Araştırma konusu olan 9/11 sonrası distopya filmlerinin, bir dönemin gerilimlerini ve dönüşümlerini yansıtan aynalar olarak işlev gördüğü ve kriz zamanlarında kadınların seslerinin duyulabilmesi için önemli birer fırsat oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adler, A., *Understanding Human Nature*. Translated by Walter Beran Wolfe, Garden City Publishing, 1927.
- Baccolini, R., “Feminine Weakness and Restored Masculinity in Post-9/11 Science Fiction Cinema.” *Utopia in the Present: Cultural Politics and Change*, edited by Claudia Gualtieri, Peter Lang, 2018, pp.175-92.
- Bunting, M., “Women and War.” *The Guardian*, 20 Sep. 2001, www.theguardian.com/education/2001/sep/20/socialsciences.highereducation. Accessed 7 Oct. 2022.
- Carter, C., “Sex/Gender and the Media from Sex Roles to Social Construction and Beyond.” *The Handbook of Gender, Sex, and Media*, edited by Karen Ross, Blackwell Publishing, 2012, pp.365-82.
- Dowler, L., “Women on the Frontlines: Rethinking War Narratives Post 9/11.” *GeoJournal*, vol.58, no.2/3, 2002, pp.159-65.
- Faludi, S., *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. Three Rivers Press, 1991.
- . *The Terror Dream Fear and Fantasy in Post-9/11 America*. Metropolitan Books, 2007.
- Gill, R., *Gender and the Media*. Polity Press, 2007.
- Goldstein, L., “Falwell: Blame Abortionists, Feminists and Gays.” *The Guardian*, 19 Sep. 2001, www.theguardian.com/world/2001/sep/19/September11.usa9. Erişim Tar.: 10 Ekim. 2022.
- Hedges, I., *Breaking the Frame: Film Language and the Experience of Limits*. Indiana University Press, 1991.

- Johnston, C., "Women's Cinema as Countercinema." *Film Manifestos and Global Cinema Cultures: A Critical Anthology*, edited by Scott MacKenzie, University of California Press, 2014, pp.347-56.
- Kellner, D., *Cinema Wars: Hollywood Film and Politics in the Bush-Cheney Era*. Blackwell Publishing, 2010.
- Lukinbeal, C., "The Map that Precedes the Territory: An Introduction to Essay in Cinematic Geography." *GeoJournal*, vol.59, no.4, 2004, pp.247-51.
- Melnick, J. P., *9/11 Culture: America under Construction*. Wiley-Blackwell, 2009.
- Mulvey, L., "Visual Pleasure and Narrative Cinema." *Film Manifestos and Global Cinema Cultures: A Critical Anthology*, edited by Scott MacKenzie, University of California Press, 2014, pp.359-69.
- Pollard, T., *Hollywood 9/11: Superheroes, Supervillains, and Super Disasters*. Taylor and Francis, 2011.
- Smelik, A., *And the Mirror Cracked: Feminist Cinema and Film Theory*. Macmillan Press, 1998.
- Stiehm, J. H., "Neither Male nor Female: Neither Victim nor Executioner." *Male Roles, Masculinities and Violence: A Culture of Peace Perspective*, edited by Ingeborg Breines, Robert Connell and Ingrid Eide, UNESCO Publishing, 2000, pp.223-30.
- Takacs, S., "Monsters, Monsters Everywhere: Spooky TV and the Politics of Fear in Post-9/11 America." *Science Fiction Studies*, vol.36, no.1, 2009, pp.1-20.
- Tickner, A., "Feminist Perspectives on 9/11." *International Studies Perspectives*, vol.3, no.4, 2002, pp.333-50.
- Walliss, J., "Doomsday America: The Pessimistic Turn of Post-9/11 Apocalyptic Cinema." *The Journal of Religion and Popular Culture*, vol.23, no.1, 2011, pp.53-64.
- Young, I. M., "The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State." *W Stands for Women: How the George W. Bush Presidency Shaped a New Politics of Gender*, edited by Michael L. Ferguson and Lorl Jo Morso, Duke University Press, 2007, pp.114-39.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.24>

Volume 7/3

2023 p. 427-438

THE QUEST FOR EQUIVALENCE IN TRANSLATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF DEFINITIONS AND APPROACHES

ÇEVİRİDE “EŞDEĞERLİK” ARAYIŞI: TANIM VE YAKLAŞIMLARIN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Sema ÜSTÜN KÜLÜNK*

ABSTRACT

The concept of equivalence in Translation Studies has been a subject of extensive debate due to varying definitions and interpretations. Scholars propose different understandings of equivalence based on their perspectives on translation. This paper explores the historical context of equivalence and its impact on the development of Translation Studies. Despite its fluctuating prominence, equivalence remains a fundamental aspect of the discipline. The definitions provided by Eugene Nida, Katharina Reiss, Hans J. Vermeer, Gideon Toury, and Theo Hermans are analyzed to delve into the multifaceted nature of equivalence in translation. These different perspectives highlight the diverse conceptualizations and applications of equivalence. Nida takes a response-oriented approach, considering the reader and contextual reception of the translation. Reiss emphasizes a function-oriented approach, determining equivalence based on the text's function. Vermeer reduces the concept to special cases, while Toury argues that equivalence is always present. Hermans examines equivalence from a marginal viewpoint, focusing on cases of full equivalence. The paper concludes that although equivalence may not fully capture the complexities of translation, it serves as a valuable descriptive tool in comparing target and source texts. An awareness of these changes is crucial to appreciate the diversity inherent in the translational act.

Keywords: *Equivalence, Functionalist Approaches, Norm Theory, Skopos*

* Assist. Prof. Dr., Doğuş University, Translation and Interpreting Studies, E-mail: semaustunsema@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7447-2041, Istanbul, Türkiye.

ÖZ

Çeviribilim alanında eşdeğerlik kavramı, değişen tanımları ve yaklaşımlar nedeniyle sık sık bir tartışma konusu olmuştur. Alanda çalışan isimler çeviriye dair bakış açıları çerçevesinde farklı eşdeğerlik anlayışları ortaya koymuştur. Bu makalede eşdeğerlik kavramının tarihsel bağlamı ve Çeviribilim alanının gelişimi üzerindeki etkisi incelenmektedir. Görülmektedir ki, dalgalanmalara rağmen eşdeğerlik, alanın kurucu ve tanımlayıcı bir unsuru olarak varlığını sürdürmektedir. Eugene Nida, Katharina Reiss, Hans J. Vermeer, Gideon Toury ve Theo Hermans tarafından sunulan tanımlar, çeviride eşdeğerliğin çok yönlü doğasını incelemek amacıyla analiz edilmektedir. Bu farklı bakış açıları, eşdeğerliğin çeşitli kavramsallaştırmalarını ve uygulama alanlarını gözler önüne sermektedir. Nida, kaynak odaklı bir yaklaşım benimserken çevirinin okuyucuya ve metne bağlamsal karşılığına odaklanır. Reiss metnin işlevine dayanarak eşdeğerliği belirlemede ve işlev odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir. Vermeer ise kavramı özel durumlara ve amaca indirgerken, Toury eşdeğerliğin her zaman mevcut olduğunu savunmaktadır. Hermans eşdeğerliği bir uç noktası olarak inceler ve tam eşdeğerlik durumlarına odaklanır. Makale, eşdeğerliğin çevirinin karmaşıklıklarını tam olarak çözümlenemese de hedef ve kaynak metin karşılaştırmasında değerli bir tanımlayıcı araç olarak hizmet ettiği sonucuna varmaktadır. Bu değişikliklerin farkında olmak, çeviri eyleminde doğal olarak var olan çeşitliliği takdir etmek için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Eşdeğerlik, İşlevsel Yaklaşımlar, Norm Kuramı, Skopos*

1. Introduction

The concept of equivalence has been a topic of extensive debate in Translation Studies. Its contentious nature arises from several reasons. Firstly, there is a lack of consensus regarding its definition. Different scholars propose varying definitions based on their understanding of translation. Given that translation itself lacks a universally accepted definition, it is not surprising that one of its key concepts is also subject to interpretation. Certain scholars define equivalence in terms of textual relations, considering it a relationship between texts in different languages. Others view it as the impact of the same texts in diverse languages. These differing approaches further complicate the concept and attribute it to distinct categories. Some argue that the concept of equivalence challenges Translation Studies by hindering progress and leading to endless debates without resolution. They suggest that it does not serve a useful purpose and impedes further advancements in the field. It is crucial to examine the subject matter within its historical context to provide meaningful insights into these different usages of the term. As Translation Studies is a social discipline, it is also influenced by societal, political, and economic developments, which affect other disciplines.

During the 1960s and 1970s, equivalence sparked intense debates, particularly with the emergence of linguistically oriented translation studies. However, its prominence waned in the 1980s and 1990s as ideologically oriented, post-structuralist, and post-colonial approaches gained dominance within the field. Nevertheless, the concept has never lost its impact or validity as a fundamental aspect of translation studies; it continues to exist

explicitly or implicitly. Over time, as discussions surrounding equivalence generate new perspectives, the field evolves and becomes more complex.

This paper aims to examine the diverse applications of the term "equivalence" within Translation Studies by sequentially presenting the definitions provided by Eugene a, Katharina Reiss, Hans J. Vermeer, Gideon Toury, and Theo Hermans. Each scholar's perspective regarding the concept will be discussed and analyzed. By exploring these various definitions, a comprehensive understanding of the multifaceted nature of equivalence in translation will be achieved to contribute to the appreciation of the rich diversity inherent in the translational act.

2. In Quest of Equivalence Among the Scholars of Translation Studies

2.1 E. Nida & Equivalence: When It is More about Bible Translation

Eugene Nida offers valuable insights on the topic of "equivalence" in translation. It is essential to consider Nida's perspective in light of his role as a Bible translator, as his ideas are heavily influenced by his approach to translating the Holy text. Moreover, the examples he presents primarily pertain to the context of Bible translation. In his article "Principles of Correspondence," Nida (1964a) questions the potentials of correspondence and states that “ [...] it stands to reason that there can be no absolute correspondence between languages. Hence there can be no fully exact translations” (126). This initial acknowledgment underscores Nida's acceptance that complete equivalence in translation is unattainable. He recognizes that every translation necessarily involves a certain degree of interpretation by the translator (*ibid.*)

Nida (1964b) addresses various types of translations, which he defines about different factors influencing translation outcomes. These factors include: 1) the nature of the message being translated, 2) the intentions of both the author and the translator, and 3) the characteristics of the target audience (Nida, 1964b: 157). Based on these considerations, Nida (1964a) identifies two fundamental orientations in the translation process: formal equivalence and dynamic equivalence (129). These orientations serve as frameworks for applying different translation methods and producing distinct translations. It is worth noting that the concept of equivalence plays a crucial role in understanding Nida's perspective on translation.

Nida's analysis of basic binary opposition in translation provides valuable insights into the field. His understanding of translation revolves around four factors: making sense, conveying the spirit and manner of the original, having a natural and easy form of expression, and producing a similar response. According to Nida (1964b), when a choice must be made between sacrificing translation elements, the priority generally lies with maintaining meaning over style. However, this generalization has exceptions, such as poetry translation (162).

The concept of formal equivalence is source-oriented. The main goal is to faithfully present the form and content of the original text (Nida, 1964b: 159). This means readers should recognize that they are reading a translation, a text produced in a foreign language and context. The degree of equivalence is assessed based on how well the message of the source text is conveyed in terms of both content and form in the target text.

A formal equivalent translation focuses on reproducing formal elements such as grammatical units, consistent word usage, and source-contextual meanings (Nida 1964b: 161). Equivalence, in this context, refers to the meaning units and the relationship between these units in both the source and target cultures. Therefore, it operates within an intertextual framework. Nida's approach to formal equivalence requires analyzing texts to determine the level of equivalence achieved.

However, this understanding of translation is open to scrutiny for several reasons. Firstly, it is not feasible to separate content and form, as they are intricately intertwined. Form cannot be analyzed in isolation from its accompanying content, and vice versa. Secondly, different languages possess distinct features, and adhering strictly to the structure of the source text in the target language may result in a seemingly meaningless arrangement of words. This would undermine the desired equivalence feature. It is important to acknowledge that strict interpretations of translation terms can lead to misleading conclusions.

Moreover, Nida's concept of meaning is quite strict, treating it as a fixed entity. However, meaning itself is open to interpretation, and readers from the source and target cultures may derive different understandings from the same or different texts in various languages. Therefore, a rigid approach to meaning may not fully capture the complexities of translation. Nida's analysis of binary opposition in translation and his emphasis on formal equivalence provide a basis for understanding the challenges and considerations inherent in the translation process. However, it is crucial to keep in mind the limitations and complexities associated with formal equivalence, particularly regarding the inseparability of form and content, the unique features of different languages, and the interpretive nature of meaning.

In discussing dynamic equivalence, it is important to note that it is neither solely source-oriented nor completely target-oriented. It acknowledges the significance and existence of the source text, while also aiming to achieve the same impact on the target reader as the source reader. Dynamic equivalence, as defined by Nida (1964a), is the closest natural equivalent to the message in the source language (159). Unlike formal equivalence, which focuses on preserving meaning and form between texts, dynamic equivalence prioritizes eliciting the same response. This definition encompasses three key terms: "equivalent," "natural," and "closest." Here, equivalence is intertwined with naturalness and proximity, resulting in a translation that reads as an original work, with a focus on cultural

equivalence through the elimination and naturalization of cultural and linguistic differences.

However, dynamic equivalence encounters certain challenges. Firstly, reader response is not fixed and varies across different contexts. Defining the response of the source reader as the basis for evaluating translations can be difficult. Whose response should be considered? Does the same principle apply to the target reader's context? Readers with different backgrounds may react differently to the same text within the same culture. Additionally, the pursuit of naturalness can lead to extremes, as translators may excessively exploit their language's opportunities, potentially resulting in limitless and distorted translations. Is there a limit to this naturalization?

Moreover, there are some problematic aspects related to the usage of the term "equivalence" throughout the article. The author interchangeably uses the words "correspondence" and "equivalence" without providing a specific reason for this choice. Are they intended to have different meanings and refer to different situations? Additionally, the term "equivalence" is employed to categorize translations into distinct types, such as formal equivalence and dynamic equivalence translations. This implies that these translations are subcategories of "equivalence," whereas the focus of the article is on equivalence being the determining factor in describing translations with different orientations. Furthermore, there may be cases where these different understandings of equivalence overlap. For example, translations prepared for linguists often aim for formal equivalence, but they can also be analyzed as dynamic equivalence translations within the limited context of the readers being linguists.

In conclusion, Eugene Nida presents two different types of "equivalence" and uses this term as a fundamental characteristic when describing the nature of translation in various contexts. He favors dynamic equivalence, considering it achievable in different degrees and features. It is crucial to bear in mind that Nida's examples and discussions on "equivalence" predominantly revolve around Bible translation, as his mission is to facilitate the understanding and belief of the holy book across different languages. Consequently, translation is approached with a cultural filter, focusing on naturalness and ease of comprehension. While these ideas may be justified within the context of Bible translation, applying them to a wider range of translations with the same grounds remains a topic open to debate, as the term "equivalence" itself is subject to interpretation.

2.2. K. Reiss & Equivalence: When Functions matter

Reiss, known for her Functionalist approach along with H. Vermeer, bases her understanding of equivalence on the concept of function. She defines translation as a form of written communication between languages, aiming to produce a text that is functionally equivalent to the source language (SL) (Reiss, 1971: 160). Acknowledging the inevitability of discrepancies arising from linguistic and cultural disparities, the distinctive nature of the translator, and varied intended purposes, Reiss (1971) classifies

these modifications as both unintentional and deliberate, thereby distinguishing between them. Unintentional changes arise from linguistic differences, while intentional changes occur when translations and source texts are created to fulfill different functions. Due to this intentional change, seeking functional equivalence between texts is deemed futile by Reiss (1971), who advocates for adequacy of target language (TL) verbalization in accordance with the foreign function (161).

Furthermore, Reiss discusses language, temporal, spatial changes, and cultural dynamics in relation to translations and the decision-making process involved. She proposes a methodology for achieving functionally equivalent translations, which involves determining the source text type as a crucial step. Reiss heavily relies on text type as a determinant of translational decisions. Drawing from Bühler's work, she identifies three types of text: informative, expressive, and operative, each serving a specific function. Additionally, Reiss introduces a fourth type, called "multi-medial text type," expanding the range of textual categories.

In summary, Reiss defines equivalence primarily at the text level, focusing on intertextual relations. However, her main emphasis is not on linguistic equivalence but on equivalence at the function level. She connects her ideas on text types and the resulting translation strategies based on language functions. (Reiss, 1971: 160)

In her article, Reiss (1971) presents certain points that can be subject to questioning. The first concern concerns mixed forms, where texts exhibit more than one basic text type characteristic. Although the author acknowledges this, she does not suggest achieving functionally equivalent translations of such source texts. This raises the question of whether translators should determine and base their translations on the dominant text type, and whether this approach would be appropriate.

Another issue is the Reiss' treatment of function as concrete and predetermined. However, determining the function of a source text and producing a functionally equivalent translated text is not a straightforward task. Even if the function of a source text is identified, it is worth considering whether the same function can be achieved in different cultures with their distinct circumstances. Additionally, Reiss (1971) overlooks the role of pragmatics – the fact that a text produced for a specific function, such as expressive, may be used for a different function, such as operative, depending on the interpretation of different individuals. This raises doubts about whether claiming functional equivalence between the translated text and the expressive source text is still valid.

Furthermore, Reiss (1971) does not address the challenges of translating multi-media texts involving audio and visual elements. Is it truly achievable to establish functional equivalence when these complex communicational tools are involved? Besides, Reiss (1971) categorizes translation cases as normal, problematic, and special. The definition of special cases generated controversy from the beginning, as these cases are referred to

as instances where there is a difference between the original text's function and the function of the translation. According to Reiss (1971), the text typology relevant to translation and the establishment of the given text variety is insignificant in determining the mode of translation needed to achieve functional equivalence. However, labeling these cases as special is questionable, considering the inherent differences in text function across languages and cultures. This perspective suggests that Reiss' ideas regarding normal cases reflect more of an idealized world of communication rather than real-life instances. Consequently, the issue of equivalence becomes irrelevant for the special cases that are, in fact, quite common.

2.3 H. J. Vermeer & Equivalence: When Skopos Defines the Rest in Translation

In contrast to Reiss and Nida, Hans J. Vermeer (2000), the proponent of the Skopos theory with a Functionalist approach, offers a different perspective on the concept of equivalence in translation. Vermeer (2000) does not view equivalence as essential when comparing the source and target texts. This is because Vermeer challenges the conventional notion of the source text, instead considering it as a source of information. For Vermeer, the primary focus in translation lies in the Skopos, which refers to the aim or purpose of the translation. The Skopos is viewed as an active process, emphasizing the translation as an action. Rather than being concerned with the realities of the source culture, Vermeer prioritizes the realities of the target culture. The ultimate goal is to achieve the intended aim of the translation.

However, this does not mean that Vermeer entirely disregards the concept of equivalence. As previously mentioned, everything is determined based on the Skopos, and equivalence becomes relevant when the aim is to produce a linguistically equivalent text for linguistic study purposes. Equivalence can also extend beyond intertextual relations and be applicable when the aim is to realize functionally equivalent texts. Even in these cases, the concept of equivalence is contingent upon fulfilling the requirements of the translation's purpose.

In summary, Vermeer's Skopos theory liberates translators from the strict confines of equivalence, confining this concept to specific scenarios. Although equivalence was a topic of intense debate and formed the basis of certain translation theories in the 1960s and 1970s, Vermeer's approach limits its significance. Nonetheless, the question remains whether the evaluability of equivalence in terms of function is justified. While assessing linguistic orientation and evaluating the degree of equivalence may be easier, the hermeneutic aspect of meaning and its relativity pose challenges. Determining a stable function for a text that remains valid across all contexts is questionable. Similarly, achieving the same function in vastly different cultures and contexts raises further concerns. Consequently, it becomes necessary to consider the ambiguities surrounding the concept when discussing texts written with similar aims.

2.4 G. Toury & Equivalence: When Norms Govern the Translational Definitions

Gideon Toury (1995), the advocate of the Norm Theory and a prominent figure in Descriptive Translation Studies approaches the concept of "equivalence" in a distinct manner. His perspective revolves around the idea that translation is governed by norms, which are defined as specific regulations that influence translational decisions and ultimately shape the end product of translation. Norms are categorized into three types: preliminary norms, which encompass translation policy and the directness of translation; operational norms, which include matricial norms and textual-linguistic norms; and initial norms, which determine the acceptability or adequacy of the translation in relation to the target and source cultures, respectively.

For Toury, translations are reflective of the norms within the target culture. In isolation, he is not primarily concerned with the relationship between the source and target texts. Instead, he adopts a culturally contextualized viewpoint on translation, asserting that "Translation activities should rather be regarded as having cultural significance" (Toury, 1995:198). In other words, translation is studied from a broader intercultural perspective that encompasses intertextuality.

In this manner, Toury (1995) relativizes translation by recognizing that all translational activities occur within different historical, temporal, and spatial contexts, each guided by its own set of norms. Consequently, various translations are produced. In his descriptive approach to translation, evaluations of translations are conducted based on these norms. If a translation adheres to the norms of the source culture, it is deemed adequate, while if a translation aligns with the norms of the target system, it is considered acceptable.

As evident, Toury addresses norms within a cultural context and adopts a systemic viewpoint. By emphasizing the role of norms, he contributes to understanding translation as an intercultural and normative practice.

Toury (1995) adopts a different approach regarding the concept of equivalence. Rather than problematizing the issue, he treats equivalence as an inherent feature given in the translation process. According to Toury, a form of equivalence exists whenever a translational act occurs between two texts and thus two cultural groups. Instead of questioning whether the two texts are equivalent, Toury suggests analyzing their type and degree of translation equivalence. In this view, equivalence is not something to be discovered but rather an attribution. The equivalence analysis is conducted per the norms, which determine the concept's realization in different contexts.

Toury broadens the concept's scope, placing it within a broader and more complex network of relations. He clarifies that equivalence, rather than representing a single recurring type, refers to any relation that characterizes translations under specific circumstances. His intercultural perspective and relativistic approach contribute to a more comprehensive analysis of translational norms in different contexts.

However, there are some aspects of the concept of equivalence that warrant further discussion. Toury introduces three basic types of norms: initial, primary, and operational. Which of these should be applied in the analysis of equivalence? While all three types may influence translation equivalence, it remains unclear whether there is a systematic methodology governing their application. Are they addressed separately, or is there a unified approach? If they are considered independently, texts that are equivalent based on matricial norms may not be equivalent in terms of textual-linguistic norms. Additionally, the preliminary norms, preceding operational norms, may yield a different level of equivalence.

Another aspect to consider is whether acceptability and adequacy can be equated with equivalence. If a translated text adheres to the norms of the source culture and is considered an adequate translation, can it be considered equivalent to the source texts in terms of the norms governing their production? Similarly, if a translated text conforms to the norms of the target culture and is deemed acceptable, can it be considered equivalent to the norms governing the production of texts in that culture?

These questions raise important considerations regarding the systematic methodology of analyzing equivalence and the relationship between equivalence, norms, and acceptability or adequacy. Further exploration and clarification are necessary to fully understand the complexities of this issue.

2.5. T. Hermans & Equivalence: When the Target Overwhelms the Source

In his book *The Conference of the Tongues* (2007), Theo Hermans explores the notion of equivalence in translation and presents thought-provoking conclusions. Hermans takes a target-oriented approach to translation, focusing on the context and impact of translational acts in the target culture while acknowledging the existence of a source text. He provides various examples to illustrate different scenarios where translation is the focal point.

One such example is the translation of the Book of Mormon, wherein the translated version replaces the original text. In this case, the translation derives its authority from a divine source: "The divine utterance authorized the translation to serve in place of the original" (Hermans, 2007:3). Similarly, the translation of the Greek version of the Hebrew Old Testament, known as the Septuagint, exemplifies what Hermans terms "full equivalence." Equivalence, as defined by Hermans, refers to the equality of value and status between the translation and the original, rather than a textual comparison. Therefore, equivalence can exist even if the meaning differs, as long as they possess the same value or status.

When a text is deemed fully equivalent, Hermans argues that its status as a translation is eliminated and regarded as an original work. Multilingual treaties also exemplify this concept of full equivalence. When the same treaty is declared fully equivalent in different languages, the translated texts are no longer seen as translations, but as originals. This

concept involves authentication, creating a "fiction of total equivalence and correspondence" (Hermans 2007). Each authentic text is granted an equal force of law. The difference between the full equivalence of the Book of Mormon and the Vienna Treaties lies in the source of authorization. While God authorizes the former, institutional agents provide authorization in the latter.

Authentication plays a crucial role in transforming the reception and perception of a text. It reveals how the attributed status of a text could change based on the act of authentication. Hermans views equivalence as an attribution to texts rather than an inherent feature of their relationship. However, it is important to note that his examples primarily focus on full equivalence, where texts exist only in a particular form and are definitive translations. Although Hermans broadens the concept by involving authorizing or authenticating institutions, his emphasis on full equivalence restricts its application to the instances he exemplifies. He does not explore equivalence as a prerequisite for translation, nor does he problematize it as a feature of the translational process. Instead, he perceives equivalence as a functional term that influences the reception and status of a translated text, placing it either as an original or somewhere in between.

In conclusion, Hermans' treatment of equivalence as an attribution to texts rather than an inherent feature expands our understanding of the concept. However, his focus on full equivalence limits its applicability to the specific cases he presents. Additionally, he does not consider equivalence as a prerequisite to translation or problematize it in the context of the translational process. Nevertheless, his exploration sheds light on how equivalence influences the reception and status of translated texts.

I would like to address some of the points raised by Hermans in his book "The Conference of the Tongues." Firstly, he discusses the sequential order in the authentication process of translation. Hermans (2007) says a fully equivalent translation does not immediately change its status. Instead, it is initially perceived as a translation, and then through a proclamation from an authoritative entity such as divine authority or the force of law, it is transformed into an original. However, this sequential process raises questions about how much time should pass for a translation to lose its identity as a translation and how people come to perceive it as an original. It is not as easy or sudden as the examples Hermans presents might suggest to change people's perception of a text.

Furthermore, Hermans (2007) focuses on equivalence at extremes when discussing translation. He primarily refers to full equivalence and does not touch upon the various degrees of equivalence. This raises the question of whether non-equivalence is possible and if a text can be considered a translation while still being non-equivalent.

Additionally, Hermans' remarks on self-translation are noteworthy, particularly concerning self-attribution. Despite a bilingual writer claiming that the texts they write and rewrite in different languages are originals, there may be cases where these translations are not authenticated as originals. This demonstrates how achieving full

equivalence, which exists at an abstract cognitive level rather than a concrete one, is not an easy task even for the creator of the text. It underscores the challenge of establishing a clear mode of authority or power, whether through institutions or influential figures in politics or economics, that can determine whether a text is received as a full equivalent and therefore an original rather than a translation. These concerns highlight the complex nature of translation and the intricacies involved in establishing equivalence and authenticity in a translated text.

3. Conclusion

Formulating a conclusive paragraph for a term proves to be challenging due to the potential emergence of new inquiries and discussions with each statement. My investigation and extensive examination throughout this paper have highlighted that even seemingly straightforward terms can possess diverse connotations and find utility within various contexts. It is crucial to underscore the significance of adopting a critical and analytical stance as this approach enriches one's perspective and facilitates deeper comprehension.

To compare and contrast the approaches of the theorists analyzed in this paper, it would be helpful to organize them chronologically. Initially, the focus was on word-level equivalence in literal translation. However, over time, the scope of this term expanded to encompass sentence-level equivalences and other features.

Firstly, Nida takes a response-oriented approach, seeking equivalence in the translation that considers the reader as an agent and the contextual reception of the translation. Secondly, Reiss, a Functionalist theorist, emphasizes a function-oriented approach where the equivalence is determined based on the function of the text rather than the reader as an agent. In contrast, Vermeer reduces the concept to special cases and does not consider it a fundamental aspect of the translation process. Equivalence becomes significant for Vermeer only when the goal is to create a functionally equivalent text. Beyond such cases, Vermeer does not problematize the concept of equivalence.

Toury, a theorist of Descriptive Translation Studies, presents equivalence in a general sense, asserting that it is always present. To discuss whether equivalence exists between source and target texts is deemed fruitless by Toury. Finally, adopting a target-oriented approach similar to Toury, Hermans examines the issue from a marginal viewpoint, focusing on cases of full equivalence. Hermans does not address the question of whether full equivalence exists between source and target texts, but rather explores the term within the context of its function, which signifies the completion of translation when it reaches its fullest extent.

These different perspectives demonstrate that the concept of equivalence has been a topic of discussion in translation studies until the late 1990s, and it continues to be relevant regardless of its occasional decline in popularity. It provides analytical grounds for

comparing target and source texts on various levels. While it may not sufficiently explain the complexities of the translational process on its own, "equivalence" serves as a valuable descriptive tool in the field of Translation Studies to appreciate the diversity inherent in the translational act and have a broader perspective of the field.

References

- Hermans, T. (2007). *The Conference of the Tongues*. Manchester: St Jerome Publishing.
- Kenny, D. (2006). Equivalence. In M. Baker (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2nd ed., pp. 77-79). London: Routledge.
- Nida, E. A. (1964a). Principles of Correspondence. In L. Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader* (3rd ed., pp. 126-141). London: Routledge.
- Nida, E. A. (1964b) *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Pym, A. (2010). Translation Theory Today and Tomorrow - Responses to Equivalence. In L. N. Zybatow (Ed.), *Translationswissenschaft - Stand und Perspektiven* (pp. 1-14). Frankfurt: Peter Lang.
- Reiss, K. (1971). Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in Translation. In L. Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader* (3rd ed., pp. 160-172). London: Routledge.
- Schäffner, C. (1999). The Concept of Norms in Translation Studies. In *Translation and Norms* (pp. 1-26). Great Britain: Multilingual Matters.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Vermeer, H. J. (2000). Skopos and Commission in Translational Action. In L. Venuti (Ed.), *The Translation Studies Reader* (3rd ed., pp. 221-233). London: Routledge.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.25>

Volume 7/3

2023 p. 439-459

A RELIGIOUS AND SOCIOLOGICAL OVERVIEW OF THE ATTITUDES OF EARTHQUAKE VICTIMS TO MAKE SENSE OF THE EARTHQUAKE PHENOMENON

DEPREMZEDELERİN DEPREM OLGUSUNU ANLAMLANDIRMA TUTUMLARINA DİNÎ VE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Hayrettin KARADENİZ*

Yavuz Güven MET**

ABSTRACT

This study focuses on the earthquake that struck Türkiye on 06.02.2023 and 20.02.2023 and the attitudes of earthquake victims influenced by this disaster toward perceiving and making sense of the earthquake phenomenon. As Türkiye is an earthquake country, this natural disaster, which it has constantly faced throughout its special history, causes great destruction in the geography where it occurs and threatens the functioning of social life. In the context of this research, where we tried to analyze the views and attitudes of disaster survivors about the earthquake, in-depth interviews were held with earthquake survivors who came to Giresun from the earthquake zone. In this study, which is basically a qualitative study, some quantitative data were also utilized and the earthquake phenomenon was tried to be analyzed from a hermeneutic perspective. In the study, Türkiye's earthquake history and the reality of earthquake as a risk factor were discussed through the literature, and the different ways of interpreting the earthquake by different individuals were analyzed based on the conducted interviews. In this context, even though the participants had different views on the perception and interpretation of the earthquake, they mostly attributed religious and divine meanings to it. However, a large majority attributed the cause of the collapse of the buildings to the irresponsibility of the people themselves and the lack of professional ethics. Most of the participants argued that the earthquake was

* Assist. Prof. Dr., Giresun University, Faculty of Science and Letter, Sociology, E-mail: hayrettinkaradeniz28@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2151-8488, Giresun, Türkiye.

** Postgraduate Student, Giresun University, Institute of Social Sciences, E-mail: met_guven@hotmail.com, ORCID: 0009-0003-7045-1616, Giresun, Türkiye.

triggered by the sins/evils committed by people, while a smaller number of participants believed that the breakage of fault lines caused the earthquake.

Keywords: *Earthquake, Earthquake Victims, Fate, Sin, Ethics*

ÖZ

Bu çalışma 06.02.2023 ve 20.02.2023 tarihlerinde Türkiye’de meydana gelen deprem ve bu felaketten etkilenen depremzedelerin deprem olgusunu algılama ve anlamlandırma tutumlarını konu edinmektedir. Türkiye’nin bir deprem ülkesi olması hasebiyle kendi özel tarihi boyunca sürekli yüzleştiği bu doğal afet, meydana geldiği coğrafyada büyük yıkımlara sebep olmakta ve toplumsal hayatın işleyişini tehdit eder hale gelmektedir. Afetzedelerin depreme dair görüş ve tutumlarını analiz etmeye çalıştığımız bu araştırma kapsamında deprem bölgesinden Giresun’a gelen depremzedelerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Özünde nitel bir çalışma olan bu araştırmada bazı kantitatif verilerden de yararlanılmış olup, deprem olgusu hermeneutik bir perspektiften irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, literatür üzerinden Türkiye’nin deprem tarihine ve bir risk faktörü olarak deprem gerçeğine değinilmiş ve yapılan görüşmelerden yola çıkarak depremi farklı bireylerin farklı yorumlama biçimleri incelenmiştir. Bu kapsamda katılımcılar depremi algılama ve yorumlama hususunda farklı görüş benimsemiş olsalar da bile daha çok dinsel ve ilahi anlamlar yüklemişlerdir. Ancak büyük bir çoğunluk binaların yıkılma sebebini bizzat insanların sorumsuzluklarına ve meslek etiğinin zafiyetine dayandırmıştır. Katılımcıların çoğu, insanların işledikleri günahlar/kötülükler depremi tetiklediğini iddia ederken daha az bir katılımcı da fay hatlarının kırılması depreme sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Deprem, Depremzede, Kader, Günah, Ahlak*

Introduction

In addition to being a natural phenomenon, earthquake is a sociological phenomenon in terms of its negative effects on social life. Although scientific explanations of the formation process and causes of earthquakes are available, it is not possible to forecast when they will occur considering the opportunities available at the moment. This impossibility of knowing the future raises the level of anxiety of human beings and forces them to take precautions, even to the point of abandoning their geography. This phenomenon, which has many sociological consequences such as positive discrimination against earthquake victims, acclimatization problems, unemployment problems, disruption in education, etc., and interrupts the routine of social life in the geography where it occurs, is perceived and interpreted differently by people. Our research reveals that these techniques are generally religious practices and can be functional in eliminating fear at the time of an earthquake.

The reality is that we live in a risky society. In Türkiye, earthquake is one of the most important risk factors. In fact, although earthquakes are a natural disaster that people will always encounter, people ignoring the fact of earthquakes and not building houses and

living area suitable for earthquakes have led to more loss of life and property. Of course, the main reasons why people face such losses/disasters are rent, lack of control, legal gaps, etc. In short, there is a moral problem here. However, whether the earthquake victims associate this phenomenon with 'fate' or not constitutes another problem of this research.

What concerns us more in this study will be professional ethics. Professional ethics is a set of principles and rules that regulate and guide the behavior of individuals practicing any profession (Arslan, 2018). In his seminal work "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism", Max Weber linked the starting point of capitalism to the professional ethics of Protestants and discovered that capitalism is based on a system of moral values in his analysis from a hermeneutic perspective. According to Weber, the spirit of capitalism is not simply a winning instinct and economic greed, but a moral attitude that rationally and systematically aims at profit (Ritzer, 2012). This attitude, which preaches abstinence from the pleasures of life, suggests that it is people's duty to increase their wealth unceasingly (Ritzer, 2012). Being industrious, simple, punctual and just is like a call from God, and Protestants see an ascetic lifestyle and the accumulation of capital as a service to God. This kind of morality regarding work and labor is also called Puritan morality (Arslan, 2019). Again, according to Ritzer (2012), this takes the spirit of capitalism out of the realm of individual ambition and into the category of an ethical imperative. The "beruf", which occupies a prominent position in the German social system today, is essentially a result of Protestant ethics, as Weber analyzed. Beruf means profession. The "ruf" at the end of the word "beruf" is "rufen" essentially, which means to shout, to call. The use of this word in connection with profession is meaningful because professional responsibility and professional ethics still play an important role in the German system as a call from God. This kind of work ethic is also present in the Islamic creed and is expressed in the motto "Service to the people is service to God" (Arslan, 2019).

Another topic of discussion is the unrealized or unimplemented urban transformation projects. It should be noted that although there were many factors that led to the deaths of more than 50,000 people in the February 2023 earthquake, the foremost of them must have been moral weakness. Because, it can be said that moral degradation in the form of unsound construction of buildings, failure to fulfill duties and responsibilities during construction, stealing from materials (by contractor), or prioritizing purely individual interests caused great losses in this earthquake case.

The subject of our study is the different perceptions, especially religious and professional ethics, of individuals affected by the three major earthquakes that occurred in Turkey on February 6, 2023 and February 20, 2023, and their attitudes towards these earthquakes.

According to the scientific information provided by Boğaziçi University Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute, there was an earthquake with an

instrumental magnitude of Mw=7.7 (ML=7.4) at the epicenter of Sofalaca-Şehitkamil-Gaziantep at 04:17 local time on February 06, 2023, a second earthquake with an instrumental magnitude of Mw=7.6 (ML=7.4) at the epicenter of Ekinözü-Kahramanmaraş at 13:24 local time on the same date, and a third earthquake with an instrumental magnitude of Mw=6.4 (ML=6.4) at the epicenter of Büyükçat-Samandağ-Hatay at 20:04 local time on 20 February 2023. The focal depth of the first two of these very strong earthquakes was around 5 km, while the focal depth of the third earthquake was around 8 km (KRDAE, 2023). It is seen that all three earthquakes caused a great loss of life and property due to their shallow focus, that is, close to the surface. As of 14.04.2023, 50.500 people died in this disaster (İçişleri Bakanlığı, 2023), so it is a fact that the impact power of the earthquake was very high and turned into a disaster in a wide geography. In Türkiye, 11 provinces including Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya, and Elazığ have been recorded to have suffered a lot of loss of life and property (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 2023).

Based on this case, the aim of the research is to conduct a sociological analysis of the earthquake phenomenon, which has social consequences as well as being a natural disaster, to understand how the disaster victims experience the earthquake, how they interpret it, their views on the future, how the earthquake has an impact on the social order, and to raise awareness about the earthquake phenomenon. Another purpose is to determine people's interpretations of whether they have any responsibility for the fact that the earthquake turned into a disaster and caused a great loss of life and property.

This study is significant in terms of understanding the attitudes of people in Türkiye, an earthquake country, towards this natural phenomenon and the individual and social strategies they develop in order to escape from its destructive effects and to develop appropriate policies in the context of preventing the negative consequences of earthquakes.

Literature review

Türkiye, which is located in an earthquake zone due to its geographical location, has repeatedly faced destructive earthquakes in the historical process. Fault lines are shown as the scientific explanation for the occurrence of earthquakes in Türkiye. There are 3 major fault lines in Türkiye. These are the North Anatolian Fault Line, the East Anatolian Fault Line, and the West Anatolian Fault Line. Türkiye is divided into regions on the basis of the severity of earthquakes and 5 regions are defined from the most severe to the least severe. Major earthquakes in Türkiye have generally occurred in the 1st earthquake zone. it has been reported that more than 90 thousand people died in 180 earthquakes that occurred between 1900 and 2014 in Türkiye (Bikce, 2015). When we add to this the recent earthquakes in Bingöl, Van, Elâzığ, İzmir, and most recently in 11 provinces, the death count exceeds 150,000. According to the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

Türkiye dated 14.04.2023, 50.500 people lost their lives in the three major earthquakes that occurred on February 6, 2023, and February 20, 2023 (İçişleri Bakanlığı, 2023).

Earthquakes carry a risk in that they cause loss of life and property, social and individual traumas, and deep social problems that are difficult to close. Ulrich Beck, a contemporary sociologist, evaluates the concept of risk society on the axis of modernization. Beck, who put forward the theory of reflexive modernization as a prescription for the salvation of modern societies, thinks that modernity is experienced randomly and unconsciously (Çuhacı, 2007).

According to Beck, risk society is equivalent to the second stage of social change, the reflexive modernity stage (Beck, 1994). In this period, society has been blind and deaf to the effects and threats brought by modernity (Yıldırım, 2008). However, according to Beck, risk can be measured scientifically and methods such as observation, measurement, and calculation can be used for this (Yıldırım, 2008). British sociologist Anthony Giddens, on the other hand, divides risks into natural and man-made risks and claims that all negative situations experienced under these risk situations change lifestyles (Çakır, 2007). In Giddens' sociology, risk is manifested in societies toward the future (Yıldırım, 2008). The risk of an earthquake somewhere in the future creates anxiety in societies and can have consequences up to the point of changing the geography where people live. Although earthquakes are natural, their destructive effect is actually very much related to modernity, as Beck emphasizes. When evaluated in this context, earthquakes that turn into disasters as a result of political, economic, and social processes can be categorized as man-made risks (Yıldırım, 2008).

When we think in terms of manufactured risk, an earthquake can become a question of survival for a country or a society. For developing countries like Türkiye, which have problems with urban transformation, earthquakes are a concern and a source of uncertainty about the future. The fear of dying under poor-quality buildings that are not built in accordance with the law in order to satisfy selfish desires can be a nightmare for the people of a country, most of whom are at earthquake risk. The main reason for this concern stems from the inability of human beings to control nature, and the current state of uncertainty threatens daily life, but it can also assume a functional role in the formation of a new order (Çakır, 2007).

We consider Ibn Khaldun's analyzes important, which illuminates today's problems from a sociological perspective. According to Ibn Khaldun, urbanization brought about by civilization corrupts human values and deteriorates the virtues and morals of individuals (Arslan, 2019). Ibn Khaldun, who also establishes a meaningful relationship between moral deterioration and economic deterioration, declares that at the stage when the economy of the city is insufficient to satisfy the unlimited desires of the city people, people will resort to illegitimate means to satisfy their desires (Arslan, 2019). According to Ibn Khaldun, there are some reasons for moral degeneration and these reasons can be

listed as social environment, climate, nutrition, domination, luxury/debauchery, obsession with lineage, education, and trade (Özmen, 2022).

Another concept that should be mentioned in the context of preventing or minimizing loss of life in earthquakes is engineering ethics. According to Kumbasar (2023), the vast majority of ethical rules regarding professions are related to the general rules of morality or only to problems of being a good person.

However, the relationship between earthquakes and religion is an important issue that has been discussed for a long time. It is a known fact that people seek refuge in religion towards the problems they face in their lives and try to make sense of and explain the problem in a religious context. With this mission, religion becomes a tool used to explain the source of the problem. Societies have been attributing religious and divine meanings to the natural disasters they face since human history. Natural disasters, which are tried to be explained or made sense of in the axis of both mythologies and heavenly books, can be perceived as a divine fate by societies, and their effects can be eliminated with an approach of submission to both nature and God and acceptance of the event. People still feel the need to take refuge in a divine being when facing the uncertainties of nature and life.

The Holy Qur'an, the main source of Islam, contains many earthquake-related verses (al-A'râf 7/77-78; al-Shuarâ 26/155-159; al-Qamer 54/23-39) and a special surah on earthquakes. Both Surah 99, called Surah Zilzal, and other verses explicitly mention the shaking and destructive effects of earthquakes and describe the destruction of some disbelieving peoples by earthquakes. There are populist discourses, especially among the public, that earthquakes occur because of the sins people commit. According to Karataş (1999), who thinks that earthquakes are not related to sins, earthquakes cannot be a punishment given by God as a result of apostasy from religion because earthquakes are a natural phenomenon

Method

Model of the Research

Our research was planned as a case study, which is one of the qualitative research designs. According to this model, it is aimed to obtain in-depth information on the determined subject. One or several situations are examined according to the variables they are related to, and it is tried to reveal how they affect these variables or how they are affected by these variables (Yıldırım & Şimşek, 2011). In this context, the earthquake phenomenon in the memories of earthquake victims was analyzed from a hermeneutic / interpretive perspective. According to Karapınar (2018:104), hermeneutics is the methodology with the broadest boundaries among all methodologies, and Max Weber developed it as a method to reveal the objectivity of the results of cultural sciences (Harvey, 1994).

Research Area - Participant Group

The population of this study, which focuses on the social consequences of a natural phenomenon, is Giresun city center. The reason why Giresun city center was chosen as the population is that it was not affected by the earthquake as a city and it is one of the cities where some disaster victims come/are brought and stay as guests either by their own will or by the authorities. According to the official statements of the Governorship of Giresun, as of 24.02.2023, 6.194 earthquake victims (Giresun Valiliği, 2023, February 24), as of 28.04.2023, 8.216 earthquake victims (Giresun Valiliği, 2023, April 28), as of 05.05.2023, 8.423 earthquake victims (Giresun Valiliği, 2023, May 05), and as of 23.05.2023, 8.451 earthquake victims were registered as guests in Giresun. Some of them stay in student dormitories and guesthouses under the coordination of the Governorate in the city center, some of them stay with relatives, friends, etc., and some of them stay as guests in the districts (Giresun Valiliği, 2023, May 25).

Therefore, the sample of our research consists of earthquake victims residing in Giresun city center. In this context, a sample of 20 earthquake survivors was taken between 05.05.2023 – 30.05.2023 among men and women over the age of 18 who stayed as guests in various dormitories.

Data Collection Tools

In the first step, a literature review was conducted to collect data for the study. In the second stage of the research, the infrastructure of the research was created by obtaining legal permissions from both the Giresun University Ethics Committee and authorized units. The data of the study were collected through a semi-structured interview form. In this context, in-depth interviews and focus group discussions were organized with participants who had experienced the earthquake. An Informed Consent Form was also prepared during the interviews. The audio recordings taken based on consent were transcribed and subjected to content analysis. The participants were asked 12 semi-structured questions.

Findings

Demographic findings

Within the scope of our research, we stated in the method section that 20 earthquake survivors residing in Giresun city center were interviewed. Of these 20 people over 18 years of age, 7 were men and 13 were women. Of those interviewed, 5 participants came from Adıyaman, 4 participants from Hatay, 4 participants from Kahramanmaraş and 7 participants from Malatya province. In this study, men were coded as M1, M2... and women were coded as W1, W2...

Table 1. Distribution of participants by age

Age	N	%
18-29	2	10
30-39	5	25
40-49	5	25
50 years and older	8	40
Total	20	100

Table 2. Distribution of participants' educational status by gender

Gender	Education level					
	Primary education		Secondary education		University graduated	
	N	%	N	%	N	%
Female	4	57,1	9	75	-	-
Male	3	42,9	3	25	1	100
Total	7	100	12	100	1	100

First group

The first interview we conducted was in the form of a focus group interview and all 4 women included in the interview belonged to the same family and consisted of 1 mother and 3 daughters. All 4 women gave different answers to a metaphorical question about how the participants defined the earthquake. These responses included God's punishment, manipulation, negligence, fate, and little apocalypse.

The family gave a historical explanation for the cause of the earthquake; they stated that Hatay has collapsed 8 times in the historical process because it is geographically located on a fault line and that this is the fate of Hatay. Participant W1 (mother) stated that we are in a world of tests and that Allah says that He will send destruction if His creatures go too far and that one of the causes of the earthquake is the sins committed. W2 stated that these earthquakes are artificial earthquakes and are created as a manipulation.

Participants stated that the first thing that came to their minds during the earthquake was their children and W4 stated that one of their sisters sacrificed herself to save her child and died.

All 4 participants attributed their getting out of the building alive to their calmness and desire to return to their children. Additionally, the participants who declared that their death time did not come said that they survived because their building did not collapse and Allah showed them a way out.

Each participant in this group also attributed the reasons for the collapse of the buildings to stealing materials, negligence, cutting columns, etc.

All of the participants also stated that they rely on prayer and seek refuge in Allah to cope with stress and fear. In addition, the earthquake survivor mother (W1) stated that she coped with the stress and fear during the earthquake only thanks to her husband's

calmness and comforting attitude and the consciousness of reuniting with her grandchildren.

Stating that they were the first earthquake victims to arrive in Giresun, the family stated that they came to Giresun entirely on their own will. Our earthquake victim family, who were worried about the possibility of an earthquake in Giresun due to its proximity to Erzincan, which is on the earthquake fault line, said that they definitely wanted to go back to Hatay. Among the reasons for this, they cited problems such as the climate and food culture they could not get used to, the unemployment problem the limited social life in Giresun, and the high prices compared to Hatay. In addition, W3, one of the 4 participants who stated that they enrolled their daughters in school in Giresun, reported that because her child went to school in civilian clothes, she was mistaken for "rich" and was subjected to discourses that she was not an earthquake survivor.

Our earthquake survivor family, who said that the local people recognized them by their faces, stated that the people donated clothes and that they became a new family with the locals. Among the other aids received by this family staying in the student dormitory is the 1000 TL cash aid given by the governorship per family.

Second group

The second interview we conducted within the scope of our research was also in the form of a focus group interview and was conducted with a total of 6 women of different ages and educational levels. Participants generally defined the earthquake in terms of different concepts. They defined it as a test, a natural disaster, a little apocalypse, fate, and a warning from God so that people would wake up.

All 6 participants attributed the cause of the earthquake to almost the same reasons. These were listed as sins committed, injustice, unfairness, punishment for cruelty to children, and a warning from Allah. What draws our attention at this point is that the earthquake was largely attributed to divine causes.

Almost all of the 6 participants said that the first thing that came to their minds during the earthquake was to run away from home, to say the word of testimony, and to seek refuge in Allah.

When we asked them what caused them to survive the earthquake, they attributed it to the strength of the building, the fact that their death time had not yet come, the fact that their sustenance in the world had not ceased, etc., and stated that Allah was the main cause of their salvation.

In addition to the participants who thought that the buildings collapsed due to negligence, cutting columns, stealing materials, and lack of control by the inspectors, W7, who put

forward a different opinion, stated that the buildings purchased with interest and loans collapsed.

The 6 participants who said that they could not cope with the fear and stress at the time of the earthquake also reported that they generally turned to prayer in this context and that they made spontaneous movements at that moment.

All participants except W9, who came to Giresun voluntarily, stated that they had relatives in Giresun and that they came to Giresun on this occasion. According to an interesting finding we obtained, all participants stated that their fear of earthquakes in Giresun still persists and that they think that an earthquake may occur in Giresun. The possible reason behind such thoughts may be that they have the feeling of motherhood or the proximity of Giresun to Erzincan.

All 6 participants stated that they would like to go back to their hometowns due to the differences in climate, culture, and food, and the problem of adaptation to the city, and that the people in Giresun recognize them by their accents/names. Noting the friendliness of the people, the participants said that they were even invited to their homes.

The earthquake survivors, who were provided with free accommodation in state student dormitories, including three meals a day, stated that they received 1000 TL aid per family and one-time shopping from the social market without paying any fees.

Third group

The third group we conducted in-depth interviews with consisted of 6 male participants of different ages and educational levels. The information provided by them is presented comparatively below.

According to the data, while all 6 male participants described the earthquake as a natural disaster, M4 and M5 also interpreted it as a punishment from God. More precisely, these two participants expressed an opinion similar to the discourses of celestial religions by including the power of God.

The causes of the earthquake are interest or sins according to M1, not being a sin but a disaster according to M2, being inevitable because it is a natural disaster according to M3, and sins committed by people according to M4, M5, and M6. M6 says "So we were worthy of this" and exhibits both submission to this natural disaster and belief that they deserve this punishment for the sins committed in the society.

Participant M1 stated that the first thing that came to his mind at the time of the earthquake was to say salawat and lie down on the bed leaving himself to Allah, while M2 stated to run outside, M3 to go to a safe place, M4 to think that the world was coming to an end, M5 to wait for the shaking to end and M6 to pray and say Takbir.

When asked about the reason for surviving the earthquake, M1, M2, M4, M5, and M6 attributed it to the fact that their death time did not come, while M3, who has the highest level of education and is a university graduate, attributed it only to the soundness of the building and stated that they paid extra money to get the building made sound. Besides, M2, M4, and M6 put forward the durability of the building as a second reason, while M5 emphasized the reason for salvation as "a blessing of Allah".

Among the reasons for the collapse of the building, only M3 drew attention to building on the wrong geography/land, while the other participants put forward different reasons. These reasons are negligence, stealing from the material, cutting columns, authorities not conducting proper inspections and easily giving soundness reports, being a contractor by anyone (glassware, bus driver, greengrocer, jeweler, etc.), irresponsible workmanship, etc. Furthermore, one of the participants, M6, stated that in the past, municipal engineers used to carry out building inspections, but now they are carried out by private companies and there is no deterrent.

In response to our question focused on understanding how to cope with fear and stress, M1 and M6 stated that they were scared but not very scared, while M2 and M4 stated that they prayed during the earthquake. On the other hand, M3 stated that focusing on the survival of the household calmed him and eliminated fear and stress, while M5 stated that the desire to be reunited with his family was effective in postponing fear and stress.

M2, M3, and M5 stated that they came to Giresun through relatives, while M4 and M6 stated that they came randomly and finally M1 said that he preferred this city because he had been to Giresun before.

M1, M4, M5, and M6 stated that they did not have any fear of earthquakes, while M2 and M3 said that their fear of earthquakes still persisted despite being in Giresun.

M1, M2, M5, and M6 stated that they would return to their hometowns, while M3 said that they would not return. M4, who made a different comment, stated that he would settle wherever fate would take him.

All participants except M3, who expressed discomfort with the climate and weather conditions, stated that they did not experience any adaptation problems.

Most of the male participants reported that they did not receive any help from the public, while M3 reported that they received help from associations, M1, M2, and M5 from the governorship.

Fourth interview (W-11, W-12)

W11, with whom we conducted a separate interview, defines an earthquake as a natural disaster and cites natural causes as the reason for its occurrence. W12, with whom we also conducted a separate interview and who expressed an opposite view, stated that the

earthquakes that occurred in 11 provinces were definitely artificial earthquakes caused by foreign powers. Both W11 and W12 likened the moment of the earthquake to doomsday.

While W11 stated that the first thing that came to his mind at the time of the earthquake was to take refuge in God, W12 stated that the first thing that came to his mind was his daughter living in a loving home.*

W11 attributed his survival to the sturdy building they had built by spending extra money, while W12 attributed it to the fact that the building did not collapse and his love for his daughter. At this point, W11 shared with us the technical details of how a quality building should be constructed. W11 said that they spent as much as the cost of 1 apartment on the foundation of the house, and underlined that her husband used the best quality iron, hired the best mold masters, used a lot of cement, used the best-washed sand, and watered the construction for 3 months without exposing it to the sun.

In terms of coping with stress and fear during the earthquake, both participants stated that they took refuge in Allah. While W11 stated that he does not have any fear of earthquakes at the moment, W12 said that he still has a fear of earthquakes. While W11 stated that they were randomly brought to Giresun by AFAD (2023), W12 stated that he came after his daughter, who was staying in an orphanage, was brought to Giresun by the State and he followed her on his own will. While W11 did not plan to return to his hometown, W12 said that he would return when the opportunity became available. Although both participants stated that they did not experience any adaptation problems, only clothing aid was received from the public.

Fifth interview (M-7, W-13)

The last interview with the earthquake survivors was conducted with a middle-aged high school graduate male (M7) and the primary school graduate aunt of the same earthquake survivor (W13). Both participants (M7, W13) defined the earthquake as a "natural disaster" and stated that the earthquake occurred due to natural causes. M7 stated that the real test is after the earthquake and that there is no relationship between earthquake and sin.

Both participants perceived the moment of shaking as a normal earthquake and opposed the apocalyptic analogy. Both participants, who attributed their salvation to the strength of the building and the fact that it did not collapse, stated that they "involuntarily" resorted to prayer (دعاء/du'a) during the earthquake.

* Love homes are nurseries and orphanages for 10-12 children whose care is provided by the state. In the homes of love, there are orphans and children in need of care.

Both participants, who stated that they coped with stress and fear because they acted calmly at the time of the earthquake due to their character, indicated that they waited patiently for the shaking to end.

According to both participants, the reason for the collapse of the buildings was stealing from the material. According to the participants who stated that the supervisors are also responsible at this point, the real reason for this is the character problem.

Our participants, who declared that they came to Giresun on their own will, stated that they did not have any fear of earthquakes and that they did not want to return to their hometowns. Our participants, who did not experience any adaptation problems, stated that they did not receive any help from the public or any institution.

Summary of all interviews

The data obtained from all participants were combined and summarized as follows.

Table 3. Summary of interviews

Summary of Data from All Participants	
Earthquake definitions	Natural disaster (n=10), little apocalypse/doomsday (n=4), man-made disaster/earthquake (n=2), fate (n=2), a punishment from Allah (n=2), Allah's torment (n=1), a warning from Allah (n=1), test (n=1), negligence (n=1).
Earthquake cause	A punishment for sins committed (injustice, unfairness, interest, cruelty to children, etc.) (n=11), natural causes / the region being on a fault line (n=9), a warning for sins committed (n=6), the fate of the region (n=4), people artificially breaking the fault lines (n=2), a view that sins do not have a price (n=1).
The first one that comes to mind	Saying the Shahada, Salawat, and takbir, taking refuge in Allah and praying (n=11), running away from home (n=7), life of children and family members and being reunited with them (n=5), calmly waiting for the shaking to end (n=3), thinking that the world is coming to an end (n=1), moving to a safe place (n=1).
Reason for salvation	The soundness of the building (n=18), non-coming of fate (n=15), Allah's grace and help (n=11), non-interruption of sustenance in the world (n=6), calmness, love for their children, and the desire to be reunited with them (n=5).
Causes of building collapse	Stealing from materials (n=17), negligence (n=15), cutting columns (n=15), lack of inspection by inspectors (n=13), giving unrealistic soundness reports to buildings (n=5), unqualified people being contractors (n=5), irresponsible workmanship (n=5), lack of deterrence due to private companies conducting inspections (n=5), character/morality problems (n=2), buying houses with interest and loans (n=1), building on the wrong geography or land (n=1).
How to cope with the terrible horror of an earthquake	Relying on prayer and taking refuge in Allah (n=14), focusing on reuniting with family members and their survival (n=3), composure and patience (n=2). spouse's calmness and soothing demeanor (n=1).
Reason for changing cities and coming to Giresun	Own desire (n=9), the suggestion of relatives (n=8), random (n=2), randomly brought by AFAD (n=1).
Fear of earthquakes	Fear of earthquakes still persists (n=15). No fear of earthquake (n=5)
Willingness to return	He wants to go back (n=16), He does not plan to return (n=4).

Compliance problem	There are problems of adaptation (n=11). These problems are climate (cold and rainy weather), differences in food and culture, and high costs. There are no adaptation problems (n=9).
Received aids	They received assistance (n=18). These aids included clothing aid from the public and non-governmental organizations, cash aid of 1000 TL per person, food aid from the Governor's Office, and free shopping at the social market. No aid was received (n=2).

The answers received about the 'earthquake' metaphor are listed in descending order as natural disaster (n=10), little apocalypse/doomsday (n=4), artificial disaster/earthquake (n=2), fate (n=2), a punishment from Allah (n=2), Allah's punishment (n=1), a warning from Allah (n=1), test (n=1), negligence (n=1). Earthquake survivors associated the earthquake with other things besides its literal meaning and even tried to express this disaster in a more effective way by making analogies. As it is understood, the most commonly used phenomenon in this metaphor is "natural disaster". It should be noted that, as in the other answers, even though the number of participants was 20, some participants were not satisfied with a single answer/opinion and added a few more factors.

The total number of answers given about the causes of the earthquake by all participants is 33. While 17 of the 33 opinions received from the participants about the causes of the earthquake were associated with religion as "a warning for the sins committed" and "a punishment for the sins committed", 13 opinions were based on natural causes such as "the fact that the region is on the fault line" and "the fate of the region", and 2 opinions were based on artificial causes, i.e. that fault lines were broken by artificial techniques. On the other hand, 1 participant stated that the sins committed cannot have a cost in the world and that the earthquake event cannot be interpreted as a cost for sins. According to the majority of the participants, although the earthquake has the appearance of a natural disaster, Allah caused this disaster as a punishment or a warning for people's bad behavior. According to them, the sins/evils committed by people caused the earthquake. Indeed, there are some verses in the Holy Qur'an about the destruction of some tribes who persistently continued to commit sins despite all warnings. There are even academic studies on this subject. Therefore, it is understood that earthquake survivors who expressed such opinions attributed religious and divine meanings to this disaster.

On the other hand, according to slightly less than half of the participants, the cause of the earthquake is not any sin or evil committed by people, but rather the fact that the region itself is located on a first-degree fault line. According to scientific knowledge, existing faults eventually break and cause earthquakes. As a result, as the participants stated, this situation is not a fate of people, but a fate of the region or a natural situation.

On the other hand, 2 participants claimed that the earthquake, which was unique in the world in terms of its extent and affected a large geography such as 11 provinces simultaneously, was only created by breaking the fault line with artificial methods. In this context, it is possible to say that the earthquakes of February 6, 2023, and February 20,

2023, were artificially generated to influence the presidential and parliamentary elections planned to be held on May 14, 2023, in Türkiye. In addition to these, 1 participant stated that the sins committed cannot have a cost in the world and that a relationship between sin and punishment cannot be established, in short, it is not correct to interpret the earthquake through the phenomenon of punishment.

The first thing that came to the minds of the earthquake victims during the occurrence of the terrible disaster/earthquake was mostly "to say the word of testimony, Salawat and takbir, to seek refuge in Allah, and to pray" (n=11), even if it was different. It is understood that earthquake survivors, who were caught between life and death during the earthquake, mostly took refuge in Allah as a spiritual power, asked for His help, and embraced religious discourses. Others listed the first things that came to their mind such as escaping from home (n=7), the lives of their children and family members and reuniting with them (n=5), etc. The issue of prayer, which the participants most frequently turn to, is an important one. This is because prayer is an activity of sincerely begging Allah for the relief of helplessness, deprivation, and distress and hoping for help from Him. Prayers made in this feeling give the owner of the prayer peace of mind and heart (Temiz, 2019, 181).

Participants who survived the earthquake and did not die expressed 55 opinions about the reasons for their survival. The most prominent among these is the grace of Allah and His will. A total of 32 opinions were expressed in this context, such as the non-coming of the time of death, God's grace and help, and the fact that the sustenance in the world was not ceased. Others, on the other hand, see the reasons for surviving the earthquake disaster not in the divine will but in the strength of the buildings (n=18) and in the love for their children and the desire to be reunited with them (n=5).

According to the knowledge of the earthquake victims, the reason for the collapse of the buildings was stealing from materials (n=17), negligence (n=15), cutting columns (n=15), inadequate supervision by inspectors (n=13), giving unrealistic soundness reports (n=5), unqualified people being contractors (n=5), negligent workmanship (n=5), lack of deterrence due to private companies conducting inspections (n=5), lack of character/morals (n=2), building on the wrong geography or land (n=1) and buying houses with interest and loans (n=1). As can be seen from this data, each participant suggested many reasons for the collapse of the buildings. The overall total of these reasons is 84 and only 1 of them is different. If this different opinion is excluded, the reason for the collapse of buildings in earthquakes is almost completely attributed to the human factor. The different opinion is that houses bought with interest, which Allah considers a sin, collapsed immediately. As it is understood, this situation was interpreted in a metaphysical context by attributing it to the divine will and its punishment.

The participants who experienced the earthquake themselves, in order to calm themselves during this terrible event, adopted different attitudes and spiritual behaviors such as taking

refuge in the help and grace of Allah through prayer (n=14), focusing on reuniting with family members and their survival (n=3), being calm and patient (n=2), and listening to the calming attitudes of the spouse (n=1). At the moment of the earthquake, the most common thing used and said by the panic-stricken earthquake victims was to pray. According to psychologists, prayer is a religious activity that people in difficult situations resort to in order to get rid of troubles, illnesses, etc. Prayer, which in Islamic societies is manifested as turning to Allah and asking for His help, provides people with inner peace, lightness, and comfort. This stress-coping feature of prayer has entered the literature as "religious coping" (Temiz, 2019, 186, 201). As a matter of fact, the majority of the earthquake survivors tried to calm themselves down in the face of this terrible aspect of the earthquake primarily through religious coping, that is, prayer and seeking refuge in the help and grace of Allah.

When asked about the reasons why the families of the earthquake victims changed cities and came to Giresun, 9 participants stated that they came to this city voluntarily, 8 participants upon the suggestion of their relatives, 2 participants stated that they came randomly, and 1 participant noted that they were brought randomly by AFAD (2023). It is understood that the earthquake victims preferred this city because Giresun provincial center is located in the 4th-degree earthquake zone, more precisely, it has less risk and is among the safe cities.

Most of the participants who experienced the earthquake stated that they still experience the fear of earthquakes in their subconscious and that this fear still persists. We believe that psychological support should be provided to earthquake victims in this regard.

The majority of the earthquake victims who came to Giresun temporarily want to go back to their hometowns. While 9 participants stated that they did not have any problems in terms of adaptation to Giresun province and culture, 11 participants stated that they faced an adaptation problem. These problems were stated as cold and rainy weather due to the climate, differences in food and culture, and excessive cost.

As in Türkiye in general, in Giresun province, all units of our state, especially the provincial governorship and district governorship, Giresun provincial and district municipalities, mukhtars, non-governmental organizations and institutions, and the public, etc. have provided much aid to the earthquake victims. The "Giresun Civil Will Platform (GISIP)", which was previously formed by 52 NGOs (associations, foundations, trade unions) in Giresun, organized most of these aids. These NGOs provided in-kind and in-cash aid to the earthquake victims, such as housing, furniture, food, and clothing. Likewise, earthquake victims were placed in higher education student dormitories through the governorship and provided with free accommodation. They were also provided with free shopping from the social market. The majority of the earthquake survivors (n=18) confirmed that they received this in-kind and in-cash assistance.

However, 2 participants who stayed free of charge in the student dormitory stated that for some reason they did not receive any in-kind and in-cash assistance.

Discussion and Conclusions

According to the conceptual discussions we made, and the findings obtained in the research, what makes the earthquake truly destructive is human unconsciousness, irresponsibility, and moral deformation rather than its naturalness. Almost all of the participants admitted that these casualties were caused by humans. Another reason why people act irresponsibly is the inadequacy of the deterrence of laws. Punishing criminals after thousands of people have died will not bring the dead back to life.

When we look at the answers received about "why" the earthquake occurred rather than "how", we see that according to the majority of the participants, the earthquake was caused by Allah as a punishment for the sins/evils committed by people or to warn them. According to them, people's bad behaviors and sins are the cause of the earthquake. Therefore, most of the participants attributed religious or divine meanings to this disaster. However, it should be noted that if the cause of the earthquake was the commission of evil/sins forbidden by God, then it would be concluded that other provinces where the earthquake did not occur were innocent in terms of committing evil/sins. The case of destruction or punishment mentioned in the Qur'an is directed against all those who do not believe in and obey Allah and His Prophet, and in this process, those who believe and obey are removed from the region. Therefore, it would be wrong to associate earthquakes and pandemics that occur today with Muslims since they are not similar to those mentioned in the Qur'an (Karaosman, 2020). However, these findings are important in terms of showing that we have a social structure that associates the earthquake in question or similar natural events with metaphysical fields and that we have a social structure that mostly carries such a belief. However, less than half of the participants attributed the cause of the earthquake to the fact that the region is located on a fault line and that the faults break, or rather that it is natural. This is the correct view, even if the respondents who defend this view are fewer than the others because this is the acceptance of positive science and scientists.

In Islamic societies, believers are advised to say the Shahada at the time of death. It is understood that the majority of the earthquake victims who faced death during the earthquake repeated this phrase in the first place and begged for help from Allah, who is a spiritual power and the creator of everything, that is, they sought refuge in more divine power. According to the Islamic belief, death is not a nothingness, on the contrary, there is a belief in the hereafter. This belief is also defended by some thinkers in the Western world. For example, according to E. Levinas (1993), nothingness is a reverse dogmatism that is considered "the sweetest opium of the people", whatever the sentiments of an entire generation who doubted the positive dogmatism of the soul's immortality.

More than half of the participants who survived the earthquake attributed the reasons for their survival to the grace/forgiveness of Allah and His will, while about one-third attributed it to the strength of the buildings and the rest to other factors.

As mentioned in the findings section, 83 of the 84 reasons given for the collapse of buildings were attributed entirely to the irresponsibility of people and the deterioration of professional ethics. More precisely, most of the participants confirmed the scientific fact that buildings collapse easily. The divergent view was that houses bought with interest, which God considers a sin, collapse easily, which is associated with divine will and its punishment. It is noteworthy that the research did not reveal any view that attributed the cause of the collapse of the buildings to fate or providence.

Most people who are in a desperate and difficult situation due to illness or other reasons pray to a divine being and ask for help and take refuge in the divine being as a last resort. According to scientific research, prayers give people great psychological peace of mind and comfort. As a matter of fact, the majority of earthquake victims prayed to God during the earthquake disaster in order to calm themselves down and cope with the difficult situation, and they sought refuge in His grace and help. It is concluded that the findings of previous studies (Temiz, 2019) on prayer and the findings of this study support each other.

Most of the participants who experienced the earthquake disaster stated that they still experience the fear of earthquakes and are anxious. We suggest that psychological support should be provided to earthquake victims in this regard.

The majority of the earthquake survivors who temporarily settled in Giresun province want to go back to their hometowns. Because more than half of the participants still have an adaptation problem. Some of these problems are climate-related, others are sociological. These problems expressed by the earthquake survivors are cold and rainy climate, differences in food and culture, and excessive cost.

As detailed in the findings section, many members of the society such as the people of Giresun, municipalities, Mukhtar offices, and NGOs, especially the Republic of Türkiye, mobilized to help the earthquake victims who came to Giresun province. The earthquake victims who participated in the interview also confirmed this fact of benevolence. On the occasion of the February 6, 2023, and February 20, 2023 earthquakes, when we look at this scene of solidarity and sacrifice not only in Giresun province but also throughout the country, it has been seen that the people of the country, regardless of their religion, sect, race, world, and political views, are united as one in the face of disaster. If a conclusion can be drawn from this situation, it can be said that Türkiye has a social structure in which citizens can integrate with each other, the benevolence index can increase and all differences disappear in the event of a major disaster or an extraordinary situation.

If a generalization can be made, earthquake victims mostly attributed religious and divine meanings to the perception and interpretation of the earthquake. However, they attributed the reason for the collapse of the buildings to the irresponsibility and moral weakness of people.

References

- Arslan, A. (2018). *Felsefeye giriş*. (26th ed.). BB101 Yayınları-17.
- Arslan, M. (2019). İslâm iş ahlakının temelleri ve İbn Haldun'da ahlak medeniyet ilişkisi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 101-128.
- Beck, U. (1994). The reinvention of politics: towards a theory of reflexive modernization. (In) U. Beck, A. Giddens and S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization*, pp. 1-55.
- Çakır, B. (2007). Belirsizlik ve korkunun yeni düzenin oluşmasına katkısı. *Sosyoloji Konferansları-Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(36), 63-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100938>
- Çuhacı, A. (2007). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(14), 129-157.
- Dural, H. (2011). HAARP ve deprem silahları uydurmacası. https://www.academia.edu/38512962/HAARP_ve_deprem_silahlari_uydurmacasi.pdf
- Harvey, V. A. (1994). Hermenötik. (A. Güç, Trans.). *Uludağ İlahiyat Dergisi* 6(6), 343-355. https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/13900/1/6_6_25.pdf
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının, metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116.
- Karaosman, M. (2020, September-October). Kur'ân'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 4(2) 98-120. <https://doi.org/10.31121/tader.781039>
- Karapınar, A. (2018). Hermeneutik metodoloji; “2001: a space odyssey” filmi üzerine hermeneutik bir inceleme. Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. (1999, September-October). Depremin Düşündürdükleri. *Ufkun Ötesi Aylık Dergi-3*, pp. 4-6.

Kumbasar, N. (2023). Mühendislik etiği ve güçlendirme. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 423 - 2003/1.

Kur'an-ı Kerim (2011). (H. Altuntaş & M. Şahin, Trans., 12th ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Levinas, E. (1993). *God, Death and Time*. (B. Bergo, Trans., 2000). Stanford University Press. <https://grattoncourses.files.wordpress.com/2013/08/emmanuel-levinas-bettina-bergo-god-death-and-time-2000.pdf>

Özmen, C. (2022). İbn Haldun'un ahlak kuramında karakter gelişimini engelleyen faktörler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 124-136. DOI:10.33437/ksusbd.971769.

Ritzer, G. (2012). Modern Sosyoloji Kuramları, (H. Hülür, Trans.). De Ki Yayınları.

Temiz, Y. E. (2019). İlk yetişkinlik dönemindeki bireylerde dua ve başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 177-206.

Yelboğa, N. (2023). Kahramanmaraş depremi özelinde travmatik yas ve sosyal hizmetin yas danışmanlığı müdahalesi. *International Journal of Social Sciences*, 7(1) , 97-121. doi: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.13.6>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (8th facsimile). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, E. (2008). Risk toplumunda (depremle) yaşamak. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 75-85.

Yıldız, N. (2011) Etik ile ahlak ayırımı. *Felsefe Arkivi*, 23-36.

Internet References

Giresun Valiliği. (February 24, 2023). *Deprem bölgelerine yardım ve Giresun'daki depremzede vatandaşlarımız*. 2023/43 Nolu Basın Bülteni. <http://www.giresun.gov.tr/bulten-no-202343-giresun-valiligi---deprem-bolgelerine-yardim-ve-giresundaki-depremzede-vatandaslarimiz-24022023>

Giresun Valiliği. (April 28, 2023). *Deprem bölgelerine yardım ve Giresun'daki depremzede vatandaşlarımız ile askıda gıda kampanyası*. 2023/129 Nolu Basın Bülteni. <http://www.giresun.gov.tr/bulten-no-2023129-giresun-valiligi---deprem-bolgelerine-yardim-ve-giresundaki-depremzede-vatandaslarimiz-ile-askida-gida-kampanyasi-28042023>

- Giresun Valiliği. (May 5, 2023). *Deprem bölgelerine yardım ve Giresun'daki depremzede vatandaşlarımız ile askıda gıda kampanyası*. 2023/130 Nolu Basın Bülteni. <http://www.giresun.gov.tr/bulten-no-2023130-giresun-valiligi---deprem-bolgelerine-yardim-ve-giresundaki-depremzede-vatandaslarimiz-ile-askida-gida-kampanyasi-05052023>
- Giresun Valiliği. (May 25, 2023). *Deprem bölgelerine yardım ve Giresun'daki depremzede vatandaşlarımız*. 2023/137 Nolu Basın Bülteni. <http://www.giresun.gov.tr/bulten-no-2023137-giresun-valiligi---deprem-bolgelerine-yardim-ve-giresundaki-depremzede-vatandaslarimiz>
- İçişleri Bakanlığı. (April 14, 2023). *Bakanımız Sn. Süleyman Soylu, Kahramanmaraş afet koordinasyon merkezinde açıklamalarda bulundu* <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-suleyman-soylu-kahramanmaras-afet-koordinasyon-merkezinde-aciklamalarda-bulundu>
- KRDAE. (2023). *06 Şubat 2023 Sofalıcı- Şehitkamil- Gaziantep; Ekinözü- Kahramanmaraş ve 20 Şubat 2023 Hatay depremleri ön değerlendirme raporu*. Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü. http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/wp-content/uploads/2023/02/022023_Kahramanmaraş-Gaziantep_Hatay_-BDTIM_On_degerlendirme_raporu.pdf (Access: July 7, 2023).
- T.C. AFAD Başkanlığı (May 1, 2023). *Kahramanmaraş'ta meydana gelen depremler hk. basın bülteni-36*. <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-36>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.26>

Volume 7/3

2023 p. 460-482

SERAMİK SOFRA EŞYALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ESTETİK YÖNELİMLERİ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CERAMIC TABLEWARE AND CURRENT AESTHETIC TENDENCIES

Selin GENÇTÜRK*

Efe TÜRKEL**

ÖZ

Seramik kaplar, tabaklardan çaydanlıklara kadar uzanan çeşitli nesnelere bulunan form ile fonksiyon arasındaki hassas dengeyi her zaman gözeterek tasarlanmış ve binlerce yıl süren bu tasarım yolculuğunda arketip unsurlar ışığında günümüz standartlarına ulaşmıştır. Bu nesnelere aynı zamanda, sanat ve mühendisliğin birleştiği, endüstriyel tasarım prensiplerinin günlük yaşama mükemmel bir şekilde entegre edilmesini sağlayan çoklu disiplini temsil eder.

El yapımı seramikten endüstriyel imalata geçişte yemek kültürü tasarımı, tasarım da yemek kültürünü oluşturmuştur. Bu kültürel alışverişin ışığında, renk ve malzeme arasındaki karmaşık etkileşim, endüstriyel tasarımın ele aldığı temel problemlerden biridir. Günümüzde, porselen ve stoneware gibi malzemelerle üretilen formlar, kimi zaman tasarımcıların yaratıcı vizyonlarını ifade etmek için kullandıkları biçimlere dönüşürken, renk paletleri ve sırlama teknikleri gibi unsurlar da tüketici tercihleri ve kültürel hassasiyetlerle etkileşime girmektedir.

Ayrıca, endüstriyel tasarım alanında çağdaş trendler ve yenilikler incelendiğinde; kullanıcı deneyimini geliştiren ergonomik fikirlerden, modern çevre bilincine uygun sürdürülebilir uygulamalara kadar tasarımcıların, sofraya gereçleri estetiğinin geleceğini şekillendirmeye devam edeceği görülmektedir. İster yerel üreticiler tarafından elle üretilsin, isterse fabrikalarda seri üretim şeklinde gerçekleştirilsin, seramik sofraya eşyası estetiği, tasarım bilimi ve felsefesi açısından kullanılan materyal ve renk özellikleriyle, gündelik kullanıcı alışkanlıkları oluşturan veya ikonik

* Dr. Öğr. Üyesi, Yaşar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi / Endüstriyel Tasarım Bölümü, E-mail: selin.gencturk@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4644-3072, İzmir, Türkiye.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik ve Cam Bölümü, Seramik Anasanat Dalı, E-mail: efe.turkel@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0042-954X, İzmir, Türkiye.

nesnelerin tasarlanmasına yol açan, popülerliğini yitirmeyecek ve her zaman güncelliğini koruyacak bir alandır. Bu çalışmada aynı zamanda günümüz tasarım biliminin ele aldığı sürdürülebilirlik, markalaşmada modern yönelimler ve temel pazar analizleri gibi başlıklara da değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Seramik, Sofra Eşyası, Endüstriyel Tasarım, Estetik, Renk, Malzeme*

ABSTRACT

In this study, the aesthetics of ceramic tableware discussed from its historical aspects and industrial design perspective. Ceramic pots have been designed by always considering the delicate balance between form and function found in various objects ranging from dishes to teapots, and have reached today's standards in the light of archetypal elements in this design journey that lasted for thousands of years. These objects also represent the multi-discipline where art and engineering merge, allowing the principles of industrial design to be perfectly integrated into everyday life. The journey into the aesthetics of ceramic tableware begins with an examination of its historical evolution.

In the transition from handmade ceramics to industrial manufacturing, food culture created design, and design created food culture. In light of this cultural exchange, the complex interaction between color and material is one of the fundamental problems addressed by industrial design. Today, forms produced with materials such as porcelain and stoneware sometimes turn into forms used by designers to express their creative visions, while elements such as color palettes and glazing techniques interact with consumer preferences and cultural sensitivities.

Additionally, when contemporary trends and innovations in the field of industrial design are examined; From ergonomic ideas that improve user experience to sustainable practices in line with modern environmental awareness, it seems that designers will continue to shape the future of tableware aesthetics. Whether produced manually by local producers or mass produced in factories, the aesthetics of ceramic tableware is a field that will not lose its popularity and will always remain up-to-date, with the material and color characteristics used in terms of design science and philosophy, creating daily user habits or leading to the design of iconic objects. In this study, topics such as sustainability, modern trends in branding and basic market analysis, which are addressed by today's design science, will also be touched upon.

Keywords: *Ceramics, Tableware, Industrial Design, Aesthetics, Color, Material*

Giriş

Endüstriyel tasarım alanında, seramik sofa eşyaları, form ile fonksiyon arasındaki hassas dengeyi mükemmel bir şekilde yansıtan nesnelere bütünü olarak öne çıkmaktadır. Bu nesnelere, sade tabaklardan karmaşık tasarımlı çaydanlıklara kadar uzanan yelpazesıyla, yemek deneyimleri alanında sanat ve mühendisliğin sorunsuz bir şekilde birleştiğinin bir kanıtı olarak insanlığa hizmet eder. Bu konu özelinde incelendiğinde, tarih boyunca ergonomi, malzeme seçimi ve imalat süreçleri gibi teknik ve düşünce odaklı tasarım faktörleri hem işlevselliği hem de estetiği artırmak için özenle kullanılmıştır.

Seramik sofraya eşyalarının tarihsel evrimine baktığımızda; el yapımı ilk seramik kaplardan itibaren estetik ve işlevsellik kavramına yönelik temel prensiplerin onu yapanlar tarafından gözetildiğini görebiliriz. Bu tarihsel bakış açısı, tasarım nesnesinin belki de yapıldığı dönemin yemek kültürünü şekillendirmede oynadığı temel rolü de açıkça gösterir.

Seramik sofraya eşyaları estetiğini temel olarak incelendiğimizde, renk ve malzemenin karmaşık etkileşimini keşfederiz. Bu, endüstriyel tasarımın da vazgeçilmez kuralları arasındadır. Malzeme seçiminin, zarafetin temsilcisi olan porselen mi yoksa rustik çekiciliğiyle bilinen gözenekli bünyelerden mi olacağı, kimi zaman tasarımcıların yaratıcı vizyonlarını ortaya koyacakları bir mücadele arenasını da temsil eder niteliktedir. Renk paletleri, sırlama teknikleri ve yüzey dekorlarının titiz bir şekilde tasarlanması, bilinçli tüketicinin tercihleri ile örtüşmek zorundadır. Bu tasarımlar aynı zamanda gelişen gastronomi ve mutfak sanatları alanıyla da biçimsel ve işlevsel bir uyum içinde olma çabasıdır. Yeme içme kültürü ve güncel yönelimler seramik sofraya eşyalarının malzeme, renk ve tasarım özelliklerinin sürekli olarak yenilenmesine yol açmıştır.

1. Seramik Sofra Eşyalarının Üretim ve Teknik Özellikleri Açısından Tarihsel Gelişimi

Seramik kaplar, insanlık tarihinde benzersiz bir yere sahip olup hem pratik hem de sembolik rolleri yerine getirmişlerdir. Seramik malzeme zaman içinde, basit figürlülerden karmaşık sanat eserlerine kadar evrim geçirmiş ve eski uygarlıkların yaratıcılığını ve hayal gücünü yansıtmışlardır. Seramik kapların atası olan bu figürler, günümüzden yaklaşık olarak 32.000 yıl önce üretildiler. Bu erken seramikler, çoğunlukla pratik işlevler yerine ritüel veya dekoratif amaçlar için kullanılırken, seramik kaplar için gerçek anlamda günlük kullanım için tasarlanmış seramiklerin ortaya çıkışı yaklaşık olarak 19.000 yıl önce gerçekleşmiş ve bu çıkış özellikle Güney Çin ve ardından Japon adalarında gözlemlenmiştir. Seramik kapların daha sonra günümüzden yaklaşık olarak 14.000 yıl öncesine tarihlenerek Rusya'nın doğu bölgelerine ve Doğu Sibirya'ya ulaştığı görülmektedir. Bu kaplar 450 ila 700°C arasında değişen sıcaklıklarda pişirildiği için balçık ve otlardan yapılan harçlarla ateşte kurutularak yapıldıkları tahmin edilen erken örneklerine göre daha dayanıklı hale getirilerek günümüze kadar korunarak gelebilmişlerdir. Seramik kapların yaygınlaşması için 7-8 bin yıl daha geçmesi gerekmiştir. Buluntular üretimin Güney Doğu Anadolu ve Mezopotamya'ya kaydığını göstermektedir. İlk seri üretim örnekleri ise M.Ö. 6600 yıllarında yine Mezopotamya'da gözlemlenmiştir. M.Ö. 6900 – 6000 yılları arasındaki seramik üretiminin olduğu bu dönem seramikli Neolitik dönem olarak da bilinir (Yoleri, 2023, s. 64). Seramik sofraya eşyalarının tarihsel gelişiminin incelenmesi, multidisipliner bir yaklaşım gerektiren çok yönlü bir çalışmadır. Arkeolojik bulgulardan, sanatsal geleneklerden, üretim tekniklerinden ve tasarım evriminden yararlanarak incelenmesi gereken kapsamlı bir konudur. Bu kompleks araştırma alanına yemek yemenin duyuşal ve duygusal deneyimlerini de eklediğimizde seramiğin bir sanat formuna dönüştüğünü de görebiliriz. Bu işlevsel ve psikolojik odaklı başlangıçlara ek olarak, yaklaşık olarak 9.000 yıl önce

başlayan göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşama geçişte, seramik kapların evriminde kritik bir rol oynamıştır. Bu geçiş, tarımın yaygınlaşması ve gıda işleme gibi ekonomik ve sosyal faktörler tarafından itilen bir dönüşüme işaret ediyordu. Bu dönüşüm de saklama kaplarına olan talebi artırarak seramik kapların pratik araçlar olarak gelişmesini hızlandırmış ve seramik sofa takımlarının ilk örneklerine dair nihai gelişimin temelini atmıştır. Bu dönem örnekleri yüksek derecede pişirimler gerçekleştirilemediği ve buna uygun çamur bünyeleri tasarlanamadığı için nispeten mukavemeti düşük ve gözenekli bünyelerden oluşmaktadır.

En erken örnekleri veya geç neolitik dönem itibariyle olsun seramik kap kacakların üzerleri sembolik unsurlar içeren ancak düzensiz pek çok çizgisel kazıma, baskı ve renklendirme çabasından ibarettir (Gibbs, 2013, s. 74). Bunun haricinde M.Ö. 5000 yıllarına ait dekorlu sofa kaplarına da Çatalhöyük'te rastlanır (Cooper, 2002, s. 12). Ancak burada Halaf seramiklerinin diğerlerinden ayrılmış olduğunu görürüz. Kil kalitesi bu dönem yine düşük olsa da bezemeler ve renklendirmelerin sistematik olarak geliştiğini, erken dönem örneklerinde bile seramiklerin iç veya dış yüzeyindeki motiflerin belirli bir düzen içerisinde ağızdan gövdenin yarısına kadar ya da seramiğin tamamını kapsayacak şekilde polikrom (çok renkli) uygulandığını görebiliriz. Bu özellikleriyle de bir üslup yaratarak sadece işlevselliğiyle değil seramikteki estetik algıya hitap ederek ticari olarak dolaşım sağlayan erken örneklerin belki de en iyileridir (Kocaispir, 2020, s. 420-421).

Seramik sofa takımlarının tarihsel evrimi, bin yıllara yayılan ve geniş bir stil, teknik ve kültürel etki yelpazesini kapsayan olağanüstü bir yolculuktur. Bu yolculuk, yalnızca sanatsal ifadeyi değil aynı zamanda teknoloji, ticaret ve kültürel alışverişteki ilerlemeleri de tarihsel perspektiften görmemize olanak tanır. Mezopotamya'da geliştirilen ve Uruk döneminde kullanılmaya başlayan hızlı çark tekniği ile seramik sofa eşyası üretimi hız kazanarak yine aynı bölgede ve ahşap, pişmiş toprak veya su kabağı gibi basit organik formların kullanımı ile farklı form çeşitliliğinde ve belirli standartlarda üretilmeye başlanmıştır (Yoleri, 2023, s. 67). Ege – Akdeniz havzasında ise Kıbrıs, Kiklad Adaları, Yunanistan ve İtalya'daki seramik üretim merkezleri M.Ö. 1500'den itibaren daha rafine çamurlar, daha gelişmiş formlar, daha kontrollü pişirim teknikleriyle döneminin en estetik ve teknik açıdan üst seviyede seramiklerini üretmişlerdir.

Seramik çamurlarındaki bariz teknik gelişmeler ise yine Hindistan, Mezopotamya ve Mısır'da görülen, M.Ö. 4000'li yıllara dayanan ve günümüzde fayans veya Mısır Pastası ismiyle bilinen ve 'kendinden sırlı' olarak da tanımlanan çamur reçetesi ile başlar. Geç dönem İslam seramiğinde bu çamurlar en üst seviyede geliştirilip kullanılmaya başlanmıştır. Ama belki de asıl büyük gelişme Shang hanedanlığı Dönemi'nde gerçekleşen sırlı yüksek dereceli pekişmiş bünyeli (stoneware) seramiklerin M.Ö. 1600 tarihlerinde üretilmesiyle gerçekleşir. (Cooper, 2002, s. 29-54). Çin, seramik üretiminde uzun ve başarılı bir tarihçeye sahiptir ve yüzyıllar boyunca yüksek sıcaklıkta sırlı seramiklerin üretiminde önde gelen bir konumda bulunmuş, sonunda gerçek porselenin

gelişimine yol açmıştır. Yüksek sıcaklıkta sırlı seramiklerin başarılı üretimi öncesinde, M.Ö. 1700-1027 Shang ve M.Ö. 1027-221 Zhou hanedanları döneminde proto-porselenler olarak anılan ve günümüzde stoneware olarak da bilinen bünyeleri üretildi (Min Yina, 2011, s. 1-2). Seramik sofrta eşyalarında yaygın olarak kullanılan ve ilk örnekleri Mısır ve Mezopotamya'da görülen, buna karşın Çin'de üretilen seramiklere göre düşük dercelerde pişen kurşun sırlı seramikler ise M.Ö.100 yılında Doğu Akdenizde ve Anadolu'da teknik olarak geliştirilmiş, Roma İmparatorluğu döneminde Avrupa ve Asya'da üretimi oldukça yaygınlaşmıştır (Cooper, 2002, s. 52-53).

Özellikle Antik ticaret yolları ağı olan İpek Yolu, kıtalar arasında seramik sofrta geleneklerinin ve seramik tekniklerinin değişimini kolaylaştırdı. Çin 9. Yüzyıldan itibaren Ortadoğu'ya porselen ihraç etmekteydi. Avrupa'nın porselenle ilk buluşması da Marco Polo'nun Çin'e seyahatiyle başlamıştır. 1295'te Venedik'e dönüşünde yanında getirdiği porselen parça Avrupa'daki kayıtlı ilk porselen eserdir. 16. yüzyıla kadar porselen Avrupa'da zengin sınıf için ithal edilen ve krallıkların envanterinde kendisine yer bulan bir eşyaydı. Umut Burnu'nun keşfiyle beraber Avrupa'nın Türkiye, Suriye ve İran üzerinden porselene ulaşımı daha kolay hale geldi ve ticaret hacminin artmasıyla kullanımı yaygınlaştı. Çin porselenleri ve İslam seramikleri de bu tarihi ticaret yolu boyunca birbirlerinin stil ve tekniklerini etkileyerek gelişti (Coutts, 2001, s. 63-65). Devamında ise; Avrupa'ya 17. ve 18. yüzyılların en güzel ve en zarif porselenlerinin çoğu Doğu Hindistan Ticaret Şirketi aracılığıyla Japonya'dan gelmeye başlamıştır. Ming Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla Çin'de porselen üretimi neredeyse durmuş, savaş nedeniyle atölyelerin çoğu kapanmıştır. Avrupa, kaliteli porselen yapmayı Çinlilerden ve Korelilerden öğrenen Japonya'ya yüzünü çevirmiştir. Japonya ile Batı arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileri, sadece sanat ve tasarım tekniği ve üslup alışverişi açısından değil, kültürel olarak da zengin bir etkileşime dönüşmüştür (Impey, 1984, s. 685-697).

Avrupa'da en başarılı deneme, 1673 yılında Fransa'da Rouen ve St. Cloud'da yapılan yumuşak hamur porseleniydi. Bunlar mavi-beyaz porselenlerdi (Impey, 1984, s. 691-693). Sert hamur porseleni (gerçek porselen), Walter von Tschirnhausen ve asistanı Johann Böttger tarafından 15 Ocak 1708'de Dresden yakınlarındaki Meissen'de ilk kez yapıldı, ancak bu porselen, Çin'deki Yixing'in eski bukkaro ware'ine benzer kıvılcık bir gövdeydi. Bu gövdenin mükemmelleşmesi 1715'te Böttger tarafından gerçekleştirildi (Cox, 1944, s. 642-680). Bundan sonraki süreçte çalışanların ticari sırları satmalarıyla birlikte porselen Avrupa'da farklı merkezlere yayılmaya başladı. Bu süreçte sert bünyeli porselenler İngiltere'de ancak 1768'de, William Cookworthy'nin 1712'den 1722'ye kadar Çin'den gönderilen Pere d'Entrecolles tarafından ayrıntılı olarak porselen üretimini anlatan mektuplar aracılığıyla nasıl yapılacağını keşfettiğinde üretildi (Impey, 1984, s. 690-691). Aynı tarihlerde okyanusun karşı kıtasındaki Amerika'da Andrew Duché de Georgia'da bulduğu kil yatağı sayesinde 1738 yılında porselen üretmeyi başardı (Cooper, 2002, s. 223).

Vincennes Porselen Fabrikası ise Meissen porselenlerini taklit etmek amacıyla kuruldu. Fransız Kralı XV. Louis, bu fabrikanın 1752'de ortaklarından biri oldu ve 1756'da Sévres'e taşındı. Daha sonra Vincennes-Sévres olarak anılacak bu fabrika 1759'da Kral'ın kişisel malı haline geldi. Bu fabrikanın porselenleri özellikle resimli süslemeleri ve altın işlemleri ile dikkat çekiyordu, ancak Sévres'nin Avrupa seramik tasarımına en büyük katkısı, lüks altın işlemeli zengin zemin renklerinin geliştirilmesiydi. Bir süre sonra Sévres, Avrupa'nın yemek ve tatlı servislerinin tedarikçisi haline geldi, bu da diğer Avrupa fabrikalarının bu ürünleri yumuşak veya sert porselenler olarak kopyalamaya başlamasına yol açtı. Sévres porselenlerinin başarısı, Avrupa'da lüks bir yemek servisi olarak yer bulmasını mümkün kıldı ve uluslararası alanda servet ve iyi ahlakın bir işareti olarak kabul edildi ve ayrıca konuklarını etkilemek isteyen zengin insanların tercihi haline geldi. 19. yüzyılın başlarında, Sévres, aynı dönemde İngiltere'de de görülen neo-klasik tarzda sert hamur porselenler üretmeye başladı. Böylece uluslararası anlamda sofraya eşyalarının markalaşma süreci de görünür hale geldi (Coutts, 2001, s. 105-139). Avrupa'daki ticari girişimler ve teknolojik yenilikler, seramik sofraya eşyalarının bünyelerini geliştirerek porselenin bünye olarak en kaliteli versiyonu olan İngiliz Bone-China'ya kadar uzanan bir yolculuğa dönüştü.

Seramik sofraya eşyalarının evrimi aynı zamanda onların malzemelerini, üretim yöntemlerini ve estetik olanaklarını şekillendiren teknolojik yeniliklerle iç içe geçmiş durumdadır. Bunlara etki eden temel faktörlere kısaca bakacak olursak pişirme yöntemleri ve fırın teknolojisinin de bunların en başında geldiğini görmekteyiz. Fırın teknolojisinin gelişimi, seramik üretiminde devrim yaratan çok önemli bir ilerlemeydi. Antik Çin'in yukarı çekişli fırınları gibi ilk fırınlar, çömleklerin pişirilmesi için kontrollü ortamlar sağlıyordu. Pişirme sıcaklıkları ve atmosferlerindeki ustalık, çömlekçilerin daha güçlü, dayanıklı ve estetik niteliklere sahip seramikler üretmesine olanak tanıdı. Fırınlar, Orta Çağ Avrupa'sında sıcaklık kontrolünü ve sır tutarlılığını iyileştiren aşağı çekişli fırının kullanıma sunulması da dâhil olmak üzere zamanla gelişti. Bunu seramik sırlarının, boyalarının ve emayelerinin gelişimi de izledi. Seramiğe fiziksel ve kimyasal koruyucu özellikler kazandıran ve dekoratif unsurlar barındıran sırların formülasyonu da teknolojik ilerlemenin bir diğer önemli alanı oldu. Seramiğe dair tüm bu teknik gelişmeler dünya üzerinde yaygınlaşmaya başladığı gibi Endüstri Devrimi de bu süreci hızlandırmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle insan dolaşımının artması ve mesafelerin kısılması sonucunda farklı ülkelerin sofraya kültürleri de bu dolaşıma girmiştir. Sunumlar, geleneksel yemek sunumlarından küresel sunumlara dönmeye başlamış ve sunum esnasında renk, dekor, doku ve form gibi faktörler tüketimin artması sebebiyle büyük önem kazanmıştır (Parlak, 2021, s. 327).

2. Seramik Sofra Eşyalarının İkonlaşma ve Markalaşma Süreci

18. yüzyılda iyi modellenmiş ve dekorlanmış figürlerin resmedildiği yemek servislerini üreten Meissen fabrikasının ünü, onu Avrupa'nın en önde gelen porselen üreticisi olarak tanınmasını sağladı. Sévres porselenlerinin öncülüğünde ise sofraya eşyalarında lüks algısı ve markalaşma süreci başladı. En başında dekoratif stil olarak ihraç Japon porselenlerini

taklit ederek ilerleyen bu süreçte Avrupa'daki üreticilerin kendi stillerini oluşturmasıyla markalaşma ve sofraya eşyalarının ikonik birer unsura dönüşmesi de başlamış oldu. Bunda, 18. yüzyılın ortalarında, Barok'un popülaritesinin azalması, daha hafif ve daha hassas Rokoko tarzına yönelik artan bir ilginin oluşması da etkili oldu. Porselen sofraya eşyalarının üzerinde figüratif eserler resmedilirken belki de ilk kez bu kadar belirgin biçimde, kullanıcının duygusal dünyasına yönelik ruh hali, kasvetli, neşeli, renkli ve kırılğan görünümlü dekorlar üretilmeye başlandı (Cooper, 2002, s. 164). Özellikle sanatçı François Boucher'ın Vicennes'te yaratmış olduğu etki sayesinde Meissen'den farklı olarak Avrupa çapında saraylardan talep görecektir süslü ve zengin dekorlu sofraya eşyaları üretilmeye başlandı. Devamında Neo-Klasizmin etkisi altına giren Avrupa'da Limoges, Fransa porselen endüstrisinin merkezi haline geldi ve buradaki fabrikalarda ağırlıklı olarak sofraya eşyası üretimi yapıldı. Yine 18. Yüzyılın ortalarında İtalya ve İspanya'daki porselen fabrikaları krallıkların hamilikleri ile kuruldu ve bunlar da Meissen ve Vienna porselen fabrikalarına rakip olma niyetindeydi. Özellikle Napoli'de üretilen sofraya eşyaları Napoli manzaralarında görülen renk tonlarında, özenle çizilmiş çiçek ve dallar, romantize edilmiş köylü figürleri, Vezüv Dağı tasvirleri ve çağdaş gravürlerden kopya desenleriyle ön plana çıkmıştır. Klasik üsluptaki motiflerde ise fistolar, floral desenler, Pompei parşömenleri gibi desenleri ön plana çıkıyordu. Yine aynı dönemde kurulan ve 1779 yılında Danimarka Kraliyet Porselen Fabrikası adını alan Kopenhag'daki porselen fabrikasında ise belki de Avrupa'nın en geniş kapsamlı porselen koleksiyonu projesine başlanmıştı. Flora Danica olarak bilinen bu koleksiyon Rus II. Catherine için yapılmış olup neredeyse ikibin parçadan oluşan muhteşem bir akşam yemeği servisiydi ve ismini bitki ve çiçek tasarımlarının kapsamlı ve aslına sadık kalınarak çoğaltıldığı desenlerden alıyordu. Avrupa'daki diğer porselen fabrikaları 18.yüzyılın sonlarına doğru İsveç, Hollanda, Belçika, İngiltere, İrlanda ve Rusya'da da açılarak sofraya eşyası üretimine başladı. Ancak bunlar arasındaki en yenilikçi üretim belki de ana kıtadan farklı olarak İngiltere'de gerçekleşmiştir (Cooper, 2002, s. 171-173). İngiltere'de başlangıçta yumuşak porselen olarak adlandırılan pek çok yeni gövde reçetesi geliştirilmesinin yanı sıra Bone China ismi verilen, ışık geçirgenliği yüksek, her türlü dekor tekniğine uygun, üretim sürecinde az fire veren ve Avrupa'daki diğer rakiplerine göre daha düşük maliyetlere üretilebilen bünye reçetesinin kullanılmasıyla birlikte orta ölçekli atölyelerde porselen üretimine başlanmıştır. Bu durum da aslında yarım yüzyıla yayılan fakat porselen sofraya eşyasındaki hem üretime hem de dekorlamaya yönelik teknik gelişmelerin daha hızlı ilerlemesini sağlayan bir süreç olmuştur. Ancak bu süreçte tüm sofraya eşyaları sadece porselenden üretilmemiştir. Porselen bir seramik bünye çeşididir ve teknik anlamda sofraya eşyasında kullanılan diğer bünyelere göre daha yüksek teknik donanım gerektirmektedir ve o dönemde maddi olarak erişimi zor olduğu için de algı olarak daha seçkin bir kimliğe sahiptir. Özellikle Birleşik Krallık'taki sanayileşme süreci ve devamındaki Endüstri Devrimi'nin etkileri sonucunda çömlekçilik olarak anılan bu eylem porselen endüstrisinin sayesinde sıradanlık kimliğinden sıyrılarak zanaat ve sanatın birlikte ilerlediği, felsefi kuramları olan daha yüksek bir disipline dönüşmüştür. Bu duruma, eş zamanlı olarak seramik üreticileri arasında gelişen bir inovasyon ruhunun da katkısı vardır.

Teknolojideki ilerlemeler ve küresel ticaret ağlarının genişlemesi, seramik sofa eşyalarının üretimi ve dağıtımını için yeni olanaklar yaratmış, üreticiler, sırlama teknikleri, renk paletleri ve dekoratif motiflerle denemeler yapmaya ve seramik malzeme ile elde edilebileceklerinin sınırlarını zorlamaya başlamıştır.

Bu gelişimin arkasındaki temel itici güçlerden biri de, ana pazar olan Avrupa'da geçmişe olan ilginin artması olmuştur. Onsekizinci yüzyılın başlarından itibaren çeşitli tarihsel sanat akımları, üslupları ve teknikleri de dahil olmak üzere geçmişe karşı artan bir hayranlık belirlemiştir. Tarihsel tasarım estetiğini yeniden canlandırmaya ve yeniden ziyaret etmeye yönelik bu ilgiye yönelik olarak sanatçılar ve zanaatkarlar, fikir edinmek için eski uygarlıklara ve tarihi Avrupa sanatına bakarak daha önceki dönemlerden ilham almışlardır. Yine bu dönemde çanak çömlek seramiğine olan ilginin yeniden canlanması, kültürel bağlamda da verimli bir zemin bulmuştur. Bu dönem bir sonraki yüzyılın sonlarında, el işi, zanaatkarlık ürünlerinin değerini seri üretilen ürünlerden daha fazla vurgulayan Arts and Crafts hareketinin gelişmesine de hazırlık niteliğindedir. Pek çok sanatçı ve zanaatkar bu hareketin ilkelerini benimsemiş ve seramikler, bu hareketin işçilik, güzellik ve tarihsel ilham vurgusuyla mükemmel bir şekilde uyum sağlamıştır. Arts and Crafts akımının temel prensiplerini yansıtan öncül ürünler olarak da Wedgwood seramiklerini görmek mümkündür. Wedgwood'un eserleri, yemek yenecek tabaklara, sergilenecek vazolara, artırılacak ya da yükseltilecek zevke ve elde edilecek servete sahip olma duygusuna yönelik hizmet etmiştir. Aynı zamanda proto-kitlesel üretimin yoğun ve dikkate değer bir versiyonunu yaratmıştır (Popp, 2016, s. 106).

Wedgwood'un dönemin önemli entelektüellerinden Thomas Bentley ile kurduğu ortaklık ise seramik emtianın ticari değeri üzerinde kalıcı bir iz bırakacaktı. Yüksek kalitede el işçiliği, doğal malzemelerin kullanımı, sanatın günlük yaşamın bir parçası olarak entegrasyonu, estetik ve tasarımın detaylı olarak vurgulanması onun ürettiği seramiklerin en önemli özellikleriydi ve bu açıdan da Arts and Crafts'ın kurucuları olan John Ruskin ve William Morris'in söylemleriyle uyum içindeydi ve iyi bir örnek oluşturmuştu. Wedgwood-Bentley iş birliğinin pazarlama stratejileri, yalnızca fiyatlandırma veya markalaşma gibi geleneksel unsurları değil, aynı zamanda tüketici kültürünün gelişimine önemli katkılarda bulunan devrim niteliğindeki teknikleri içeriyordu. Wedgwood'un kullandığı bu ileri pazarlama yöntemleri şunlardı: ürün farklılaştırma, markalaşma, sınırlı dağıtım, sürekli moda değişimleri, doğrudan reklam, piyasa bölümlendirmesi ve farklı alım gücüne sahip müşterilere yönelik ürün çeşitlendirmesi. Wedgwood, ürünlerini üst sınıf ve soylulara tanıtmak için Londra'da bir mağaza açmanın önemini kavradı ve bu amaçla 1765 yılında Portland House'ı açarak, en çarpıcı ürünlerin sergilendiği bir tür "mağaza-galeri" olarak yaklaşık yirmi yıl boyunca hizmet verdi. Mağazadaki ürün sunumları, sanatsal seramiklerin henüz popüler olmadığı bir dönemde, pişmiş toprak ürünlerini ilgi çekici gösteri nesnelere olarak teşhir etmenin ilk örnekleriydi ve bu sergilerin küratörleri Thomas Bentley ve tabii ki Josiah Wedgwood'tu (Yılmaz, 2012, s. 261-262).

Endüstri Devrimi sonrasında 1860'lardan itibaren İngiltere'de ortaya çıkan Arts and Crafts hareketi, sanat ve zanaatın bir arada olmasını vurgulayarak seramik eşya üretiminde de benzersiz bir yaklaşımın doğmasına yol açtı. Kitlesele üretim yerine zanaatkârlık üzerine odaklanan bir tavrı benimseyerek İngiltere'den Kıta Avrupa'sına ve oradan da tüm dünyaya yayıldı. Bu hareket, basitleştirilmiş fonksiyonel tasarımları teşvik etmek amacıyla yerel malzemelerin doğal kullanımı ve bireysel işçiliğin yeniden tesis edilmesi fikri üzerine odaklandı ve üreticiden tüketiciye kadar çok sayıda destekçi kazandı (Cooper, 2002, s. 252). Bu akımın devamında, yirminci yüzyılın hemen başında, Uzakdoğu'daki Mingei Hareketi, Almanya'da Bauhaus'un kuruluşu, kökenleri Fransa'ya uzanan Art Nouveau ve Art Deco akımlarının da ortaya çıkmasıyla tüm tasarım alanlarında olduğu gibi seramik sofrası üretimi de küresel ölçekte büyük bir değişime uğradı. Özellikle Soetsu Yanagi'nin teorisyeni olduğu kabul görülen, Bernard Leach ve Shoji Hamada'nın bu süreçte birlikte olduğu Mingei Hareketi, ilerleyen yıllarda Leach'in Japonya'dan İngiltere'ye dönüşüyle birlikte stüdyo çömlekçiliği ya da diğer adıyla stüdyo seramikçiliği kavramının doğmasını sağladı.

Leach pre-modern kap geleneğinin ilk Batılı kuramcılarında biridir. Üretici, kullanıcı ve gelenek arasındaki ilişkiyi ele alarak yapmış olduğu seramiklere yansıtmış, bunları da teorik olarak kitaplaştırarak kapitalist sistemin dayattığı yeni dünyaya karşılık geleneksel olanın ifade ve ruhunu koruyarak sanat nesnesine dönüşmüş seramik kapların seri üretimin, kitle kültürünün, teknik ve entelektüel iş bölümünün hızlı gelişimi dışında var olabileceği fikrini savunmuştur (Roberts, 2013, s. 261-262). Leach çömlekçinin yaşadığı dönemin, onun kültürü ve ulusal karakteristiği eserleri üzerinde büyük rol oynadığını ve Endüstri Devrimi'nin bu samimiyete yönelik tüm entelektüel çabayı tasarlanacak ürünün faydacılığı ve üretimine yönelik konulara doğru saptırdığını ifade etmiştir. Bu proseslerin tasarımcının çalışma zevkini, araştırma yöntemlerini sınırlayıcı nitelikte olduğunu ve yapılan iş ne kadar kaliteli olursa olsun ürünün rekabetçi piyasada işveren ve pazarlamacının direktifleri ve ucuza kaçan beğenileri doğrultusunda üretildiğini belirtir (Leach, 1969, s. 15-17).

Modernizmle birlikte zanaatın akademik alana yayılması ve devamında Bauhaus gibi sanat ve zanaatın aynı süreçte ele alındığı akademilerin de yaygınlaşmasıyla beraber başlayan Endüstriyel Tasarım kavramı tüm ürünlerde olduğu gibi seramik sofrası eşyalarının tasarım ve üretim süreçlerini de ele alarak ürünlerde duygusal ve zihinsel tasarımın birlikte hareket etmesi gerekliliğini savunmaktadır. Bu açıdan baktığımızda seramik sofrası eşyalarının tasarımında duygusal ve duygusal tasarımın önemi ortaya çıkmaktadır.

3. Seramik Sofra Eşyalarında Duyusal ve Duygusal Tasarımın Önemi

Sofra eşyası tasarımında estetiğin önemi, salt görsel çekiciliğin sınırlarını aşarak yemek deneyiminin kalbine kadar uzanmaktadır. Tat ve koku, gastronominin yadsınamayacak derecede hayati bileşenleri olsa da görsel boyut da genel yemek deneyimini geliştirmede aynı derecede önemli bir rol oynamaktadır. Sofra takımının estetiği, yalnızca yemeğin nasıl algılandığını değil, aynı zamanda yemek sırasında uyandırılan ortamı ve duyguları

da derinden etkileyebilir. Günümüzdeki sofrta takımlarındaki estetik yönelim mutfak sanatları dünyasında, bir yemeği sanatsal bir deneyime dönüştürme özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Dikkatle seçilmiş sofrta eşyaları renk, şekil, doku ve tasarım hususlarını dikkate alarak basit bir yemeği çoklu duyulara hitap eden bir şölene dönüştürebilir. Bu dönüşüm, sofrta takımı seçiminin derinden kökleşmiş değeri ve gelenekleri yansıtabileceği kültürel geleneklere kadar uzanmaktadır.

Bir yemek deneyiminin nasıl algılandığı birçok yöne bağlıdır ve insanlar bir yemeği deneyimlemek için görme, duyma, koklama, tatma ve dokunma gibi tüm duyularını kullanır. Bu beş duyu aynı anda uyarılır ve birbirleriyle etkileşime girererek yemek deneyimlenir. Bir yemek deneyimin psikolojik olarak ele aldığımızda ise; herkesin kendine özgü duyguları olduğundan modern tasarımın güçlü duyguları özetlemeye ve rafine etmeye dikkat ettiği görülür. Farklı insan gruplarının ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak için duygusal ürünler tasarlamaya daha fazla önem verir estetik algı perspektifinden bakıldığında duygular etkili olmaya başlar. Tasarımcılar model, kompozisyon, renk, malzeme ve yüzey dokusu gibi unsurlar aracılığıyla ürünlere duygu katmak ve iyi kullanıcı deneyimleri için duygusal rezonans oluşturmayı amaçlamaktadır (Zhang, 2019, s. 1-6). Yiyecek sunumunun yemeği beğenmeye olan etkisini inceleyen ve yemeğe yönelik sunum estetiğinin esas olarak incelendiği “It tastes as good as it looks! The effect of food presentation on liking for the flavor of food - Göründüğü Kadar Tadıda Güzel! Yiyecek Sunumunun Yemeğin Lezzetini Beğenmeye Etkisi¹” başlıklı ampirik bir çalışmada da daha iyi sunulmuş bir yemeğin denekler üzerinde her zaman daha lezzetli algılandığı belirtilmektedir (Debra vd., 2014, s. 33).

Seramik sofrta eşyalarının tasarımında, gıda inovasyonunda tüketici odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi son derece önemlidir. Geleneksel olarak, seramik sofrta eşyalarının sadece işlevselliği gözetilerek üretildiği düşünülse de, günümüzde tüketici tercihlerinin ve deneyiminin tasarımın merkezine yerleştirilmesi gerekmektedir. Sofrta eşyalarının tasarımı sadece estetik değil, aynı zamanda duysal özellikleri de içermelidir. Tadı, dokusu, kokusu ve görünümü gibi duysal faktörler, yemeklerin nasıl algılandığı ve tercih edildiği konusunda etkilidir. Bu nedenle, seramik sofrta eşyalarının gıda algısı ve tatmin seviyeleri üzerindeki etkilerini anlamak için araştırmalar yapılmalıdır. Örneğin, tabakların boyutu, şekli, rengi ve malzemesi, sunulan yemeklerin nasıl algılandığını ve tüketicilerin tercihlerini nasıl etkilediğini inceleyen çalışmalar tasarım sürecine ışık tutabilir.

Ayrıca, seramik sofrta eşyalarının sunum şekli de göz ardı edilmemelidir. Gıda sunumu, yemeklerin çekiciliğini artırabilir ve tüketicilere ilginç ve özel bir deneyim sunabilir. Bu nedenle, seramik sofrta eşyalarının tasarımında sunumun nasıl optimize edilebileceği üzerine düşünmek önemlidir. Rekabetin yoğun olduğu pazarlarda, seramik sofrta eşyalarının tüketicileri etkilemek ve tercihlerini kazanmak için özgün ve çekici

¹ Debra A. Zellner, C. R. (2014, February 17). It tastes as good as it looks! The effect of food presentation on liking for the flavor of food. *Appetite*, 31-35. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.appet.2014.02.009>

deneyimler sunması gerekmektedir. Tasarım ekibi, tüketicilerin beklentilerini anlamak ve duyuşsal deneyimlerin yanı sıra estetik tepkileri de dikkate alarak tasarım konseptleri geliştirmelidir. Tasarım sürecinin ilk aşamalarında, tasarım ekibi seramik sofa eşyalarını kullanacak olanların düşünce ve tercihlerini derinlemesine anlamaya çalışmalıdır. Bu aşamada, nitel yöntemler, odak grup tartışmaları, derinlemesine görüşmeler ve projektif teknikler gibi araçlar kullanılarak tüketicilerin duyuşsal ve estetik beklentileri anlaşılabilir. Ayrıca, büyük veri analizi gibi nicel yöntemler, tasarım sürecinde tüketici davranışlarının ve tercihlerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Tasarım sürecinin sonraki aşamalarında, farklı seramik sofa eşyası tasarım konseptleri oluşturulduktan sonra, bu konseptler potansiyel kullanıcılardan gelen önerilerle değerlendirilmelidir. Nicel yöntemler, tasarımın son halini şekillendirmek ve tüketici beklentilerine daha iyi cevap verecek ürünleri tasarlamak için kullanılabilir.

Tüm bunlara genel olarak baktığımızda ise, seramik sofa eşyalarının tasarımında gıda inovasyonu ve tüketici odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi, hem estetik hem de duyuşsal özelliklerin tasarımın merkezine yerleştirilmesini gerektirir. Bu yaklaşım, tüketicilerin beklentilerine daha iyi uyum gösteren ve daha tatmin edici bir yemek deneyimi sunan seramik sofa eşyalarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır (Schifferstein, 2015, s. 27-31).

Sofra eşyalarında estetiğin takdir edilmesinde kişisel tercihler de önemli bir rol oynamaktadır. Bireyler genellikle kişisel duyarlılıkları ve tercihleriyle örtüşen belirli sofa takımı tasarımlarına yönelirler. Sofra takımı seçiminin bu kişiselleştirilmiş yönü, sofa takımı seçme eylemini, kullanıcı açısından son derece etkileyici ve yaratıcı bir çaba haline de getirmektedir. Bu da araştırmacı ve tasarımcıları sofa eşyaları üzerinde renk, biçim, işlev ve ana akım yönelimler konusunda yapılacak seçimlerin belirli duyguları nasıl uyandırabileceği üzerine ve yemekten alınan zevkin nasıl artırılacağına yönelik psikolojik ve karmaşık ilişkiyi araştırmaya yöneltmektedir.

3.1. Sofra Eşyalarında Estetik

Estetik, herhangi birinin gözünde oluştuğu, kişide hoş duygular uyandıran bir kavram olarak karşımıza çıkar (Tekel, 2015). Estetik kavramı ile sofa kültürü birlikte ele alınır. Günümüzde hazırlanan yemekler kadar servisinde kullanılan araçların sofa sunumunda çok önemli olduğu bilinmektedir. Geçmişte yalnızca yemekleri koymak için kullanılan sofa eşyaları zaman içerisinde kültürel bir öğe ve estetik unsur taşıyan bir araç olarak kendini göstermeye başlamıştır (Bülbül v.d., 2016). Beslenme ve eşyaların kullanımı arasındaki ilişki desen, form ve renk anlayışı ile sofralara estetik duruşu kazandırmaktadır (Görsel 1). Estetik ürünler ve mutfak kültürü birleşerek sofraya ahenk kazandırılması amaçlanır. Aynı zamanda geleneksel kalıplarla alışıla gelen ürünler tüketim kültürünün bir parçası olarak yeniden tasarlanır (Aslan, 2016).

Görsel 1. *Feeling good inside*, 2023 yılı Göz desenli kobalt sunum tabağı

Sofrada yemek, tüketici tarafından tek başına gıda olarak yorumlanmaz bunun yanında haz ve estetik unsurları öne çıkar. Tüketici sofraya önem ve anlam yükleyerek duyularına ve kültürüne hitap eden estetik ürünlerin arayışına geçer. Öte yandan şefler, geçmişten günümüze kadar estetik algısını benimseyen sofralar üzerinde çalışırlar. Yemeğin görsel sunumu ile servis edilene kadar olan hikayesi, tüketicinin yemekle bağ kurmasını hedefler. Yemeğin karakteri ile kullanılan eşyanın malzeme ve tasarımı sofrada görsel bir şölen yaratılması için ahenkli bir dil oluşturur (Barthes, 1997).

3.2. Sofra Eşyalarında Renk ve Malzemenin Tüketici Tercihlerine Etkisi

İnsanlığın var oluşundan bu yana yeme aracı olarak kullanılan ürünler; kültür ve geleneklere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Kişisel beğeniler de süreç içerisinde sofraya eşyalarının tasarımını etkileyerek özgün tasarım arayışına sebep olmuştur. Zaman içerisinde tüketicilerin yemek yemeden önce ilk dikkat ettikleri unsurların başında sofraya eşyalarının şekil, malzeme, renk, boyut gibi görsel özellikleri gelmeye başlamıştır (Erzincan v.d., 2021). Pazarda rekabetin kızışması ile, bu görsel unsurlar dikkate alınarak yapılan özgün tasarımlar, ürüne katma değer kazandırarak ürünleri ayrıcalıklı hale getirmektedir. Buna ilaveten, tüketici algısının doğru yönetildiği sofraya eşya üretiminde farklı alternatifler sunulması (renk, şekil, malzeme, boyut) rekabet avantajı elde edilmesini sağlar (Bozoğlu, 2019).

Sofra eşya tasarımında, tüketici algısında farkındalık yaratmak adına renk ve doku bir bütünlük oluşturur (Mwangi, 2010). Tüketicilerin yemek yeme gereksinimlerini, görsel hazza dönüştüren en önemli unsurların başında kullanılan tabağın rengi gelmektedir (Görsel 2).

Görsel 2. *The Mia*, 2023 yılı Limoncello pasta tabağı

Bunun yanında, yemeklerin sunumunda sofrta eşyalarında renge önem verilmesinin amacı, yenilen yemeklerin tüketici tarafından sağlıklı ve çekici olarak algılanmasını sağlamaktır. Ayrıca rengin; lezzet, kalite, tat gibi duysal algılamaların tüketici üzerinde yönlendirici bir etkisi bulunmaktadır (Görsel 3).

Görsel 3. *Chakra*, 2023 yılı Cruise yemek tabağı

Sofra eşya tasarımı sırasında planlı bir şekilde kullanılan renk, tüketicileri etkilemenin önemli unsuru olarak göze çarpmaktadır (Haykır, 2021). Yiyeceklerin sunulduğu tabak rengi ve kompozisyonu, yiyeceklerin tüketiciler tarafından iyi ya da kötü olarak algılanmasında farklılık gösterir. Öte yandan, tabakta kullanılan renkler, tüketici zihninde sıra dışı bir yiyecek algısı oluşmasına sebep olabilir (Zellner vd., 2010). Aynı zamanda teknolojik gelişmeler sayesinde, farklı renk alternatifleri ile tüketicinin beğenisine sunulmaktadır (Balyemez, 2018). Buna paralel olarak hammadde çeşitliliği ve teknik özelliklerle dekorlama, sırlama, şekillendirme ve pişirme aşamaları sayesinde seramik eşyaları, uzun ömürlü vazgeçilmez bir malzeme haline getirmektedir (Erzincan vd., 2021). Tüm zamanların malzemesi olarak bilinen seramik; dekor, renk ve formlarla yoğrulmuş geleneksel olma özelliğini sürdürmektedir. Bulunduğu zamana göre değişimler yaşayarak, güncel form ve desenlerle daha da ötesi farklı materyallerle tasarlanarak tüketicinin dikkatini çekmeyi başarmaktadır (Parlak ve Şekerci, 2022).

4. Endüstriyel Tasarım Seramik Sofra Eşyalarında Tüketici Tercihleri ve Pazar Trendleri

Endüstriyel tasarım tüketicinin istek ve ihtiyaçlarına yönelik; estetik, fonksiyonel ve seri üretime uygun yenilikçi ürünlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu özgün ve marka değeri taşıyan ürünlerin çıkarılması, rekabetçi pazar ortamında önemli sektörlerden biri olan seramik sofraya eşya tasarımları ile mümkündür (Eryılmaz, 2020). Tüketicilerin yemekle ilgili davranışlarının nasıl etkileneceği konusunda servis edilen sofraya eşyaları belirleyici bir role sahiptir. Tüketiciler seramik sofraya takımlarını seçerken, satın alma kararlarını ve tercihlerini etkileyen çok sayıda faktör devreye girer. Ayrıca, kullanılan tabağın renk, boyut, şekil gibi görsel özellikleri tüketicilerin dikkat ettiği unsurlar olarak bilinir. Bu bağlamda görsel estetik, tüketicilerin ürün satın alma ya da ürünü değerlendirme sürecinde önemli bir etkidir. Kültür, çevresel psikoloji, yemek korkusu, sanatsal esinlenme ve duyguların aktarımı gibi etkenler sofraya eşya tasarımı ve tüketicilerin tercihleri arasındaki dengeyi kurmaktadır. (Haykır, 2021). Yemek yiyen tüketicinin ilgisini; kendi tarz arayışı ile uyumlu, yemek sunumunu tamamlayan sofraya eşyaları çekmektedir.

Sofra eşyalarında işlevsellik oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Pratik, kolay temizlenebilen, uzun ömürlü ve içindeki yemeğin amacına uygun olarak tasarlanan eşyalar tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. Özellikle endüstri ile özdeşleşmiş tüketim kültürüne uygun tasarlanan seramik sofraya eşyaları, geleneksel ve modern eşyaların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır (Görsel 4). Mutfak kültürünün gelişmesi, pazar talebine cevap veren seramik ürün çeşitliliğinin artmasına ve yeni üretim biçimlerinin benimsenmesine olanak tanır (Hasan ve Canduran, 2022).

Görsel 4. *Paşabahçe*, 2023 yılı Petra Seramik Yemek Tabacağı

Malzeme ve doku seçimi tüketici satın alma davranışlarını etkilemektedir. Doğadan ilham alan görüntüler; doku, form ve renk olarak sofraya seramikleri üzerinde benzersiz tasarımlara konu olmaktadır. Taş, porselen ya da toprak gibi malzeme tercihlerinin yanı sıra yüzeyin dokunsal kalitesi tüketici tercihlerini etkiler (Erzincan vd., 2021).

Bütçe konusu da tüketici yönelimleri açısından önemli bir rol oynamaktadır. Tüketiciler, mali kaynaklarına uygun, kalite ve uygun fiyat arasında denge kuran sofraya eşyaları arayışına girmektedir. Seramik sofraya eşyalarının maliyetinin düşük olması tüketiciler tarafından talep edilmesi için bir önem arz eder (Sevim, 2017).

Değişen ve gelişen küresel pazar ortamında rekabette üstünlük sağlamak amacıyla markalar zamanla önemli olmaya başlamıştır. Marka itibarı ve güvenilirliği tüketici tercihlerini etkilemektedir. Kalite ve güvenilirlik geçmişine sahip köklü markalar genellikle tüketici sadakati kazanır. Rekabette önemli bir pazar payına sahip olmak isteyen markalar, ürünlerini rakip firmaların ürünlerinden farklılaştırmaya çalışmaktadırlar. Aynı zamanda marka; tüketicilerin ürünü tanımaları yeniden satın almalarını sağlarken kalıcı fiyat imajı oluşturarak ürünlerin pazarda tutundurulmasına imkân sağlamaktadır (Özdemir ve Karaca, 2009).

Kültürel ve miras unsurları uzun soluklu pazarlama faaliyetleri içinde yerini alır. Tüketiciler genellikle kültürel köklerini yansıtan veya belirli geleneklerle örtüşen sofraya eşyalarını tercih etmektedir. Kültürlerdeki çeşitliliği barındıran kültürel normlar yanında ahlaki değerler, estetik değerleri de geliştirmektedir. Kaliteli sır ve cesur motiflerle seramiğin etkisi güçlendirilerek, çağdaş kültüre atfedilen eşya tasarımları ortaya çıkarmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. *Vakko Home*, 2023 yılı Hasır Detaylı Seramik Servis Tabağı

Kültürel ve sosyal perspektifleri ele alan tasarımlar, daha önce denenmemiş ürünler olarak farklılaşmaktadır (Boratav, 2021). Günden güne artan çevre bilinci, tüketicileri sofraya eşya seçimlerinin çevresel ayak izini dikkate almaya teşvik ediyor. Çevre dostu malzemeler ve sürdürülebilir uygulamalar çevreye duyarlı alıcılara hitap eder hale getirmektedir. Seramik, çevreci ve sürdürülebilir çözümler ortaya koyan bir malzemedir (Görsel 6). Genel tüketici profili, çevreci ürünlere yönelmeye başlamaktadır. Bunun yanında su emme, yanmazlık, ısı yalıtımı, nem dengeleme, uzun ömürlülük gibi özellikleri ile seramik tasarımlar tercih edilmektedir (Arapoğlu ve Hakan, 2023).

Görsel 6. *Hicceramics*, 2023 yılı pasta tabağı

Kişiselleştirme, ürün hakkında kullanıcı deneyimini geliştiren, kullanıcıyı tanımayı ve onu çağrıştırdığını anlatan bir yoldur. Ayrıca, tüketicinin ilgi alanına göre özelleştirilen, iletişim geliştirme aktivitesidir (Başer ve Akıncı, 2020). Bu bağlamda markalar, tüketicilerin neye ihtiyacı olduğunu öğrenerek, ihtiyaç duyduğu şeylere öneri geliştirmeye çalışır (Murthi ve Sarkar, 2003). Bu bağlamda, sofrta eşyalarının bireysel tercihlere göre kişiselleştirmesi ürünü çekici hale getirir. Tüketiciler, yemek deneyimlerine kişisel bir dokunuş katmalarına olanak tanıyan parçalar aramaktadır. Tüketici tarafından ürünle özdeşleşme sonucu yüklenen anlamlar, sofrta eşyası olmanın ötesine geçirek bir iletişim aracına dönüştürmektedir (Görsel 7). Sofra eşyası yerine getirdiği işlevsel fonksiyonların dışında sergilediği aidiyet duygusu ile tüketiciye yeni anlamlar yükleyerek beğenilerinin göstergesi haline gelmiştir (Tınmaz ve Yılmaz, 2022).

Görsel 7. *Keramika*, 2023 yılı yeni yıl tabağı

Güncel tasarım trendleri ve kültürel etkiler tüketici tercihlerini etkilemektedir. Zamanın ruhuna ve popüler estetiğe uygun sofraya eşyaları sıklıkla dikkat çekmektedir. İnsanların hızla şehre taşınıp, taşraları boşaltmaları, hızlı tüketim alışkanlıklarını geliştirerek fast food dönemini ortaya çıkardı. Sonrasında giderek evden çalışan bireylerin artması, küresel salgın ve hastalıkların meydana gelmesi ile sağlıklı yemeklere olan yönelim arttı. Bireylerin beslenme alışkanlıkları yaşam tarzlarını da etkilemeye başladı (Kaner vd., 2022). Bu sayede ev yemekleri ve füzyon mutfaklara olan ilgi ortaya çıktı (Görsel 8).

Görsel 8. *Kase Ceramics*, yemek tabağı 2023 yılı ürün kataloğundan

Son dönemlerde tüketicilerin yemek yemeyi sadece fizyolojik ihtiyaç olarak görmediği aynı zamanda sofraya eşyalarının sunumu ile bir deneyim yaşamak istedikleri görülmektedir. Özellikle sosyal medyanın etkisinin arttığı 21. Yüzyılda yemeğin tabağının fotoğraf çekilmesi estetiğin tüketiciler için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Haykır, 2021). Son yıllarda sofraya eşyasında tabak tasarımının yemeğin bileşenlerini ön plana çıkaran yalın bir tasarım çizgisi sergilemesi beklenir. Bu eşyalar, yemeğin sahip olduğu görsel özellikler; rengi, şekli, yeri, düzeni, miktarı gibi unsurları dikkate alınarak tasarlanır. Yemeğin rengine ve formuna uygun sofraya eşyasının tercih edildiği ve tabağın ortasında bulunan yemeğin çekiciliğinin arttığı görülmektedir (Erciyas, 2021). Estetik ve yaratıcılığın birleşmesi ile yemeklerin tabak sunumunda görsel bir şıklık ve zarafetin yakalanmasına yardımcı olur. Tabak sunumları, yemeğin lezzetini vurgulamak için kullanılır. Tabak sunumlarının tasarlanması yemeği yeme deneyimini bir hikâye anlatımına dönüştürür.

Sonuç

Geçmişten günümüze gelen el yapımı seramikler, endüstriyel üretime geçiş sürecinde hem tasarımı hem yemek kültürünü şekillendirmeye başlamıştır. Bu kültürel yolculuk; geçmiş ve gelecek arasındaki köprüyü renk ve malzemeler arasındaki harmoniden tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda yorumlanmaktadır. Güncel renk ve sırlama teknikleri ile tasarımcıların yenilikçi çizgisi birleşerek, tüketim çağının tercihlerine göre ürün tasarımları gerçekleşmektedir. Günümüzde alışlagelmişin dışında sofraya eşyasının tasarımına ve üretimine yön verenler yalnızca üreticiler veya tüketiciler değil estetik sunumun yemekle birleştirilmesi noktasında yemeği tasarlayan şeflerdir. Birçok stüdyo çömlekçisi veya atölye sahibi restoran sahipleri ve şeflerle tasarım aşamasından itibaren temas içindedir. Sunulacak menüye özel sofraya eşyaları tasarlanıp üretilmekte ayrıca bu menülere özgü tabaklar yemeklerle birlikte profesyonel yemek fotoğrafçıları tarafından görüntülenmektedir. Sonuç olarak yemek-sofraya eşyası üretimi-fotoğraflama ve tüketiciye sunulması disiplinler arası çalışmaları doğurmuştur.

Küreselleşme modern yaşamın hızına ayak uydururken yemek kültürü gözetilerek farklı milletlere, bölgelere veya yörelere özgü lezzetlerin, bir arada kullanılarak aynı tabakta birleşmesi özgün ve yenilikçi tatlar ortaya çıkarmaktadır. Son dönem seramik sofraya eşyaları; estetik, yaratıcılık, teknik avantaj, işlevsellik, ergonomi, pazarlanabilirlik ve üretilebilirlik gibi kriterler dikkate alınarak, yeni ve güncel ürünler olarak tasarlanmaktadır. Ürünlerin en doğal şekilde üretilmesi, sürdürülebilirliğin sağlanması, geleneksel kültürün gelecek nesillere aktarılması seramik sofraya eşyalarındaki tasarım sürecine ışık tutmaktadır. Endüstri ile ele alınmış tasarım ürünü ve tüketim kültüründe pazarlanan seramik sofraya eşyalarında, renk, estetik, form, malzemenin ve kültürel kavramların çokça faydalandığı görülmüştür. Bu yaklaşım ile seramik sofraya eşyasında işlevsel nesneden öteye taşınarak daha özgün ürünlerin ortaya çıkmasına olanak

sağlanmış, geleneksel ve modernin ötesinde bir ortam oluşturulmuştur. Yeme içme kültürü ve pazar trendleri, seramik sofraya eşyalarının malzeme, renk ve tasarım özelliklerinin sürekli güncellenmesini ihtiyaç haline getirmektedir.

Diğer bir tartışılması gereken durum ise form ve ergonomi ilişkisidir. Yemek kültürünün değişmesi ve makalede bahsedilen estetik değer kaygıları sebebiyle alışlagelmiş ölçüler, biçimler terk edilerek ilk bakışta tabağı andırmayan ancak yiyecek servis edildiğinde tabak işlevi gördüğü anlaşılan sınırlılığı olmayan formlar üretilmektedir. Çeşitli uygulama pratikleri ve estetik yaklaşımlar, seramik sofraya eşyalarına verilen değeri ve algıyı farklılaştırmaya başlamıştır. Her geçen gün yenilikçi tasarımlar yapılması seramik eşyalarının yeme içme mekânlarında ve evlerde daha çok görünür olmasını sağlamaktadır. Seramik malzemenin doğasına bağlı olarak tasarlama süreci gerek sofraya eşyalarında ürün çeşitliliği gerekse işlevsel formların potansiyellerinin gün yüzüne çıkarılmasına olanak tanıdığı görülmektedir. Üretim ve tüketim dengesine süreklilik kazandıran seramik malzemesi; kolay temizlenebilmesi, dayanıklı ve uzun ömürlü olması, kültürel çizgileri yansıtması ve popüler kültüre uyumlanması ile sofraya eşyalarına yüzyıllardan bu yana yön vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmet Kocaispir, U. P. (2020). Kuzey Mezopotamya'dan Orta Asya'ya Uzanan Çok Bileşenli Kültürün İzleri: Halaf Kültürü. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 411-440.
- Andrew Popp, R. H. (2016, January 21). Josiah Wedgwood, Manufacturing and Craft. *Journal of Design History*, 99-119. doi:https://doi.org/10.1093/jdh/epv048
- Arapoğlu, İ., & Martinez, E. H. V. (2023). Seramik Ürün Tasarımında Çevreci Çözümler ve Uygulama Örneği. *Bodrum Journal of Art and Design*, 2(1), 149-161.
- Balyemez, A. (2018). Seramikte Malzeme Taklidi Geleneği ve Renk. *Journal Of Arts*, 1(1), 51-60.
- Barthes, R. (1997) 'Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption', in Carole Counihan and Penny van Esterik (eds) *Food and Culture: A Reader*, pp. 20-7. New York: Routledge . (Orig. pub. 1961.)
- Başer, E., & Akıncı, S. (2020). Kullanıcı deneyimi ve kişiselleştirme bağlamında bir dijital platform incelemesi. *Selçuk İletişim*, 13(2), 866-897.
- Bülbül, S., Sezgin, A. C., & Serpil, K. A. R. A. (2016). Osmanlı Mutfak Kültürü'nde Yemek Kapları: İznik Çok Renkli Seramik Örnekleri. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2373-2389.

- Boratav, O. (2021). Seramikte Görsel Kimlik ve Estetik Arayışlar. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 5 (2), 405-418.
- Cooper, E. (2002). *10.000 Years of Pottery* (4 b.). London: The British Museum Press.
- Coutts, H. (2001). *The Art of Ceramics: European Ceramic Design : 1500-1830* (First Edition b.). New Heaven: Yale University Press.
- Cox, W. E. (1944). *The Book of Pottery and Porcelain-Volume II* (Cilt 2). New York: Crown Publishers.
- Debra A. Zellner, C. R. (2014, February 17). It tastes as good as it looks! The effect of food presentation on liking for the flavor of food. *Appetite*, 31-35. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.appet.2014.02.009
- Demet Parlak, H. Ş. (2021). Frig Dönemi Mutfak Eşya Formlarının Sofra Seramikleri Türünde Endüstriyel Uygulamaları. *Medeniyet Sanat - İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(22), 322-339. doi:10.46641/medeniyetsanat.1008164
- Erciyas, N. (2021). Besin Sunum Tekniklerinin Kişilerin Yeme Arzusunun Üzerine Etkisine Yönelik Bir Araştırma. *Kongre Kurulları*, 93.
- Mercin, L., Erzincan, A., Yıldız, N., Erken, E., Parlak, D., Akbak, S., ve Arslan, M. (2021). Sofra Seramiklerinde Dekorlama Teknikleri, Ink-Jet Dekorlama Tekniği İle Diğer Tekniklerin Birlikte Kullanımı. *İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 11(24), 103-129.
- Murthi, B. P. S., & Sarkar, S. (2003). The role of the management sciences in research on personalization. *Management Science*, 49(10), 1344-1362.
- Gibbs, K. (2013). Late Neolithic Pottery and Ambiguous Symbols in the Southern Levant. *Paléorient*, 69-84.
- Halil Yoleri, Ş. Ö. (2023). Seramik Tekniklerinin Kökeni. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 57-70.
- Hasan, İ. N., & Canduran, K. (2023). 20. Yüzyıl Sonrası Seramik Sanatını Etkileyen Sanat Hareketleri Ve Sofra Seramiğinin Sanat Nesnesine Dönüşümü. *Sanat Yazıları*, (48), 103-116.
- Haykır, M. (2021). Tabak Tasarımı ve Tüketici Yemek Davranışı İlişkisi: Kuramsal Bir Model Önerisi (The Relationship of Plating and Consumer Food Behavior: A Theoretical Model Proposal). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 9(2), 1356-1378.

- Parlak, D., & Şekerci, H. (2021). Frig Dönemi Mutfak Eşya Formlarının Sofra Seramikleri Türünde Endüstriyel Uygulamaları. *Medeniyet Sanat Dergisi*, 7(2), 322-339.
- Impey, O. (1984). Japanese Export Art of The Edo Period and Its Influence on European Art. *Modern Asian Studies, Special Issue: Edo Culture and Its Modern Legacy*(18 / 4), 685-697. Eylül 12, 2023 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/312344> adresinden alındı.
- Kaner, G., Songür Bozdağ, A. N., Ongan, D., Yurtdaş Depboylu, G., & Çalık, G. (2022). Covid-19 Pandemi Sürecinde Yetişkin Bireylerin Değişen Beslenme Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *Forbes Journal Of Medicine*, 3(2).
- Leach, B. (1969). *A Potter's Book*. London: Faber and Faber.
- Min Yina, T. R. (2011, September). The earliest high-fired glazed ceramics in China: the composition of the proto-porcelain from Zhejiang during the Shang and Zhou periods (c. 1700 – 221 BC). *Journal of Archaeological Science*, 1-50. doi:DOI: 10.1016/J.JAS.2011.04.014
- Özdemir, Ş., & Karaca, Y. (2009). Kent Markası ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 113-134.
- Roberts, J. (2013, November). Temporality, Critique, and the Vessel Tradition: Bernard Leach and Marcel Duchamp. *The Journal of Modern Craft*, 6(3), 255-266.
- Schifferstein, H. N. (2015). Employing Consumer Research For Creating New and Engaging Food Experiences In A Changing World. *current Opinion on Food Science*(3), 27-32. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.cofs.2014.11.004
- Tekel, A. (2015). Estetik yargı ve estetik yargıyı etkileyen faktörler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (16), 149-157.
- Tınmaz, O., & Yılmaz, H. (2022). Kültür, Sınıf Ve Statünün Göstergesi: Tabak. *Aydın Gastronomy*, 6(2), 263-274.
- Yılmaz, E. (2012, Eylül 6). Josiah Wedgwood: Seramik Üretimini Ve Pazarlamasının Dönüşümü. *İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 2(5), 253-266.
- Zellner, D. A., Lankford, M., Ambrose, L., & Locher, P. (2010). Art on the plate: Effect of balance and color on attractiveness of, willingness to try and liking for food. *Food Quality and Preference*, 21(5), 575-578.

Zhang, Y. (2019). *Enhancing Dining Experiences through Emotional Tableware*. Rochester Institute of Technology, Master of Fine Arts in Industrial Design. New York: RIT Scholar Works. September 17, 2023 tarihinde alındı.

Görseller

Görsel 1. <https://feelinggoodinside.com/>

Görsel 2. <https://www.themia.com.tr/urun/the-mia-limoncello-pasta-tabagi-6li-set-19-cm>

Görsel 3. <https://www.chakra.com.tr/cruise-tabak-23-cm-koyu-mavi-8682313309098/>

Görsel 4. <https://www.pasabahcemagazalari.com/sofra/tabaklar/yemek-tabaklari/petra-seramik-yemek-tabagi/u-10008735-217-8693>

Görsel 5. <https://www.vakko.com/servis-tabaklari/hasir-detayli-seramik-servis-tabagi-pm400160397-0012/>

Görsel 6. <https://hicceramics.com/urun/urlanin-tas-tabaklari-orta-boy/>

Görsel 7. <https://www.keramikashop.com/santa-servis-tabagi-26-cm-17958-pmu4484>

Görsel 8. Kâse Ceramics 2023 ürün kataloğu

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.27>

Volume 7/3

2023 p. 483-492

ZAHİRE-İ HÂREZMŞÂHÎ'DE AHLÂT-I ERBAA

AHLÂT-I ERBAA IN THE DHAKHİRA-I KHWĀRAZMŞĀHÎ

Meryem DOYGUN GÜNAYDIN*

ÖZ

Hârezmşahlar devleti zamanında tıp ve tababet konusunda yeterince bilgi bulunmadığı gibi bu zamanda yetişen tabipler ve tıp dünyasına katkıları tespit etmek kaynakların yetersizliği sebebiyle de bir hayli zordur. Bu sebeple yeni tıp kitaplarının ya da ilim âlemince yeterince tevccüh gösterilmemiş kaynakların tespiti, Hârezmşahlar döneminde tıba dair gelişmeleri takip edebilmek ve değerlendirmeler yapabilmek adına oldukça önemlidir. Hârezmşahlar döneminin hekimi ve cerrahı İsmâil b. Hasan Cürçânî (ö. 531/1137) ve pek çok tıp kitabı arasında kendisine şöhret kazandıran *Zahîre-i Hârezmşâhî* adlı eseri bu boşluğu doldurmaya fayda sağlar. Tıp ilimleri ve cerrahlığa dair önemli kapsamlı bilgiler içeren eser, humoral patoloji teorisi denilen ahlât-ı erbaa'dan (أخلاق أربعة) noksan değildir. İnsan bedeninde bulunan dört hilt (kan, balgam, sevda, safra) ve bunların karışımının insan bedenindeki tesirleri Ortaçağ İslam tıbbının da ilgilendiği bir mesele olmuştur. Bu çalışma *Zahîre-i Hârezmşâhî*'de ahlât-ı erbaa'nın işlenişini, tıp eserlerindeki ahlât-ı erbaa ile mukayese ederek benzerlikleri ve farklılıklarıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İsmâil b. Hasan Cürçânî, Zahîre-i Hârezmşâhî, Hârezmşahlar, Tıp, Ahlât-ı Erbaa*

ABSTRACT

There was not enough information about medicine and medicine during the time of the Khwārazmshāhs state, and it is also very difficult to determine the physicians trained in this period and their contributions to the world of medicine due to the lack of resources. For this reason, the identification of new medical books or sources that have not been given enough attention by the scientific world is very important in order to follow and evaluate the developments in medicine during the Khwārazmshāhs period.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: meryemdoygunn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8456-5022, Ağrı, Türkiye.

Physician and surgeon of the Khwārazmshāhs period, Ismā'īl b. Ḥasan Djurdjānī (d. 531/1137) and his work called Dhakhīra-i Khwārazmshāhī, which made him famous among many medical books, will help fill this gap. The work, which contains important and comprehensive information about medical sciences and surgery, is not devoid of ahlât-ı erbaa called humoral pathology theory. The four secretions in the human body (blood, phlegm, black bile, bile) and the effects of their mixture on the human body have been a matter of interest to medieval Islamic medicine. This study aims to reveal the treatment of humoral pathology theory in Dhakhīra-i Khwārazmshāhī, with its similarities and differences, by comparing it with the morals in medical works.

Keywords: *Ismā'īl b. Ḥasan Djurdjānī, Dhakhīra-i Khwārazmshāhī, Khwārazmshāhs, Medicine, Ahlât-ı Erbaa*

Giriş

Hastalıkların sebeplerini belirleme (etioloji), hastalıkların belirtilerini teşhis (semiyotik), beden ve ruh sağlığı ve tedavi yollarını araştırma, varoluştan itibaren insanoğlunun daima temel uğraşlarından olmuştur. Sağlıklı olma ve hastalıklardan korunma güdüsü ve belki de uzun yaşama motivasyonu bu konulara daha fazla ilgi duyulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu arayış, Antikçağlardan itibaren sağlık sisteminde önemli adımların atılmasını ve keşifleri beraberinde getirmiştir. Antik Yunan'da humoral patoloji İslam tıbbında ise ahlât-ı erbaa adı verilen teoriyi bu manada değerlendirmek mümkündür.

Antik Yunan tıbbının gelişimi için belirleyici öneme sahip olan şey, felsefe ve tıbbın karşılıklı etkisi olarak görülmüştür.¹ Öyle ki humoral patoloji teorisi de Antik Yunan filozofları ve tabiplerinin fikirleri doğrultusunda şekillenmiştir.² Antikçağ tıbbına yön veren Antik Yunan'da Hippokrates (m.ö. V. asır) ve Antik Roma'da Galen (Câlinûs, (ö. 200 [?]) gibi önemli temsilcileri olan humoral/hümorale³ patoloji teorisi/ahlât-ı erbaa, uzun zaman Ortaçağ İslam dünyasındaki tıbbî söyleme de hâkim bir görüş olmuştur. Nitekim Hippokrates'in humoral patolojisini takip eden İslam tıbbı, bu teoriyi kabul ederek geliştirmiştir. Ahlât-ı erbaa teorisi, Müslüman hekimlerin klinik tecrübeleri ile Ortaçağ'daki son ve gelişmiş halini almış ve Ortaçağ İslam tıbbının önemli temsilcileri

¹ Erwin H. Ackerknecht, *A Short History of Medicine*, The Johns Hopkins University Press, New York 1968, s. 51. Ayrıca bkz; Ali Haydar Bayat, *Tip Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2016, s. 107.

² Bunun için bkz; Seyyed Hossein Nasr, *Science and Civilization in Islam*, ABC International Group, Inc, 2001, s. 219.

³ Humor ya da hümor tıp terminolojisinde vücut sıvısı olarak geçmektedir. *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*, Kocaeli 2007, s. 44. http://tip.kocaeli.edu.tr/docs/ttdk_2007.pdf (Erişim Tarihi: 3.10.2023); Ayfer Aydoğan-Sami Aydoğan, *Medicinal Translation Dictionary*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2013, s. 399. Humoral, belirli bir vücut sıvısı ya da sıvılarıyla ilgili, onlardan kaynaklanan ve onlara ait olandır, sıvısal. Humoral patoloji ise insan bedenini oluşturan ve hastalıklarla ilişkilendirilen teoridir.

olan Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi isimler tarafından desteklenmiştir.⁴

Ahlât-ı Erbaa teorisinin hemen her eserde aynı şekilde işlendiği ve birbirinden farklı olmayacağı görüşü hâkimse de ⁵ bu çalışmanın konusu olan *Zahîre-i Hârezmşâhî*'de bazı farklılıkların olduğu ortaya çıkmıştır. Vücuttaki dört sıvıda (kan, balgam, sevda, safra) meydana gelen dengesizlikte, vücudun tepkileri, ortaya çıkan hastalıklar ve tedavi yöntemleri zaman zaman diğer kaynaklardan farklılık arz etmektedir. Örneğin ahlât-ı erbaa teorisinin İslam dünyasındaki en önemli temsilcisi İbn Sînâ'nın İsmâil b. Hasan Cürcânî'yi etkilemiş olduğu bilirse de bu teorinin *Zahîre-i Hârezmşâhî*'de İbn Sînâ'nın *Ķânûn*'undan daha farklı işlendiği görülmektedir. Hatta İsmâil b. Hasan Cürcânî, ahlât-ı erbaa teorisini geliştiren Hippokrates ve Galen'in tıbbından istifade etmiş olsa da ikna olmadığı yerde onların öğretilerini reddederek eserinde kendi klinik tecrübelerine ve düşüncelerine yer vermiştir.⁶ Bu haliyle İsmâil b. Hasan Cürcânî'nin ahlât-ı erbaa teorisinin, kendinden önceki büyük âlimlerin ana teorilerinden etkilendiğini ancak daha ziyade kendi düşünce ve deneyimleri ile şekillendiğini söylemek mümkündür.

1. *Zahîre-i Hârezmşâhî* Hakkında Genel Değerlendirme

İlk tıbbi faaliyetlerin büyük bir kısmının gerçekleştiği İran'da, İbn Sînâ'yı bir nesil sonra, Hârezmşahlar döneminin meşhur hekimi ve mahir cerrahı İsmâil b. Hasan Cürcânî takip etmiştir. İsmâil b. Hasan Cürcânî'nin hayatı ve eğitimi hakkında edinilen bilgilerin ekseriyeti, *Zahîre-i Hârezmşâhî*'den alınmıştır. Zamanının önemli tıp âlimleri arasında yer alan Cürcânî, tıp tahsilini İbn Sînâ'nın öğrencilerinden olan ve "İkinci Hipokrat" olarak tesmiye edilen Ebü'l-Kâsım İbn Ebû Sâdık en-Nîşâbûrî'den (995-1077) aldığı söylenir.⁷ Hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Cürcân'dan ayrılarak, Hârezmşahlar devletinin kurucusu Kutbüddin Muhammed'in (1097-1128) yanına gitti ve himayesine girdi. Cürcânî'nin Kutbüddin Muhammed'in himayesindeki hayatı *Zahîre-i Hârezmşâhî*'nin mukaddimesinde yer alır. Buna göre Cürcânî, Kutbüddin Muhammed'in saray hekimliğine yükselmiş, ayrıca şehirdeki büyük eczanenin reisi olması hasebiyle her ay kendisine hükümdarın hazinesinden 1000 dinar maaş bağlanmıştır.⁸ Cürcânî'nin Hârezmşahlar sarayında gördüğü büyük ilgi Kutbüddin Muhammed'in ölümüyle yerine geçen oğlu Atsız (1128-1156) zamanında da devam etmiştir. Öyle ki Atsız'ın himayesinde

⁴ Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA.*, C. II, İstanbul 1989, s. 24.

⁵ Muhittin Eliaçık, "Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb İle Mukayesesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 134.

⁶ Sana Kauser Ateeque Ahmed, Tasfiya Hakeem Ansari, Tariq Nadeem Khan, "Ismail Jurjani's Description of Pathophysiology of Psychiatric Disorders in Zakhira Khwarizam Shahi", *International Journal of Current Advanced Research*, Vol 9, S. 6, June 2020, s. 22603.

⁷ Fariborz Moattar, Mohammad Reza Shams Ardekani, Alireza Ghannadi, "The Life of Jorjani: On of the Persian Pioneers of Medicinal Encyclopedia Compiling: on the Occasion of His 1000th Birthday Anniversary (434, A.H.-1434, A.H.)", *Iranian Red Crescent Medical Journal*, September 15(9), 2013, s. 764.

⁸ Hekim Seyyîd İsmâil Cürcânî, *Zahîre-i Hârezmşâhî*, (Tsh. Muhammed Rıza Muharrirî), 2. Kitap, Mukaddime, Ferhengistân-i Ulûm Pezeşkî Cumhûrî İslâmî Irân, Tahran 1384, s. 13; Ahmed b. el-Kâsım el-Hazrecî Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ' fi Tabakâti'l-Etbbâ'*, (Nşr. August Müller İmruülkays İbnü't-Tahhân), C. II., Ma'hedu Tarih'l-Ulûmî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1299, s. 32.

de önemli tıp kitapları kaleme alarak kendisine takdim etmiştir.⁹ Bunlardan biri olan Zahîre-i Hârezmşâhî, Cürçânî'ye asıl şöhretini kazandıran ve ilim âlemine ciddi katkılar sunan en önemli eseridir. Cürçânî eserini genel temayülün aksine Arapça değil Farsça olarak kaleme almış ve bu haliyle *Farsça ilk tıp ansiklopedisi* kabul edilmiştir.¹⁰ Eserin kapsamı ve tarzı onu Ortaçağ'ın en kıymetli tıp eserlerinden, İbn Sînâ'nın Kânûn ve Ebû Bekir er-Râzî'nin el-Hâvî'nin arasına yerleştirir. Zahîre-i Hârezmşâhî sadece Ortaçağ tıp teorisinin değil, aynı zamanda farmakolojinin de bir hazinesidir. Nitekim bu haliyle eserin, bitki ve ilaç adlarının Farsça olması gibi bir fayda sunduğu söylenebilir.¹¹

Zahîre-i Hârezmşâhî, on bölümden müteşekkil olup tıbbın tüm alanlarına dair kapsamlı bilgi ihtiva eder. Eser genel hatlarıyla humor teorileri, sağlık ve hastalık, hastalıkların tarifi, sebepleri, belirtileri, tedavileri, ruh hastalıkları, kadın hastalıkları, kanserler, tümörler, güzelleştiriciler, zehirler, panzehirler ve ilaç formülleri (akrâbâzîn) gibi konuları açıklar. Eserdeki bilgiler ve Cürçânî'nin tıpla alakalı bazı keşifleri *modern tıp tarafından kabul edilen bilgilerle örtüşmektedir*. Şiddetli yaralarda alçı kalıpları ve idrar zorluğu çeken hastalar için kateterizasyon¹² önerisi, exophthalmos¹³ (egzoftalmi) ile guatr arasındaki bağlantıyı tespiti ve katarakt tedavisinde göz merceğinin iç kısmını çıkarma tavsiyesi¹⁴ Cürçânî'nin tıbbi görüş ve uygulamalarının daha o zamanda ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Cürçânî'nin tıbbın her alanında ve cerrahlıktaki bu yetkinlikleri, bu çalışmanın konusunun Zahîre-i Hârezmşâhî olarak belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

2. Ahlât-ı Erbaa Teorisi

Antik Yunan'da humoral patoloji İslam tıbbında ise ahlât-ı erbaa olarak adlandırılan teori, aynı zamanda bir hekim olan doğa düşünürlerinden Empedokles'in (M. Ö. 492-432) ortaya koyduğu ve Hippokrates'in benimseyip geliştirdiği bir teoridir. Antik Yunan doğa bilimi kuramında Empedokles'e atfedilen¹⁵, her şeyin dört maddi element olan ateş, hava, toprak ve sudan meydana geldiği (anâsır-ı erbaa) iddiası, Hippokrates tarafından evrenin bir parçası olarak insan vücuduna uyarlanarak humoral patoloji teorisinin ortaya çıkması sağlanmıştır.¹⁶ Bu ise felsefi tıp anlayışının tıp âlimleri arasında benimsendiğine işaret

⁹ Hasan Doğruyol, "İsmâil b. Hasan Cürçânî", *DİA*, C. VIII., İstanbul 1993, s. 133. Müellife nispet edilen diğer eserler şunlardır: Hıuffey 'Alâ'î, el-Agrâzû't-tıbbiyye ve'l-mebâhişü'l-'alâ'iyye, Yâdigâr, Zübdetü't-tıbb, et-Tezkiretü'l-Eşrefiyye fi's-şinâ'ati't-tıbbiyye, er-Risâletü'l-münebbihe ve el-Ecvibetü't-tıbbiyye. Hakim Mohammed Said, "The Works of Ismail-al-Jurjani (C. 480-531) an Important Source Material", XV. *International Congress of the History of Science*, Edinburgh 10-19 August 1977, s. 11; C. Brockelmann, "Cürçânî, Zeynüddin", *İA*, C. III, İstanbul 1977, s. 247; Ebû Usaybia, a.g.e., s. 32.

¹⁰ J. Schacht, "al-Djurdjânî, Ismâ'îl b. al-Husayn", *EP* (İng.), C. II, Leiden 1991, s. 603.

¹¹ Nasr, a.g.e., s. 216.

¹² Daldırım. Kateter=daldıraç. Aydoğan, a.g.e., s. 43.

¹³ Exophthalmus, exophthalmia, proptosis, ya da exorbitism. Göz kürelerinden biri ya da her ikisinin de dışarı doğru çıkmasıdır.

¹⁴ Saeed Changizi Ashtiyani, Ali Zarei, Mohammad Elahipour, "Innovations and Discoveries of Jorjani in Medicine", *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 2:16, 2009, s. 3; Doğruyol, a.g.m., s. 133.

¹⁵ Aristoteles, *Metafizik I. Kitap*, (Çev. Ahmet Arslan), s. 156 [https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/139466/Metafizik-Aristoteles-Ahmed_Arslan-1982-120s%20\(1\).pdf](https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/139466/Metafizik-Aristoteles-Ahmed_Arslan-1982-120s%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 4.10.2023); Nasr, a.g.e., s. 219; Bayat, a.g.e., s. 108.

¹⁶ Bayat, a.g.e., s. 108.

eder. Dolayısıyla dört elementin doğa için ifadesi ne ise dört sıvının da vücut için benzer manaya sahip olduğu inancı humoral patoloji teorisinin çıkış noktası olmuştur. Yaklaşık 2000 yıl geçerliliğini koruyan bu teoride, insan bedeninde bulunan dört temel sıvı (hılt/humor)¹⁷ (kan, balgam, kara safra/sevda, sarı safra) kirlenmesi ve bunlardaki dengesizliğin hastalıklara yol açtığı inancının yanı sıra, beden ve ruh sağlığının ise bunlar arasındaki dengeye bağlı olduğu görüşü hâkimdi. İslam dünyasında da benimsenen bu teori ahlât-ı erbaa adıyla anılmış ve Müslüman hekimler tarafından geliştirilerek Ortaçağ'daki son şeklini almıştır.¹⁸

Antikçağ ve Ortaçağ tıp anlayışına göre, insan bedenindeki bu dört sıvı, evrendeki dört elementin karşılığı olarak farklı özelliklere sahiptir. Buna göre, *kan*, sıcak-yaş olan *havaya*, *balgam*, soğuk-yaş olan *suya*; *sarı safra*, sıcak-kuru olan *ateşe*; *kara safra* (sevda), soğuk-kuru olan *toprağa* karşılık gelmektedir.¹⁹ Vücutta bulunan bu dört sıvı her insanda farklı oranda olur ve buna mizaç adı verilir.²⁰ Hastalık ve sağlık bu dört sıvının dengesine veya uyumsuzluğuna bağlı olduğu gibi mizaçlar da bu uyum ve uyumsuzluk nispetinde şekillenirdi. Böylece demevî (sıcakkanlı), sevdaî (melankolik), safravî (öfkeli, tezcanlı) ve balgamî (sakin, tembel) adıyla psikolojik tipler ve karakterler ortaya çıkardı.²¹

Hastalıklar bu dört sıvının vücutta artmasıyla ortaya çıkar, dolayısıyla vücutta hangi sıvının fazla olduğunu tespit etmek, hastalığın teşhisini kolaylaştırırdı. Örneğin vücutta sevda'nın (kara safra) baskın olması psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına yol açarken sarı safra karaciğer hastalıklarını tetikler. Evrendeki dört element gibi mevsimler de mizaç değişikliklerini belirleyen bir etken olarak görünür. İlkbaharın kanı, yazın safrayı, sonbaharın sevdayı ve kış mevsiminin de balgamı harekete geçirdiği ve bu dört sıvının o mevsimlerde arttığı düşünülürdü. Dolayısıyla dört sıvının (hılt) yapısını şekillendirdiği düşünülen dört element, iklimler, mevsimler ve gıdaların, hastalıkların mizacı belirlediği söylenebilir. Her insanın mizacı benzersiz olduğu gibi tedavileri de birbirinden farklılık gösterir. Nitekim iki farklı kişi, tıbbi olarak tamamen aynı kişiymiş gibi tedavi edilemez.²² Bu sebeple hastalıkların tedavileri, insan bedenindeki bu dört sıvının sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlılık gibi özellikleri dikkate alınarak belirlenirdi. Basit veya kompoze ilaçlar, diyet, safra boşaltma, hacamat ve müshil verme bunlardan birkaçıdır.²³

¹⁷ Hılt, İbn Sînâ'ya göre, "besinlerin sindiriminin esas ürününü teşkil eden sıvı cevherlerdir. Vücudun iki tip sıvısından olan birinci derece sıvılar, dört hılt olmaktadır. Bunlar normal ya da anormal olsun dört çeşit olup; kan, balgam, kara safra (sevda) ve safradır. İbn Sînâ, *el-Kânûn Fi't-Tıb*, (Çev. Esin Kâhya), Birinci Kitap, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 23-24.

¹⁸ Demirhan Erdemir, a.g.m., s. 24.

¹⁹ Bayat, a.g.e., s. 123; Nasr, a.g.e., s. 219-220.

²⁰ Hacı Paşa (Calâlüddin Hızır), *Müntehab-ı Şifâ*, (Haz. Zafer Önler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 18; Nasr, a.g.e., s. 220.

²¹ Bayat, a.g.e., s. 123; Demirhan Erdemir, a.g.m., s. 24; Eliaçık, a.g.m., s. 135.

²² Nasr, a.g.e., s. 220.

²³ Bayat, a.g.e., s. 124-126; Demirhan Erdemir, a.g.m., s. 24.

Anâsır-ı erbaa	Hava	Ateş	Toprak	Su
Ahlât-ı erbaa	Kan	Sarı safra	Sevda (kara safra)	Balgam
Organ	Kalp-akciğer	Karaciğer-öd	Dalak-mide	Beyin
Mevsim	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Fiziksel özellik	Nemli-sıcak	Kuru-sıcak	Kuru-soğuk	Nemli-soğuk
Mizaç	Demevî (sanguin) Sıcakkanlı	Safravî (colérique) Öfkeli	Sevdaî (mélancolique) Melankolik	Balgamî (flegmatique) Sakin

Tablo 1: Ahlât-ı erbaa teorisinin diğer unsurlarla bağlantısı²⁴

3. Zahîre-i Hârezmşâhî'de Ahlât-ı Erbaa'nın İşlenişi

Zahîre-i Hârezmşâhî'de ahlât-ı erbaa teorisinin işlenişi genellikle diğer eserlerde yer alan teoriyle benzerlik gösterse de, hıltların vücuttaki fazlalığının hangi belirtilere yol açtığı ve fiziki özellikler üzerindeki etkisi gibi hususlarda farklı ayrıntıların yer aldığı görülür. Ancak en belirgin farklılığın dört hıltın fazlalığına karşı belirlenen tedavi yöntemleri ve ilaçlara dair olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu hususlarda Zahîre-i Hârezmşâhî'de yeterince bilgi bulunmadığı ve daha ziyade bu teorinin hastalık odağında işlendiği görülmektedir. Nitekim Zahîre-i Hârezmşâhî'nin müellifinin İbn Sînâ'dan etkilendiği bilinse de kendisinden farklı bir anlatım yolu seçtiği, hıltların yol açtığı hastalıkların tedavisinde en fazla uygulanan hacamat, kusturma, lavman, diyet ve bitkisel tedavilerde İbn Sînâ'nın gerisinde kaldığı ve bu konularda daha yüzeysel anlatımda bulunduğu tespit edilmektedir.

İsmâil b. Hasan Cürçânî dört hılt ve hastalıklar hakkında şu bilgileri vermektedir:

-Kan galebesinin belirtilerini ve demevî hastalıkları tanımak

Mizaçta kanın baskın olduğuna dair belirtiler organlarda görünür. Özellikle başta ve göz içinde ağırlaşma, esneme, çok uyuma, can sıkıntısı, bıkkınlık, sebepsiz yorgunluk, ağızda tatlılık, yüzde ve dilde kızarıklık, çibanlar ve kabarcıklar meydana gelir. Makattan, burundan ve dişlerin kökünden kan gelmesi, rüyada kırmızı şeyler görmek, kendini kana bulanmış (kanlı) görmek, damar ve damar yerini kaşımak gibi belirtilerin hepsi kan

²⁴ Bunlar için bkz; Bayat, a.g.e., s. 127.

galebesinin işaretleridir. Gençlik ve bahar mevsimi, etli bir vücut, çok fazla et ve tatlı yemek, kan galebesinin bir işareti olan bu belirtileri ortaya çıkarır.²⁵

-Balgam galebesinin belirtilerini ve balgamî hastalıkları tanımak

Balgam çokluğunun belirtileri; cilt renginin beyaz olması, nabzın küçük, yumuşak, farklı ve yavaş olması, cilt görünümünde soğukluk ve kuruluk, uzuvların dokusunda gevşeklik ve zayıflık, ağız suyunun fazlalığı ve yoğunluğu, yiyeceği az sindirmek, ekşi geçirme, beyaz idrar, rüyada beyaz şeyler, su, kar ve yağmur görmek, soğuk algınlığı, çok uyumak ve susamamaktır.

Ancak balgam tuzluysa susuzluk olur, o susuzluk soğuk suyla giderilmemeli. Uyku ister; lakin iyi uyuyamaz.²⁶ Kış mevsimi, çocukluk ve yaşlılık yılları, şişman ve yağlı vücut balgamı artırır. Taze balık, tutmaç²⁷, yoğurt ve tirit gibi taze yiyecekler yemek, balgam galebesinin işareti olan bu belirtileri düzeltir. Rengi beyaza çalar, vücudu yağlı ve dolgun olur, uzuvları sürtünmeden kızarmaz veya ısınmaz ise onun vücudunda ham balgam hâkimdir. Kimin yemekten sonra ağızda ekşi ya da tuzlu bir tat varsa, onun vücudunda ekşi ya da tuzlu balgam hâkimdir.²⁸

-Safra (sarı safra) galebesinin belirtilerini ve safravî hastalıkları tanımak

Sarı safra çokluğunun belirtileri ortaya çıkar, yüz ve dil sararır; ağızda kuruluk ve acılık, şiddetli susuzluk olur. Nabzın hızlı ve büyük olması, idrarın ateşli ve yumuşak (ince) olması, rüyada ateşler ve sarı şeyler görmek, sıcakta veya güneş altında olduğunu düşünmek, yaz mevsimi, gençlik yılları, sıcak mizaç, çok tatlı yemek ve taze süt safra galebesinin işareti olan bu belirtileri hazırlar. Bir kişi eriyip zayıflar, derisi kurur, gözleri dışarı fırlarsa, hıltları seyrekleşmiş olur ve onun buharları çözülür ve biter.

-Sevda (kara safra) galebesinin belirtilerini ve sevdavî hastalıkları tanımak

Sevdavî alametler; cildin rengi solar ve tıkanıklık olur, ciltte serinlik, idrar renginin yeşile ve siyaha dönmesi, sahte açlık, çok düşünmek, üzgün olmak, yalnız olmak, her şeyden korkmak, kötü düşüncelere sahip olmak ve her türlü işten umutsuzluğa kapılmak, mide ağızda yanma ve dalakta büyüme, siyah lekelerin meydana gelmesi, uykuda korkunç şeylerin ortaya çıkması, dumanlar ve yıkıklar görme, sonbahar mevsimi, yaşlılık ve ihtiyarlık yılları, kurutulmuş ve tuzlanmış et ve balık gibi sevdavî yemekler tüketilmesi sevda belirtilerini hazırlar. Özellikle bir erkeğin saçı çok, kemikleri kalın ve teni kırmızı beyazsa, esmer ve vücudu da kuruyorsa onda sevda çok olur.

²⁵ Seyyîd İsmâil Cürçânî, a.g.e., s. 173.

²⁶ Seyyîd İsmâil Cürçânî, a.g.e., s. 173.

²⁷ تتماح = أش سماق (sumak aşısı)

²⁸ Seyyîd İsmâil Cürçânî, a.g.e., s. 174.

Sonuç

Şimdiye kadar yeterince teveccüh gösterilmemiş bir tıp kitabı olarak *Zahîre-i Hârezmşâhî*, Hârezmşahlar devletinde tıp ve tababet hakkında da bilgi edinmemizi sağlar. Nitekim Hârezmşahlar zamanında tıp ve tababet ile alakalı müstakil çalışmaların bulunmayışı, bu zamanda tıp ilminin geri planda kaldığına dair yaygın kanaatini gündeme getirir. Hâlbuki İsmâil b. Hasan Cürcânî'nin, kaleme aldığı çok sayıdaki tıp kitabı dahi, tek başına bu zamanda tıbbın geldiği seviyeyi göstermesi açısından fevkalade önemlidir. Özellikle *Zahîre-i Hârezmşâhî*'nin İbn Sînâ'nın *Kānûn*'undan sonra Safevîler devrinde ders kitabı olarak okutulan iki tıp eserinden biri olması, Hârezmşahlar zamanındaki tıp ilminin kendinden sonraki devletlere etkisini gösterir. Ayrıca Osmanlı padişahı Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) 1488'de Edirne'de inşa ettirdiği külliyyede yer alan Darüşşifa ve tıp medresesinde okutulan tıp kitaplarının başında *Zahîre-i Hârezmşâhî*'nin yer alması eserin yüzyıllar sonra dahi gördüğü itibara işaret eder. Öyle ki eserde yer alan bilgilerin çoğu klasik ve modern tıp bilgileriyle örtüşmesi bakımından dikkat çekicidir. Antikçağlardan itibaren tıp literatüründe yaygın bir nazariye olarak tesirini uzun süre devam ettiren ahlât-ı erbaa teorisi de bu meyandadır. Klasik İslam tıbbında da önemli bir yer teşkil eden ve Müslüman hekimlerin kendi klinik tecrübeleriyle geliştirdikleri ahlât-ı erbaa teorisi, *Zahîre-i Hârezmşâhî*'de de yerini almıştır. Hippokrat, Galen ve İbn Sînâ gibi kendi zamanının önemli tıp âlimlerinden etkilenen İsmâil b. Hasan Cürcânî, hastalığın insan vücudunda doğal olmayan bir durum olduğunu ve her organın özel bir dengesinin olduğunu, organlardaki dengesizliğin ise çeşitli hastalıklara yol açtığını söyler. Ancak vücudun sağlıklı veya hastalıklı olması farklı sebeplere bağlıdır. Vücuttaki dört sıvının (kan, balgam, safra, sevdâ) fazlalığı hastalıkların sebepleri arasında görülür. Cürcânî bu dört sıvıdan birinin vücutta fazla halde bulunmasının sonuçlarını anlatır ve özellikle vücudun dışında meydana gelen bozulmalardan bahseder. Özellikle cilt rengi ve dokusunda görülen değişimler vücutta hangi sıvının fazla olduğuna dair önemli ipucu olarak görünmektedir. Cürcânî bu sıvıların galebesinin özellikle nabız ve idrarda değişime yol açtığı görüşüne sahiptir. Bu noktada cildin rengi gibi idrarın rengi de hastalığın önemli bir belirtisi olarak görülür. Müellifin notlarından anlaşıldığı üzere dört hılttan sevdâ (kara safra) fazlalığı belirgin şekilde ruhsal değişimlere yol açar ve melankolik mizaç ortaya çıkar. Ancak kan, balgam ve safra galebesini ortaya çıkarttığı sıcakkanlı, sakin ve öfkeli mizaç eserde işlenmez. Bu bakımdan *Zahîre-i Hârezmşâhî*'nin tabii mizaç ile psikolojik mizaç arasında kurulan bağ ve ahlât-ı erbaa'nın ahlaka (huy) etkisi gibi hususlarda yeterli bilgiye sahip olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla yaygın olarak benimsenen görüşlerin bir kısmının eserde işlenmediği söylenebilir. Dört hıltın galebesinin yol açtığı hastalıkların tedavisinde müellifin daha ziyade diyet ve beslenme odaklı bir anlatım yolu seçtiği görülür. Lavman, müşhil, kusma, hacamat ve hamam gibi en yaygın tedavi usullerinin ön plana çıkmaması alışılanın aksine bir durumdur. Cürcânî'nin hastalıkların tedavilerinde bu uygulamaları tercih etmediği düşünülemez zira humma türlerinin tedavisinde kusturma, diyet, hamam uygulamaları, masaj, bitkisel tedavi reçeteleri yöntemleri olarak anlatır. Bu noktada bir tabip ve cerrah olarak Cürcânî'nin ahlât-ı erbaa teorisini eserinde ele alırken zamanının teamülleri gereğiyle

hareket ettiği ve hastalıkların nedeninde (etioloji) asıl etken olarak görmediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Cürcânî hastalıkların oluş mekanizmasını açıklarken ahlât-ı erbaa teorisinin doğrudan etkisi konusunda oldukça ihtiyatlı yaklaşır. Bunda çağının ileri gelen tabip ve cerrahı olarak, insan anatomisi ve fizyolojisi konusundaki bilgi ve klinik tecrübesi ile hareket etmesinin payı olduğu düşünülebilir. el-Ağrâzü't-ıbbiyye ve'l-mebâhişü'l-'alâ'iyye adlı tıp kitabının sonunda yer alan altı adet erkek ve kadına ait iskelet resimleri bu manada düşünülebilir.

Kaynakça

- Ackerknecht, Erwin H., *A Short History of Medicine*, The Johns Hopkins University Press, New York 1968.
- Ahmed b. el-Kâsım el-Hazrecî Ebû Usaybia, *'Uyûnü 'l-enbâ' fî Tabakâti 'l-Etîbbâ'*, (Nşr. August Müller İmruülkays İbnü't-Tahhân), C. II., Ma'hedu Tarih'l-Ulûmi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kahire, 1299.
- Aristoteles, *Metafizik I. Kitap*, (Çev. Ahmet Arslan). [https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/139466/Metafizik-Aristoteles-Ahmed_Arslan-1982-120s%20\(1\).pdf](https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/139466/Metafizik-Aristoteles-Ahmed_Arslan-1982-120s%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 4.10.2023).
- Ashtiyani, Saeed Changizi, Ali Zarei, Mohammad Elahipour, "Innovations and Discoveries of Jorjani in Medicine", *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 2:16, 2009, s. 1-5.
- Ateeque Ahmed, Sana Kauser, Tasfiya Hakeem Ansari, Tariq Nadeem Khan, "İsmail Jurjani's Description of Pathophysiology of Psychiatric Disorders in Zakhira Khwarizam Shahi", *International Journal of Current Advanced Research*, Vol 9, S. 6, June 2020, s. 22603-22604.
- Aydoğan, Ayfer-Sami Aydoğan, *Medicinal Translation Dictionary*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2013.
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2016.
- Brockelmann, C., "Cürcânî, Zeynüddin", *İA*, C. III, İstanbul 1977, s. 247.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 24.
- Doğruyol, Hasan, "İsmâil b. Hasan Cürcânî", *DİA*, C. VIII., İstanbul 1993, s. 133-134.
- Eliaçık, Muhittin, "Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb İle Mukayesesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 131-147.
- Hacı Paşa (Calâlüddin Hızır), *Müntehab-ı Şifâ*, (Haz. Zafer Önler), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Hekim Seyyîd İsmâil Cürcânî, *Zahîre-i Hârizmşâhî*, (Tsh. Muhammed Rıza Muharrirî), 2. Kitap, Ferhengistân-i Ulûm Pezeşkî Cumhûrî İslâmî İrân, Tahran 1384.
- İbn Sînâ, *el-Kânûn Fi't-Tıb*, (Çev. Esin Kâhya), Birinci Kitap, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

- Moattar, Fariborz, Mohammad Reza Shams Ardekani, Alireza Ghannadi, “The Life of Jorjani: On of the Persian Pioneers of Medicial Encyclopedia Compiling: on the Occasion of His 1000th Birthday Anniversary (434, A.H.-1434, A.H.)”, *Iranian Red Crescent Medical Journal*, September 15(9), 2013, s. 763-766.
- Nasr, Seyyed Hossein, *Science and Civilization in Islam*, ABC International Group, Inc, 2001.
- Said, Hakim Mohammed, “The Works of Ismail-al-Jurjani (C. 480-531) an Important Source Material”, *XV. International Congress of the History of Science*, Edinburgh 10-19 August 1977, s. 1-21.
- Schacht, J., “al-Djurdjânî, Ismâ‘îl b. al-Ḥusayn”, *EP* (İng.), C. II, Leiden 1991, s. 603.
- Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*, Kocaeli 2007. http://tip.kocaeli.edu.tr/docs/ttdk_2007.pdf (Erişim Tarihi: 3.10.2023).

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.28>

Volume 7/3

2023 p. 493-511

BAKLÎ'NİN 'ARÂ'İSÜ'L-BEYÂN'INDA MARİFET KAVRAMI

THE CONCEPT OF KNOWLEDGE IN BAQLÎ'S 'ARÂ'IS AL-BAYÂN

Abdulvehap ERİN*

ÖZ

Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209) İranlı meşhur sûfî, âlim ve şairdir. '*Arâ'isü'l-beyân fi hakâ'iki'l-Kur'ân*' isimli tefsir onun Arapça kaleme aldığı eseridir. Baklî bu tefsirinde tamamen Kur'ân âyetlerinin işârî/bâtınî manalarına odaklanmıştır. Onun eserleri ve düşünceleri hakkında ülkemizde yapılan çalışmalar ise azdır. İşte bu çalışma Baklî'nin '*Arâ'isü'l-beyân*' isimli tefsiri çerçevesinde marifet-i ilâhiye ile ilgili görüş ve düşüncelerinin ortaya konulmasını amaçlamıştır. Böylece Baklî, eserleri ve düşüncelerinin tanınırlığına katkı sunulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede Baklî'nin tefsirinde marifet kavramı taranarak onun konu ile ilgili görüşleri başlıklar altında tasnif edilmiş ve bunlardan hareketle ulaşılan sonuçlar kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla marifet, Baklî'nin işârî yorumlarının başta gelen en önemli kavramıdır. Bu kavramla beraber en çok zikrettiği ve üzerinde durduğu kavramlar ise muhabbet, aşk, şevk ve tevhittir (iman). Zira ona göre insanın kemâli olan velâyeti ancak marifet, muhabbet, şevk ve aşk makamlarıyla tamam olur. İman ise bütün hal ve makamların kaynağıdır. Baklî, âyetlerin işârî tefsirinde sâlikin Allah'a olan yolculuk süreci (seyrüsülûk) merkezîyetinde yorumlar yapmaktadır. Bu itibarla tefsiri hakikat yolcusunun ayrıntılı bir vuslat yolu rehberi olarak nitelenebilir görülmektedir. Baklî, yaratılışı kenz-i mahfî rivayeti çerçevesinde Cenâb-ı Hakk'ın bilinmeyi sevmesine irca etmektedir. Böylece insanın varlığından ve hayatından ileri gelen en önemli gayenin iman, ubûdiyet, marifet ve muhabbet mukabelesi olduğunu tespit etmektedir. O, insanın üstünlüğünü kapsamlı mahiyeti itibarıyla marifet-i ilâhiyedeki yetkinliğine bağlamaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın hakikati itibarıyla marifete konu olmadığını, sıfatları itibarıyla ise ancak sınırlı olarak bilinebileceği görüşündedir. Baklî, istidlâlî olandan öte müşahedeye dayalı marifetin hakikat ifade edebileceğini nazara vermektedir. Marifet açısından mücâhede ve riyazeti önemsemekle beraber Cenâb-ı Hakk'ın inâyet ve tevfiğinin esas olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Baklî, 'Arâ'isü'l-Beyân, Marifet, Muhabbet*

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Temel İslam Bilimleri Bölümü, E-mail: vehaperin@outlook.com, ORCID: 0000-0001-9907-7478, Batman, Türkiye.

ABSTRACT

Rûzbihân Baqlî (d. 606/1209) is a famous Iranian Şûfî, scholar and poet. The commentary named '*Arâ'is al-Bayân fî haqâik al-Qur'ân*' is his work written in Arabic. In this commentary, Baqlî focused entirely on the işârî/ bâtinî/esoteric meanings of the Qur'ânic verses. Studies on his works and thoughts in our country are few. This study aims to reveal Baqlî's views and thoughts regarding divine knowledge within the framework of his commentary named '*Arâ'is al-Bayân*'. Thus, it is aimed to contribute to the recognition of Baqlî, his works and thoughts. In this context, the concept of knowledge was scanned in Baqlî's commentary, his views on the subject were classified under headings and the conclusions reached based on these were recorded. As far as we can determine, knowledge is the most important concept of Baqlî's işârî interpretations. Along with this concept, the concepts he mentions and emphasizes the most are affection, love, enthusiasm and monotheism (faith). Because, according to him, man's perfection, which is his sainthood, can only be completed with the levels of knowledge, affection, enthusiasm and love. Faith is the source of all states and positions. Baklî, in the ishari interpretation of the verses, makes comments centered on the journey process (seyrüsülûk) of the saint to Allah. In this respect, it seems that his commentary can be described as a detailed guide to the journey of truth. Baklî attributes creation to God Almighty's love to be known within the framework of the narration of kenz-i mahfî. Thus, he determines that the most important purpose of human existence and life is the response of faith, worship, knowledge and affection. He attributes the superiority of man, in its comprehensive nature, to his competence in divine knowledge. He is of the opinion that God Almighty is not subject to knowledge in terms of his reality, and can only be known to a limited extent in terms of his attributes. Baklî considers that knowledge based on observation rather than inference can express truth. Although he attaches importance to struggle and asceticism in terms of knowledge, he especially emphasizes that God Almighty's grace and support are essential.

Keywords: *Şûfism, Baqlî, 'Arâ'is al-Bayân, Knowledge, Affection*

Giriş

Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî (öl. 606/1209) İranlı meşhur sûfî, âlim ve şairdir. Asıl adı Rûzbihân iken en meşhur lakabı Sadreddin'dir. el-Baklî nisbesiyle tanınmıştır. Şathiyeleriyle maruf olduğundan Şeyh-i Şattâh şeklinde de anılmıştır. Öğrencilik çağından itibaren canlı bir din şuuruna sahip olduğu söylenen Baklî'nin, on beş yaşında iken Hz. Hızır'ı (a.s.) gördüğü ve bu hadisenin kendisini tasavvufa yönelttiği rivayet edilir. Kaynaklarda "âriflerin sultanı", "âlimlerin burhanı", "âşıkların misali" ve "abdalların serveri" gibi unvanlarla anılagelen Baklî, tecellî düşüncesine büyük önem vermiştir. Melekût âlemine (âlem-i gayb) inhisar eden derin bir tefekküre sahip olan Baklî, bu itibarla âdeta muhayyel bir âlemde yaşar gibidir. Kur'ân âyetlerini te'vîl ederken onlara verdiği bâtinî/işârî manalar bu durumun en somut delili ve göstergesidir. Baklî, muhabbet ve aşkı tasavvuf nazariyelerine esas yapan sûfilerden biridir. Onun '*Abherü'l-âşıkîn*' isimli eseri aşk ve muhabbete dair sûfî klasikler arasında

yer alır. Kendi adıyla anılan (Rûzbihâniyye) tarikatının şeceresi, Muhammed b. Hafîf'e ulaşmaktadır.¹

Ülkemizde Baklî, eserleri ve düşünceleri ile ilgili yapılan akademik çalışmalar sınırlıdır. Onun aşk anlayışını², nur-u Muhammedî düşüncesini³ ve tefsirinde ibadatlere ilişkin ortaya koyduğu işârî yorumları⁴ konu edinen sınırlı sayıdaki birkaç çalışmadan söz etmek mümkündür. Ayrıca Tefsir Anabilim Dalı altında, Baklî'nin tefsirindeki metodunu⁵ ve müteşâbihat ile ilgili yaklaşımını⁶ ele alan iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yine Tasavvuf Anabilim Dalı altında Tüsterî'nin tefsirindeki tasavvufî yorumlarının Baklî ve Bursevî'nin tefsirlerindeki yorumlarıyla mukâyese edildiği bir doktora tezi⁷ bulunmaktadır. Bizler de bu çalışmamızla Baklî'nin söz konusu işârî tefsirinde, âyetleri yorumlarken ön plana çıkardığı kavramların en başında gelen marifeti nasıl ele aldığını ortaya koymaya ve bu konudaki görüşlerine ayna tutmaya çalıştık.

Ma'rifet (irfân) kelimesi sözlükte masdar olarak “bilmek, tanımak, ikrar etmek”, isim olarak ise “bilgi” anlamına gelir. Sûfîler ilk dönemlerden itibaren kendilerine has bir bilgiye sahip olduklarına inanmış ve bu bilgiyi mârifet, irfan, yakîn gibi kendilerine ait terimlerle ifade etmişlerdir. İlmi, marifetin mukaddimesi olarak gören sûfîler, ilimsiz marifet olamayacağı gibi marifetsiz ilmin de vebal olduğunu belirtmişlerdir. Sûfîlere göre marifet ledünnî bir ilimdir. Onda vehmin herhangi bir tesiri yoktur. Bu yüzden ismet ve saflık taşır. Oysa diğer ilimler vehmin tesiri altında olduğundan böyle nitelikler taşımazlar. Bu itibarla sûfîlere göre marifet bilgisi akıl ve nakil yoluyla elde edilen bilgidен hem daha değerli hem de daha güvenlidir.⁸

Zâriyât sûresinin 56. âyetine ve kenz-i mahfî rivayetine atıf yapan sûfîlere göre âlemin yaratılmasının temel gayesi marifetullah ve muhabbetullahtır. İnsanlar Cenâb-ı Allah'ı tanıyıp bilmek ve O'na ibadet edip kullukta bulunarak muhabbetini kazanmak için

¹ Mazhar Hoca, “Baklî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/545-547.

² bk. Halil Baltacı, “Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (2014/2), 23-24.

³ bk. Eyüp İnce, “Tasavvufî Tefsirlerde Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi -Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği-”, *Sufiyye* 12 (Haziran 2022), 131-150.

⁴ bk. Enver Bayram, “Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-beyân'ında İbadatlere Dair Bazı İşârî Yorumlar”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 201-219; Adnan Arslan, “Bakara Sûresi 183-185. Âyetler Çerçevesinde Ramazan ve Orucun İşârî Yorumu”, *Eskiyeni* 42 (Eylül 2020), 1007-1027.

⁵ bk. Mehmet Demir, *Rûzbihân el-Baklî ve Arâisü'l-beyân İsimli Tefsirindeki Metodu*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ bk. Hüseyin Altuntaş, *Rûzbihân el-Baklî'nin (Ö. 606/1209) Arâisü'l-beyân İsimli Tefsirinde Müteşâbihat*, (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁷ bk. Eyüp İnce, *Tüsterî Tefsirindeki Tasavvufî Yorumlar ve Bunların Baklî, Bursevî Tefsirleriyle Mukâyesesini*, (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

⁸ Süleyman Uludağ, “Marifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54-55.

yaratılmışlardır. Marifet hem Cenâb-ı Hakk'a kulluk yapabilmek hem de O'nu sevebilmek için gereklidir.⁹

Mârifet her ne kadar Allah, kâinat ve insan hakkındaki kapsamlı bilgi ise de tasavvuf yolunda esas olan "mârifetullah" denen hususî bilgidir. İnsanın kendisi ve âlemle ilgili mârifeti ise Cenâb-ı Allah'ı tanımanın vasıtası olması açısından değerli görülmüştür. Tasavvufî manasıyla ilk defa mârifetten söz edenin Zünnûn el-Mısırî (öl. 245/859 [?]) olduğu kabul edilir. Zünnûn ve Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) ile *el-Lüma'* isimli tasavvuf klasiğinin yazarı Ebû Nasr Serrâc'a (ö. 378/988) göre Cenâb-ı Hak zâtı veya hakikatiyle bilinemez. Bu bakımdan O'nu tam olarak bilmek mümkün değildir.¹⁰ Serrâc'a göre Cenâb-ı Allah isim ve sıfatlarından varlıkların anlayıp kavrayabileceklerini onlara açarak öğretmiştir. Bununla beraber varlıklar Cenâb-ı Hakk'ı gerçek manada tanımaya güç yetiremezler.¹¹

Abdülkerîm el-Kuşeyrî (öl. 465/1072) de ilme'l-yakîni burhan ve delille elde edilen bilgi, ayne'l-yakîn bilgisini keşf ve ilhamla edilen ve açık olan bilgi, hakka'l-yakîn bilgisini ise müşahedeyle elde edilen ve apaçık olan bilgi olarak tanımlar. Ardından birincisinin akıl ve nazar sahiplerine, ikincisinin (zevk ve keşfe dayanan) ilim sahiplerine, üçüncüsünün ise marifet sahibi olanlara has olduğunu belirtir.¹²

Keşfü'l-mahcûb isimli tasavvuf klasiğinin sahibi olan Hücvîrî (öl. 465/1072 [?]) ise marifetin gerçek illeti olarak Cenâb-ı Allah'ın lütfuna ve inayetine işaret eder. Hak Teâlâ dışındaki her şeyin sıradan bir sebep ve illet olduğuna, bu itibarla da müsebbib olan Hakk'ın inyeti olmadan sebeplerin hiçbir şekilde yol gösteremeyeceğine dikkat çeker.¹³

Gazzâlî (öl. 505/1111) de *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* adlı esrinde ilimlerin en değerli ve şerefli olanının âhîret (yolunun) ilmi olduğunu kaydeder. Ardından onu muâmele ve mükâşefe diye iki kısma ayırır. Muâmele iliminin gayesinin mükâşefe ilmi, mükâşefe ilminin gayesinin de marifetullah olduğunu belirtir. Bu nevi marifetin ise mücahede ile bânını temizleyen kulun kalbine Cenâb-ı Allah'ın attığı nurun semeresi olan bir yakînden ibaret olduğunu belirtir.¹⁴

⁹ Uludağ, "Marifet", 28/55.

¹⁰ Uludağ, "Marifet", 28/55.

¹¹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 33.

¹² Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 179.

¹³ Ali b. Osman Cüllâbî Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi-Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 332-333.

¹⁴ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005), 64.

İşârî tefsir “Yalnız sülûk erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan birtakım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur’ân’ı tefsir etmektir.”¹⁵ Dolayısıyla keşf ve ilhama dayanılarak Kur’ân âyetlerinin yorumlandığı tefsirler işârî (remzî) tefsirlerdir.¹⁶

Genel manada Ehl-i sünnet âlimleri âyetlerin zâhir manasının altında bâtinî bazı anlamların bulunduğunu kabul etmektedir. İşârî tefsir yapan sûfiler de zâhir manayı kabul etmek ve onu incelemekle beraber âyetlerin iç manalarının da bulunduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre insan, ulaştığı manevî mertebeye ve makama göre bu bâtinî anlamları görüp anlayabilir. Bununla beraber çıkarılan her bâtinî anlam makbul görülmemiş, bunun için bazı şartlar koşulmuştur.¹⁷

İbn Atâ (öl. 309/922) tasavvufî nitelikte tefsir yazan ilk kişi olarak kabul edilir. Fakat eseri bizlere ulaşmamıştır. Ebû Bekir el-Vâsıtî’nin (öl. 320/932’den sonra) yazdığı tasavvufî tefsir de günümüze ulaşmamıştır. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî’ye (öl. 283/896) nisbet edilen *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm* ise her sûreden bir veya birkaç âyetin tefsirini içermektedir. Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî’nin (öl. 412/1021) *Hakâ’îku’t-tefsîr*’i sûfîlerin Kur’ân âyetleri hakkındaki yorumlarını bir araya getirmesi açısından önemlidir. Kuşeyrî’nin *Letâ’ifü’l-işârât*’ı ise kapsamlı ve düzenli olarak hazırlanmış önemli bir tefsirdir. Gazzâlî’nin başta *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn* olmak üzere çeşitli eserlerinde işârî tefsirle ilgili ortaya koyduğu görüşler ve yaptığı işârî yorumlar da Baklî’den önceki dönemde zikredilmesi gerekenler arasındadır.¹⁸

Baklî’nin *‘Arâ’isü’l-beyân fî hakâ’iki’l-Kur’ân* isimli tefsirinde, tamamen tasavvufî bakış açısıyla, âyetlerin işârî manalarına odaklanmış olduğunu görmekteyiz.¹⁹ O, çok az yerde âyetlerin zâhirî anlamlarını tefsire yönelmiştir. İşârî tefsirlerinde ise özellikle sâlikin Allah’a ve hakikate olan yolculuk süreci (seyrüsülûk) merkezîyetinde yorumlar yaptığı görülür. Bu anlamda ilâhî tecellî (celâlî ve cemâlî), marifet, muhabbet, aşk, şevk ve tevhid onun âyetleri yorumlarken öne çıkardığı kilit kavramlardır. Neredeyse her âyeti işaret ettiğimiz merkezîyet ve kavramlar etrafında yoruma yönelmiş görünmektedir. Âyetleri tefsirinde mürid veya sâlikin hakikat ve vuslat yolcuğunda yaşayabileceği hallere ve ulaşabileceği makamlara, karşı karşıya kalabileceği keşif, müşahede, ilham, feyiz ve kerametlere, tehlike, tuzak ve düşmanlara, Cenâb-ı Allah’ın sâlikle, sâlikin de Hak Teâlâ ile olan muamelelerine ilişkin ayrıntılara odaklanmıştır. Bu bakımdan onun tefsirini vuslat ve hakikat yolcusunun gayet ayrıntılı bir seyrüsülûk kitabı olarak nitelemek kanaatimizce doğrudur. O, neredeyse kendi dönemine kadar üretilmiş olan tüm tasavvufî kavramları (özellikle tahakkukla ilgili olanlar) yeri geldiğinde âyetlerin tefsirinde kullanmakta böylece tefsirine bir çeşit vuslat yolu rehberi hüviyeti kazandırmış

¹⁵ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 19.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

¹⁷ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 20-21.

¹⁸ Uludağ, “İşârî Tefsir”, 427.

¹⁹ M. Nazif Şahinoğlu, “Arâisü’l-Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/265.

olmaktadır. Bilindiği üzere Baklî, vuslat ve hakikat yolculuğunda sâlikin karşılaştığı hallerden ve aşması gereken makamlardan bahseden ve 1001 makam üzere yazılmış tasavvufî tek eser olarak bilinen *Meşrebü'l-ervâh*'ın da sahibidir.

Baklî, âyetleri özellikle marifet bağlamında ve bu merkez kavrama göre tefsir etmiştir. Meselâ Baklî'ye göre Fâtiha sûresinde geçen sırat-ı müstakimden kasıt marifet-i ilâhiye olduğu gibi²⁰ aynı sûrede geçen kendilerine nimet verilenlerden kasıt da marifet-i ilâhiye nimeti verilenlerdir. Dalâlette olanlardan kasıt ise marifet-i ilâhiye konusunda müflis olanlardır.²¹

Baklî, Bakara sûresinin 30. âyetinin tefsirinde melekler varken insanın yeryüzünde halife olarak yaratılmasını da meleklerin marifet-i ilâhiye konusundaki eksikliklerine, buna karşın insanın ledün ilimlerinden kendisine öğrettikleriyle Cenâb-ı Allah'ı ilmin hakikatiyle bilmesine bağlar. Marifet ilminde Âdem'in (a.s.) meleklerin üstadı olduğuna dikkat çeker.²²

Yine aynı sûrenin “*Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler*” meâlindeki 201. âyetinin tefsirinde geçen “dünya iyiliğinin” marifetullah olduğunu, âhîret iyiliğinin ise Allah'ın müşahedesi olduğunu tespit eder.²³

Baklî, Tevbe sûresinin 21. âyetindeki “rahmet, rıza ve cennet” kavramlarını da tamamen marifet-i ilâhiye çerçevesinde yorumlar. Ona göre ilgili âyetteki rahmet ifadesi Hak Teâlâ'nın cemâlini kendisine hicret edenlere perdesiz bir şekilde açması anlamındadır ki bu, âriflerin ilk derecesidir. İkinci olarak âyette zikredilen rıza ise ayrılık içermeyen vüsûl/vuslat anlamındadır. Âyette muhacirlerin müjdelendiği üçüncü şey olan cennetler ise zât ve sıfât yakınlığı cennetleridir ki bunlarla kulun ezeli ilmi ve irfanı tahsili mümkün olur. Ona göre bunlar Hakk'ın marifeti için celâl ve cemâl tecellilerini ortaya koyduğu cennetler olup cennetlerin en yüceleridir.²⁴

Yine Enfâl sûresinin 1. âyetinde geçen “enfâl” kavramını vuslat ve hakikat yolunda olup farklı makam ve mertebelerde bulunan sâliklerin farklı letâifine Allah'ın meşfeti ve lütfu çerçevesinde verdiği ganimetler şeklinde tefsir etmiştir.²⁵ Yunus sûresinin 26. âyetinde geçen “hüsna ve ziyâde” kavramlarını muhabbet ve marifet şeklinde yorumlamıştır.²⁶ İbrahim sûresinin “*Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü*

²⁰ Rûzbihân-ı Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 1/24. (Bundan sonraki yerlerde esere kısaca “'Arâ'isü'l-beyân” şeklinde atıfta bulunulacaktır).

²¹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/25. Ayrıca bk. Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/37-38, 63-64.

²² Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/40-41.

²³ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/83.

²⁴ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/7.

²⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/508.

²⁶ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/78.

türlü ürünler çıkaran Allah'tır..." meâlindeki 32. âyetindeki gökleri ruhların gökleri, arzı ise kalplerin arzı olarak tefsir eder. Ardından da şöyle devam eder: Cenâb-ı Hakk kayyûmiyyet semâsından ruhlar semâsına tecellî nurları yağmurlarını, ruhlar semâsından da kalplerin arzı üzerine marifet ve tevhid nurları indirir. Böylece bu yağmur sularıyla akıl, sır ve nefislere söz konusu kalp cennetlerinden muhabbet, ülfet, şevk ve aşk meyvelerini çıkarır.²⁷

Baklî Mü'minûn sûresinin "*Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin rabbinizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının*" meâlindeki 52. âyetinin tefsirinde de âyette geçen "tek bir ümmet" ifadesini, tabiatın şâibelerinden uzak, iman ve İslâm'ın nuruyla bağlı, üsve-i hasene sıfatıyla bütün muamele ve hallerinde Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) tâbi olan marifet ve muhabbet ümmeti (millet) olarak yorumlamaktadır.²⁸

Baklî Nûr sûresinin 31. âyetinin "*Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler*" meâlindeki kısmının tefsiri için şunları kaydeder: Bu âyette âriflerin marifetlerinin hakikatlerine ait ziynetleri ve Cenâb-ı Allah'ın kendilerine melekût âleminden, zât ve sıfatlarının nurlarından açtıklarını açığa vurmalarının câiz olmadığına dair bir delil bulunmaktadır. Ama bazı hallerin galebesi altında onlardan zuhûr eden veya ihtiyarları olmadan dilleri üzere çıkanlar (şatahât) bunun dışındadır.²⁹ Secde sûresinin "Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız" meâlindeki 21. âyetinin tefsirinde de daha yakın azabın (el-azâbu'l-ednâ) marifetten mahrumiyet olduğunu, büyük azaptan maksadın ise Hakk'ın müşahedesinden mahcub edilmek olduğunu kaydeder.³⁰

Böylece Baklî'nin tefsiri âdetâ sâliklerin Allah'a yakınlaşma (kurbiyet) ve ulaşma (vuslat) sürecinin bir çeşit ayrıntılı tasviri ve tavsifi şeklinde ortaya çıkmıştır.

1. Âlemlerin ve İnsanın Yaratılışı ile Marifet ve Muhabbet Arasındaki İlişki

Baklî, Mâide sûresinin 3. âyetinin tefsirinde Cenâb-ı Hakk'ın muhabbetinden kaynaklı olarak sıfatlarının ve zâtının cömertlik hazinelerini izhar edip ortaya çıkararak kullarına göstermek, bildirmek ve tanıtmak istediğinde –'gizli bir hazine idim bilinmeyi sevdim...' kudsî hadisinde ifade edildiği gibi- kıldemden ademe tecelli ettiğini ve böylece kullarını ortaya çıkardığını ifade eder.³¹

²⁷ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/265-266.

²⁸ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/560.

²⁹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/8.

³⁰ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/132. Bu yönlü diğer örnekler için bk. Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/15-16, 39-41, 57, 61, 67, 80, 119-120, 128, 144, 181, 185, 217, 219, 282, 312-313, 329-330, 340-341, 352, 360, 466; 3/9, 12, 66-67, 72, 133, 144-145, 156, 182, 189, 237, 334, 373-374, 393, 398, 445-446, 467, 523-524.

³¹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/297.

Baklî, yaratılışı kenz-i mahfî hadisi ve söz konusu hadisin işaret ettiği manalar etrafında ortaya koyar. Yaratılışın muhabbet (bilinmeyi istemek ve sevmek) sâikiyle gerçekleştiğini tespit eder. Her yeri geldiğinde de bu ilâhî tecellî ve yaratılış gayesi çerçevesinde insanın temel vazifesinin iman, ubûdiyet, marifet ve muhabbet olduğunu tespit eder. Baklî İhlâs sûresinin ilk âyetinin tefsirinde konu başlığımızla ilgili şunları kaydeder: Cenâb-ı Allah nefsiyle ezelin ezeline müstetir iken cemâl ve kemâliyle bilinmeyi sevdiği için -o, burada kenz-i mahfî hadisine atıf yapar- zâtının ve sıfatlarının hazinelerini izhar etmeyi istedi. Bu anlamda fiillerinin arenası ve neticesi konumundaki âlemleri (âsâr) yarattı ve böylece bu fiillerden hareketle kullarının O'nun sıfatlarını bilmelerine yol açıldı. Yoksa O'nun hakikatiyle bilinmesi imkânsızdır. Cenâb-ı Allah söz konusu iradesi çerçevesinde vücûdun hülâsası olarak öz ve seçkin birini -Hz. Peygamber'i (s.a.v.)- yarattı ve kalbini marifetin nuruyla doldurarak "De ki" emriyle kendisini ârif kullarına tanıttığını istedi.³²

Böylece Baklî yaratılışa dair sûfilerin ortak görüşünü paylaşmakta, yaratılışın sevgi ve muhabbetten ileri geldiğini ve insanın bu anlamda Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının tümüne mazharlık ederek en önemli bir görevi üstlendiğini bir kere daha tekrarlamış olmaktadır. Ayrıca yaratılış ve Cenâb-ı Allah'ı bildirme-tanıttıma (tarif) işinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önemli ve merkezi bir rolünün ve işlevinin olduğunu tespit etmiş olmaktadır.

Öte yandan Baklî, marifet-i ilâhiyeyi ilâhî tecellinin gerçekleşmesine mukabil bir tarzda; âsâr (masnûât)-ef'âl-esmâ-sıfât-zât tertibinde gerçekleşen bir olgu olarak ortaya koymaktadır. Zira Hak Teâlâ âsar-ef'âl-esmâ-sıfât nurlarıyla kullarına tecellî ederek onlara kendisini bildirmektedir. Ona göre en sonunda kullar zât marifetiyle onu bildiklerinde keşf, müşahede, marifet ve tevhid açısından halleri kemâle erer. O, marifetin kemâlini Hz. Peygamber'de görmekte ve kulların onun zuhuruyla daha önce kimseye verilmeyen bir şekilde mükemmel bir marifetle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedir. Dinin kemâle erdirilmesini ifade eden Mâide sûresinin 3. âyetini tam olarak bu anlamda tefsir etmektedir.³³

Cenâb-ı Hakk'ın zâtının sıfatlarının, sıfatlarının da fiillerinin kaynağı ve madeni olduğuna işaret eden Baklî, kâinatı ortaya çıkarıcı şeyin aşk olduğunu tespit eder. Gizli hazine olan Hak Teâlâ tarif sıfatıyla (bilinmeyi istemek ve sevmek vasfıyla) cemâl ve kemâlini muhiplerine izhâr etmek istemiştir.³⁴ Evet, ona göre şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını ve zâtını hakikatiyle ancak yine kendisi bilebilir. Bununla beraber lütfuyla ve ezeli nurlarıyla (mefatihü'l-gayb) zâtının ve sıfatlarının gaybını (gizli hazinelerini), enbiyâ, evliyâ ve melâikeye açar ki kıdem hazinesini yine kıdem nurlarıyla bilsinler. Onlara, zât ve sıfatlarına ilişkin gizli sırlarını izhâr eden O'dur. Böylece Hakk'ın kendisini, gizli hazinelerini, esrarını halka daha doğrusu halkın temsilcileri olan enbiyâ

³² Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/532.

³³ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/297.

³⁴ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/345.

ve evliyâya açması, kendisini onlara tanıttırması ve bildirmesi ve Hakk'ın bunu sevmesi söz konusudur.³⁵

Baklî'ye göre Cenâb-ı Allah mahlûkâtı, irfanı yani kendisini tanınması ve bilmesi için yaratmıştır. Bunun için de kelâmıyla kendisini kullarına tarif etmiştir.³⁶ Baklî İsrâ sûresinin “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır*” meâlindeki 44. âyetinin tefsirinde, Cenâb-ı Hakk'ın hilminden ve gufranından kendisini ezeli ve ebedî sıfatlarıyla tüm mahlûkâta tanıttığını kaydeder. Ona göre söz konusu hilmi ve gufranı olmasa kainât ve içindekiler olmayacaktı. Ama O, istihkakları olmasa da kendisini tanıttıktan sonra yine rahmet ve kereminden kaynaklı olarak tüm mahlûkâta kendisini hamd ile tesbih edecek bir lisan vermiştir.³⁷

Baklî insanın yaratılışında Cenâb-ı Hakk'ın kudretine ait alâmetlerin kâinatta bulunanlardan fazla olduğuna işaret eder. Ona göre bütün âlemler insanın yapısında bulunmaktadır. Onun için kul nefsinin bilse rabbini bilmiş olur. Çünkü yaratılmış şeyler birbirine aynadır ve Hak Teâlâ marifet ehli için mahlûkatta tecellî etmiştir.³⁸ Baklî vücûdunun hakikatini bilen rabbini da bileceğini ifade eder.³⁹

Bu itibarlarla Baklî de insanın ilâhî ve kevnî âlemleri câmi' bir mahiyette yaratıldığı görüşünü kabul etmiştir. İnsanın mahiyetinin câmiyeti onun tüm ilâhî isim ve sıfatlara (kemâl ve cemâl) dolayısıyla da bu isim ve sıfatların tecellileriyle kendisini gösterdiği kâinat ve içindeki şeylere aynalık ve mazharlık yapabilmesini ifade eder ki Baklî, bu görüşü benimsemiş görünmektedir.

Baklî kâinatın Hz. Âdem'in (a.s.) -yani insanın- suretinde, Hz. Âdem'in (a.s.) de hâdis olanlara benzemekten münezzeh olan sıfatların suretinde yaratıldığını ifade eder. Hz. Âdem (a.s.) ef'âl, sıfât ve zâtın nurlarıyla süslenip bezendikten sonra meleklerin ona secde etmesi emredilmiştir. Çünkü o, ef'âl, sıfât ve zâtın tecellîlerinin kıblesi konumundadır. Bütün bu tecellîlerin yöneldiği ve toplandığı bir odaktır. Ruhu muhabbet nurlarının, sırrı da ilim ve marifet nurlarının istivâ ettiği yerdir. İşte Baklî'ye göre onun hâiz olduğu bu durumlar meleklerin ona secde ile emredilmesinin sebebidir.⁴⁰ Baklî böylece insanın melek ve cinlerin aksine Cenâb-ı Allah'ın tüm isim ve sıfatlarının tecellilerine mazharlık yapabilme potansiyeli ve istidadı itibariyle tercih edildiğine ve üstünlük kazandığına işaret etmiş olmaktadır.

Baklî'ye göre insanın kemâli olan velâyeti ancak dört şeyle tamam olur. Bunlar muhabbet, şevk, aşk ve marifet makamlarıdır. Ona göre muhabbet ancak cemâlin keşfiyle,

³⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/368.

³⁶ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/64.

³⁷ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/362; 3/408.

³⁸ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/173.

³⁹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/490.

⁴⁰ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/418.

şevk ancak vuslat nesimini solumakla, aşk yakınlığının yakınlığına ulaşmakla, marifet ise ancak sohbetle gerçekleşir. Sohbetin aslı ise bütün sıfatların nurlarının zuhuru ile ulûhiyetin keşfedilmesidir. Kul söz konusu şekilde sıfatların nurlarıyla karşı karşıya kalarak onlarla zâtı bilir ve fenâdan bekâya çıkarsa velî olur. Bu durumda sâlikin muhabbeti taatını, şevki hallerini, aşkı vücûdundan geçmeyi, marifeti ise mâsivâdan geçip O'nunla kalabilmesini ortaya çıkarır. Taatı ferasetini, halleri letâfet ve zerâfetini, vücûddan geçmek kerâmetlerini, masivâdan soyutlanmak da heybet ve vakarını netice verir.⁴¹

Baklî insan kalbinin marifet ve taatin, nefsinin ise şehvet ve fitnenin mahalli olduğu kaydeder.⁴² Kalplerin marifetin, ruhların muhabbetin, sırların da müşahedenin yeri olduğunu aktarır.⁴³ Ona göre kalb ilhamın, vahyin, kelâmın, riâyetin ve marifetin yeridir. İnsan vücudunda ilâhî hitaba layık yegâne yer onun kalbidir. Bununla beraber beşeriyetin geçici durumlarıyla kaplanıp kapanan kalb ilâhî hitabı/kelâmı duymaz ve Hakk'ın cemâlini görmez.⁴⁴

Baklî, Yusuf sûresinin 68. âyetinin tefsirinde ledünnî bilginin iki çeşit olduğunu belirtir. Birisi gaybın zâhirinin, ikincisi ise gaybın bâtınının bilgisidir. İlki muâmele, makam, hal, kerâmet ve firâsetlerin inceliklerine ait bilgilerden ibarettir ki burada hem akla hem kalbe yer bulunur. İkincisi ise dört kısım üzeredir. Birincisi marifetin hikmetidir ki fiillerin bâtınının bilgisidir. İkincisi marifet-i hassâdır ki sıfatların ilmidir. Üçüncüsü tevhid, tecrid ve tefridir ki zâta ilişkin bilgisidir. Dördüncüsü ise fenâ ve bekâ ilmidir ve kıdemin esrarının bilgisinden ibarettir. Ona göre bunların ilk ikisinde ruh aktif iken üçüncüsünde sır, sonuncusunda ise sırrın sırrı işlevsel durumdadır.⁴⁵

Baklî Nahl sûresinin 72. âyetinin “sizi güzel ürünlerle (tayyibat) rızıklandırdı” meâlindeki kısmının tefsirinde rızkın en büyüğü ve güzelinin Cenâb-ı Hakk'ın müşahedesi ve cemâliyle karşı karşıya kalınması (likâ') olduğunu, hakikatte de rızkın bunlardan ibaret olduğunu ifade eder. Ona göre böylesi bir rızıkladır ki ruhlar marifetle, bedenler ubûdiyetle, akıllar tefekkürle, kalpler tezekkürle, sırlar rubûbiyet ilmini idrak ile buluşup yaşar. Bu nevi rızık güzellerin en güzeleridir.⁴⁶

2. Cenâb-ı Allah'ın Kul Açısından Marifete Konu Olma Durumu

Baklî'ye göre Allah cem' ismidir. Her isim Hakk'ın bir sıfatıyla alakalı olduğu halde Allah ismi zât ile dolayısıyla da tüm sıfatlarla ilgilidir. Hak Teâlâ bu isimle nefsinden haber vermiştir. Bu isimdeki iki lâmin birisi O'nun cemâline diğeri celâline işarettir. Bu iki sıfatı ise ancak sıfat sahibi bilebilir. Allah ismindeki ha harfi ise Hakk'ın hüviyetine

⁴¹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/92.

⁴² Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/157.

⁴³ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/108; 3/17.

⁴⁴ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/54.

⁴⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/186.

⁴⁶ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/326.

işaret olup hüviyetini ancak O bilebilir. Halk ise hüviyetinin hakikatini bilemez.⁴⁷ Böylece Baklî Hakk'ın hakikati veya hüviyeti itibariyle marifete konu olmadığını, sıfatları itibariyle ise marifete konu olmakla beraber bu itibarla olan marifetin bazı şartlara bağlı olduğunu ve bir sınırının bulunduğunu ifade etmiş olmaktadır.⁴⁸

Baklî, Hadîd sûresinin “O, *evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir*” meâlindeki 3. âyetini tefsirinde Hak Teâlâ'nın bu âyetle zâtının, sıfat ve esmâsının sırrına işaret ettiğini ifade eder. Bununla beraber bütün bu sırların, O'nu idrak ve sırrını zikretmek hususunda ifade ettiği şeyin hayretten başka bir şey olmadığını belirtir. Ona göre Hakk'ın sırrını ve gaybının bânını O'ndan başkası bilmez ve ebede kadar da bilmeyecek. Kendi kühünün hakikati konusunda idrak sahibi olmayanın O'nun hakikatini idrak etmesinden söz edilemez. Bu durumda Baklî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın gaybının bânını ve sırrını izharının sebebi âriflerin ruhlarının kıdem ve bekâ denizlerinde hayret içinde kalmasından ve muvahhidlerin sırlarının O'nun sıfat ve zâtında fenâ bulmasından başka bir şey değildir.⁴⁹ Böylece Baklî, kulun bilgi ve irfanının her hal ve şartta eksik kalacağını ve ihatalı olamayacağını tespit etmiş olur. Nitekim ona göre sâliklerin vuslata ulaşmakla bildikleri yegâne şey O'nu bilmedikleridir.⁵⁰

Ona göre bu durum âhirette daha da netleşecektir. Kullar burada Hakk'ı gördükleri (rü'yet) halde O'nun varlığının hakikatiyle bilinemeyeceğini ve O'nu hiçbir zaman hakiki bir marifetle bilemeyeceklerini daha açık olarak idrak edeceklerdir.⁵¹ Ona göre Hak Teâlâ “zâtı itibariyle” her ârifin marifetinden, her muvahhidin tevhidinden, her cahilin cehlinden ve her vâfedenin vasıflandırmasından münezzehtir.⁵²

Baklî'ye göre Rahmân ismi ise Hakk'ın kendisiyle nefsinin evliyâyâ tarif ettiği isimdir. Böylece onlar onunla isimlerini, sıfatlarını, cemâl ve celâlini bildiler. Bu isim aynı zamanda halkın yaratılmasını ve Hakk'ın halk üzerindeki keremini haber vermektedir.⁵³ Böylece Cenâb-ı Allah'ı tanıma ve bilme yolunun Rahmân ismiyle açıldığını ve Hakk'ın kendisini halka tanıtır bildirmesinin söz konusu olduğunu vurgulamış olur. Baklî, bir yerde mevcudâtın yaratılmasının tamamen Hakk'ın rahmetinin eseri olduğuna ve kendisini yine kendisinin tanıttırmasının da O'nun engin rahmetinden ileri geldiğine dikkat çekmiş olmaktadır.

Baklî, tefsirinin birçok yerinde Cenâb-ı Allah'ın bilinmesinin O'nun kendisini bildirmesi ve tanıttırmasıyla olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Hakk'ın cemâlini kullarına keşfetmesi olmasa onların O'nu bilmeleri mümkün olmazdı.⁵⁴ Nitekim Nahl sûresinin

⁴⁷ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 1/15-16.

⁴⁸ bk. Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 3/219.

⁴⁹ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 3/390.

⁵⁰ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 3/397.

⁵¹ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 3/430.

⁵² Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 3/534.

⁵³ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 1/17.

⁵⁴ Baklî, *Arâ'isü'l-beyân*, 2/93.

“O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz” meâlindeki 15. âyetinin tefsirinde bu hususu bir kere daha nazara verir. Ona göre Cenâb-ı Hakk'ın celâl ve cemâlini kullarının kalplerine çeşitli yollarla izharı ve keşfi olmasa onların akıl, ruh ve sırları O'na ulaşamazdı. Âyette geçen sağlam dağları (revâsi) gayb ilminin sahipleri (evliyâullah/ricâlü'l-gayb) olarak tefsir etmekte ve onları yeryüzü için maddî ve manevî anlamda bir denge unsuru olarak ifade etmektedir. Âyette geçen “ırmaklar” ifadesini ise Cenâb-ı Hakk'ın kullarının kalplerine akıttığı marifet, mükâşefe, muhabbet, şevk, aşk, hikmet ve basiret olarak yorumlamaktadır. Yine âyette geçen “yollar” ifadesinden kastın Cenâb-ı Hakk'ın kullarının akıl, ruh, sır ve kalplerinden kendisine açtığı sayısız yollar olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hak Teâlâ sonsuz olduğu için O'na olan yollar da sonsuzdur.⁵⁵

Baklî Tâhâ sûresinin “Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz” meâlindeki 110. âyetinin tefsirinde hâdisin kadîmi ihata edemeyeceğini, fâninin bâkîyi ancak bâkî ile idrak edebileceğini kaydeder. Ona göre böylesi bir durumda dahi ezeli kemâlin ancak bir zerresine tekabül edecek bir idrakten söz edilebilir. Zira Hakk'ın varlığının (vücûd) bütün boyutlarıyla (sıfatları, zâtı, sırrı itibarıyla ve hakikaten) ihatası imkânsızdır. Kaldı ki her bir ârifin O'na ilişkin irfanı Hakk'ın kereminden müstefâddir. Hâdis olan kendi bilgisiyle kendi mahiyetini bilemezken, sırrın sırrını, aynın aynını, illetlerin illetini (müsebbibü'l-esbâb) bilmesinden söz edilemez.⁵⁶

Baklî, marifetin istidlâlî olanını değil de Allah'ı yine Allah'la bilmeyi değerli ve üstün görür.⁵⁷ O, marifetin hakikatiyle ancak müşahededen kaynaklı olarak ortaya çıkabileceğini tespit eder.⁵⁸ Hakiki bilgi müşahededen elde edilen bilgidir.⁵⁹ Hatta Neml sûresinin “Bil ki sen ölümlere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağırıyor duyuramazsın” meâlindeki 80. âyetinde geçen ölü (mevtâ) ifadesinden kastın marifetin hakikatini delillerden başka yolla kabul etme istidadı bulunmayan kişiler olduğunu tespit eder.⁶⁰ Böylece sırf istidlâlî olarak elde edilecek marifetin eksikliğine işaret etmiş olur. Baklî, kulun ancak nefsinin (nefsinin hakikatini) bilmek suretiyle hakikatiyle rabbini bilebileceğine, yoksa zâhirî (resmi) delil ve burhanların bu anlamda bir kemâl ifade etmediğine vurgu yapar.⁶¹

3. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ona Tebaiyetin Marifet-i İlâhiye Açısından Önemi

Baklî A'râf sûresinin 158. âyetinin tefsirinde bu mevzuya değinir ve bu âyete istinaden Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mütâbaatı Cenâb-ı Allah'ın zâtına ve sıfatlarına dair bilgi ve

⁵⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/312-313.

⁵⁶ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/502-503.

⁵⁷ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/205, 219.

⁵⁸ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/82.

⁵⁹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/404.

⁶⁰ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/75.

⁶¹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/386.

irfan hazinelerini açacak olan anahtar olarak ortaya koyar. Ona göre hakikat yoluna delil Hz. Peygamber'dir (s.a.v.). Böylesi bir mütâbaatın teklif niteliğinde olduğunu belirten Baklî, marifetin de bu çerçevede teşrif babında ortaya çıktığını tespit eder.⁶²

Baklî'ye göre Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber (s.a.v.) üzerinden âlemlere tecellî eder. Bu itibarla kullar, Cenâb-ı Hakk'ı, Hz. Peygamber (s.a.v.) aynasında müşahede ederler. Bundan dolayı Hz. Peygamber "*Muhakkak ki beni gören Hakk'ı görmüştür*" demiştir.⁶³

Baklî, mutlak muarriif olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'ân-ı Kerîm'e işaret eder. Tâhâ sûresinin 1. âyetinin (Tâ-hâ) tefsirinde öncelikle mukattaa harflerinin Hakk'ın Habibi ile arasındaki sırların sandukçaları olduğunu belirtir. Bu yüzden de Hz. Peygamber (s.a.v.) dışında kimsenin hakikatiyle bunların manalarına muttali olamayacağına işaret eder. Ardından Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hak Teâlâ tarafından halka kendi sıfatlarının ve zâtının muarriifi ve kendisine olan yolu gösterici (hâdî) kılındığını belirtir.⁶⁴

Nahl sûresinin "*İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye rabbın tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'an'ı Ruhulkudüs'ün indirdiğini söyle*" meâlindeki 102. âyetinin tefsirinde ise Kur'ân'ın Cenâb-ı Hakk'ın zâtını ve tüm sıfatlarını ehline bildiren ve tanıtan (muarriif) olduğunu kaydeder.⁶⁵ Baklî'ye göre Kur'ân nuruyla Allah'a giden en doğru yolu ehline tarif edici ve öğreticidir.⁶⁶ Kur'ân-ı Hakîm zâtın ve ilâhî sıfatların anahtarı, mülk ve melekûtun (bilgisinin) hazinesi niteliğindedir. Cenâb-ı Allah'a giden yolu, ondaki makam ve menzilleri, bu yola ilişkin muameleleri kullarının beden, akıl, kalp ve ruhlarına gösterici ve öğreticidir.⁶⁷

Baklî Mü'minûn sûresinin "*Gerçek şu ki sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun*" meâlindeki 73. âyetinde geçen "sırât-ı müstakîm" ifadesinin tefsirinde bu yolun Cenâb-ı Hakk'ın marifetinin yolu olduğunu tespit eder. Ona göre bu yolun başlangıcı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) üsve-i hasene çerçevesinde mutabaat iken sonu muhabbet-i ilâhiyedir.⁶⁸

Baklî Hz. Peygamber'in (s.a.v.) marifet-i ilâhiyedeki işlevini ve önemini göstermek için çok defa "*Beni bilen muhakkak ki Hakk'ı bilmiştir, beni gören muhakkak ki Hakk'ı görmüştür*" meâlindeki hadisi zikretmiştir.⁶⁹

⁶² Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 1/483-484.

⁶³ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 1/488.

⁶⁴ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/472-473; 3/273-274.

⁶⁵ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/338.

⁶⁶ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/351, 385.

⁶⁷ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/387.

⁶⁸ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/566.

⁶⁹ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 3/146.

4. Marifet İçin Mücâhedenin Önemi ve Marifetin İhyâ Ediciliği

Baklî Bakara sûresinin 216. âyetinin tefsirinde hakikatin görülebilmesi ve Hakk'ın müşahede edilebilmesi için nefis tezkiyesinin, nefse mukavemet ve muhalefetin ve zor da olsa şehvetlerini terk etmenin şart olduğunu belirtir. Nefis mutmainne olana kadar bunun sürdürülmesi gerektiğini ifade eden Baklî, kalbin ancak bu şekilde nefsin vesveselerinden hâli olabileceğini söyler. Ona göre melekût âleminin sırları basiret nuruyla ancak böylece görülebilir.⁷⁰

Baklî, müridin havl ve kuvvetinden teberrî etmesinin marifet ve hakikate ulaşmak açısından önemine vurgu yapar. Ona göre Cenâb-ı Allah, bunu gerçekleştirebilenlerin ruhunu marifet suyuyla temizler. Onlara ef'âl-sıfât-zât çerçevesinde her hakikatin yerini gösterir ve onları ezeli ilâhî hikmete ulaştırır. Ona göre zâtın marifeti sıfatlarının, sıfatlarının marifeti ise fillerinin marifetine mebnidir. Esmâ ise sıfatların anahtarlarıdır.⁷¹ Ef'âl denizleri sıfatların bilinmesine ilişkin zât denizlerinden damlalar barındırır. Marifet suyu ruhları temizler. Ruhtar, denizlerdeki sedeflere mümasildir. Ona göre ruh sedefinin aldığı marifet damlaları süreç içerisinde hakikat incilerine ve ezeli ilâhî hikmete dönüşür.⁷²

Baklî, Tevbe sûresinin 108 ve 109. âyetlerinin tefsirinde 109. âyette geçen “bünyan” kavramını Allah'ın bina ve yapıları dediği “sıddîkînin kalpleri” olarak ifade eder. Ona göre her kim ki kalp binasını kötü ahlâklardan temizler, Hakk'ın nuruyla aydınlatır, O'nun zikrine ve tâzimine açar, O'nun yakınlığını, cemâlini, marifetini ve tevhidini arzuları sever, kalbini O'nda ifnâ eder, O'nun rızasını ve vüsûlünü talep ederse bu yolla kalbi Hakk'ın esrarının, rıza lütuflarının ve muhabbetinin yeri ve zarfı haline gelir.⁷³ Böylece Baklî, hakikat bilgisinin, rıza ve muhabbet-i ilâhiyenin ancak bir riyazet, mücâhede, tathîr ve tahallî sürecinin neticesinde ortaya çıktığına işaret etmiş olur.⁷⁴

Baklî, Mü'min sûresinin “Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: “Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim” meâlindeki 38. âyetinde geçen doğru yoldan (sebîl-i reşâd) kasdın marifet olduğunu, marifet-i ilâhiyenin de Cenâb-ı Allah'a muvafakat, enbiyâ ve evliyâyâ mütabaattan ibaret olduğunu belirtir. Ardından da böylesi bir muvafakatın ancak nefsin muradlarının kesilmesinden sonra hasıl olabileceğini kaydeder.⁷⁵ Böylece nefis terbiye ve tezkiyesinin marifet-i ilâhiyenin tahsilindeki önemini tespit etmiş olur.

Baklî, Naziât sûresinin “Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir”

⁷⁰ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/88.

⁷¹ Bu son tespiti için bk. Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/372.

⁷² Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/516-517.

⁷³ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/45.

⁷⁴ Ayrıca bk. Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/48-49.

⁷⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/235.

meâlindeki 40 ve 41. âyetlerinin tefsirinde sâlikler için makamlarının başlangıcında nefislerini tezkiye etmenin nefsin şerrinden korunmak, hevâsına ve hazlarına tabi olmamak için lüzumlu olduğunu belirtir. Nefisle mücâhedede ve onun boyunduruk altına alınmasında başarıya ulaşıldığı noktada ise kulların Cenâb-ı Allah tarafından müşahedesi makamına (irfân cennetleri) ulaştırılacağını ve artık burası itibariyle nefisleri, cisimleri ve şeytanları ruhânî olmuş olduğundan ruhlar ne iştahasında ise nefislerin de ona iştaha duyar hale geleceğini, bu yüzden de artık nefsi hazlarından ve isteklerinden alıkoymanın gereğinin kalmayacağını ifade eder.⁷⁶ Böylece Baklî'nin vuslat yolunda en azından belli bir makama kadar olan süreçte nefis ile mücâhedeyi ve nefis tezkiyesini gerekli gördüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

Bununla beraber Baklî, hakikat yolcularının sırf cehdlerine güvenerek yola çıkmalarının vuslata ulaşmaları için yeterli olmadığını hatta bunun aksi bir neticeyi vereceğini ifade eder. Ona göre vuslat için mutlak surette kulun cehdine Cenâb-ı Hakk'ın inâyetinin bitişmesi gerekmektedir.⁷⁷ Hatta yer yer Baklî'nin marifeti tamamen Cenâb-ı Allah'ın mevhibesi olarak nitelediğini ve kulların kesbinin dışında bir şey olduğuna işaret ettiğini görmekteyiz.⁷⁸ Baklî Leyl sûresinin “Doğru yolu göstermek bize aittir” meâlindeki 12. âyetinin tefsirinde bu âyette hidayet konusunda tevfiğin kulun iktisabından tecrîd edildiğini ve marifet konusunda külfetin ortadan kaldırıldığını tespit eder.⁷⁹

Baklî, âriflerin, muhibbînin ve muvahhidînin kalplerinde kendinden nimet olarak marifet havâtırını yaratanın ve ezeli meşîtiyle bu irfan için muhabbet, marifet, müşahede ehlini ile yakınlığına ve vuslatına ulaştıracaklarını tercih edenin Hak Teâlâ olduğunu ifade ettikten sonra bütün bu mevhibelerin iktisâb tahtında ortaya çıkmayacak şeyler olduğuna vurgu yapar.⁸⁰ Ankebût sûresinin 17. âyetinin “...O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin...” meâlindeki kısmının tefsirinde de keşf, ‘iyân ve marifetin kulun iktisabıyla ilişkili olduğunun düşünülmemesinin gerektiğini, Hak Teâlâ'nın kendisini başkasıyla değil kendisiyle bizlere tanıtır bildirmesinin söz konusu olduğunu, bunun da şükürü gerektirdiğini ifade eder.⁸¹

Baklî Ankebût sûresinin “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır” meâlindeki 69. âyetinin tefsirinde konu ile ilgili şunları kaydeder: Cenâb-ı Hak safvet ehlini kâdemde seçerek onlara nefsinin marifetini tahsis etmiştir. Bunların Hakk'a olan hareketleri O'ndan kaynaklanan bir cezbe ile muhabbet ve şevk ile yine O'nadır. Bu kullar inâyet-i ilâhiye ile ubudiyetin, rububiyetin, sıfatların ve nihayetinde zâtın marifetinin yollarından geçerler. Dolayısıyla bunların cehdi Allah ile, Allah'ta ve

⁷⁶ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/483-484.

⁷⁷ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/19.

⁷⁸ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/43.

⁷⁹ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/511.

⁸⁰ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/93.

⁸¹ Baklî, ‘Arâ`isü`l-beyân, 3/102.

Allah içindir. Onlar Allah'ı Allah ile bilir. Baklî mücahdenin aslının nefsin Allah dışındaki her şeyden kesilmesi ve yüz çevirmesi olduğunu da kaydeder.⁸²

Yâsîn sûresinin “Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?” meâlindeki 22. âyetinin tefsirinde ubûdiyetin yaratılış (fitrat) ile memzûc olmasına karşın marifetin yaratılışın ve fitratın ötesinde bir şey olduğunu tespit eder. Ona göre bu mana Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Her doğan fitrat üzere doğar” ifadesinden müstefattır. Baklî'ye göre marifet fitratla memzûc olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) sözünün devamında “Annesi-babası onu Yahudi, Mecusi, Hıristiyan yapar” demezdi. Dolayısıyla marifet Enbiyâ sûresinin 51. âyetinde de ifade edildiği üzere herhangi bir illet ve iktisâb olmadan, sırf bir ilham ve sezgi ile Hakk'ın cemâl ve celâlini keşfine taalluk eder.⁸³ Baklî Zuhur sûresinin “İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir” meâlindeki 72. âyetinin tefsirinde cennetin amellerle mukarın zikredilmesine karşın marifet, likâ, muhabbet ve müşahedenin bir illete bağlanmaktan çıkarıldığını ifade eder. Ona göre bunlar ezeli ve özel seçimlerdir ve Cenâb-ı Hak onları ârif ve siddîkînden istediklerine verir.⁸⁴

Baklî'ye göre Cenâb-ı Hakk'a vuslat yolundaki bütün muamelelerin, hallerin, derecelerin ve makamların aslı ve kaynağı imandır.⁸⁵ Ona göre marifette istikamet kul açısından kazâ-i ilâhî konusunda rızayı, bela ve musibetler karşısında da sükûnu iktizâ eder.⁸⁶ Baklî, Hz. Nuh'un (a.s.) oğlunu geride bırakması konusunu işlerken rızanın marifet-i ilâhiyenin ve tevhidin bir şartı olduğuna vurgu yapar.⁸⁷

Öte yandan Baklî'ye göre mürid marifet için hayatından (nefsinden) geçtiği (fâni olduğu) için Cenâb-ı Allah da onu kendi hayatının suyuyla ihyâ eder. Mürid bundan sonra ebedî bir hayat kazanır ve artık ölmez. Çünkü ezeli hayat pınarından içen mürid tüm sıfatları görmek konusunda bir istikamet kazanmıştır. Hayat sıfatı ise tüm sıfatların aslıdır; âdetâ tüm sıfatlar hayat sıfatlarıyla kâimdir.⁸⁸

Baklî Enfâl sûresinin 24. âyetinde geçen “hayat veren şeyler” ifadesinden kastın marifet-i ilâhiye olduğunu tespit etmekte ve gerçek manada hayat ve canlılığın ancak marifet ile olacağına işaret etmektedir.⁸⁹

Yunus sûresinin 56. âyetinin tefsirinde de Cenâb-ı Hakk'ın marifeti ve müşâhede ile âriflerin kalbini ihyâ ettiğini, heybet ve murakebesinin nurlarıyla da zâhidlerin nefislerini

⁸² Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/108-109.

⁸³ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/167.

⁸⁴ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 3/283.

⁸⁵ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/48.

⁸⁶ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/97.

⁸⁷ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 2/121.

⁸⁸ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/503.

⁸⁹ Baklî, 'Arâ'isü'l-beyân, 1/522.

öldürdüğünü belirtir. Ona göre ilgili âyette zikredilen ihyâ ve imâteden kasıt budur.⁹⁰ Baklî, Hac sûresinin 5 ve 6. âyetlerinin tefsirinde de benzer şekilde marifet ve müşahedenin ihyâ edici bir nitelik taşıdığını tekrar eder.⁹¹

Sonuç

Baklî tefsirinde sâlikin Cenâb-ı Allah'a ve hakikate olan yolculuk sürecini (seyrüsülûk) ve bu sürecin kavramlarını, basamaklarını ve makamlarını merkeze almış görünmektedir. Marifet başta olmak üzere muhabbet, aşk, şevk ve tevhid onun âyetleri yorumlarken öne çıkardığı kilit kavramlardır. Her âyeti işaret ettiğimiz merkezîyet ve kavramlar etrafında yoruma yönelme eğilimi göstermektedir. Bu bakımdan tefsirini vuslat ve hakikat yolcusunun ayrıntılı bir seyrüsülûk kitabı (vuslat yolu rehberi) olarak nitelemek mümkün görünmektedir. Onun marifetle ilgili görüşlerinde genel olarak kendisinden önceki sûfîlerin bilgilerinin tekrar ettiğini söylemek mümkündür.

Baklî, yaratılışı, sûfî literatürde meşhur olan ve kudsî olarak kabul edilen kenz-i mahfî hadisi ve onun işaret ettiği manalar etrafında ifade etmiştir. Yaratılışın muhabbet (bilinmeyi istemek ve sevmek) sâikiyle gerçekleştiği ve insanın -özellikle de insanlar arasından Hz. Peygamber'in (s.a.v.)- bu ilâhî hedef ve gayenin tahakkuku açısından önemli ve merkezi bir rolünün ve işlevinin olduğu görüşünü paylaşmaktadır.

Baklî, insanın mahiyetinin câmiyyetine, bu câmi' mahiyeti itibariyle de marifet-i ilâhiyede ve hakikat ilminde diğer varlıklara (melekler ve cinler) karşı üstünlük kazandığına vurgu yapmaktadır. Bütün âlemlerin insanın yapısında bulunması itibariyle o da nefsinin veya vücûdunun hakikatini bilen rabbinin bileceğini tespit etmektedir. Baklî, insanın kemâlini velâyetinde, velâyetinin kemâlini ise muhabbet, şevk, aşk ve marifet makamlarında görmektedir.

Baklî, Cenâb-ı Hakk'ın, hakikati veya hüviyeti itibariyle marifete konu olmadığını, sıfatları itibariyle ise marifete konu olmakla beraber kulun bu çerçevedeki bilgi ve irfanının her hal ve şartta eksik kalacağı ve ihatalı olamayacağı kanaatindedir.

Baklî, sûfîlerin Hakk'ın mevcudâtı yaratmasının ve kendisini yine kendisinin tanıtmalarının O'nun engin rahmetinden ileri geldiğine ilişkin görüşü paylaşır. Ona göre Cenâb-ı Allah'ın bilinmesi O'nun kendisini bildirmesi ve tanıtmasıyla olur. O, istidlâlî olandan öte müşahedeye dayalı marifetin hakikat ifade edeceği görüşündedir.

Marifete ulaşmada Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mütâbaatın vazgeçilmezliğine işaret eden Baklî, bunun teklif niteliğinde bir durum olduğuna da dikkat çekmektedir.

Baklî, marifet-i ilâhiyede mücadele, tezkiye ve tasfiyeyi belli bir makama ulaşan kadar (nefs-i mutmainne) gerekli görmekle beraber vuslat için Cenâb-ı Hakk'ın inâyet, tevfiik

⁹⁰ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/88.

⁹¹ Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân*, 2/532.

ve kereminin mutlak surette kulun cehdine bitişmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre hakikatte marifet mevhibe-i ilâhîdir; kulların kesbinin dışındadır. Marifet ile muhabbet ve müşahede sadece iktisâb tahtında ortaya çıkabilecek şeyler değildir.

Kaynakça

- Altuntaş, Hüseyin. *Rûzbihân el-Baklî'nin (Ö. 606/1209) Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsirinde Müteşâbihat*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Arslan, Adnan. "Bakara Sûresi 183-185. Âyetler Çerçevesinde Ramazan ve Orucun İşârî Yorumu". *Eskiye* 42 (Eylül 2020), 1007-1027.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Baklî, Rûzbihân. *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- Baltacı, Halil. "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (2014/2), 23-24.
- Bayram, Enver. "Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/11 (2018), 201-219.
- Demir, Mehmet. *Rûzbihân el-Baklî ve Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsirindeki Metodu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-din*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Hakikat Bilgisi-Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Hoca, Mazhar. "Baklî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/545-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İnce, Eyüp. "Tasavvufî Tefsirlerde Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi -Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği-". *Sufiyye* 12 (Haziran 2022), 131-150.
- İnce, Eyüp. *Tüsterî Tefsirindeki Tasavvufî Yorumlar ve Bunların Baklî, Bursevî Tefsirleriyle Mukâyesesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

- Şahinoğlu, M. Nazif. “Arâisü'l-Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/265. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma‘ İslam Tasavvufu*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Marifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.29>

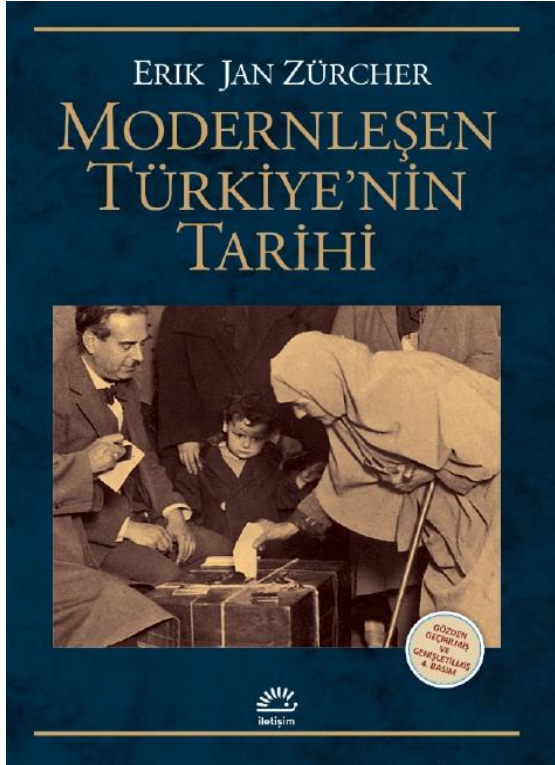
Volume 7/3

2023 p. 512-516

**KİTAP İNCELEMESİ: E. JAN ZÜRCHER'İN MODERNLEŞEN
TÜRKİYE'NİN TARİHİ ADLI KİTABI**

**BOOK REVIEW: "TURKEY, A MODERN HISTORY" BY E. JAN
ZÜRCHER**

Mert Mahir GÖZ*

Başlık: Modernleşen Türkiye'nin Tarihi
(*Turkey: A Modern History*)

Yazar: E. Jan Zürcher

Yaymevi: İletişim Yayıncılık Anonim
Şirketi

Dil: İngilizce

Çeviren: Yasemin Saner

ISBN: 978-975-05-0603-1

Sayfa: 568

İlk Baskı Tarihi: 1995

Avrupa siyasi tarih alanyazınında "Türkiye Tarihçisi" olarak da bilinen, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Türkiye Bölümü Başkanı E. J. Zürcher tarafından kaleme alınan "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi" adlı eserde, 19. yy'dan itibaren süregelen Türk

* Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, E-mail: mmgoz@beu.edu.tr, ORCID 0000-0002-2563-7126, Bitlis, Türkiye.

modernleşmesi süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Kapçık, 2019). Eski kudretli günlerine geri dönmeyi arzu eden Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti döneminde devam eden modernleşme çabalarını, tarihçi sorumluluğuyla değerlendiren E. J. Zürcher, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e miras kalan etnografik zenginliğin ve anlayışın nasıl olduğunu da net bir şekilde gözler önüne sermiştir. Ayrıca E. J. Zürcher, kitabın baskıları arasında geçen sürede, dünyada ve Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmeleri detaylı bir şekilde analiz ederek, eserin güncelliğini korumasını sağlamıştır. Böylece eseri sadece siyasi tarihle sınırlamayan yazar, güncel siyaseti takip etmek isteyen herkesin odağını çekebilecek bir kapsam ortaya koymuştur.

Üç ana bölümden oluşan eserin ilk kısmında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hamleleri ele alınmıştır (Aydoğan, 2010). Eserde, duraklama ve daha sonra gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kötü gidişin başat nedenlerinden biri olarak teknolojik ve askeri anlamda çağın gerisinde kaldığı görüşü ve bu geri kalmışlığa çare olarak Osmanlı bürokrasisinin, hemen hemen her alanda Avrupa devletlerine öykünme odaklı politikalar geliştirdiği üzerinde durulmuştur. Saray tarafından gerçekleştirilmek istenen tepeden inme modernleşme hamlelerine, Osmanlı toplumunun ekseriyetle karşıt tutum geliştirdiğini ve bu nedenle birçok yenilik hareketinin başarıya ulaşamadığını ifade eden yazara göre Türk modernleşmesi, özellikle 19 yy'dan itibaren Türklerin kapitalist dünyaya bir eklemleme mücadelesi olarak gelişmiştir. E. J. Zürcher'in bu noktada dikkat çekmek istediği husus, Batılı devletlerin siyasi, askeri ve özellikle ekonomik anlamda giderek güçlenmesi karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal olarak devlet bekasının devam ettirilmesi için birtakım devlet prensiplerinden ödün verilerek politik adımların atılması, mali anlamda ise Osmanlı ekonomisinin kapitalist sisteme uyum göstermek zorunda kalmasıdır. Yazarın bir diğer üzerinde durduğu konu ise Fransız Devrimi ile ortaya çıkan başta ulusçuluk olmak üzere liberalizm, laiklik ve pozitivizm gibi ideolojiler ile anlayışların Osmanlı'da süratle yayılmasıdır.

Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu'nda etkisi artan bu düşünceler bağlamında III. Selim, II. Mahmut ve II. Abdülhamit dönemlerinde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlarla gerek iç düzenin tesis edilmesi gerek diğer ülkelere karşı yeniden muktedir hale gelmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte E. J. Zürcher, söz konusu reform hareketlerinin ve Batılı devletlere verilen birtakım tavizlerin, Osmanlı toplumunda ciddi huzursuzluğa yol açtığını ifade ederek, Osmanlı'daki modernleşme çabalarının toplumsal taban desteğinden yoksun olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir (Zürcher, 2016: 218):

“III. Selim ile döneminde başlayan ıslahat girişimleri II. Mahmut döneminde artarak devam etmiştir. Ancak gerek III. Selim gerek II. Mahmut döneminde yapılan bu reform adımları tam anlamıyla başarıya ulaşamamış ve Osmanlı'yı eski gücüne kavuşturamamıştır. Söz konusu bu ıslahat hareketlerinin başarıya ulaşamamasında bazı etkenler rol oynamıştır. Bunlardan en önemlileri; ıslahatların tepeden inme olması ve bunu gerçekleştirecek kalifiye eleman eksikliği, yeniliği istemeyen toplum ve bürokratik yapı (zadeganlık-babadan oğula kalma ilişkiler ağı) ve mali yetersizliklerdir.”

E. J. Zürcher, III. Selim ile başlayıp, II. Mahmut ile devam eden reform hareketlerinin son aşaması olarak gördüğü II. Abdülhamit dönemini, Tanzimat sürecinin hem devamı hem de sonu şeklinde değerlendirmiştir. Teknik konular ve ulaşım ağının başarılı bir şekilde tesis edilmesiyle birlikte devlet otoritesinin bir ölçüye kadar yeniden sağlanması ve sağlık ile eğitim hususlarında önemli düzenlemelerin yapılması yazar tarafından, Tanzimat dönemini pekiştiren gelişmeler olarak ele alınırken, devletin otoritesini arttırması neticesinde sansür ve baskı politikalarının uygulanmaya başlanmasını ise Tanzimat döneminden kopuş olarak şeklinde betimlenmiştir¹.

Eserin ikinci bölümünü Jön Türk dönemi (1908-1950) üzerine inşa eden E. J. Zürcher, Türklerin modernleşme sürecinde yeni bir dönemin başladığını vurgulamıştır. Bu yeni dönem kendi içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) dönemi (1908-1918) ile milli mücadele yılları sonrasındaki tek parti dönemi (1919-1950) şekline ele alan yazar, her iki dönemde de benzer politikaların uygulandığını ve dolayısıyla Türklerin modernleşme sürecinin fasit daire içerisine düştüğünü belirtmiştir. Otoriter yönetim anlayışına karşı gelip, liberal ve çoğulcu bir düşünceyle hareket eden İTC ve tek parti yönetimlerinin belli bir merhaleden sonra kendilerinin de otoriter bir nitelik kazandığını ifade eden yazar, tepeden inme reformlarla gerçekleştirilmek istenen modernleşme hamlelerinin toplumsal taban desteğinden her iki dönemde de yoksun olduğunu ifade etmiştir. Nitekim E. J. Zürcher, Jön Türk hareketi ve 1908 İhtilali'nin toplumsal bir tabana dayanmayıp, Padişah II. Abdülhamit'e karşı birleşen Osmanlı aydın zümresi tarafından yapılan bir grup hareketi olduğuna dikkat çekmiştir. Buna benzer şekilde Kemalist devrimin de aşamalı bir demokratikleşme sürecinden ziyade kökten değişimleri gerçekleştirebilecek otoriter bir rejimi tercih ettiğini belirten yazara göre tek parti (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarı, geniş bir toplumsal destekten yoksun, seçkinlerin kendi siyasetlerini topluma zorla dayattığı bir dönemdir.

Tüm bunlar bağlamında ifade edilecek olursa, E. J. Zürcher'in eserinin ikinci bölümünde vurguladığı husus, 1908-1950 yılları arasındaki iktidar sahiplerinin asıl amacının, devletin yeniden güçlenmesini sağlamak olduğu, modernleşmek ve demokratikleşmek gibi adımların ise bu amacı gerçekleştirmek için bir "araç" olarak kullanıldığıdır. Bu düşüncesini somutlaştırmak adına 1915 Ermeni tehciri ile Doğu bölgelerindeki ayaklanmaların, devlet tarafından bastırılış yöntemini örnek gösteren yazara göre gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek onun halefi olan Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki modernleşme hareketlerinin özündeki amaç, kutsal sayılan devletin muktedir kılınmasıdır. İkinci bölümün sonucunu bu şekilde bağlayan E. J. Zürcher'in,

¹ Yazar E. J. Zürcher'in (2016: 92-98) bu değerlendirmesi, eserindeki şu ifadelerden net bir şekilde anlaşılmaktadır: "Sultan II. Adülhamid, yıkıcı güçler olarak gördüğü liberalizme ve milliyetçiliğe karşı çıkarak, İslam medeniyeti temelli bir politika gütmek istemiştir. Böylece söz konusu ideolojilerin etkisinin kınılacağını düşünen II. Abdulhamid, "Pan-İslamist" politika ortaya koymuştur. Bu politika ile bir yandan imparatorluktaki iç düzeni sağlamak isteyen Sultan, diğer yandan İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya arasında etkili bir denge siyaseti izlemeyi amaçlamıştır. Nitekim Pan-İslamizm politikası neticesinde Almanya ile yakın ilişkiler kurulmuş, Alman İmparator Kayzer II. Willhem, kendisini üç yüz milyon Müslümanın dostu olarak ilan etmiştir."

başta Ermeni tehciri olmak üzere yaşanan olayları, dönemin şartlarına göre ele aldığı ve olabildiğince tarafsız bir şekilde değerlendirdiği söylenebilir. Nitekim yazarın konuya ilişkin şu ifadeleri bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir:

“Kapitülasyonları kaldırdığını ilan eden Osmanlı, bir yandan itilaf devletleri ile diğer yandan imparatorluk içerisindeki ayrılıkçı unsurlarla mücadele etmekteydi. Bu ayrılıkçı unsurlardan biri olan Ermeni gruplar (Hınçak, Taşnatsuyun vb.) Osmanlı aleyhine Rus güçlerine destek vermekteydi. Buna karşılık Osmanlı ise çoğunluğunu Kürt aşiretlerinden teşkil ettiği “Hamidiye Alayları” sayesinde bu Ermeni gruplara karşı mücadele etmiştir” (Zürcher, 2016: 143).

“Huzursuz Bir Demokrasi” olarak adlandırdığı eserinin üçüncü bölümünü, üç alt başlığa ayıran E. J. Zürcher, Türkiye’nin aktif çok partili hayata geçtiği 1950 dönemi ile 2000’lerin ilk yılları arasındaki modernleşme çabalarını kaleme almıştır (Kendir, 2012). 1950 sonrası dönemin, Jön Türk döneminden çok daha farklı seyrettiğini ifade eden yazara göre, Türkiye’de demokratik çoğulculuk gelişmeye başlamış ve bu bağlamda bir kitle siyaseti oluşmuştur. Bununla birlikte yazar, 27 Mayıs 1960, 21 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 (post modern) darbelerinin yaşanması nedeniyle askeri bürokrasinin Türkiye’deki etkisini kaybetmediğine dikkat çekmiştir. Eserinin son bölümünde özellikle 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’deki siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklardan, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan ilişkilerden, Orta Doğu kaynaklı sorunların Türkiye’ye etkisinden, Kürt meselesinden ve İslami hareketlerin Türkiye’deki yansımalarından ayrıntılı bir şekilde bahseden E. J. Zürcher, Osmanlı İmparatorluğundan, Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan modernleşme sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır.

Sonuç olarak okurlara sade bir tarih kitabından fazlasını sunan yazar, eserine geniş bir okur kitesinin ilgisini çekebilecek bir muhteva kazandırmıştır. Türk modernleşme tarihini rasyonalist batı sisteminden etkilenen yenilikçiler ile ilerlemeye karşı olan gelenekçiler arasındaki bir mücadele alanı şeklinde ele alarak, bu durumun hem Osmanlı İmparatorluğu’nda hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan kesintisiz bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca resmi tarih söylemlerinin dışına çıkarak, Türkiye siyasi tarihi ile ilgili farklı bir bakış açısı sunan E. J. Zürcher, bir yandan tarihçi sorumluluğuyla belge ve sentezlerden yola çıkıp yaşanan modernleşme sürecini tüm gerçekliğiyle ortaya koyarken diğer yandan öznel yorumlarda bulunmak kaçınmamıştır. Örneğin Türkiye tarih yazımında egemen olan eğilimlerin değişmesi gerektiğine dikkat çeken yazar, “Türkiye yok edilmek isteniyor” ya da “Batı, Türkiye üzerinde büyük oyunlar oynuyor” gibi düşüncelerin birer komplo teorisi olduğunu, çünkü Türklerin Batılılaşma sürecinde tamamen Batı odaklı hareket ettiğini ifade etmiştir. Eseri, diğer siyasi tarih kitaplarından farklı kılan önemli bir özelliği ise eserin sonunda yer alan ayrıntılı biyografiler bölümüdür. Böylece eser salt bir siyasi tarih kitabı olmanın ötesine geçmiştir. Ayrıca yazar, anlatmak istediği farklı olaylar arasında bağlar kurarak eserine bütünsellik katmıştır.

Kaynakça

Aydoğan, E. (2010). "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", *Atatürk Dergisi*, 3 (3), ss. 241-243.

Kapçık, K. N. (2019). "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi: Kitap İncelemesi", *Tarih Kritik Dergisi*, 5 (2), ss. 173-175.

Kendir, E., (2012). "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği (TUIÇ Akademi) Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 32. Baskı, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayıncılık Anonim Şirketi, İstanbul.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.15.30>

Volume 7/3

2023 p. 517-535

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE DEFENSE SYSTEM WITHIN THE FRAMEWORK OF THE POLICY MAKING CYCLE: THE CASE OF THE UNITED STATES

POLİTİKA YAPIM DÖNGÜSÜ ÇERÇEVESİNDE YAPAY ZEKÂNIN SAVUNMA SİSTEMİNDE KULLANILMASI: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ

Fatih ULAŞAN*

ABSTRACT

Today, artificial intelligence (AI) has become a field of study that will shape the future in many ways (economic, military, social, cultural and political) and has filled the agendas of nearly all countries of the world. Many countries have realized that this technology can change the balance of power between countries and have begun to develop AI policies. In these policies, areas to invest in the future of the countries have been determined and designs have been made to support these investments with AI. In addition, AI policies differ between countries, and the focus of studies is shaped by the goals, historical and social structures and political objectives of the countries. However, it is very important for public administrators to understand which public policy is most effective and what principles they should pay attention for the formation of public policies. Today, AI seems useful for the public policy process and is thought to be able to help public managers make and implement better decisions. The United States (the U.S.) also have carried out serious studies on AI and have implemented regulations to benefit from AI in the defense industry and policy making processes. The U.S. strategically takes care of AI and considers it as a power component of its national security. The U.S. has made AI as a part of its national security approach and started to develop its defense industry in this direction. In the study, the US's strategic approach and development on AI is analyzed and the use of AI in the U.S. defense industry is examined within the framework of the policy-making process.

Keywords: *United States, Artificial Intelligence, Technology, Defense Industry, Policy Making Cycle, Public Administration*

* Dr, Republic of Türkiye Ministry of Justice, E-mail: fatih_ulasan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3301-4823, Zonguldak, Türkiye.

ÖZ

Günümüzde, yapay zekâ, ekonomik, askeri, sosyal, kültürel ve politik açıdan geleceği çok yönlü şekillendirecek ve neredeyse tüm dünya ülkelerinin gündemini dolduracak bir çalışma alanı olmuştur. Birçok ülke bu teknolojinin ülkeler arasındaki güç dengelerini değiştirebileceğini anlamış ve yapay zekâ politikaları geliştirmeye başlamıştır. Bu politikalarda ülkelerin geleceği için yatırım yapılacak alanlar belirlenmiş ve bu yatırımlar yapay zekâ ile desteklenmesi üzerine tasarımlar yapılmıştır. Ayrıca yapay zekâ politikaları ülkeler arasında farklılık göstermekte ve çalışmaların odak noktaları ülkelerin hedefleri, tarihsel ve sosyal yapıları ve politik amaçları üzerinde şekillenmektedir. Bununla birlikte, kamu yöneticilerinin hangi kamu politikasının en etkili olduğunu ve kamu politikasını oluştururken hangi ilkelere dikkat etmeleri gerektiğini anlamaları oldukça önemlidir. Bugün için yapay zekâ, kamu politikası süreci için yararlı gözükmekte ve kamu yöneticilerinin daha iyi kararlar almasına ve bunları uygulamasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), son yılların teknolojisi olan yapay zekâ üzerinde ciddi çalışmalar yapmakta ve kamu yönetiminde ve politika yapımında yapay zekâdan yararlanacak şekilde düzenlemeler yapmaktadır. ABD stratejik olarak yapay zekâyı değer vermekte ve onu ulusal güvenliğinin bir güç bileşeni olarak görmektedir. ABD, yapay zekâyı ulusal güvenlik anlayışının bir parçası haline getirerek savunma sanayisini bu doğrultuda geliştirmeye başlamıştır. Çalışmada ABD'nin yapay zekâ konusundaki stratejik yaklaşımı ve gelişimi analiz edilerek politika yapım süreci çerçevesinde ABD'nin savunma sanayisindeki yapay zekâ kullanımını incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Amerika Birleşik Devletleri, Yapay Zekâ, Teknoloji, Savunma Sanayisi, Politika Yapım Döngüsü, Kamu Yönetimi*

Introduction

National security is basically based on the protection of citizens, economies and other institutions of states. Problems of the defense of the country determine the form of security concerns with social and political contents. The nature of the measures to be taken against these situations varies depending on the scope and form of the threats. By fully defining the threats, the limits of the national security of the countries can be determined. In addition, any risk of negativity that may occur against the interests sought to be protected may also fall within the scope of the national security. The interests of countries are also an important element in national security. It serves the national interest by pursuing issues that will provide benefits for the country. How the interests of rights will be determined, who will decide this and by what methods the interests will be achieved are crucial problems (Birdişli, 2011, 165-166). Machiavelli states that the essential thing for security is to have a strong defense. He also said that one of the best ways to protect the state was to have strong armies (Machiavelli, 2005: 64 and 70). Therefore, since states must ensure their security against both internal and external problems and protect the national sovereignty, their armed forces and defense industry must be shaped according to the most advanced technological conditions and the defense industry must be very strong. The possession of the strong and deterrent defense and

modern weapons is only possible with a strong industry. The developments in technology, the increasing demand for information technologies in defense systems, the use of autonomous weapons and vehicles with AI in defense systems along with the developing technology, and the complexity and incomprehensibility of the decision mechanisms of these systems show that states cannot rely on the technology and equipment purchased from other states against the problems that may arise in the future. In this case, the national defense industry is very important for a country's security (Ziylan, 1997).

Almost every country produces a public policy to achieve certain goals. Policy analysis is about “who gets what” and, more importantly, “why” and “what difference it makes” (Dye, 2013: 11). These policies change according to the conditions of the time and increase the number, quality and variety of public services they provide. The social problems that states face are increasing gradually, and new possibilities for solving these problems are emerging. The increase in public services and social problems has forced states to produce more and more result-oriented public policies and has led to the formation of organizations to support public policies (Köseoğlu, 2013: 7). The public policies made by states shape the future of states, and the construction process takes time. Since public policies are generally long-term, it takes time for these policies to have an effect and people must be patient to see the effect of the policies. The costs of public policies impose a serious burden on states. The problems encountered in the policy-making process, the demands for eliminating these problems and improving the process, and the change in the management approach make the use of new methods in the process of the policy making a necessity (Nacak, 2016: 2).

Today, countries' defense industry strategies must be compatible with new technologies, especially AI. One of the most important reasons for this is the transformation created by AI in the military industry as a rapidly developing technological field. The possible effects of AI on the defense industry are large enough to change the balance in the global geopolitical competition and also have a big impact on the global security (Bahcecik, 2023).

States would like to improve their ability to protect their citizens, national interests and other sensitive values and take part in the global competition. Therefore, the discussion of how AI shapes the great power competition becomes increasingly important. In the current global system, the U.S. is one of the most important actors in the development of AI research and technologies. Because of this, it is necessary to understand the strategic understanding of the U.S., which holds the global leadership in AI technologies, and the way of the use of AI in its defense strategy. States that do not want to miss the opportunities offered by AI have entered into competition among themselves with their strategies in these defense areas. For this reason, states give more space to AI in their national strategies to enter into a global competition to achieve leadership or gain superiority in artificial intelligence. The strategic value provided by AI also causes it to be known as a power component. The U.S., which holds the global leadership in AI

technologies, researches and investments, has made AI as a part of the defense industry and described it as a technology that strengthens its place in the international system (Meltzer and Kerry, 2021). The study analyzes the US's strategic approach to AI. How the U.S. uses AI in the defense industry and its impact on its power strategy in the international system is examined. The U.S. is a country with the competent and trained manpower in research and development (R&D) in AI studies. Although the U.S. showed interest in AI since the 1960s, the interest started for the military field in the early 1990s. Later, as the political leaders showed interest in AI, investments in the military field increased and policy and strategy studies on AI deepened (King, 2023). In this article, the contribution of AI to the US military industry and the reflections of the US national strategy on the defense system will be examined within the framework of the policy making cycle. In the first part, the general information about AI and defense industry will be given. In the second part, the framework of the policy making cycle will be analyzed, the use of AI in the defense industry will be shown with cybersecurity and autonomous weapon systems through examples from other countries, and by giving examples specific to the U.S., it is tried to determine how the U.S. uses AI in the defense industry. It will be examined how AI is deployed and how it is structured as a component of the power strategy in the international system. In this article, based mainly on literature review, the opinions of foreign researchers on the use of AI in the U.S. defense system within the framework of the policy making cycle are evaluated. One of the reasons why the U.S. is taken as an example is that this state is very advanced in AI and actively uses the AI systems in the defense system. The method of the study includes historical analysis methods. In this article, document analysis is used. The information collected so far regarding the use of AI in the defense system is evaluated. Documents, books, reports, news, articles, government records, etc. are used in the article. In addition, the AI systems used by countries in the defense system are discussed according to their policy making processes. This study can inform readers about the position of AI in the defense system and can shed light on other researches.

The Related Concepts of Artificial Intelligence and Defense System

Historical Background of Artificial Intelligence in the U.S.

The history of AI policies in the U.S. dates back to the 1950s. The process, which started with the Dartmouth Conference in the U.S. in 1956, led to the emergence of AI as an academic discipline (McCarthy, Minsky, Rochester and Shannon, 2006). Later, the U.S. developed AI with the research and development activities carried out by the Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) institutions. The U.S. has made great progress in AI technologies, especially in the military industry. From 1957 to 1974, the interest in AI increased and AI studies accelerated. After developments in AI, computers have become able to save more data and have also been more accessible for the public and the public sector and cheaper. Thanks to the development of machine learning, algorithms enabling computers to acquire the information based on data forms (databases)

have become possible (Özkök, Keskin, Tanuğur, Önder Yorulmaz and Silahtaroglu, 2023: 51). For example, Newell and Simon created the General Problem Solver and Joseph Weizenbaum created the ELIZA. These systems made advances toward the goals of the spoken language interpretation and the problem solving (AICorespot, 2021). Government institutions such as DARPA have discovered the potential of AI and have begun to fund the AI research, thinking that it can be useful in areas such as the defense industry, security and planning. The U.S. government has worked on a robot which that can transcribe and translate spoken languages and provide the highly efficient data processing (Anyoha, 2017). These developments in the AI technology have not only created the public interest in the U.S., but also started to attract the political and military attention. The foundations of the great interest in AI in the U.S. after 2000 were laid during the U.S. President Bill Clinton. With the issuance of Executive Order 12881, on November 23, 1993, he created the National Science and Technology Council to strengthen the White House's science and technology strategy and facilitate the adoption of new technologies. The US's interest in AI was first in military technology in the world, and its strategic and political interest increased over time. The U.S, which predicted the future in AI, showed more interest in AI than other states. However, over time, as the developments in AI decreased, this interest continued to decrease, and AI studies slowed down during the reign of George W. Bush, who served between 2001 and 2009. However, the interest in AI increased again during the reign of US President Barack Obama. The steps taken during the Obama administration were developed during the term of US President Donald Trump. The interest in AI has continued to deepen during the term of US President Joe Biden. Basically, the U.S. has laid the background for AI development studies with AI strategy documents (Bilgin and Küçükşabanoğlu, 2023: 281).

The U.S. generally uses AI to improve safety, democracy, confidentiality, confidentiality, public trust, models and computing sources to make them more available to AI R&D specialists, academics and industries. In order for the AI research to develop, new technological breakthroughs must be made and the scientific discovery must be made, and at the same time, economic competitiveness must be developed, as well as preventing future threats and supporting national security against attacks. The U.S. should ensure the reliability of AI by testing it through the use of AI with various technologies and industrial sectors. At the same time, appropriate technical standards must be developed for trustworthy, robust, reliable, secure, portable and interoperable AI systems (TASAM, 2019). The US Federal Strategy provides an action plan for implementation as well as developing a government-wide data strategy. The government seeks to completely take advantage of the value of data for the service and the public good, helping the implementation of ethical governance, informed design, and a culture of learning. Cloud computing is becoming part of an extraordinary digital revolution fuelled by the connection of numerous developing technologies such as big data, blockchain, machine learning, deep learning and AI. The U.S. uses AI in many places (Chraibi, 2020). An example is the COMPAS system, one of the risk assessment tools. COMPAS is a popular risk assessment tool in the United States and is used in both law enforcement and justice

institutions. Its purpose is to help make data-centered decisions through assessment (derived from 137 questions an offender answers in an interview and information from the offender's history), ultimately reducing recidivism and increasing non-offending. The system measures criminological factors such as previous criminal record and economic status, employment, salary and family history, providing a report with a calculated risk score from 1 to 10 that classifies the offender as low/medium/high risk. Courts have an impact on bail, sentencing and parole decisions (Gyuranecz, Krausz and Papp, 2019: 5-6).

Definition of the Defense Industry

The word of the defense means "resistance to attack" (Türk Dil Kurumu, 2023). Defense has become one of the most basic needs of the humanity, although it has political, economic and social dimensions. With the industrial revolution, the emergence of nation states, the control of the violence, the protection of the security of life and property, and the transition to social order, needs began to differentiate. With technological developments, there has been a compression of time and space. David Harvey (2010) tried to explain how technological developments affect societies by introducing the concept of time-space compression. Time-space compression causes spatial social realities to differentiate and spread rapidly, resulting in the formation of new social relations, meanings, structures and rules. With capitalism, the flow of life has accelerated and spatial barriers have disappeared in the world (Avcı, 2021:3791). For example, time-space compression can be understood by having the opportunity to be instantly informed about a situation happening in the world, to hear and see a conflict on the other side of the world at the same time as the people there, to intervene instantly and to reach it through technology. With the increase in population and the development of technology, the risk of major wars has increased, resources have begun to decrease, and it has become much easier to start wars and cause great destruction. Thanks to the technology, battlefields have also begun to change and the distinction between soldiers and civilians in war has changed as people started to fight with machines. With the development of the technology, the link between military power and the industrial system has become very strong, and the military power without the industrial connection remains very weak (Kennedy, 1983: 15).

The word of "industry" has Arabic origins and it is defined as all production activities that transform raw materials and semi-finished products into goods by utilizing labor and capital (Koç, 2017; Koç, Şenel and Kaya, 2018: 2). Defense industry is an industrial sector that produces and maintains the tools, equipment, equipment, weapons and ammunition needed for the defense of the country and is linked to the manufacturing industry. The defense industry is not a sector that is considered only from a commercial perspective; It is also a system where reliability, strategy, confidentiality, less external dependence and technological competence are considered. So as to ensure the security of the country, the defense industry provides armed forces with advanced technology

features and confidentiality-based defense systems. In addition, the defense industry meets the needs that require large resources locally within the country, providing economic and social benefits (Ziylan, 1998; Küçükoğlu, 2023:18-19). The development of the industrialization was also reflected in the military field over time and the arms industry developed. The goods that could be produced for the civilian industry could also be produced for the military over time, creating a very close relationship between the state and private capital. Defense is described as a combined product (Bulutoğlu, 1997: 270) and has two main benefits. It is for protection purposes and has a deterrent feature against internal and external enemies. Defense is essentially a service provided by states, and it is possible for everyone in society to benefit from this. Deterrent weapons provide equal benefits for all citizens even if they are not used, and in this respect, they are pure public goods, while protective weapons are partial/semi-public goods (Yayım, 2006: 41-44).

Problem Identification, Agenda Setting, and Policy Formulation

Problem identification means that problems in the public should be analyzed and the problems should be identified clearly. Agenda setting refers to which issues will be addressed by policy makers (Akdogan, 2011). Policy formulation can be considered as a framework which has the solution for problems in the public. All of them are tied together and they basically identify how policies arrive at the agenda (Zahariadis, 2007: 111). The preparation of an agenda and the identification of a problem which arises in any public interest determine the agenda in the process of solving the problem to a point where it can be considered to act upon the attention of government officials. The relationship between AI and agenda setting is an idea that AI can influence the agenda setting by helping the public administration collect and analyze citizen interests through various sensors. By the help of AI, it can easily have access to information sources from social media platforms so that problems can be easily identified and people's thoughts can be measured. For instance, AI can monitor common trends in public opinion and according to the analysis, governments can choose a policy for the common interests of the public. With the use of AI applications in public administration, it is possible to make more understandable, reliable and correct decisions in the policy making process. Governments can more easily identify individuals, organizations and other factors, or the situation with the highest risk on a particular subject, and prepare policies tailored to each situation, as well as examine previous policies and their effectiveness utilizing AI for the better understanding of the data taken before. AI can use the public sector data effectively to make solutions to social problems. In addition, AI can help to solve environmental problems and to promote the economic development (Önder and Saygılı, 2018:651-652).

Policy Adoption

Policy adoption is used in policy making process and policy-makers have to select the choice which can accept the old policy or alter the old policy or abandon the old policy and make a new one. For instance, the pressure for the new policy adoption might come

from policy entrepreneurs, the public or both of them. There can be many factors which influence countries' innovations of the existing policy. This may be difficult to comprehend the policymaking process without a particular attention to diffusion policy programs (Gültekin, 2014:64). There is the intense bargaining and discussion process among policy-makers until they have an agreed decision or a formal decision which comes from voting. The policy-making process is structured flexibly in its various stages. It is possible to be influenced by dominant views on popular issues. On matters that are difficult to understand, the best way is to get support from experts. Decision makers are likely to be influenced by many ideological, professional and personal factors. For example, voters of a political party have a great influence on the party. The identification of the issues and the prevention of negative possibilities from happening are essential for the successful operation of the policy made by AI. There are so many contributions which AI can give for the public administration (Perry and Uuk, 2019:9-11). For instance, an algorithm can analyze and compare the best outputs under each set of parameters given by humans. AI can make important contributions to the regulatory impact analysis (Köylü and Önder, 2017).

Policy Implementation

Policy implementation can be considered as one of the main steps in the policy making cycle. With policy implementation, embraced policies and strategies are carried into effect by public administrators. Policy implementation has an impact on the identification of issues, the formulation of strategies, the adoption of ideas, citizens' emotions, human resources and financial capacity. Basically, if there are sufficient training, money, and human resources along with the right attitudes, inspiration, and beliefs to make something good take place, the effective and competent public administration policy can be implemented. When AI is involved in the policy implementation process, other factors such as the control of AI, the measures of risks coming from AI and the continuing observation of AI can be extra burdens for the public administration. In a survey, 46 percent of the respondents stated that AI facial recognition programs should be used by the police, 27 percent of respondents think that this system should not be used by the police, and 27 percent of respondents do not have any idea. Additionally, if the facial recognition system becomes widespread, 33 percent of respondents think that the crime rate will decrease, 57 percent of respondents say that the crime rate will be about the same, and 8 percent of respondents say that the crime rate will increase (Pew Research Center, 2022:17). In the point of AI, the uncertainty and complication of the issue make a bigger difficulty for efficient strategies to be created. The issues can be considered nonlinear and difficult to foresee. Maybe possible risks can be alleviated with the alteration of the education system according to the technological development. Even if this project is implemented by states, due to the characteristics of AI solutions and learning methods should continually be adjusted. Because AI is not static and tractable, solutions will not give satisfactory results all the time. However, the deep thought about the issues and adequate resources in making policies can help reduce the risks of AI.

Additionally, policies need to be clearly defined and public responses should be carefully measured. Policy makers and public administrators need to evaluate how many politicians can explain to the public and the public's reactions if AI is introduced into the state system (Perry and Uuk, 2019:11-12). In the example of the U.S. Army, which has used AI applications for logistical planning for many years, machine learning from AI types has the power to determine implementation policies. For instance, the Canadian government would like to make an agreement with an Ottawa-based company specializing in social media monitoring and AI to predict increases in suicide rates. In this way, such an AI project can help to maximize the impact of the adoption of the scope and style of the public and government in the process of influencing each other. With the use of AI applications, the way governments interact with various segments of the population can be various and multiply and the policy implementation process can be improved through the use of the social media (Önder and Saygılı, 2018:652- 653).

Policy Evaluation

In the policymaking cycle, the last step is considered as policy evaluation. Policy evaluation assesses the impact of policies and whether they are the right tools to achieve the desired results. Policies are preferred solutions to existing problems. The real impact of a policy occurs when it is implemented. The consequences of policies should be considered carefully because policies may produce desired results but may also have undesirable side effects (Gültekin, 2014 :46-47). For example, armed robots with AI can be applied to protect borders. Although it is normal to kill terrorists crossing the border, it is unacceptable to kill innocent people crossing the border with terrorists. Also, this process tries to determine the impacts and results of the policy used, it checks whether it achieves its goals or it gives a hope for the success of the policy, whether every action for the policy is obeyed well and whether there is any unintended result. Public administrators should consider how the policy affects the citizens and whether citizens are satisfied with the results. For instance, AI technologies can help government works to be functioned in a better way but employment coming from AI can make citizens unhappy. This is the result which the government desires but unintended results can take place such as unemployment. But sometimes without any success unintended results may happen. For instance, AI can be highly expensive or may not reduce the risks compared with conventional methods. Public administrators should take the necessary precautions to reduce risks when using AI and ensure that the results are unbiased. Public administrators may be hesitant to adopt AI that falls outside of traditional methods. Public managers may think that AI will take away their jobs. For example, military pilots who lead AI based aircrafts may be reluctant to use them. Additionally, it should be ensured that the data given is correct. There are significant differences between policy outputs and results. Outputs are concrete actions or things produced, such as building a house or building a road. The results are considered public outcomes, such as more economical or less time-consuming travel. If outputs are not considered well, the outputs may not produce the intended results and this may cause the citizen to become poorer. Also, when

policymakers start using AI, negative consequences may happen. Policymakers expect immediate results to satisfy citizens and they may not take care of long-time consequences (Perry and Uuk, 2019:12-13).

The Use of Artificial Intelligence in the Defense System in the U.S.

The defense industry is of vital importance today. It plays a prominent role in the existence of states and the formation of their national policies. The defense industry constantly has to renew itself and keep up with time periods. It is very important to be a pioneer in technological developments in the defense industry or at least follow technological developments. Countries need to allocate large amounts of budget for the development of the defense industry. The U.S. military strength and defense industrial achievements were not as strong before World War II as they are today, and America's military power dates back mainly to the aftermath of World War II. States entered an arms race, especially during the Cold War, and the U.S. equipped its defense industry in line with its goal of being a superpower. 7 of the 10 largest companies in the defense industry are US companies. Due to the monopolistic positions of these companies, they have an advantageous position in terms of investments and are at the top of the rankings. During the period 2011–2015, the Stockholm International Peace Research Institute stated that the U.S. has increased its arms exports over the years and has one-third of the world's total arms exports. Between 2011 and 2015, American arms sales to countries around the world increased by about 25 percent. In 2015, the U.S. alone made one quarter of the total world expenditure with an expenditure of 596 billion dollars (Şişman, 2017: 227,230, 236). In 2017, Obama allocated \$619 billion for the defense budget, and later, the former U.S. President Donald Trump increased this amount to \$692 billion in 2018. Trump increased the defense spending to \$717 billion for the 2019 fiscal year and increased the 2020 defense spending budget to \$738 billion. Defense expenditures for the 2021 fiscal year, approved by the Trump administration and used by the Biden administration, amounted to 741 billion dollars. Biden gave his first defense budget request for the 2022 fiscal year, and a budget of 796 billion dollars was allocated for defense expenditures with additional expenditures. In 22 years, the Biden administration increased the 2023 budget request to 813 billion dollars, making it the highest defense budget request (İleri, 2022). The US Department of Defense allocated a share of \$130.1 billion to research and development in the 2023 fiscal year budget (STM ThinkTech, 2023).

National defense is the name of the sector in which states are carried out to protect their national lands, traditions and the interests of their people. Although the main defense industry consists mainly of technologies such as weapons, ammunition, missiles and military aircraft, AI has recently been included as a separate category. Today, the AI integrated defense trend plays an important role in the national defense and there is an arms race competition. The AI technology can bring a new perspective to the defense system. New autonomous systems can make it possible to take control and analyze

different types of the human behaviors based on the specific input data. Accordingly, wars can lead to fewer human deaths and fewer wars. The technological dominance is considered a main component in ensuring the effective defense and R&D has a key role. Powerful states include AI in their military expenditures, and that is why the expenditures are large (Milavsha, 2022:36-37). Integrated with data sets and various sensors, AI systems can tell the difference between a hostile and a non-hostile target. AI systems are much faster than systems with the operator input, can handle the exponential growth in the volume of data obtained for analysis and can gain the superiority in battles by defeating enemy defense systems with capabilities such as swarming (STM ThinkTech, 2023). For instance, South Korea deployed a robot (SGR-1) team on the border with North Korea, and this system was first tested in 2006. Machine gun-wielding robots have motion and heat detectors to detect targets more than 2 miles away. It obtains a 40 mm grenade launcher and a 5.5 mm machine gun and requires humans to start firing (Prigg, 2014). Each reportedly costs around \$200,000, and each was intended to aid and eventually replace human guards (Shayotovitch, 2023). The UK Ministry of Defense announced that the Taranis unmanned aerial vehicle design had been awarded to a team led by BAE Systems in December 2006. The Taranis aircraft, the subject of a joint program worth £185 million, has a high level of autonomy and is capable of carrying weapons to a battlefield on another continent. The first test of the Taranis unmanned combat aircraft took place in August 2013 (Airforce technology, 2014). Russia has developed the Uran-9 combat ground robot and was tested in Syria in 2018. Uran-9 is likely to be used to identify enemy targets and coordinates the data flow with units at ground and air bases for strikes (Bendett, 2021).

Autonomous Weapon Systems

The growth of the military is as much about the growth of the technology as any other area. The imagination of future wars has long been associated with robots. Today, many countries that are at an advanced level in the AI sector have produced semi-autonomous AI systems and human-supervised autonomous weapon systems, even if they do not use fully autonomous systems. For instance, the U.S. is the leading actor globally in the management and formation of AI sectors. The main reason for this is the technological superiority and strong economic capacity of the U.S. The reason for this is that the U.S. is economically very strong and can carry out very expensive AI studies. In addition, its manpower and R&D capacity are at a very good level. The other reason is that America's constant war, albeit on a small scale, especially after World War II, provides both an advantage in terms of data and added experiences to the U.S. in the battlefields. For example, AI systems learn by examining the existing data and can make ideas about the future. If a country has the huge amount of data about wars, robots trained with the data can predict more accurately. The utilization of AI at the operational level relates to militaries' choices in how they form and plan to utilize military forces. In this case, AI will need to perform organizational tasks and for this it will need to have the power of the highest-ranking soldiers. This may require the planning and field work. Practices (for

instance, Project Maven at the U.S. State Department) are of defensive, organizational, and operational importance. Autonomous systems which processes drone images rapidly and accurately do not involve in high-status military professional specialties and they do not interrupt the functions of military services in the same way (Horowitz, 2018: 48). The F-35, for example, uses the first version of AI to help capture, organize and deliver the information to the pilot on a single screen without much human intervention. The AI system systematically presents the information from different sensors to pilots on a single screen (Osborn, 2019). It was stated that the U.S. Department of Defense used 7.5 billion dollars on robotic technologies in 2022. The HELIOS was installed on US Navy destroyers with a 60-kW directed energy laser with 100 kW and 150 kW lasers. The U.S. Department of Defense expects 500 kW lasers to be available in 2024, and 1 MW lasers in 2030 (STM ThinkTech, 2023). The U.S. Air Force is testing an AI drone that could serve as a "wingman" for warplanes for deployment in combat. The XQ-58A Valkyrie is the prototype of a next-generation, pilotless experimental aircraft driven by AI and under human supervision. A system that can assist fighter pilots in missions has been developed. The drone will utilize AI and sensors to locate and destroy enemy targets (Hwang, 2023).

Cybersecurity

The process of the protection of critical infrastructures became important with the spread of internet technologies in the 1990s. During this period, cyber security strategies began to be developed at national and international levels against cyber-attacks. Since the 2000s, states have been trying to improve their cyber-attack capacities through various means such as blocking disinformation using web-based platforms, developing electronic warfare skills, perception management and dissemination of information. The importance of the critical infrastructure was first emphasized by the U.S. Presidential Policy Directive (1998) adopted by President Bill Clinton in 1998 (Darıcı and Çelik, 2021:260). This document states that critical infrastructures are so vitally important that their insufficiency or demolition has a devastating impact on national security and/or national public health and safety. Actually, the U.S. realized the importance of the cyber security with the National Security Strategy Document in 2010 and considered the country's cyber security as a national security problem. In 2010, a special area called "Secure Cyberspace" was allocated for the first time in the National Security Strategy document. This document stated that cyber threats were considered as vital threats for national security systems, the protection of the public and economic problems facing the U.S. In this vein, the document explains how cybersecurity goes beyond the infrastructure protection and includes other threats such as terrorism as a loss of profits for companies.

The 2015 National Security Strategy (2015) mentioned again many problems declared in the 2010 National Security Strategy (2010), and put the special emphasis on cyber espionage, international norms and the need to protect the common global "cyber space". The U.S. has long been a leader in its ability to interpret cyber threats, which it seeks to explain in its national security strategies (Bisson, 2015). For instance, in 1982, Russia

attempted to steal software used to control natural gas pipelines from a company in Canada. The Americans noticed this situation and instead of stopping the operation, they inserted a virus into the software. The software stolen by the Russians was corrupted by the virus, and the water flow increased to an abnormal level and burst the pipe. This incident went down in history as the first cyber-attack. In 1992, the U.S. destroyed Iraq's entire telecommunications infrastructure. In 2003, when the U.S. was planning to invade Iraq, people working in the Iraqi Ministry of Defense saw a message from the American Central Command on their computer screens before the invasion. The message said that "we may invade Iraq in the near future, we don't want to harm you, if you don't want anything to happen to you, go home when the war starts" (Şenkaya ve Adar, 2014). The American Intelligence Agency also uses the computer software as a means of the collection of covert information. For example, PROMIS (Prosecutor's Management Information System) is one of them. The program, developed by the Inslaw company for the U.S. public prosecutors in 1982, was stolen by the government and sold to other countries' intelligence services. This program collects the traces left by people in electronic environments using different databases and combines them in a meaningful way. This program was sold to more than 40 countries, including Turkey, by creating a "back door" by the American intelligence service, and information about the banks and financial institutions of the states could be accessed by the US intelligence service (Bayraktar, 2014:133).

A state may be very advanced in technology, but security vulnerabilities can cause great harm to this state. There are great difficulties in finding the source of most cyber-attacks, and there are great difficulties in detecting and proving the power behind the attackers. Cybercrimes can be committed in many different ways today. These attacks, which are generally carried out to gain the economic benefits, both reduce trust in the state and cause harm to the state and the people. For example, those who violate intellectual property rights based on the internet and e-commerce, cybercriminals, hacker groups, and terrorist organizations have been evaluated as threats (Aysal, 2022: 60-61). For instance, BAE Systems is a British multinational arms, security and aerospace company and its base is in London. DARPA and BAE Systems have collaborated on the AI systems (CHASE) to identify cyber threats to large enterprise networks (Roth, 2019).

Conclusion

Today, AI technologies have become the focus of the ongoing power struggle between states. States design their future plans and strategy documents on the AI technology. AI has the capacity to transform the defense, economy, security and industrial structure on a large scale. This transformation is likely to lead to social, military, political and economic evolutions. But this transformation brings with it some risks and opportunities (Uzun, Yıldız and Önder, 2022: 436). The AI technology has the great potential to change the balance of power. For this reason, states tend to benefit from AI in almost every field, especially in the defense industry. The U.S., which is one of the states that invested the

most in AI, has focused on AI studies since the early 1960s. The U.S. has prepared many strategy documents and made general statements on the role of AI in the defense industry in these strategy documents, and the U.S. has started to make its policies on AI. The implemented policies may vary according to political and technological conditions. According to these changing conditions, it becomes difficult to select which policy to choose and make the necessary strategies for its implementation. It is very important for AI to take part in policy-making processes. Thanks to the predictive power of AI, the risks of policies can be calculated and the evaluation phase of policies is generally positive. The size of the memory of AI and its capacity to systematize it and produce results and predictions have improved greatly. The U.S. is one of the countries that makes the most effective use of AI in the defense industry. Autonomous weapons and cyber security points, which are two critical points for the defense industry, are the areas where states are most sensitive. The defense industry has reached a level where it can change the balance of power thanks to AI. In particular, it will give powerful states much more and disproportionate power than other states, and will provide weak states with the opportunity to catch up with developed countries, even though there are a huge gap between them. The U.S. uses AI effectively in the defense industry.

The impact of the AI technology on the human life is increasing day by day. The process that started 70 years ago with the emergence of the first computer has progressed very quickly and has reached incredible dimensions. Nowadays, developments on AI have advanced a lot and AI systems, which can be easily integrated into electronic systems, have started to be used in almost every field. Security and defense systems are among these areas. In addition to face, voice, iris and fingerprint recognition systems, the use of AI is also common in unmanned aerial vehicles, autonomous weapons and cyber security. Today, one of the most important security topics is defense systems. All security-threatening problems such as terrorism, war and cybercrimes are systematized as security problems. For this reason, states allocate large budgets for defense systems and carry out important R&D studies. Although it is accepted that AI has advantages, there are also serious concerns (Şahiner, Ayhan and Önder, 2021 90-91). AI, which complies with ethical rules, can cause great harm to humanity when it loses ethical values and lacks impartiality. There is no full consensus on this issue regarding autonomous weapons and AI-based cyber security. AI-based armed robots, which have not been fully tested in a possible war and cannot be predicted in advance, may go out of control and turn into killer machines due to a cyber-attack or system malfunction. The U.S. has focused on developing the satellite technology and unmanned aerial vehicles and has achieved significant success in cyber security. It is essential to follow the developments in the field of defense in the world and make innovative moves. In this context, the development and utilization of AI applications, especially in cyber security and defense policies, should be one of the top priorities of countries. The U.S. especially has the opportunity to use the cyber security and defense systems. The U.S.'s constant war, especially after World War II, provides both an advantage in terms of data and adds experience to the U.S. in the battlefields.

References

- AICorespot. (2021, August 05). *The history of Artificial Intelligence*. Retrieved from <https://aicorespot.io/the-history-of-artificial-intelligence/>
- Airforce Technology. (2014, June 19). *Taranis Unmanned Combat Air Vehicle (UCAV) Demonstrator*. Retrieved from <https://www.airforce-technology.com/projects/tanaris/>
- Akdogan, A. A. (2011). Türkiye’de kamu politikası disiplininin tarihsel izler. In F. Kartal (Ed.), *Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* (pp. 75-98). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Anyola, R. (2017, August 28). *The History of Artificial Intelligence*. Retrieved from <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2017/history-artificial-intelligence/>
- Avcı, M. G. (2021). Zaman-Mekân Sıkışması, Küreselleşen Salgın ve Toplumsal Sonuçları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(17).
- Aysal, S. (2022). Yapay Zeka Uluslararası İlişkilerde Askeri Alanda Devrim Midir? ABD Ve Çin Rekabeti Üzerinden Bir Değerlendirme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.
- Bahcecik, S. O. (2023). I TRENDS Security Politics and Artificial Intelligence: Key Trends and Debates. *International Political Science Abstracts*, 73(3), 329-338.
- Bayraktar, G. (2014). Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), 119-148.
- Bendett, S. (2021, April 20). *Strength in Numbers: Russia and the Future of Drone Swarms*. Retrieved from <https://mwi.westpoint.edu/strength-in-numbers-russia-and-the-future-of-drone-swarms/>
- Birdişli, F. (2011). Ulusal Güvenlik Kavramının Tarihsel ve Düşünsel Temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), 149-169.
- Bisson, D. (2015, February 17). *A "Cyber" Study of the U.S. National Security Strategy Reports*. Retrieved from <https://www.tripwire.com/state-of-security/a-cyber-study-of-the-u-s-national-security-strategy-reports>
- Bulutoğlu, K. (1997). *Kamu Ekonomisine Giriş Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

- Chraibi, C. (2020, March 28). *Artificial Intelligence in the U.S. Government*. Retrieved from <https://medium.com/firmai/artificial-intelligence-in-the-u-s-fcf594ee6976>: <https://medium.com/firmai/artificial-intelligence-in-the-u-s-fcf594ee6976>
- Darıcılı, A. B., & Çelik, S. (2021). National Security 2.0: The Cyber Security of Critical Infrastructure . *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 26(2), 259-276.
- Dye, R. T. (2013). *Understanding Public Policy (14th ed.)*, United States: Pearson. Retrieved from [https://www.deshbandhucollege.ac.in/pdf/e-resources/pol-science/PS\(H\)-IV-Public%20Policy%20and%20Administration%20in%20India-1.pdf](https://www.deshbandhucollege.ac.in/pdf/e-resources/pol-science/PS(H)-IV-Public%20Policy%20and%20Administration%20in%20India-1.pdf)
- Gültekin, S. (2014). Understanding Policy Process: Is There A Single Best Way? . *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(24), 43-74.
- Gyuranecz, F. Z., Krausz, B., & Papp, D. (2019). The AI is Now in Session – The impact of Digitalization on Courts. *EJTN Themis Semi-Final D–Judicial Ethics and Professional Conduct*. Temmuz 15, 2023 tarihinde <https://portal.ejtn.eu/PageFiles/17916/TEAM%20HUNGARY%20TH%202019%20D.pdf> adresinden alındı
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu*. Metis Yayınları.
- Horowitz, M. C. (2018). Artificial Intelligence, International Competition, and the Balance of Power. *Texas National Security Review*, 1(3).
- Hwang, H. (2023, September 19). *USAF Tests AI Drone to be 'Wingman' for Fighter Jets*. Retrieved from <https://www.iotworldtoday.com/security/usaf-tests-ai-drone-to-be-wingman-for-fighter-jets>
- İleri, K. (2022, February 28). *ABD yönetimi kongreden son 22 yılın en yüksek savunma bütçesini talep etti*. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-yonetimi-kongreden-son-22-yilin-en-yukse-savunma-butcesini-talep-etti/2548416>
- Kennedy, G. (1983). *Defense Economics*. London: Gerald Duckworth.
- King, A. (2023, April 27). *AI AT WAR*. Retrieved from <https://warontherocks.com/2023/04/ai-at-war/>
- Koç, E. (2017). *Temel Göstergeler Işığında Sanayileşme ve Türkiye*. Samsun: Türk Ocağı Samsun Şubesi Yayınları.
- Koç, E., Şenel, M. C., & Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Sanayileşme I - Strateji ve Temel Sanayileşme Sorunları. *Mühendis ve Makina*, 59 (690), 1-26.
- Köseoğlu, Ö. (2013). Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası: Türkiye’ye İzdüşümleri. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 4-36.
-

- Köylü, M., & Önder, M. (2017). Karmaşıklık Kuramı ve Kamu Yönetiminde Uygulanması: Yalova Kent İçi Ulaşım Hizmetlerinin Dijital Modelleme ve Simülasyonu. *SDÜ İİBF Dergisi Kayfor Özel Sayısı*, 22, 1707-1726.
- Küçüköğlü, M. (2023). Türk Savunma Sanayisindeki Gelişmelerin Ekonomiye Etkileri (2000-2023) . *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(1), 15-41.
- Machiavelli, N. (2005). *Hükümdar*. (M. Özay, Trans.) İstanbul: Şule Yayınları.
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. *AI Magazine*, 27(4).
- Meltzer, J. P., & Kerry, C. F. (2021, February 17). *Strengthening International Cooperation on Artificial Intelligence*. Retrieved from <https://www.brookings.edu/articles/strengthening-international-cooperation-on-artificial-intelligence/>
- Milavsha, K. (2022). Artificial Intelligence in the Context of Defense Industry: The Comparative Study on Russian and the US National AI Strategies. *Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü*. Ankara.
- Nacak, O. (2016). Politika Yapım Sürecinde Kullanılan Yeni Bir Yöntem: Düzenleyici Etki Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5(4), 1-19.
- Osborn, K. (2019, December 14). *Artificial Intelligence Is Going To Make America's F-35 and B-2 Even Stronger*. Retrieved from <https://nationalinterest.org/blog/buzz/artificial-intelligence-going-make-americas-f-35-and-b-2-even-stronger-104967>
- Önder, M., & Saygılı, H. (2018). Yapay Zekâ ve Kamu Yönetimine Yansımaları. *Türk İdare Dergisi*, 2(487), 629 - 670.
- Özkök, A., Keskin, M., Tanuğur, A. E., Önder Yorulmaz, E., & Silahtaroglu, G. (2023). Discovering the Chemical Factors Behind Regional Royal Jelly Differences via Machine Learning. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 23(1), 49-60.
- Perry, B., & Uuk, R. (2019). AI Governance and the Policymaking Process: Key Considerations for Reducing AI Risk. *Big Data Cogn. Comput*, 3(26).
- Pew Research Center. (2022). *AI and Human Enhancement: Americans' Openness Is Tempered by a Range of Concerns*.
- Presidential Decision Directive/NSC-63. (1998). Washington, DC: The White House. Retrieved from <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm>.

- Prigg, M. (2014, September 15). *Who goes there? Samsung unveils robot sentry that can kill from two miles away.* Retrieved from <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2756847/Who-goes-Samsung-reveals-robot-sentry-set-eye-North-Korea.html>
- Romya Bilgin, K., & Küçükşabanoglu, Z. (2023). ABD'nin yeni güç stratejisinde yapay zekâ. *Turkish Studies - Economy*, 18(1), 273-289.
- Roth, M. (2019, February 22). *Artificial Intelligence in the Military – An Overview of Capabilities.* Retrieved from <https://emerj.com/ai-sector-overviews/artificial-intelligence-in-the-military-an-overview-of-capabilities/>
- Shayotovich, E. (2023, February 01). *Everything We Know About Samsung's Machine Gun Robots.* Retrieved from <https://www.slashgear.com/825074/everything-we-know-about-samsungs-machine-gun-robots/>
- STM ThinkTech. (2023, February 27). *2023 ve Sonrasında Savunma Sanayii Trendleri ve Teknolojileri.* Retrieved from <https://thinktech.stm.com.tr/tr/2023-ve-sonrasında-savunma-sanayii-trendleri-ve-teknolojileri>
- Şahiner, M. K., Ayhan, E., & Önder, M. (2021). Yeni Sınır Güvenliği Anlayışında Yapay Zekâ Yönetişimi: Fırsatlar ve Tehditler . *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* , 5(2), 83-95.
- Şenkaya, Y., & Adar, U. G. (2014). *Siber Savunmada Yapay Zeka Sistemleri Üzerine.* Mersin: Akademik Bilişim, Mersin Üniversitesi.
- Şişman, D. (2017). Küreselleşme, Kriz ve Savunma Sanayi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 223-237.
- TASAM. (2019, March 26). *Amerikan Yapay Zekâ Girişimi.* Retrieved from https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51384/amerikan_yapay_zeka_girisimi
- Türk Dil Kurumu. (n.d.). *Güncel Türkçe Sözcük "Savunma".* Retrieved October 14, 2023, from <https://sozluk.gov.tr/>
- Uzun, M. M., Yıldız, M., & Önder, M. (2022). Big Questions of AI in Public Administration and Policy. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 31(2), 423-442.
- WhiteHouse. (2010). *National Security Strategy.*
- WhiteHouse. (2015). *National Security Strategy.*
- Yayım, A. F. (2006). *Savunma Sanayiinde Küreselleşme Biçimleri : Özel Askeri Şirketler.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zahariadis, N. (2007). The multiple streams framework: Structure, limitations, prospects, in: P. Sabatier (Ed) *Theories of the Policy Process*, 2nd ed. (Boulder: Westview).
-

Ziylan, A. (1997). *Savunma Sanayiinin Gelişmesinde Dünyadan Örnekler ve Türkiye* (Vol. 1). Ankara: Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, KHO Öğretim Başkanlığı, Teknik Bilimler Bölümü.